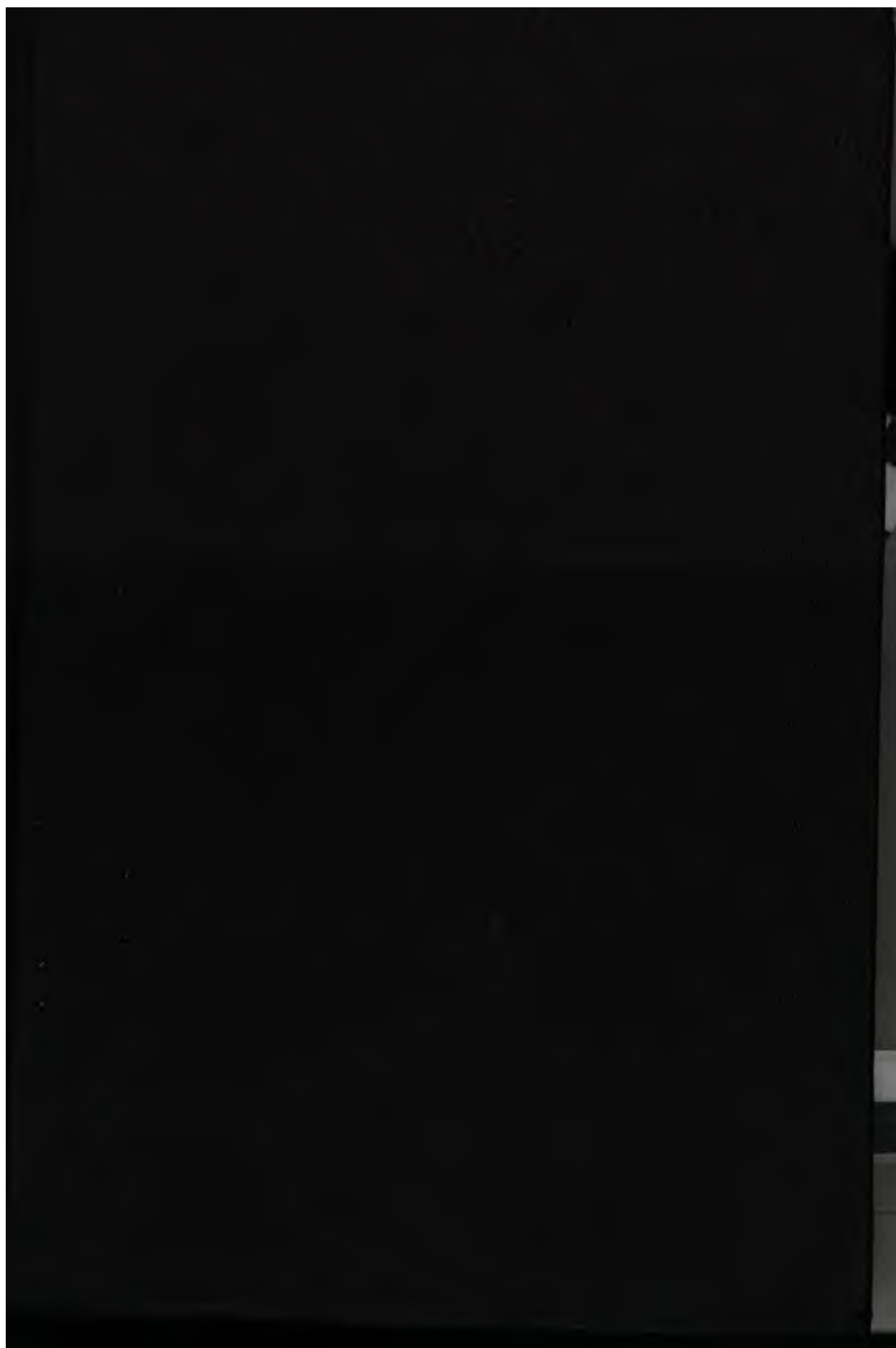

HISTORIJA SREDNJEGA VIJEKA

ZA NAROD HRVATSKI I SRPSKI.

II SVESKA:

BIZANTIJA I GERMANSKI ZAPAD DO SMRTI CARA JUSTINIJANA I.

(476—565).

NAPISAO

NATKO NODILO.

IZDALA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
U ZAGREBU.

U ZAGREBU 1900.
KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

TISKOM DIONIČKE TISKARE.

TISKOM DIONIČKE TISKARE.

Odsjek I.

Od utrnuća rimske vlasti na Zapadu do pokušane joj obnove s Istoka (476—532).

Istočno carstvo rimsko.

I. Romanija uoči vladanja Zenonova.

Pri zadnjoj četvrti V vijeka, oko god. 470, zapadna rimska carevina, većim dijelom rastrojena i podijeljena megju Germane, srljala je konačnoj svojoj propasti, a ista sudbina, da je varvari poklope, kano da će onda stići i carevinu istočnu.

Složnim posljednjim naporom obje imperije, pod vrsna dva vladara, Leonom u Istoku i Antemijem u Zapadu, ohrabriše se u god. 468 na veliku vojnu, ne bi li se one napokon riješile Vandala i Alana, uvaljenih u Afriku, i kralja njihova Genserika, glavnog razbijača po Romaniji. Ovaj osvojitelj rimske Afrike sve do Cirenaike, ortak nekadašnji Atilin, pak ponovni, iza Alarika, ljuti sadirač Rima grada, glasio se sa pronicavosti, varvarskog lukavstva i ratne vještine. U predugoj svojoj vladavini, što se proteže od 428 do 477 god., išao tek na to, da ruši rimski svijet, od Boga eto napušten. „Protiv koje čeljadi zapovijedaš da krenemo? — Protiv one, na koju se Bog srdi!“ pričalo se, da je jednom svesilni varvar, dok je u luci kartaškoj stupao na lagju vodilju uz jedra raspružena, podviknuo na upit krmilara.[1] Mrzitelj, kao što porokâ, tako i vrlina i vjere i samog

[1] *Procopii de Bello Vandalico*, l. I, c. 5. Bonnae, 1833. Za mnogo koješta u V vijeku, pa otuda do preko polovine VI, do pred zadnje godine cara Justinijana I, Prokopije nam postaje izvorom sve to važnijim, a za doba Justinijanovo svjedokom izuzetne vrijednosti. Rodio se, na izmaku ovog V vijeka, u Cezareji, glavnom gradu Palestine, i umro je, po prilici, kad i Justinijan, samo što godina rogjenja i smrti mu poznata nije. Izučen pravnik u Boritu, te i pravni tajnik vojskovogje Belizara pri vojnama glasovitim, očevidac velikih dogagjaja, bistar i učen kao rijetko ko u njegovo doba, a uz to hladnokrvan i nepristran, Prokopije, za historijski rad, usporegjuje se s Polibijem i donekud s Tu-

tvarnog napretka čitave Romanije, Genserik, što neposrednim poticanjem, što postojanom svojom srećom, sokolio sve varvare na zator jednog svijeta, do dna duše njemu omraženog. Suprot dugovjekog, a nikad nesustalog zlotvora svom snagom naprli udruženi carevi Leon i Antemije, pak ne uspjeli. Ogromnu flotu od 1,113 ubojnih lagja, što bješe gotovo slavodobitna doplovila u luku na domaku Kartage, upropasti Genserikovo vjerolomstvo. Zamolio petdnevno primirje za pregovore o vandalskoj pokornosti carstvu, a u to na rimske naturio požarne svoje lagje. Uzalud bijaše Sardinija već oteta Vandalima: uzalud vojskom iz Egipta otet Tripol: onom palidbom suzbijeno je do 100,000 rimskih momaka, i bačeno u more 1,300 centenara zlata.[1] Na osam godina prije (460), da slomi istog dušmanina, sam za se pregao viteški zapadni car Majorijan, no i njemu zapali Genserik brodovlje od 300 lagja, sabrano u hispanskom zatonu Kartagene i spremno na Afriku. Koliko možemo kroz oskudne vijesti u tamu onog doba prozreti, i ondje Germani, iz careve pratnje, zar spletoše izdaju, pa Vandali podmetnuše vatru. Rimskim polomom kod Kartagene i Kartage Genserik, najvigjeniji stup germanstva i varvarstva, učini se još viši. Već breca samrtno zvono zapadnome carstvu, dok je istočno na ljutoj muci, gotovo podjednako.

Nakon neočekivane one nedaće obiju carevina Germani žurnije nastaviše grabež rimskih zemalja, poodavno već započet. Sklopi se

kididom. Oštro mu je shvaćanje vojnih i političkih posala. I što on ne sazna po svojem iskustvu, pripovijeda vjerodostojno po sopstvenom širokom čitanju i marljivom iztraživanju. Prvak je izmegju svih historika bizantskih i u pogledu stila, jedra i jasna. Napisa, oko pedesetih godina VI vijeka, 2 knjige o ratovima protiv Perzije, opet 2 o ratu vandalskom, 3 o ratu gotskom i 1 opću do god. 554. Ovo je historijski njegov rad (Ἱστορικόν). Nego kod darovitog čovjeka srce ne bijaše prema umu. Da se Justinijanu dodvori, najposlije osu cara zidatelja svakojakom hvalom, u djelu Περὶ κτισμάτων (De Aedificiis). A da se njemu osveti, valjda što ga ne promaknu na visoka mjesta, premda se ubrajao megju „illustres", bijaše prije toga iscijedio protiv Justinijana i žene mu, carice Teodore, obilati sok otrovne svoje žuči, u tajnoj knjizi Ἀνέκδοτα (Historia arcana). U istoj knjizi nagrdi i Belizara, svog vojvodu, naročito ženu mu, Antoninu. Po svemu načinu pisanja, ovaj je pamflet Prokopijev, i ako neki, u novije vrijeme, pokušaše prišiti ga drugima. Prokopije je slab hristjanin. Nazori njegovi ljuljaju se megju hristjanstvom i poganskim helenizmom. Dvije knjige, laskavu i pogrdnu, red je upotrebiti s velikom pažnjom.

[1] Id. l. I, c. 6. Centenar je 100 rimskih libara. Pošto su se od jedne libre kovala 72 zlatna solida, izilazi grdan trošak. Za vrijednost solida vidi opasku u I Svesci, na str. 105.

odmah savez Vandalâ i Gotâ, kako bi se sa svih strana grčko-rimski svijet pritisnuo. Cijelom gragjevinom civilizacije imali drmati pobjedonosni Vandali iz Afrike, Vizigoti iz južne Galije, Ostrogoti sa Dunava. Jači pokret giblje onda sve Germane: Romanija se razdire. Osim Sardinije, Vandali privalili svojem afričkom posjedu još Siciliju. Vizigoti, dok se istočno od Rodana razastirali po Provinciji, k sjeveru doprli do Loire, a preko Pirineja k jugu pritisli najveći dio Hispanije, potčiniv sebi i germanske Suebe u Galeciji. Svome području pomicali su megje Burgundi u istočno-južnoj Galiji, Franci u sjevernoj. Po napuštenoj Britaniji sve jače razmahali se Anglo-Saksi, gusarski gospodari Germanskoga mora. Ovako na Zapadu, osim gdjekojih rimskih ulomaka, malo opaženih, još ne bješe u općoj poplavi varvarskoj ogrezao tek srednji pas Galije i Italija, u kojoj se spremala kobna buna Rugijanca Odovakra, dok su se Alpama na sjeveru, u Reciji i Noriku, žurbala pomanja germanska plemena. Na Istok tištali, uzduž Save i Dunava, Ostrogoti i srogjeni im Gepidi, ponositi i jedni i drugi, što nedavno, po Atilinoj smrti, ustavši na Hune, slomiše, u strašnom boju na rijeci Netadu, silu turansku. Krajeve rimske oni već i otkidali na srednjem Dunavu. Podravlje i Posavlje bijaše njihovo. Gorje do njih, vrljali divlji Langobardi. Dalmacija ili Ilirik, prisajedinjen, čas zapadnoj, čas istočnoj carevini, postao varvarsko trkalište, po sjevernoj mu strani. A jedna velika gomila Ostrogotâ, od Rimljana amo od Dunava prihvaćena uz Vizigote, ono pri prvoj najezdi Hunâ na Europu, bila se, već od cijelog jednog vijeka, čvrsto ugnijezdila nasred poluostrva Hema-planine. Nepouzdani ovi saveznici stajahu u Traciji, na domaku Carigrada. Ostrogotima pak dunavskim i Gepidima iza legja, u tmini studene Europe i Azije, miješala su se i kršila, a da se čisto nije znalo, ni kako ni kuda, plemena svakojaka, sarmatska, slavenska, turanska. Iz dubina onih čuo se, otkad dokad, tutanj varvarâ. Potres razorni mogao je svaki čas da snagje Bizantiju.

Megju nekima uplašenim i očajnim u Romaniji išao je šapat mukli, da Usud Rimu usudi propast skoru i punu: dvanaest jastreba na palatinskom brežuljku da proreče Romulu dvanaest vijekova trajanja državi; eto dovršen je vijek dvanaesti. U materialnoj potištenosti, u skučenosti duhova, javljala se, po kartaškom porazu, i kukavština, tamo amo. Armand, pretorijski prefekt u Galiji, vizigotskome kralju Euriku predloži opću diobu nje megju Vizigote i Burgunde: s drugarom velje izdaje, Seronatom, tužen je s toga u Rimu i godine 469 osugjen na smrt, koja se njemu izmijeni izgonom, dočim

ovaj plati glavom. Visoki raskvareni činovnici očajavali o carstvu. I zbilja, sudeći onako od oka, bilo je misliti, oko sedamdesetih godina V vijeka, da će se pod Germanima i drugim varvarima ugušiti sve latinsko i grčko. Dok uzroci propadanju, ekonomski i vojeni,[1] djelovahu uvijek jednako, pak i gore u sve to većoj bijedi; dok se pokazivahu zli biljezi staračke malaksalosti i na Zapadu i na Istoku, dotle Germani, naročito oni gotskog govora, bijahu maldane kraju dotjerali raskomadanje zapadne carevine, nastanivši se, kao samosvojni narodi, ili pod varavim imenom saveznikâ, „foederati", i pomoćnikâ, „auxiliarii", po najplodnijim njenim pokrajinama, i već počeli rimsku zemlju komadati takogjer na europskoj strani carevine istočne. A da u žestokom ovom vrenju varvarâ bude pogibija do malo kao neizbježna, pridogje još jedna bijeda. Ruju, mute bez ikakva obzira Germani u oba stojna grada, kako u Rimu, tako i u Bizantu. Uzobijestili se, naime, germanski zapovjednici varvarskoga dijela one malobrojne vojske, kojom izravno, van naroda već naseljenih i po kraljevima svojih nezavisno ravnanih, raspolagahu jošte obje carevine. U preopasnim smutnjama, tik do prestola, ističu se dva goropadna čovjeka.

Jedan od dvojice, Ricimer, zapovijedao je soldatima varvarima u Italiji. Bijaše on već, s oružjem u ruci, uklonio do dva sebi mrska vladara, Avita (455—6) i Majorijana (457—61), za to, što su se, po izumrću malo vrijedne Teodozijeve kuće, stali ozbiljno brigati, da Rimstvo učvrste i kako tako urede zapadno carstvo. U žilama Sueba Ricimera, kome djed po materi bio vizigotski kralj Valija, strujila čista germanska krv. Bješe u službi Rima, pa i rimski patricije, ali Rimu nije nikada dobra mislio. I ako laskavi glasovi uznošahu moćnog čovjeka, što jednom, u početku sreće svoje, u doba Avitovo, suzbi na moru Vandale, postoji sumnja, da i njegovo muklo rovarenje doprinese porazu kod Kartagene. Istina, nisu se pravo voljeli Genserik i Ricimer; no, i pored nesuglasica i razmirica svojih osobnih, svi su ovi Germani spram Rimljana disali jednom dušom. Djela izobličuju Ricimera i njegov smjer. Odmah iza one nesreće, na povratku iz Hispanije, on smaknu cara Majorijana, koji i Hispaniju i Galiju bijaše, u prkos Germanima, tamo naseljenim, opet podvlastio Rimu. Pravedna historija, koja ne gleda na sreću, meće u ljudske odličnike plavokosog ovog cara viteza, ovog žilavog i radišnog veseljaka. Po Majorijanovoj smrti varvari pak na sav mah rušili, pored

[1] Istaknuti su u I Svesci, pod napisom: *Rimski svijet na domaku propasti.*

spokojna Ricimera, zapadnu carevinu; na plijen zalijetali se iz daleka i sami Saksi. Zlokobni i zlovarni German niti glave na to okretao nije. Taj postojani protivnik i ubilac sposobnih rimskih vladara, nakon što pade u grob tromi Sever (461—5), njegova lutka, ne pripusti više k prestolu, za dvije godine (465—7), nikakvog gospodara na Zapadu. Ime svoje već on davao urezati i na samim novcima onoga svog cara Severa. Ricimer je preteča Odovakrov. Nego, rimski srčeni namjesnici, Egidije u srednjoj Galiji i Marcelin u Dalmaciji, to sokolovi izišli, kao i Majorijan, iz latinskog jata Aecijeva, od zemalja svojih još odbijali napade Germanâ, ne obzirući se na Ricimerovo nasilje u Italiji. Junačkog Egidija čak i Franci, razdvojeni, digli na štit, od straha i pošte, kao kralja svoga. U Dalmaciji ili Iliriku, na toj krvavoj košulji megju Istokom i Zapadom, podjednako se odlikovao Marcelin. Ricimeru ne prispje jošte hora za dokinuće carstva na Zapadu, tim više, što su se čopori Alanâ zatrčavali u Italiju, njegovo područje, a Genserik bez obzira gusario posvuda i rušio. Zapovjednik italskih Germana primi za to iz Carigrada novog cara Antemija (467—72), iz prejasne i prebogate stare kuće. Iza vladaoca bješe ovaj lice najotmenije u Istoku: njemu, mužu kćeri cara Marcijana, svak nagagjao i carsko nasljestvo tamo, kad ne bi gotska stranka bila do bizantskog prestola proturila Leona. Blagi i plemeniti Antemije, da zvijer ukroti, uz izuzetno sjajne svatove, dao Suebu jal Gotu, obično obučenu u germanski kožuh, milje svoje, krasnu kćerku, ama ni ta mnogocjena žrtva ne pomože. Brzo doživje Antemije pomenuti poraz kod Kartage. Sa carem rimskog pravog osjećanja ne podnosio se German. Kad ne mogao u Rimu njega pod svoju volju da skuči, Ricimer, kao zapovjednik nad Ligurijom, zasio u Milanu, otkud mu je lako bilo ruku pružiti još drugim Germanima. Ojačan četama svojih Sueba i Burgunda, provali u Rim, u ljetno doba 472 god., prepusti grad pljački varvarske soldatije, poprska ga krvlju i pogubi cara, svog tasta. Tad metnu na presto Olibrija, po ženi, carevnoj Placidiji, pašanca Huneriku, Genserikovu sinu. Zacari ga, kao Rimljanina ugodna Vandalima. Buknu i kuga. Ljeto ono kužno donapokon posla Bogu na istinu opakog Ricimera, a jesen i Olibrija. Suepski siledžija moralno stoji niže od gusara i razoritelja Genserika. Vandal bio Rimljanima očit dušmanin, nezavisan razbijač; Sueb, promaknut do visokog patricijata i do konzulata, uzvišen do srodstva sa svojim gospodarom, posmicao rimske careve, pak i tasta, dok stajao u njihovoj službi i vjeri. Zlikovačkom veličinom nadmaši on

sva historijska lica groznog V vijeka.[1] Da se zapadna carevina pod bremenom svojih nevolja k zemlji položi, trebalo još jednog jakog udarca. Zadnji taj udarac zadade joj taman Ricimer. Što u Rimu carska moć ispred soldatâ varvarâ spade na ništa, to je djelo šesnaesterogodišnjeg krvnog rada njegova (456—72). Razmećući se onako bezočno po diecezi italskoj, uli on plaćenicima u srce osjećanje, da je i starinska vlasteoska Italija zemlja na pazaru, kao i svaka druga. Jošte četiri godine (472—6) smutnje smjerom Ricimerovim, a nestaće carstva na Zapadu. Galami i bjesni soldatija varvarska pod susljednim svojim vogjama, Gundobadom, Orestom, Odovakrom, dok u to i najmanji ostatak domaće rimske vojske ode netragom. Bura odnosi careve, Glicerija, Nepota i malog Romula, s kim se završi sudbina zapadne carevine.

Sred političkih ondašnjih prilika moglo se činiti, da će isti vjetar oduhati i carstvo na Istoku. Posao najvažniji, namještanje vladarâ, stao i tamo presjecati mač gotski. Gotovo u jedno doba, kad i u Rimu, dokonča se u Carigradu Teodozijeva porodica, u glavnoj svojoj lozi. Teodozije II umrije god. 450, i brzo za njim, god. 453, sestra mu Pulherija. Ženski posljednji odvjetak ugašene kuće, bijaše ona sebi za supruga odabrala Marcijana, i stavila mu carski vijenac na glavu. Bilo je misliti, da će odličnog Marcijana (450—7), po prihvaćenom običaju, naslijediti jednako čestiti muž careve kćeri, poznati nam Antemije, čija se obitelj dičila i time, što se u starini posvojači s kućom Konstantina Velikoga. Ali ne dade to vojska i gotski pretežni utjecaj. Aspar, rodom Got ili Alan, moćan i ugledan bogastvom, vezama, visokim patriciatom rimskim, a najviše za to, što bijaše poglavica onog dijela Ostrogota, koji se kao saveznički narod nastaniše u Traciji, htjede za cara svog predloženika, Ilira Leona. Ćukalo se onda po Carigradu, valjda neistinito, da car Marcijan pade žrtvom Asparovom: ovaj bio bi ga dao otrovati.[2] Novi car Leon iz prva,

---

[1] Na kakvu je stramputicu kadar njemački šovinizam da zavede historike velika glasa, a diplomatskim otmenim tonom na oko hladne, vidjeti je iz ovog suda o Ricimeru: Bei allen seinen Gewaltsamkeiten erscheint er an der Spitze der germanischen Truppen doch stark und nicht unwürdig. L. Ranke: *Weltgeschichte.* IV Th. I Abth. Leipzig 1883. S. 353.

[2] *Joannis Zonarae Annales*, l. XIII, c. 25. Patrologiae Graecae T. CXXXIV—CXXXV. Lutetiae Paris. 1864 i 1887. Pokraćenu opću jednu historiju, Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν, od postanka svijeta do god. 1118, što no latinski prevodioci zovu *Annales*, sastavi Jovan Zonaras istom u XII vijeku, kasno prema našoj dobi. Ali mu je djelo u opće važno, pošto

budući još privatnik, služio je Asparu, nadgledajući kano prokurator, njegova dobra; postao zatim vojnički tribun, to zapovjednik jednog manjeg odjela vojske. Uzvišen iznenada na carstvo, morao je obećati gotskome svome štitniku, e će mu mlagjeg sina, imenom Patricija, proglasiti cezarom, biva nasljednikom: careva jedna kći udaće se za Patricija. S rimskim imenom, a zar i polovnim rimskim odgojem, mladi Patricije mogao lakše da se uspne na presto. Starijeg svog sina, Ardabura, držao Got Aspar uz koljeno: ocu ostarjelom bijaše on desna ruka megju varvarskom soldatijom. Aspar i Ardabur imali u to rimske šarže najveće: dok je Aspar bio vojni magistar u Carigradu, Ardabur bio vojni komit Orienta, to jest u Aziji velik zapovjednik. Što je radio Ricimer u Zapadu, kao da će Aspar izvoditi i u Istoku, još boljom srećom i sa manje krvi, našav uporište u samom prestolu i u jednom, ako i malom dijelu, grčko-rimskoga svijeta. Po Istoku povlačili se još poneki Arijevci, a Arijeve vjere s cijelim gotskim rodom bijaše Aspar. Poradi jedne vjere voljeli se ti Grci i ti Germani. Pak i inače, u dugoj svojoj službi, ovaj djelatni čovjek steče pristalica sebi. Jednom odlikova se tako, da mu zaslugu zabilježi i historija. Buknu u prestolnici strašan požar, što je plamao za četiri dana. U golemoj nesreći vigjao se patricije Aspar, gdje trči ulicama, noseći na plećima sud, pun vode, i nagoneći puk, da radi jednako, dok je dijelio svakome po komad srebrnog novca.[1] Dade napraviti i veličajnu čatrnju do bedema carigradskog.

Činilo se tada, da će prostorijama obiju carevina, ovako ili onako njima podvrgnutih, uhvatiti Germani, osobito Goti, veselo svoje kolo, držeći u jarmu sve Romane. Rodu gotskome, vrlo razvriježenom, i

---

se ono tu i tamo naslanja na dobra, kašto i izvrsna vrela, izgubljena za nas. Šteta, što ih on tek izuzetno raspravlja. Obična mu je izreka: „Jedni vele ovako, a drugi opet ovako“. Zonarina historija nije ni kratka sadržinom, i pored napisa joj. Izdavači je razdijeliše u 18 knjiga, od kojih trinaesta počinje ulaziti u naše pripovijedanje. Zonara je monah, te je za pokajanje grijehova živio u manastiru na jednom od Prinčevih otočića, ne daleko od Carigrada, pa drži sasvim malo do svog zvanja kao historičar. Kaže za sebe, u predgovoru: „Mogao bi mi se ko pravo i nasmijati, što mi je preči posao sporedan od posla većeg“, to jest od molitve. Mukom ga prijatelji skloniše na pisanje, osobito radi koristi duhovne. Ipak taj samotnik bistro gleda u političke prilike, jer prije monaštva bijaše zapovjednik carske tjelesne garde i prvi tajnik u dvoru. Priručno djelo Zonarino, kako je ono dobro i glede forme, uvijek je držano u priličnoj cijeni, i prevedeno na više jezika.

[1] Id. l. XIV, c. 1.

megju Germanima najdarovitijemu kano da bješe sugjeno biti općim baštinikom zemalja latinskih i grčkih. Već u davnini car Aurelijan Gotima prepusti rimsku prvu pokrajinu, Daciju preko Dunava. Na kojih sto godina potom. Vizigoti kao trkom prevalili svu europsku Romaniju unakrst, pregazivši, uz južnu Galiju, tri velika poluostrva, ono Hema planine, onda italsko, pa hispansko, i uz to najprvi povrijedivši donle netaknuti Rim. Sada pak gotski ili polugotski ljudi tresli oba prestola. Mimo Ostrogote i Vizigote, govorahu gotskim jezikom jošte Gepidi i Vandali.[1] Zar isto tako i Burgundioni. Gdje se pak nalažahu zajedno, bili su se s Gotima već srasli i Alani, od sarmatskog roda. Niti pomanja neka plemena germanska, kao Heruli, Ruzi, Turcilinzi, Taifali, po svojim dialektima govorom ne razlikovahu se mnogo od Gotâ. Imahu, u opće, i jednu nošnju, kraću, sabraniju od rimske i grčke. A i sama fizična vanjština bijaše jednaka ovomu mnogobrojnomu ljudstvu: „svi su bijeli tijelom", kaže o njima Prokopije,[2] „plavokosi, visoka rasta i oblika prikladna". Pa gotovo svi slijegjahu Arijevu vjeru, s istim valjda bogosluženjem na gotskom jeziku, po Ulfilinu prevodu biblije. Arianizam, već preturen kod većine Grkâ i Latina, dok se svojom popularnom shvatljivošću Božje Trojice pronosio megju plemenima gotskog postanka, imao do skora, pomoću Germanâ, prosjati iz nova. Aspar bio bi, veli se, od cara Leona zahtijevao, da pretorijski prefekt, carev doglavnik u upravi, bude čovjek njegove vjere, arijanac. Na dogledu je svjetska i vjerska vladavina Gotâ. Eto će se obistiniti tlapnja jedna vizigotskoga kralja Ataulfa: „Da bude Gotija, što prije bijaše Romanija".[3] Sudbina Zapada hoće da stigne Istok.

Nego se moćni Aspar prevari u Leonu. Susrete u njemu, na posljetku, osvetnika carstva. Za prilično dugog svog vladanja (457—74). pronicavi i raznovrsnim zanimanjem prvašnjeg svog života ishitreni car nagje načina, da se malo a malo gradi pravim gospodarom i najzad da se ispod nadmoći Gotâ iskopa. U njega iskustvo nadomještalo slabu izobrazbu, jačina duha nejakost tanašnog tijela. Leon bio krepostan i milosrdan. Običavao reći: „Kako sunce dava, kojima sjaje, od svoje toplote, tako valja i car, na koje pogleda, da im pruži milost".[4] Ali ovaj Ilir, ili Tračanin, rogjen megju kršnim Besima u brdima Hema, znao bi, u ljutoj nevolji, biti i bez obzira. Za mnoge godine

[1] Procopii de Bello Vand. l I, c. 2.
[2] Id. ib.
[3] Sveska I, na str. 196.
[4] Zonarae l. XIV, c. 1.

živio na miru s Asparom, ili od zahvalnosti prema čovjeku, koji ga uzdignu na presto, ili od gotskog straha; ama tražio i druge potpore u rimskoj vojsci i njenim vogjama. Ono obećanje Asparu, da će mu sina proglasiti cezarom, zapinjalo. Pravovjerni puk bojao se carstva u Asparovoj porodici, arijanskoj i gotskoj. Jednog dana Aspar, razljućen zbog tvrdokornog otezanja Leonova, rukom mu prihvati purpuru, navaljujući riječima: „Care, ko tu oblači, ne smije varati!“ — „Niti se dati prisiliti i vući kao rob!“ bi carev odgovor.[1] U oni čas prijateljstvo se jamačno razvrže, no Leon ne mogao da sili odoli, te popusti oholitom Gotu. Asparov sin, Patricije, za nevolju odreče se arijanstva, i imenovan je cezarom. Bude to krivo senatu, i još krivlje „klericima, monasima i onima od puka, koji pravo vjerovahu“.[2] Podiže se buna u Carigradu. Car je stiša zborom, a i silom, dašto pomoću Gotâ i arijanâ. Dogje odmah zatim gore pomenuti kobni dan godine 468, kad je naprezanje sviju sila, osobito istočne carevine, svršilo porazom kod Kartage i nadvladom Vandalâ. Javno mnijenje krivilo i Aspara, da je imao udjela u izdaji i flote i vojske Genseriku,[3] kako se Leon ne bi učvrstio i Rimstvo se oporavilo. I ako se u ranoj mladosti Aspar, isto kao i Ricimer u početku, bio borio protiv Vandalâ, ništa za to. Nastale sad za njih vanredne prilike; u velikoj moći, drugi vidici zanosili oba čovjeka. Pri slomljenoj snazi

[1] Id. ib.

[2] Id. ib.

[3] *Theophanis Chronographia,* A. M. (Anno Mundi) 5961, Bonnae 1839. Ne bijaše nam pri ruci bolje izdanje de Boor-ovo, Leipzig 1883—5. Kao Zonara, i Teofan, za sadržaj i oblik, dolazi megju bolje historiografe bizantske. Rodio se, oko polovine VIII vijeka, u uglednoj kući, svagda živio pobožno, pa ozidao sebi i manastir. Pobornik za ikone protiv cara ikonoklasta Leona Armenjanina, dvije godine odsjedi u tamnici, i preminu zatim, valjda 817 godine, u zatočenju, stekav svetačku čast, kao svjedok za vjeru, Ὁμολογητής, Confessor. Njegova Χρονογραφία, gdje se po susljedici godina, ne samo vladarâ, nego i petorice patrijara, s rimskim na čelu, pripovijedaju dogagjaji od 284 do 813 god., zadahnuta je skroz bogobojaznim duhom. Teofan nastavlja Hroniku Gjorgja Sincela, na molbu ovog svog prijatelja, kome smrtna bolest presječe djelo pri Dioklecijanovu nastupu. Ako i Teofan nije u pravom smislu historičar, opet je imao dobrih izvora pred sobom, što ih mi sada dijelom nemamo, pa vjerno i piše. Prostodušnost njegova najbolje se ogleda u ovim riječima predgovora: „I mi po našoj moći mnogo knjiga istraživ i istumačiv, ovu hronografiju . . . sastavismo, ništa sami ne domećući, već sabravši od davnih historiografa i logografa . . . Nagje li ko što nedostatno, neka to pripiše našem neznanju i tromosti nizokog našeg uma, i oprosti nam Boga radi“.

jedne i druge carevine, Germani u Zapadu s Ricimerom spremali umorstvo cara Antemija, dok u Istoku, pri Leonovoj tjeskobi, sin Asparov, novokrojeni cezar Patricije, po vijesti jednoj, u onoj za Romaniju crnoj godini,[1] stao se neobičnom hvastom gizdati u velikom gradu Aleksandriji. Otac Aspar bio u to najprvi u senatu, „princeps senatus", i najprvi megju patricijima. Tmurni se oblaci tada vijali dugo nad jednom i drugom državom rimskom. Sinu najposlije munja krvave boje. Osornoga Gota zadesi iznenagjenje u Bizantu. U god. 471 ubijeni su Aspar i Ardabur, u carskoj palači, mačevima kubikularâ eunuhâ; uz oca i brata, zatomljen je i cezar Patricije, kako ne zna se čisto. Armenarh, treći Asparov sin, izmače pokolju pomoću Zenona, potonjeg cara, i u Izauriji uze kćer Zenonova jednoga kopilana, te poživje srećno u Carigradu iza Leonove smrti. Oprošteni car uzeo odmah goniti arijane, Gote i ne-Gote, zatvorivši im crkve i zabranivši im sastanke. Zbog krvnog djela bez redovnog suda protiv Gotâ pade iz nekih usta, naročito arijanskih, za Leona riječ, da je kasapin, „makelles"; no drugi ga nazvaše „velikim", što oprosti carstvo objesnikâ Aspara i Ardabura, a i vjerojatnog nasljestva Patricijeva. Cijenjahu, po ćuti ne tankoj onog doba, da Leon samo preduhitri Aspara, i preteče, pače kazni, nevjèru nevjerom. Govorilo se i to, da car ugje u trag zavjeri, te uništi urotnike.[2] Što više, caru izbavitelju čak i pokoljenja za njim uzdržaše harnu uspomenu, bilježeći kao neki prelom iza njegove čvrste vlade. Nepoznati autor života svete Teoktiste piše zanj: „Leon, srećni car, k sebi u grob zakopa sreću Rimljana".[3]

Car Leon u Istoku smače germanskog vogju Aspara na godinu prije, nego će germanski vogja Ricimer smaći cara Antemija u Zapadu. Plamen ognja varvarskog već lizao Bizantiju: Leon uduši vatru. Svojom hitrinom i odlučnošću otkloni gotsku opasnost od druge pole rimske carevine. Bizantija je oproštena nametljivih Asparida, s velikom mukom, u petnaestoj godini Leonova vladanja. Kolika bijaše pogibao od Gotâ, vidjelo se odmah po pokušanoj njihovoj osveti. Na glas, da su Aspar i Ardabur ubijeni, Ostris, Asparov hipaspist iliti čovjek iz njegove tjelesne pratnje, s Gotima u Carigradu navali na carsku palaču. Zametne se boj izmegju njih i ekskubitorâ, carskih tjelesnih stražara: Goti strieljali, dok ih stražari jedva nadbili, s velikim gubitkom na obje strane. Ostris usjede na konja i umače van

[1] Id. ib.
[2] Zonarae l. XIV, c. 1.
[3] Patrol. Graecae T. CXXXIV, p. 1209.

bedemâ, pa on i Teoderik, Asparov nećak, s gotskom svom silom dogjoše na Carigrad. Da ih u grad ne pretekoše rimske vogje, Bazilisko i Zenon, te ih razagnaše, „bio bi se učinio darmar".[1] Germani s oružjem provališe u Rim god. 472: ne održaše se, niti ugjoše u Carigrad god. 471.

No kakove i kolike bile Leonove zasluge za Bizantiju, on joj nije trajni, istinski izbavljač u nevolji, makar ga takim isticali Bizantinci. Čovjek jedan ne može, sam po sebi, da spase državu razrovanu i onemoćalu. Historijsko čudo rimske istočne carevine, koja preko svakog nadanja, imajući isti loši ustroj ekonomski i vojni, preživje zapadnu svoju blizanicu za golemu periodu od malne pune tisuće godina, tumači se drugim razlozima, nego li je rad i pregnuće jedne osobe.

II. Zašto traje Bizantija.

Prirodna tvrdoća Carigrada. Ako se carstvo istočno ne surva u isto doba sa zapadnim, ima najprije to da zahvali tvrdome položaju svoga glavnoga grada. Da je tek jedan grad sposoban čuvati za dugo i podržavati trošnu, klimavu imperiju, glasi nevjerojatno, na prvi mah. Taj razlog kao da je površan: ipak je u stvari tako. Kad Konstantin, uz Dioklecijana rgjavi tvorac nižega carstva, proširi Bizant i ozida Carigrad, tim izvede veliko djelo: zabi klin u dva svijeta. S novom drugom prestolnicom vladalačka pažnja na zapadni dio carevine doista popušta u nekoliko, ali za naknadu dignu se na Istoku grad gotovo neslomljiv. Davna dorska naselbina Βυζάντιον preobražena je u novi Rim, νέα Ῥώμη, kako je svečano nazivahu istočnjaci, žurnim radom za četiri godine (326—30). Spram starijega Rima, πρεσβυτέρα Ῥώμη, na brzo je narastao, izjednačio se, najposlije i odskočio novi Rim. Grad svoj odabrani, što će nositi i njegovo ime, Konstantin vanredno ukrasi, pa ga i još poljepša car Julijan, koji se u njemu rodi, a uzdignu i time, što carigradski senat, već osnovan od Konstantina, on posve isporedi s glasovitim rimskim. Kad se za prvih sto godina ovi carski grad, u početku sazidan na pet brežuljaka, raširi toliko, da zahvati jošte dvije glavice, ležao je na sedam njih, taman na lik vječitoga Rima.

Stari Rim na Tiberi za duge vijekove opasa čvrsti bedem ljudske snage, rs junački. Novi Rim na Bosforu štićaše u veliko priroda, pa i visoki debeli zidovi. Utvrdio se u europskom donjem kraju tračkoga Bosfora, na poluostrvu, gotovo u obliku trokuta. Sa tri strane

[1] Theoph. Chron. A. M. 5964.

jedne i druge carevine, Germani u Zapadu s Ricimerom spremali umorstvo cara Antemija, dok u Istoku, pri Leonovoj tjeskobi, sin Asparov, novokrojeni cezar Patricije, po vijesti jednoj, u onoj za Romaniju crnoj godini,[1] stao se neobičnom hvastom gizdati u velikom gradu Aleksandriji. Otac Aspar bio u to najprvi u senatu, „princeps senatus“, i najprvi megju patricijima. Tmurni se oblaci tada vijali dugo nad jednom i drugom državom rimskom. Sinu najposlije munja krvave boje. Osornoga Gota zadesi iznenagjenje u Bizantu. U god. 471 ubijeni su Aspar i Ardabur, u carskoj palači, mačevima kubikularâ eunuhâ; uz oca i brata, zatomljen je i cezar Patricije, kako ne zna se čisto. Armenarh, treći Asparov sin, izmače pokolju pomoću Zenona, potonjeg cara, i u Izauriji uze kćer Zenonova jednoga kopilana, te poživje srećno u Carigradu iza Leonove smrti. Oprošteni car uzeo odmah goniti arijane, Gote i ne-Gote, zatvorivši im crkve i zabranivši im sastanke. Zbog krvnog djela bez redovnog suda protiv Gotâ pade iz nekih usta, naročito arijanskih, za Leona riječ, da je kasapin, „makelles“; no drugi ga nazvaše „velikim“, što oprosti carstvo objesnikâ Aspara i Ardabura, a i vjerojatnog nasljestva Patricijeva. Cijenjahu, po ćuti ne tankoj onog doba, da Leon samo preduhitri Aspara, i preteče, pače kazni, nevjeru nevjerom. Govorilo se i to, da car ugje u trag zavjeri, te uništi urotnike.[2] Što više, caru izbavitelju čak i pokoljenja za njim uzdržaše harnu uspomenu, bilježeći kao neki prelom iza njegove čvrste vlade. Nepoznati autor života svete Teoktiste piše zanj: „Leon, srećni car, k sebi u grob zakopa sreću Rimljana“.[3]

Car Leon u Istoku smače germanskog vogju Aspara na godinu prije, nego će germanski vogja Ricimer smaći cara Antemija u Zapadu. Plamen ognja varvarskog već lizao Bizantiju: Leon uduši vatru. Svojom hitrinom i odlučnošću otkloni gotsku opasnost od druge pole rimske carevine. Bizantija je oproštena nametljivih Asparida, s velikom mukom, u petnaestoj godini Leonova vladanja. Kolika bijaše pogibao od Gotâ, vidjelo se odmah po pokušanoj njihovoj osveti. Na glas, da su Aspar i Ardabur ubijeni, Ostris, Asparov hipaspist iliti čovjek iz njegove tjelesne pratnje, s Gotima u Carigradu navali na carsku palaču. Zametne se boj izmegju njih i ekskubitorâ, carskih tjelesnih stražara: Goti strieljali, dok ih stražari jedva nadbili, s velikim gubitkom na obje strane. Ostris usjede na konja i umače van

[1] Id. ib.
[2] Zonarae l. XIV, c. 1.
[3] Patrol. Graecae T. CXXXIV, p. 1209.

bedemâ, pa on i Teoderik, Asparov nećak, s gotskom svom silom dogjoše na Carigrad. Da ih u grad ne pretekoše rimske vogje, Bazilisko i Zenon, te ih razagnaše, „bio bi se učinio darmar“.[1] Germani s oružjem provališe u Rim god. 472: ne održaše se, niti ugjoše u Carigrad god. 471.

No kakove i kolike bile Leonove zasluge za Bizantiju, on joj nije trajni, istinski izbavljač u nevolji, makar ga takim isticali Bizantinci. Čovjek jedan ne može, sam po sebi, da spase državu razrovanu i onemoćalu. Historijsko čudo rimske istočne carevine, koja preko svakog nadanja, imajući isti loši ustroj ekonomski i vojni, preživje zapadnu svoju blizanicu za golemu periodu od malne pune tisuće godina, tumači se drugim razlozima, nego li je rad i pregnuće jedne osobe.

II. Zašto traje Bizantija.

Prirodna tvrdoća Carigrada. Ako se carstvo istočno ne surva u isto doba sa zapadnim, ima najprije to da zahvali tvrdome položaju svoga glavnoga grada. Da je tek jedan grad sposoban čuvati za dugo i podržavati trošnu, klimavu imperiju, glasi nevjerojatno, na prvi mah. Taj razlog kao da je površan: ipak je u stvari tako. Kad Konstantin, uz Dioklecijana rgjavi tvorac nižega carstva, proširi Bizant i ozida Carigrad, tim izvede veliko djelo: zabi klin u dva svijeta. S novom drugom prestolnicom vladalačka pažnja na zapadni dio carevine doista popušta u nekoliko, ali za naknadu dignu se na Istoku grad gotovo neslomljiv. Davna dorska naselbina Βυζάντιον preobražena je u novi Rim, νέα Ῥώμη, kako je svečano nazivahu istočnjaci, žurnim radom za četiri godine (326—30). Spram starijega Rima, πρεσβυτέρα Ῥώμη, na brzo je narastao, izjednačio se, najposlije i odskočio novi Rim. Grad svoj odabrani, što će nositi i njegovo ime, Konstantin vanredno ukrasi, pa ga i još poljepša car Julijan, koji se u njemu rodi, a uzdignu i time, što carigradski senat, već osnovan od Konstantina, on posve isporedi s glasovitim rimskim. Kad se za prvih sto godina ovi carski grad, u početku sazidan na pet brežuljaka, raširi toliko, da zahvati jošte dvije glavice, ležao je na sedam njih, taman na lik vječitoga Rima.

Stari Rim na Tiberi za duge vijekove opasa čvrsti bedem ljudske snage, rs junački. Novi Rim na Bosforu štićaše u veliko priroda, pa i visoki debeli zidovi. Utvrdio se u europskom donjem kraju tračkoga Bosfora, na poluostrvu, gotovo u obliku trokuta. Sa tri strane

[1] Theoph. Chron. A. M. 5964.

obuhvatilo ga more duboko, s južne Propontida, s istočne sam Bosfor, sa sjeverne produljeni njegov rukav, grčki Κέρας, Rog. Privezao se za suhu zemlju s najkraćom ertom, zapadnom. „Grad", po lijepoj riječi Prokopijevoj, „more ovjenčalo, a prihvatila ga zemlja na jednom okrajku, te gradu zavezala vijenac morski". Opet pjesnički hvali Prokopije običnu tišinu tog mora carigradskog, „kao da su tu postavljene megje valovima, i da pošta gradu svaku oluju otud otklanja".[1] Carski grad dok unaokolo obliveno more radovalo, ono njega i branilo. Oko Carigrada, kud ga val plakao, duljila se jedna sama zidina, obrubljena malim četvornim kulama u razmacima od sto koraka; no s kopna zakriljivalo ga dvostruko platno, uz duboko iskopanu jarugu. Dizala su se, ovdje na suhoj megji, uzlazeći i silazeći po prirodi tla, čak i do tri platna, ako se bedemom kaže jošte niski treći zid pred jarugom. Najviši je bio nutarnji bedem, golem i prejak, sa učestalim debelim kulama četvornim; nešto niži drugi bedem spoljašnji, s malim zaobljenim kulama. Jednostruki bedem pored mora pokazuje samu visinu od petero ljudi, u sadašnjim ostacima. Nego je gradu stajalo svegjer na raspolaganje ubojno brodovlje. Imale lagje, osim dviju malih južnih umjetno izdubenih luka, Teodozijeve i Julijanove, glavno svoje pristanište u sjevernoj prirodnoj luci Roga. U obliku volovskog roga, ogromna ova luka prodrla, poput široke rječine, za nekolike rimske milje u kopno. „Rog" prozvaše „Zlatnim" sa krasote i bogastva, što iz svijeta njemu u duboke vode prilažaše. Bacale tu sidro i lako se kretale velike lagje, čak do 1,200 njih. Romoneći, utjecala je u Zlatni Rog rječica Barbis.

Ne hvatamo sliku velikoga grada, ako ne pogledamo na okolinu njegovu. Historija često spominje predgragja carigradska: Blaherne, Sike, Hebdomon. Nalazile se Blaherne na sjevero-istočnom kraju samoga grada. Sike, tako nazvane po izvrsnim smokvama, ležale preko Roga, gdje je sada Galata. Hebdomon bio poljana vojnička, no ujedno i carsko najsjajnije plandište, od grada sedam rimskih milja daleko.[2] Izvan bedemâ, u predgragjima, kao i na obalama čitavog Bosfora, u čistom zraku i hladovini, rado se bavili carigradski bogataši. Uz carske i senatorske palače, još bilo onuda silu crkava i manastira imućnih. U oči svud udaralo spoljašnje obilježje hristjansko, ali slavu najveću slavila raskoš prirode i ljudì. Kao što negda oko starog svjetskog Rima, uzduž Tibere i mora, pa do Bajà, tako i u okolici vi-

[1] *De Aedificiis* l. I, c. 5 Bonnae 1838.

[2] *1 millia passuum* = 1478,50 met., gotovo kilometar i po.

lovnoga grada, novog Rima, gdje priroda sasu više čara, nego li igdje drugdje u Europi, nizali su se, u dugom redu, ljetnikovci i gragjevine. Razasuli se po cijelom Bosforu, jednako na strani europskoj i na azijskoj, gdje se spram Bizanta bijelio oveći grad Halcedon. Pun mitoloških i historijskih uspomena, vijuga se Bosfor, izmegju kitnih brežuljaka, glavica i rtâ, sa bajnom susljedicom morskih svojih jezera, u dužinu od 27 kilom. Regjala se na pitomoj zemlji, pod plavetnim prozirnim nebom, bašta do bašte, *villa* do gospodske *ville*, crkva do crkve, varoš do varoši, kojima se slika odrazivala u ogledalu modrog tihog mora. Ista draž zemlje s ljudskim bogastvom bila po svoj Propontidi (Marmarskom moru), od helespontskog do bosforskog tijesna. Kamene i mramorne bogomolje i palače ne samo se dizale u Carigradu, već resile, kao niz biserja, po bizantskoj izreci, sve zatone i pribrežja onamošnjih razrezanih obala. Gospoda se vozikala sa kraja na kraj; gospoda, u čijim rukama se natrpavalo bogastvo, loše razdijeljeno, pa i zamjeravano od Prokopija. Ljudsko raskošje uz milote prirodne. Svjetskim uživačima lahori, pirkajući, donosili mirise bosforskih i propontskih perivoja. Gragjevine se još većma u očima isticale pri toplim bojama neba istočnog, dok se krasile bujnošću i kitinom južne vegetacije. Posred žubora živih voda, zelenila se loza, smokva, naranča, lovorika, uz gajeve orahâ, omorikâ, platanâ, klenâ, hrastova. Dizali perje čempresi i jablani.

Svojom okolinom proširivao se ovako Carigrad u neizmjerno. Samo šteta, što ta ubavost i bogastvo stajaše, na strani europskoj, izloženo nasrtajima sjevernih varvara. Bilo izloženo i četvrto predgragje carigradsko okolo tako zvanih Zlatnih Vrata. Gradu se otvorahu prema suhoj zemlji sedmora vrata, pa najglavnija od tih prozvaše, po rimskom običaju, Zlatna, „Porta Aurea“, što nju krašahu pozlaćeni svakojaki nakiti, uz plosne rezbarije i kipove. Ipak prestolnica, sama za sebe, varvarima prkosila. Do tri puta, u V vijeku, Germani oplijeniše stari Rim: god. 410 s Alarikom, 455 s Genserikom, 472 s Ricimerom; novi Rim osta čitav. Car Honorije povukao se bio u močvare ravenske; carevi istočni svagda stolovali u stojnom gradu. Nad Carigradom sijala provedrica na nebu. Veličali ga zato govorom i stihovima istočni ljudi. Opadao Romulov grad, vrijegjan od varvarâ, dizao se grad Konstantinov, nepovrijegjen. Gizdav se dizao, naročito otkad zidatelj Justinijan njemu usavrši ukras, već sasut po Konstantinu i Julijanu. A ispred oluje varvarske, natrpa se u tom pouzdanom skloništu i sva sila umjetnina, otetih iz Istoka i iz Italije. Veličini istočne prestolnice, isporegjene sa zapadnom, nagje se i pjesnik. Jedan

od boljih stihotvoraca Justinijanove dobi, Pavao Silencijar, zakliktaće: „dogji, starija Romo latinska, da skladnu pjesmu pjevaš novorogjenoj Romi; dogji usklikom radosti, što ćerku gledaš veću od majke".[1] U visoke kajde o Carigradu udaraju i današnji pjesnici, na putu k europskom Istoku.

Izuzetna tvrdoća Carigrada bila i u tome, što je ležao megju Europom i Azijom, i obama svijetima čuvao ključeve od vrata. Bez flote pretežne neprijatelju ne bi za rukom išlo, da u isto doba sa svih strana grad opkoli i stisne, ma koliku vojsku on imao. Ovoj samoj bijahu neoboriva prepreka dvojaki bedemi na suhoj megji. Da neprijatelj konačno nadvlada Bizant, morao je kretati, ujedno i na kopnu i na moru, jačom silom. Kad bi god Carigrad napadnut bio sa europskoga kraja, ostajalo mu jedno krilo slobodno preko Bosfora k Aziji, odakle njemu pritjecala pomoć: ako bi nanj nasrnuli sa strane azijske, privukao bi k sebi vojsku iz Europe. U toliko lakše ovo išlo, što grad ležaše u sredini carevine, te od svih granica gotovo jednako poodaljen. Niti bi dušmanin s flotom lagodno pristupio. Ma da je i vladala u vodama Propontide ponajčešće tišina, neprijateljske lagje ne provlačile se bez muke kroz helespontsko tijesno ili kroz bosforsko, i ne pristajale zgodno uz obale onog zaklopljenog mora. Prije nego li Rimu, varvari uzalud zaprijetili Carigradu; zaprijetili već onda, kad započe njihova trajna seoba u Romaniju. Augusta mjeseca 378 god. bijena je sudbonosna bitka kod Drenopolja, gdje zaglavi istočni car Valent. Opite pobjedom, gotske gomile valjale se k prestolnici, „snujući mnogo koješta u zator slavnoga grada".[2] S opsadnim spravama primakli se varvari malo ne do pred gradska vrata, no od opsade odustali odmah i sve sprave napustili, čudom pogledavši „opseg zidova i predjele grada, produljene u neizmjerno, pa i nepristupne mu divote, i bezbroj žitelja". U dugom toku svoje historije, Bizant vidje ispod svojih bedema Gote, hunske Kutrigure, Avare, Perzijance, Arape, Bugare, Slavene, ali suzbi svaku dušmansku navalu tamo sve do IV krstaške vojne, kad se na njegov pad steče, uz domaću smutnju, jača mletačka flota sa silom krstaških vojnika. Kartaga takogjer, utvrgjena i ona na jednom poluostrvu, s krilom slobodnim k moru, mogla

[1] *Pauli Silentiarii Descriptio Ecclesiae Sanctae Sophiae.* Patrol. Graecae T. LXXXVI. Parisiis 1865 (pars post.), v. 164—7. Bio primicer, to jest prvak, silencijarâ. Smatrali ga odličnim pjesnikom, pa opisa u jednom spjevu veliku crkvu Svete Sofije.

[2] Ammiani l. XXXI, c. 16.

je da dugo prkosi svakome napadaju sa strane. I Mleci, neosvojivi usred laguna, biše temeljem trajnoj mletačkoj veljoj sili srednjeg vijeka. Engleska, po zemlji i prirodi svojoj malo vigjena, no opasana „srebrnim pasom mora“, koje smatra kao vlastitim, zaskočila na osvoj jedne pole svijeta, i tek sada sprema joj se ustuk. Isto tako i neprelomivi Bizant okupi oko sebe sve pokrajine rimskog istočnog carstva, da bez prestanka krvavi boj bije na tri strane svijeta: k sjeveru, protiv nasrtljivog, pršljivog varvarstva četa i hordija germanskih, turanskih i slavenskih; k istoku, protiv uregjene velike sile perzijske, gotovo ravne rimskoj: k jugu, protiv Arapa, ushićenih Muhamedovim evangjeljem sablje i požude.

Po sebi tvrdi Carigrad bivao je još tvrgji radi oblika trako-ilirskoga ili, kako ga sad zovemo, balkanskoga poluostrva. Sve su sjeverne megje ovdje vrlo znatne. Prevaljive i prohodne su doista, i varvari ih često prevaljivali, no su opet prezgodne, u vidu strategičnom, pa su i one branile carevini glavu. I poluostrvo Hema planine čuva obliveno more, dočim ga na sjeveru omegjašuje velika rijeka Dunav. Nema zemlje u Europi, gdje bi sa sjevera nasrćući neprijatelj naišao na veće prepreke, nego što to biva po balkanskim predjelima. Ovo najbolje znadu ruske vojske, koje u našem vijeku tri puta udariše onuda. Prvu liniju obrane sačinjava Dunav, toliko širok i dubok u donjem toku. Čitavu ovu crtu strategičnu bijahu Rimljani najbolje utvrdili, i spojili s drugom, što ju pruža lomni Hemo ili Balkan, idući uporedo s onom prvom. Balkan nema nego sedam, a to ne lako provaljivih klanaca, pak ti klanci, preko kojih išlo se s juga gornjom i donjom Mezijom na Dunav, bijahu redom, po podesnim cestama, stavljeni u vojeni sustav s utvrdama podunavskim. Stršahu na liniji Dunava utvrde i utvrgjeni gradovi, naročito za Justinijana I, u sve do kakovih 80 njih. Po prilici, radi zgodnog položaja, isticahu se oni isti gradovi, koji i danas: Bononia (Vidin), Nikopolj, Novae (Šištovo), Sexaginta-Prista (Rušćuk), Transmarica (Turtukai), Durosturum (Silistrija). K zapadu jačahu liniju, sa svojim bojnim lagjama, Singidunum (Biograd), na utoku Save u Dunav, i Ratiaria, na dunavskoj zakuči do Bononie. Obje te postaje rimskog brodovlja stražile gornju Meziju (Srbiju), da varvarima sprječe put najlakši u poluostrvo trako-ilirsko. Nego i u donjoj Meziji (Bugarskoj) mogli napadači da se provlače preko samotnih bareša Male Skitije (Dobruće). Podignu se tamo, od Tomi (Kestendža) do Dunava, velika zidina, „Vallum Trajani“, kojoj su ostaci i danas vidni. Ovaki obrambeni sustav na Dunavu duže vremena zaustavi

Gote, a kad Vizigoti budu amo prihvaćeni, te se mnogo koješta na tim branicima rušilo, Dunav opet ostade uvijek prepreka najjača navalama varvarâ. Ako se i rječina nakon jeseni češće sledi poput tvrda kamena, te je varvari upravo u to doba, za čvrste zime, obično i prelažahu, ipak takva vojna imala za njih mnogu nepriliku. Kad bi vojevanje pošlo po zlu, upadači hoćahu svi listom da zaglave, samo da ih na uzmaku zateče raskravljenje dunavskoga leda. I da nisu bile na oprezu, ili da nisu bile spremne lagje s rimskim vojnicima, a to je valovita rijeka mogla po sebi da proguta hordiju na bijegu. Ispred Rimljana u potjeru varvarima ne bi svegjer ispalo preplivati Dunav, ili s konjima, ili s pomoću naduhanih mješina, što bi privezali konjma za rep. Od prilike bivalo isto i na drugoj liniji obrane, na sedam klanaca balkanske kose. Ispod tih stijena više puta bi izašli krvave glave. Ma da se tu i otvaralo sedam prolaza iz Mezije u Traciju, klanci ukazivali su se teško prohodni. Sila varvarska odbijala se manjom snagom rimskom; a kad bi, na povratku nesrećnom, u klance jadikovce zagazile čete, od Carigrada odgurnute, čekaše ih tu u često puna nedaća. Na ovi način Carigrad je imao tri čvrste brane zasopce: visoke i široke svoje bedeme s morem, kosu Hema planine i Dunav. Uz to, na Egejskom moru, vrlo čvrsta Tesalonika (Solun) preuze mrtvu stražu Macedonije, štiteći Grčku.

Lakše novačenje vojske na Istoku i bolja sprema. Ne samo da se je oko Carigrada svila trojaka zaštita i on stao tvrdom stopom na dva svijeta, nego je i novačenje vojske bilo lakše na Istoku. Mi već istakosmo naše mišljenje, razlažući ga dosta na široko, da je ustroj vojske, nedostatan i traljav, najviše doprinio općemu rasulu cijele rimske države.[1] Okrivismo carstvo zbog loše obrane njemu povjerenog ogromnog svijeta rimskog. Carevima započeto i brzo provedeno obezoružanje gragjana, neredovno i nespretno novačenje stajaće vojske, sasvim malene za stražu prostorija neizmjernih, radosno primanje Germanâ u vojsku domaću, lakomisleno prihvatanje na rimsku zemlju čitavih njihovih plemena kao saveznika, nesugjenih i nepouzdanih, to je već izloženo, i to je sve imalo pogubnih posljedica, kao na Zapadu, tako i na Istoku. Ali u istočnoj carevini nije čisto onako naopako išlo, kao ono u zapadnoj. Ovdje kmestvo s latifundijama svuda preote mah, te se moralo s mukom izmegju kmetova kupiti malo vrijednih novaka za vojsku. Koliko mi znamo, sami ratoborni porimljeni Gali igjahu još rado u vojnike. Ko čita Prokopija,

[1] U I Svesci, na str. 146—201.

vidi, da je na Istoku ponešto drukčije, u neku ruku bolje. Latifundije su dašto i tu, s tromim kmestvom, ali ne u tolikoj mjeri. Po brdnim predjelima ne mogu da se protežu ogromni posjedi, a brdovit je Ilirik, oveći dio Tracije sa Hemom, istočni i južni dio Male Azije, Armenija. Kako gospoda ovuda ne spraviše sve pomanje ljude pod kmestvo, ovi ne bijahu odložili noža i ljutog mača, te nije baš velika muka bila izmegju njih brati vojsku. Rasadnik je vojnički naročito Tracija s Ilirijom, dok ne otanča i taj pod neprestanim tamanjenjem varvarâ. Bizant drži u svojoj službi i Gotâ i Herulâ i Hunâ i Slavenâ, no pod rimska znamena jednako hrle kršni momci iz brdnih i oskudnih unutrašnjih krajeva. Uprav za to i na prestolu bizantskom vigjati je često vojnikâ Tračana, Ilirâ, Izaurjana, Armenaca, srećom uznesenih. Domaća momčad, rogjeni sinovi Bizanta, stoje u nekoj ravnoteži s plaćenicima varvarima, i sprječavaju ovima premašaj u državi.

Nije premučati još jedno, za vojsku dosta važno. Istočni ljudi, Grci, od vajkada bijahu Rimljanima majstori u primjeni znanosti na napravu strojeva. Razvijenija industrija na Istoku dogje u prilog ratnome zanatu. U Bizantu ratna je sprema bolja, ratne sprave podesnije, nego li drugdje; bolje je to, nego, na primjer, kod Perzijanaca, koji su za bojnu vještinu Bizantincima najbliži. Pomoći će Carigradu više puta, da se iz viteške nevolje iskopa, grčki pronalazi. Filozof i mehanik Proklo požarnom nekom spravom od bakra riješiti će, kako se veli, pomorsku bitku ispred Carigrada (514) protiv Vitalijana buntovnika, koji će na cara Anastazija i prestolnicu izvesti vojsku, većinom varvarsku. Nama nepoznata ona hemična sastojina, što ju izumi Sirjanin Kalinik, doprinijeti će dvaput (668—75 i 717) izbavljenju glavnoga grada od opsade Arapâ, sažgav im brodove. Teoretik Mauricije, valjda car, ispisaće pravila strategije.

Veća ekonomska snaga. Srazmjerno, bijaše jača i privredna snaga na Istoku. Glasio se je Istok sa svog bogastva čak od onda, kad ga Rim prvom osvoji, kad lakomi prokonzuli i propretori, u republikansko doba, onamo plijenjahu provincije, grdno bogateći sebe. Visoko carstvo dade, u opće, istočnim krajevima reda i mira, a niže carstvo, u materialnom pogledu, veoma ih ne ošteti, uprkos činovničkoj skupoj upravi i lošemu sustavu financijskom. Bizantija pored svega ostajaše najbogatija država onda na svijetu. Od suviška svoje zemljoprivrede, Frigija, Bitinija i Tracija mogahu, u nuždi, da žitom opskrbe veliki Carigrad.[1] Davao pak obilate hrane žitorodni Egipat.

[1] *Procopii Historia Arcana,* c. 22. Bonnae 1838.

U plodnoj uvijek nilskoj dolini, tada kao i sada, poljodjelstvo je bilo najmanje aleatorno: ne visi ono o pojavama vazduha, već o poplavi Nila, što rijetko kad, nestatkom vode ili nje prevršenom mjerom, težaka iznenagjuje. Egipatska žetva hranila redovno Carigrad, te je triput preko ljeta dovozile tovarne lagje tamo. Ako se po pučanstvo nezdrave latifundije proširuju Egiptom, pa i ravnicama Frigije i Bitinije u onda gajenoj i plodnoj Maloj Aziji, a i Tracijom djelimično, ima opet dosta malih posjednika i slobodnih težaka i čobana po svima brdovitim krajinama Istoka. Ovdje latifundije ne sagnuše sve poljske privrednike pod tromo kmestvo.

Mnogo je življe i po gradovima Istoka. Još pri cjelovitoj carevini rimskoj, većega maha imaše industrija u helenskome pučanstvu, što se već od starine bavilo zanatima i umjetnošću. Kad sa svih strana varvari salijeću i ruše, a tišti državna uprava, silazi, dašto, blagostanje gragjana, kojima se lomi, sad jedna, sad druga grana, te i sami zanati opadaju. Zlo je narodu po selima, a dobro nije ni narodu po gradovima. Ipak na Istoku, kao u nekoj zavjetrini, ljudi su mirniji, više rade i veća im je zavrjeda, dok na Zapadu oluja uji i sve raznosi. Velika su stjecišta pučka i veliki su gradovi industrijski Aleksandrija, Antiohija, Carigrad, kao da sad ko reče: Manchester, Liverpool, Lyon. Svima imućnijim po Europi htjelo se tkanina, sagova, papira iz Bizantije, osim plemenitih onamošnjih vina, strojeva i podesnijeg oružja, što se moglo i pored zabrane izvoza lako kriomčariti.

Nadasve trgovinom ovih i još drugih stvari odskače ekonomna snaga Bizantiji. Što je sada Atlantski ocean, i što će s vremenom biti Tihi, bijaše tada Sredozemno more. K njemu se okrenuo svjetski najveći promet, a Carigrad jest na razmegji Europe i Azije. Ravna Carigradu sa tri luke, imenito s onom dubokom Zlatnoga Roga, ne bješe drugog trgovačkog grada nigdje. Istakao se stojni grad istočnoga carstva kao ogromno središte prometa. Gdje je sve leglo, gdje je sve u kuburi, ljudi, pa bili i sami divljaci, još trguju. Izmjena rukotvorina i zemnog priroda tako je nužna za namirenje ljudskih potreba, da darmar varvarski, što potrese istočnim dijelom rimskog carstva, a razruši dio zapadni, ako i umanji saobraćaj megjunarodni, ne slomi ga, niti uništi trgovinske veze. Prilazilo se iz krajeva i zapadnih i istočnih k Carigradu, jošte neoštećenome. Uz okretne Grke još i promećurni Semiti, iz Sirije i Palestine, miču se po svijetu i nose trg. Pod imenom Siraca obično se i spominju na stranama zapadnim. Osim drugih mjesta, oni pohagjaju često Masilju (Marseille). Pa, na

uzvrat, iz Masilje i iz drugih gradova zalaze zapadnjaci po dobitak u Carigrad. Tačka je to, gdje se stječu prodajne stvari i gdje se posluje najviše. Ovim se prometom udovoljava, koliko to okolnosti dopuštaju, poglavito raskošju vlastele i novih varvarskih gospodara na Zapadu: Carigrad je njima, po prilici, što je mnogoj europskoj gospodi sad Pariz, kome tugjinske kupnje luksurioznih predmeta dobacuju silnu korist. Isto na carigradskom tržištu svijet iz Europe nalazio skupocjene stvari odaljenog ili krajnjeg istoka: tamnjan i smirnu iz Arabije, mirodije iz Indije, svilu iz Kine. U I vijeku, u vrijeme starijega Plinija, računala se, godišnje, na 100 miliona sesterca uvozna roba iz onih strana, za potrebu Rimljana, a uvoz ne bješe zar mnogo manji ni tada, krajem V vijeka. Ova svota, doduše, niti iz daleka ne približava se današnjemu prometu jedine Engleske od kakovih pet miliarda fran. s Indijom i jedne miliarde s Kinom; no je to Englezima ukupni uvoz i izvoz, dok su Rimljani otud amo tek uvažali. Istočna trgovina kretala se k Carigradu trima glavnim putima: Crvenim morem preko Aleksandrije, Perzijskim zalivom preko Mezopotamije i velike sirske Antiohije, rijekom Oksom (Amu-derjom) i Kaspijskim i Euksinskim morem na Bosfor. Ovo trgovanje na sve strane, s cijelim istokom i cijelim zapadom, zgrćaše silnog novca u stojni grad bizantskih careva. Plaćala je svaka lagja, ulazeći i izlazeći iz triju carigradskih luka. Računa se nekako, da s ovim i s ostalim prihodima padaše, u Justinijanovo doba, u carsku blagajnu iz samog Carigrada do 200,000 fran. danomice, što bi lako bio milion po ondašnjoj većoj moći novca. Učini se, ovako, trgovina znamenitom polugom državne ekonomije. A tome će se primetnuti, za cara Justinijana, domaća proizvodnja svile i svilenih tkanina, s ogromnim dobitkom. Ne će onda više trebati, da se iz daleke zemlje Seres (Kine) svila dovozom nabavlja, uz previsoke cijene.

Rimskome carstvu istočnom jezgra je grčka. Daklem prilike su bolje u rimskome carstvu na Istoku. Rekosmo rimsko carstvo, a ne rekosmo grčko. Zvanično, ono se zvalo rimsko. A i sagradi se na temeljima, što ih duboko udariše Rimljani. Ne samo da je carstvu bila rimska cijela uredba, kakvu je udesiše Dioklecijan i Konstantin, nego su se i zakoni pisali i oglašavali ponajčešće na latinskom jeziku, tamo do IX vijeka. Latinski, po izvoru, jesu i nazivi u vojsci, u uredima, u dvoru megju dostojnicima. Bizantinci su se uvijek dičili i ponosili, da su Romeji, Rimljani. Dvije carevine bijahu cigla jedna latinska država sve do smrti Teodozija I (17 jan. 395), kada se trajno odijeliše pod dvoje njegove djece i nasljednicima nji-

*

hovim. Sve pregjašnje podjele, što začestaše od Dioklecijana u naprijed, preduzimane su od časa do časa, za zgodu, za prolaznu potrebu, u carevini cjelokupnoj. Šta više, još jednom pokušaće s Istoka car Justinijan, da tu cjelokupnost obnovi. Uza sve to srčika je istočnome carstvu grčka; ono je grčko već u V vijeku, u jezgri svojoj. Ali, i ako mu je helenska, a ne latinska, osnova narodna, to ne biva sa novog, sa prijekog remećenja jezičnoga, ili zbog promjene, koju bi u njemu varvari napadači izveli bili. Bijaše tako donekle i u početku. Rimljani, gospodari svijeta, niti htjedoše, niti mogoše grčki život ugušiti na odaljenom istoku. Po stranama istočnim doprije latinština, s naseonicima, s vojskom, s trgovcima i sa odanošću gospodarima, tek u Ilirik, u Meziju i u Daciju, gdje je i danas sačuvana u Rumuniji, a po kojim ulomkom i na Balkanu, naročito uzduž rimskih cesta, vojničkih i trgovačkih. Ima dokaza, da se i u VI vijeku, prije doseljenja Slavenâ, najviše govorilo latinski, ili neo-latinski, ne samo u Iliriku, već i u Meziji.[1] Nego, po ostalome Istoku grština pretegnu. Na selu, osobito u brdima, nisu se doduše istrli narodni jezici od starine. U Europi još se čuje riječ ilirska i tračka; megju robotnicima u nilskoj dolini prevlagjuje koptički, ili neo-egipatski govor; prevlagjuje po Siriji semitski: u Izauriji, u Armeniji, na Kavkazu po gotovo netaknuti su jezici zemaljski. Za pravo reći, manje je narodnosnog jedinstva na Istoku, nego li na Zapadu, gdje latinština bijaše svuda dublje prodrla. Ali krajeve inojezične, isto kao i helenske, držao je u čvrstom sklopu politički duh romejski. Upravnu vještinu od svojih prethodnika Rimljana naslijediše i novi Rimljani, Romeji. Nije to, doista, centralizacija vlasti ustežna i razborita, koje kano nedostižan uzor pruža nam visoko carstvo; no je opet, i pored težine, uvijek žilava centralizacija. A naročito moćni Bizant u cjelinu sve okupi. Veličanstveni grad, grčki od iskona, priljubi k sebi ljude. Oči upirahu unj sva gospoda, i gotovo sva trgovačka i obrtnička ruka, to jest, viši i srednji razredi istočnog društva, te grčki i govorahu. U opće, grština vladaše u gradovima. Grčko gojilište bješe za Egipat velika Aleksandrija, za Siriju velika Antiohija. U VII

[1] Theoph. Chron. A. M. 6079. Bizantska jedna vojska, ratujući s Avarima u klancima planine Hema, a po svoj prilici onuda i unovačena, rasplaši se ovim slučajem. Kljusetu jednom prevali se tovar, pa gospodaru životinje dovikne domaćim jezikom neki njegov drug: „Torna, torna, fratre!“ kažući mu time, da se vrne, e bi tovar podigao. Kad ljudi ovo začuše, pomislili, da neprijatelj iznenada ide na njih, te udariše u bijeg, iz svega grla i oni vičući: „Torna! Torna!“

vijeku, kad Sloveni, Hrvati i Srbi svojom seobom pritisnuše, po sjevernom balkanskom poluostrvu, već prorijegjeno ilirsko-latinsko žiteljstvo, i kad Arapi od carstva otcijepiše semitsko pučanstvo Sirije, koptičko Egipta, latinsko i berbersko sjeverne Afrike, grčka narodnost, sa zaplećem Helade u Europi i sa zalegjem Bizanta u Anatoliji, uze još većeg maha u užem opsegu države. Bizantija brzo asimilira, kao i današnja Amerika. U nju uljeze, dakako, svakakova tugja natruna; no došljake pretapa i prekaljuje u Bizantince crkva, vojska, uredi, općenje, u gradu i u polju, s obrazovanim Romejima.

Njegove zasluge za Europu. Čuvajući ostatke grčko-rimske prosvjete, helenstvo će s Bizantijom proživjeti treće dugo razdoblje bitka svoga, iza prvog u slavnoj davnini, i drugog pod rukom Rimljana. Na odmet nije taj treći odsjek helenskoga življenja. U Bizantiji pored mnogih pokora nižu se i visoke ljudske vrline. Justinijan uz Belizara, Mauricije, Heraklije, poneki carevi izaurski, poneki macedonski, pa i još drugi vladaoci, sve do kraja imperije, sve do očajnog posljednjeg zatočnika za dom i vjeru, Konstantina XI, obviti su ili živim sjajem velikih djela, ili turobnom svjetlošću najviše tragedije. U srednjem vijeku, oni manji nisu od poreduika svojih na Zapadu. A i sami pokori i bruka bizantska zanimaju u psihološkom vidu. Istočna carevina rimska vrijedna je, u historiji svijeta, pomnijeg obzira od onog mrzovoljastog, što joj obično u dio pada. Prostorom svojim iz početka velika je to država, sa 42 provincije, u 7 vrlo prostranih dieceza: Dacija, Macedonija, Tracija, Azija, Pont, Orient i Egipat. Privaljeno je k njoj takogje predjelâ od dieceze ilirske. Od prilike je to čitava polovina svjetske države rimske, kao četiri Austrije sada. Jaka je svojim utvrdama i moću ekonomskom. Prestoni neosvojiv Carigrad sa veličine, sjaja i vreve stavlja u čudo varvare. Kad na poziv prvoga Teodozija uljeze unj i vidje ga kralj Vizigotâ, mnogobožac Atanarik, reče, opsjenjen, o gospodaru tog grada i te imperije: „Pa i jeste bog na zemlji imperator, i kogod nanj ruku digne, krv ga jela!“[1] Napram Zapadu, za više vijekova, odskače Bizantija i uljudbom. Sustav joj je politički zaista loš: autokracija s razgrananim činovništvom, u čijim rukama, što hoće da svim i svačim raspolažu, izdiše sloboda općine i sloboda naroda. Baca uz to vjerski grijeh, izjednačen s krivičnim zločinom, državu i careve u vrtloge dogmatiziranja, u smutnje nedogledne. U politici, u knjizi, u umjetnosti, sve je nekako suho i bez pravog ploda. Po nestatku plemenitog, tankog osjećanja slijedi uvijek i umna de-

[1] Jordanis c. 28.

kadencija, a srce se Heladi snizi već u drugom razdoblju, pod rimskim gospostvom. Ali, dok se kroz prva ljuta vremena srednjega vijeka razastire po razvaljenom Zapadu tama, dotleu na ognjištu Bizanta, ako i uzanom, tinja iskra prosvjete. Mračna ona noć nad Zapadom, skroz povarvarenim, istraja strašno dugo, u punoj nevidjelici sve do X ili XI vijeka, i pokraj časovite uzaludne brige Karla Velikoga za nešto svjetlosti. Pa i kad se Zapad iz varvarstva pridigao, kad sam uredi svoje *comune* i sam stao raditi za duševnu slobodu, Bizantinci, ili u dodiru s krstašima, ili najposlije bježeći od Turaka, pomogoše, naročito Italiji, pri naučnoj i umjetničkoj obnovi. Protka se na osnovi ponajviše grčko-rimskoj i sama arapska civilizacija, od koje se vrnu na zapadnu Europu, sad ova, sad ona zraka. Ako Bizantinci malne zatomiše osjećaj ljepote, što se njim proslaviše Heleni, preci njihovi, od znanja, tog drugog helenskog tvora, ne izgubiše taman silu. A još jedno je primetnuti neprocjenjivim zaslugama Bizantije. Na istočnom pragu Europe, ona se bez prestanka lomila, odbijajući najezde perzijske i arapske, i navale sjevernih varvara. Ako ne očuva sebe, i slomi se pod sabljom turskih janjičara, očuva Europi istočna vrata, to u vrijeme najopasnije, protiv ushićenog muslomanstva arapskog, koje se zalètjelo bilo, da cio svijet osvoji.[1]

III. Zenonova vladavina.

Sreća soldata Zenona. Što Odovakar Zapad liši cara njegova, te je zapadna carevina, gubitkom Italije i srednje Galije, razorena do kraja, tome su krive, i mimo silu germansku, velike smutnje na Istoku u doba najprvog rimskog cara u srednjem vijeku. Zenona

[1] Tek u ovo zadnje doba moderna historiografija uzela marljivije proučavati i pravednije ocjenjivati Bizantiju. Na priliku, u Oncken-ovoj zbirci, G. F. Hertzberg: *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches*, Berlin 1883. Isto i K. Krumbacher: *Geschichte der Byzantinischen Litteratur,* München 1897, II Aufl. Ovaj zdušnom pomnjom ispituje i razglaba izvore bizantskoj historiji. Jednako rade i Francuzi: G. Schlumberger sa svojom poviješću careva Nikefora Foke i Jovana Zimiska u X vijeku, pa Ch. Diehl sa svojim studijama o Africi bizantskoj i o Egzarhatu ravenskom. Pristrano shvaćanje bizantskog življenja skriviše dosad dvije sasvim oprečne struje. Crkovnjaci Bizantiji ne oprostili, što se u njoj prelomi jedinstvo crkve. Bezvjerci, megju njima i veliki pisci, od Voltaira i Gibbona pa do Taina, od nje zazirali, kao od zemlje zastoja i pjesnavila političkog. Sve osugjivati, prosto na prosto, sad se više ne smije.

Izaurjanina. Sapetom snagom istočnog carstva okoristiše se Germani Odovrakovi i Germani Hlodovegovi.

Ukrotitelj Gotâ, car Leon I, umrije u januaru ili početkom februara god. 474, i naslijedi ga unuk po ćeri, istoimeno dijete Leon II. Slabačkog tog mališa, zar od same četiri godine, jedinca svog, bijaše mati Ariadna povila svome mužu, jednomu presrećnom soldatu iz Izaurije, Tarasi-Kodiseju, za koga Leon u početku vlade udade ćer, tražeći u bizantinskim visokim časnicima sebi nekog oslona protiv gotske snage Asparove. Na svadbi, proslavljenoj sa carevom ćeri, Kodisej pobaci neglatko svoje ime izaursko,[1] i uze ime boljeg zvuka: Zenon, po zemljaku jednom, što megju Izaurjanima izigje negda na veliki glas. Bijaše to Flavije Zenon, za Teodozija II moćni magistar vojske u Orientu i rimski konzul god. 418. I na drugu diku Izaurije, careva zeta, sasula se visoka dostojanstva: posta Zenon g. 463 vrhovni zapovjednik vojske u Orientu, pa magistar vojske *in praesenti*, biva do careve osobe, patricij, konzul za god. 469. A i do prestola, još za živa Leona I, bude najbliži. Imao Leon još drugu ćer, Leonciju, stariju od Ariadne, i udatu za patricija Marcijana, sina Antemiju, caru rimskom na Zapadu, Leonovu štićeniku i prijatelju. Ali Leoncija ne rodi sina; njoj od srca otpale same ženske, te bi pažnja svrnuta na Zenonovu kuću. Pri oslobagjanju od Gotâ, bio je ovaj od velike pomoći tastu Leonu. Pače sa Zenonom i radi Zenona učinjen je prvi korak k prelomu izmegju cara i Gota Aspara.[2] Opremio bio Leon svog zeta sa sopstvenom vojskom u Traciju, gdje stajahu Goti. Podgovoreni od Aspara, neki vojnici u malo ne umoriše Zenona, koji. doznav zasjedu, umače u grad Serdiku. U potonjoj tragediji, kad u carskoj palači biše posječeni Asparidi, Zenon je imao velikog udjela: sačekivao u Halcedonu glas o usmrćenju njihovu. Na to, pri osvetnoj navali Gotâ na Carigrad, priteče i on, da rasprša ustanike.

Srećom milovani soldat iz Izaurije uspe se i na prestolje, uz sinčića Leona. Odmah, dne 7 februara, carsko dijete, pristankom senata, okruni, pred narodom u hipodromu, svog oca Zenona. Od Valenta unaprijed, istočni su se vladari vjenčavali, obično, van grada u Hebdomu; Zenon je najprvi, koji još svečanije, u samoj prestolnici, svakome na očima, dostaje se carskog znamena. Da oca ovjenča diademom za suvladara, nejako dijete, postavljeno na carskom hipodrom-

[1] Nije u bizantinaca jednako pisano, ili što se oni ne saglašavaju, ili zbog pokvarenih tekstova; no je nesumnjiv drugi dio imena: Κοδισσαῖος, Κοδισσέος, Κοδισσεύς. Nastrano je ime i Zenonovu ocu: Rusubladeot.

[2] Theoph. Chron. A. M. 5962.

skom sjedalu, potrebova, pri svečanome činu, pripomoći od majke Ariadne i babe Verine, udovice Leona I. Tim je Zenon učinjen pravim augustom, drugim carem. Već za godinu 474 kovali su se novci s imenom obaju augusta: oba imena iznose edikti. Dašto na djelu, kod sitnosti prvoga augusta, suvladar Zenon jeste jedini autokrator.

Ko daje imperiju u Carigradu? Iz ovih je obiteljskih prizora čisto vidjeti, da u istočnoj imperiji porodično nasljegje carskog dostojanstva opruži već jednu jaku i duboku žilu. Istina, i u prvom početku rimsko se carstvo izručuje, kad je to samo moguće, ili odraslim pravim sinovima i braći, ili drugima, posinjenima adopcijom, tako, da mi govorimo o domu Julijevaca, Flavijà, Antoninà. Ovo je i naravno: svak že'i predati vlast svojima. Ali tek u nižem carstvu na javu izlazi kao neko obiteljsko pravo, sve to jače: sitna djeca postaju carevima, žene su na vidiku. Vladajući autokrator ne samo da obično za sebe živa stvara sebi nasljednika, proglašujući ga cezarom, onda i drugim augustom, već i oporučno može pokatkad da uredi nasljestvo. Nego bi bilo krivo mišljenje, da je već sada u Bizantiji utvrgjeno pravo dinastično. Vladaju dinastije, maldane svegjer i posvuda, nad Germanima u Zapadu, no se Istok još drži pravne tradicije rimske, i ako mutne. Po teoriji, imperiju daje narod rimski, koji na senat prenese suverensko svoje pravo, zadovoljan, da u hipodromu carigradskom augustima novim uzvikuje; daje ga i vojska, svojom aklamacijom imperatoru, iliti autokratoru, kako se veli na Istoku. Do brza stala ovdje i crkva pridavati svoje osveštavanje. U Bizantiji brižno se pazi na javne hristjanske biljege, a episkop novog Rima već je na Istoku najugledniji arhijerej. Pribiva do autokratora: osim mitropolija u diecezi Tracije, ravna i mitropolijama u diecezama Azije i Ponta; na prigodnu sinodu skuplja oko sebe episkope, te bi došli u glavni grad radi posla; drži, odmah iza episkopa starog Rima, prvo mjesto u općoj crkvi, koje njemu primijeni drugi ekumenični sabor, u IV vijeku; patrijar je on, pa još više na očima, nego li patrijari u Aleksandriji, Antiohiji i Jerusalimu. Ko da cara i carevinu naspori bolje od njega? Otkud se krepča molitva, nego iz usta njegovih, može nad diademom izlijevati? Caru na glavu meće diadem patrijar stojnog grada, ili se meće barem uz njega nazočna, u hipodromu, u carskoj palači, u veljoj crkvi. Prenos carske vlasti nije dakle strogo odregjen. Nasljestvo u imperiji koleblje se: tu je senat, vojska, carigradski patrijar i volja živoga cara, koja dakako najviše odlučuje. Iz neodregjenosti ove mogu da proisteku mutljavine i ratovi gragjanski. Ali je pretjerano reći, da u tome bijaše velika neprilika

po bizantsku carevinu. Poredeći Istok s ondašnjim Zapadom, gragjanski su ratovi zbog nasljegja manje česti u Bizantiji: manja su čuda i pokori u vladarskim domovima; vladari, jedno s drugim, pametniji su i bolji su.

Zenon sam autokrator i buna nanj. Mali Leon ne preživje godinu 474: umrije novembra, od bolesti, iza samih deset mjeseci carovanja po imenu. Ako kome, a to ocu bila sasvim nezgodna sinova smrt. Namah uzdrma se presto Kodiseju Izaurjaninu, pogrčenu za nevolju u Zenona, koji eto ostade megju podrugačima i neprijateljima, kao odsječena grana u carskom domu. Otkud neotesanom, divljemu Izaurjaninu pravo na presto? Podvališe mu, da je on potajno otrovao sina, kako bi postao jedini vladar. Podvala nagje vjere, kako na Istoku, tako i na Zapadu, gdje se jož poteže u vijeku VII.[1] Ta glasina bijaše glupa, jer bi Zenon svakako protiv sebe bio uradio, a uvijek njemu vjerna žena Ariadna ne bi mu nikad oprostila bila nedjelo na sinu. Kleveta, premda se rušila sama po sebi, naškodi Zenonu u veliko. Po svoj prilici, prosu se iz samog dvora, te je s toga i više vjerovana. Do mala, poslije djetetove smrti, baba Verina, punica Zenonova, nešto zaište od njega, što joj on odbi. Strastvena žena to duboko upamti, i ne držeći u ruci zeta, pomisli na drugog cara, svog brata Baziliska. Ustade ovaj na Zenona i uputi se k Carigradu iz Herakleje u Traciji, gdje je nekad bio magistar vojske, te imao vojničkih veza, pa i sa samim Gotima. U Carigradu, u carskoj palači, gdje i sama stanovaše, Verina dražila, plela; pomagali i poneki od senata. Bojeći se Verininih zasjeda i da ga ko od palatina ne ubije, Zenon izagje, s mnogim blagom, preko Bosfora u Halcedou, a odatle glavom bez obzira, brzim konjima poštanskim, k svojim zemljacima u rogjenu Izauriju. Pobježe 9 januara 475 god., s majkom svojom Dalis, izgubivši presto sama dva mjeseca iza smrti sina Leona. Razvikaše carem Baziliska već ispred stojnog grada, na tako zvanom Kampu (Κάμπος, Campus Martius), Martova to poljana na lik one u Rimu. Senat ga prizna. Stara Augusta Verina, supruga prvoga Leona, ovjenča diademom brata Baziliska. Krišom od matere, odana Ariadna izagje iz Carigrada, hrleći k mužu Zenonu.

---

[1] Isidori Hisp. Chron., c. 112. Ozbiljni Prokopije (Bell. Vand. l. I, c. 7) niti jednom riječju ne odaje, da on misli o nasilnoj smrti „djeteta“ Leona. Na Zapadu ispreo se čitav jedan roman. Groznome mužu Ariadna da podmetnu drugo dijete, slično Leonu, koji se ovako spase i poslije, kao pop, doživje Justinijanovo doba.

Njegov karakter. Nije čudo, što je ovaj u prekratko vrijeme, sred žamora ili svačje apatije, lišen carskog diadema. Osim žene, Zenona u palači, u domu prvoga Leona, niko ne volio. Njegove lične vrline bile su sitne, a poroci veliki. Ako se od prostog vojničkog pasa malo po malo do one visine uzdigao, znak je doista, da je i mimo sreće u koječemu bio sposoban. Kazivalo se, da trkača, bržeg od njega, nema. Niti mu je hitrina prirodne pameti bila malena. Praktičnjak, pun naravnog razbora, ne bi nikad, premda gnjevljiv, stvar važnu prelomio, već čekao zgodu; čekao je dugo, postojano, felinskom strpljivošću. Prema prilikama vazda se lukavo upravljao. On će se izvući iz svake osobne opasnosti, izmotaće se iz svake mreže, koju mu zapleću. I sam bio prepreden. Niske i zlobne ćudi, srtao, u nevolji ili zbog osvete, k okrutnosti. I na obrazu mu se odrazivala zloća: „bio premrska lica, a dušu imao i goru od lica".[1] Leon I ne učini ga suvladarom svome unučiću i njegovu sinu Leonu II, „jer ga ne cijenjaše prikladna carstvu, pošto niti osjećanje carsko imaše, niti obličje dostojno za vladaoca".[2] Krupna i neskladna tijela, sav rutav, crnio se u obrazu, „kako ono Heleni naslikavaju Pana".[3] Čini se, da i nenaklonost pučka prema osobi tako neprijatna lica ponuka Leona, da za autokratora naznači unuka prenejaka, preskočivši zeta. Pokojnog cara valjda odvrati i življenje Zenonovo. Ova soldatina, gdje mogla, živjela veselo, pila, ljubakala. Kad mu tast, a poslije i sin umrije, raskalašenik, oprošten obzirâ kano sami autokrator, dade maha svojim pohotama tako, „da ga nije ni u čem sustezao zazor i sramota".[4] Moguće, da Bizantinci nešto pretjeruju iz

[1] Zonarae Ann. l. XIV, c. 1.

[2] Id. ib.

[3] *Cedreni* T. I, p. 615. Bonnae, 1838. Ko je bio Gjorgje Cedren i kad je živio, niti on o sebi, niti drugi zanj kažu. Po sadržini njegove ručne knjige, Σύνοψις ἱστοριῶν (Compendium historiarum), koja počinje s postankom svijeta i završava se s god. 1057, nagagja se, da je živio o polovini XI vijeka. Razmatranja odaju crkovnog čovjeka, možda kalugjera. Puki površni kompilator, pripovijeda bez duha, a češće i bez razbora, ono, što nagje u svojim knjigama. Slijepo vjeruje u svašta. Ali djelo nije bez svake vrijednosti. Po koja knjiga, od njega upotrebljena, nama propade, pak on više puta donosi, što drugi Bizantinci, pametniji i bolji, na primjer Zonara, radi kratkoće propustiše.

[4] *Evagrii Scholastici Ecclesiasticae Historiae* l. III, c. I. Patrol. Graecae T. LXXXVI (pars post.), Parisiis 1865. Sirjanin iz grada Epifanije, bavio se Evagrije, kao odvjetnik, σχολαστικός, u velikoj Antiohiji. Jednom prilikom sposobnost njegova razglasi se i u Carigradu, te ga odlikovaše carevi Tiberije i Mauricije. Pod stare dane (bilo mu oko 60

mržnje na divlje soldate izaurske i na Zenona, koji docnije zaluta u vjeri. Bilo jamačno ljudi i gorih od njega. Jedan pisac veli, da je imao brata Konona, „koji ga nadmašivao u zloći, žedan krvi i pokolja ljudskog". Taj se pisac svakojako nabacuje na „presramotni narod Izaurjana".[1]

Divlji Izaurjani. Uzmimo časom na oko Izauriju, gdje se rodi, uzgoji i sad zakloni Zenon, ne bi li mi njega i bolje upoznali, a ujedno shvatili zaziranje bizantskih pisaca od one zemlje i njene čeljadi. Izaurija bijaše na lomnom Tauru, u sredini južne Male Azije, krajina u zabiti, brdni to dio davne Cilicije. Od pamtivijeka, po onim kosama i prodolima, oskudni gorštaci tjerali hajdučiju. Pritiskivali gdjekad i samo primorje Cilicije, napadali lagje, ubijali na njima sve mornare, pa se trgovački i putnički brodovi, ploveći onuda, držali radije suprotnih obala velikog ostrva Cipra. Prilika je, da se Izaurjani nalaze megju strašnim gusarima Pompejeva vremena. S brgjanima Ciceron imao posla u svom cilicijskom prokonzulatu, i želio, da ga senat prizna za triumfalna imperatora nad njima. Stiša ih Rim, no nikad zapravo ne priljubiše se životu i civilizaciji rimskoj. Počinju se na novo isticati u vrijeme velike anarhije, o polovini III vijeka, kad Perzijanci zasužnjiše cara Valerijana. Opasa ih po tom pas čvrstih rimskih utvrda, ali su ih malo smetale, da žive po svoju, kao neki zatureni divljaci, a do zgode i provalnici. Amijan nam slika jednu bunu Izaurjana u IV vijeku, za cara Konstanca i cezara Gala.[2] Opisuje im razbojnički život. Kako kad, ili stoje oni ućutani, ili srljaju iz svojih brda, miješajući sve. Sa visova iznenada poput oluje dolje se obaraju, silazeći u primorje, trčući po susjednoj Pamfiliji k jugu, zasjedajući putove i loveći putnike po Likaoniji, k sjeveru. Hitri na nožu i maču, a kršni i lagani, napadajem i urljavom pretječu glas o svome dolasku. Posade rimske okolo Izaurije, dok bile svagda na muci, udarale na sto muka, čim bi vojnici uljezli u brdnu

god.), pri kraju VI vijeka, napisa široku crkvenu historiju u šest knjiga, od 431 do 593, dvanaeste godine Mauricijeva vladanja. Vrlo je pomnjiv u prikazivanju dogmâ, a kako se u Bizantiji crkvena historija mnogostruko prepleće s političkom, djelo je važno i za svjetovne zgode, premda pisac češće iznosi i bajke. Stariji ljudi njemu pričali o dobi cara Anastazija. Strastveno navaljuje na osobe jeretikâ, no, vičan, kao odvjetnik, naslanjati se na tvrde isprave, rado ih navodi. I u opće voli pominjati svoja vrela, od kojih neka za nas odoše netragom. Piše skladno i jasno, a ozbiljan je i pored religijske strasti.

[1] Zonarae l. XIV, c. 2. Čine to i drugi.

[2] L. XIV, c. 2.

zemlju. Izaurjani odvaljivali stijene ogromne, gagjali ih sulicama, što po dvije i po tri držahu u ruci. Smeli bi se razvezani vojnici po uvalama i gudurama, sebi nepoznatim, a poznatim brzome koraku gorštakâ. Hajduke te (Amijan ih zove „latrones"), kad bi dolje u ravnici zatečeni bili, momčad rimska bez pardona, bez milosrgja, „klala, kao nijemu životinju". Nego, pri opadanju carstva i pri teškoći novačenja, ove ovake hajduke bizantska država sad prima rado u vojsku. A i sa svoje strane primiču se Grcima ovi ljudi tugjinskog govora, valjda semitskog. Bijeda ih tjera iz siromašne domovine. Rade svašta, da hljeb zarade; gotovo svi zidari u Carigradu dolaze iz Izaurije; ali im je zanat vojnički najmiliji. Carigradski puk mrzi na njih: 473 god., u hipodromu, svadi se š njima i u galami puno ih utuče. Što junaštvo, što sreća, uznosi ipak mnoge na visoke časti u vojsci, te se često u historiji Bizantije spominju vogje izaurske. Jedan od njih eto sad dovinu se i prestola. S vremenom iskočiće iz ljutog krša Izaurije čuvena carska porodica, koja na Istoku razlama ikone.

Novog vladara Baziliska život pregjašnji. Od surovog Zenona, te je nalazio najveće uživanje svoje u veselom društvu pri srebrnoj čaši vina, nije baš mnogo bio bolji, i ako uglagjeniji, novi vladar, Verinin brat Bazilisko. Lakom i raspušten uz raspuštenu ženu Zenonidu, za njegovu kobnu osobu privezivala se jedna crna uspomena za rimsko carstvo. u početku ove historije pomenuti poraz kod Kartage. Moglo bi biti, da nabožni hroničari Baziliska ozloglašuju za to, što on u vjeri zastrani, no i trijezni Prokopije, koji življaše blizu do onih doba, vrlo nepovoljno sudi o njemu. Car Leon I, dok postavi zeta Zenona nad vojskom u Orientu, odredi šuru Baziliska za zapovjednika u Traciji. Ljudima iz svoje kuće bijaše on ovako povjerio rimsku vojsku u Aziji i rimsku vojsku u Europi. U Traciji, Bazilisko češće suzbi varvarske napadače sa Dunava, te bi počašćen i konzulatom. Ali u zao čas, 468 god., izruči mu Leon vrhovno zapovjedništvo u vojni protiv Genserika. Zahvaljujemo Prokopiju potresno pripovijedanje o pustom danu, kad je poražena rimska flota, a sramotom obliven Bazilisko.[1] Onake flote Rimljani prije ne imaše: 1,113 lagja, na njima zar 100,000 veslačâ i momaka! Š njom pristade Bazilisko pod varoš Mercurium, daleko od Kartage 280 stadija, tek 35 rimskih milja. Da pravcem ode na Kartagu, bio bi je zauzeo i slomio kraljevinu vandalsku. Oklijevanju bi uzrok ili tromost, ili

[1] De Bello Vand. l. I, c. 6.

izdaja. U to ukrca Genserik svu svoju vojsku na svoje ubojne lagje, dok priugotovi drugih lagja bržih, a praznih. Umoliv preko poslanikâ od Baziliska primirje za pet dana, kako bi bajagi razmišljao i cara udovoljio, sačekivao, naćulenim ušima tigra, pogodan vjetar. Čim zaduhnu, eno ono praznih lagja s punim jedrima na Rimljane, i kad im blizu dogju, Vandali ih zapale sa čamaca. Rimski brodovi, budući u kupu, upaljivali se jedan za drugim. Sve se uskomeša. Vika i buka silna miješala se s vjetrom i s praskom plamena; miješala se zapomaganja i zapovijedi. Doplove Vandali, strijeljajući, utapajući, robeći. Sa jednim dijelom flote Bazilisko uteče. Mjesto njega proslavi se legat Ivan, kako bi se sad reklo, podadmiral. Ivanovu lagju opkolili odasvud neprijatelji. Na palubi trče on unaokolo, siječe mačem, te posiječe mnogo njih. Kad na posljetku vidi, da mu je već lagja ulovljena, baci se u more sa čitavim svojim oružjem. Genson, sin Genserikov, začugjen junaku, moljaše ga, da se preda i spase. Ali on utonu u pučinu, uzviknuvši: „Ne će Ivan u pasje ruke!“

Je li nije li Bazilisko kriv izdaje, sada je teško reći. Kazivali onda neki, da je od Genserika krišom primio silu zlata. Tvrdili drugi, da mu je moćni Aspar bio preporučio štegjenje Vandalâ i Genserika;[1] kako se njihovim polomom ne bi Leon učvrstio. Čini se zaista, da je Bazilisko već podavno vrebao na presto. K ovome zakrčivao mu tada put ujedno Zenon, oženjen carevom ćeri Ariadnom, i cezar Patricije, sin Asparov. Nego i Asparidima bijaše smetnja najveća odvjetak Leona I, porod Zenonov; pa je moguće, da su se Bazilisko i Aspar složili protiv zajedničkog takmaca. Svakako Prokopije je uvjeren, da je Bazilisko tražio, za postignuće carskog vijenca, potpore u Aspara, koji zbog „uvrjede“ rovaše protiv Leona. Za cijelo car Aspara vrijegjao time, što nije više htio za nasljednika sina mu, cezara Patricija. Ali sve ovo spletkarenje još ne dokazuje Baziliskovu izdaju kod Kartage. Izvjesno je samo to, da se svali strašna bruka i

[1] Tvrdi se i ovo i ono u sačuvanim ulomcima Teodora Lektora: *Excerpta ex Ecclesiastica Historia Theodori Lectoris.* Patrol. Graecae T. LXXXVI (pars prior). Parisiis 1865. Teodor je vremenom vrlo blizu dogadjaja, pa veli (l. I, c. 25): „... primivši novca, sve i sva izdade nagovorom Asparovim“. Živio je barem do god. 520 taj Teodor, lektor (ἀναγνώστης) u velikoj crkvi carigradskoj, rodom iz Paflagonije. Sastavi crkvenu historiju od Konstantina I do Justinijana I. Rogjenom glavom svojom radio je na njoj, od Marcijana dalje, kao manje više savremeni pisac; no izgubi se ovi najvažniji dio njegova rada. Mi od toga imamo tek izvode, u dvije knjižice, skraćene po Nikeforu Kalistu u XIV vijeku.

svačji gnjev na sramnog bjegunca ispred Vandalâ. Kad se u Carigrad povrati, Bazilisko brže umače u crkvu sv. Sofije. Smrtnoj pogibelji jedva utekao tek na vruće molbe sestre Verine, careve supruge. Dočepavši se Bazilisko prestola sedam godina docnije, 9 jan. 475, bunom na Zenona i pripomoću Gotâ iz Tracije, odmah odredi prezuntivnim nasljednikom sina Marka, koga proglasi cezarom, a naskoro i suvladarom svojim. Diademom obavi glavu ženi Zenonidi, te postade augusta. Svog bližnjeg rogjaka, vojvodu Armata, što svojski poradi na njegovu uzvišenju, pritegnu k sebi u dvor, kao magistra prisutna, *in praesenti*. Verina ga poslije htjede i konzulom. Vele, da je taj Armat ašikovao sa Zenonidom. Žamorilo se, da u Baziliskovoj carskoj palači zapovijedi dijeli papuča ženâ, ili intrigantnih poput Verine, ili maloobraznih poput Zenonide. I onako novog autokratora uznese, osim gotske pomoći, ženska revolucija palačna. Žena Zenonida podraži Baziliska na vjerski jedan preokret, koji ga skupo stade. Bijaše ona privržena Eutihovoj jeresi.

Vjerske stranke i trzavice u Bizantiji. Nama je zahvatiti po iz daljega, da kretanje vjerskih stranaka, toliko zamašno i za političke odnose u Bizantiji, čisto razaberemo. Javni život u istočnoj carevini rimskoj, sve do prestanka ekumeničnih sabora i do provedenog raskola izmegju dviju crkava, istočne i zapadne, onamo do vijeka IX, vrti se oko dvije osi.[1] Jedna je politička, druga je vjerska, pa se ne zna, koja je čvršća i više drži, dajući pravac svjetskim dogagjajima.

Što se svaki vjerski spor promeće u posao politički, i od svake vjerske raspre ide po državi trzavica, tomu je uzrok prejaka sveza megju crkvom i carstvom u novome Rimu. Tu svezu već ocijenismo, govoreći o starome Rimu.[2] Iza kako je dopuštena, milanskim ediktom od god. 313, sloboda vjerovanja, carevi hristjanski do brza stali sve to više odregjivati, šta je vjerovati, šta li nije. Unatoč Hristovu nauku, da je država jedno, a religija drugo, dogje se opet do vetog zahtjeva rimskog i poganskog, da se državljani moraju pokoravati starijoj vlasti i njenim zakonima u pogledu vjere. Utaman prvi hristjani opstanak svoj u državi osnovali na pravu privatnog udruživanja i sastajanja, ponajviše na onome za pogrebne svrhe: utaman njihovi apologeti nikad od države ne zatražili, da im ova vjeru štiti, kao

[1] Što teologija i prepori opet maha uzimaju u zadnjoj dobi bizantskoj, to više ne izvire iz dubokog vrela dogmatike, već se odnosi na spoljašnje prilike carstva, koje, pri očitoj propasti, hoće i ne će da traži oslona u inovjernih zapadnjaka.

[2] U I Svesci, na str. 34—9.

pripoznatu religiju, već samo zamolili sebi mira od nje, u ime duševne slobode. Zaboravljen je novi nauk, pa i prepaćena progonstva: stara misao, koja vjeru spajaše s državom, održa pobjedu nad Hristovom mišlju. Nije se više pamtjelo, koliko su, pri tom nazoru, hristjani iz početka progonjeni bili: progonjeni kao opasni tvrdoglavci *(obstinati)*, što bi se od državnog bogosluženja odvraćali, a ne pribrajali se od države pripoznatim sljedbama; progonjeni, kao učesnici tajnih društava, magjonici, vrijegjatelji carskog veličanstva. Turene su u zaborav i od njih mučene muke: gragjanima rimskim siječenje glave, negragjanima udaranje na križ, borba sa zvjeragju u amfiteatrima, i ovako koješta. Kad minuše dani patnje, hristjanstvo učini se državnom religijom, upravo kao u stara doba. Kao god što megju poganima negda, tako i sada čovjek svim tijelom i svom dušom, gragjanskim ponašanjem i domaćim življenjem, pameću svojom političnom, promatranjima i vidicima svojim naučnim, neodoljivo pripadao državi. Gdje pak vjere nema, neka pomaže prisilje. Začestaše u zakoniku vjerski zločini i svjetovne kazne. Još prvi Konstantin, oglasitelj milanskog edikta, jednom udari putem fizične sile: da bude mira medju hristjanima u carevini, on zaprijeti smrću pristalicama Arija i čitaocima arianskih spisa. Državna vlast hoće potom, da se u vjerske stvari sustavno miješa, za Gracijana i Valentinijana II i suvladara im Teodozija. A naročito od ovoga prvoga Teodozija tamo dalje do prvoga Leona, to do početka naše historije, sipala se nad sve inovjernike, pogane i jeretike, gusta tuča državnih pedipsa. Teodozije I god. 391 zabrani pohagjanje hramova, a god. 392 ubroji pogansku žrtvu u „crimen majestatis", to jest protiv žrtviteljâ zaprijeti smrt, koju u istoj godini odredi i protiv manihejâ. Smrt Teodozije II udari na sljedbenike Nestorijeve jeresi; smrt, uz zapljenu dobara, na svakoga idolopoklonika Marcijan. Smrtna kazna, kašto izoštrena mukom ognja, u opće čekala inomišljenike. Okosi se ovako država sa svom silom na mnogobošce i jeretike, na svako mišljenje, što nije na dlaku njezino. Reda je bilo, inovjernike gušiti u krvi, a porodicu im, i nedužnu, lišiti imanja. Uz to, obasipali ih grdnjom, i gledali ubijati ih rugom. U Bizantiji, nastojanjem Teodozija I, nasta običaj najgrublje, prostačke poruge protiv inovjernih zalutanika. Dade Teodozije u javnoj latrini, gdje izdahnu Arije, načiniti sliku njegovu, urezanu u mramoru, kako bi je prolazeći obeščastili mokraćom i pljuvačom. Naredi se zatim to isto za Makedonija i druge jeresiarhe. Smijeh razvaljivao usta neotesanoj prostadiji, ali se ujedno upaljivao u njoj grozni fanatizam.

Prisilje u vjerskom poslu pregje s Istoka na Zapad, osobito kad mu se ovdje nagje i tanki teoretik u Afrikancu Augustinu, glasovitom episkopu u Hiponi, koji opravda pripomoć crkvi po sili državnoj. Ustali se onda teorija materialnog pritiska u stvarima vjere. „Coge intrare!" Tjeraj nek ulazi![1] postade nabožna lozinka. Minu vrijeme, kad hristjaninu nije bila dika goniti, nego biti gonjen; kad su Tertulijan i Laktancije branili slobodu savjesti; kad se Martin Tûrski zgrozio, što državna vlast smaknu jednog jeretika zbog jeresi. Nagovaranje, razumna i tiha propaganda bolje misli, ispravne dogme, prelazila, pod isprikom pobožnosti, u bogumrsku grubu silu. Država je vjerski krvnik. Zato zvuče tad nekako čudno ove riječi rimskog episkopa Gelazija: „Hrist ... razluči, kroz posebito djelovanje i odjelita dostojanstva, nadležnost jedne i druge vlasti tako, da bi hristjanski imperatori za vječni život trebali sveštenike, a sveštenici držali se, kod stvari u svijetu, carskog odregjenja. Po taj način duhovno zanimanje stoji daleko od napasti tjelesne, pak se oni ne će, služeći Bogu, u posle svjetske nikako upletati, dok i s druge strane ne će pomišljati, kano da oko stvari božanskih nastajava onaj, koji na svjetovnim poslima radi. Nalaze ovako obje struke svoje odmjerenje".[2] Papa je Gelazije sveštenikovao krajem V vijeka (492—6): ali riječi ove padoše u dračje onih doba.

Čvrsti, metalni spoj megju crkvom i državom usprkos svih zamjenitih neprilika i šteta, bio je već dogotovljen posvuda, širom čitave Romanije. Ako se crkva na Istoku sljubi tako s državom, da se crkovni život rasplinu u gragjanskom, a gragjanski, obratno, u crkovnom, ista se pojava donekud zamjećivala i na Zapadu, izmegju varvarâ. Pri rasulu carstva, episkopi postajahu najvigjenija lica u vijeću municipialnom, a prigodom i najprvi dostojnici državni. Da k sebi privuče i na uzdi drži prisvojene varvare, zapadna jerarhija ne uvidje boljeg sredstva do ovoga: u surovoj i plahovitoj varvarskoj duši buditi ono poštovanje, što ga prostacima uvijek nameće spoljašnja sjajnost,

[1] Krivom alegorijom primijeni to Augustin iz Lučina Evangj. XIV, 23. Baš protivno Luka nagoviješta u Djelima Apost. VIII, 36—7, gdje pripovijeda o krštenju eunuha kraljice Kandake po gjakonu Filipu: „Reče eunuh: evo vode, šta brani meni da se krstim? A Filip mu reče: *ako vjeruješ od svega srca svojega*, možeš". Dakle ne samo da se ne smije siliti, no nijo ni dopušteno, da se krsti onaj, koji čisto ne vjeruje. Kršćavanjem, ili na silu, ili bez obzira, napuni se crkva, na svoju štetu, s prividnim hristjanima i prividnim pravovjernima.

[2] Gelasii papae de anathematis vinculo. I. D. Mansi: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*. T. VIII, p. 88—95.

ugled dostojanstva i čina. Jerarhija stala se vrzati oko germanskih vladara s ponudom: dajem i daješ! Crkva će se s toga priljubiti i varvarskim državama, premda ne onoliko, koliko državi grčko-rimskoj. Spoj je nešto manje čvrst. U opće, vladalac varvar nije za to, da prikupi sve, da pritisne živo srce, kao što rimski car. Autokrator tišti više. Gore je u Istoku, nego u Zapadu.

Čita se češće žestoka korba, što su se Bizantinci prvih vijekova, narod i carevi, svagjali, pregonili i krvili zbog vjere. Poput suhonjavih filologa, motaju se gdjegod oko stvarce neznatne; lome se o prepoziciju, o adverb, o cigli jedan ι u adjektivu, o jednu pikuju ili o črknju. Pokuda pogagja i ne pogagja. Ono zlo bijaše do sustava i zakonâ, više nego do ljudi i ljudske strasti. Kad se ne htjede rasuda o vjerskom grijehu pripustiti samoj crkvi i Bogu, čiju pravdu mi zamračenom našom pameću slabo dokučujemo; kad je savjest ljudska bila stezana mnogim oštrim zakonima, i na ljude, za prekršaje religiozne, udarane kazne najljuće; kad je gragjaninu stajao mir domaći, sloboda, imanje, život, do vjeroispovijesti njegove; onda čuda nije, da se je svuda pronosilo brižno pitanje, šta je čisto pravovjerje, šta li nije. Gragjane, naravski, bacalo u brigu svako kretanje vjersko. Budući po srijedi sreća ne samo duše, već i tijela, ljudi, i preko volje, postajahu bogoslovi. Čak i djeca u školama uzbugjivana su na prepore o vjeri. A čitavi bogoslovi pokazivali se navlastito carevi, rodili se oni u senatorskom domu ili u težačkoj kolibi, uzgajali se na purpuri ili od motike i vojničkog pasa došli na carstvo. I njima o pravovjerju visila sreća na prestolu. Prvi svečani usklik njima od naroda bijaše: „mnoga ljeta tebi, caru pravovjerni!“ Zasijecalo je vjerovanje u sve i sva. Pošto država bješe tako usko svezana s crkvom, a oni u državi autokratori, to jest sami uznositi vršioci javne vlasti, red im bilo, htjeli to ili ne htjeli, pri zapodjenutom sporu o vjeri, reći svoju i presjeći negdje. Stajahu oni na visokom braniku vjere. I ako ne sa crkovnoga, spor imali riješiti i dići sa državnoga gledišta. Ovako u teoriji. Na djelu pak svaka vjerska raspra bješe crkovno-državna, pri onome sustavu. Carevi, u opće, nisu izumitelji bizantskih tančina u dogmama i nisu uzročnici vjerskim smutnjama. Tek položajem svojim zaneseni su i bačeni u vrtloge religioznih stranaka. Nisu baš, u opće, ni sposobni, da vode pretanke rasprave o bogosloviji. Pa otkud bi sami i znali, kojoj će se privoljeti dogmi? Crvenim mastilom oni potpisuju, što će drugi prosuti po hartiji. Ako svečano i anatemišu, drugi umeću anatemu u pisma njihova. Njih salijeću pravi bogoslovi sa svih strana, dostojanstvenici iz crkve,

naročito episkopi, eda bi oni presjekli ediktom, što ovi ili mozgaju u osami svoje sobe, ili skupa zaključuju na crkovnom saboru. Ali, kad se odluka oglasi pismom „svetim“, kako je nazivaše carska birokracija, red je caru, da silom prevede odmah svakoga u jedno vjersko kolo; da silom, ustreba li, digne sa vladičanskih stolica i episkope i mitropolite i patrijare, uporne u protivnom mnijenju, da ih, protjerav, zatoči daleko u manastir ili u pustinju. Otud svaki put nastaje smutnja velika u crkvi i izvan crkve. Skidaju se jedni episkopi, podižu se drugi. Drmanju kriv je car, a opet ne može da ga izbjegne. Ta, car je „episkop spoljašnjih stvari“, i kao takav, kao vladalac, vrši svoju. Nego, obično, cijeloj smutnji biva pokretač i duša crkovnjak koji. Car je provagjač. Možemo uzeti, da u deset razmirica vjere radi carevi po sebi zapodiru tek jednu.

Od muke i nevolje dakle Bizantinci, natjerani državnim sustavom, vijali su barjakom vjere. Ipak nije premučati jedno. Ćud, pretežno grčka, istočnih žitelja podbadala ove na zametanje sporova i zadjevica. Ondašnji Grci, premda ljudi najobrazovaniji u Evropi, ne bijahu od helenskih svojih predaka ubaštinili taman mnoge vrline. Umjetnička krasota odvrati od njih lice, barem to gotovo odmah iza Justinijanova vremena; njih minu sloboda i stvarajući duh davnih Helena. Ali im opet ovi na ostavu dadoše pretanku i prepredenu svoju misao, pa uz logičnu sofisteriju još i gramatikalno dubenje, provrženo u suhi pedantizam. Izlažahu rasprave i raspre najčešće iz Aleksandrije, velikog središta kulturnog, onamo na jugu, izmegju Egipćana, od vajkada na glasu pravdaša i smutljivaca; često iz Bizanta i Antiohije polusemitske. Niko živ nije mogao jamčiti, da ne će, u ovom ili onom kraju carevine, koji postom izoštreni pustinjak, koji cjepidlaka kalugjer, imenito koji patrijar, mitropolit, episkop, uduben u istraživanju bogoslovnom, iznenada bahnuti u svijet, ili se oglasiti poslanicom, spisom, da ljude smete i uzbuni. Zapodjenuta bi se raspra upalila iz grada u grad, iz pokrajine u pokrajinu, brzinom puščanog praha, u živahnom narodu, kod monaških gomila po brojnim manastirima. Plamen zahvatao čitavo pučanstvo. Pekar, pružajući ti hljeb, dobacio bi upit o spornoj dogmi; dućandžija, vraćajući u sitnom novcu, u obolima, pretičak cijene, izlanuo bi se o vjeri. Imućne gospoje nošahu na opravama uvezene slikarije iz sv. Pisma. U samoj crkvi, pri podignutom vjetru pravdanja, nerijetko laik koji, izmegju sabranog naroda, upadao bi episkopu, ili čak i patrijaru, u riječ, gdje bi ovaj, besjedeći s amvona o dogmi, upotrebio riječ, pobožnicima ili neprijatnu, ili malo bistru. Pri tome bilo, dašto, gibanja, žamora i

povikâ u hramu Božjem. Pod despotovanjem careva, kako nestajaše posla političkog, eto najbolje bilo onako tratiti vrijeme, cjepidlačeći o naravi Hrista. A nije uz to baš trebalo mnogo se obazirati na ćudoredni Hristov nauk. Religijska ona revnost bijaše ponajviše spoljašnja: mućak iznutra, surovost u mjesto hristjanske ljubavi. Nabožni prepirači prelazili bi češće od rječkanja na ličnu uvrjedu i grdnju, od grdnje na šake i tjelesnu ozledu, od ozlede katkad i na klanje. Hrdali se i tukli u ime vjere! Od takovih jadovitih prizora, od take pomame, odvraćahu se, rastuženi, pogdjekoji trijezni umovi. Osobito osugjivahu to ljudi djelatni. Belizarov tajnik, Prokopije, u svojoj historiji gotskoga rata, prigodom poslanstva dvaju istočnih episkopa arhijereju u Rim zbog sporne jedne dogme, reći će: „Što je to preporno, ne ću, i ako dobro znam, nikako da pripomenem, pošto ja držim, da je ludost i drzovitost hotjeti ispitivati, kakva je to narav Boga. Koliko vidim ja, nije čovjeku sasvim dokučljivo niti samo čovječje, a nekmoli će on saznati ono, što se na biće Božje odnosi. Meni je bez opasnosti, ako tek šutim o onome, što no se poštuje samim vjerovanjem. Što se mene tiče, za Boga ja ne znam drugo kazati, do li to, da je on neizmjerno dobar, i da sve drži u moći svojoj. Misli li ko, bio sveštenik ili svjetovnjak, da i više zna o tome, neka kaže".[1] Ali ove, i slične riječi, zaglušivala je vika svijeta, te se htio boriti za vjeru, a vjeru ne vršiti.

Krasne riječi Prokopijeve, bez pridržaja i onako općenito izrečene, idu predaleko. Bilo je ljudi, koji bi zazbilj svojim životom častili Hrista, a opet o Hristu besjedili. Hristjani tadašnji jednoga i drugoga spola, kad im bijaše do dublje pobožnosti, a lično obrazovanje dovoljno, čitahu bibliju, po savjetu sveštenstva. U svojim listovima, pop Hieronim to naglašuje i preporučuje.[2] Njegova je želja, da djevojka hristjanka znade, šta više, na pamet psalme, Solomunove poslovice, evangjelja, apostole i proroke. Drugi pop V vijeka, Salvijan, govoreći o varvarima savremenim, koji bijahu vjerom arijani, njih žali i donekud ispričava ovako: „Ljudi varvari, lišeni rimske, pače i ljudske erudicije, ne znaju šta drugo osim onog, što slušaju od svojih doktora (sveštenika), pak što čuju, ono i slijede, te je i naravno, da oni upamte više pouku, nego li zakon (sv. pismo), pošto, prazni znanja i bez svake knjige, do tajne Božjeg zakona dolaze više onom poukom, nego li čitanjem".[3] Daklem, kako bi plitko hristjanstvo uklonili i

---

[1] L. I, c. 3.
[2] Epist. passim.
[3] De Gub. Dei l. V, c. 2.

*

srca uzdigli do visine živog Hristova nauka, sveštenici upućivahu laike na čitanje sv. Pisma. Ali oni time u isto doba bugjahu i vjersku strast u mnogom preljivcu i naletniku. U pravim hristjanima otanjila bi se i udubla pobožnost; u hristjanima onako na oko uzmutio bi se, pod izlikom vjere, duboki talog ljudskog nevaljalstva.[1]

Vjerska strast, što osvaja pamet, dok ne pročišćava život, i vjerska nesnošljivost, što zatire i sije mržnju, biše u Bizantiji ubitačne, kako državi i miru gragjana, tako i ljudskome duhu. S toga zar isto toliko, koliko zbog nepokoja i svagda uznemirivanog življenja pod prijetnjom sjevernih varvara, istočnih Zoroastrovih sljedbenika i južnih sljedbenika Muhamedovih, zape umni rad na Istoku. Spušta se na Bizantiju duševna težina; redomice se gase, jedan po jedan, gotovo svi plameni grčko-rimske prosvjete. Ispred strogosti zakona i pod poticanim fanatizmom većega broja ljudi, uništeno je dragocjeno pravo slobode mišljenja umnoj manjini. Nad svakim kretom duše bdije država; nad svakim spoljašnjim iskazom vika i krika svjetine. Bizantincu je bilo na oprezu stajati, koje on knjige drži u kući, koje riječi izušćuje ili u prijateljskom razgovoru, ili pri poslu, ili na ulici. Špioni doušivali. Strastvenici mogli čak i ubijati, kako ono rulja hristjanskih fanatika, u početku V vijeka, primlati bjelodano, u velikom gradu Aleksandriji, krasnu i duhovitu djevojku Hipatiju, zanesenu u nevrijeme za poganskim uzorima Helade. Pestima i toljagama malne primlatiše, o polovini istog vijeka, carigradskog svetog patrijara Flavijana i jednomišljenike njegove, na samom crkovnom brojnom sastanku, na razbojničkom saboru u Efezu, to na očigled državnih prisutnih činovnika, bijesni monasi i crkovnjaci eutihianskog mišljenja, i oni većinom iz Egipta. Osilje i sablazni su na redu. Po careviui, svaki vjetar bogoslovnog novog nauka uzmutiće do dna društveno more. Bizantija leti iz jedne trzavice u drugu. A kad, završetkom ekumeničnih sabora na Istoku, presta paroksizam, tišina onda, pri istrošenoj snazi

[1] Tanki pravnik i bogoslov Evagrije hoće da smutnje radi vjere formalno opravda ovako (l. III, c. 11): „Nek mi se ne potsmijeva iko od onih, koji mahnitaju za idolima, što (kod nas) drugi (episkopi) zbacuju prijašnje i uvijek nešto novije primeću vjeri. Jer mi, ispitujući neiskazanu i neistraženu filantropiju Božju, i hoteći je u veliko poštovati i isticati, pristajemo ili tamo ili amo. Kod hristjana niko od onih, koji pronagjoše jeresi, ne htjede baš prvi da blasfemiju izreče, niti posrnu on s voljom, da božanstvo uvrijedi, ama tek misleći, da kaže ono onako bolje od drugih prije njega“. S ovim Evagrije valjda kani pobijati i gore pomenute riječi o religiji u hladnoga Prokopija, no još ne istumači nam, čemu sila zbog vjere i grozna progonstva.

svega tijela, sliči mrtvilu. Umuknu glas slobodnog istraživanja i savjesti, što se ne da silom ravnati; umuknu bajagi pred Bogom, no Božje mjesto sebi prisvoji za to sasvim nepozvana država. U pritisnutim državljanima zija duševna apatija.

Pregled rada četiriju prvih vaseljenskih sabora. Gledom na bizantsko revnovanje za dogme, nije nam megjutim kriti ovo. Pošto bi se jednom otpočela raspra kakva o Hristu, valjalo je riješiti po što po to. Propade inače hristjanstvo, jer mu se jezgra iskvari. Hrist i apostoli mu nisu se, istina, gubili u tančine, budući njima glavna briga oko ćudorednog usavršivanja ljudstva. Ali je opet kano ključ, što drži svod čitavog hristjanskog nauka, vjerovanje, da je iskonskim nekim grijehom prvog čovjeka smrt uvedena u svijet ovi, koji se pomrači, te bi čovjek lišen nade vječitog blaženstva sve dotle, dok drugi čovjek Hrist, ujedno Bog, ne iskupi ga žrtvom beskrajne vrijednosti, krvlju svojom, smrt satrijevši. Da se proti novotarijama razbistri i utvrdi pojam o Bogu, o Božjemu Sinu i o Božjoj Trojici, držana su, kroz IV i prvu polu V vijeka, četiri velika ekumenična, to jest općenita sabora. Saborisali episkopi, no ne stišali razdore. Istočna uvijek budna mašta titrala se i dalje novim mudrinama i novim donle neupotrebljenim izrazima.

Četiri prva sabora vaseljenska ustanoviše vjerovanje redom ovim i ovako. Već za Konstantina, god. 325, sabor u Niceji riješi, protiv aleksandrijskog popa Arija, da je Sin istosućan (ὁμοούσιος) s Ocem. Hrist je dakle jednak svome Ocu, sušti Bog. Ta riječ nicejska osudi, ne samo stroge Arijevce, kojima je Sin bio Ocu nesličan (ἀνόμοιος), nego zatim i polu-Arijevce, koji Hrista kazivahu stvorom najuzvišenijim, no tek naličnim (ὁμοιοούσιος) Ocu. Sa stvorenim Sinom arianizam se nekako uklanjao trojstvu u jednome Bogu. Trojicu brisao negda Sabelije, umujući o tek troimenom Bogu: brisao nju Arije, dajući drugojačiju suštinu Sinu i Duhu Svetomu. Nicejsko riješenje ne udovolji svakoga, te i ne smiri duhove. Borili se još po vijeka. Pod Konstantinovim nasljednikom, Konstancijem, hristjani u carstvu, nagovaranjem i siljenjem ovog vladara, većinom se nagjoše polu-Arijevci, te se takome arianizmu privrgoše i svi Germani gotskog govora, uz druge još varvare, koji su se upravo onda počeli obraćati u hristjanstvo. Ovima arianizam bio i shvatljiviji. Vjerom tom, rekosmo, ljudski razum opraštao se mučnoće tajinstvene Trojice, triju lica u Boga. I sam Arije zalazio taman u prosti puk pjesmom i govorom. Nego, sa smanjenim i sniženim Hristom, smanjivao se žar i požrtvovnost hristjanska. Što se ovako vjerovanje dohvati Gotâ,

imalo je teških posljedica i po rimski svijet i po njih. Kad je ono, poslije napornog truda velikog aleksandrijskog episkopa Atanazija, pod Teodozijem I, na izmaku IV vijeka, gotovo ugušeno megju Grcima i Latinima, istraja svejednako megju slabo gibljivim Gotima. Od arianizma ovi napraviše oštri mač, uperen, kao što protiv opće crkve, tako i protiv potčinjene Latinije. Na uzvrat, i Latini zamrziše na gospodare inovjerne, i podrovaše temelje njihovim državama. Na Istoku, dok se slegnu pomenuta jeres, razdor vjerski zabuktje s drugih povoda. Kad je potisnut arianizam, iskoči raspra o božanstvu Duha Svetoga. Već i onako, pri sporu arianskom, raspravljalo se usput o Božjoj Trojici. Arijevci i u Duhu Svetomu vidješe stvorenje. Porekošə Duhu bitak Božji, smatrajući ga kao stvor, ili puki odsjev i dar božanstva. Episkopi, došli 381 god. pozivom revnog Teodozija u Carigrad na sabor, što no se zove drugi ekumenični, osudiše carigradskog episkopa Makedonija i „borce protiv Duha“ (πνευματομάχοι). Bude ovako na čisto izvedena dogma o cijeloj Božjoj Trojici. Umovanje se onda vrnu opet na Hrista, dubljom istragom. Marija nije mogla da rodi Boga; ona rodi čovjeka, te je nesmisao nju nazivati Bogorodicom (θεοτόκος), reče carigradski episkop Nestorije. A, po logičnom izvogjenju Nestorijevaca, pošto je Hrist u isti mah Bog i čovjek, imajući dvije strogo razlučene naravi, ima i dvije osobe. Zapravo, dva su sina: jedan je Bog Riječ od Oca, drugi je na golo čovjek od Marije, Isus. Djevica Marija Boga ni za što i ni kroz što ne rodi; najviše moglo bi se neopredijeljeno kazati, da rodi Hrista. Bogomajka nije. Izopći Nestorija treći ekumenični sabor, sabran god. 431, za Teodozija II, u Efezu, i pridrža Mariji već učestali naziv matere Božje, jer u Hristu, uz dvije sjedinjene, a nesmiješane naravi, nisu dvije, nego je jedna sama osoba. Privrženici Nestorijevi, progonjeni u carevini, razbježaše se ovdje u zakutke, a vanka u Arabiju i najviše u Perziju, gdje osnovaše crkvu haldejskih hristjana. U Ktezifon, prestolnicu perzijsku, sobom ponesoše mnogi zanat iz Bizantije, pa u gdječemu njene neprijatelje poučiše pri rukovanju bojnih strojeva i za taktiku rimsku, kako će po prilici to isto uraditi u Brandenburgu od Ludovika XIV iz Francuske protjerani hugenoti. Sad perzijske preostatke Nestorijanâ Rusija kani pravoslavlju i svojoj politici da pridobije, na očigled Englezâ. Razlaganju Nestorijevu bijaše se u Aleksandriji živo odupro djelatni episkop Kiril, a u Carigradu arhimandrit Eutih. Ovaj, uz još druge zasukane protivnike Nestorija, smisli i kaza, da, kako je u Hristu jedna osoba, tako mora biti jedna narav, φύσις. Shvatali oni Hrista malne kao

samog Boga, što je tek u površnoj spodobi jednog čovjeka megju ljudima pribivao. Isus je neka preuzvisita fantazma, bez pravog tvarnog rogjenja od Marije. Dade to povoda novoj buci. Jedna jedina osoba, ali dvije naravi, svaka o sebi, nesmiješana, kako i nerazlučena, osječe četvrti ekumenični sabor, što ga car Marcijan sazva u Halcedon, u godini 451. Μονοφυσῖται, borci za jednu narav, izopćeni su iz crkve; ali se radi toga raspali žestoka i dugotrajna borba. Današnji Abisinci još se drže Eutihova nazora.

Bazilisko ukida halcedonsku dogmu. Za vjerovanje već podavno, u prošlom naraštaju, osugjenog Eutiha sad uložili svu brigu Zenonida i Bazilisko. Sabor halcedonski, što proglasi jednog jedinog Hrista u dvije naravi, nesmiješane i nerazlučene, ciljao je u isto doba i na Eutiha i na Nestorija. Ipak činilo se mnogima, da sa ispoviješću dviju naravi u Hristu priupada se u Nestorijevu jeres, koja Hrista rastavi u dvije osobe, Božju i čovječju. Održali se, ovako ili onako pritajani, Eutihovci, naročito u Egiptu. Cvala u Aleksandriji bogoslovna škola, najviše njihova. Nestorijevci izobrazivali se u suprotnim školama sirskim, u Antiohiji i Edesi, pa nestorianizam bio kao zemaljska religija tamošnjih Greko-Semita. Ta, i sam Nestorije rodom bijaše Sirjanin. Nego, prema pristašama Nestorijevim prevlagjivale brojem pristaše Eutihove. Za vjerom ovoga pristajala većina naroda u Aleksandriji, množina u Palestini, a znatni ulomak i u samoj Siriji. Šta više, na velike patriaršijske stolice u Aleksandriji i Antiohiji zasjedoše Eutihovi vrući privrženici, Timotej Elur i Petar Tangar. Kad se očitovaše, zbačena su oba u vrijeme cara Leona I. Petar bio anatemisao one, koji govore, da Bog nije razapet, te pridao trisagiju u liturgjiji, gdje se Bog triput svet priziva, riječi eutihianskog smisla: ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς! razapet za nas![1] Otud su ovaki Eutihovci prozvani θεοπασχῖται, bogomučnici, latinski „passiani". Još veći revnitelj i stradalnik za vjeru Eutihovu bijaše Timotej. Za osamnaest godina izdrža zatočenje, iz kojeg ga sad Bazilisko povrati na stolicu aleksandrijsku, kako uzdignu ponovno i Petra na patrijaršiju u Antiohiji. Došla obojica, iz zatočenja Timotej, iz skrovišta u jednom manastiru Petar, na poklon k svome vladaocu u Carigrad. Timotej Elur proslavi triumf. Krenu iz carske palače k veljoj crkvi, litanijajući. Bješe običaj, da patrijari na kolima, ili na konju, ili na magarčiću jašući, prate procesiju, ovo zadnje po primjeru Isusovu, pri ulasku u Jerusalim. Sjedio Timotej na magarcu, a gomila njegovih pristaša, osobito Aleksandrinci, što su se u stojnom gradu desili, patniku

[1] Theoph. Chron. A. M. 5956.

podvikivali: hozana! i ponavljali usklik: „Blažen onaj, ko dogje u ime Gospodnje!“ Protivnici, a tih bijaše većina, oveseliše se, kad Timotej negdje u litiji s magarca pade, uganu ili slomi nogu i povuče se.[1] Lako Timotej nagovori Baziliska, da enciklikom na sve episkope baci anatemu na halcedonski sabor. Okružnica carska upravljena je na Timoteja, koji nju, po svoj prilici, i sastavi. Vrijedno je, da joj se cijeli sadržaj ovdje iznese, eda mi, jednom za svagda, upoznamo slične carske naredbe u pogledu vjere, te da vidimo, na jednom primjeru, punu zbrku vjere i politike. Bazilisko kaže, da „prije svake brige za posle ljudske, on nabožno i revno odaje poštu Bogu i Spasu Isusu Hristu“. Drži, da „ujedinjenje pastve Hristove jeste i njoj i podanicima svima na spasenje, a njegovu carstvu temelj nepreloman i bedem nepokolebljiv“. Za osnov vjere prima sabore nicejski, carigradski i efeski. Što je poslije toga u Halcedonu učinjeno na razdvoj crkava i porušenje svjetskog mira, zapovijeda, da se ono u svakoj crkvi od svakog episkopa anatemiše, i odnosni spisi da se spale, to po izgledu cara Konstantina i mlagjega Teodozija. Nijednome hiereju, niti laiku, ne daje se, da prestupi zaključke prvih sabora; svi preosvešteni episkopi imaju potpisati ovo carevo pismo; svak, koji, raspravljajući, učeći ili pišući, ikako radi protiv, potpada pod zakone cara Teodozija. Jesu li episkopi ili klerici, neka se svrgnu; jesu li monasi ili laici, biti će zatočeni, uz zapljenu dobara, a i podvrženi kaznama najkrajnjim. Ovako, s pomoću Trojstva, biće mir.[2] „Božanstvenu zapovijed“, θεία διάταξις, augusta Baziliska i sina mu, cezara Marka, potpisa do pet stotina episkopa, s patrijarom jerusalimskim; dakako uz njih Timotej aleksandrijski i Petar antiohijski, koji bijahu pokretači. Ali kobna okružnica ta Baziliska stade prestola.

Buna, potaknuta od patrijara Akakija i Danila stilita. Svoga potpisa ne dade Akakije, patrijar carigradski (471—89). Ode i dalje. Obuče se u crno i crninom zastrije u crkvi napušteni oltar i vladičansku svoju stolicu do oltara. Pokajničko patrijarovo odijelo i crni biljezi uzmutiše narod tim više, što crkva istočna. pri obredima, malo upotrebljava crninu. Sve je uzrujano. Monasi oblijeću; ljudi, žene, djeca, komešaju se po ulicama, vrve k crkvi, gdje patrijar na amvonu brani vjeru i napada Baziliska i Zenonidu. Mnoštvo, što se u crkvu sleglo, pohuli Baziliska krivovjerca, i halcedonski sabor vikom nazva svetim. Za patrijara je, a protiv autokratora, i velika većina senata.

---

[1] Id. A. M. 5967.
[2] Evagrii Ecc. Hist. l. III, c. 4.

Puk prijetio, da će grad potpaliti. A i planu požar jedan, što uništi prebogatu biblioteku sa 120,000 rukopisa i neke krasne starinske kipove u njoj. Propade razglašena Afrodita od Knida i Hera od Sama. Uzurpatora, sad uzročnika nesreći, izvikivali po gradu baš pravim „Baziliskom“, Zmajem Ognjenim. Pred pučkom srdnjom Bazilisko izagje iz prestolnice u podgragje Hebdomon, davši zapovijed senatorima, neka od njih niko više ne opći s Akakijem. U carevini, po nekim mjestima, bilo i gore. Pri izvršenju carske naredbe i pri izmjeni episkopâ, nastali neredi, a u mješavini pljačkale se kuće i prolijevala se krv. Kao god u Carigradu, i u drugim gradovima Istoka svijet se žestoko, bijesno, prepirao o dogmi. Po ulicama, na trgovima, u krčmama, nije se toliko pitalo, što ono na sjeveru rade hunski Kutriguri i Utriguri, koje novosti na zapadu od cara Nepota, oženjena sa nećakinjom Auguste Verine, i što motaju u Italiji varvari saveznici, koliko se raspravljalo, je li Λόγος, Riječ, s nama od iste puti po čovještvu, te je li, ili nije, halcedonski sabor ekumeničan.

Pri buni u Carigradu nagje se patrijaru Akakiju čudan jedan pomoćnik, koji na Baziliska raspali do živog plamena i onako uzbugjene Carigragjane. Bijaše to stilit Danilo, uz pratnju monahâ. Ispred Danila još više, nego ispred Akakija, ukloni se Bazilisko u Hebdomon, bliže k vojsci u Traciji.

Treba, da časom promotrimo monaštvo, što utječe na duševno raspoloženje Bizantinaca i često pokreće političke dogagjaje u carstvu.

Monaštvo u Bizantiji. Monaštvu nije sasma jasno postanje, ali svakako se osniva na Hristovu savjetu savršenosti, po kojoj revniji gdjekoji vršioci njegova evangjelja pred ostalim hristjanima odskaču. Ima dvojaki hristjanski život. Jedan je običan, po općim zapovijedima, drugi je savršeniji, mimo želju imanja i djece uzvišen nad poslom svagdašnjim, uznesen k samom nebu krilom visoke nade. Hristovi ovi pregaoci, dok progonstva traju, odbijaju se od svijeta grčko-rimskog, što njih zaokružuje, i hrle, prigodno, na same muke vjere radi. Taki se hristjani spominju kao ἀσκῆται, μόναχοι, „continentes“, „devoti“. Uzdržni su i predani sasvim Bogu i Hristu; samotuju dušom svojom i nekako su samci u svijetu, no ostaju usred društva. Oblikom je drukčije potonje pustinjaštvo i monaštvo. Da su požrtvovni oni ljudi tražili, u ovećem broju, ispred Dioklecijanova progonstva sebi zaklona u zabiti, u pustoši, nije vjerojatno; pustinjaštvo na veliko počinje malo docnije. Taman kad s prvim Konstantinom prestadoše progonstva, više hristjana stalo se žuriti k pustinjama. Utječu na to razni razlozi. S hristjanstvom, branjenim pa

i milovanim od javne vlasti, provaljuje poganska natruna u sve to šire redove Hristovih sljedbenika; prave borbe za vjeru nije nigdje; uživanjem pogodnostî i bogatstva kler se raščinja: visoki pobožnici, vjerski vitezi bježe u pustinju. U to, carevina se raspadala: tamnjela pred varvarima, pa i pod carskom ješnom i teškom upravom, slava sjajnih i veselih dana. Čemu se zadržavati u jadnom svijetu, gdje varvari lome, gdje čovjeku drugo ne izvire, do crna, a duhu neharna i beskorisna tuga? U vrućim istočnim krajevima ko bliži Bogu od samotnika? Njemu, u pustošnoj, ali uzvisitoj prirodi, po danu igra pred očima morganska vila; u noći, duši mu progovara zvjezdasta vedrina neba, kad nju rika lava ne potresa. Hod života je kratak, žudnje ga zapinju: eto hristjaninu zbježišta i lijeka daleko od društva, u samoći pustinje. Egipat, starinski taj čudni zavičaj veselja i sjete u jedno, a naročito Tebaida, južniji i samotniji mu dio, prva je postojbina pustinjakâ, ἀναχωρῆται. U rodnom Egiptu nižu se jedan do drugoga bučni gradovi i varoši, dok je odmah do njih pustoš. Pukla nad pustom zapadnom ravni, pokraj nilske doline, ljudskome duhu privlačna druga poljana na nebu, po kome noću, u modroj dubini, niču i tiče se zvijezde, kao rijetko gdje u Božjem svijetu. Uz to zijaju tamo pećine, grobovi prostrano izdubeni, komore u piramidama. Eto stanka, makar kakva, ljudima sustalima bolom života. Zaklonjenikâ bilo tu i u samoj poganskoj davnini. Egipćanin Antonije, čiji se vanredno produženi život proteže preko druge pole III vijeka i prve pole IV, jest prvi historijom prilično ovjereni pustinjak hristjanski u Tebaidi. Brzo zatim vidje pustinjake lomni Sinaj, Sirija na svojoj pržini, Mezopotamija po svojoj pustopoljini. Razmicali se oni i po svemu Istoku, gdje je lakše življenje, nego li u studenijem Zapadu: pregršt brašna, malo sočiva može da prehrani čovječje tijelo, kome je dovoljna i najlaganija odjeća. Pustinjačke žice bijaše od vajkada na Istoku, te broj anahoretâ u IV i V vijeku naraste u veliko. Mnogi se drugari pribiše kod isposnikâ i bogomoljaca na glasu; načinjene su kućerice i ćelije, nastadoše kao ulice i sela, λαῦραι. Naravno, da zajednička molitva, zajedničko življenje, κοινόβιον, preobrazi onda anahorete u cenobite. Kad se pak, već u IV vijeku, sve ćelije skupiše pod jedan krov, i sve se pobožno stado, μάνδρα, podvrže jednome arhimandritu, tad iskrsoše pravi manastiri, μοναστήρια. Dade im uredbu i tvrda pravila ponajprije Egipćanin Pahomije, oko god. 340. Bijahu monasi svakomu na izgled: odani molitvi, postu, razmatranju duhovnom, ručnom radu, i ponegdje, ali kašnje, i učenju, jer se iz početka od njih prezirala knjiga, kao duši danguba. Ne

polagahu zavjeta doživotnih. Obično za navijek odijeljeni od svijeta, mogli po svojoj volji da se u svijet vrate. Ali opet nadasve držali do čistoće, poniznosti i posluha svome ocu, svome vogji, ἀββᾶς, ἡγούμενος iliti ἀρχιμανδρίτης. U drugoj polovini IV vijeka, asket i veliki episkop u Cezareji u Kapadociji, Bazilije, uredi još bolje monaško življenje, i manastire pritegnu episkopima pod vlast i priveza društvu. Zidani su manastiri u blizini gradova; uzimani su iz njih češće članovi klera. Sve to više monasi ulažu svoje sile na korist ljudi i svijeta. Rade mnogo, zaragjuju, a i dosta uče, dakako poglavito bogosloviju; staraju se za roblje, sirotinju i zapuštenu djecu; u ime Boga i pravde Božje doskaču, koliko mogu, zloupotrebama uprave i opominju namjesnike. Za neke monahe ostaje ipak glavno molitva, te se u V vijeku pojavljuju tako zvani ἀκοίμητοι, nesaneni: u manastiru moli se i pjeva dan i noć bez prestanka, dočim jedni bogomoljci izmjenjuju druge. Nego je ljudsko, da se natrune i najljepše institucije. Što po modi, što po tromosti, ugje u monaštvo i čeljad nepozvana, svikla besposlici, ovaj da ne plati dugove, onaj da ne ide u vojnike, treći za kojekakvu ličnu korist. Čim manje zvanja, tim više razmetanja. Kad bi se vjerski koji pokret zatalasao, eno monaha, gdje izlaze iz manastira i gomilama idu, te čine iskaz. Fanatizam ih goni. Ako je nekim monasima do tihe molitve i do mira u skrovištu duše svoje, nekima je do buke i sile. Surovi i bezobzirni, a naoružani, osim pobožnosti, batinama, gdjegod oni i tvarno nasrću na svoje suprotnike. Ima ih na čete, na male vojske. Veliki manastiri broje stotine i stotine monaha. Priča se, da oko Makarija, Antonijeva učenika, rogjena u Aleksandriji, okupi se do 5,000 pristalica u jednom manastirskom naselju.

Svi anahoreti ne pregjoše megju monahe, koje sabra manastir. Neke anahorete drži odjelite žarka pobožnost, u često stramputna. Najčudniji su pobožnici na stupu, στυλῖται. Borave na visokom jednom stupu, uzdignutu u okolini kakve varoši, kašto u blizini manastira, ili i unutar ograde samog manastira. Isposniku, koji nikad ne spušta se sa stupa, ljudi donose tanku hranu i pružaju okrjepu svetih tajana; nauzvrat, on dijeli blagosove i savjete i moli se za njih. Svijet mu se divi i vrvi k njemu. Na vršku svoga stupa izložen je svakoj nepogodi vremena, žezi i studeni: dogodi se, da gdjekog takog svetitelja na visini smrznu zima, ili ubi, usred oluje, grom. Ovakih atleta molitve i pokore ne vidje oštrije nebo Zapada, osim jednog djakona u Galiji; no na Istoku povlače se stiliti sve do XII vijeka. Ovu pobožnost, ljudma prije nepoznatu, uveo u prvoj polovini V vijeka, za

vrijeme Teodozija II, Simeon iz Sirije. Na vrhuncu jednoga brda, u okolini Antiohije, proboravi on sedam godina na manjim stupovima, dok se ispe na stup od četrdeset lakata, na kojem poživje trideset godina, do 459. Stup imao jedva dva lakta u promjeru. Svetac nosio oko vrata verigu gvozdenu, pustio dugu bradu, tiara mu pokrivala glavu. „Stajao megju nebom i zemljom“, veli ushićeni Evagrije,[1] „na zemlji angjeo, u puti gragjanin nebeskog Jerusalima“. Egipatski monasi, u početku, osudiše mu nastrano bogomoljstvo, ali čudnome čovjeku najposlije odadoše priznanje. Zbog glasa svetosti neodoljivi su stiliti, kad se upleću u politiku. Bijaše Teodozije zapovjedio, neka se Židovima u Antiohiji povrate sinagoge, njima silom od hristjana otete. Kad to saznao Simeon, pisao caru tako oštro, kao čovjek, „koji se samog svog cara (na nebu) boji“. Teodozije brže opozva zapovijed i otporuči „presvetome i vjernome ispovjedniku“, neka se zanj moli.[2] I sami po sebi tražili vladari gdjekad savjeta u stilitâ. Car Marcijan prilazio bi k Simeonu potajno, u odijelu privatnika. Istomu stilitu obrati se Leon I, baš u poslu gore pomenutog Timoteja Elura, kad prvom ovaj zasjede na patrijaršijsku stolicu u Aleksandriji. Timotej bio postao episkop usred strahovite gradske mutljave. Bijesna aleksandrinska svjetina, osobito lagjari, na dan uskrsni skočiše na patrijara Proterija, njima neprijatna. U krstionici, gdje se skloni, rinuše mu nož u trbuh, mrtvo tijelo objesiše, onda vukoše po ulicama, pak te zvijeri okusiše od utrobe mu, spališe lešinu i vjetru daše pepeo.[3] Timotej bi osugjen kao sukrivac i zatočen. Postrada i radi Eutihove vjere. Kazasmo već, da je zadržan u pritvoru osamnaest godina, što u Paflagoniji, što u Hersonezu.

Timoteja Elura gonili svetitelji stiliti. Nanj i na Baziliska, uzročnike eutihianskoj smutnji u Carigradu, ustao Danilo. I ovome sljedovatelju Simeonovu ime išlo od usta do usta, sa svetosti. Nekolike rimske milje od Carigrada, pri ulasku u Bosfor iz Crnoga mora, prebivaše on na planinskom vrhu na stupu, već u doba prvoga Leona. Uzagje na stup četiri godine poslije smrti svog preteče Simeona. Zimi njega bio oštri mraz euksinski, ljeti morio žar sunčani i pripeka. Danilo se razglasi svuda: svijet ga držao i svecem čudotvorcem. Car Leon bio više puta pošao k njemu na poklon, i umoli ga jednom, da mu poravna raspru s kraljem nekim iz kavkaske zemlje Lazâ. Svetac se sad spusti sa svoje visine u prašinu svjetsku. Sigje, da

[1] L. I, c. 13 i 14.
[2] Id. ib.
[3] Id. l. II, c. 8.

patrijaru Akakiju pomogne u borbi s Baziliskom, kome sa stilitom bude najteže. Čučav mnogo godina na stupu, Danilo nije mogao hoditi, te ga donesoše u grad, gdje ga primi, kličući od radosti, nebrojeni svijet. Stade uz to silna vika na vladara bezbožnika. Uzalud Baziliskove pristaše prkosile narodnoj uzrujanosti. Jedan od njih, sa prozora jedne kuće, poviknu: „Nu ti rimskoga konzula novog kroja!“ pa eto pade mrtav s mjesta po Božjem sudu, rekoše poslije. Bilo vigjati Danila uz patrijara na javnim bučnim zborovima. Uzev monahe i revnitelje izmegju puka, pogje u Hebdomon, i izigje, dašto s punom slobodom, pred Baziliska, da š njim raspravi oni prepor o halcedonskom sinodu. Sveca se oglusi Bazilisko. Ne razuvjeri tvrdoglavca toga ni vatreni jedan monah, Olimpije.[1]

Zenon se vraća. U gradu do skora puče glas, da se Zenon vraća. Kad ovaj pobježe u Izauriju, bijaše Bazilisko nanj poslao vojsku pod braćom Ilusom i Trokondom, Izaurjanima, te vještima toj zemlji. Sa društvancem svojih pristalica, k njemu pribjeglih, Zenon se najprvo zatvori tamo u tvrdu Ubaru, a otolen, kad prispje vojska Baziliskova, u Seleuciju, rogjeno svoje mjesto i glavni grad Izaurije. Ovdje ga dugo opsjedali Ilus i Trokonda, dok se vjerski razdor u Carigradu razbuktio do bijesa. Buka u prestolnici, tajne poruke mnogih senatora, neodržana neka obećanja i mito Zenonovo učiniše, te vojska ispred Seleucije prevrnu vjerom. Ilus i Trokonda privedoše je k svome zemljaku Zenonu. Veseo Zenon zavjetova se svetoj Tekli, svojoj štitnici, da će joj presjajni hram ozidati u Seleuciji, sabra mnoštvo izaurskih momaka i s vojskom pojačanom izljeze iz Izaurije. Takogjer iz obližnje Likaonije priteče k njemu mnoga momčad. Bude brzo njegova velika Antiohija, gdje metnu posadu. Krenuv iz Izaurije, preko Pila u Bitiniji prispje u Niceju, na domak Carigradu.

Svrgnuće i smrt Baziliskova. Prekasno se pokaja Bazilisko. Opozva prvu okružnicu, i izda drugu za halcedonski sabor. U svečanom ovom pismu, u „božanstvenom orakulu“, θεῖον θεόπισμα,[2] osudio podjednako i Eutiha i Nestorija; no potbunjeni puk i monasi ne vjerovali jeretiku. Opremio u to na Zenona brojnu drugu vojsku, iz Tracije, iz Carigrada i iz same palače, povjerivši je svome rogjaku Armatu, prezentalnom magistru. Svog glavnog pomagača i pouzdanika Armata uzeo bio Bazilisko, preko carovanja, dvaput uzasopce sebi druga u konzulatu. Njega sad kumio Bogom i primljenim

[1] Theodori Lect. l. I, c. 33.
[2] Evagrii l. III, c. 7.

krštenjem, da ga ne izda. Tračka vojska bješe jaka, te se Zenon uplaši i u malo da ne uzmače iz Niceje. Pomože mu obična hitrina u podmićivanju. Preko odaslanika svog obeća Armatu doživotnu čast jednog nazočnog magistra i sinu njegovu Bazilisku nasljestvo sa čašću cezarskom na samom prestolu. Ova silna obećanja i novac opsjeniše i primamiše na izdaju Armata, koji se ne sukobi sa Zenonom, već drugim putem krenu svoje legije, tobož k Izauriji. Zenon uljeze u Carigrad, radosno, regbi, dočekan od senata i puka, naročito od Prazinâ. Bijahu Prazini jedna od dviju glavnih stranaka, u koje se dijelio narod radi igara u amfiteatru. Zenon pripadao toj stranci. Straža u palači mahom pokloni se njemu.

Lijepo prihvati vrnutog zeta i sama Verina. Brat joj Bazilisko održa se na preotetom prestolu jednu godinu i osam mjeseci, od 9 januara god. 475 negdje do septembra god. 476. Njegovu vladavinu Prokopije naziva tiranidom,[1] što će reći vlast nezakonito prisvojena. Uz to zamjera uzurpatoru i lakomost, kojom ozlovolji gotovo sve soldate, i one same u palači. Naravno, pobožni pisci bizantski još oštrije osugjuju tog smutljivca u vjeri, kome ističu „zloću života i bezumlje“.[2] Nego, bezumlje svoje Bazilisko plati užasno. Pred vraćenim Zenonom bio se zaklonio sa ženom i djecom, u krstionicu stolne crkve, gdje na svetoj trpezi položi carski diadem. Crkva uživala pravo nepovrjedivoga azila; no patrijar Akakije malo mario, da se tu bavi jeretik. Zenon je za proslavu svog radosnog povratka davao igre u hipodromu, pak sa svoje strane, na Božju vjeru neprelomljivu, obeća zaklonjeniku, i svima njegovima, da im krv ne će proliti. Izigjoše iz posvećenog zbježišta. Zenon ispuni im obećanje na svoju, po izaursku. Nesrećnike otpravio u Kapadociju u kulu jednu, čuvanu od soldata Izaurjana. Zazidaše kuli vrata. Baziliska, Zenonidu, suvladara Marka i drugu im djecu proždrije memla od kamena. „Studeni i glagju moreni“, kazuje Prokopije, „jedni bježe u krilo drugih, i, zagrlivši premila tjelesa, poginuše. Ova odmazda državne krivde pade na Baziliska“.[3] — „Tu biše i pokopani“, primjećuje Malala.[4]

[1] De Bello Vand. l. I, c. 7.
[2] Theoph. Chron. A. M. 5969.
[3] De Bello Vand. l. I, c. 7.
[4] L. XV. Izmegju Bizantinaca neki vele, da su posječeni na putu u Kapadociju. Mi se držimo Prokopija i Malale, dvaju pisaca po vremenu najbližih dogagjaju. *Joannis Malalae Chronographia.* Patrol. Graecae T. XCVII. Parisiis 1860. Retor Malalas, Eutihove vjere, rogjen u sirskoj Antiohiji, a u ostalom nepoznat, složi kano svjetsku jednu povjest, koju mi sad posjedujemo u potonjem izvodu. Ide pripovijedanje od

Nestaje zapadnoga carstva uz nevaljala Zenona. Taman u vrijeme Baziliskove propasti učinjen je kraj prisuću rimskog cara na Zapadu. Dne 22 augusta god. 476 Germani proglasiše Odovakra za svog kralja u diecezi italskoj. Što vogja varvarskih četa, Orest, protjera iz Italije zakonitog cara Nepota, i što drugi vogja, Odovakar, ne htjede za gospodara ni Nepota, ni Orestova sina, Romula Augustula, tome su u velikoj mjeri jamačno krive crkovne smutnje i gragjanski ratovi u Istoku. Dok se dvije rgje, Zenon i Bazilisko, otimale o presto, dotle Germani otkidahu od carstva Italiju i prisvajahu sebi privatni posjed trećine italskih zemalja. Neki mišljahu, da će obnova zakonske Zenonove vlade u Carigradu donijeti sličnu drugu restauraciju u Rimu. Nepot naročitim poslanstvom iz svoje Dalmacije zaište odmah u Zenona pomoć i za svoj povratak. S istočnim carem Nepot ne samo da bijaše jednake sudbine, već ga vezala š njim i svojdba po ženi, rogjakinji Ariadninoj. Stiže Zenonu i drugo poslanstvo, Odovakrovo, u ime senata rimskog i samog Romula Augustula. Molili istočnog cara, neka iskusnome vojničkom magistru podijeli patricijat rimski, pustiv da upravlja diecezom italskom. Odovakar pak slao odsele jedinome caru carske znakove iz Italije. Za patricijat Zenon uputi senat i Odovakra na zakonitog cara Nepota, no, dok Odovakru otpisa kao patriciju, i pohvali ga, što on u Italiji zakon rimski poštuje, ćutke prizna za onda siloviti prevrat germanski onamo. Šarao lukavo. Što sa trome volje, što zbog svegjer zagroženog prestola nije Zenonu bilo do kakvog boja u Zapadu. Na cijelu njegovu spoljašnju politiku udaren je biljeg nemoći. Zadržavao ga „blud i raskoš, dok se svaljivale nesreće na njegove podanike na Istoku i na Zapadu“.[1]

Po povratku veselio se i rabotao Zenon, kao god i prije. Na omaku jedna bruka, na primaku druga. Držao odmah igre u hipodromu, gdje proglasi za cezara Baziliska, Armatova sina, koji, obučen u cesarsku purpuru, no bez vezenog zlata, sjedne do cara i š njim podijeli nagrade kočijašima, što bijaše vladarska prerogativa. I Armata učini Zenon vojnim magistrom doživotnim, po obećanju. Radi srećna

---

starih egipatskih vremena do god. 563. Novija kritika utvrdi, da je Malala živio od kraja V do preko polovine VI vijeka. Pisac je u koječemu puka neznalica. Bez razbora natrpava svakojake vijesti, istinite i neistinite, samo da su čudne, i teži za tim, da pučkim shvaćanjem i jezikom čitaoce zabavlja. Rad je opisati potanko historijske ličnosti, te mu iz pera pada i gdjekoja crta zanimljiva. Za Zenonovo doba on čuo pričati iz usta starijih ljudi. Dalje, postaje sam sve to više savremen zgodama.

[1] Evagrii l. III, c. 1.

povratka, otpusti nešto od poreza podanicima. Caru se za čas ljudi obradovali. Ali do brza provali bijes iz nevjerne i ljute duše izaurske. Promišljao Zenon skorašnju nevjeru Armatovu, i pored zakletve, prema rogjaku, pa u sebi reče: „Kako ne održa vjeru Bazilisku, lje ne će je ni meni nikako!"[1] Jednog dana, dok Armat igjaše da gleda hipične igre, isječen je na komade. Sva njegova imovina ode u fisk. Ovog raskalašenog nevaljalca, preljubnika Zenonide, malo ko požali u Carigradu; no ljaga još drugog krutog izdajstva pade na Zenona. Prekrši on spram Armata zakletvu, položenu u ime krštenja, to jest hristjanske vjere, krštenjem primljene, što bješe u ono doba, a i poslije u srednjem vijeku, prisega od sviju najjača. Mladog cezara Baziliska spase rogjakinja Ariadna: načiniše ga crkvenim lektorom u Blahernama, te bude potom episkop u Ciziku, gdje vladikova uzorno. Najcrnjom nevjerom Zenon ubijao takmace svoje, Baziliska prije, sad Armata, i opravdavao se po svoju. Reče: „Ja njega iznevjerio nisam. Učinio sam, te je on na svome mjestu ostao magistar, a cezarom stvorio sam mu sina".[2]

Bune nanj: gotske i Marcijanova. Surova prostota izaurska činjaše Zenona odvratnim, himbenost i vjerolomstvo omraženim. Imao se zato boriti dugo, otkad bi povraćen na presto, sa čestim bunama i mnogim opasnostima, iz kojih ga opet izvuče njegova uvijek spremna lukavština. Posla mu odmah zadadoše Goti. Njegov tast, car Leon, bijaše 471 god. slomio Asparide i Gote odgurnuo iz blizine prestola, no ovi ostadoše svejednako naseljeni u Traciji. I ako im Leon suzbi osvetnu navalu na Carigrad, od nevolje prizna ih zatim za saveznike, uz plaću godišnju od 2,000 libara zlata. Još bolje progjoše pod Baziliskom, koji se na njih oslanjao. Gotski vogja ili kralj, Teoderik, nećak ženi Asparovoj po bratu joj, kao da će u Bizantiji postati drugi Aspar. Već pod Leonom oglašivao se osvetnikom i nasljednikom Asparidâ, tražeći, kano rogjak, i privatnu njihovu ostavštinu.

[1] Zonarae l. XIV, c. 2. Malalae l. XV.

[2] *Chronicon Paschale*, V. I, p. 603. Bonnae 1832. Ovo je najobičniji latinski naziv jedne okrupne, teške knjige hronološkog glavnog sadržaja, kojoj je svrha sračunavati vrijeme pashe ili uskrsa, u starih hristjana veoma preporno. Knjiga počinje s Adamom i, u koliko je danas sačuvana, dospijeva s godinom 627 poslije Hrista. Skalupi je, iz drugih knjiga, jedan klerik, dosta nevježa, u prvoj polovini VII vijeka, u zadnje doba cara Heraklija. Ima u njoj, ovda onda, i historijskih bilježaka, osim razmatranjâ. Najvažnije je ono, što ide u razmak megju god. 602—27, jer potječe od savremenog svjedoka, koji življaše u Carigradu.

Bazilisko primi Gote u pokrajinu Traciju, gotovo na vidiku Carigrada, dok oni otprije u tračkoj diecezi imahu sjevernije naselje, pak se i o tom radilo, da isti Bazilisko rimsku vojsku raspusti i uzme do sebe same gotske čete. Carstvo bi istočno, po taj način, na skoru propast izručeno bilo Gotima. Eto i taj Teoderik sušti Ricimer u istočnim stranama! Na sreću, povraćaj Zenonov razbi onu kobnu osnovu. Ali trački Goti, ozlovoljeni, sad nalegoše na Carigrad svom težinom susjestva svog najbližeg. Protiv njih Zenon potraži i nagje pomoći u panonskih Gota, nad kojima u ovo doba počeo vladati mladi Teoderik, potonji glasoviti osvajač Italije protiv Odovakra. Da razlikuju dva Teoderika Gota, ondašnji ljudi ovoga nazivali Mlagjim, onoga Starijim, ili Triarovim sinom, ili Στραβός, Škiljo, pošto bijaše razrok. Prijateljevao Zenon s mladim Teoderikom već onda, kad prvom zasjede na presto. Sad gledao, da dva Gota jednog na drugog nadraži: mladog prozva svojim prijateljem i obasu častima i probicima, što oduze starijemu. Pobjesni ovaj, i stao harati po otvorenoj Traciji. Panonski Teoderik, valjda putem rijeke Marga (Morave), zakidao Teoderika Triarova, koji preko poslanikâ zamoli u Carigradu mir u god. 478, drugoj poslije Zenonove restauracije. Car naginjao oba Teoderika prihvatiti u vojničku službu rimsku. Nego, plaću i živež davati i jednim i drugim Gotima, saveznicima, bijaše teret prevelik za rimsku državu. Pak i tih Gota kao pljeve: unutrašnji brojni federati raznijeti će carstvo Senat, vijećajući, caru dade savjet, da se u savezništvu dodrži tek jedan od dvojice gotskih poglavara. Rimska vojska, i ona u prevažnom i opasnom poslu upitana, izvika, bojeći se štete u plati i ugledu, neprijateljem Teoderika Škilja. Nekim Rimljanima, koji s njim šurovahu, ulovljena su pisma, te su kažnjeni na tijelu i doživotnom tamnicom: bijahu, po svoj prilici, negdašnje pristaše Baziliskove. Ali politika, da se Goti megju se glože i zatiru, ne uspje za dugo. Dva se Teoderika pomiriše i saletješe zajedno cara sa tražbinama. Uzalud Zenon obećavao mlagjemu silu srebra i zlata, pa i ćer negdašnjeg zapadnog cara Olibrija za ženu, samo da navali na starijega. Zenon, usamljen, prekinu rat na tračke Gote. Pred njima prednu i prepade se. Vojska, psujući na cara, što ništa ne uradi, povuče se u zimske stanove.

Velika je prilika misliti, da ovi neuspjeh Zenonov bi povodom, u Carigradu, vojničkom ustanaku od god. 479. Vojnike, što se u prestolnici desiše, uzbuni na Zenona njegov pašanac Marcijan. Bijaše Marcijan od svijetla roda, sin Antemiju, otrag kojih dvaest godina caru u Rimu, a oženjen Leoncijom, mlagjom sestrom Ariadnę. Rodi

se Leoncija na purpuri od Leona već cara, dok se Ariadna nagje njemu još kao privatniku. S Marcijanom ustadoše i braća mu, Romul i Prokop. Zenonovi ljudi stjerani su u palaču od vojnika Marcijanovih. Bio bi ovaj jamačno oteo carstvo, da se časom ne ulijeni.[1] Umjesto da nakon krvavog okršaja zauzme odmah carsku palaču, sio na večeru, pa legao spavati, a u to Ilus, vojni magistar, jedan dio vojnika mu novcem k sebi pripami. U sutrašnjem boju podleže Marcijan, i zakloni se u crkvu apostolâ. Izvučen je otud privolom patrijara Akakija i zatočen u Kapadociju. Ovdje je, pomoću nekih monaha, spremao bijeg uzalud: otpratiše ga onda u Tarso u Ciliciju, i tu rukopoložiše za popa. I braću mu, Romula i Prokopa, u onoj noći Ilus zateče iznenada, gdje se oni kupahu, te ih uapsi, ali pobjegoše. Prokop uskoči megju Gote k starijemu Teoderiku, koji ga Zenonu ne htje nikako izručiti.

Na glas carigradske bune, trački Teoderik sabra svu silu svojih momaka, kako bi u mutnom lovio. Kazivao, da ide u pomoć caru, no mislio drugo: pri gragjanskom ratu i metežu, uvući se u Carigrad. Dotle Zenon bio se riješio svog suparnika, i već sjedio tvrdo na prestolu. Protiv tračkih Gota pokuša upotrebiti opet Gote panonske. Mlagjemu Teoderiku obećavao brda i doline; obeća mu i gotovu pomoć rimske vojske, ako se krene na starijega Teoderika. On ponovo naturi Gote jedne na druge, a, da bi se sami megju sobom klali, rimske obrečene pomoći ne bi nigdje. S toga razljućen, uze i mlagji Teoderik harati po zemlji carskoj. Zamršene su zgode kroz dvije godine 479 i 480. Zgodama mrsi konce lukavstvo Zenonovo, koji vodi, sad ove, sad one dogovore s Gotima. Jednom, s mlagjim Teoderikom pregovara o povratku cara Nepota iz Solina u Rim silom panonskih Gota, i o izgonu, ne samo Odovakra, već i tračkih Gota, u naknadu čega panonski bi zapremili parče zemljišta na desnoj strani rijeke Marga. Dogagjaji su zapleteni i zbog toga, što Goti, strašću svojih vogja, časom udaraju jedni na druge, a časom opet, po narodnoj sućuti, druže se. Jedanput Teoderik Triarov, utaboren, negdje na Hemu planini, dojaha do neprijatelja mlagjeg Teoderika, i doviknu mu, koliko mu nosilo grlo, da je dijete neiskusno, te da tare Gote suplemene, na samu radost nevjernoga Rimljanina. Gotski prvaci, što s obje strane čuše prekor, prinudiše Teoderika panonskog na zajedničku borbu protiv cara. Preko dviju godina 479 i 480 gotsko pustošenje, sve do Crnog mora i do Grčke, uzima, kad

[1] Theoph. Chron. A. M. 5971.

većeg, kad manjeg maha. Našao jednom i Zenon vješta vojnog magistra, Sabinijana, čovjeka starinskog kova, koji mlagjeg Teoderika prisili na uzmak od Grčke. Ometao car u to i Teoderika starijega, miteći novcem poneke od najprvih njegovih ljudi, da ga napastuju. Otkriveni su i ubijeni. Taj isti Teoderik god. 481 bahnu s vojskom do na četiri rimske milje od Carigrada; no ne učini ništa na žao ni caru, ni Rimljanima. Utakmica megju dva Teoderika zaključi se s korišću Triarova sina. Njemu dodijeli car plaću za 13,000 saveznika gotskih, uz odliku jednog vojnog magistra nazočnog. Prizna mu, valjda, i ostavštinu Asparidâ. Naskoro zatim, u istoj god. 481, umrije ovaj Teoderik Škiljo, koji toliko uznemiri Zenona i Bizantiju. Oštrina njegova usiječe se duboko u pamet istočnjacima, jedan od kojih nam potanko pripovijeda, kako on ono zaglavi. Poginu slučajno. Zajašiv konja bijesna, skoči ajgir upropnice, prije no što će ga objema nogama obuhvatiti i usjesti. Tamo amo gonio se s konjem, dok se probo u bok na jedno koplje, po varvarskom običaju postavljeno pred njegovim šatorom.[1] Sa Teoderikom Škiljem minu i slava tračkih Gota. Cijeli narod Ostrogotâ prikupiće Teoderik mlagji, koga će tromi i ujedno zasukani Zenon uputiti k Italiji, nabacivši ga na Odovakra.

Ustanak Ilusov i protucar Leoncije. Iza buna u Europi planu na Zenona buna u Aziji, opasna i duga. Početak joj je, valjda, u god. 483,[2] a povod prvi u spletkama dvorskim. Ovdje ga ulazi opet Verina. Stara augusta, poslije pada Baziliskova prividno izmirena sa zetom, nije mogla nikako da ga trpi. Da od njega zazire, da joj se duša grozi pred njim, imala razlogâ, osobito sada. Ubio na tvrdu vjeru brata joj Baziliska, dotamaniv i cijelu obitelj ovoga; ubio joj rogjaka Armata; prognao Marcijana sa ženom Leoncijom, drugom njenom ćeri. Verina rovala protiv Zenona, a i Zenon „Verini punici svakojake zamke pleo“.[3] Nekud bilo da pukne. Nalazio se do Zenona drugi Izaurjanin, poznati nam Ilus, koji bijaše, izdavši Baziliska, povratio cara, svog zemljaka, iz Izaurije u Carigrad. Bi posrednikom i u izdajničkoj pogodbi megju Armatom i Zenonom. Zahvalan Zenon na Ilusa sasu sve časti: on magistar *in praesenti*, senator, patricije, konzul u prvoj godini restauracije. O kolo zajedničke im sreće tvrdo se zavezaše dva Izaurjanina. Bio Ilus doglavnik, kano neki veliki

[1] Evagrii l. III, c. 25.

[2] Nije ovdje slijediti Teofanovu Hronografiju, po kojoj bi izlazila godina 481. Drugi je pisci ne bilježe.

[3] Evagrii l. III, c. 27.

vezir, kod rastresenog i razvraćenog cara.[1] Pomenute nevjere i ubistva dijelom jednim pripisati je, po Bizantincima, kako caru, tako i njemu. Svojim duhom i običajima Izaurija se razmahala u Carigradu. I Longin, brat Zenonov, bude nazočni magistar i do dvaput konzul. Njega, kao što i brata, zanosilo pusto zabavljanje. Privi k srcu pozorišne rabote: kočijaškim strankama u stolnom gradu, Prazinima, Venetima, Rusima i Bijelima dao nove plesače, u mjesto ostarjelih i s oprostom bogato nadarenih.[2] Ilus, vijećajući na pouzdano sa Zenonom, nagovarao ga, da opasnu Verinu ukloni iz grada. Stara augusta znala motati čitavo klupko spletaka. Dogovorena je varka, kako bi se ona ulovila. Regbi, da se Zenon bio nešto posvadio s jednako malo vrijednim bratom Longinom, koji se povuče u rogjenu Izauriju. Verina je zamoljena, neka ide onamo s Ilusom, noseći carevo pomirno pismo, eda bi se Longin s njom vratio. Na putu preko Halcedona zateče Verinu izdaja: Ilus je isprati u tvrgjavu Papurion u Izauriju, da tu pod stražom živi sa ćeri Leoncijom i Marcijanom, prognanicima. Zatim dogje Ilus s Longinom natrag u Carigrad. Zatočena Verina pisa ćeri carici Ariadni, zaklinjući je, da je iz pritvora oslobodi. Kad Ariadna to zaište od muža, ovaj joj reče: „Išti to u patricija Ilusa!“ Sa suznim očima carica za majku molila Ilusa, ali ga ne umoli. Šta više, svemoćni bezobzirni Izaurjanin njoj najzad odvrati: „Ti tražiš, da metneš drugog cara na mjesto svog muža!“[3] Smirenoj i svagda strpljivoj Ariadni bilo odviše. Razdražena ode k caru i zapita ga: „Ima li Ilus ostati u palači, ili ja?“ — „Dašto ti. Možeš li što protiv Ilusa, eto uradi!“[4] bi Zenonov odgovor srdnjom uskipljeloj augusti i supruzi. Jednog dana, kad je Ilus, iza svršenih igara, uzlazio stepenice hipodroma, jedan vojnik iz dvorske shole nanj zamahne mačem, da mu glavu presiječe; spatar, tjelesni čuvar do Ilusa, pripazi, primi udarac na svoju mišicu i spase život magistru, kome tek vršak od mača dohvati desno uho i odnese. Sholara Zenon odmah dade pogubiti i Ilusu se zakle, da on o napadaju nije ništa znao. Ilus ne povjerova, i na ogorčenom srcu ureza nezgodu duboko. Ozdravljen, nosio kamilavku, koja mu ozledu skrivaše, pa od cara zatraži izmjenu zraka na istok, jer da je još slab od rane. Zenon,

---

[1] Po jednoj vijesti (Marcellini Comitis Chronicon, an. 484), on je „magister officiorum“, to jest najmoćniji od ministara (v. I Svesku, na str. 135—6).

[2] Malalae l. XV.

[3] Theoph. Chron. A. M. 5972.

[4] Id. ib.

kako bi ga sasma udobrovoljio, učini ga vojnim magistrom u Orientu, davši mu vlast, da sam imenuje duke, podregjene vogje. Bješe to kao naknada čovjeku, što je donde sjedio njemu uz koljeno i ravnao upravom carstva.

Ilus, kuhajući osvetu, uze k sebi Leoncija, rodom baš iz Orienta, iz Sirije. Vogja u tračkoj vojsci, a toliko vrstan u ratnom poslu, koliko odličan izobrazbom, patricije Leoncij imao je priuzeti staru augustu, kivnu Verinu, i povesti je na Zenona natrag u Carigrad. Još drugi senatori bijahu kod Ilusa: Marso i Pamprepije, ovaj posljednji optužen radi magjije. Ničim neograničeni vojni magistar u Orientu skupi odasvud jaku silu vojnika. Pripremama bilo središte velika Antiohija. Ilus, Leoncije i sva kita otmenikâ odoše k Verini u Papurion, i svečano je otud izvedoše u Tarso u Ciliciju. Ovdje izvan grada, u crkvi sv. Petra, augusta Verina ovjenča Leoncija za cara, valjda u god. 483.

Davne neprijatelje, Ilusa i Verinu, složi krvna mržnja protiv Zenona. Svu svoju žuč na zeta izasu strastvena stara carica u jednom pismu, koje nam sačuva Teofan.[1] Pismo je upravljeno na sve glavare po pokrajinama, i glasi ovako: „Verina augusta svima arhontima i ljubiteljima Hrista zdravlje! Vi znate, da je carstvo naše, i da po preminuću našeg muža Leona odredismo carem Tarasi-Kodisu,[2] nazvana po tom Zenona, eda bi podanike usrećio. Nego videći, da je država turena zbog njegove nezasitljivosti u nazadak, nagjosmo za nužno vama ovjenčati cara hristjanina, urešena pobožnošću i pravdom, kako bi državom spasonosno upravljao i ratne posle vodio razborom. Okrunismo vrlo pobožnoga Leoncija za cara Rimljana, koji eto hoće za sve vas da se brine.“ Što se Verina pozivala na neko svoje pravo obiteljsko, da po svojoj volji dade carski diadem, o tome je moglo da bude pogovora; no pogodi u pravu žicu, gdje ležakinji Zenonu dobaci u lice nisko postanje iz Izaurije, guljenje podanikâ, ličnu tromost u ratovima. Mnogi se u Aziji i u Egiptu odvrgoše od Zenona, i prihvatiše protucara, koji 27 juna god. 484 uljeze u Antiohiju, gdje imenova svog pretorijskog prefekta. Ali se libili, ili bojali, drugi; pače je Leonciju bilo s oružjem ići na rodno svoje mjesto, Halcidu u Siriji. Niti se on dugo održa u Antiohiji. Nanj i na Ilusa Zenon posla prejaku vojsku, vogjenu od Ivana Skita. Poslan je i mladi Teoderik s Gotima. Po smrti Teoderika Škilja, sam ovaj motao

[1] Chron. A. M. 5974.
[2] Sad je u tekstu: Traskalissaia.

sa svima Gotima i trknjama dodijavao carevini. Nalazeći se Zenon u zapari pred Ilusom i Leoncijem, smiri se s Teoderikom i povjeri mu krajeve u Daciji i donjoj Meziji, uzduž Dunava, na čuvanje, to u god. 483. Da sebi pak privrgne mladog varvara, sad moćna i junačna, a bistra i nelišena grčkog obrazovanja, car podijeli mu odliku za odlikom. Za godinu 484 namijeni njemu konzulat, i prikaza ga rimskoj vojsci kao magistra „in praesenti“. Ilus i Leoncije bijahu vješti vojnici, i bilo im se sad boriti na život ili smrt: raspali se rat žestok, no se ne mogoše održati protiv mnogo pretežnije sile Ivana Skita i Teoderika Gota. Nadbijeni, povukoše se u Izauriju, u tvrgjavu Papurion. Teoderik ostavi Ivana, da tu opsjedne Ilusa, Verinu i protucara, a s Gotima vrati se u Carigrad. Gotskog kralja nagradi svilena obuća jednog patricija, možda i triumf na carev trošak, pa i kip na konju pred carskom palačom. Verina umrije u opsjednutom Papiriu. Trokonda, Ilusov brat, konzul u god. 482. uhvaćen od Ivana, kad kupljaše vojnike, izgubi glavu. Sve to tješnje zatvoreni Leoncije i Ilus hrabro se još odupriješe, izdržavajući opsadu za četiri godine. Istom 488 padoše neprijatelju u ruke, a izdajom jednog brata Trokondine žene, podmićena od Zenona i prevarno uvučena u tvrgjavu. Vodili zarobljene Leoncija i Ilusa k namjesniku u Seleuciji izaurskoj, no već u putu ih ubiše, pa im glave ponesoše u Carigrad. Nataknute na motke, pronošene su u triumfu preko hipodroma i po tom izložene u predgragju Sikama, kod crkve sv. Konona. Povrvje tamo svijet, da gleda izgrgjene glave dvaju najopasnijih Zenonovih protivnika.

Henotikon. Misli nemilog Zenona ne bijahu za cijelo obraćene k blagoj Hristovoj nauci. Ipak je brigom i osjećanjima hristjanskim zadahnuta njegova vjerska okružnica od god. 482. Istina, da je caru posavjetova i napisa patrijar Akakije, sve do smrti svoje, u god. 489, njegov pouzdanik u poslu crkovnom. Zenon, srušiv Baziliska, zanesena za Eutihovce, ovima ne bješe prijazan. Odmah po svojoj restauraciji ukloni Petra sa patrijaršije antiohijske. Hotio protjerati i Timoteja Elura sa aleksandrijske, ali ga uputiše, da pusti na miru jednog slomljenog starčinu, što će i onako brzo umrijeti. A i umrije do skora. Ono pet stotina episkopa, koji prihvatiše Baziliskovu okružnicu,[1] ispričali su se pismom na Akakija, da je „ne potpisaše po naumu, već od nevolje“.[2] Moglo se misliti, da je ovako sve smireno,

[1] Vidi gore, na str. 40.
[2] Evagrii l. III, c. 9.

i da crkovne prepirke ne će Zenonu zadati posla. Nego je tinjala svejednako vatra razdora, i raspretavali je češće ljuti razdornici i vjerski mahnitaši, sve do plamena najgrubljih zločina. U Antiohiji, na primjer, Eutihovci u krstionici sveca mučenika Barlaama zašiljenim trstikama napadoše patrijara Stefana, dok ga umoriše i baciše tijelo u rijeku Oront.[1] U južnim oblastima Azije, a naročito u Egiptu, Eutihovci bijahu i siloviti i brojni. Ne bi li se nekako primirili, Zenon s Akakijem sastavi, pa oglasi pomenutu okružnicu, što nosi ime ἑνωτικόν, naredba za ujedinjenje. Dostavljena je „episkopima, klericima, monasima i pukovima" po rimskoj Africi, a vrijedi, na osvijetljenje onih doba, iznijeti joj sadržinu u glavnome. Car znade, da je „jedina prava i istinita vjera početak i osnov, snaga i orugje nepobjedivo njegovome carstvu", i da je „katolička i apostolska crkva neraspadljiva i neumrla mati skeptara njegovih". S toga, eda bi se postiglo jedinstvo u crkvama, za koje mnogi njega „zaklinju sa suzama", odregjuje, neka bude vjera onakva, kakvu je nalažu sabori nicejski, carigradski, efezijski, uz 12 kapitula (κεφάλαια) Kirila blažene uspomene. Anatemiše i Nestorija i Eutiha, ama i sve krivovjerce, i sadašnje i negdašnje, pa gdje bili, ili u Halcedonu, ili na drugom kojem saboru. Žali krvni razdor ovim riječima: „Zbog toga dogodi se, da od ljudi bez broja, koliko njih vrijeme kroz one godine iz ovog svijeta ponese, neki preminuše, lišeni kupelji obnove, a neki pogjoše na istinu, dojednome neumolnu, ne primivši svetu pričest; i da su se počinila nebrojena ubistva, te da se potocima krvi oskvrnila, ne samo zemlja, nego i sam vazduh. Ko da ne vapije, e bi se ovo okrenulo na bolje?"[2] Vjerovanje je imalo ostati onakovo, kakvo bješe prije Eutihova spora, i kako ga izjasni aleksandrijski patrijar Kiril, glavni pobornik crkve protiv Nestorija. Bilo to povratak na mir prije raspre i svagje, bilo nešto srednje, ni tamo, ni amo; no u dogmama sredina ne pomaže, i ako zgodna za politiku. U Aleksandriji, kad im se pročita pismo carevo, ljudi pristadoše uzanj, ali drugdje se ne suglasiše š njim pravovjerni, radi posredne osude halcedonskog sabora. Niti crkva na Zapadu ga prihvati, i osudi Akakija. Henotikon ne ujedini ništa. Silom tjerani su oni episkopi, koji mu se usprotiviše. Kroz drugu polovicu vladanja mu, žamorili na Zenona, da je skrenuo u jeres, da i on mrsi dvije naravi i zatomljuje čovjeka u Hristu Bogu. Rekoše, da „se uspavao čašom

[1] Theophanis Chron. A. M. 5973.
[2] Evagrii l. III, c. 14.

zablude Eutihove".[1] Rimski papa, Feliks III (483—92), uskrati mu općenje.

Bune se i Samarjani. Nije bolje sreće bio ni sa Židovima. Stranka Prazinâ učini smutnju i pokolj u Antiohiji: poklaše, veli se, sve Židove, grdeći im tjelesa. Car zbog toga svrgnu komita nad Sirijom, no s druge strane išla glasina, da bi on po tome bio rekao: „Čemu samo spaliti lešine Židova? Trebalo je, da oni sažegu Židove žive".[2] Grubo osjećanje Zenonovo i neobzir njegove vladavine razdražiše zar na bunu i Samarjane u Palestini, u god. 484. Izraelski ovi sinovi, izmiješani sa došljacima iz Mezopotamije, nekako se urediše u vrijeme Aleksandra Velikoga. Židovi bijahu Manasa, brata Jadu velikome sveštenìku, lišili sveštenstva, što uze za ženu ćer samarijskog vojvode, te ovaj onda svog zeta preko reda načini vjerskom glavom nad Samarijom. Zazorni čistim Židovima i od onda od njih sasvim odvojeni, Samarjani preturiše sve nesreće, što razvrgoše i raspršaše židovski narod. Ostadoše oni u Palestini, dosta na miru. Brdo svoje Garizin držahu presvetim, i na vrhu mu najvišem sastajahu se na molitvu, jer da tu otac Abram prinese žrtvu i zakonoša Mojsije zakopa sveto posugje. Sad pobunjeni na Zenona, okruniše hajdučkog svog vogju Justasu. Započe buna u Neapolju, njihovu glavnom gradu ispod Garizina. O trojičinu dne, dok je episkop služio liturgjiju, provališe u hristjansku crkvu, mnoge tu ubiše i episkopa na oltaru izraniše. Ode ovaj u Carigrad, da caru pokaže odrezane prste u svojih ruku. Uz to Justasa ugje u Cezareju, najjači palestinski grad, sasiječe više hristjana i podmetne vatru crkvi sv. Prokopija. Banio se kao vladar i držao hipične igre. Ali ga zatim duka Palestine, Asklepijad, nadbi u boju, uhvati i glavu mu odrubi, koju uz diadem posla caru. Zenon ublagajni dobra samarijskih prvaka, Samarjanima zabrani vojenu službu i na vrhuncu Garizina ozida veliku crkvu Bogorodice. Caru bijaše ranjeni episkop u pamet dozvao proroštvo Isusovo Samarjanci, da će se na Garizinu pravi Bog častiti u duhu i istini.

Got Teoderik i spoljašnja politika Zenonova. U zadnjim svojim godinama Zenon oslobodi donapokon od Ostrogotâ istočnu carevinu, ali time, što ih pusti na Italiju. Gotskog kralja, hrabrog Teoderika, sebi pomoćnika u preopasnom ratu protiv Leoncija i Ilusa,

---

[1] Ovako *Victor Tonnennensis*, episkop u prokonzularnoj Africi, čija je jedna *Chronica*, poglavito crkovna, napisana za vremena cara Justina II. Berolini 1894, a. 482. Ed. Th. Mommsen. Hronika ide od god. 444—567.

[2] Malalae l. XV.

car, kao što vidjesmo, visokim častima i svima pažnjama okruživao, kad od jednom megju njima puče ponovo razdor. U god. 487 Teoderik se odvrgne od Zenona, pohara sa svojim Gotima cijelu Traciju i dogje do pred bedeme Carigrada, kojemu presiječe i vodovod. Po svoj prilici dogodi se ovo usljed okolnosti, jačih i od Teoderikove i od Zenonove volje. Saveznicima gotskim bilo tijesno u dva kotara, njima ustupljena u Iliriji i u Meziji, a njihove požude bile velike. Ne budući težaci, što bi zemlju radili, češće su kuburili uz svoju odmjerenu savezničku plaću, dok je kralj njihov, zakićen rimskim lovorom, čašćen u svjetskom Carigradu, uživao i sunčao se u carskoj milosti. Kad bi rasipači varvari sve svoje pojeli i popili, sve svoje opuhali, bez mnogog obzira zagazili bi na tugje rimsko. Tim bijahu gotovi nesporazumi, pa i svagja i boj s Rimljanima. Tijesno živarili, uz marvu i slabo obragjivanu zemlju, takogjer Goti u Panoniji, glavni to dio naroda. U krajevima gotskim sve se bješe uzvikalo na kralja, i uzvici odjeknuli do njega. Valjalo se zar i krupnih protiv pogrčenog kralja, tamo daleko usred raskoši carigradske. Da se ne omrazi, Teoderik priteče k svojima. Došlo, iza ljute pohare i požara u Traciji, do ugovora megju Zenonom i Teoderikom, na propast Odovakrovu: neka tamo u Italiji Goti traže sebi lijepog posjeda, nek izvojšte *tertiu,* treći dio italskih zemalja, prisvojen od savezničke bagre oko Odovakra siledžije. Odnosi izmegju ovoga i Zenona ne biše nikad prijateljski. Pripomenusmo već, kako istočni car uputi Odovakra, za patricijat u Italiji, ka zapadnome caru Nepotu, koji u Dalmaciji življaše kao na obiteljskoj baštini.[1] Kad Nepota 480 god. ubiše dva njegova komita u *villi* do Solina, Odovakar dogje godinu zatim iz Italije, da osveti umorenog cara. Ovako otimač, kralj Germanâ u Italiji, savijao se iz prva, ne bi li caru na Istoku ugodio. Odovakar za prve godine nije ni novaca svojih kovao, niti se kraljevskom purpurom oblačio. Vladao potiše u Italiji, no ne ublažio mrzost u Bizantiji. Čini se, da najposlije vrati Zenonu milo za drago: stao ševrdati, pri dugoj buni Ilusovoj i Leoncijevoj. Već u pregjašnjim pregovorima megju Teoderikom i carem, jošte za živa Teoderika Škilja, bijaše pala riječ o Italiji. Sad se steče sve, da se ono ostvari: želja gotska, Zenonova mržnja na Odovakra, tjeskoba opsagjenog Carigrada,

[1] U spljetskom muzeju čuva se grobni natpis, što spominje porodicu glasovitog Marcelina, Nepotova strica i oblasnika u Dalmaciji. Marcelin, Aecijev prijatelj, kad ovog pobjednika Atile na katalaunskom polju usmrti car Valentinijan, bijaše kano otcijepio od carstva Dalmaciju i nju održao.

bizantska korist, da se Tracija riješi svikolikih Gota. Rastvorenom dolinom rijeke Marga (Morave) Ostrogoti, trački i panonski, stajali u dodiru, te svagda bili na skoku, da ukupnom silom nemilo haraju po cijelom balkanskom poluostrvu. Podbadala Teoderika i lična germanska pizma na Odovakra, što se ovaj, taman u ovo doba, obarao na Ruge u Noriku i na kraljevski im dom, u srostvu s Teoderikom. Gotski kralj od starinske loze Amalovaca pribra sve Ostrogote i krenu, u jeseni god. 488, na Germane u Italiji, koju sebi na maču pridobi. Što s ovim osvojem, što već sa starim posjedom zemalja rimskih, zapremiše istočni Goti veći dio prefekture italske. Zenon pridrža mučke svoja carska prava, ali se ne izjasni ni prema Teoderiku, pobjedniku Odovakra. On se ne očituje, već diplomatski šara. Na djelu pripušta ipak, prvi izmegju rimskih careva, cijeli Zapad Germanima.

Nemar Izaurjanina Zenona za ono, što se dešava tamo na Zapadu, ukaza se za rana, još pri prvom početku njegove vladavine. Sa Genserikom, polomiteljem Majorijana i Leona, brže sklopi ugovor, da Vandali ne će činiti neprijateljstva Rimljanima, ni Rimljani Vandalima.[1] Istina, bijahu ovi dodijali teškim gusarstvom, pa će se ugovora jednako držati i Anastazije i Justin, sve do poduzetnog Justinijana. Planu i arijansko progonstvo Hunerika, Genserikova sina, na katolike i Rimljane; o tome i o halcedonskom saboru pisa caru Feliks papa rimski; Zenon ni mukaet. Prećuta isto odsudnu neprijateljsku pobjedu kod Suesionâ, gdje Franak Hlodoveg konačno uništi vlast rimsku u Galiji. Podnese mirno i omanja zadnja zadiranja rimske zemlje sa strane Vizigota Eurika. Na sve to s Istoka niko se ne kreće. Od Zenona pa do Justinijana bruje varvari, ni od koga smetani, po Zapadu, te njihova historija teče svojom strujom, odvojena od historije istočnoga carstva. Uništeno carstvo na Zapadu Zenon preturi preko svojih izaurskih legja.

Mala korist u tome, što on u nekoliko očuva moć rimsku na Istoku, u Armeniji, na vidiku Perzije. Armeni su pradavni narod arijskog porijekla, i pod svojim kraljevima pregjoše, manje više nezavisni, doba akemenidsko, macedonsko, partsko-rimsko. U prvoj polovini V vijeka dva se kraljevska brata, Tigran i Arsak, zavadiše, pa mlagji Arsak podloži svoju zemlju rimskome caru Teodoziju II, dok Tigran dade svoju Armeniju, četverostruku prema bratovoj, Perzijancima. Otuda raspra izmegju ovih i Rimljana istočnih, stišana ugovorom, da Tigranov dio ostaje Perziji pod vazalstvom, a Arsakov Bizantiji. Ali

[1] Procopii De Bello Vand. l. I, c. 8.

opet iz ovoga ragjali se sporovi megju Carigradom i Ktezifonom. Istočni rimski imperatori i perzijski kraljevi kraljeva za puna dva vijeka, tamo od god. 529, pa do arapske pojave, otimaju se o gospostvo nad Armenima, onako pocijepanim i podijeljenim. Armenija, vazalna Rimljanima, bijaše dvojaka: Veća (Armenia Major, Μεγάλη), gdje bi rimski car po svojoj volji postavljao upravitelja, nazivom komita, i druga, što je, Eufratom obuhvaćena, išla do grada Amide, i u pet svojih kotara imala doživotne satrape iz nasljednih nekih armenskih rodova. Ovi primahu od cara znakove vlasti, izmegju ostalih i purpurne čizme do koljena, što ih nošahu jedini veliki vladari, rimski i perzijski. Od pet ovakovih satrapija četiri ukinu Zenon, namještajući i tu, po volji, kotarima predstojnike, no opet Armence rodom. Učini on ovo nakon svladane bune Leoncijeve za to, što Armenija dignu oružje za protucara. Jadne li jedine ove stečevine Zenonove!

U to Saraceni pustaije zalijetali se iz megjašne Arabije u Palestinu i Siriju. A Huni bez zapreke prolazili Dunavo i „trčarali gomilama“ po Traciji.[1] Valjda hunske čete prihvaćale sad zgodu slobodnijeg prolaza, nakon što Ostrogoti, saveznički čuvari dunavske linije i Hema planine, makoše se k Italiji. Već odmah, prvom godinom kukavne vladavine Zenonove, hordije sjevernih i južnih pljačkaša stale dodijavati na megjama. Izaurski vojnik, premda uzdignut do samog prestola srećom soldatskom, za vojnu snagu rimsku mario koliko i za lanjski snijeg. U poslu vojničkom vješti Prokopije za Zenona zna kazati jedino ovo, da on iskvari tjelesnu gardu.[2] Do 3,500 vojnika već odavna bješe odregjeno na stražu palače: zvahu se sholari, σχολάριοι.[3] Plaća njima bila veća, nego drugim vojnicima, a primali se iz prva po izbor momci, naročito iz Armenije. Do skora dvorsko blještilo privlačilo tamo i pukih gizdavaca, ljudi samo željnih odličja i kite. Kad Zenon preuze vladu, bude prosto svakome, i nejunačnom, ulaziti u gardu. U nju uvrsta on sebi poznate i sasvim pouzdane ljude, zar zemljake iz Izaurije; razda mjesta i za novac. Presjajno obučeni (φαιδροείμονες), sholari većim dijelom postadoše tek paradni konjanici, izmegju kojih bijahu najvigjeniji „domestici“ i „protectores“.

---

[1] Evagrii l. III, c. 1.
[2] Hist. Arc., c. 24.
[3] Za sholare vidi u I Svesci, na str. 171—2.

Careva tiranija i smrt. Nabožni Evagrije žigoše Zenona, što on u Bizantiji „od varvarâ preostalo otimaše po varvarsku", i što se ni u čem nije sustezao, već „javno sve činio, misleći, da to baš pristaje jednome autokratoru".[1] Nego su i svi Bizantinci složni u oštroj osudi Zenonovih posljednjih godina. Uznemiren ponovljenim bunama i uznesen smrću protucareva, on skrenu na konfiskacije i ubistva nepravedna. Bez razloga podvalio nekima vigjenijim, da su buntovnicima pomagali, ili protiv njega rovarili. Smaknu, megju ostalima, Kotaina, koji je zajedno s Ivanom Skitom opsjednuo i uhvatio bio Ilusa i Leoncija. Smaknu, na žalost sviju, i patricija Pelagija. Pametan, pravedan, veoma učen, glasit pjesnik u ono doba, Pelagije, budući mišljenja slobodna i duše čvrste, nije se bojao javno prekoravati Zenonova nedjela. Car ga optuži sa poganstva, Ἑλληνισμός. Već i prije bijaše dao išibati neoplatonika Hierokla, pod optužbom magjije. Surovi izaurski neznajša cijenio, da je kažnjivo neznaboštvo Pelagijevo revnovanje za helensku mudrost i živ osjećaj sklada i reda. Filozofu i pjesniku zaplijeniše imanje. Carevi ljudi u noći ga omčom udaviše i tijelo baciše u more. Kazivalo se, da je umirući pravednik k nebu uzdignutim rukama zazvao na Zenona Boga vječite pravde, koji se do brza i odazva kletvi. Pretorijski prefekt, Arkadije, to sudac najviši u carstvu, kad ovo bezakonje začu, bez obzira se jadio na cara, što doznavši Zenon, zapovjedi, neka i njega ubiju, dok u carsku palaču ulazi. Dosjeti se prefekt, pak idući, na carev poziv, u palaču, i provozeći se pokraj velje crkve, učini se, kao da želi u njoj moliti se Bogu, sigje iz kočije i azilom spase sebi život. Tek izgubi dobra, ublagajnjena. U Bizantiji, protiv carske tiranije, kao da su se časom ugledali u srčanost Trazejinu i Kremucijevu, ispisanu Tacitom!

Zenon umrije 491 god. o sredini aprila, prevalivši šezdesetipetu godinu života. U zadnje vrijeme imao, veli se, neprestano na ustima ime na godinu prije umorenog Pelagija.[2] Pričalo se grozno i o načinu njegove smrti. Bio bi, na posljetku, postao mrzak i samoj supruzi Ariadni, pa, kad se jednom opi i pade u nesvjesticu, bila bi ga brže dala u grobnicu carsku; poklopili ga velikom pločom; otrijeznio se potom, i stao ga jauk i vika, no pustili, da očajno izdahne.[3] Na još veći užas, primeću se i riječi očajnika: „Smilujte se! smi-

---

[1] L. III, c. 1.

[2] Theophanis Chron. A. M. 5983.

[3] Zonarae l. XIV, c. 2.

opet iz ovoga ragjali se sporovi megju Carigradom i Ktezifonom. Istočni rimski imperatori i perzijski kraljevi kraljeva za puna dva vijeka, tamo od god. 529, pa do arapske pojave, otimaju se o gospostvo nad Armenima, onako pocijepanim i podijeljenim. Armenija, vazalna Rimljanima, bijaše dvojaka: Veća (Armenia Major, Μεγάλη), gdje bi rimski car po svojoj volji postavljao upravitelja, nazivom komita, i druga, što je, Eufratom obuhvaćena, išla do grada Amide, i u pet svojih kotara imala doživotne satrape iz nasljednih nekih armenskih rodova. Ovi primahu od cara znakove vlasti, izmegju ostalih i purpurne čizme do koljena, što ih nošahu jedini veliki vladari, rimski i perzijski. Od pet ovakovih satrapija četiri ukinu Zenon, namještajući i tu, po volji kotarima predstojnike, no opet Armence rodom. Učini on ovo nakon svladane bune Leoncijeve za to, što Armenija dignu oružje za protucara. Jadne li jedine ove stečevine Zenonove!

U to Saraceni pustaije zalijetali se iz megjašne Arabije u Palestinu i Siriju. A Huni bez zapreke prolazili Dunavo i „trčarali gomilama“ po Traciji.[1] Valjda hunske čete prihvaćale sad zgodu slobodnijeg prolaza, nakon što Ostrogoti, saveznički čuvari dunavske linije i Hema planine, makoše se k Italiji. Već odmah, prvom godinom kukavne vladavine Zenonove, hordije sjevernih i južnih pljačkaša stale dodijavati na megjama. Izaurski vojnik, premda uzdignut do samog prestola srećom soldatskom, za vojnu snagu rimsku mario koliko i za lanjski snijeg. U poslu vojničkom vješti Prokopije za Zenona zna kazati jedino ovo, da on iskvari tjelesnu gardu.[2] Do 3,500 vojnika već odavna bješe odregjeno na stražu palače: zvahu se sholari, σχολάριοι.[3] Plaća njima bila veća, nego drugim vojnicima, a primali se iz prva po izbor momci, naročito iz Armenije. Do skora dvorsko blještilo privlačilo tamo i pukih gizdavaca, ljudi samo željnih odličja i kite. Kad Zenon preuze vladu, bude prosto svakome, i nejunačnom, ulaziti u gardu. U nju uvrsta on sebi poznate i sasvim pouzdane ljude, zar zemljake iz Izaurije; razda mjesta i za novac. Presjajno obučeni (φαιδροείμονες), sholari većim dijelom postadoše tek paradni konjanici, izmegju kojih bijahu najvigjeniji „domestici“ i „protectores“.

---

[1] Evagrii l. III, c. 1.

[2] Hist. Arc., c. 24.

[3] Za sholare vidi u I Svesci, na str. 171—2.

σωματοφύλακες, smještenih u atriju palače, pa i drugdje. Kad bi silenciar iz službe istupio, čekalo ga odličje bivšega duke, „ex-dux". Ipak u oči udaralo, što Anastazije, vršeći čin „megju nizokim dostojanstvima",[1] uspe se iznenada na presto. On ne bijaše ni patricije, ni senator, ni komit, ni magistar kakav.

Novome caru, lijepom starcu od kakvih šezdeset godina, rodom iz Drača u Epiru, narod nadjede još jedan nadimak: δίκορος, za to, što mu šarenica u desnom oku bješe plava, a crna u lijevome.[2] Te rijetke oči bijahu i krasne, odrazujući veselje i dobrotu na licu okruglastom, s prosjedom kratkom bradom i kosom. Rast tijela, vrlo visoka, pridavao je Anastazijevoj osobi majestetičnost. I odijevao se prikladno. Sasma prijatnome obliku odgovarao je i prvašnji život njegov. Dok bi u zoru pijetli zapjevali, eto silenciara Anastazija, gdje već ide u crkvu, da tu ostane, moleći se, sve do svršetka Božje službe. Postio mnogo: davao potrebnicima i siromasima. Kad Anastazije prvi put, u carskom odijelu, sjede na sjedalo svoje u hipodromu, narod, kao iz jednog glasa, mahom povika: „Gospodaru, kako si živio, tako i caruj!"[3]

Nego je pravovjerje Anastazijevo bilo mnogima, a osobito patrijaru u Carigradu, sumnjivo veoma. Pitanja o vjeri rado zametao, još kao dvorski činovnik, pa mu nije u nabožnom govorenju baš sve išlo po pravoj žici. Godinu prije smrti Zenonove imao on već posla s patrijarom Eufemijem (490—6) Zadržavao se u crkvi na svojoj sjedalici, i oko sebe bi okupio slušača, razlažući o vjeri. Bogoslovac taj dodija patrijaru. Optuži ga ovaj Zenonu, da mu smutnju pravi. Dobiv od cara punomoć nad njim, dade u crkvi prevrnuti stolicu njegovu i reče mu: „Kad te volja polaziti crkvu, a ti onda misli, kao god i ona; inače, ukloni joj se sasvim, da neiskusne ne zavedeš. Uzradiš li drukčije, ošišav ti kosu, kroz puk provesti ću tebe."[4] Na ovu prijetnju ućuta se Anastazije. Držao se je on mišljenja Eutihova, uz neku primjesu manihejsku, ako nije ovo zadnje podvala pravovjernih mu protivnika. Kazivali oni, da mu je mati bila vatrena manihejka, a ujak arijanac. Pred Anastazijem, preko svačijeg očekivanja proglašenim za cara, nagje se sad na čudu patrijar Eufemije, „svet čovjek i čisto pravovjeran".[5] Od novog cara, prije no što će ga krunisati,

[1] Zonarae l. XIV, c. 3.
[2] Veli obratno Zonara, ali ovako Malala (c. 16), koji je savremen.
[3] Cedreni p. 626.
[4] Theophanis Chron. A. M. 5982.
[5] Zonarae l. XIV, c. 3.

zaiska pisanu ispovijed vjere, i da ne će ništa izmijeniti u dogmama crkve. Ariadna i senat skloniše Anastazija, da pismom svojim, patrijaru izručenim, potvrdi sabor halcedonski. Tada je i okrunjen, dne 14 aprila, na očigled naroda, u hipodromu, to drugi car, koga osvešta crkva, rukom carigradskog patrijara. Anastazije, sve dotle neženja, privede k oltaru augustu Ariadnu, kad se navrši četrdeseti dan iza Zenonove smrti. Patrijar Eufemije odmah se u toj godini postara, da episkopi, nazočni u prestolnici, sinodalno prihvate i potpišu riješenje halcedonskog sabora.

Ustanak izaurski. Na skromnog i neuglednog silenciara, sad autokratora voljom jedne žene, digoše se Izaurjani. Brojni u Carigradu, a za dugo i paženi i milovani od svog zemljaka Zenona, nisu oni nikako podnosili, što im milosti prestaju, što im se zlatne kule ruše. Izmegju ostaloga, kano da bi carstvu bili saveznici nekakovi, poput Germanâ ili Hunâ, a ne na golo podanici, oni primali čak i godišnji dar, „donativum“, na koju blagodat prema svojim suplemenicima Ilus bijaše privolio Zenona. Ni čuti ne htje Anastazije za taki dar. Izaurjani stali bučati i komešati se pri igrama; šta više, drznuli se po ulicama vući i grditi kipove Anastazijeve i Ariadnine. Osim jednog nezakonitog i razvraćenog sina, Zenon nakon sebe ostavljaše brata, već nama poznatog Longina, dvaput konzula, principa senata i moćna uz zapleće cijele Izaurije. Dok je Ilus upravljao, malo vrijedni Longin prebivao za deset dugih godina zatočen u Izauriji, gdje ga zadrža, radi koje krivnje ne znamo, svemoćni ministar Zenonov. Za Ilusove bune on dogje, god. 485, k bratu caru, koji pregjašnju nemilost obrati u milost beskrajnu. Zenon kanio njega odrediti za cezara nasljednika, no mu se namišljaj razbi o otpor javnoga mnijenja, kojem dade najžešćeg izražaja srčani Pelagije, te izgubi i život pri tom prosvjedu. Po bratovoj smrti Longin čeznuo jednako za carstvom. Imao sebi privržena drugog Longina, magistra vojnog, po svoj prilici takogjer Izaurjanina. Uza sve to glupi i mrski Zenonov brat nije ni sada, u lovu za purpurom, bolje sreće bio. Drskost svoju mnogi Izaurjani u Carigradu platiše odmah kaznama i izgonom. Uhvaćen je i Longin, prisvajač prestola, pa ga Anastazije god. 492 dade zatočiti u daleki Egipat i rukopoložiti za popa u Aleksandriji. Preminu mirno sedam godina zatim. Magistra Longina, sumnjiva, car svrgnu. Ali u kršnoj i divljoj Izauriji raspali se rat, dug i težak. Uzmuti se sva Izaurija, pa skoči na oružje u istoj god. 492, dok na bunu dade poklič zbačeni magistar Longin. Car bio neoprezno pustio, da se ovaj u svoj krš povuče, premda je znao, da mu dobra ne misli.

Zenon bijaše u Izauriji, tamo u pouzdanom skloništu do slučajne nevolje, natrpao i silnog oružja i novca, kojim se posluži Longin, te sabra oko sebe do kakovih 150,000 ustaša i hajduka. U toj pustolovnoj vojsci iskoči kao pravi vogja Izaurjanin Niniling, čovjek divlje smionosti, jošte od Zenona postavljen nad Izaurijom. Bio hrom, ama konjik najžešći. Isticao se tu i Konon. Izaurski bijes spopade i ovog episkopa u Apameji, pa umjesto odežde navuče na sebe oklop vojnički i učini se vogjom. Nalazio se i iz bizantskog senata čovjek vjetrenjak, Atenodor. Sva se sila hajdučka spusti na obližnju Frigiju i cijelu je pregazi do sjevernog joj grada Kotijeja. Anastazije opremi na njih najbolje svoje vojnike, Skite, Gote i Ilire, to tračku vojsku, pod vogjama najvještijim, Ivanom Skitom, Ivanom Grbavim i patricijem Diogenom. Bila se, u toj god. 492, preljuta bitka kod Kotijeja, gdje, zaletjevši se prvi u najgušće neprijatelje, pade Niniling, uz velik dio gomila izaurskih. Da pobjedonosna rimska vojska ne prionu uz plijen i vrijeme ne potrati, polom Izaurjana hoćaše biti potpun. Izaurjani se povukoše na visove i utvrde planine Taura, kuda 493 nastavio se rat, koji u malo da ne upropasti vojsku Diogenovu. Sigjoše Izaurjani s visina megju oba Taura, opkoliše Rimljane i glagju ih gotovo umoriše, kad al najposlije bahnu Ivan Grbavi i smlavi opsjedatelje, u boju kod Klaudiopolja, gdje je i episkop Konon na smrt ranjen. Na to, god. 494, harana je Izaurija, graci po njoj rušeni i neštedimice popaljivane varoši; no se Longin i Atenodor još držali. Zaklonjena u lomne visove po primorju, pritajana u gusarskim lukama, preostala momčad izaurska lovila po moru hranom natovarene lagje, dok Ivan Skit, iza dugih opsada onamošnjih tvrdih mjesta, dobi u ruke najprije Atenodora, onda i Longina. Odrubljene im glave poslane su u Carigrad, gdje ih, za igara u hipodromu, pronosiše naokolo, nataknute na motke, i potom izložiše u Sikama. Naokolo su vogjeni i zasužnjeni Izaurjani, od kojih je mnoštvo preseljeno u Traciju, da bude mira u zemlji divljačkoj. Posljednje gibanje silnog izaurskog tog potresa osjeti se sve do god. 497. Ukrotitelje Izaurije, oba Ivana, Skita i Grbavog, car nadari konzulatom.

Anastazijevo ponašanje u povodu vjere. Izaurski dugotrajni i dosadni rat dade povoda razmirici megju carem i patrijarom, s kojom otpočinju Anastazijevi sve to veći zapleti i neprilike, u pogledu vjere. U prve je car snošljiv bio, bez sumnje. Ma koliko Anastazije bludio pameću po širokom polju sopstvenog razmatranja u pravcu eutihianskom, a može biti i manihejskom, on opet, po ćudi blagoj i miroljubivoj, svoje mišljenje ne nametao drugima carskom vlašću. Sustezala

ga od toga i želja, da u državi ne bude smutnje. Za carevu snošljivost imamo jasno svjedočanstvo crkvenog historičara, strogog pravovjerca Evagrija. Anastazije, veli on, „nikako ne hoćaše da štogod obnovi, naročito u poslu crkovnom. Gledao na svaki način, da presvete crkve ostanu bez smutnje i svi podanici da se naužìvaju tišine najdublje, nestavši svake zadjevice i svagje u stvarima crkovnim i političnim".[1] Za red državni cijenio je, da će biti najshodnije, ako se očuva henotik Zenonov. A odlučno nije ni to zahtijevao, nego je najvolio, da se svaka crkva drži svoje zasebne ustanove, dogme u njoj izobičajene. Gonio je za to episkope, koji bi što novo prenitili, što izmijenili u vlastitoj eparhiji. Kazuje dalje Evagrije, da u opće, u ovo doba, halcedonski sinod u crkvama nit se povlagjivao, niti osugjivao javno. Megjutim neki od episkopa ne davahu, da se od sinoda ni ciglo jedno slovo otkine, i ne općahu s onima, koji bi što poricali; neki, nasuprot, sinod anatemisahu. Istočni episkopi, žali se isti pisac, ne skladahu se sa zapadnima ili libijskima, pa niti oni općahu megju sobom, niti ovi. Po nazoru naše moderne države, taki nesklad ima da poravna sama crkva bez tugjeg utjecaja neduhovnog, pošto se sve to tiče odjelitog carstva Božjeg i lične duševne odgovornosti pred Bogom. Ali careva nijednostranost, državna neutralnost u sporovima vjere, bijaše u ovo vrijeme veoma zazorna, zbog tvrdog spoja crkve sa državom. Ondašnji ljudi dužili cara, da po novo preduzme crkovnu revoluciju, da, braneći ortodoksiju, otjera sa njihovih stolica episkope oporne, pa bilo i uz prolijevanje krvi. Većina u Egiptu, u Palestini, u Siriji, odbijala halcedonski sabor. Po usteżnoj i nepristranoj metodi odvojio Anastazije daleko od svoje dobi. Rekoše, da on i svi državnici njegova kroja pripadaju sekti nehajnikâ za vjeru, da su bezglavni, ἀκέφαλοι, koji ne znadu. na čemu su u pitanju vjere. Dvorska to, servilna struja! Istražujući privatno mišljenje Anastazijevo, rekoše drugi, da je on duboko ogrezao u jeresi onih, koji miješaju dvije naravi u Hristu, συγχυτικοί.[2]

Zbog vladine neodlučnosti i vjerotrpljivosti svoje sukobiće se car s najvišim poglavicama crkve na Istoku, kao na Zapadu. Zaboravio obvezu, da odbrani vjerovanje halcedonsko. Kašnje će on o toj stvari otpisati papi Hormizdi (514—23) u Rimu: „Promišljajte dobro, što je sve sada raditi. Znam ja, da bez mnogog krvoprolića ne ide ono, o čemu vi pišete, neka naregjeno bude".[3] Tada pak, pri kraju izaur-

[1] L. III, c. 29.
[2] Zonarae l. XIV, c. 3.
[3] Mansi. T. VIII, p. 395—7.

skoga rata, zavadi se sasma s patrijarom Eufemijem u Carigradu. Treba reći, da je svagda nešto peklo Anastazija. Kazasmo, da kad Ariadna htjede skromnog silenciara zaodjenuti purpurom, Eufemije ne privoli, da blagoslovi i ovjenča cara drukčije, već ako on svojeručno napiše obvezu, e će čuvati vjeru neoskvrnjenu. Ta je obveza učinjena bila s najjačom zakletvom, i predana prezviteru Makedoniju, čuvaru svetog posugja velje crkve, da je megju ovim pohrani. Sumnjali, da je Anastazije manihejac. Onu uskratu i ono duševno prisilje vladar ne zaboravi. Car i patrijar jamačno ne bijahu prijatelji. U izaurske smutnje upleten je nekako i Eufemije, pravo ili krivo, mi sad ne znamo. Stoji, da je dopisivao sa vogjama ustanka. Pripovijeda se, da caru dodijav produženi taj rat, obrati se Eufemiju, valjda poštovanu i moćnu kod Izaurjana, ne bi li on posredovao, da se buna utiša sasvim. Patrijar bio bi priopćio molbu patriciju Jovanu, tastu buntovnika Atenodora, i Jovan otrčao carù, da mu sav razgovor dojavi, te Anastazije onda na Eufemija još jače zamrzio. Megjusobica gonila ih k prelomu. Kad su Izaurjani napokon svladani, car preko dvorskog jednog dostojnika poruči patrijaru: „Molitve tvoje, preosvešteni, omrljaše čagjom tvoje prijatelje!"[1] Episkopi, na navadnom okupu u glavnom gradu, glasovaše caru za volju izopćenje i svrgnuće Eufemijevo, god. 496. Uzbudi se narod i litanijajući protrča u hipodrom. Uzalud. Eufemije bi zatočen, i na njegovo mjesto dogje pomenuti prezviter Makedonije II (496—511), koji potpisa henotik. Prethodniku, i njegovoj pratnji, dade Makedonije novca za put.

Njegova uprava: ukinuće hrizargira. Što maknu poštovanog patrijara, Anastazije zamjeri se mnogima. Ali su svi pisci, i sami oni, koji ga zbog vjere kude najžešće, složni u tome, da mu je upravljanje svjetovno bilo i zdušno i brižno. Prokopije pak, koji je za mladosti svoje savremen ovome caru, i o javnim poslima sudi kao strogi političar, uznosi ga u svojim knjigama, na dva mjesta, punom, po gotovo vanrednom hvalom. Kaže zanj, da „ništa ne znadijaše, ni običavaše činiti nepromišljeno",[2] i naziva ga „od svih autokratora najpredvigjavnijim i u ekonomiji najpametnijim".[3] Po čovječanskom svome osjećanju, Anastazije zabrani rvanje ljudi sa zvjeragju, ostatak to krutih igara rimskih, i ne dopusti takogjer, da se neizbrisivim žigom na koži označi roblje, uz ove krasne riječi u ediktu: „Pošto je naša vruća želja, da se opraštaju i oni, koji su u jarmu ropstva.

[1] Theoph. Chron. A. M. 5987.
[2] De Bello Pers. l. I, c. 10.
[3] Hist. Arc. c. 19.

kako bi mi trpjeli to, da se u ropsku nevolju privode oni, koji su u slobodi?"[1] Ekonomska tjeskoba nizokog carstva učini, te su se magistrature u često prodavale, sa znatnim dobitkom erara, ali uz slabo jamstvo uredovanja prikladna: car ni toga ne htjede. Ipak znamo, e nije mogao da u dobroj nakani istraje. Do danas sačuvani soldatski natpisi u dalekim krajevima, na megjama carevine, hvale carevu brigu, da se zloupotrebe časnikâ prema njima, pri opskrbljivanju živeža, uklone. Anastazijevo staranje za boljitak svih svojih podanika ukazivalo se u svakom mjestu i svakom prilikom. Kad skrši bunu izaursku, on oprosti ponešto svima porezovnicima. Kad grad Amida postrada od Perzijanaca, otpusti mu sve daće za sedam godina. Gdje bi se god nesreća desila čestiti bi čovjek svuda i svagda blagom rukom pritekao u pomoć.

Ali ništa ne proslavi Anastazija, koliko ukinuće hrizargira, koje on preduze 498 god. po jednoj, ili 500 po drugoj vijesti. Hrizargir u prvom osnovu bijaše obrtarina, udarena naročito na trgovce, no proteže se na sve radnike,[2] pa i na svakoga, koji bi makar šta zasluživao. Prometnuo se, za nižeg carstva, u sve to težu ličnu dohodarinu. Erar zakačio sve i sva, tražeći sebi dio od bilo kakve zarade, od svake tečevine. Plaćalo porez muško i žensko, slobodno i neslobodno, libert, rob, prosjak, pustenica, bludnica, boravili u gradu ili na selu. Iskao se od nižeg čeljadeta po jedan srebrni novac. Bralo se ovliko i za svakog vola, konja i mazgu; po šest obola[3] za svakog magarca i psa. Sudeći po riječima pisaca, ne samo da taj porez bješe u mnogom slučaju sramotan, nego i ubitačan, a nesnosniji od same ondašnje teške zemljarine i glavarine. Udaren bajagi na trgovce, obuhvaćao je i one, koji bi jedva istucali koru hljeba. Svuda jauk i kuknjava, kad bi se svake pete godine, uz rubače, najavila ova „lustralis collatio". Čizmar podizao svoj nož k nebu, jer na nožu sve njegovo, a imao plaćati. Da dadu novac nemilom egzaktoru, od nevolje neki su roditelji prodavali djecu, te je lustralno naredno vrijeme povećavalo broj roblja. Čisto proplakati nad tim prizorima! Daća, veli Evagrije, bijaše „žalosna, Bogu mrska i nepristojna samim varvarima, a nekmoli prehristjanskome carstvu rimskom".[4] Ali je namet primetao

[1] Malalae c. 16.
[2] Vidi I Svesku, na str. 117—8.
[3] Drukčije φόλλις. 12 njih ide u jedan srebrni novac, „siliqua", a srebrni je novac $^1/_{24}$ jednog zlatnog solida. Za zlatni solid vidi I Svesku, na str. 105.
[4] L. III, c. 39.

*

carskome potrebnome eraru silnog novca. Pretorijska prefektura, najviša oblast rimska, smatraše kao zadatak svoj prevažan držati, uz posebna „scrinia“ i računare, u očevidnosti gomile i gomile ovakih porezovnika. Anastazije se odvaži na ukinuće hrizargira. „Učinjeno je po njemu djelo golemo i, kano reći, božanstveno“, veli dalje Evagrije, koji za vjeru nije caru prijazan. Moljahu i plemenite duše, da se jad dokrajči. Monasi iz Jerusalima bili za to poslali odaslanike dobrome Anastaziju: filozof Timotej iz Gaze napisao o ljutom porezu čak i neku tragediju.[1] No to bijahu teoretičari. Car sav pregao, da misao u djelo privede. Iznesavši stvar pred senat, kako bi odmah prigovor svaki utukao, označi je „grdilom i novom nekom prokletinjom“.[2] Sve hartije o niskoj daći preda ognju, pred pukom u hipodromu. A da ne bi poslije njega drugi carevi obnovili hrizargir, prečini se, kao da se takve neopreznosti pokajao, i dade istražiti, ma gdje bili, popise poreza, pa, kad je odasvud sve sabrano, naslożi ono u ogromnu hrpu, koju potpali i na pepeo nasu vodu, želeći, da sve ode netragom.

Je li hrizargir, dok je ukinut za niže i uboge, uzdržan za trgovce, nije saznati po izvorima. Biti će ovo potonje. A nije sasvim čisto vidjeti ni to, kakvim je daćama i prihodima novim Anastazije pomogao državnoj financiji, vrlo oštećenoj onim dokinućem. Što nam se kaže, da car naknadi „largicije“, to jest erar, iz svog fiska, ili, kako bi mi rekli, iz svoje osobne listine, to nije niti iz daleka moglo biti dovoljno. Izdašne pomoći nagje u drugome. On nekako preredi zemljarinu: imalo se zar plaćati u novcu ono, što se namirivalo dotad u naravi. Dade u zakup daću za hranu i odjeću vojničku, a može biti da je i povisi. Osim toga oduze kurijama municipalnim pravo i dužnost rasporezivanja,[3] postavljajući za to u svakom gradu po jednog poreznog predstojnika, nazvana „vindex“. Time kao da je zadat udarac preostaloj autonomiji municipija u nizokom carstvu: kuriali se odsele sve manje spominju, premda se Anastazijeva konstitucija, kojom ih liši prava, da oni kūpe porez, svagda ne održa od potonjih careva. Anastazije hotio, po svoj prilici, braniti manje porezovnike od samovoljnog i nepravičnog rasporezivanja po gradskoj kurialnoj gospodi. Po Evagriju, ona gradska reforma ne urodi dobrim plodom. „Otud“, opaža „velikim dijelom daće se prosuše, i cvijeće gradova otruni

[1] Cedreni p. 627.
[2] Evagrii l. III, c. 39.
[3] Za bolje razumijevanje ovoga gledati, u I Svesci, financijsku uredbu nižega carstva.

se".[1] Ali suvremeni Prokopije ne može da dosta nahvali upravnu uvigjavnost i financijsku vještinu carevu. I pored ukinutog hrizargira, za potrebe prijeke i nepredvigjene sabrao Anastazije omašnu gotovinu. Rukovoditelji carske blagajne tvrgjahu, da se kroz 27 godina njegova vladanja u nju bez natege unese do 320,000 centenara zlata.[2] Uz elastičnost zgodno uregjene finance, car mislio i na dalje olakšanje teretâ. Želio ukinuti na molbu sveca Sabe još jedan teški namet, za koji mi ne znamo izbliže, no se svecu i caru usprotivi pretorijski prefekt Marin. Ovaj Marin, ili Marijan, rodom iz Sirije. umnik, slavljen sa rijetke sposobnosti u mehanici, i filozof, za dugo pri upravi bio je Anastaziju glavni pomoćnik.

Nagodba s Teoderikom u Italiji. Ovaki car, pobožan na svoju, upravitelj izgledan, za podanike staratelj prebrižan, pa već u odmaknutoj dobi života, nije, dakako, volio ratovati. Držao je omalenu vojsku, te se reklo, da pokrajine carstva bijahu, za njegove vlade, u malone ispražnjene od soldatâ. U pogled varvarâ, Anastazije bi radije iskupio od njih mir, nego li u rat stupio. Po ovome smjeru on uredi i svoje odnose napram Ostrogotâ i kralja im Teoderika, koji u Italiji god. 493 nadvlada Odovakra do kraja. Premda sam Zenon na ovog Germana otimača napusti drugog Germana Teoderika, rimski carevi u Bizantiji opet prijekim okom gledali na varvarsko razmetanje u starome Rimu. Ostrogotskome kralju dobitniku Anastazije se ne ukaza nizašto prijaznim za prvih pet godina, iza kako je Odovakar uklonjen. To daje misliti, da je i njega smatrao nekim uzurpatorom vlasti na Zapadu. Nego u god. 498 bude drukčije. Gotu, djelom gospodaru u Italiji, car izruči vladalačke one znakove, što ih je Odovakar, skidajući Romula, bio odpremio u Carigrad. Te znakove odavna željkovao kralj Ostrogotâ, pa, primivši ih preko poslanika svog, postao, kad se ovaj povrati iz Carigrada, zakonitim upravljačem Italije na ime rimsko. Anastazije prema Teoderiku premaši mjeru popustljivosti, što Zenon iskaza prema Odovakru.

Bulgari sa Slavenima prvi put prelaze Dunav. Zašto se sad car s kraljem nagodi, nismo obaviješteni. Ali, promatrajući kronološki sklop dogagjajâ, valjda pogagjamo razlog: u ovo vrijeme Bulgari i druge hordije hoće da pregju Dunav. Anastaziju je na hunsku i slavensku nenadnju svrnuti svu pozornost svoju.

[1] L. III, c. 42.
[2] Hist. Arc. c. 19.

„Bulgari, prije nepoznati, trčaraju po Iliriku i Traciji“, bilježi Teofan, u svojoj Hronografiji, za desetu godinu vlade Anastazijeve, biva 499,[1] odmah iza nagodbe megju carem i Teoderikom. Bijahu Bulgari dotad Bizantiji neznani provalnici, pošto se istom u zimi od god. 498—9 za prvi put pojaviše amo od Dunava. Ipak čuo za njih u daljini već Zenon, koji u svojim razmiricama s Teoderikom nadraži ih, dašto novcem, na panonske Gote, oko god. 482. Nadbi ih u boju mladi Teoderik. Bulgari, iz prva Blugari, docne Bugari, izbačeni su, po razvrgnuću Atiline države, na površinu iz dubokog ogromnog taloga ural-altajske varvarštine. Megju Hune idu i Bugari, ili barem su š njima tijesno srogjeni. Nije jasno kazati, šta rade, kud se kreću, kako se komešaju i taru hunska mnoga plemena nakon bitke kod Netada (454), gdje pade, boreći se protiv ustalih Gepidâ i Ostrogotâ, prvorogjeni Atilin sin, Elak. Kad Ostrogoti brzo zatim suzbiše još jednu očajnu najezdu Hunâ, razveza se i razasu na sve strane rukovet hunskih i ne-hunskih naroda, složenih rukom Atile i njegovih prethodnika. Onaj zaludni nasrtaj za obnovu gospostva bi iz „Hunnivara“, hunskog golemog tabora ušančenog, onamo preko najdonjeg Dunava, valjda megju ovom rijekom, Crnim morem i Dnjestrom. Tvrdi i prezgodni taj „budžak“ u današnjoj Besarabiji, a na dohvatu ondašnje donje Mezije i Tracije, zapremiti će doskora Bugari. Ne izgubi se ipak ime hunsko, koje se, i na Istoku i na Zapadu, s odvratnošću i grozom pominje još dugo; ali pravi Atilini Huni do malo iščezoše, rasplinuvši se u druga sebi srodna plemena. Postoje ti Huni najviše za živih Atilinih sinova. Nego ove sinove vogje prati, obično, ili traljava, ili huda sreća, što će biti i uzrok, da na sviet izlaze druga imena za hunske raspršane hordije, da maha uzimaju drugi ural-altajski narodi. Sa razbacanim četama Huna, Atilina djeca, Hernak, Uzindur, Emnedzar, traže, pri raspadu očeve države i silnoj nastaloj mješavini, zakloništa kod istočnih Rimljana. Namještaju se, kao plaćeni, no prevrtljivi rimski saveznici i gostovi, na desnoj strani Dunava, uzduž rijeke, od Male Skitije (Dobrudže) gore do prema Panoniji. Kod ovih Huna pribiše se, po Meziji i čak po Iliriku, ne-hunske čete Sarmatâ, Alanâ, Skirâ, Satagâ. U to, stariji Atilin sin, Dengizik, s većim dijelom pustaija hunskih ne htje podaništva rimskog, te ostade tamo od Dunava. Dušmanske trkuje u carevinu najposlije plati, god. 469, porazom i glavom svojom, koja je u Carigradu pronošena na moci po hipodromu, pa drugdje i izložena

[1] A. M. 5994 — Cedrenus, p. 628.

za više dana. Ubi ga magistar u Traciji Anagast, Slaven, sudeći po imenu. Od Bizantinaca počinju se zatim kano glavni predstavnici hunskog roda pominjati Kuturguri, Uturguri[1] i Bugari. Zapadno od Meotide (Azovskog zaliva) prostirahu se Kuturguri na široko po ravnicama. Premda ih carstvo svake godine lijepo darivaše, prelazili su donje Dunavo, čas saveznici, a čas i neprijatelji Rimljanima. Meotida ih dijeljaše od istočnih sunarodnika njihovih, od Uturgurâ, koji Rimljanima nisu davali posla, već se do prigode krvili s braćom kuturgurskom ili s Gotima Tekraksitama, ulomkom jednim od roda gotskog, što preostade u Krimu. „Više njih (Kuturgurâ i Uturgurâ), k sjeveru, naseljena su neizmjerna plemena Antâ",[2] u doba Prokopijevo, to jest u vrijeme ovo. Anti su velika istočna grana Slavenâ, pa desno od njih, na oba brijega Volge, kretali svoje čerge Bugari. Pošto se razbi obruč hunske zajednice, možemo njih smatrati sad najjačim hunskim narodom. A i skitaju se, po prilici, duž srednje Volge i gornjega Dona po onim istim mjestima, kud vrljahu Huni, prije no što će ovi razvrći Gotiju i preći u Panoniju. Regbi, da već onda Bugarima glavno središte moći bijaše na Volgi, gdje u nju utječe Kama, i gdje do kasna, do XIII vijeka, ustraja s glavnim gradom „Bulgar" jaka država, koju slomiše Tatari. Ali bugarska plemena već se raspružila k jugo-zapadu, po primjeru starih Huna. Sjeverna ih tama davi, pak se kreću prema jugu. Uz put, Bugari trgaju, vode sa sobom i srodne Kuturgure i inorodne Slavene.

Danas preteže učenjačko mnijenje, da Bulgari, isto kao i Huni, pripadaju tataro-turskom, prije nego li fino-ugarskom ogranku uralaltajskoga roda.[3] Jezik se njihov posve malo odvajao od onog, kojim govorahu Hazari, istočni im susjedi, valjda djelomice održani u današnjim Čavašima, u okolini Kazana. Bili ovo ili ono, prvašnji su Bulgari sasvim različiti od potonjih poslavenjenih Bugara, kao i Franci od Francuzâ, Langobardi od Lombardâ, švedski Rusi od slavenskih Rusa, norveški Normani od francuskih Normana. Oni su divlji turanski naletnici. Pri najezdama naglim, jahali netimarene, ružne konje. I sami ružni s kosim očima, prljavi u širokim svojim gaćama, straha zadavali nemilošću obličja i ćudi, poput saplemenih Huna. U sukobu, borili se nožinama od bakra; iz daljega, snažnom i pouzdanom rukom odapinjali velike strijele. No ničega rimski soldat nije se toliko bojao, koliko bugarskog konopca sa zamkom na kraju,

---

[1] Inače: Kutriguri, Utriguri.
[2] De Bello Got. l. II, c. 5.
[3] Vidi u I. Svesci, na str. 310—1.

slična američkome „lasso“. Hitio bi ga bugarski konjanik, pa kad bi unj neprijatelja uhvatio, priveži konopac sedlu za oblučje, i zagrebi konjem, dok se na komade ne rastrgne tijelo ulovljenog čovjeka. Neuredni i okrutni kod kuće, još okrutniji u boju, strašili bi neprijatelje i pustim svojim magjijama, u čemu kao da i sastojaše čitava im vjera. U divljoj duši bijahu skroz raskvareni. Na razbojištu dizala se od njih zaglušna vika, uz trubljenje oštro i turobno. Ti oskudnici žute ljudske pasme, sjeverni ti nomadi bez ikakove poljoprivrede, žderali meso i pijančili silno do prihvaćene zgode. Svakdanji im napitak bio kobilje mlijeko. U mržnji na njih, Bizantinci kao da ne smažu dovoljno riječi, eda bi grštenje i grozu svoju izrazili prema svireposti ovih Huna. Bugarska „poganija“, bugarski „prokletnici“, to im je gnjevni vapaj. Odleže se i do Zapada jeka bugarske strahote, hoćemo li to suditi po francuskoj riječi: bougre. Da i riječ u nas: ugursuz šiba na Kuturgure, na sve Ugure, onda uortačene s Bugarima, ne tvrdimo, jer čini se novija. Ako je Bizantincima vjerovati, kud bi konji ovih divljaka prolazili, tud bi nestajalo ljudskog naselja. I zapadnome piscu Kasiodoru Bulgari su „svemu svijetu stravični“.[1] Na tugje dobro, u župnije i ljepše zemlje, rado se zalijetali gladni Bulgari, pod plemenskim vodjama, „boljarima“, ovisnima o migu jednog vogje vrhovnog, „hana“, ponajčešće nasljednog iz porodice najvigjenije. Bijahu bugarske hordije čule mnogo koješta pričati o velikoj sreći Atile, o župama pitomim, o ženskinju lijepom, o zlatu i srebru, tamo dolje po bogatoj Romaniji. Požude iste ujedale srca i mnogobrojnim Slavenima od krasnog arijskog roda. Na izmaku V vijeka, obje slavenske grane, istočni Anti i zapadni Sloveni, već se raspružiše do Dunava. Njihova je prostrana Dacija, koja im ležaše na dohvatu, budući staroj slavenskoj postojbini na sumegji. Opsezaše Dacija sadašnju Rumuniju i Erdelj, u još širim granicama. Svladavši Dake ili Gete, bijahu je naselili Latini iz Italije. Pri velikoj rimskoj anarhiji u drugoj polovini III vijeka prepuštena Gotima, postade ona trkalište svakojakih varvara, dok je napokon zauzeše Sloveni i Anti. Na rijeci Dnjestru megjili su se, pri južnome kraju, oni i ovi, pa Dacija bila obama na domaku. Latinski naseonici, uz polatinjene Dačane, valjda se povukoše, kao drugdje, tako i ovdje, u gorovite predjele, na karpatska pasišta, ispred došljaka slavenskih. Naročito iz Dacije, ili preko Dacije, čete slavenske, što turkane, što od svoje volje, prate bugarske hordije, pri prelazima Dunava. Nijedna

[1] Var. VIII, 8.

ih moćna sila ne sprečava, pošto onuda nestade Ostrogota, nedavno preseljenih u Italiju i u Ilirik. Istina, nalazio se u Daciji gotski narod Gepidâ, ali mu sila ne bila ravna ostrogotskoj, niti od iste pomoći bilo njegovo sasvim labavo savezništvo s Rimljanima. Pak će i Gepidi najposlije, to u trećoj četvrti VI vijeka, biti istrijebljeni od bugarske braće, od Avara, udruženih s Langobardima. Od Hunâ pa do Pečenegâ, naleći će osobito turanske hordije na Balkan, sve do kraja XI vijeka. Prate ih Slaveni. Naprijed na grad careva! zaori kroz vijekove megju Slavenima isto onako, kao i medju Turanima. Može biti, da od te bojne vike, od žarke žudnje, više nego li od prevelikog poštovanja, dobi Konstantinopolj u slavenskima jezicima ime, što i sad nosi: Carigrad.

Kad ono u god. 499 Bugari sa Slavenima ispreko Dunava upadoše u Meziju i pljačkajući spustiše se u Traciju i Ilirik, druge pustaije, u isto doba, uznemiriše Palestinu, Feniciju, Siriju i donju Mezopotamiju. Pojurili na plijen Saraceni Skeniti, ili, da drukčije reknemo, Arapi pod šatorjem. Jesu li ove dvije udaljene provale sjevernih razbijača u Europi i južnih skitnica u Aziji u tvarnoj kakvoj svezi, mi ne znamo. Moguće, da su se Arapi iz sirske pustoši makli, na glas dosade i neprilike carstva u Europi. Skitačinom svojom dosagjivali Arapi za tri godine, a njih suzbijale snažno, po raznim krajinama, rimske duke, dok ih sasvim smiri Anastazije, nagodivši se s arapskim poglavarom ili šeikom Aretom. Od tada je za dugo duboki mir vladao na južnoj megji carevine.

Jednako za tri ili četiri godine traje savremeni bugarski rat. Spominje se preljuto haranje po Traciji u god. 499, onda u god. 502 bez rimskog odpora. Kad se prvog puta Bugari zatrčaše u Traciju i u Ilirik, nabasaše na rastavljena odjeljenja rimskih vojnika pod dukama ili tribunima pojedinim, koja se najposlije sabraše pod Aristom. Bila to vojska od 15,000 momaka, sa 520 kola, nakrcatih svakog oružja; vojska omašna, po nazoru onih doba. Bizantinci, u opće, biju bitke s malim brojem svojih vojnika: pomaže redovnom službom izvještena hrabrost, i tehnika, savršena prema varvarskoj. Ipak Rimljane snagje puni poraz, u boju kod neke rijeke Zurte, god. 499. „Tu se slomi hrabrost ilirska“,[1] dok izginu više od 4,000

[1] *Marcellini Comitis Chronicon*, an. 499. Monumenta Germaniae Historica, Berolini 1894. Ovim je dogagjajima savremen Marcelin, rodom Ilir, koji je Justinijanu, prije njegova carstva, služio u kancelariji, i za to dobio čast komita. Zapopi se poslije. Dosta suhoparnu jednu hroniku, od 379 do 534 god., napisa svojim rogjenim latinskim jezikom,

momaka, koje u boju, koje u bijegu ili u riječi. Časnici, megju njima četiri komita, padoše junački, sokoleći svoje ljude, smetene od trubatanje, urljave, urnebesa. Ovima se pričinjalo, da bugarski vračari užasna pogleda, kao vragovi, usred konjičkih čopora, prave stravičnih neodoljivih magijija. Gore rekosmo, da je suština bugarske, kao i hunske vjere u opće, bila u bajanju. Usred divlje Afrike i danas crnački bajač prvi izilazi pred neprijatelja, pred slona, pred lava, da ljutom kletvom namijeni njemu propast, sebi zdravlje. Dok se malo ili baš ništa ne vjeruje u kakva boga pomoćnika, dotle vjeruje se mnogo u zlobne neprijateljske duhove, koje nije red moliti, već tjerati ih daleko od sebe. Taki pusti divljaci bijahu i Bugari. Gdje bi iznijeli pobjedu, pratio ih povećani užas. Od ovih varvara žacali se i drugi varvari. Poviše njihovih hordija oblijećahu gavrani: pred njima, u putu, trubači trubljahu nešto grozovito.[1] Kazano je, da Anastazije, uoči bugarske provale, sebi pritegnu ostrogotskog kralja Teoderika, priznavši mu zakonitost vladanja u Italiji. Kako nam se pak u ovo vrijeme, premda ne znamo godinu, ali svakako prije 507, javlja poraz Bugarâ, u Srijemu, pod mačevima Ostrogotâ, bilo bi misliti, da je to ostrogotska pomoć, pružena carstvu. Goti za cijelo ne voljahu Bugare, te uskrsnute Hune, niti Bulgari gotske Germane, koji, nakon Atiline smrti, razbiše i potiskoše hunske hordije natrag k istoku. Bilo što mu drago, utišani su Bulgari i Slaveni iza god. 502. Trke će iz nova otpočeti istom god. 534, kad Justinijan ratuje s Vandalima, onda s Ostrogotima.

Anastazijeva zidina. Sa sjevera prijećaše pogibao. Kako bi od napadačâ Bugara i Slavena bolje odbranio Carigrad, predgragja mu i ubavu okolinu, Anastazije podignu tako zvani „Dugi zid“, τὸ μακρὸν τεῖχος. Branu linije dunavske i drugu branu balkanske planine varvari sad lakše provaljivali, pri umanjenoj vojsci carevoj. Briga za porezno rasterećenje nalagala je caru štednju u tome. Da doskoči drugačije nestatku vojene snage, on odvoji, strategično, okolinu carigradsku od ostalog obrambenog sustava. Zemlja oko Carigrada sačinjava oveće poluostrvo, koje sa sjevera optječe Crno, s istoka Bosforsko i s juga Marmorsko more. Tek zapadna strana poluostrva veže

---

premda se bavio u Carigradu i svrnuo naročitu svoju pažnju na istočnu carevinu. Za stvari VI vijeka smatrati je Marcelina za dobra svjedoka, dakako vrlo prijazna svom gospodaru Justinijanu i neprijazna jereticima. Na Anastazija je upravo kivan. Hronika se nastavlja do god. 548, ali drugom nečijom rukom.

[1] Zonarae l. XIV, c. 4.

se za kopno, u dužini od kakvih 40 rimskih milja. Po svoj ovoj dužini dade car protegnuti, preko ravnica i bregova, od mora do mora zid, visok 20 stopa i debeo jednako, s kulama, poregjanim na njemu, i s jamom uzanj. Rastavljao se zidini jedan kraj od drugog gotovo za dva dana hoda, a daljina joj je od Carigrada bila od kojih 60 rimskih milja. Obuhvaćeno i zaštićeno zemljište imalo oblik paralelograma, prostorijom sublizu jednaka sa starom Atikom. Oba kraja zidu, kome se i danas vide ostaci, čuvale su, sa južne mu strane, dvije jake tvrgjave, lijevo Selimbrija, (sad Silivri), desno Herakleja (Eregli). Rad oko svega toga zidanja dovršen je valjda za pet godina, 507—12. „Car izvede djelo veličajno i dostojno uspomene", veli, u istom tom vijeku, Evagrije.[1] Dalje kaže, da je Anastazijev zid varvarima prepreka do prestolnice, pošto je ova od poluostrva načinjena kao ostrvo jedno. Sadašnji pisci, naprotiv, skloni su vidjeti u Anastazijevu poduzeću znak slaboće i kukavštine. I sa samog vojnog gledišta Anastazijeva je zidina pokazivala jedan nedostatak. Nije bilo nikako moći, protiv velike neprijateljske vojske, u isti mah čuvati predugu liniju od dva dana hoda, pa bi varvarima, kad bi zidu zaprijetili na više mjesta, lako za rukom pošlo prodrijeti na mjestu jednom, a da se rimski stražari tome i ne dosjete. Presiječe li se onda i uzmak u Carigrad, kule na zidu i tvrgjave do zida postaju stupice, u kojima su posade ulovljene. Zid mišolovka je, u mjesto da bude branik. I u vidu političnom, kano da škakljiv bijaše taj Anastazijev osnov. Povući, amo do Carigrada, glavnu crtu obrane značilo je, u neku, sjevernim varvarima prepustiti, kao trkalište, a na brzo kao i sjedište, balkansko poluostrvo. Do skora to će i biti: naseliće ga, većim dijelom, Slaveni i Bugari, za tim Hrvati i Srbi. Ali zidanje Anastazijevo opravdavaju ondašnje prilike. Već odavna, od god. 375 ovamo, naleže na Dunavo i prevali mu utvrde sva sila varvarâ, Germanâ, Sarmatâ, Slavenâ i Turanâ. Varvarske gomile, iz dubina sjevernog i istočnog svijeta, valjahu se k Dunavu i češće i opasnije, nego li k Rajni. Anastazijev zid, pametno stražen, ako i nije mogao da svegjer zaustavi vojske varvarâ, opet bi ih kraće ili duže zabavio, te dao zgodu pretvrdome Carigradu, da jaču obranu spremi. Pokriti i obezbijediti prestolnicu bijaše glavno. Tu je kucalo bilo života čitavoj rimskoj istočnoj carevini. Okolina carigradska, uz ogromno bogato zalegje preko Bosfora, uz Anatoliju, Siriju i Egipat, sklapala se, i bez poluostrva balkanskog, u državu, vrijednu ljudskog zauzimanja. Takav sjajni sklop zemalja u rijetko bilježe listovi svjetske historije.

[1] L. III, c. 38.

Sprema se seoba Slavenâ na poluostrvo Hema planine. U doba Anastazijevo, krajem V i početkom VI vijeka, rastvori se poluostrvo Hema planine učestanim napadajima Bugarâ i Slavenâ, ali se ovi onda po njemu još ne naseliše. Postupno preinačivanje etnografskih odnosa otpočeti će onuda, na veliko, stoprvo za više od po vijeka docnije, pod vodstvom Avarâ, tih drugih Turana, koji se nameću i Slavenima i Bugarima. Poluostrvu pretvara se obličje latinsko i grčko u drugoj polovini VI vijeka, doseljavanjem slavenskih plemena. Odlični iztraživači hotjeli su, u naše vrijeme, dokazati, da je ta seoba mnogo davnija, no dokazivanje im malo uvjerava. Spominjani su i navogjeni osobito Kostoboci i Karpi, čiji se napadi protežu od Marka Aurela do Dioklecijana, koji Karpe, u ogromnim gomilama, prihvati amo od Dunava. Ali najnovija nauka voli u njima prije vidjeti Dačane i Tračane, nego li Slavene. Može se lakše misliti, da su Slaveni bili Bastarni, takogjer u gomilama preseljeni od Dioklecijana, premda i ove mnogi drže za Germane. No je glavno, po našem sudu, drugo. I da baš spora nema o slavenskoj narodnosti Bastarnâ, pa i Karpâ i Kostobokâ, nije s uma smetnuti, da ih rimska oblast rasija, kao kmetove, megju druge kmetove ili fiska, ili privatnikâ. Ti narodi, razvrgnuti i silom raseljeni, nisu nikakovi rimski federati i gostovi, što bi stajali na okupu. Bez zapleća svoga u objemu rimskom, bez svojih vogja i bez tvrdog rasporegjaja porodičnog i plemenskog, narodnost njihova nije nigdje nalazila oslona. Takovi se varvari ponajviše gube, za dva tri li naraštaja, megju jačim kmestvom ilirskog, latinskog i grčkog govora. Na ovi je način progutano, sliveno u Romeje silu Germanâ i Sarmatâ, naročito u doba visokog carstva. Tim se ne poriče, da su pojedini kmetski zaseoci i sela mogla i do kasna sačuvati jezik svoj varvarski, pa i slavenski, čemu su dokazom poneka mjesna imena slavenskog kova na poluostrvu Hema planine. I prije VI vijeka bilo je, po većoj prilici, pogdjekojih jezičnih ulomaka slavenskih, potekli ili od Bastarnâ ili od drugog naroda kakvog. Nego, za omašno naseljavanje Slavenâ ispreko Dunava odlučna je historijska pojava Bugarâ. Provalama svojim, ponajčešće s pratnjom Slavenâ, obijali su oni i širom rastvarali vrata od poluostrva slavenskom prodiranju, koje će brzo i nastajati. Poganija bugarska nemilo zatire, tamani sve i sva, pa pripravlja prazno zemljište, navlastito izmegju Dunava i Hema, po donjoj i gornjoj Meziji, nastavanju Slavenâ sa ženama i djecom, sa cjelovitim plemenima. Groza te hvata, čitajući Prokopija i Bizantince, za ono, što sve rade Bugari, a donekud i združeni im Slaveni. Iz početka niti odvogjahu

sužanja, već primlaćivahu ljude, poput marve. Gledati je bilo i to, kako gdjekoje privezuju rukama i nogama za četiri koca, pak udri štapima po lubanjama, kano da je to pasji skot, ili su zmije, ili kakva zvjerad. Ukazaše Turani Europi i gadno kolje. Udarali bi se nanj rimski stanovnici, ponamješțani i raspoređivani na velikim cestama, da tu u jecanju ispuste dušu. Konstantin Porfirogenet tvrdi,[1] da u gornjoj Meziji, to jest od prilike u današnjoj Srbiji, nakon bugarskih zatornih najezda, putnik jedan ne nagje nego ciglih 50 ljudi, što življahu lovom, a megju njima ni djece, ni žene kakove. Biti će površno opažanje i priča koga trgovca, no je priča značajna. Što kroz prve desetke VI vijeka počiniše Bugari, to će u drugoj polovini istog vijeka nastaviti i dovršiti Avari, turanska njihova braća. Po sjevernom poluostrvu Hema zija praznina urogjenog pučanstva, pa i nastaje slavenska seoba. Pri naplavi varvarâ u rimsku carevinu, upada nešto u oči. Germanski narodi pritisnuše cijelu zapadnu carevinu, ali, s izuzetkom jednog obruba zemlje pokraj Rajne i gornjega Dunava, pretopiše se, po vremenu, megju osvojene Latine, primivši im jezik. Na poluostrvu balkanskom iščezava, naprotiv, jezik latinski i grčki, premda je staro pučanstvo, u opće, tuda žilavije, nego li na Zapadu. Još u VI vijeku Bizantija, na europskoj strani, novači po Traciji i po Iliriku najbolje svoje soldate, kao što ih novači, u Aziji, po Armeniji i Izauriji. Čudnu obratnu pojavu rasplinuća starih žitelja na Balkanu megju došljacima slavenskim tumači strahovito rušenje bugarsko, pak odmah zatim i avarsko. Iz poplave slavenske po zemljama opustošenim, po poljima zabataljenim, isplivati će, kao zadnji potomci starosjedilaca, današnji Rumunji, uz Cincare, onda nazvani Vlasi. Njih brda zakloniše. Vrleti sačuvaše i Šćipetare, preostale, valjda, još od Pelasgâ. Ona razlika trajanja Slavenâ i netrajanja Germanâ, naseljenih na rimskoj zemlji, objašnjava se još, no tek u drugom redu, sa ratarskim zanimanjem, što je kod prvih bilo razvijenije. Težaci, najposlije, udaraju narodnosni biljeg na zemlju.

Rat s Perzijom. Sasanidi prije Anastazija. Miroljubivi Anastazije ugibao se je, po mogućnosti, vanjskim zapletajima. Ali, regbi upravo s toga, nailazile na njega bijede sa strane. Od čitavog jednog vijeka, i više, rimska se carevina malo obzirala na Perziju. Kroz to dugo doba mir se samo jednom, a časovito, pomuti megju dvije velike sile, megju carstvom imperatora rimskih i carstvom Sasanidâ. G. 502 Anastaziju je bilo zagaziti u trogodišnji rat s Perzijom, teži od bugarskog. Naruši mir kralj kraljeva, Kabad.

[1] De Administrando Imperio, c. 32.

Otkad u vrijeme cara rimskog Aleksandra Severa, 226 god., prvi Sasanid Ardešir sruši u Iranu moćnu kraljevinu Partâ, i, obnovivši perzijsku državu, osloni se, s narodom svojim, na davne uspomene perzijske veličine i podjedno uzbudi najživlje osjećanje za Zoroastrovu pod Macedoncima i pod Partima potamnjelu vjeru, otad Rimljani imadoše na Istoku neprijatelja žilavijeg i opasnijeg od samih Parta. Sasanidi su žešći od Arsacidâ: polomi rimski veći od onoga s Krasom kod Karâ. Sabrana je velika Perzija i iznova podignuta protivu Grkâ. Parti bijahu tugj narod, što se, kao aristokracija osvajačka, nametnu Irancima i obike iranske tek djelomice prisvoji: Perzijanci ustadoše, da tu aristokraciju zatru i da obnove u cjelini iranski vjerozakon. Ovima je i država jače sabrana. Nema više, kao u partsko doba, moćnih satrapa u nekim gotovo nezavisnim oblastima; nema samosvojnih gradskih naselbina grčkih, ni brdskih plemena slabo potčinjenih. Sve steže perzijski tvrdi obruč. Nenadno uskrsnuće Perzijanaca i čiste iranske vjere, nakon uspavanosti i začamalosti za duže od pet vijekova, od kako carevinu Akemenidâ bijaše razvrgao Aleksandar Veliki, zaprijeti odmah Zapadu. Perzijanci se otresali na Rimljane, baštinike Macedonaca i „opakog" Aleksandra, razoritelja Irana. Partski Arsacidi, od plemena neiranskog, na novcima označivahu sebe kao prijatelje Grkâ, φιλέλληνες; perzijski Sasanidi ne će, na svojim novcima, da znadu za grčki jezik, i kuju na njima, Zoroastru predani, oltar sa svetom vatrom. Parte malo po malo zanošaše struja grčko-rimske civilizacije: novi Perzijanci stupaju u najljuću opreku š njom, gajeći vjeru i obrazovanje zasebno. Po Iranu odoše onda bez traga zadnji ostaci macedonsko-grčkih naselbina, a tištani su svi, koji svetu vatru ne obožavali, bili helenski pogani, ili Židovi, ili hristjani. Razoreni su i sami hramovi partski; uništeni spomenici partskih kraljeva. Mržnju megju novom Perzijom i Rimom zaoštri još neko historijsko pravo. Ardešir (Artakserkse) vodio bajagi porijeklo svoje od Akemenidâ, pak poruči Aleksandru Severu, da rimsko carstvo ima perzijskome ustupiti oblasti, što ih u prednjoj Aziji negda posjedovahu Akemenidi, njegovi pregji. Historijsko ono pravo po drevnim Akemenidima Šapur II proteže do Macedonije i do Strume u Europi. Nego, tobožnju baštinu Kirovu i Darijevu bahati Sasanidi na brzo pustili iz vida, sve do kasnog vremena Kosroja Parveza i rimskog cara Heraklija. Megju dvije velike sile vijala se borba, uz zamjenitu sreću i nesreću, tek oko Armenije, kavkaskih krajeva i Mezopotamije.

Od te borbe spomenućemo, ovdje uzgred, poraze najglasovitije, dva rimska i jedan perzijski, što se desiše prije ove naše dobi. Šapur I (Sapores), Ardeširov sin i nasljednik, uze Nizib, najjači branik Mezopotamije, opkoli i glagju pritisnu pridošlu rimsku vojsku sa samim carem, poštovanim starcem Valerijanom, i, čudo nečuveno! zarobi rimskog impèratora, god. 260. Cijela Armenija dopade Perzijancima. Nastupi tada, za Galijena, strahovita anarhija, koja kano da hoće rimsku carevinu rasturiti. Još danas u Perziji sačuvane rezbe Sasanidâ prikazuju gordog Šapura na konju, a u prahu pred njim jadnog Valerijana. Priča, a može biti i po istini, vremenom neodaljeni Laktancije,[1] da bi Šapur carskom svom sužnju stao nogom na legja, kad bi u kola sio ili konja zajašio, i da je Valerijanu po smrti odrta koža, onda u crveno obojena, obješena u hramu, kao viječni trofej, te prikazivana, pri oštrom sporu, poslanicima iz Rima. I zbilja prenapeta bijaše svagdà perzijska oholost! Nekolike desetine godina potom, uprav u Laktancijevo doba, iskrsnu Rimljanima osvetnik. Dioklecijanov cezar, Galerije, pošto je u prvoj jednoj vojni na Perziju, u mezopotamskoj ravni kod zlokobnih Kara, kao i Kraso, potučen, provali u nastajnoj god. 298, sjevernije preko brdâ, smlavi u noćnom napadu vojsku pod perzijskim vladarom Narsom, ovoga rani, oplijeni prebogati tabor i zarobi žene, sestru i djecu kralja kraljeva. Isprana je ljaga Valerijanova i ponovljeno slavlje velikog Trajana, pobjednika nad Partima! Mezopotamija bude rimska, uz još pet kotara preko Tigra s današnjim Kurdistanom; u krug rimski povučena je Armenija i Kavkaz. Opet jedno po vijeka zatim okrenu se kolo sreće. Car Julijan zanosio se visokom, gotovo pjesničkom jednom mišlju: drugi Aleksandar, kanio je pregaziti unakrst Perziju, do Indije. Ali mladome preduzetnom caru, u god. 363, na vidiku Ktezifona, stojnog grada Sasanidâ, zagje sjajno sunce, kome se bio privolio, napustiv propetog Hrista. Perzijski džilit probode mu prsa. Upropašćenoj rimskoj vojsci, i njenome novom caru Jovijanu, Šapur II, koga prozvaše Velikim, nametnu sramotni mir. Kotari preko Tigra, pa i cijela Mezopotamija s Nizibom i drugim tvrdim gradovima, povraćeni su Perzijancima. Pod volju Perzije savi se i Armenija. Uz još novu štetu, izgubi se ovako sva tekovina Dioklecijanova i Galerijeva. Sa stečenom granicom Eufrata Perzija se za dugo vremena pokaza udovoljena, te prestadoše veliki ratovi megju njom i rimskom carevinom. Šta više, nastupiše kao prijateljski uzajamni odnosi izmegju dvije velike države.

[1] De Mort. Pers. c. 5.

Istočni car Arkadije, god. 408 na umoru, oporučno naznači, u teškim prilikama, nejakome sedmogodišnjem sinu Teodoziju II za tutora plemenitog perzijskog kralja Iesdegerda I (Isdegerda). Ovaj se odmah skrbništva i primi, pišući rimskom senatu, da će oružje dignuti na svakog napasnika siročetu, štićeniku svom. Jesdegerdov nasljednik, Bahram V (Varanes), zarati god. 421 na Teodozija, no od boja brzo odustane, kad u Bizantiji prihvatiše predlog njegov, neka odsle ni s jedne strane, na megjama obiju carevina, ne bude nova kakva utvrda podignuta. Od onda vladao je mir sve do Anastazija.

Dugotrajni taj mir koristio je u veliko Bizantiji. Kad se Huni u Panoniji utvrdiše na Tisi i srednjem Dunavu, pa kad je Atila, ogromnom silom hunskog, germanskog, sarmatskog i slavenskog svijeta, strahovito tištao (441—7), za Teodozija II, na europsku stranu istočne carevine, jaka perzijska navala mogla je biti sudbonosna. A i potom, dok su prijetili Asparidi i Goti, rat s Perzijom bio bi Bizantiji na smetnju golemu. Sila perzijska sapinjaše joj jedno od dva krila, krilo azijsko. Istina, Perzijanci, nemajući ubojnih lagja i ne raspolažući vojenom svom tehnikom Grkâ, nisu bili sposobni, da Carigrad svladaju. Ali opet ne dostajaše ni Carigradu snage, da sruši Perziju. Uspeta na Iranu, kao na tvrgjavi golemoj, stajala je Perzija bez ikakve znatne dosade varvarske. Crno more, Kavkaz i Kaspijsko jezero bile brane na sjeveru: od Indije ne prijetila opasnost, s istoka: Arape, s juga, do Muhameda držala u punoj nemoći plemenska rascjepanost i žive svagje. Perzija, čas dražila Arape na megjusobnu ludu utakmicu, čas ih imala pri ruci kao divlje pomagače protiv Bizantije, na sjevero-zapadnom obrubu arapskog poluostrva. O kakvom novom proroku, o kakvom ujedinitelju pustošima i razmiricama vjekovno rastrganih Saracena niko ni sanjao nije. Perzijanci gledali tek na rijeku Okso i na vrata Kavkaska, otkud se kadikad k jugu zalijetale hordije turske i hunske. I Atilini Huni bijahu se trenutno pojavili preko Armenije. No prolazne ovake trknje ne mogahu drmati prostranom i tvrdom visoravni Irana. Kakogod na arapskoj pustoj granici, isto tako i na pustoj granici Turkestana perzijski su vladari naimali, do potrebe, turske oružane momčadi. U Carigradu, više nego u Ktezifonu, odjekivala je prijetnja svih tih gladnih varvara.

Perzijske prilike u očima pisaca bizantijskih. Vjera. Perzijance mi ne smatramo za varvare, niti su ih baš uvijek za takove smatrali Rimljani istočni. Perzijsko carstvo stajalo kao najednako s rimskom imperijom. Zvanično, kralj kraljeva bijaše rimskome caru „brat“, to i na samim ustima poslanikâ, iz Carigrada došlih u Ktezifon.

Prokopije nazivlje svegjer perzijskog kralja βασιλεύς, kao god i cara rimskog, dočim su kraljevi varvarski, pak i sami moćni Merovinzi, tek izuzetno ovako nazivani, nego im se pridaje manji naslov: ἀρχηγέτης, ἄρχων. Perzijanci su se, doduše, nalazili izvan velike zajednice hristjanske, a i spolja, u mnogočemu, oštro su se odvajali od Grkâ i Latina. Na primjer, premda južnjaci, nošahu gaće, kao što i većinom Gali, dok to još ne činjahu ni istočni ni zapadni Rimljani, a bijaše im oznaka varvarštine.

Ali nije u golo poganstvo ipak išla vjera, ćudoregje i običaji iranski, i ako veoma nastrani. U Iranu, u toj zemlji preoštrih opreka prirodnih, svježe zeleni i mrtve pustare, žarkog ljeta i ugrižljive zime, divnog vazduha i bijesnih vjetrova, stara arijska vjera u dnevnu i godišnju vječnu borbu bogova svjetlosti sa bijesima tame izoštri se u najsavršeniji dualizam, s nekim etičnim smjerom. Po dotjeranoj religiji, koju su pripisivali davnom proroku u Baktrijani, Zarathustri, u Grkâ Zoroastru, vasiona se dijeli u dva suprotna carstva, po njoj vladaju dva načela. Jedno je carstvo čiste svjetlosti i dobra s vladavinom Gospoda sveznalog, Ahura-mazde, u docnijem jeziku Ormuzda, uz razregjene njegove angjele, a drugo je carstvo tmine i zla, pod rukom Agrô-majnya, Zlo-mišljenika, kašnje Ahrimana, uz njegove zloduhe. Oba počela jesu od iskona. Ormuzd stvori svijet, i na njem čovjeka s korisnim živinama, upućujući ga, preko svojih čestitih duhova, k istini i pravdi, dok Ahriman stvori tamu i smrt, zvjerad i gamad, pustoš i trulež i svakojaku bijedu, koju u svijet božji on upleće, skrećući ljude, preko zlih duhova, k laži i nepravdi. Ormuzd je jači. Na kraju vijekova on će održati punu pobjedu nad Ahrimanom; svjetlost će u sav cijeli svijet prodrijeti i veseliće se blaženici. Dušu svakog obožavatelja Ahura-mazde, svakog mazdejca, čeka, do prestola Svevišnjega, drugo tijelo, prozirno, koje od sebe sjena ne daje. Mazdejac zaslužuje drugi svijet, kad na ovome vrši zakon Zoroastrov, uklanja se nečistoći, zatire gamad, gaji zelen i voćku. Zoroastrova duhovna ova religija išla je donekud naporedo s prirodnom vjerom arijskih otaca, koju ona pritisnu, no ne uništi. Očuvani su Irancima prirodni bogovi i bjesovi, u koliko se ne prometnuše u dobre i zle duhove. Zemlja, voda izvorna i kišna, vazduh, vjetrovi, zvijezde, mjesec, ostadoše sveta bića. Ostade na osobito visokom mjestu sunce, „Mithras", mladi pobjednik tame, nerodice i laži, koga na priliku svoju stvori višnji Ormuzd. Svakog jutra Perzijanci metanisali pred suncem na ishodu. U ostalom, mazdejska religija ne trpljaše ni idolâ, niti pravih hramova, zadovoljna sa samim bogosluženjem

i prinesenim žrtvama na brdnom proplanku ili do vode žive. Ali poglavito bogosluženje bijaše oko presvetih oltara božanske neugasive vatre, u priprostim bogomoljama. Ovdje dolje na zemlji, ni u čemu, kao u ognju, nije se odrazivala nebesna snaga Ormuzdova.

Mi sustav Zoroastrove religije sad ocjenjujemo pravilnije od Bizantinaca, koji izbliže ne poznavahu vjersku knjigu, Avestu. Složiše i napisaše ovu sveštenici u iranskom narječju Baktrijane, na tako zvanom zendskom jeziku: napisaše je malo a malo, na osnovu nauka Zoroastrova. Sveto to pismo mazdejsko, koje, veli se, sastojaše od 21 posebne knjige, većim dijelom izgubi se, što nemarom, što trenjem helenske kulture, za vremena Macedonaca i Partâ, te se spase cjelovita sama dvadeseta knjiga, Vendidad, uz još nekoje ulomke, što sve dogje i do nas. Preporodioci Perzije, prva dva Sasanida, Ardešir i Šapur I. svom snagom pregoše, pomagani od sveštenikâ magâ, da se ulomci pisma svetog prikupe, pa proglasiše Avestu vjerskim i državnim zakonom. Već odmah pod Ardeširom saborisaše mazi u istočnom Iranu, u Baktri, kako bi raščistili i utvrdili vremenom natrunjenu i rasklimanu vjeru Ormuzdovu. Ali od razornika Aleksandra Velikoga, pa do obnoviteljâ Sasanida, proujaše nad Iranom, za duže od pet vijekova, bijesne oluje, pod tlakom kojih promijeni se znatno i sam jezik. Ne samo da se više nije razumijevalo zendski, nego i zapadni perzijski jezik, sačuvan do danas u natpisima kraljeva Akemenida, ne bješe već pučki. Govorilo se huzvareš, ili pehlvi, to jezik, što nastade semitskom prejakom primjesom, iz mezopotamske nizine, gdje ležaše stojni Ktezifon, sa jezičnom iranskom jezgrom, od prilike onako, kao što je obilna normansko-francuska potka uturena u germanski osnov engleskog jezika. Avesta bi prevedena na huzvareš, može biti i s nekim umecima prema prilikama novim. Bdili mazi, s velikim magom na čelu, nad čistoćom zakona, te imali ne mali utjecaj, tumačenjem svojim, a i gatanjima, na same državne posle. Njihova jerarhija, utvrgjena nasljestvom u izvjesnim rodovima, i moćna molitvom, žrtvom, vračanjem, pa i nadziranjem neokaljanog mazdejskog života u narodu, zatvori Perziju napram drugih religija. Zaplamtje se oltar Ormuzdove vječne vatre protiv oltara s krstom od suhog ružnog drveta. Hristjanstvo, koje bi po svoj prilici, da su istrajali Arsacidi i Parti, bilo u Iran provalilo i presvojilo ljude, ustuknu ispred Sasanidâ i Perzijanaca. Hristovoj duhovnoj religiji oduprije se najžešće poluduhovna religija Zoroastrova. Pokušaj zbliženja izmegju dvije vjere, što ga odmah u III vijeku učini Perzijanac Mani, začetnik maniheizma, plati ovaj glavom. Tek pojedini jeretici, naročito

Nestorijevci, nagjoše utočišta i stanka u Perziji, dakako za prkos Bizantiji. U potčinjenoj Perzarmeniji, i u gdjekojem kraju blizu do rimske carevine, bilo je i rasijanih hristjana pravovjernih. Ovog ili onog njihova episkopa perzijski vladaoci, pri ratnoj ili drugoj važnoj prigodi, upotrebljavali su, kadikad, kao odaslanike rimskoj oblasti, ali hristjanstvo za to ne napredovalo. Perzijancu čitavo čovječanstvo kretalo se je u tijesnom okviru morala i vjere mazdejske. Žrtvujući, on je uklapao u molitvu, uz kralja, narod svoj: Bog i Perzi! Krst u Iranu ostade vazda prezren i skučen.

Navlastito običaji iranski, oprečni rimskima, a ne savladivi, jer proistekli ponajviše iz vjere, biše izmegju oba naroda pregrada neoboriva. Prokopije bilježi ovo s riječima: „Zakoni su njihovi opori svima drugim ljudma, a naredbe takove, da su sasvim nesnosne".[1] Grozili su se Bizantinci, što Perzijanci grabežljivim ticama i zvjerinju izlažu mrtva tjelesa. Po Zoroastrovoj vjeri, ništa u svijetu ne opoganjuje, koliko to čini lešina, a ne mogući je predati ni svetoj vatri, ni zemlji svetoj, puštahu, da se onako raznosi. Podnže piše o tome tankoćutni Agatija:[2] „Pogrebni je običaj u Perzâ, da mrtvaca gole kosti, raspršane, truhnu po poljima. Ne valja, da sanduk, ili gomila, pokrije mrtvoga. Čijemu mrtvome tijelu brzo ne prilete tice, ili ga ne raznesu psi, taj bješe opak, opaka mu duša i dostojna pakla, u vlasti zloduha. Za takim zapravo jauču rogjaci. Koji je brzo

[1] De Bello Pers. l. II, c. 28.

[2] *Agathiae Myrinaei Historiarum Libri quinque.* Bonnae 1828. S ovim djelom, kome je grčki natpis: Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας, i koje seže od 552—8, nastavljena je Prokopijeva historija. Agatija je iz Mirine u Maloj Aziji, gdje se rodi oko god. 536, i odakle za mladih nogu dogje u Carigrad s ocem, retorom učiteljem. Lijepu knjigu učio u Aleksandriji, pravo za pet godina u Carigradu. Bude ovdje σχολαστικός, odvjetnik rječit i tražen, premda je svom dušom naginjao pjesmi, za koju i veli u predgovoru svog historijskog rada: „Poezija je nešto sasma božansko i bogodano". I ako na domaku varvarstva, svijetlila je tada u Bizantiji još luča stare poezije i mitova, pa od Agatije preostadoše poneki epigrami i ljubavne pjesme, što ga odaju zaista nadahnutim vilenikom. Nenadni bučni dogagjaji za Justinijanova vladanja i prijateljski savjeti prignuše ga na pisanje historijsko. Njegova municipija glasovitome pjesniku, govorniku i historiku, koji preminu 582 god., postavi kip, što bijaše prerijetko za privatnika. Agatija je cijenjen historik, ali ne dopire do pronicavosti i temeljitosti Prokopijeve. Ne laska nikomu, ni čovjeku ni sekti, no ga opet češće fraza otimlje i iznosi katkad banalnih refleksija, filozofira, rasiplje se. Tumač Sergije načini za njega grčke izvode iz perzijskih hronika.

*

proždrt, raduju mu se sreći: njegova duša, slična bogu, uzlazi u raj. Kada u vojni, kako to biva, bolest zahvati mnoge, izvode se ovi jošte živi i izlažu; primetne im se komad hljeba i vode, pa i štap, čim će, dokle dišu, otjerati živine; no desi se, da kojeg jadnika, što ne može rukama da makne, polumrtva one proždiru. Desi se i to, da se mnogi i kući vraća, blijed i grozan, kao ono u tragediji sa sjenovitih vrata. Od takovog prokletnika svi bjegaju, dok mazi opoganjenoga ne pročiste."[1] Svakog mrtvačkog mjesta aratosiljali se pobožnici: bijaše igralište zloduhâ. Sve i sva, u dodiru s mrtvim, oskvrnila bi mahom nečistina, ta grozota mazdejska, te je valjalo nju dignuti ili uništenjem, ili čišćenjem po molitvi magovoj. Ko bi poravnio i istro pogrebno jedno mjesto, već bi time samim dobio oproštenje svih grijehova. I osim pobacivanja mrtvacâ, jeza hvataše Bizantince zbog drugog odvratnog običaja u Perziji. „Vjenčavaju", veli dalje Agatija, „sestre i nećakinje: šta više, oci ćeri, sinovi, jaoh! matere".[2] Čudo, ali i prikrvlje to pripadaše istoj teoriji čistoće i nečistoće. Bračne sveze s inovjernima bile su tako nečiste, da grješnike u ovome trebaše utući, kao zmije i vukove. Čist smatrao se brak megju samim mazdejcima; prečist u još tješnjem krugu porodičnom; naročito su se mazi gdjekad ženili materama. Dok se ne bi žacali, ismjehavali su Grci neke druge obike, proizišle iz mazdejskoga pojma čistoće. Perzijanac nosio svagda uza se nožić za obrezivanje nokata; skrivao se brižno od svačjeg oka za svaku naravnu potrebu; ugibao se koječemu, da se ne omrlja, a megjutim vodom se ne umivao. Sloboda i tijela i duha sapinjana je Perzijancu svegjer budnom bojazni osjenjenja i opoganjenja, pa i stanovitim formulama materialne molitve preko dana. Duh ubijaše nabožna ceremonija. S osmješkom na usnama pričalo se u Carigradu o godišnjoj vjerskoj slavi, najljepšoj tamo preko Eufrata, što ju nazivahu „ukinuće zala". O toj svečanosti takmili se Perzijanci, da poubijaju, u što većem broju, zmije i divlje živine. Bijaše to svrh svega prijatno Ormuzdu.[3] U Iranu, tvarna religija preplete čovječje življenje, od prilike kao u davnom Egiptu.

Ova ovaka religija duh ispijala i morila. Mazdeizam potpuno opravdava izreku, kojom Prokopije u opće sudi o narodu perzijskom: „Ako ikoji narod, a to Perzijanci, jesu prostodušni i tvrdi vanredno u načinu življenja".[4] Ali ovo Bizantincima odvratno, ili smiješno, lice

[1] L. II, c. 23.
[2] Ib.
[3] Ib.
[4] De Bello Pers. l. II, c. 28.

perzijskog života, imaše i svoje naličje plemenito. Ako je Ahrimanovo bilo, te Ormuzda vrijegjalo kojekakvo materialno mrljanje i mršenje, vrijegjala je njega isto laž, potvora i svaka himba. Iziskivala je Avesta od Perzijanaca, da budu istiniti, pa da se čuvaju kragje, prevare, duga lakoumna, riječi prekršene, kao grijehova najvećih. A u megjunarodnim odnosima otskaču pred varvarima upravo time, što se vjerno drže sklopljenih ugovora. Glavno je, po Avesti, istina i vjera nepre-lomna. Valja uz to paziti i na čistoću duše, jer ima i duševnog gada, preko tvarnog. Gad je pometnuće i protunaravan svaki grijeh. To je Ahrimanovo. dok je Ormuzdova plodnost ljudska i zemaljska. Bogu čovjek najprijatniji jest onaj, koji žrtvuje, pak onaj, koji svojski svoju kuću kući, pak onaj, koji najljepše zemlju radi. Poročna je tromost. Uz ovakove vjerske zapovijedi, naravno je, da se u Perziji ulagalo i truda i pomnje na ratarstvo i zemljoprivredu. Svjedoče za to i glasoviti paradizi, perivoji perzijskih gospodara. Urediti gradinu, i u njoj podizati voćke, bila je dužnost. Vrtovi, bujni i bogati povrćem i zeleni, ukazivali Perzijanca nabožna. Moguće, da se ovaki mazdeizam u nečemu dodirnu vjere Slavena, od Perzije neudaljenih u davnini, te da ih potkrijepi u nagonu k zemljoradnji. Utemeljila bi se Perzijancu i brojna porodica na lijepoj zemlji i u čistoj kući, u toliko više, što vjerozakon ne trpljaše neženju, niti žensko neudato. No poligamija, veoma razvriježena, opet je rušila obitelj. Amijan, koji vidje iz bliza i prouči Perzijance za Šapura II, u doba pobjede nad Julijanom i zanosa im najživljeg, kaže, da Perzijanac svaki uzima toliko žena, koliko mu dopušta imovina, te da bračna „ljubav trne, rastresena kroz mnoge pohote“.[1] A narodu zabavlja, što je bludan. Taj sud važi, jer je izrečen od pisca, koji je politeist i u ovakome poslu malo strog za cijelo. Ipak priznaje, da su Perzijanci vrlo trijezni i u piću i u jelu: „pijančenju se ukljanjaju, kao kuzi“, niti za objede. osim kraljevske gozbe, imaju vremena odregjenog, već svak jede kako kad, po potrebi, a nikad preko gladi. Najradije večeravali. Hvali ih takogjer, što u ratu, prolazeći, na neprijateljskoj zemlji, preko voćnjakâ i vinogradâ, ništa nigdje ne tamane. Amijan to pripisuje nekoj bojazni od otrova i čarolija; no mi znamo, da to bijaše propis vjere Zoroastrove. Prokopije opaža, da ni u zauzetim gradovima Perzijanci ne rušahu bez potrebe ili bez kipeće osvete.[2]

Htjedoše neki u ovo zadnje doba, po izmudrenoj filozofiji historije, uznositi Irance, kao god što, sličnom teorijom o moralnoj nadmoći,

[1] L. XXIII, c. 6.
[2] De Bello Pers. l. I, c. 9.

dižu se u visinu, ili se čak u zvijezde kuju Germani.[1] Perzijanci u Aziji, i Germani u Europi, da su pasmina odabrana, rod najvrsniji izmegju Arijaca.[2] Jednima da je bio zadatak raščistiti Aziju; drugima Europu, izangjalu i truhlu. Ali mi eto vidjesmo, da je perzijsku obitelj uništavala strast za ženama i razmahana poligamija. Ovom, a i čestim prikrvljem, bračni je život bio sasvim rastrovan. Što se sija, nije sve zlato u plemićske i sveštemčke aristokracije perzijske. Iskrenost je, dašto, odlikovala u veliko Perzijanca; istina i vjernost, kao dva krila, uzdizale mu dušu. Bio je radišan, bio i plemenit: kaže se, da je radije davao, nego li primao. Ali zebnja pred materialnom nečistinom, dok ga je izlagala tugjemu rugu, stezala mu je duhovno obzorje.

Političko uregjenje. A kvarilo sve u Perziji, gragjane i državu, uregjenje političko, koje bijaše despocija, bezgranična i nesavjesna. Car rimski još uvijek obraća se na gragjane, *cives*, πολῖται; despot perzijski ima pod rukom gole podanike. Upravo od ove istočne despocije Diokleeijan i Konstantin uzajmiše poneka pravila, na nesreću nižega carstva rimskog i bizantskog. Vladaoci perzijski stolovali su zimi, navadno, u ravni babilonskoj, u Ktezifonu, onda proširenom u veliki Madain; ljeti na iranskoj visoravni, u Ekbatani, staroj prestolnici Medije. Kralj kraljeva uzvija se do nedogledne visine: u sebi ima on nešto od zvijezda, a brat je Suncu i Mjesecu.[3] Metanisalo sve u prahu pred njim. Pri svakoj žrtvi, u svaku molitvu upletali ga mazi; njemu u slavu i na zdravlje pjevalo se u vojsci. Za sugjenje odregjivali su se ljudi pametni i pravedni, koje Amijan hvali,[4] a pri sudu izmotavanje pravoslovaca i odvjetnikâ pletipravdâ podnosilo se nije; no kralj mogao da kazni koga hoće i kako hoće, čak i velikaša da udari na križ. Kazne su, u opće, bile grozne, osobito

---

[1] Znameniti francuski pisac Taine smatrao Anglo-Saksa čovjekom najdotjeranijim.

[2] Takog je mnijenja bio nedavno preminuli diplomat i naučnik, grof Gobineau iz francuske Normandije. Zanosilo valjda njega normansko aristokratsko porijeklo.

[3] Svoje pismo od god. 358, na cara Konstanca, Šapur II počinje ovako: „Rex regum Sapor, particeps siderum, frater Solis et Lunae, Constantio Caesari, fratri meo, salutem plurimam dico". (Ammiani Marc. l. XVII, c. 5.) Kad su megju Perzijom i Romanijom napeti odnosi, zna kralj kraljeva udarati u još jaču žicu. Pisaće Kabad Justinijanu: „Kabad, kralj kraljeva od Sunca na istoku, Flaviju Justinijanu cesaru od Mjeseca na zapadu" (Malalae l. XVIII).

[4] L. XXIII, c. 6.

protiv odbjegâ i nezahvalnikâ. Koža bi se ljudma odrla, ili cijela, ili po komadima. Grozota je bilo i to, što bi uz osugjena krivca propala, češće, i rodbina njegova. Samodržac kralj strašio je neprestano, očigledno. Stajaše svegjer pred kraljevskim domom gvozdeni jedan tronog. Kad bi koji Perzijanac saznao, da on u kraljevu nemilost upade, red mu je bilo nanj sjesti i iščekivati višnju presudu. Niko da ga odbrani, nijedno sveto mjesto da ga zakloni; čekao on tu pokatkad i za mnoge dane, dok bi, po kraljevoj zapovijedi, došao smicatelj.[1] Nego bi opet kralj kraljeva znao i nagragjivati obilato. Najveće odličje bijaše od kralja darovana mitra, iskićena zlatom i biserjem, ili zlatni i biserni ukras perčina. Biti pak lišen toga smatralo se za preveliku kaznu. Odlikovani plemići postajahu gospodaru stolni drugovi i savjetnici, to obično na gozbi, usprkos Aveste, obilnoj i veseloj, gdje se raspravljalo o poslima državnim i o ratovima.[2] Kralj imaše i drugih savjetnika, sveštenike mage, koji bi ga putili u vjeri i gatanjem proricali božju nakanu i dogagjaje. Mazi, pobornici protiv smrtonosnog Ahrimana, brigali se oko ljudskog života, dara Ormuzdova, te učiniše se ljekari, onda na glasu, pak i time rasla njima moć. Svakome nužni sveštenici, a i nužni liječnici, utjecali su mazi na sav život perzijski još ovim, što otmena djeca, netom odvojena od njege materinske, povjeravala su se njima, da ih do petnaeste godine uče u vjerozakonu. Samodržni kralj, istina, savijao sve pod svoju volju; mogao iz svoje porodice da odredi sebi čak i nasljednika, preko uobičajenog prvorostva, što se i sluči više puta, dašto uz nemire i gragjanske ratove: ali je opet morao računati s tvrdim zakonima mazdejske vjere i mazdejske čistoće. Sveštenstvo bijaše utvrgjeno kao aristokracija nasljedna. Okupljala se okolo kralja kraljeva još druga aristokracija, vojnička. Rijetko biva, da pod gospodarom, u svojoj moći bezgraničnim, postoji plemstvo s pravom nasljegja, a takvo plemstvo postojaše ipak u Perziji i jako i brojno. Kod ovog bilo naći velikih imovina, pa i visoke magistrature u njemu prelazile od naraštaja na naraštaj. Od plemića perzijskog niko u svijetu osorniji; „oblasnicima aroganeija čini se kao prirogjena“, veli Prokopije.[3] Na dva vijeka prije Prokopija gledao je Amijan te iste plemiće, gdje se gizdaju biserjem i dragim kamenjem, zlatnim narukvicama i lancima; gledao ih ohole, lukave, okrutne, gdje smrću

[1] Procopii De Bello Pers. l. I, c. 23.
[2] Ammiani Marc. l. XVIII, c. 5.
[3] De Bello Pers. l. I, c. 11.

prijete kmetovima i prostadiji.[1] Slugama, što su ih dvorili za stolom, ili drugdje, nije bilo „ni zinuti, ni pisnuti, ni pljunuti“, koje potonje inače lako shvaćamo, jer pljuvača bješe Ahrimanova. Ovi aristokrati, navadno uozbiljeni i namršteni, hodaju uza sve to laganim i elegantno nehajnim korakom. Po Amijanu, govore mnogo, ljuto, nesklapno: riječ im svagda prijeti, bili oni u sreći, ili se našli na nevolji. U vanrednim prilikama, spominje nam se zbor viših plemića, „sav senat Perzijanaca“, po riječi Prokopijevoj; no redovne kakve skupštine pod autokracijom ne smije da bude. Pred gospodarom nikom će poniknuti plemstvo hvastavo i bahato. U ratu, stoje uz kralja odličnici pouzdani i šutljivi, kojima je muk svetinja.[2]

Vojska perzijska. Perzijska se aristokracija ističe velikom ratobornošću. Zdrav i čio bijaše rod ljudski u Perziji. Realistični Amijan opisuje ga živo.[3] Perzijanci su malne svi suhonjavi, a čvrsti, radi trijeznog života i žarke klime. Crnomanjasti, ili žutosmegji, s dugom čupavom kosom i bradom obilnom, mrka su pogleda iz kozjih očiju, uz obrve svinute na polukrug i srasle ujedno. Da su ono mršavi i kosmati kao koze, rugao im se i Julijan pred rimskim vojnicima; no to bijaše poruga vojskovogje ironičara, koji prezrenjem neprijatelja hoće da svoje ohrabri. „Krasota ženskadije sjaji se u Perziji“, veli Amijan. Premda južnjaci, ljudi imahu nošnju, što im sve udove tijela pokrivaše, od glave do pete, nego puštahu, da vjetar maše širokim rukavima i skutima odijela, živim bojama našarana. Tako odjevena, a nekako razmaženo hodeći, gospoda nisu pokazivala vanjštinu taman ubojnu, dok su u istini bili junaci. Pasali svagda mač, i na samoj gozbi. Perzijanci bijahu ponosni i u boju viteški, što Rimljani, obični im neprijatelji, priznaju bez okolišenja. Naročito su se odlikovali njihovi konjanici, koji su se pod suncem sijali u teškom oklopu. Po koji pregalac, prije zametnute bitke, rado bi, u očima obiju vojska, izišao na megdan junački. Vidok Amijan naslikava nam veliko konjištvo perzijsko, na bojištu, kao cijelo od gvožgja; i viziri na željeznim kacigama načinjeni su po spodobi lica čovječjeg, uz same rupe za oči i disanje. Od te konjice dio stajaše nepomičan s kopljima, a dio drugi, oboružan s lukom narodnim, odapinjaše, vještinom izuzetnom, smrtonosne strijele, uz oštri fijuk. Strijele načinjahu kao oblak, a strjeljači se izmjenjivahu, dok bi se svi tulci iscrpli, te došlo

[1] L. XXIII, c. 6.
[2] Id. l. XXI, c. 13.
[3] L. XIX, c. 9; l. XXIII, c. 6; l. XXIV, c. 4.

do koplja. Prokopije ipak opaža, da njihovih strijela udar nije prejak, pošto luk vrlo ne napinju, i da je rimska strijela žešća zbog strijelaca, snažnijih tijelom; no dopušta, da su „perzijski vojnici u strijeljanju izvješteni više od sviju smrtnika".[1] Viteški konjanici Perzije, što pretječu vremenom teško naoružane viteze doba feudničke u Europi, oblagahu kožom i konje svoje. U rasporedu na bojnom polju, iza konjanikâ nalažahu se slonovi, s mukanjem i sa razvaljenim žvalima strava konjma i ljudma kod neprijatelja. Prema gospodskoj konjici slaba bijaše težačka pješadija sa štitovima duguljastim i izbočitim, kožom obloženim. Smatrani su pješaci tek kao pomoćnici, pa bijahu i poslužnici gospodi na konju. Ti prtljažari; ti kmetovi od nižeg roda, ne primahu ni plaće, niti nagrade kakove. Rješavahu bitku konjici. Po sudu oficira Amijana, ona brojna i sva oklopljena konjica, u kojoj svakome jašiocu pruživi oklop od željeznih pločica pristajaše kao da je od perja, zadavala je velikog straha: „njene jakosti, na polju otvorenom, neizmjerno plašili se narodi". Ovi se oklopnici borili i pješke, sa gradskih bedema; od tvrdog im oklopa odbijali se udarci. S njima, po ravnoj Mezopotamiji, Rimljani su imali uvijek najtežeg posla, pa se silnim najezdama perzijskim otvarao put i do velike Antiohije u Siriji. Nego, jednaka sreća Perzijance pratila nije po brdovitoj Maloj Aziji, i s toga tek jednom, za cara Heraklija, pri vanrednim prilikama, mogli su da Carigradu u glavu zaprijete. Prsa o prsa bijući se, Perzijanci bi brzo sustajali, no sipali, i uzmičući, strijele za sobom. Da ih tuku, pješaci bi rimski navalili u tijesnom redu i ubrzanim korakom. Dok bi se ovako ugnuli dugome daždu strijela, dotlen u okršaju padalo Rimljana srazmjerno manje. Bila je naprotiv neruka rimska, kad bi konjanici perzijski, na samo bez svoje pješadije, prhli i razbježali se, onda se poviše puta vraćali na juriš. Spominjane su navalne vojske perzijske i od 100,000 vojnika, što konjanika, što pješaka, sa slonovima i pomoćnim četama od pokorenih naroda. Kako su se oni rado zanosili uspomenama iz doba Akemenidâ, u velikim vojskama iskazivala se i „četa neumrlih", kao najjunačnija rezerva. Po redovima, i do zapovjednikâ, lepršale su se zastave vatrene boje. Vladari bijahu gotovo svi ratoborni, te izlagahu sebe, ne rijetko, i u samom kreševu. Govoreći o jednoj poljskoj palači perzijskog kralja, Amijan piše, da slike u njoj prikazivahu kraljeve love, „jer kod njih drugo se ne slika, ni reže u kamenu, doli razni pokolji i ratovi".[2]

---

[1] De Bello Pers. l. I, c. 18.

[2] L. XXIV, c. 6.

A ratovi veselili vascijelo plemstvo. U sjajne oklopnike iz plemstva perzijskog, kakogod i u raskoš na tamošnjem dvoru, ugleda se rimsko niže carstvo, pa napravi sebi oklopnike, „cataphracti", poput onih u Perziji, što se perzijskom riječju zvahu „clibanarii". Na oči bijahu krasni tako. „da bi rekao, e su to kipovi načinjeni Praksitelovom rukom",[1] ama u Rimu i u Bizantu takvi su oklopnici služili najviše za paradu. U Perziji, naprotiv, sačinjavali su kao srčiku narodne vojske. Iran, sa nesravnjivom svojom konjicom; sa pomoću potčinjenih plemena, na rubu Arabije i Turkestana, kao god i po Armeniji i po Kavkazu; sa vojskama napadnim od 100,000 po izbor momaka, što bješe za ona doba broj omašan; sa razvijenim ratarstvom i znatnom trgovinom: veliki je Iran mogao, da još jače i duže utječe u svjetske zgode i da se zar odbrani od lagane konjice potonjih Arapa, nosilaca islama. I sama tehnika grčko-rimska bijaše, dijelom jednim, već prisvojena od Perzije. Ali su Perziju ometali razdori u palači kralja kraljeva i prečesti gragjanski ratovi. Bile su joj na štetu neprocjenivu rasuta obitelj i despocija, zlo složena s bahatim plemstvom.

Peroz i Kabad. Početkom ovog našeg srednjega vijeka kraljevaše u Ktezifon-Madainu Peroz (Peroses, Pherozes), čiji sin Kabad (Kabades)[2] zavojšti na rimsko carstvo, za cara Anastazija. Peroz je po redu sedamnaesti Sasanid. Njemu bilježi se vladanje izmegju godina 458—484. O Perozu i sinu mu Kabadu Prokopije, koji je Kabadov savremenik, zna pripovijedati čudnih zgoda. Omotava osobito Kabada obilna romantika, u gdječemu malo vjerovatna. Ali romantika nicala kao po sebi na aristokratskom tlu Perzije i u ktezifonskoj palači, gdje se rovalo i plelo na svaku ruku.

Ispod iranske visoravni, na sjevero-istočnoj crti tamo preko velike rijeke Oksa (Amu-darje), boravljahu u sadašnjem Turkestanu i po stepama Kirgizâ, mnoga ljuta plemena, obično u ratnoj službi Perzije, no katkad i u opreci š njom. U ova doba, Bizantinci ih nazivahu Hunima Bijelima, ili Eftalitima. Usprkos hunskog imena, da nisu ono bili pravi Huni, čisto nam kaže Prokopije. Sa Hunima ne bijahu megjaši, niti imahu š njima zajedničkih običaja. Ne provodili zvjerski život, a držali se megjunarodnih zakona. Nisu se zapravo ni skitali, već nekako stajali naseljeni, pod vladavinom svog kralja. Tek jedna ustanova bila im čudnovata. Bogati izmegju njih uzimali k sebi do

[1] L. XVI, c. 10.

[2] Imenima prvi je oblik perzijski. Zagragjeni su oblici, obično iznošeni od Bizantinaca.

dvadeset i više drugara za stolom; ti su smatrani kao saučivači čitave bogataševe imovine; ali, kad njihov gazda i gostitelj umre, red im je živima sići u grob s njim. Ovo za cijelo ne bijaše drugo, do li poznata nam uredba vojene družine (comitatus) germanske, ili galske, koja potonja dužaše družinare ne nadživjeti palog svog vogju. Pošto Prokopije izričito veli, da izmegju Hunâ „jedini su ovi bijela tijela, a ne grdi".[1] sva je prilika, da su to bili Turci. Na toj megji Irana stoje Turci od pamtivijeka, a radi pomiješanja s bijelim kavkaskim rodom u svojoj blizini mogli su i onda, isto kao i danas, istrti, u jednom dijelu naroda, fizičnu oznaku svoje žute pasme i prometnuti se u bijele ljude. S ovim Hunima zagazi u veliki rat Peroz, i zapade s vojskom u zasjedu. Poštegjen je pod uvjet, da pred kraljem hunskim metaniše, i da se tvrdo zakune, e više ne će ratovati protiv Hunâ. Po savjetu magâ kod sebe, kralj kraljeva zbilja učini metanisanje na osvit dana, ali u misli svojoj pred Suncem na ishodu, kako to bješe vjerski običaj u Perzijanaca. S takom doskočicom svojih maga Peroz cijenio, da je riješen obećanja i ugovora. Da ljagu ispere, povede mahom na Hune cijelu perzijsku vojsku, uz savezne pomoćnike. Pratilo ga svih triest njegovih sinova, sposobnih oružju. Zadesi opet Perziju silno iznenagjenje. Hunski kralj, za čije ime ne znamo, dade iskopati ogromnu dugu jamu, na granici do perzijskog grada Gorga, i pokriti je trskama i zemljom: na jami bio prekid jedan, neiskopan, kud na Perzijance nasrne, da onud i uzmakne, manja hunska četa konjikâ; pojuri za njom konjica perzijska, a proguta je jama. Propadoše tu Peroz i svi mu sinovi. Perzija imala plaćati danak Hunima.

Od kraljeve djece bio je kod kuće ostao jedan mladi momak, Kabad, koji će naslijediti oca. Mladiću Prokopije ističe vrlo oštru pamet i djelatnost. Nakon dvije godine ukinut je onaj sramotni danak. Nego, neiskusni samodržac bijaše i novotar strahovit. Uz druge zakone, napisa i taj, neka budu žene zajedničke Perzijancima. Uzbuni se narod, svrže bijesnog i manenog vladara, sveza ga i utamniči. Postaviše na mjesto njegovo Balaša (Balaskes, Blases), Perozova brata.[2]

---

[1] De Bello Pers. l. I, c. 3.

[2] Zbog nedostatka izvorâ, sad se megjuvlagje Balaševo računa različito. Pri pomućenoj hronologiji, neki godine bilježe ovako: Peroz (458 do 84), Balaš (484—8), Kabad (488—531), dok drugi stavljaju: Peroz (457—88), Balaš (488—91), Kabad (491—531). Regbi po Prokopiju (De Bello Pers. l. I, c. 4—6), da je Kabad naslijedio odmah oca i vladao za dvije godine, pa onda za druge dvije godine sjedio na prestolu stric mu Balaš.

Žacajući se proliti krv svog kraljevskog roda, zatvoriše zbačenog vladara u tako zvani „gradac od zaborava“ : ko zapadane unj, ime mu se ne smije spominjati pod smrtnu kaznu. Kabada posluživala u zatvoru njegova prekrasna žena. Po uputi muža, ljubavlju zatravi ona tamničara, te slobodno izlažaše i ulažaše, dok učini, te se privuče gracu, s nekoliko konja uz ljude pripremne, jedan plemić, sužnju privržen. Kabad, izmijeniv odijelo sa ženom, ovu ostavi u kuli, i u mraku jedne noći pobježe i umače megju Hune. Oženi ćer tamošnjega kralja. Razlegne se onda bojni poklič po Bijeloj Huniji, pa Kabad s jakom hunskom vojskom provali u Perziju i zadobi presto natrag. Dade Balašu, stricu otimaču, zaslijepiti oči. Zasljepljivali ili vrelim uljem, ili usjalom gvozdenom iglom. Svog izbavitelja iz zatvora, plemića Seosa, nagradi Kabad kraljevski. Učini ga kao nekim velikim vezirom, postavivši ga, preko običaja, nad svom vojskom i nad cijelom upravom.

Kabadov rat s Anastazijem. Pomenuti dogagjaji, iza nekog vremena, posredno budu uzrokom rata megju Perzijom i Bizantijom. Za onu obilatu pruženu pomoć, a možda i za potonje druge usluge, dugovao je Kabad veliki novac hunskome kralju. Od rimskog cara zamoli on zajam. Anastazijevi savjetnici mišljahu, da je carstvu korisno, svagjaju li se Perzijanci i Huni i taru li se megju sobom. Car zajam uskrati. Na molbu dade odgovor, da će mu novac uzajmiti, ako dostavi pismenu obvezu, što bješe uvrjeda za kralja kraljeva i za mazdejca, čovjeka od istine i vjere neprelomne. Razljućeni Kabad prekinu, god. 502 mir s Bizantijom, koji nepomućen trajaše od kakovih osamdeset godina o tragu. On batali ugovor megju Bahramom V i Teodozijem II. Istom djedovi ondašnjih Perzijanaca i Rimljana bijahu se borili.

Svi Bizantinci ovaj rat označuju žestokim i krvavim. Imajući i Hunâ uza se, Kabad provali naglo u rimsku Armeniju, popljačka je bijesno i odjuri u Mezopotamiju, gdje je preko zime stao opsjedati Amidu. Metropola Amida bijaše Rimljanima najtvrgji oslon na strani gornje Mezopotamije. U gradu, zatečenu iznenada iz čista mira, ni vojske, ni spreme; ali se Amigjani ipak hrabro odupriješe. Kulu jednu branili čak i monasi. Na zidodere perzijske bacalo se balvanâ sa gradskih zidova; nasip jedan, viši od bedema, gragjani srušili podrovom, te su zakopani malne svi neprijatelji, što se na njem nalazili. U jadu, Kabad već dizao uzaludnu opsadu, i Amigjani podvikivali i rugali mu se sa bedemâ, kad al Perzijanac jedan otkri starinski lagum, potkopan do kule, čuvane od monahâ. Krozanj četa perzijska

ugje noću, sasječe monahe čuvare, pa se u zoru zametnu onuda očajni boj. Kabad dao primaknuti k bedemu ljestve, i na ove bez prestanka tjerao vojnike svoje, koseći sabljom krivuljom, akinakom, svakoga, koji bi uzmicao. Grad je zauzet u osamdeseti dan opsade, i Kabad na slonu uljeze unj veličanstveno. Zapovjedi pokolj. Amidejski hierej najposlije umoli kralja, da se pustoj krvi kraj učini. Ostavivši posadu od 1,000 vojnika, Kabad odvede roblje, no naskoro sve ih otpusti kući. „Prema ovim sužnjima", primjećuje Prokopije, „upotrebi filantropiju, kralja dostojnu".[1] Pade i grad Teodoziopolj u Armeniji.

Na prvi glas prekršenog mira, brižni Anastazije maknu iz Europe u Aziju vojsku Gotâ, Besâ i drugih Tračana. „Bolje vojske na Perzijance odavna carstvo ne vidje, niti će je kašnje vidjeti", veli najbolji sudac u vojnom poslu, Prokopije.[2] Vogje bijahu vrsne: dva magistra „in praesenti", Patricije i Hipatije, carev nećak po sestri, pak Areobind, magistar u Anatoliji, porijeklom Got i Asparov unuk po Ardaburovoj jednoj ćeri. Vojevali još u istoj vojsci, no kao podregjene vogje, Justin, potonji car, i Vitalijan, uz oca Patricijola, Anastazijev potonji protucar. Da vojnici ne bi ni u čem oskudijevali, postavi Anastazije nad blagajnom i opskrbom, s vlašću neograničenom, Egipćanina Apiona, odlična patricija, čovjeka rijetke djelatnosti. Ali ta jaka i sjajna vojska nepodesno bi podijeljena na četiri zapovjedništva. Vojskovogje se ne slagahu, naročito Hipatije s Areobindom. Tromo sabra se vojska, a vogjena je nesustavno, dok podleže Amida, u koju Kabad metnu posadu, pa uzmače. Ne našavši neprijatelja, Rimljani razvezano, svaki vogja za se, stali upadati u Perziju. Obznanjen o tome, velikom brzinom Kabad nahrupi megju rastresene neprijatelje. Odio jedan rimski ode bez obzira, napustivši okô; dva su druga, pošto isjekoše četu Hunâ, zatečena, gdje se bez oružja odmarahu, kupajući se u jednom potoku, ili gotoveći objed, i većinom izginuše pod kopljima perzijskih konjika, bahnulih iznenada. U neki mah zastade pobjednik Kabad. Javiše mu, da su Huni provalili u Perziju. Kralju je bilo ići na sjever i tamo dugo vojevati. Preko zime od god. 503—4 Rimljani opsadili Amidu, i u njoj posadu perzijsku, koja hrabro odbi nasrtaje, ali napokon, glagju izmorena, predade grad za 1,000 litara zlata. Da se nedjelju dana još sačekalo, grad

[1] De Bello Pers. l. I, c. 7.

[2] c. 8. Ne kaže broj vojnika, dok ga kaže Marcelin (Chron. an. 503) od samih 15,000, valjda neispravno.

bio bi i onako pao. I dalje, do god. 505, otezalo se ratovanje. Car bijaše odazvao nećaka Hipatija i vodstvo povjerio novome magistru Keloru, vrsnome zemljaku svom iz Ilirije, koji povede sobom 2,000 novih vojnika, pa, žareći i paleći na kraju perzijskom, u malo da se ne dokopa i pretvrdog grada Niziba. Dotle Kabad imao goniti Hune i gušiti ustanak Kaduzijâ, gorana naseljenih do Kaspijskog jezera, pa kad se i kuga pojavi u Perziji, sklopi s Rimljanima primirje na sedam godina. Rat se svrši neodlučno. Ipak, njim koristeći se, Anastazije utvrdi obje granice, mezopotamsku i armensku. Od male varoši Darâ načini u blizini megje, a suprot Niziba, grad s jakim bedemima, ukrasivši ga crkvama, trijemovima, kupeljima, i prozvavši ga, po svojem imenu, Anastaziopolj. Sve je to dovršeno do g. 507. I Amida je obnovljena, a pritvrgjen, na drugoj granici prema Perzarmeniji, Teodoziopolj. Podizanje megjašnjih novih branika protivilo se starome ugovoru, koji uglaviše Teodozije i Bahram, te je Kabad prigovarao, no ga Anastazije utiša, što novcem, što prijetnjom rata ponovljena. Car od onda očuva trajni mir u Aziji.

Stranačke trzavice u Bizantiji: Prazini i Veneti. Usred perzijskog rata, ili uoči njega,[1] sluči se u Carigradu smutnja s velikim krvoprolićem. Smutnju učiniše dvije hipične strane.

Pomenusmo jednom stranku Prazinâ, kad ona uskliče Zenonu pri njegovu povratku na presto. U Carigradu ništa nemirnije od Prazinâ i suprotnih im Veneta. U starom Rimu, i po rimskoj carevini, utrke u cirku, zar uzete od Grkâ, kojima bijahu dio olimpijskih igara, već odavna se uobičajiše. Gatka kazivala, da sam Romul uredi „circenses“, na čast Suncu i bogovima, i po bojama razluči i prozva četiri stranke. Rimskà su gospoda držala i gajila, u svojim „villama“, konje viteze, pak izvodila ih na utrkivanje. Pobjeda pribavlja slavu i konju i jahaču, ovome, često puta, i bogastvo. Natpis, nagjen u Rimu, obavješćuje nas, da je Mauritanac Krescent, kao kočijaš, kroz deset godina dobio milion i po sestercâ.[2] Da se takmac utrkivač upropasti, polažu se kletvene ploče u grobove, misleći, da će mrtvi obataliti one, čije je ime na pločama napisano. Za hipičnu igru sve jače su se zanimali gledaoci, osobito za careva. Neron tražio slavlje u kočijaštvu; Kaligula bio žestok strančar za Prazine, Vitelije za Ve-

---

[1] Godinu 503 bilježi Teofan (Chron. A. M. 6997), 501 Marcelin, a 498 Chron. Pasch. (p. 608), ako tu nije i više od jedne tučnje. Marcelin pominje jednu i u god. 507.

[2] Po ondašnjoj novčanoj moći sesterca, kao da bi mi rekli: milion i po fran., od prilike.

nete. Utrkivači „prasini“ (zeleni) i „veneti“ (plavi) nazivahu se ovako po boji njihova odijela. Osim njih postojahu „albati“ (bijeli) i „rusati“ (rumeni), kojima Domicijan, davač presjajnih igara, toliko u cirku, koliko u amfiteatru, primetnu i kočijaše sa zlatnom i srebrnom bojom; ali se s vremenom svi ovi redovi stekoše u ona dva prva. Hristjanstvo učini, te se ukinuše krvne igre gladiatorske, pa i sa zvjeragju u amfiteatru; otud igre u cirku s bigama i kvadrigama još većma učestaše, uz veliko saučešće naroda. U prostrani cirk mogao uvijek prosti svijet da se u jačem broju zgrne. U Rimu ogromni Kolisej sadržavao je do 80,000 gledalaca, no u cirku se, kašto, brojalo njih i do 360,000.

Strast sakupljenog općinstva, koja praćaše utrke, uspe se u cirku, ili hipodromu bizantskom, do vrhunca. A to je i lako razumljivo. Živahni grčki narod po Istoku, nemajući posla u političkom životu, a sad i u samom općinskom posve malo, otkako Anastazije kurialima oduze rasporezivanje, taj narod dao se, vidjesmo već, u raspravu vjerskih pitanja, onda i u besposlicu hipičnih igara. Opklagjali se za razne igrače i po tome se cijepali u stranke, naime u rečene Prazine i Venete, u Zelenaše i Plavaše. Samo časom da pomislimo o sadašnjoj nervoznosti u Engleskoj kod „Derby“, u Francuskoj kod „Grand Prix de Paris“, što se davaju jednom u godini, za jedan dan i jedino sa konjima, shvaćamo odmah strast Zelenašâ i Plavašâ pri dramatičnijem prizoru dvokolica i četveroprežnih kola u višednevnim potresnim igrama. Po pravilu, trkalo se u 24 navrata, a u svakom navratu do 7 puta uzduž cirka. Glavom car pribivao utrkama u hipodromu, sjedeći na sjedalu uzvišenom. Konstantin u novoj prestolnici načini cirk, nalik onoga u Rimu, i u cirku carsko sjedalo, kome bi car iz palače prilazio stubama na zavojicu. Češće sam vladar svojom bi rukom dijelio nagrade kočijašima slavodobitnim. Sve bilo uzbugjeno, ushićeno. Za zgode u hipodromu zanimalo se sve, muško i žensko, bogato i nebogato, tako reći od cara do uličnoga derana. Bijaše kano dika za imućne ljude stranci svojoj darivati lijepa kola, svojim troškom hraniti konje. Pokrovitelji ti zvahu se privrženici puka, δημοτεύοντες, a δήμαρχος, slavni negda republikanski naziv, vogja stranke, koji bi držao knjigu upisanih pokrovitelja. Takih bogatih davača brojili Zelenaši, na razmaku VI i VII vijeka, do 1,500; Plavaši 900 njih. U Carigradu, svečanost utrkâ povećavala se još okolnošću jednom. U cirku, kao i u teatru, uzvicima se izražavalo, do prigode, javno mnijenje, to već od vremena rimske republike. Pučko mišljenje, ne nalazeći u carskoj Bizantiji

drugdje oduška, još jače izbijalo, klicanjem i podvikivanjem, preko igara. Šta više, katkad i sam car, služeći se naročitim glasnikom. ulazio bi u razgovore s poglavicama dviju stranaka. Kao što u crkvi nerijetko pri vjerskim sporovima, tako i u hipodromu, pri političkoj ili stranačkoj vanrednoj prilici, puk bi izjavio nazore svoje. Hipodrom, u neku, postajao „forum“. Taj običaj očitovanja, koje sad sebi prisvajaju dvije pučke stranke, δῆμοι, jest kano slabački zadnj glas nekad suverenog rimskog naroda.

Dvije stranke, svaka pod svojom zastavom, zelenom ili plavom. prometnute su, već u Anastazijevo doba, u prave fakcije. Natječu se, svagjaju i mrze megju sobom do zla boga. Zaboravljena je pri tom domorodna dužnost, ne gleda se na neprijatelja sa strane. Šta Bugari i Slaveni, tamo preko Dunava u mutljavini barbarskoj? Šta li opasna Perzija? Koješta! Glavno je to, da jedna stranka, τὸ μέρος, ne nadmaši drugu. Bivalo je svagdanjih zadjevica. Omraza izmegju fakcija tako se ražesti, da se češće dolazilo do tučnje i do ubijanja: nasrtalo se na kuće svojih protivnika: bjelodano na ulici ubijali se ljudi. Pri silnoj trzavici, više bi puta i sama pravda malaksala, pošto su se i neki suci bacali u vrtlog toga strančarenja. Kazne malo koristile; malo pomagala i riječ sveštenikâ, koji se jadahu nad tim bijesom. A komešali se, udarali u mahnite vjetrove, Zelenaši i Plavaši ne samo u prestolnici, već i u Antiohiji, u Aleksandriji i u svakom ovećem mjestu, gdje se držahu utrke: „otuda (iz Carigrada), kao neka zaraza“, piše Prokopije, „zlo provali svuda po rimskoj carevini“.[1] Od istog autora niko življe ne slika nam, u kratkim potezima, svu ljutinu i besmislicu ovog stranačkog trzanja, ovog razdora, od koga bi zaplamtjela pokatkad cijela carevina. „Od starine“. veli on, „u svakom gradu postoje suprotne stranke Venetâ i Prazinâ, ali je noviji bijes, koji zbog tih imena i bojâ tjera ljude, da blago troše, da tijelo izlažu ljutim udarcima i samoj smrti. Hrdaju se sa suparnicima, a da ne znaju za što; biju se, dobro znajući tek to, da ih čeka, ma i nadjačali protivnika, tamnica, pa čak i smrt. Megju sobom ničim uvrijegjeni, zamrziće jedni na druge mržnjom bez kraja i konca, makar otprije bili prijatelji ili rogjena braća. Za stranačku pobjedu zapostavlja se svaka druga svetinja; ne misli se ni na zakone, ni na državu, niti na pogibelji, ili unutrašnje, ili spoljne. Sve da je i u najtežem domovina ozlegjena, ne mare oni za to, samo ako je stranci dobro, jer ovako zovu sumišljenike. Raz-

[1] Hist. Arc. c. 8.

meću se i same ženske, bile od muževlje stranke, ili od druge, premda u pozorišta ne idu. Ja ne mogu ovo da drukčije zovem, već duševnom bolešću".[1]

Smutnje u Carigradu i u Antiohiji. Cara Anastazija brojali su u Prazine, a upravo ti Prazini bijahu obično najveći smutljivci. Dadoše oni povoda strašnoj galami u Carigradu, car ih kazni, i učini se veliko krvoproliće. O stvari se zamršeno pripovijeda. Za igara, Prazini se na protivnike nabacili kamenjem, zbog čega su neki pritvoreni od gradskog prefekta. Molili cara, da izgrednike riješi zatvora, a, kad on ne htje, galamili tako, da posla na njih, rasrgjen, ekskubitore, tjelesne svoje stražare. Δῆμοι, valjda obje stranke sad časom protiv oružnikâ združene, ne uplašiše se zato, već digoše žešću buku. Vrcale kamenice, gušće nego li prije. Kamenicu jednu neki Mauro hiti na samog cara, kojoj se on ugnu, usta sa svog sjedala i izmače iz hipodroma. Maura raznijeshe na mačeve stražari. Na ove tad navali svijet: zametnu se borba užasna po hipodromu, po ulicama; pokolj se protegnu do fora Konstantinova. I vatra je amo tamo podmetnuta: izgori čitav trijem okolo hipodroma, sve do carskog sjedala. Nadvladaše najposlije oružnici, pa su mnogi strančari uhvaćeni i kažnjeni, ali se grad sve dotle ne smiri, dok nije Platon, patron stranke prazinske, postavljen za gradskog prefekta. Silu svijeta izginu,[2] megju kojima i sin Anastazijev od suložnice. Osta otac s jadom u duši.

Ne pade tolika krv, ali još grozniji prizor vidje Antiohija, u god. 507. Ako igdje koji grad, bavio se ovaj veselim godovima i teatralnim igrarijama. Iz Carigrada dogje, da sebe proslavi i u velikoj Antiohiji, kočijaš po imenu Kaliop. Tamošnji Prazini prihvatili ga u svoje kolo, ili, kako kazivahu, u svoju staju, στάβλος, pa on održao sjajnih pobjeda. Jednog dana u Dafnima, antiohijskom podgragju, gdje se zgrnu mnoštvo naroda, Kaliop, s drugim utrkivačima, napadne židovsku sinagogu. Popljačkana je, zapaljena je, i mnogi u njoj ubijeni. Postaviše tu krst, te je preobraziše u bogomolju sv. Leoncija. Na mjesto tromog, ili nesposobnog komita u Orientu, Bazilija, car naimenova Prokopija Antiohljanina, donle poreznika, a posla tamo

[1] De Bello Pers. l. I, c. 24.

[2] U pričanju Marcelinovu (Chron. an. 501) više od 3,000, kamenjem i mačevima ubijenih, pa i ugušenih, što u nalozi, što u vodi cirka. Bijaše podne, a gradski je prefekt Konstancije nadgledao igre. S nekanom Prazini navališe na Venete. U trijemu teatra oni prodavali voća, i pod njim skrili mačeve.

Menu Bizantinca, kao prefekta vigilâ, vrhovnog gradskog policajca. Prazini se na to uzbune, Mena hoće da neke uapsi, pa, kad oni umaknu u jednu crkvu izvan grada, uzme gotsku stražu i glavom ode tamo. Bundžiju jednog, pritajena 'pod oltarom, dao posjeći i glavu mu baciti s mosta na Orontu. Strčali se pomamljeni Prazini, Mena nasrne na njih sa stražarima i sa Venetima, ali nadbiju ih Prazini. Onda ovi žare i pale po gradu, komit pobjegne iz Antiohije, Mena je uhvaćen, uškopljen, vučen po ulicama, obješen i spaljen. Car komitom u Orientu učini Ireneja, koji utjera strah u grad, strogo kaznivši izgrednike.

Anastazije vrsno upravlja, no uznemiruje carevinu vjere radi. I pored toga, što bi strast Zelenašâ i Plavaša pokatkada uskipjela do nereda i uzbune, istočna je carevina, za punih dvadeset godina, bila srećna pod mudrom Anastazijevom upravom. Što je carev kip, god. 506, na previsokom stupu usred jednog trga stojnog grada uzdignut, to bijaše zasluženo priznanje vladalačke njegove skrbi. Car olakša, vidjesmo, gragjanima terete, a opet sredi državnu financiju tako valjano, da je vazda pri ruci imao novca, čim da doskoči svakoj potrebi redovnoj i vanrednoj. Hvali ga savremenik Malala, što, tako reći, u svakom gradu Romanije, ozida gragjevine, vodovode, bedeme, očisti luke, podignu javna kupališta.[1] U njegovu vremenu silni potresi oštetiše Carigrad, velika Antiohija gotovo sva pade, ostrvo Rodo bi razrušen: na nužne popravke car udijeli mnogo. Gradovima potrebnim za više godina otpustio bi daće; isto ovako i krajevima, od neprijatelja oplijenjenim. Što se pak tiče opasnosti sa strane, bijaše s Perzijom uglavio mir, dok na odbranu stojnog grada i okolice mu protegnu od mora do mora svoj veliki zid. Ako i nije slavno, opet je ratovao časno. Samo što mu vanredni pustolov Mundo, Atilin unuk, kog ćemo docnije bolje upoznati, smlavi bezkažnjeno, god. 505, u Meziji na rijeci Margu (srpskoj Moravi), vojsku od 10,000, ali bez daljih težkih posljedica. Flota je carska od kojih 100 ubojnih drugih lagja, a isto tolikih dromona, krstarila do Italije. Car, vrsni upravitelj, mogao je da bude sasma zadovoljan sa dvaestogodišnjim svojim radom (491—511).

Vjerska tržavica udari u svu carevinu god. 511, a sa Anastazijeve krivnje. U pogledu vjere Zenonov henotikon bio na snazi još uvijek, kao državni zakon, no uz onu slobodu vjeroispovijedanja, koju pripusti Anastazije i koju spomenusmo gore.[2] Već kazasmo, da car 496 god.

[1] C. 16.
[2] Na str. 64—5.

maknu sebi neugodnog carigradskog patrijara Eufemija, i da na mjesto njegovo dogje Makedonije, pristajući na henotikon. Ipak iz pohrane crkovne ne dade pisma, kojim se car bio Eufemiju obvezao, da ne će u vjeri išta promijeniti. Novome patrijaru hvalila se dobrota i milosrgje veliko. Čeljade neko htjede ga ubiti mačem iz zasjede: patrijar mu odredi mjesečnu hranu. Isto učini i prema nekim ubogim svetogrdnim kradljivcima. S Makedonijem regbi da se je dugo slagao Anastazije, čijim potaknućem patrijar se pobrinu, da privede slozi manastire u prestolnici, razdvojene radi henotika. Ali Anastazije, to mi znamo, bijaše u duši rovar vjerski. Kao obziran upravitelj, želio mira državi po slovu henotika; kao osoba, naginjao je Eutihu, i možda povrh toga još gojio neke ideale stramputne sasma. Kažu, da car sebi pronagje nekog maniheja iz Cizika, bajagi prezvitera, koji se usudi, u carskoj palači Helenianu, bojadisati čudnovatih slika, drugojačijih od svetih crkovnih ikona.[1] To puk uzmuti, a kako se Anastazije bojao iskazâ, dade nalog gradskome prefektu, da ga u litijama prati, što i kod susljednih vladara otad ugje u običaj. Dozva u prestolnicu i manihejskog jednog revnika, Ksenaju. Uzrujaše se kler, monasi i narod. Careva onog prijatelja patrijar Makedonije ne udostoji ni općenja, ni govora, te je iz grada brzo opremljen natrag. Drugi monasi, Eutihovci, dvjesta njih, došli iz Azije, da se u Carigradu razmeću protiv Makedonija i sabora halcedonskog; Anastazije ih lijepo dočekao; njima pomagali, pri mućenju, sumišljenici klerici i laici u gradu. Tada dohrlili iz Palestine u Bizant na otpor protiv smutljivaca i drugi monasi „bogonosci, potaknuti božanskom revnošću".[2] Sve bilo napeto; slutilo sve na oluju vjersku. Bijahu se u gradu pojavili jošte i poslanici aleksandrijskog patrijara Jovana. Kako Egipat poprijeko pristajaše uz Eutiha, obećavali ovi caru, u ime Jovanovo, do 2,000 litara zlata, bude li on jasno osudio halcedonski sinod. Niti s tima poslanicima ne htje općiti Makedonije, kazavši caru, da se sinod onaj ne da anatemisati „bez ekumeničnog sabora, uz rimskog episkopa prisjednika prvog".[3] Svuda se javljahu nesuglasice. Antiohijski patrijar Flavijan teška srca bio potpisao henotik, dok Ilija, jerusalemski patrijar, otpisa caru, da se on drži

[1] Docnije pisaše i u Zapadu, da bi se on, prigodno, podrznuo ispravljati čak evangjelja, ta djela „prostakâ" (Isidori Hisp. Chron. c. 113). Ovu vijest već bilježi episkop Viktor. Ton. u svojoj kronici, pod god. 506.

[2] Theoph. Chron. A. M. 6002.

[3] Id. ib.

*

sinoda halcedonskog. Megjutim Aleksandrinci, pod patrijarom Jovanom, caru postaviše kip. U samoj carevoj rodbini puče razdor. Monah Dorotej iz Aleksandrije, pravovjeran, sastavi knjigu Τραγῳδία i uruči je Magni, ženi Anastazijeva brata, takogjer pravovjernoj, koja je djeveru dade na čitanje u nadi, e će ga obratiti. Car je pročita, i, razljućen, zatoči Doroteja u jednu egipatsku oazu. Ona tragedija sadržavala proroštva iz prilika dnevnih. Patrijaru Makedoniju ostajahu privrženi, ujaku uskos, Anastazijevi nećaci, Hipatije, a osobito Pompej, s pobožnom i milosrdnom svojom ženom. 1 augusta Ariadna prekoriće poslije muža, kao „uzročnika mnogih zala hristjanima".[1]

Buna u Carigradu zbog trizagija. Naravno je, da usred tolikoga goriva od jednom planu vatra. Iskra, što će se njom svud zapaliti strašan požar vjerski, vrcnu u Carigradu radi trizagija. Taj je trizagije glasio: ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἁγία τριάς! ἐλέησον ἡμᾶς! Svet Bog, svet jak, svet besmrtan, sveta Trojica! Pomiluj nas! Kazasmo već, da u liturgiji, pri tome trokratnom zazivu svetosti Božje, antiohijski patrijar Petar, za vremena cara Leona I. umetnu, na mjesto „sveta Trojica", riječi: „razapet za nas",[2] čime se po Eutihu izrazivalo, da je Isus razapet, ne u spodobi čovjeka, nego kao Bog. Prizivanje ovakovo otad povlačilo se, manje više, po crkvama azijskim, a sadržavalo posrednu potvrdu eutihianskih nazora. Riječi trizagija bijahu najsvečanije. Od trizagija ništa svetije u hristjana istočnih, koji i jutrom, ustajući iz postelje, onako se moljahu u slavu Trojice. Pričalo se, da sami angjeli jednom naučiše molitvu Prokla, carigradskog patrijara. Netom sveštenik pristupaše k oltaru, hieropsalt bi je zapjevao s amvona. Anastazije nakani se, da se i u prestolnici, kao što već bivalo u mnogom gradu Azije, trizagij po eutihijansku promijeni.

Jednog dana nedjelnog 511 god.,[3] dogje, po zapovijedi carevoj, u crkvu gradski prefekt Platon, pope se na amvon i glasno izreče trizagij, s dodatkom. Nasta užasna vika i buka. Neki od vladine stranke bijahu plaćeni, i došli u crkvu s batinama. Pjevaju jedni molitvu preinačenu, ali ih nadvikuju drugi, većina, iz svega grla pjevajući kao i prije. Zavrgnu se opća tučnja. Razbijenih glava novotari su izjureni iz crkve. Platon, i ako u milosti prazinske stranke kao negdašnji joj poglavica, u malo da nije rastržen, i jedva se izmače, te se sakri. Buna strahovita provali iz crkve i pronese se cijelim gradom.

[1] Id. A. M. 6005.
[2] Na str. 39.
[3] Marcelin bilježi dan 6 nov. 512 god.

Sutradan je gungula, krvavo ugušena, u atriju crkve sv. Teodora: no treći dan zgrnu se narod na trg Konstantinov, najveći u Carigradu. Pobožnici, rasgoropagjeni, zapalili mnoge kuće. Uz to miješali himne i litanije sa psostima i kletvama. Danju i noću pjevali, vikali, trkali po gradu, osobito goneći monahe, pristalice Anastazija. Ušli u dom Sirjanina Marina, jednom pretorijskog prefekta, tad logoteta, to jest visokog računovogje i predstojnika erara. Marin bio iz Istoka, pa mislili, da on ono savjetova caru. Njega ne našavši u uredu, jer pobježe na glas, e nanj ide mnoštvo, oplijenili erar, drobeći srebro i dijeleći megju se. Zgradi po tom podmetnuli vatru. Drugog čovjeka iz Istoka, monaha jednog, omiljela caru, zatekli negdje, pogubili, glavu mu odrezali, natakli je na koplje i gradom pronosili, uz urljavu: „Ovaj je zasjednik Trojice! Ovaj je miljenik neprijatelja svete Trojice!“[1] I monahinju jednu, od cara vrlo čašćenu, ubili i s monahom vukli, prostački ih svezavši zajedno, onda oboje spalili. Buna neodoljiva sve obori preda se. Grdili i psovali Anastazija maniheja; nabacivali se na crnu mu pamet. Dok careve kipove rušahu, trg Konstantinov pretvoriše sebi u tabor, kud donesoše gradske ključe i vojne znamene. Senatore, Celera i Patricija, odaslane, da ih primire, dočekaše krupom kamenja. Neki sa trga odoše u hipodrom do careva sjedala, noseći krst i evangjelje, i zapojaše tu neskvrnjeni trizagij. Vikalo se: „Drugog cara Romaniji!“ Išli gomilom i do kuće plemenite Julijane, žene magistru Areobindu, nama poznatu iz perzijskog rata, i klikovali ovome, kano caru: Areobind pobježe i utaja se. A car? šta će car? Anastazije iz Blaherna dogje u grad, i uzagje na sjedalo u hipodromu, bez diadema. Sav svijet nagrnu za njim. Carevi glasnici dovikaše množini, da je Anastazije eto sasma pripravan imperatorsku vlast položiti, ali svi ne mogu da caruju, nego jedan mora da vlada. Prizor nikad i nigdje nevidjen! Usred dima groznog ustanka, srebrokosi starac od već prevaljenih osamdeset godina, nezastrašen i neslomljen, gleda bijesnu narodu oči u oči! „Što videći puk“, veli pravovjerni Evagrije, „okrenu se kao nekim Božjim nagonom, i Anastazija nagovori, da vijenac sebi opet postavi, obećavajući, da će miran biti“.[2] I Anastazije „obeća sve i sva“, primjećuje Marcelin, a tamo ništa ne održa.[3]

Kad se svi kući razigjoše, car dade pohvatati glavne izgrednike i buntovnike: neke kazni smrću, neke pritvori kroz gradskog prefekta.

[1] Malalae c. 16 — Cedreni p. 631.
[2] L. III, c. 44.
[3] Chron. an. 512.

Strah utiša prestolnicu, u onaj mah. Ali će Anastazije, sve to većma zanesen svojim rogjenim mišljenjem, napuštati pravac državničke snošljivosti u pogledu vjere. Početak bi učinjen s trizagijem u Carigradu, pak sada on sve dalje tjerao, te se razvrže sasvim s patrijarom Makedonijem. Neprijatelji krivili patrijara, da je uzročnik ustanku, no to se nije dalo dokazati, već ako se htjelo, da patrijar ćuti i onda, kad se s novim trizagijem kaljala njegova vjera. U prošloj buni regbi da je on, moljen od cara, više mirio, nego li razdraživao. Anastazijevu novotariju Makedonije, dakako, tad osudi, a i potad osugjivao. Dok careve pristalice u litijama pjevahu eutihijanski trizagij, dotle Macedonijevi igumni i monasi litanijali trizagij po staroj, i narod uzvikivao ovima: „Zdravo, ortodoksi!“[1] Nego, manjina jedna i u kleru bila za cara i protiv patrijara, pa su se oko ovoga zamke počele plesti od samih klerika i monaha, s episkopom jednim na čelu. Čovjeka, poštovana i ljubljena sa čistoće života i ortodoksije, ocrnjivali, da je raspušten i da je Nestorijevac. Navaljivali nanj i javnim psovkama, dok odani mu puk, megju njim i sami pripadnici carskih shola, hrabrili su sebe i njega, govoreći: „Vrijeme je mučeništva, ne napuštajmo oca našeg!“[2] Nagjoše se dva mlada nitkova, koji Makedoniju podvališe sramotno djelo, dostavivši prefektu pismenu tužbu. Makedonije kazivao, e je gotov da odgovara, ne samo u pretoriju, već i u pozorištu, ako se hoće; ali do sudbenog ročišta nije došlo, jer su se bojali puka. Policajni ministar, „magister officiorum“ Kelor, noću izvuče patrijara iz episkopija; odvedoše ga u Bitiniju, i poslije osudiše nenazočna. Sutradan, iza počinjenog nasilja, odabraše drugog episkopa, nevaljalog prezvitera Timoteja I (511—8), koji dade, prije liturgije, skinuti sliku Makedonijevu, po starinskom običaju obješenu u crkvama. Uzeto je onda iz velike crkve, i napokon caru doneseno, svojeručno pismo, davna ona obveza za sabor halcedonski. Car premrsku obvezu raspara. Ovo se sve izvrši još u god. 511.

Žalostila se s ovih prizora ostarjela augusta Ariadna. Anastazije se dao u posao neharan i traljav. Pod izlikom nestorianizma, zbacivao arhijereje; dosagjivao prezviterima i gjakonima, radi halcedonske dogme. U Carigradu, neki su metnuti u aps, neki se odatle razbjegoše u Rim i po Feniciji. Pri tome bilo i nereda i krvi. Na monahe, protivnike nametnutog patrijara Timoteja, nahrupi gomila težakâ: razvaljeni su oltari u crkvama, rastaljeni sveti sudovi

[1] Theoph. Chron. A. M. 6005.
[2] Id. A. M. 6003.

i poneke su osobe usmrćene. Makedonijeva sudbina stiže, god. 512. i patrijara u Antiohiji, Flavijana. Monasi, protivni halcedonskom saboru, navališe nanj, da on taj sabor anatemiše; gradski puk odbi silu silom, i mnoge baci u rijeku Oront: dotrčaše u Antiohiju i monasi, Flavijanovi branioci, te bi mješavina još veća. Državna vlast izagna Flavijana, koji preminu ispovjednik vjere, zatočen u Petri na kraju Palestine. Naslijedi Flavijana monah Sever, žestoki monofizit. U Jerusalimu ostupi Ilija, na čiju stolicu sjede poslušni Jovan. I Ilija umrije u zatočenju. Ovako, čisti suprotnici halcedonskog sabora zauzeše sve istočne patrijaršije. Velika patrijaršija zapadna, sa Simahom (498—514) i Hormizdom (514—23), osta jedina nepotčinjena Anastaziju. U Rimu vladaše Ostrogot Teoderik.

Tekla je dvaestidruga godina njegova carovanja, kad Anastazije prihvati načelo državne jedinstvene religije i skrenu stazom, što se orosi krvlju, sa vjerske žestine i gruboće onih doba.[1] U blagoćudnog čovjeka, koji se u ime vjere učini progoniteljem, ukazuje se ipak žica prirogjene dobrote. God. 516 prizva iz Ilirika k sebi pet pravovjernih episkopa, megju kojima rječitog Laurencija, s kim je dugo u dvoru vjerski spor raspravljao: palo tu i oštrih i krupnih: Laurenciju car ipak ponudi i novca za povratak, no uzalud. Kad Sever, u mjesto svrgnutog Flavijana, zasjede stolicu antiohijske patrijaršije, izopćiše ga dva smjela episkopa iz mitropolije apamejske u Celesiriji. Car, izviješten, naloži duki libanske Fenicije, neka dva ona nemirnjaka ukloni. Nego, dvojicu episkopa branjaše puk njihov, pa duka pisa caru, da to bez krvi ne ide. „Treba kazati djelo“, pripovijeda ovdje Evagrije, „filantropički učinjeno od Anastazija, a nezabilježeno historijom, već posvjedočeno od otaca. Toliko čovječnosti bješe u Anastazija, da je razgovijetno otpisao Aziatiku (duki), kako on ne će da se išta ovrši, pa ma bilo to veliko i važno, ako se i cigla kaplja krvi prolije“.[2] Ponegdje, carevo je ime izbačeno iz crkovne čitule i molitve, a bezkažnjeno. Čak i živ on je anatemisan, u Jerusalimu. Carevoj novotariji pridjede se i pusta šala. U ovo doba krsti se Alamundar, filarh Saracenâ, ili veliki šeik arapski. Eutihianski patrijar, pomenuti Sever, opremi k njemu dvoje episkopa, da obraćenika sklone na svoju. Reče im Alamundar: „Primih danas pismo, da je umro

[1] Nije ispravno ono, što Am. Thierry (*Histoire d' Attila et de ses successeurs*, 1864, v I, p. 305—6) piše o gonitelju Anastaziju, u opće. Po vijestima i samih Bizantinaca, njemu nesklonih, gonjenje pada istom u ovo doba.

[2] L. III, c. 34.

arhangjel Mihajl. — Ta to nije moguće! — Pa kako onda sušti Bog bi razapet za nas i umrije?"[1]

Rat Vitalijanov. Pobornik halcedonske dogme i osvetnik zbačenih patrijara javi se Vitalijan, u god. 513.[2] Jedni ga kažu Tračaninom, drugi Skitom: rodi se, naime u Traciji, od Skita oca Patriciola, vogje federata ili plaćenika stranih. Mi ga uz oca vidjesmo, gdje vojeva u perzijskom ratu. Sada razvi zastavu vjere, ali njega zapravo podgrizao crv razularene lične ambicije. Težio za prestolom, on od krvi skitske, to jest ili hunske ili sarmatske, te ga i sami pisci njegova vjerskog mišljenja označuju tiraninom. Žacao se nije pozvati u pomoć sjeverne varvare, Hune i Bugare, a možda i Slavene, na obranu od kojih Anastazije bijaše podignuo istoimenu svoju zidinu. Čast rimskog komita dužila je Vitalijana, da carevini čuva prelaze Dunava i Hema planine, a kad tamo on ih rastvori varvarima. Po jednoj vijesti, brojila mu vojska više od 60,000 pješaka i konjanika. S ovim mnoštvom zapremi Malu Skitiju, Traciju i Meziju, i pohara zemlju do pomorskih gradova Odesa (Varne) i Anhiala (blizu Burgasa). Nanj car posla svog nećaka Hipatija, magistra u Traciji, koji izdan od vojske, zar većinom pravovjerne, izgubi krvavu bitku i zapade Vitalijanu u ruke. Carev nećak okovan je u lance, bačen u tamnicu i od ujca otkupljen po tom za veliki novac, 900 libara zlata. Na Hipatijevo mjesto dogje Kiril, čovjek iz Ilirije. U prvom boju uzmače pred njim Vitalijan, pa ni u manjim okršajima ne bijaše srećniji, sve do drugog velikog boja, gdje vojska Kirilova svojom voljom vrnu se u bijeg. Kiril se zakloni u Odes, no Vitalijan ugje obnoć u grad, izdajom stražarâ na vratima, i, zatekav Kirila u postelji, zakla ga nožem svojim skitskim.

Godina 514 bi još teža Anastaziju i carevini. Održav pobjedu nad dvije carske vojske, Vitalijan sa svojim pristašama, i sa još povećanim gomilama Hunâ i Bugara, maknu se naprijed, pohara širom, provali Anastazijev Zid, i bahnu do pred samu prestolnicu, do podgragja Sikâ i do tijesna bosforskog. Nakanio se, da zauzme Carigrad i spremao brodovlje, kako bi ga sa svake strane opasao i odsjekao od azijskog zalegja. Bez sumnje on mislio, da su i Carigragjani većinom njegovi, jer privrženici Makedonijevi i halcedonski. Po riječi

[1] Cedreni p. 631.

[2] Po raznim podacima pisaca ponešto je zamućena hronologija ovog trogodišnjeg gragjanskog rata. Mi se držimo Teofanova hronološkog bilježenja, jer pristaje najbolje u sklop dogagjajâ. Marcelin ovdje stavlja god. 514.

Anastazijevoj, taj „pas mutio i njega i svu državu".[1] Viši zapovjednici careve vojske u prestolnici, megju kojima magistar Patricije, već dvoumili, da bi se grad mogao održati, i čini se, e su caru svjetovali poravnanje kakovo s Vitalijanom. Ne klonu Anastazije, već dade zapovijed, da se primakne flota i vojska ispreko Bosfora. Bijaše flota od tako zvanih „dromona", brzih lagja. Dromon, iz prva tovarni brod za prevoz žita, stupi, kao lagja ubojna na mjesto triere ili trireme, od koje je duža, laganija i brža, sa dva sama reda vozarâ, no uz obilatiju pomoć jedra. Zapovjedništvo dugih i brzih lagja povjereno je onome Marinu, koji u malo ne zaglavi u carigradskoj buni zbog trizagija. Taj davni pretorijski prefekt Anastazijev bijaše čovjek velike sposobnosti, u svačemu. Dromoni njegovi pristadoše uz grad, dočim svakakove lagje Vitalijanove, na koje on ukrca vojnike gotske[2] i hunske, stajahu do podgragja Sikâ. Dvije flote pazile jedna na drugu za neko vrijeme, onda slijedili manji okrši, pa i velika bitka blizu Sikâ, jutrom jednoga dana. Grčka pomorska spretnost, a i neka vatra, pronagjena od glasovitog ondašnjeg filozofa i tehničara Prokla, uništiše Vitalijanovo brodovlje. Vele neki, da to bijahu paležna zrcala, na lik Arhimedovih: savremeni Malala piše vjerojatnije o sumporskoj smjesi, što se bacala na brodove suprotne. Vitalijan videći, da mu lagje gore, okrenu svoju u nagli bijeg i umače kraju. Malo ih se ovako spase, dok najvećim dijelom one potonuše ili izgorješe, i mahom se utopiše Huni i Skiti. Marin preveze svoje ljude do Sikâ, i tu stao tjerati careve protivnike i tvar onu požarnu hitati u kuće njihove. Vitalijan noću ukloni se, iz poharane okoline carigradske, na 60 milja daleko, i potom za neko vrijeme ućuta se u Ankialu. Oslobogjeni car za više dana davao zahvalu i dizao slavu arhangjelu Mihajlu, u hramu njegovu. Rekao bih, da je ovog arhangjela, velikog duha, Anastazije osobito volio. Carevi privrženici usklikoše: „Pobijedi Spas Hristos i careva sreća!"[3]

Da iskali srce zbog poloma pod carigradskim bedemima, nastavi Vitalijan divljački rat i u trećoj god. 515, ubijajući i paleći još žešće po poluostrvu Hema planine. Veći dio Ilirika, Macedoniju, Tesaliju

[1] Malalae c. 16.

[2] Jedini češće smeteni Malala pominje Gote. Ono Gotâ, što je još bilo preostalo u Traciji, vjera arijanska približavala Anastaziju više, nego li Vitalijanu. Da nisu to Slaveni, drugovi Hunâ? Vještije prostoj tehnici Slavene mi nalazimo na lagjama avarskim u glasovitoj opsadi carigradskoj od god. 626, za cara Heraklija.

[3] Malalae c. 16.

do termopilskog klanca, Epir, konjanici varvarski potriješe i grozno poharaše, robeći Rimljane. Ove da iskupi, Anastazije posla Jovanu. prefektu Ilirije, 1,000 libara zlata, no, kad ne dotjecalo novca, bivahu spaljeni ljudi po poljskim kućama, ili obješeni ispod bedemâ nezauzetih gradova. Za porugu, prodao bi Vitalijan zarobljene carske vojnike, svakoga po „follis“, obol. Nadraži na Anastazija i druge Hune, u Aziji. Huni Sabiri provališe preko kaspijskih vrata i protrčaše Armeniju, Kapadociju, Galaciju i Pont, sve do Bitinije. Car štete naknadi, a utvrdi u Kapadociji i sama oveća sela. U cijelome. Vitalijan ne podvrže se i ne primiri se. Vogjeni su, doduše, više puta pregovori izmegju halcedonske i eutihianske stranke; čini se. da je već god. 513 Anastazije obećavao povratak svrgnutih prvosveštenika na njihove stolice; svečano obećavao, on i senat, da će se držati i sinod u Herakleji, na koji „će doći episkop Rima i svi episkopi“.[1] Ali prave volje za izmirenje ne bijaše ni u koga, niti u Anastazija, radi posebnih njegovih vidika vjerskih, niti u Vitalijana, koji je gledao, da se zacari. Za oni sinod u Herakleji bio se postarao i Ostrogot Teoderik u Italiji, radeći kod pape Hormizde; no, premda tamo dogje do kakvih 200 episkopa, kažu, da car i njegov patrijar Timotej sve osujetiše, jer europski episkopi većinom pristajahu uz halcedonsku dogmu. Ovima protivnici voljahu sabor držati u Siriji. Jošte u g. 517 pada preoštrih riječi megju Hormizdom i Anastazijem, koji piše papi: „Ja ne dam, da se mene vrijegja i uništi; ne dam, da mi se zapovijeda“.[2]

Nije čudo, da su se, pri općoj trzavici, stvarale urote protiv cara, u tri posljednje godine njegova života. Radi velje izdaje mnogi su pritvoreni, i megju njima Justin i Justinijan, što će naskoro biti carevi. Potonji Bizantinci, zbog vjere Anastaziju neprijazni, pričaju, da je ove htio i smaknuti, ali u snu da vidje strašna čovjeka do sebe, koji ga zaplaši, te ih poštedi. Mi ćemo reći, ili da su bili bez razloga okrivljeni, ili da im se krivda nije mogla sudbeno da dokaže. Ako je ovo drugo, pokaza se opet Anastazijeva blagost i pravednost. Bio meka srca svagda. Taj čudni čovjek, po gotovo jedini vladalac u historiji, koji pri svježoj pameti i neslomljenoj krepčini duše, prispje do krajnje megje ljudskoga vijeka, svrši na čudni način usred grmljavine. Bijaše u gradu sebi ozidao palaču, na mjestu uzdignutu, vjetrovima na udarcu, gdje je rado i boravio. U noći jednoj, valjda

[1] Teoph. Chron. A. M. 6006.

[2] Mansi. T. VIII, p. 424—5: Ep. Anastasii ad Hormisdam.

1—2 jula god. 518, stušti se nad Carigradom i navali ljetna velika oluja. Staroga cara od 88. ili čak od 90 god. i 5 mjeseci, kako piše savremeni mu Malala,[1] nešto pobolijevalo, pa pusti dušu, uzbugjen pri strašnom grmljenju i sijevanju. Pravovjernima niko ne izbi iz glave, da oluja naročito nalegnu na carsku palaču. Rekoše, da je car bježao iz jedne u drugu dvoranu, iz jedne u drugu sobu, dok bezbožnika pogodi strijela Božja. Nagjoše ga sutradan, gdje leži mrtav u carskoj jednoj ložnici. Sahraniše ga potiho u crkvi apostolâ, do supruge Ariadne, koja se prestavi god. 515, i ona nakon dugog vijeka, kći, mati i dvaput žena carevâ.

V. Car Justin i Justinijanovo prvo vladanje.

Zacari se Justin. U oči upada, što za duge vladavine od obilatih 27 god. Anastazije ne označi sebi, izmegju svojih otmenih, a i moćnih nećaka, korednoga zamjenika, cezara jednog. Može biti, da je cara, vjerskog strančara, od rodbine njegove u neku odvajala vjera. U nestadak priznata nasljednika, plelo se u dvoru živo i žurno, imenito kod prefekta nad carskom ložnicom, prvog komornika i kućnog ministra, kod moćnog eunuha Amancija. Eunuhu nije prosto uspeti se na presto, pa kanio da zacari svog pouzdanika, neki vele i rogjaka, po imenu Teokrita, koga da je krišom već podavno spremao za cara. Izruči komitu ekskubitorâ Justinu silni novac, eda bi tjelesnu gardu podkupio za tog predloženika. Bio Justin vremešan, od već navršenih šezdeset godina; ali ga u taj mah obmanu sjaj žutog zlata i bijelog pustog diadema bisernog, što se onako nasumce neznanoviću davao. Novcem privrže on sebi stražare u palači, čiji poglavica bijaše; novca se rasturilo i megju dva dema, dvije pučke stranke. Autokrator iskoči Justin, „preko svakog očekivanja"[2]; a opet otpor protiv njega ne javi se nigdje. Kad ga ekskubitori izvikaše za cara, pristadoše odmah senat i narod carigradski, kojima je bio poznat kao čovjek njihove vjere. Govorilo se za Amancija, da je manihej, kao što i gospodar Anastazije. Vitalijan i njegovi, koji stadoše pod vjersku zastavu protiv Anastazija, ne imahu šta da zabave jednome čak i tamnicom prokušanome poborniku halcedonskog sabora. Justin nastupi carstvo dne 9 jula.

---

[1] c. 16. Teodor Lektor (l. II, c. 37) daje mu 88. Neopredijeljeno, više nego osamdesetoljetnim kaže ga Marcelin (Chron. an. 518). Kao Teodor, broji caru 88 godina i Viktor Ton. (Chron. an. 518).

[2] Evagrii l. IV, c. 1.

Ushićenje Carigragjana za vjeru halcedonsku proširi se u odanost i samoj osobi Justinovoj, koji nagje u tome jaka oslona protiv svake nenavidosti i napasti. U prvu nedjelju iza proglašenja novog cara nagrnu svijet u veliku crkvu za patrijarom svojim Jovanom II (518—20). Prj okretu vladanja, bijaše ovaj zamijenio mahom istisnuta Eutihovca Timoteja. U crkvi se odigra prizor, kao na nekoj skupštini. Prije liturgije, usklikoše mnoga ljeta caru, carici i patrijaru. Glasno zahtijevali onda, da Jovan poduči hristjane o svetinji halcedonskoj, vičući pri tom, neka se s protivnicima postupi kano s manihejima, to jest neka ih spale na lomači. Patrijar se ukloni u ikonostas, no, dok vika potraja, uspne se na amvon, te izjavi, da on daje poštu svima saborima te i velikome halcedonskom. Crkvom se ore burni usklici, pa svijet još traži i svečanost za sabor, a svečani taj dan odmah sutra da se proslavi. Viču, da će inače svi noćiti u crkvi, i makar se patrijar iz prva nećkao bez careve dozvole ono odrediti, oglasi ipak sutrašnji svetac. Desi se i sutra sličan prizor radi dvogubih knjiga, tako zvanih δίπτυχοι, iz kojih se, pri liturgiji, čitahu pred narodom imena pravovjernih patrijara i vaseljenskih sabora, uz koje crkva pristaje. Oni hoće te hoće, da im budu pročitana imena i Eufemija i Makedonija i Leona, rimskog arhiepiskopa, uz četiri sabora, pa kad Jovan tvrdi, da se to nikako ne smije, ne upitavši prije ostale episkope i cara, skočiše i zapriješe crkvi vrata. Crkovnu galamu stiša patrijar, dok u čitulu uvrsti sve po njihovoj volji.

Njegovo porijeklo i prve zgode života. Ovakovo je raspoloženje duhova u prestolnici vrijedilo za Justina čitave vojske jedne; ipak sve se u gradu čudilo, da se baš on najedared iščahurio kao imperator. Iznenagjenje nije bilo u tome, što on od poglavice carske garde postade car. Jedan ἄρχων τῶν ἐν παλατίῳ φυλάκων, jedan „comes domesticorum“ ili „excubitorum“ ili „praetorianorum“, bijaše jamačno ličnost uvažena. Jednome, ili dvojici takih komita, naliježaše vojno straženje palače, „cura palatii“, od čega Grci načiniše riječ κουροπαλάτης, a kašnje πρωτοκουροπαλάτης, kad činu još više naraste ugled. Sa zlatnom šibikom u ruci, taj bi dostojnik koracao prvi ispred cara. Sreća Justinova učini, te će kuropalat odsele biti smatran kao neki doglavnik caru, osobito dok tu čast vrši jedan cezar, to jest nasljednik carev. Šarža je dakle bila dosta visoka, ali ljudi u Justinu vigjahu prostaka, kog na carstvo uspe tek ironija nerijetka svjetskih zgoda.

Više od 40 godina nazad, krajem carovanja Leona I. tri mlada težaka, ujedno tri volara i svinjara, digoše se iz gorovite Dardanije u Iliriji, pa dogjoše pješke u veliki grad careva, da traže sreću u soldačini. Oblačio ih izvrnuti kožuh, a sobom na put iz koliba drugo ne nosili, do lake brašanice u torbi. Oskudica ih tištala kod kuće, dok im dodija radnja u polju kod graca Bederiane, ili Bederine,[1] to u blizini oveće varoši Taurezija. Za trojicu Prokopije veli, da bijahu rodom Iliri,[2] no, kako su ona mjesta ležala na razmegji Ilirije i Tracije, drugi pisci, savremeni, označuju ih za Tračane. Tri momka, Zimarh, Ditibist i Justin, isticala su se osobitom čilošću i ljepotom tijela, pa ih unovačiše odmah u carsku stražu. Mladiće pratila sreća, osobito Justina. Odlikova se on u izaurskom ratu, za Anastazija. Soldat iz težačke krovnjače, nije znao ni da piše, ni da čita, ali uz hrabrost pomagalo mu opet realistično shvaćanje svijeta, koje se, doduše, iskazivalo pokatkad kano lukastvo prostačko i prevarno. Pričalo se, da je, kao tribun u vojsci, bio pri ruci nepoštenom jednom nabavljaču, jer od njega on i pratnja mu dobivahu mukte jelo. U malo da i ne izgubi život, regbi zbog drugog sličnog posla: njega svrgnu i pritvori, zaprijetivši mu glavi, vrhovni zapovjednik. Ipak se izvuče iz neprilike, kao što se riješi i tamnice za izdaju, u posljednje doba Anastazijevo. Popevši se na čast jednog komita carske garde, bude i senator. Svojim patronatom i milošću štitila je Justina starodrevna jedna porodica, otmena „gens Anicia", što se, kao hristjanska, bijaše, već za Konstantina, preselila iz Rima u Carigrad. No ponajviše štitio on sam sebe. I pod diademom, u poodmaklim godinama, ponešto u Justinu još potsjećalo na čvrstog mladića lijepa struka, na zdrava volara, koji iz Bederiane diže se u soldate. Doista sad bio sijed, ali širokih pleća i prsiju na inače skladnome tijelu. Gledao je oštro, a pogleda oštrinu nisu mu ublaživali prošireni rumeni obrazi s tvrdom crtom pravilnoga nosa. Bio i sjajan i darežljiv, no i davao vidjeti, da pripada češće neobzirnome i slabo osjetljivome soju ljudi žute dlake.

Prokopije, koji je iz bliza poznavao Justina, zabavlja mu grubo neznanje. Piše, u svojoj skrovitoj Historiji:[3] „Nije ništa znao u knjigu, i, što no riječ, bijaše analfabet: to Rimljanima još se ne dogodi", za jednog cara. Dalje kaže, da je nužno bilo, na drvenoj poliranoj tablici urezati prva četiri latinska slova Justinova imena, te bi či-

[1] Ovako piše Agatija.
[2] Hist. Arc. c. 6.
[3] Ib.

novnik purpurnim mastilom, što carevima pristajaše, namočio slova i pružio tablicu caru, da je na izvjesni papir natisne. A Proklo kvestor, to pravni ministar, stajaše, pri poslu pisanja, gotovo uvijek do careve osobe, da se omaške i pogrješke izbjegnu. „Ni zla, ni dobra". zaključuje prezirno Prokopije, „podanicima ne učini Justin, pošto je bio čovjek neuk, u govorenju nevježa i puki prostak".

Strogost careve ortodoksije i vladanja. Bizantski historičar premašio zar u sudu. Nipošto mlohav i smeten slabić, voljom svojom upornom i oštrom Justin pribavi odmah halcedonskom saboru opće priznanje. Oko dogmatične vrijednosti tog sabora mlatali su se ljudi, od dva tri li naraštaja ovamo: Justin, dašto putem državne sile, učini kraj halcedonskoj trzavici. Čisto sebe smatrao odabranikom „nerazdružne Trojice", kako on to piše u Rim Hormizdi.[1] Tek bijaše istekao deseti dan, kako dogje do vlasti, srdito opaža Prokopije,[2] a već dade ubiti u palači Amancija eunuha, sa još drugima, za to, što nešto objesno izlanuše protiv patrijara Jovana. Crnili Amancija, kao manineja i „buntovnika na Trojstvo". Čini se, da je bila po srijedi i eunuhova zavjera; s njim poginu i područni mu kubikular Andrija, a još dva kubikulara zatočena su. U mjesto prestola, Teokrit nagje tamnicu, gdje ga zgnječiše velikim kamenima i baciše u more. Justina ovjenča patrijar Jovan. Ovjenčana je i Justinova žena, Lupicina, Lupicija, kojoj varvarsko ime puk, pri aklamaciji, promijeni u mekše grčko: Eufemija. Lupicija bila je robinja: kupi je Justin i učini je suložnicom, pak i suprugom, kad joj se privrže; sada je proglasi za augustu. Bijaše još nižega roda, nego li muž: roda varvarskog.[3] Vrlina je Justinova, što se on niske svojadi, ili prijateljâ

[1] Mansi. Ep. Justini ad Hormisdam, T. VIII, p. 434.

[2] Hist. Arc. c. 6.

[3] Možda i slavenskog: Lupicia = Ljubica. Ali iz ovoga još ne izlazi, da Justin, pa i glasoviti mu nećak Justinijan, imaju se smatrati i oni kao Slaveni rodom. Lupicia je kupljena robinja, pa samim slučajem primaknuta Justinu. U izvorima nema spomena o slavenstvu Justinovu: on je ili Tračanin, ili Ilir. Gatku, po kojoj se Justinijan slavenskim imenom zvao Upravda, mati mu, Justinova sestra, Biglenica = Vigilantia, a otac Istok = Sabatios, unese u novu historiju Alemannus. Ovaj izdavač Prokopijevih „Anekdota" poziva se na životopis Justinijanov, sastavljen od Ivana Marnavića, kanonika u Šibeniku, onda biskupa u Bosni, u prvoj polovini XVII vijeka. Marnavić, po svom kazivanju, bio bi pocrpao pomenute podatke o slavenskom rodu Justinijana i Justina u jednoj biografiji, koju sastavi Bogomil = Theophilos, učitelj Justinijanov; no tu rukopisnu biografiju, bajagi pronagjenu u Svetoj

negdašnjih, ne postidje nikad. Oskudne svoje suputnike iz Dardanije car ne zaboravi: njega, pače, preživje putni drugar Zimarh, u visokoj časti jednog komita Orienta ili Anatolije.

Vatreni branilac ortodoksne vjere, požuri se Justin, da natrag pozove one klerike, patricije i senatore, koje Anastazije bijaše odstranio. Nekima od njih podijeli i visoke čine, konzulat, pretorijsku prefekturu, zapovjedništva u vojsci. Na oporbenike padao, naprotiv, udar za udarom. Patrijar u Antiohiji, Sever, žestok Eutihovac, pobježe u Egipat, neki vele, izgubivši pogani jezik. Novi patrijar Pavao dade u diptihe po crkvama unijeti 630 halcedonskih otaca: otud shizma u velikom gradu Sirije, jer mnogi cijenjahu, da se pogoduje Nestorijevoj jeresi s pristankom na halcedonske ustanove. Minu vrijeme diplomatskog oklijevanja i obzira prema borcima za čistu Božju narav u Hristu. Po ediktu, što dogje na mjesto henotika, protivnici halcedonskog sabora ne trpe se ni u kakvom činu, pa ni u vojsci; da su iz klera izjureni, po sebi se razumije. Zavlada spoljašnja jednodušnost u vjeri, dašto uz staloženu, ali nikako ne uništenu vjersku strast. Svi episkopi sada pristaju uz halcedonski sabor, što je pribrojen trima prvima vaseljenskim.

Sa starijim Justinom revnovao je za vjeru mlagji Vitalijan. Vidjesmo ga do tri put naoružana zatočnika halcedonskog protiv Anastazija. Tog velikog buntovnika, moćna u Traciji i svagda spremna, da na carstvo nabaci rulje Bugarâ i Hunâ; tog oholicu i skorašnjeg tak-

---

Gori (Athos), osim Marnavića, niko ne vidje. Punim pravom sad se zabacuje svjedočanstvo Marnavićevo (K. Krumbacher: *Geschichte der Byzan. Litteratur*, s. 237). Ali opet pretjerano bi bilo tvrditi, da tri momka iz Bederiane, i u njima Justin, nikako ne mogahu, porijeklom svojim, biti Slaveni. Tri momka, po velikoj prilici, bijahu kmetovi na zemlji fiska, sa dužnošću slučajne vojničke službe. Ovakovi fiskalni kmetovi, ponajviše postankom tugjini, nama su poznati iz uredbe rimskog kolonata. Vidjesmo već, kako je carska vlast naseljavala, na balkanskom poluostrvu, i Bastarne i druge varvare. Pomiješani, u polju, s urogjenim kmetovima, došljaci ti, nakon dva tri naraštaja, obično bi jezik svoj pometnuli i postali kao novi Tračani i Iliri. Mogla je da bude takova, ili slična takovoj, i Justinova porodica. Prokopije, u svojoj *Hist. Arc.* (c. 14), za Justinijana zna da priča nešto čudno. Visoko zobraženi Justinijan, govoreći grčki, varvarizao je (ἐβαρβάριζεν), iz prva pače nije grčki ni lako govorio. Otkud to? Da je obiteljski prvi jezik Justinijanov bio latinski, ili ilirski, ili trački, valjda Prokopije ne bi upotrebio oštru riječ: βαρβαρίζω. Justin i Justinijan bijahu poluvarvari, a moguće i Slaveni porijeklom od iskona. Dakako, o slobodno naseljenim Slavenima na balkanskom poluostrvu još nije govora, za ova doba.

maca za presto bilo je Justinu po što po to sebi pridobîti. Iz Tracije pozva ga k sebi odmah u Carigrad, i učini mu se brat od zakletve. Po običaju, pila bi se za to u crkvi Hristova čaša i uzimale zajedno hristjanske svete tajne. Ovako pobratimstvo grčki se zvalo ἀδελφοπιστία, a pobratimi ἀδελφοποιητοί, ili ἀγαπητοί. Pobratim Vitalijan posta, sedmi dan iza dolaska, jedan od dva nazočna magistra, pa i konzul za god. 520. U carskoj palači ko vigjeniji, ko silniji od njega! Ali jednog dana jula mjeseca, kad konzul Vitalijan, iza ovršenih konzulskih igara, dogje, praćen dvojicom svojih ljudi, u palaču, ovdje kod drugih velikih vrata, u dvorištu pred atrijem, izdajnički nasrnulo se nanj: pade pod šesnaest ili sedamnaest rana. Uz njega poginuše dva tjelesna mu stražara. Bizantinci većinom vele, da ga smakoše Carigragjani, kivni nanj, tirana i plijenitelja mnogih gradova, u prošlim ustancima; no Prokopije,[1] kao što i Evagrije,[2] gotovo vidoci dogagjaja, krive s onog ubistva Justina, koji se pritvori i ne žacnu se skršiti vjeru, prihvaćenu s Hristovim svetotajstvom. Dokaz je pak najjači u tom, što za ono umorstvo niko ne bi kažnjen. Vitalijana ipak upropasti i negdašnja mu divlja obijest protiv rimskog carstva, a valjda još većma nemirni mu duh s nametanjem i visokom ambicijom ispred starog cara Justina i mladog careva nećaka Justinijana. Ovaj je tom prilikom učinjen magistrom „in praesenti". I nanj pade sumnja, da ujaku pomože ukloniti omraženog i preopasnog Vitalijana.

Taj takovi nametnik mogao je sebe da drži za neminovnog nasljednika Justinova u carstvu. Vitalijanovo mjesto stao malo po malo zauzimati Justinijan. Osim visoke službe prezentalnog magistra, carevu nećaku dopade sada čast konzulata za god. 521. Dočim ga za se predobivao, htjede on i zasjeniti carigradski puk sjajem svojih konzulskih igara, prije nevigjenih. Do 280,000 zlatnih solida utroši Justinijan, što pri svečanom svojem hodu, bacajući u svjetinu novca, što pripremajući one igre. U amfiteatru izloženo je 20 lavova i 30 leoparda, uz još drugu zvjerad. Kočijašima hipodroma darova više konja, boljih od boljega, sa cijelom opremom. Nazočni Marcelin nagje za vrijedno, da glasoviti taj konzulat ispiše u listovima svoje suhe hronike. U očima naroda proslavi se konzul Justinijan naspram Vitalijanu, tragičnoga konzula pregjašnje godine.

Snošaji s Perzijom. Rekao bih, da iskreno održanje zadate riječi ne bijaše taman visoka vrlina Justinova. U ostalom, njegovo je vla-

[1] Hist. Arc. c. 6.
[2] L. IV, c. 3.

danje, i pored vjerske nesnošljivosti, časno, ako je čast i slava u tome, što niko od neprijateljâ sa strane ne usudi se onda dirati u carevinu. Svojim redom kod financijske uprave, naslijegjenim od Anastazija, svojom brigom za vojsku i za učvršćenje granica, on očuva mir u Podunavlju. Na tamošnjim branicima, gotovo svima, dade ponešto popraviti ili dograditi. Bilo mira i u Aziji, premda se pokatkad živo čarkalo na megji Perzije. Ipak s Perzijom umalo Justin da ne zagazi u veliki rat, poradi kavkaskog plemena Lazâ, od prilike naseljenih u primorju današnjeg ruskog grada Batuma, kud su sada Gruzi. Lazika bijaše područna Perziji: svaki novi kralj u njoj primao bi potvrdu iz Ktezifona. God. 522, kad Tzatije, ili Tzato, bude kralj, učini se hristjaninom, dogje k caru Justinu u Bizant, pokori mu se i primi iz njegovih ruka znakove kraljevstva. Ovjenča ga Justin diademom romejskog reza i ogrnu mu bijelu svilenu hlamidu sa zlatnim obrubom[1]; na toj hlamidi, i na isto onakoj tunici, bijaše uvezen plavi mali lik Justinov, čim se odavalo vazalstvo pod rimskim carom. Kralju Lazâ tek čizme ostadoše domaće, rumenkaste i potkićene, kao i pojas, biserjem, po običaju perzijskom. Pokrštenik Tzato dobi u Carigradu i nevjestu Valerijanu, ćer jednog patricija, pa mladenci, od Justina presjajno darovani, odoše u Laziku. Na ove vijesti raspali se Kabad, koji još uvijek vladaše u Ktezifonu. Otimala se Lazika suverenstvu Perzije i vjeri mazdejskoj. „Dok ti besjediš o miru megju nama, a i sklapaš ga, dotle radiš kao neprijatelj. Eto, ti prihvati kralja Lazâ, meni potčinjena, koji nije u vlasti Rimljana, već u državi Perzâ, od vajkada“[2]: reče Kabad Justinu u pismu, što mu upravi preko poslanikâ. Pozivao se Kabad na mir, pritvrgjen nedavno sa carem, u god. 520. Otpisa ovaj, da on nikoga k sebi ne mami, već primi, zamoljen, hristjanina, „koji se oprosti poganštine i neznabožačkih žrtava i zablude demonâ“.[3] Odgovor ne smiri Kabada. Spremala se na rimsko carstvo navala perzijska, sa pripomoći od 20,000 Bijelih Huna ili Turaka, pod vogjom im Zilbigi.[4] Turski vogja, bogato naplaćen, bijaše caru rimskom sa zakletvom svoju vjeru već obvezao, a sad je kršio. Još jednim pismom Justin tražio mir. Pomene on Kabadu krivu kletvu i nevjeru Huna: „valja da mi“, nabaci u pismu, „budući braća, prijateljski radimo, i neka se ove psine s nama

[1] Purpurni obrub pripadaše carskome plaštu ili hlamidi.
[2] Malalas l. XVII.
[3] Id. ib.
[4] Piše se i drukčije: Zilgbis, Tzilgbir, Ziligdes.

ne igraju".[1] Od jednom će Kabad Zilbigu: „Od Rimljana primi li ti darova na Perze? -- Primih".[2] Nakon priznanja ubi ga, i u sumrak napusti perzijsku vojsku na Hune, koji pogiboše malne svi. Kabad ugovori mir s Justinom. Želio ga zatim, šta više, skrbnikom i poočimom Kosroju, svom sinu od sestre, kome namjenjivaše nasljestvo. Stvar car iznese pred senat, čijim savjetom, a i nastojanjem kvestora Prokla, ponuda je otklonjena, kano škakljivo upletanje u razmirice doma Sasanidâ. Sa svega toga žaoka ostade u Kabadu i u nasljedniku mu Kosroju, koji će Justinova nasljednika, Justinijana, potonjim ratovanjem silno ometati pri njegovu golemom poduzeću obnove cjelokupnog rimskog carstva protiv Germanâ na Zapadu. Zbog neprihvaćenog posinjenja Perzija prelomi mir s Romanijom, u zadnje carevo doba. Prelomi ga i radi Kavkaza. Justin imenovaše Tzata, kralja Lazâ, svojim sinom. Sasanidi mišljahu, da im se čini nepravda, što car rimski, pa ma bilo i radi Hristove vjere, sebi prisvaja davne podanike perzijske.

Pokolj maniheja u Perziji. Postanak maniheizma i nauk njegov. Na godinu poslije spora o Lazici, siloviti i plahi Kabad učini u Perziji čitav pokolj manihejâ. Kako s vremenom od ovih nastadoše Bogomili, ili Babuni, megju južnim Slavenima, i Katari, ili Patareni, u Zapadu, vrijedno je, da se na ovu zgodu ponešto iz daljega obazremo i maniheizam ovdje malko ogledamo.

Maniheizam, u svojoj suštini, nije drugo, do li Zoroastrova religija dvaju počela, to jest mazdeizam ili parsizam, ali dotjeran do veće načelne strogosti, pa i s nekom primjesom hristjanskom, po primjeru gnosticizma. Γνῶσις, spoznaja filozofska, što tajnim svojim sektama toliko uznmuti prvu crkvu, oživje opet u maniheizmu, kome je takogje navlaka spoljašnja bila u nekoliko hristjanska. Autor je manihejskoj religiji Perzijanac Mani (Manes, Manichaeus), sin plemića Fataka Babaka. Rodio se Mani izvan prave Perzije, u Mezopotamiji, u drugom desetku III vijeka, te je u momačkim godinama doživio slavno uskrsnuće svog naroda i vjere iranske. Dok se ova obnavljala revnošću magâ i prvih Sasanida, izigje i on kao reformator, no iz krajeva zapadnih, s primljenim ponekim pojmovima semitskim i hristjanskim, svakako sa smjerom, što je sezao dalje od prostog nauka Zoroastrova. Zanese ga zar fantastična zamisao, da sljubi dva svijeta, iranski i zapadnjački. Mani je bio vrlo provrtan i radljiv. Da uskori rasprostiranje svog nauka, sastavi mnogo knjiga, i za javnu i za tajnu

[1] Malalae l. XVII.
[2] Chron. Pasch. p. 615.

upotrebu; napisa i mnogu poslanicu. Rado je slušan od Šapura I i od Hormizda, no nasljednik Hormizdov, Bahram I (274 – 7), dade ga razapeti na križ i mrtvo mu tijelo odrijeti. Draženjem magâ, navali ljuto progonstvo, u Perziji, na maniheje.

U temeljnom osnovu maniheizam skladao se sa Zoroastrovom vjerom, no se u mnogome i razilazio, naročito u načinu bogosluženja. Dva su vječna počela, dva su carstva, vidjela i tmine, dobra i zla.[1] Božje carstvo vidjela, inače neograničeno, graniči prema dolje sa haotičnim carstvom tmine, koja je prirode ženske. U tmini je pet elementâ: dim, tama, oganj, voda, vjetar, koji rodiše i knezove svoje. Od dima su dvonoge živine, od kojih vuku ljudi porijeklo; od tmine dolazi, što puže; od ognja četveronošci; od vode, što pliva; od vjetra, što leti. Ovim elementima na ustuk stoje elementi i knezovi božji: vazduh, vidjelo, dobar oganj, dobra voda i dobar vjetar. Iz tamnih pet živalja iskrsnu, po vremenu, zmijska sotona, koja bjesni i drma carstvom vidjela. Protiv sotone svijetli bog stvori prvotnog čovjeka, kog sotona pobijedi, a istom sa svojih pet onih živalja bog oslobagja. U stravičnoj toj borbi splete se, smiješa se vidjelo sa tminom, dobro sa zlom, pa iz mješavine postade ovaj svijet vidovni. Adam i Eva, kojima je otac Saklas, rogjeni su od knezova dima; no duše su dobre i jednake suštine s bogom. Ipak su u jednom čovjeku dvije duše i dvije pameti, dobra i zla, te se rvu megju sobom. Vidjelo se neprestano izvija iz tmine, dobro se čisti oda zla, boreći se sa sotonom i zlodusima od njega stvorenim. Da prosvijetli ljude i da ih pouči razaznati dobro oda zla, prvotni čovjek posla spasa Isusa. Dogje Isus da oprosti duše, a ne tjelesa, a ne bješe u puti, te mu i smrt i uskrs biše zgoljna utvara. Sveto pismo novog zavjeta red je valjano tumačiti, pa su još i bolja druga pisma hristjanska (apokrifi neki). Što se starog zavjeta tiče, Mojsijev bog jest jedan od knezova tame. Spasenje nije još izvršeno, jer svejednako postoji Eva, pohota. Nego, obećani po Hristu Paraklet eto se pojavi u Maniheju (Mani), koji za to, u svojim poslanicama, zove sebe apostolom Isusa Hrista. Kroz Maniheja i njegove pravednike djelo spasenja sad hoće da pravo uspijeva. Kad se vijek bude skončao požarom ovog svijeta, suština zla, i ako će na dalje poživjeti, privezaće se za neku kruglju i ostati će tu kao u zatvoru.

---

[1] Pošto smo na razmaku V i VI vijeka, crtamo manihejski nauk osobito po jednom Anonimu iz V vijeka. Anonim gotovo doslovce slijedi sv. Augustina *(Liber de Haeresibus ad Quodvultdeum),* koji i sam bijaše jednom manihej.

*

Manihejska je crkva ustrojena nekako po hristjansku. Po primjeru 12 apostolâ, Mani je imao 12 glavnih učenika, čiji su nasljednici važili u crkvi kao „magistri“, uz trinaestoga poglavicu. Magistri rukopolažu 72 episkopa, koji opet rede prezvitere u velikom broju; na posluzi episkopima stoje djakoni. Maniheji su dvojaki: istinski, što su odabrani i savršeni, ἐκλεκτοί, τέλειοι, „electi“, „perfecti“, i prosti slušači, κατηχούμενοι, „auditores“. U ove slušače spada množina, koja ne može da se do savršenosti i do uništenja ljudske pohote uzvine, već se zadovoljava time, što u crkvi sebi namiče zasluga, starajući se za savršene, posteći i čineći dobro. Odabrani maniheji brižno paze na to, da se ne bi mrsili: mesa ne jedu, a ponajviše ni ribe, ni jajâ, i ne piju vina, te žuči tamnog zloduha, niti mlijeka. Jedu grožgja, dok u mast ne će ni prsta zamočiti i okusiti. Dolazi svako meso od knezova tame. U svijetu je suština božja primiješana svemu, imenito čistim jelima; ona se luči i oda zla razvezuje načinom življenja i jedenja odabranikâ. U slušačâ, a još više u drugih ljudi van crkve manihejske, onaj dio božje suštine, što je sklopljen u jelima i u pićima, još tješnje se vezuje, naročito pak u onih, koji djecu ragjaju. S toga odabranici osugjuju ženidbu, i prijeće njezin plod, koliko mogu, jer će se u puti djece okovati svijetla suština. Protivnici manihejaca optužiše ih sa gadova, i sa nekoga „scelestum sacramentum“. Radi onog onakog svog čišćenja odabranici su prozvani καθαρίσται, čistioci, odakle, po prilici, dolazi ime Katari za zapadne maniheje srednjeg vijeka. Inače, red bijaše tima savršenim čistiocima ustezati se od požuda, ne tjerati zanata ručnog i ne teći sebi bogastva. Po Maniju, tri zaklopa, tri „pečata“, bijahu udarena na njih: ustega ustiju, rukû i njedara. Življahu od prinosâ u čistim jelima, u povrću, što bi slušači njima rado pružali, da dobiju blagoslov i molitvu njihovu. Usprkos milovanog hristjanskog imena i učestane molitve i posta, ti „hristjani“, kao što u dogmi, tako i u bogosluženju, malo šta imahu hristjanskog. Krštenje vodom zabacivali, jer da ne pomaže spasenju. Žrtve na otaru ne činili nikakove, već postili, i odabranici i slušači, čak i do sedam puta u mjesecu. Izricali neke svoje himne, i molili se obilno, dubeći, po danu obrnuti prema suncu, kudgod ono kreće, obnoć prema mjesecu, a gdje mjesečine nije, prema sjeveru, sjedištu kneza svjetlosti, i stazi, kojom se sunce vraća na istok. Ide natrag k sjedištu svom, u carstvo božje, sve ono svjetlo, što se po odabranicima očišćava; ide na dvije lagje, načinjene od božje suštine, a te su lagje taman mjesec i sunce. Iz dobre je vode mjesec, iz dobra ognja sunce. U one dvije lagje

jesu i božje moći, koje se preobrazuju u muškiće, da k sebi primame ženske naroda protivničkog, e bi kroz požudu ovima odbjeglo vidjelo, prisuto udima njihovim, te, po svijetlim angjelima očišćeno, na iste lagje ukrcalo se. Manihejski pomen mrtvima bijaše vrlo svečan, uz mnogo biljega simboličnih.[1] Svake godine, u martu, činio se pomen i velikom učitelju Maniju, čija učiteljska stolica, tu postavljena, pokazivaše, da je on u duhu nazočan. Umrlih manihejskih slušača duše prelaze u odabranike; druge niže duše idu u marvu i u bilje, pa s toga biljke i drveta, kad ih se ozledi, osjećaju i boluju. Odabranici ne bi, u polju, uzbrali voće, niti lista jednog otrgli. Poljodjelstvo umorstvo je mnogostručno, osobito gdje se dračje iskopava: slušačima se dopušta tek za to, što se odatle pruža jelo savršenima, koji će ga u svom želucu pročistiti, izmolivši slušačima oproštenje. U ovome je oštra opreka izmegju maniheizma i perzijskog mazdeizma sa zapovijegju, da se gaji zemlja. A po gotovo u svemu vjerovanju manihejskom stoji opreka s hristjanstvom, pak i u shvaćanju moralne odgovornosti čovječje. Svaka je tjelesna požuda, govorahu maniheji, od tamne protivničke suštine; vječna je i vječno se ponavlja: grijeh je do nje, a nije do čovječje slobodne volje. Čisto je vidjeti, da sljedbenicima Manijeve vjere sama vanjska odora bijaše hristjanska.

Uza sva progonstva i učiteljevu sramotnu smrt pod Bahramom, Manijeva vjera provlačila se po Perziji i napredovala. U vrijeme Kabadovo, koji inače bijaše više prijazan hristjanima, nego njima, maniheji su se razmahali toliko, da su se čak nadali i prevratu državnom sebi u korist. Poglavica, vrhovni episkop, bio im tada Indazar. Pridobili Ftasuarsu, trećeg sina Kabadova, koga njemu rodi jedna kći, i rovali, da Ftasuarsu postave na presto, tobož s pristankom starog oca. Kad to sazna Kabad, sakupi narod na veliki zbor, kano da i sam hoće stvar pred njim izvesti, razluči došle maniheje i na mjestu dade ih sve isjeći po vojnicima. Smaknut je episkop Indazar, uz prvake perzijske toga mišljenja. Pokolj se rasprostije po cijeloj zemlji. Ubijani su posvuda maniheji s porodicama svojim, a imanje im je plijenjeno u fisk.

---

[1] Mladi mjesec i zvijezde, što ih je često gledati na stećcima u našim pokopištima iz starog doba, mogli bi biti takvi biljezi bogomilski. Ali je ovo tek nagagjanje naše, valjda bez temelja. Ako pogagjamo, mjesec bio bi dušna lagja, a i zvijezda druga takova lagja, ili da je zvijezdom tu naslikano sunce, ili da je to božja sjeverna zvijezda manihejska. U ostalom, da je mjesec uz zvijezdu kao neka svojina iranska, rekli bismo i po tome, što se ono opaža i na tiari Sasanidâ.

Justin ne trpi inovjeraca nikakovih. I car Justin oštro ih progoni, po svojoj državi. Već se u III vijeku pojaviše Manijevi učenici na rimskoj zemlji, i propovijedali vjeru, sa dosta uspjeha, naročito po Africi. Vjerska sloboda, uzdržana prilično od Konstantina do Teodozija I, pomože im raširivanju. Premda ih počeše potom goniti, kao i sve jeretike, pače zaprijetiše njihovim duhovnicima smrću s ognjem, kaže nam se, da je manihejâ opet bio priličan broj u gradu Rimu, u V vijeku. Po Africi bilo njih još više: prije obraćenja, retor je Augustin njihov slušač. Sustavno, rimska vlast ipak ne okomi se na njih; uzeše ih jače protjerivati upanuli Vandali. U istočnoj carevini, pri dugoj trzavici radi halcedonskog sabora, kao da su maniheji zaboravljeni. Pominju se uzgred, osobito onda, kad se hoće ponešto od njihove vjere prišiti caru Anastaziju. Sada Justin, kome i onako bješe zazorno svako inovjerstvo, obori se na njih, valjda po glasovima iz Perzije i po primjeru Kabadovu, i smrću kazni mnoge. Čini se, da se imenito megju ženama nalazilo mnogo pristalica manihejskih. Osugjena je u Carigradu i žena senatora Eritrija.[1] Goniše maniheje upravo žestoko u istočnim oblastima carevine, gdje bijahu, po svoj prilici, i najšire razvriježeni. Na njih zapovjednik Sekundo, jednom konzul, a poslan u Istok od Justina da pazi na Perzijance i Saracene, diže strastvenu hajku, mnoge stavi pred sud i pogubi.

Oteža careva ruka na sve inovjerce. Prostom i neukom Justinu nisu glavu razbijale tančine i mudrine u vjeri; negdašnjem soldatu nije bilo do nikakove ravnoteže megju strankama u duhovnoj opreci. Njegova je riječ glasila: jedinstvo![2] U tome ga pritvrgjivaše i neumolna ortodoksija nećaka Justinijana, koji je ujaku sve to većma bivao glavni savjetnik i pomoćnik. Justinijan privede caru poslanike rimskoga pape Hormizde. Zbog prigrljenog henotika carigradska je patrijaršija stajala dugo vremena u nesporazumljenju sa zapadnom crkvom; sad ne samo da su Zenon i Anastazije izbrisani iz diptihâ, nego je osugjena i uspomena patrijara Akakija, i ako s nekim oklijevanjem. Još tješnje prijateljstvo sveza Justina i Hormizdina nasljednika, papu Ivana I (523—6), upletena u tragičnu parnicu, što ju u Italiji ostrogotski kralj Teoderik podignu protiv glasovitih rimskih prvaka, senatorâ Boetija i Simaha. Osim halcedonske vjeroispovijesti ne trpeći druge, Justin se ispriječi i na arijane. Stao im otimati

[1] Malalae l. XVII.

[2] Mansi. T. VIII, p. 435, ep. Justini ad Hormisdam: „. . . utpote semper unitatis amatores . . .“

crkve i davati katolicima. Iz prva ostavio na miru arianske Gote, kojih je još uvijek, i poslije gotske seobe u Italiju, bilo nekoliko u Istoku, no do skora uzimao crkve i njima, i prevjeravao Gote, gdje i kako je mogao. Na nasilje, svojim sunarodnicima činjeno, planu Teoderik, tad vladar nad Ostrogotima i Vizigotima i prestavnik najvigjeniji arianizma. God. 523 naloži papi Ivanu i trojici odabranih senatora rimskih, vogjenih od mudrog patricija Agapeta, da idu k caru. Poruka od prilike glasijaše: Teoderik će s katolicima u Italiji postupati onako, kako će car s arijanima u Istoku. Sa četvoricom senatora i sa pet episkopa dogje Ivan u Carigrad 524 god., prvi od rimskih papa, što se na taj put dade. Čudnog poslanika u čudnom poslu, papu prisiljena posrednika za arijane, Carigragjani dočekaše ostentativno. Izišli njemu na susret za 12 rimskih milja daleko od grada, noseći krstove i zapaljene zublje. Susrete ga i sam car, i pokloni mu se duboko. Patrijar Epifanije (520—36) privoli, da mu prvo mjesto ustupi,[1] Ivan sjedne u crkvi na desni presto, i na dan uskrsni činodjejstvova latinskom molitvom. Htjede Justin, da ga veliki patrijar zapadni po novo diademom ovjenča. Razilaze se vijesti o vršenju Teoderikova naloga po Ivanu. Mi ćemo reći, da ga izvrši kako tako, ili nikako. U onome poslu papa, naravski, bijaše najnezgodniji miritelj. Il da se u njemu uzbuni rogjeno pravovjerno osjećanje protiv kraljeva naloga, il da Rimljaninu Ivanu zabliještiše oči od rimskoga sjaja u Carigradu, on gotske zahtjeve, regbi, izloži mlako, a valjda i baci u nemar. Sam bio bi osvećivao iz nova, u prestolnici, crkve, arijanima otete.[2] Netom se Ivan povrati u Ravenu, Teoderik utamniči i njega i četiri mu druga senatora, posumnjivši urotu rimsku. Uz Boetija i Simaha, usmrćene u god. 524, postrada i papa Ivan, koji 18 maja 526 umrije, ležeći u tamnici kod Ravene. Crkovnom svojom strogošću skrenu Justin carstvo istočno, i osim suprotne rimske misli, na sustavno neprijateljstvo s gotskim arianskim svijetom. Do brza, pod Justinijanom, to neprijateljstvo sazreće do rata vandalskog i ostrogotskog.

Dobra mu uprava carevine, savjetovanjem nećaka Justinijana. Bizantinci jednim glasom hvale Justinovu upravu, a ne zabavlja njoj ni Prokopije, malo prijazan prostacima iz Bederiane, uspe-

[1] Teoph. Chron. A. M. 6016.

[2] Gregorii Tur. de gloria martyrum c. 40 — Mansi. T. VIII, p. 605—7: Ep. papae Johannis ad episcopos Italiae. Papin je list zar neautentičan, ali izražava mišljenje katolikâ o načinu, kako Ivan poslanstvo svoje izvrši.

tima na presto. Ta hvala zapravo dobrim jednim dijelom ide Justinijana, ujakova doglavnika, koji bi u radu, gdje bi ustrebalo, priskočio caru. Već od prvih godina careve vlade, prikrivena ruka Justinijana, komita, patricija, konzula, vojnog magistra „in presenti", kreće sve jače upravnim strojem. Po smrti Vitalijanovoj „cijela uprava pripade" Justinijanu, veli jedan Bizantinac, valjda nešto malo pretjerujući.[1] Prvaci u dvoru molili onda cara, neka magistra nećaka proglasi suvladarom. „Vama je poželjeti, da ovu ne obuče mlagji čovjek!" car će njima, prihvativ svoju purpuru.[2] Ipak ne dugo zatim senat glasova Justinijanu naslov: „nobilissimus", čim je on učinjen cezar i označen kao prezumtivni nasljednik.

Čvrstu ruku Justinovu, a još čvršću Justinijanovu osjetiše hipične stranke u Bizantiji. Bješe kao moda, da se i sam dvor ubraja u jednu od dvije stranke. Justin naginjao Plavašima ili Venetima. Održavši prevagu u narodu, činili ovi u svima gradovima smutnje, sve to žešće, do šeste Justinove godine. Svegjernog komešanja pri utrkama, to već kazasmo, bilo u Carigradu, a još više u Antiohiji, odakle bijes provali svuda. Bacali se kamenicama, tukli, ubijali. Veneti na Prazine, Zelenaše, nasrtali mačevima i nožima, pri susretu na ulici; navaljivali na njih, utajane po kućama. Podrediv sebi, stranačkim vezama, sve i svakoga, prkosili i vlastima; nemoćni, ili nehajni, arhonti po gradovima, gradski prefekt u Carigradu, češće nisu smjeli, ili nisu marili, da kazne ubistva. God. 523 Justin objavi zakon, doslije u ovom poslu najstrožiji: smrt smutljivcima, uz zapljenu imovine, pa ma koje stranke bili. Čudno, da se, pored takih prijetnja, namah ne smiriše! Palo je glava odsječenih, vješano ih je, spaljeno ih je, uz povlagjivanje mirnih gragjana. U Carigradu skotrlja se, na grozu sviju, i glava jednog gavana, Teodozija Ztike, dostojanstvom „illustris". Kazni ga gradski prefekt, Teodot, bivši komit u Orientu; no je lišen prefekture i zatočen, jer on to učini bez careva znanja. Nije to bilo popuštanje, već pozivanje na dužnu poštu prema vrhovnome sucu caru, gdje se radi o krvi pripadnikâ prvome činu „božanstvene jerarhije". Neobzirnom ovakom strogošću utjeran je napokon strah u sve nemirnjake i povraćen je poredak svuda. Zabranjeni su i neki igrokazi, a po Aziji razmetni su plesači odagnati, dok su ostavljeni u Aleksandriji.

Staranje Justinovo ukaza se u veliko pri teškim nedaćama od potresâ. U rimskom Istoku bilo i prije žestokih trešnja, ali šesti je

[1] Zonarae l. XIV, c. 5.
[2] Id. ib.

vijek, osobito u prvoj poli, vijek geološkog vrenja, što drma užasno Sirijom, Malom Azijom i balkanskim poluostrvom. Za Justina, nemili trusovi ljuljaju Cilicijom i Ozroenom; razoruju Korint i Drač. Ali ne bi nigdje strahota takva, kakova 29 maja 526 god. zadesi raskošnu veliku Antiohiju. Bijaše petak, dan poslije Spasova. Potres razvali cijelu Antiohiju i u isto doba ošteti Carigrad. Buknu u Antiohiji i požar iz kuhinja, jer je bilo vrijeme objeda i duvao vjetar, te što trešnjom, što ognjem, sav je grad razasut, ili pretvoren u garište: izginulo, kaže se, dašto pretjerano, oko 250,000 duša.[1] Zaglavi i patrijar Eufrazije. U obližnjim znatnim varošima, Dafni i Seleuciji, pa na 20 rimskih milja okolo Antiohije, srušiše se takogje sve zgrade. Od pametara, nigda i nigdje ovakova nesreća. Od kako Macedonac Seleuk grad sazida, i po ocu svom prozva Antiohijom, čitav je postojao za osam vijekova: od jednom sad pusto grobište žiteljima! Kao na gomile, ležali usmrćeni ljudi, žene i djeca. Tresla se zemlja i tutnjila grozno jošte za dugo, pa nakon triest mjeseci iza prvoga, dne 29 novembra 528 god., ponovi se prejak drugi potres. Radi onog crnog petka antiohijskog car i svi senatori, na Duhove, pokunjeni, suzni, pogjoše u crkvu, car bez diadema, senatori u tamnim odjećama. U Carigradu biše, za neko vrijeme, obustavljene igre. Neiskazanu bijedu Antiohije Justin, što je ikako mogao, ublaži: odmah dade 50 centenara zlata i posla tamo zidare. I ponovo udijeli Antiohijanima, a svojski se pobrinu za oštećene sve gradove.

Nećak august i smrt Justinova. Da se pridigne čemerna Antiohija, dade mnogo novca i Justinijan, netom bude proglašen augustom uz cara ujaka. Ostarjelomu Justinu na nozi otvori se rana, što mu negda u boju zadade strijela, pa, bolujući, učini posinkom i suvladarom nećaka, na 1 aprila 527 god., na uskrs. On sam u carskoj palači ovjenča mu glavu diademom, u prisustvu patrijara Epifanija i prvakâ u vlasti. Ovjenčani Justinijan izagje k narodu, sakupljenu u hipodromu, koji mu radosno uzvika, nakon čega se novi august vrati u palaču. Naslov auguste pridjenut je i Justinijanovoj ženi, Teodori. Prokopije prigovara Justinu, što od nasljestva odmaknu sve rogjake Anastazijeve, premda ih bijaše mnogo, a i presjajnih.[2] Ali prigovor nije pravičan. Nemajući rogjene svoje djece, Justin, naravski, izruči žezlo sinu od sestre, sposobnom i prokušanom pomagaču svom. Domaće ovo veselje stari car, kome po jednoj vijesti bilo onda 75, po

[1] Malalae l. XVII.

[2] De Bello Pers. l. I, c. 11.

drugoj 77 godina, ne preživje nego samo četiri mjeseca. Preminu na 1 augusta, i sahraniše ga, u manastirskoj jednoj crkvi, do žene Eufemije.

Osoba Justinijanova. Justinijan ostade sam vladar u jeku muževne dobi, u 44-oj ili 45-oj godini svog života. Preko čitave Justinove vladavine savjetnik i pomoćnik ujcu i poočimu, pravcem istim vodiće upravu, ali sopstvenim pregalačkim duhom. Izuzmemo li prvoga Konstantina, na presto u Carigradu ne sjede nigda, niti će unaprijed ikad sjesti, veći car od ovog sina Sabacijeva i Vigilancijina, rogjena valjda 483 god., u slamenoj kući, kao i Justin, negdje u polju pri Šari planini do Bederiane i Taurezija, megju današnjim Skopljem i Velesom. Spremni genealozi otkriše Justinu i Justinijanu svijetlo porijeklo: Anicijev rod, od svih hristjanskih obitelji u rimskoj aristokraciji najdavnija i najslavnija, preselivši se, za Konstantina, iz Rima u Carigrad, bio bi u Dardaniji pustio jednu svoju plemenitu vriježu, odakle i ti carevi.[1] Toliko stoji, da s ujčevim napretkom poskoči i sreća kozarskoga nećaka. Daroviti momak Justinijan, odmah pažen od ujca, pa i dozvan iz Taurezija u Carigrad, išao je u grčke škole, te izučio sve. što su se mladi Bizantinci iz senatorskih kuća mogli učiti. Uza to, borio se s nerogjenim grčkim jezikom. Za dugo je u njega nešto potsjećalo na prve skromne mu dane, na ševarastu kolibu u jednom kraju zabitne Dardanije. Ni car nije sve hrapavo bio izgladio, izbrisao, iz početka. „Ništa ne imaše iz prva“, kaže zlobni Prokopije, „što bi dolikovalo carskome dostojanstvu, nit je mario, da ovo sačuva, već je varvarizirao jezikom i držanjem i mišljenjem“.[2]

Nego, ovaj s mukom obrazovani poluvarvar budio je pozor i poštovanje. Ako je i bio srednjeg stasa s tijelom jače razvijenim na strani gornjoj, opet je njega dičila muževna ljepota, uz duhoviti izražaj lica zdrava i bijela, sa pravilno ocrtanim nosom. Bizantinci mu ističu živ pogled, ublažen osmijehom na usnama. Kadikad izražaj lica znao je biti ipak oštar. U čvrsta čovjeka, ni debela ni mršava, bila su čvrsta i prsa. Već prošav, kao car, četrdesetu godinu, uz tanku kosu postade i ponešto ćelav, a i prosjed na glavi; brade nije

---

[1] Jordanis (c. 60), govoreći o ženidbi Justinijanova sinovca Germana s Amalovkom Matasuintom, ćerju Amalasuintinom, raduje se, kao Got, što je „conjuncta Aniciorum gens cum Amala stirpe“. O srostvu s Anicijevima sam Justinijan ne kaže ništa. Punim imenom i naslovom, piše se u god. 521: „Flavius Petrus Sabbatius Justinianus, vir illustris, comes, magister equitum et peditum praesentalis, et consul ordinarius“.

[2] Hist. Arc. c. 14.

puštao, to po običaju davnih Rimljana. Ovome opisu odgovara lik Justinijanov u mozaicima dviju crkava sv. Vitala i sv. Apolinara u Raveni, koji se još i danas čuvaju, a potječu, jedan iz srednjeg, drugi iz docnijeg vremena njegova vladanja. Dva mozaika iznose sliku Justinijana i žene mu Teodore. Car i carica, s pratnjom dvorana, donose crkvi priloge; car na glavi ima diadem s dvostrukim redom biserja, dok u lijevoj ruci, pokrivenoj togom, drži zemaljsku kruglju; desna ruka kao da redi i zapovijeda.

A Justinijanove duševne sposobnosti nadmašivale su svaku hvalu vanjskoga mu obličja. Rodom ne-Grk, a valjda i ne-Latinin, bijaše on, kao malo ko drugi u carevini izmedju izobraženih, usvojio i grčku i latinsku ondašnju kulturu. Pamfletist Prokopije, uza svu mržnju, priznaje, da je vrlo dokučit, pa bilježi veliku oštrinu njegove pameti i brzinu provagjanja svega zamišljenog.[1] Kano vojni magistar, ode na granicu Perzije za kratko vrijeme, i tamo se odlikovao. Bješe umjetan u svakoj. Preživa pamet Justinijanova segnu se za najraznovrsnijim poslom, dok shvati po gotovo sve bistar mu razum. Pravnik i pjesnik, upravitelj i muzičar, bogoslov i arhitekt, ne izmače se ništa neumornom, ali i nemirnom tome duhu. Svaku je vršio; svuda ga je dotjecalo. Mnoge gragjevine, imenito crkve, a i pogdjekoje tvrgjave, izvedene su po njegovoj osnovi. Današnje patrologije štampaju bogoslovne spise, edikte i rasprave, što ih on sam, pored neke pripomoći svojih teologa, sastavi. Tropar, ili himnu: ὁμογενὴς υἱός (unigenitus filius), što i sada pri početku liturgije pravoslavne kler pjeva, Teofan pripisuje Justinijanu.[2] Drugi su carevi, već odavna, općili pismeno sa senatom i na rasprave slali svog ministra kvestora; Justinijan češće išao bi glavom tamo, da živom riječju važne posle otrsi, i ako nije u prvi mah taman dovoljno, po Prokopiju, raspolagao jezikom.[3] Zamjera mu Prokopije i ovo, što bi sio i sam da sudi; oko njega bi se mnoštvo zgrnulo, pa je neprilika ležala i u tome, što od njega cara ne bješe priziva. Po istome piscu, takogje sam, bez ičije pomoći, rješavao je spise uredovne, i suviše se miješao čak i u poslove municipalnih magistrata. Dašto, ovako sitničarenje ne bijaše zdravo; no, ako je sam sudio, to je radio po uzoru davnih careva. U koječemu, visoki rimski vidici zanosili Justinijana.

Vanrednog čovjeka ne bismo dovoljno upoznali, da se ne dotaknemo i druge žice njegovih nazora i ćudi, ideala hristjanskog. U oni

[1] c. 13.
[2] Chron. A. M. 6028.
[3] Hist. Arc. c. 14: καίπερ οὕτω τῆς γλώττης ἔχων.

dan, u koji je ovjenčan diademom, razdade siromasima i crkvama svu vlastitu imovinu. Prema crkvi niko obzirniji od Justinijana. Savremeni Malala naziva ga „hristjaninom uznositim".[1] Sveštenicima je bio tako priklon, da ga jednako savremeni Prokop tuži, ili bijedi, što je u gragjanskim parnicama, po zlo shvaćenoj pobožnosti, krivo sudio, onima ili crkvama nauhar, a bilo i lako, veli, njega navraćati na svoju.[2] Pri jednoj velikoj litiji, patrijar Mena (536—52) sjedio u carevim kolima, dok je car hodao s pukom, litanijajući.[3] Kad bi u godini nastao časni post, pio same vode i jeo jednom svaki drugi dan ponešto zeleni, začinjene solju i kvasinom, naročito prije uskrsne svečanosti u velikoj nedjelji; u ta doba pospao bi kako tako koja tri sata u noći.[4] Ovakim postom jednom oboli teško i upade u ljute muke. A i u opće, ustajao je vrlo rano i lijegao kasno, kao da se srdi postelji: „bješe, tako reći, bez sna i jela, i nikada jestivima ili pićem do sitosti udovoljen, nego, nešto malo površnim prstom okusivši, digao bi se (sa stola)".[5] Sam Justinijan hvali se, u svojim novicama, što upotrebljava noć, isto kao i dan, i da ne bdije uzalud, već razmišlja o poslima, radeći postojano za svoje podanike. Što se tiče neprestane i neutrudive djelatnosti, Justinijanova narav se ukazuje veoma slična Bonapartovoj, koji govoraše: „Ja kod sebe ne mogu ustanoviti mjeru rada".[6] U imperatorskoj carigradskoj palači, prečesto u gluho doba noći bilo je slušati, gore dolje po hodnicima, monotoni štropot carevih koračaja. U ostalom, iz takve duševne prenapetosti proviruje u Justinijanu doista fantast, što u njegovoj osobi ide uporedo sa vrsnim carem i sa visoko obrazovanom osobom.

Valjda iz iste okolnosti razigranih njegovih živaca vuče uzrok i oštrina, kojom bi odmah provagjao svoju volju i nerijetko strogo kaznio. U svakom poslu volja mu je bila uporna, u gdječemu i neumoljiva. Žestio bi se na posrednike molitelje. Justinijana uz to nije žarila ni okrutnost, ni osveta. Više puta oprostio čak i onima, koji su mu o glavi radili. „Svakome bješe pristupačan i prijazan, pa nikome

[1] L. XVIII: μεγαλόψυχος χριστιανός.

[2] Hist. Arc. c. 13.

[3] Theoph. Chron. A. M. 6030.

[4] Hist. Arc. c. 13.

[5] Ib.

[6] I Bonapartu se dade na nesan. Spavaše obično šest sati, ali bi zadrijemao odmah, gdje ne bi imao šta da radi. Često, nakon tri sata noćnog sna, ustao bi na kabinetski posao. Justinijan takogje je radio svejednako, s rana jutra, u podne, u kasnoj noći, sam ili s drugima (Proc. De Aedif. l. I, c. 7).

ne dogodi se, da bi izključen bio od saslušaja, niti bi se ikad razljutio na one, koji bi nepristojno pred njim stajali ili govorili." Ovo su riječi jednog protivnika, koji inače piše u zasjedi i podvalama se razmeće.[1] Ali se je car ukazivao ljut i neobziran do skrajnosti, u stvarima neosobnim, i u krugu omiljenih svojih nazora. Ljut u upravi, ljut u vjeri. Mi, dakako, ne primamo strastvene riječi Prokopijeve: „Javno ne bi nikada pokazao srdnje, niti planuo na ljude sebi omražene, nego bi blaga lica, tihih obrva i mirnim glasom zapovijedao propast miriadâ nedužnih ljudi, rasap gradova, konfiskaciju dobara".[2] Čuje se ovdje deklamacija, koja ne uvjerava. Nego stoji, da bi, naročito u stvarima religije, obično prevršio mjeru i kaznio plaho i kruto. Odmah u drugoj godini njegova vladanja desi se slučaj, da se dva episkopa, na Rodu i u Diospolju u Traciji, preteško ogriješiše o čistoću. Car dade ih dovesti u Carigrad, osuditi po gradskom prefektu, jednoga od njih izmučiti, drugoga i uškopiti. Nošeni su okolo po gradu, a glasnik vikao: „Vi, episkopi, ne kaljajte časno dostojanstvo!"[3] Otad kazna uškopljenja pade na pederaste. Običaj vodanja naokolo i nosanja grgjih zločinaca učesta, od Justinijana dalje. Strah od Justinijana, pokatkad kaznitelja nemila, vladara nikad spokojna, šetaoca mukla u carskoj palači, razbirača oštroumna u svemu, ugje u široke krugove, pa opadači kazivali, da je u ćudi i u vidu sličan Domicijanu.[4] Rekoše, da je i Dioklecijan. Vigjali drugi u njemu grozno nešto, paklenu hudobu. Justinijan je demon![5] Ta on ne jede, ni pije, kao što ljudi obični. Posti sasma do dva dana, a na obrazima ostaje mu rumenilo. Niti spava. Gle! u gluho doba noći, kad svaki Božji stvor počiva, ula se po palači poput avetine.[6]

Čudo, da je Justinijana za vilovnjaka, za neko vanprirodno stvorenje, smatrao i mudri Prokopije, pa, tome na dokaz, pokupio bajke. Mati Vigilancija da kaza prijateljskim osobama, kako Justinijan ne bijaše sin Sabaciju, njenom mužu, niti čovjeku komu, već, pri začeću, da joj pridogje neki duh; ona ovog ne vidje, ali ga osjeti, onda duh iščeznu, kao što biva u snu. Jednom, u mukloj noći, ponekim kubi-

---

[1] Procopii Hist. Arc. c. 13.

[2] Ib. Drugdje (c. 8) veli, da, majstor u pretvaranju, lagao bi i samom suzom, kojom bi olako orosio oko.

[3] Teoph. Chron. A. M. 6021.

[4] Procopii Hist. Arc. c. 8.

[5] Isto i Napoleonu u Njemačkoj pripisaše demonsku snagu, a u Rusiji mnogi povjerovaše, da je Antihrist.

[6] Procopii Hist. Arc. c. 8.

kularima čiste duše pričini se, e ne gledaju cara, već utvaru neobičnu. Šaptao drugima na uho taki jedan komornik, da car, kome se u opće nikako nije davalo dugo sjediti, ustade jednom na prečac s prestola, kako bi otpočeo svoje šetnje, kad li eto za tinji čas glava mu izvjetri, dok mu se tijelo jednako šetalo gore dolje, pak se glava, za divno čudo obnovljena, opet tijelu pridruži. Bogodušni jedan monah dogje poslom k caru u Bizant, no se vrati s praga palače kući, spazivši, u mjesto cara, poglavara demonâ. Primjećuje, doduše, Prokopije: „Ne pišem, vidjevši ja to, nego čuvši to tvrditi od onih, koji nekad vidješe“; ali njegova palestinska mašta ipak vjeruje, da je Justinijan „bio zloćudni demon“.[1] I on sam u njega pripazio, da mu katkad trepte uši, kano u magarca.[2] Ovim pisanjem Prokopije osugjuje sebe. U svojim trijeznim knjigama careva „golema djela“[3] on uzvisio ushićeno. A i zbilja, uza sve mane, Justinijan radom svojim postati će, pa i ostade, veličajan historijski lik. Nije mu za cijelo mana, što u noći samuje. Mana mu je pomenuta ljutina u vršenju pravde i neobzir prema ljudskoj patnji, kaogod što bijaše strog i prema sebi. Mana veća neštegjenje ekonomske snage naroda, kako bi udovoljio svom maštanju, velikim osnovama, što su mu se rujale u umjetničkoj glavi i u duši uzbugjenoj. Po svoju, Prokopije zanj opet kaže: „Posve žedan krvi i novca“.[4] Istina je, da rad mnogog vanrednog čovjeka, naročito rad osvajačâ, prati tugja bijeda, patnje ljudskoga roda. Mi eto čovjekom „vanrednim“ nazivamo Justinijana, po riječi jednog hroničara, vremenom do njega blizu.[5]

Carica Teodora. Čudesnome čovjeku ljudi su zabavljali i fantastičnu, ili barem neobičnu ženidbu. Justinijan, već proglašen za prestolonasljednika, oženi se glumicom Teodorom. Ove ženske glave historija, pomućena strašću zlobnika Prokopija, a neraščišćena suprotnim svjedočanstvima, ostaje za nas roman iz *demi-monda,* gdje je teško razlučiti zgoljnu istinu od subjektivne primjese. U *Hist. Arc.* izli Prokopije svu svoju žuč na Teodoru. Poneke stvari, o njoj pripovijedane, naprosto su nemoguće. Pokušajmo doći do istine, sublizu.

Valjda u Justinovo doba, kojih godina nije nam kazano, u carigradskom pozorištu isticala se, u lakrdijama, mlada glumica Teodora.

---

[1] Hist. Arc. c. 12.
[2] c. 8.
[3] De Bello Pers. l. I, c. 1.
[4] Hist. Arc. c. 8.
[5] Chron. Pasch. p. 616: ὁ μεγαλόψυχος εἰς ὑπερβολήν.

Izuzetno duhovita i šaljiva, a pri tome krasna i bestidna, svačje oko zape za nju. Nije bila flautistica, ni pjevačica na strunama, ni plesačica, ali kipeći joj smijeh i šala svakojaka privezivali nadasve njoj slušaoce i gledaoce. Carigradski kicoši, gizdava mladež iz senatorskih i bogatih kuća, nikome ne pljeskali, koliko glumici i mimi Teodori. Već kano dijete, kretala se ona po amfiteatrima i teatrima. Njezin se otac pribrajao osoblju amfiteatralnom. Bio to neki Akakije iz Cipra, pazitelj medvjedâ i zvjeradi, pri stranci Zelenašâ: hranio je zvijeri, te bi ih pred općinstvo izveo na lovačke prestave. Umrije i ostavi siročad, ženu i troje ženske sitne djece: Komito, Teodoru i Anastaziju; prvoj bilo istom sedam godina. Mati udova udala se po novo za čovjeka, kome ona namjenjivala službu pokojnog muža: ali prvi pantomim Zelenašâ, ὀρχηστής, primivši novca, dade mjesto drugomu. Kad se, na jednom lovu, sabra svijet, mati prikaza nejačad svoju, malene nježne ćerke, s vijencima na glavi i u rukama, kao moliteljice, no i tu svečanu dirljivu molbu odbiše Zelenaši. Ganuše se Plavaši, i oni tuskoro lišeni svog pazitelja zvjeradi. Obitelj dogje do zahranjivanja. Djeca su bila vrlo lijepa. Odraste starija Komito, zasjaji se megju vršnjakinjama i stupi u kolo pozorišnih hetera. Gdje bi ona prikazivala, mlagja je Teodora njoj nosila sjedalicu. Prispje hora i curetku Teodori, koja nadkrili sestru. „Bješe lijepa lica i u svemu tijelu dražesna, stasa malena, crnomanjasta, s očima preživim uz oštri pogled“, piše Prokopije.[1] Piše i to, ako mu je vjerovati, da bi joj se pristojni ljudi na trgu uklanjali, kao nekoj „tici zlokobnoj“.[2] Zla je bila i prema svojim pozorišnim drugaricama.

U zamamnu mimu s očima i pramenima crnim zaljubi se jedan visoki činovnik, Hekebol, Feničanin iz Tira. Primivši namjesništvo Pentapolja, tamo na zapad od Egipta, uze je sobom, ali se poslije nekog vremena š njom razvrže. Otjerana Teodora najprije dogje u Aleksandriju, daleko od Pentapolja za deset dana hoda; potucala se zatim po svemu Istoku, ća do Paflagonije, dok se sa skitnje vrati u Bizant. Dojmi se nje razočaranje i pretrpljena mnoga bijeda toliko, da ona promijeni život; skitačica, koja protrča svijet, oda se skromnosti i regbi pobožnosti. Živjela od svakidašnje radnje svojih ruka. Siromašna, predijaše vunu u ubožnoj kućici pod trijemovima, od koje će carica kašnje načiniti bogomolju sv. Pantaleona. Tu je zapazi Justinijan, nećak cara Justina. Kao u španskog nabožnog Filipa II,

[1] Hist. Arc. c. 10.
[2] c. 9.

i Justinijanova narav otvarala se dubokom dojmu ženskog čara. Zanese mu pamet i srce žena, puna duha i još uvijek lijepa: žena, koja uz to smjerno živi o svom trudu, umjetna u rukama. Privrže joj se ljubavlju izvan reda, te će i ovdje Prokopije priskočiti s gotovom glasinom, da Teodora njega zatravi: „kažu, da ne toliko miloštom priveza Justinijana, koliko gjavoljom silom“.[1] Tu ljubav ne utaži nikakav obzir, nikakva prepreka. Na svačije iznenagjenje, carev nećak hoće pa hoće, da oženi Teodoru. Rimski zakoni ne pripuštahu braka izmegju senatorskog čovjeka i bludnice, a megju bludnice vrstahu se glumice. Postojaše od davnine jedna „lex Julia“ o tome, pa hristjanski carevi, Konstantin, Valentinijan i Marcijan svojim reskriptima podvrgli infamiji senatore i druge odličnike, koji bi se nakanili za zakonitu smatrati djecu, dobivenu od robinje, libertkinje, scenične ženske, gostioničarke i ženske infamne, ili dobivenu od ćeri njihovih. Car Justin i carica Eufemija žestoko se protivili ženidbi nećaka. Dok je živjela Eufemija, dotle nikakvom majstorijom, opaža Prokopije, ne uspje Justinijan, da mu Teodora bude zaručena; carica, priklona njemu u svemu, u ovom samom ne popusti.[2] Nego po smrti ujne, ljubovnik, kome je, po živoj Prokopijevoj izreci, Teodora „bila slagja nada sve u svijetu“, umoli napokon cara. Justinijan sastavi i Justin proglasi nov zakon, što, polazeći sa hristjanskog načela oprosta moralno popravljenom čeljadetu, vraća mu prava gragjanska. Po modernom shvaćanju, zakon bijaše liberalan. Nakon toga, bračni, pak i carski vijenac uresi krasnu glavu Teodorinu.[3]

Ta zamilovana i milujuća „traviata“ ostade svom mužu vjerna i predana sve do smrti. Zao jezik Prokopijev ne zna da priča o caričinu kakvom ljubakanju; tek nešto nabacuje o jednom prirodnom njenom sinu, koga rodi kao glumica, pa, kad joj se iznenada nakon dugog vremena prikaza, nevidom ode po zapovijedi materinoj, jer da se bojala muža. Kao da Justinijan dotad ne bi ništa obaznao za prvašnji joj razvraćeni život! Neskvrnosti svog braka pružila ona jednom i preoštar dokaz. Šaptalo se u dvoru, da carica ljubi lijepog mladića varvara, poslužnika u njenim odajama; kad ona za podvalu sazna, dade ga išibati i iz dvora ukloniti. Ništa nikad ne pomuti

[1] c. 22.
[2] c. 9.
[3] U knjizi De Aedif. (l. I, c. 11) Prokopije će, dakako dvorskom laskom, o kipu joj postavljenom u Carigradu reći: „Kip je prikladan, no [illegible] ičine ljepote, koje nipošto nije moći ni govorom kazati, r [illegible] m oponašati“.

sklada izmegju dva supruga. Ne posvadi ih niti vjersko mišljenje, ponešto razročno. Dok se Justinijan prečvrsto držao halcedonske dogme, dotle je Teodora stajala radije na strani onih, koji u Hristu kazivahu narav jednu, i, koliko mogla, štitila ih. „Jedno ne popusti drugome“, veli Evagrije,[1] ili da zbilja ovako mišljahu, ili da namjerno, „po nekoj ekonomiji“ (politici), bijahu ovako megju sobom sporazumni.[2] Sumnja Evagrijeva ovdje ne pogagja, pošto je iz svega vidjeti, da Justinijanu nije s vjerom nigdje bilo do šale ili do titranja. Obujmila njega neizmjerna ljubav k ženi, k carici „predobroj, lijepoj i premudroj“, kako će za već pokojnu Teodoru pjevati najbolji pjesnik Justinijanova vremena.[3] Teodorin čar, i moć u mnogoj stvari, nad Justinijanom bijahu takvi, da pozniji Bizantinac Zonara, ovome caru neprijazan, mogao je da napiše persiflažu: „Stupivši na vladu Justinijan, carstvo ne bi monarhija, već se vlast podijeli na dvoje, jer ništa manje od vladaoca, ako ne i više, zapovijedaše drúga života mu“.[4] Na tu porugu očevidno skrenu Zonaru Prokopijeva „Arc. Historia“. Nego stoji, da je i sam car uznosio svoju ženu, čak i u zakonskim novicama, to preko svakog običaja. Kako u dušu svoju, tako je metnu i u svoje spise. U gdjekojim poslima smatrao je nju kao neku suvladarku. U jednoj novici oglašava, da se on posavjetova s vrlo pobožnom suprugom, koju mu poda Bog. Niti u natpisima ne bi, češće, rastavio svoje ime od imena ljubljene žene. Njeni čari ga zavezaše.

Svoju moć upotrebi Teodora, kao što na dobro, tako i više puta na zlo. Bijaše vrlo darežljiva. Kad bude augusta, udijeli odmah mnogo Antiohiji, za oštećenike od potresa. Pa prionu i uz drugi mnogi posao. Cijenila je ona, da svaka ženska stvar, i, kano reći, čitavo ženidbeno pravo pripada njoj u zadatak. Rada je bila, da se miješa u tugje ženidbe. „Iznenada svakomu nastajaše žena, ne ona, koju bi on hotio, što je i varvarima slobodno, već koju bi htjela Teodora“, primjećuje Prokopije navadnom svojom žestinom.[5] Sestru Komito dade darovitom mladom oficiru Siti, koji će postati vojni magistar po Armeniji. U svjetskom bučnom Carigradu svodnici tražili siromašne ćeri, i uz mali novac u roditeljâ ih pogagjali, lijepo odijevali, i od

[1] Hist. Eccl. l. IV, c. 10.
[2] Isto i Prokopije (Hist. Arc. c. 10), koji drži, da opreka mnijenja izmegju njih bješe samo varka.
[3] Pauli Silent. Descriptio Eccl. S. Sophiae, v. 59—60.
[4] L. XIV, c. 6.
[5] Hist. Arc. c. 17.

njih, često preko volje im, činili bludnice, s velikim svojim dobitkom. Take svodnike carica dade pohvatati i s djevojkama k sebi privesti. Pod zakletvom iskazaše cijenu, roditeljima plaćenu, to i do pet zlatnih solida. Ona namiri novac i djevojke „oprosti jarma tog tužnog ropstva".[1] Iskupi i darova jadnicama takogjer i odijelo, te ih pusti kući s još jednim solidom. A ono onakovo podvodništvo zabranjeno je zakonom, u napredak. Carica je htjela popraviti i proste triobolarne bludnice, te za njih načini, dalje od grada, na azijskoj strani Bosfora, veliki manastir Μετάνοια (Pokora). Sa čaršija carigradskih prikupljeno je na jedared više od 500 njih i prevezeno na drugu obalu. U tajnoj Historiji kaže Prokopije, da se nekoje od prisiljenih tih pokajnica strmoglaviše, noću, s hridine u more, ali u javnim svojim knjigama hvali zavod Metaniju, i za caricu veli, da je kao rogjena za to, da u pomoć priteče ženskima nesrećnim.

Teodora bijaše žena vanredne energije i rijetke darovitosti; svagda provrtna, u svemu domišljata. Ama čisti joj razbor zapinjao o strastvenost, o neopravdanu mržnju i milost. I same visoke dostojnike u vojsci i u uredima često ili zakriljivala pred carem, ili na njih mrzila, te ih opadala. Biti će pretjerane ove riječi Prokopijeve: „Ni duljina vremena, ni punoća kazne, niti moljenje i preklinjanje, niti prijetnja smrti, iz neba očekivane da tu padne, ne mogaše da je prikloni, e bi od srdnje štogod svrgla. Nikad niko ne vidje, da bi se Teodora posve izmirila s omraženim, ili živim, ili mrtvim".[2] Velimo: biti će to pretjerano, no rječita osvada, što teče kao iz živog vrela, nas uvjerava, da u njoj ima i istine. Ponavlja isti pisac,[3] da je strašan bio gnjev njezin. Gdjekoji odličnici da zaglaviše, potajnim caričinim nasiljem. Svog protivnika pozvala bi krišom preda se, preslušala, dala ga svezati, pak obnoć ukrcati na brod i po pouzdanom čovjeku odpratiti do u zadnje krajeve carstva; nekoje ona vrati poslije, no nekoji začamaše u skrovitom zatvoru i tu svršiše. Po Prokopiju, zakon ne bijaše kadar da onoga odbrani, koji bi u njenu nemilost pao. A o protivnicima svojim ona bi sve saznala po sopstvenim špionima, na ulicama i po kućama. Šta više, mogla da pokaže svoju odvraćenost i najbližim carevim rogjacima.[4] Sumnje nije, da je zazirala od junačkog careva sinovca, Germana, kome udovcu car bijaše za ženu dao plemenitu lijepu Matasuintu, Amalasuintinu

[1] Malalae l. XVIII.
[2] Hist. Arc. c. 15.

ćer, negda suprugu svladanog gotskog kralja Vitiga. Zlobila i mlagjemu Germanu, sinu tog Germana i Matasuinte. Tvrdi Prokopije, da radi carice ljudi su se nekako skanjivali, prezali, s Germanovom svom porodicom stupati u rodbinske veze.

U mnogome je car puštao mah svojoj ženi, a to najviše u samom dvoru. Nabožna carica ne izbrisa sasvim nagnuća i obike, prisvojene već na prvom uranku života, usred glumačkoga svijeta. U preokrenutoj Teodori izlažaše na javu, donekud, jošte uvijek glumica. Bila je i mekoputna i tašta. Kaže Prokopije: „Tijelo njegovaše mimo potrebu, a manje od svoje želje. U kupelj bi prebrzo ulazila, i okupana izilazeći prekasno, išla bi na zajutrak, po tom na počinak. Objedujući pak i večeravajući, zaželjela bi se svake vrste jestivâ i pićâ; podavala se svagda spavanju predugom, i po danu i u noći".[1] U svemu ovom bijaše ona potpuno obratna slika svog uzdržnog i pretrijeznog muža. Sa raskošju i jordamom teatralnim miješala su se katkad i nabožna joj djela. Za prvih godina, Justinijan i Teodora rado bi izišli preko Bosfora u Halcedon na zabavu. Onamo u Bitiniji, nalazile su se i toplice Pitije, ili drukčije nazvane Miriangjeli, što ih Justinijan sjajno uredi, podigavši hram arhangjelov, kupke, česme, ljetnikovce carske. Te terme pohagjao mnogi svijet iz Carigrada. Jednom će Teodora, u šestoj Justinijanovoj godini, tamo izići s pratnjom od 4,000 osoba, okružena od svojih kubikulara, pa od patricijâ i prvakâ, megju kojima sam pretorijski prefekt Mena i komit largicija Ilija; uz put obilato udijeli siromasima, crkvama i manastirima, što Bizantinci hvale, kao velikodušno u nje; no može biti da oni komit largicija, financijski ministar, ne bijaše baš toga mnijenja, i da ga glava zaboli s caričine munificence. Nije to sve činila Teodora od čiste blagosti srca. Koliko je Justinijan bio svakomu, i nepoznatom, svagda vanredno pristupačan, toliko je pristupanje k carici bilo mučno. Ipak prvaci prilažahu k njoj u *villae* i u palaču u velikome broju, neka ih vide dajbudi eunusi. Dugo bi se načekali, i mnogo dana gdjegod, da pristupa dobiju; prilažahu onda sa strahopočitanjem, cjelivahu joj obje noge, čineći metanisanje, i odlažahu odmah, „jer govoriti, ili što moliti, ako ne bi ona to zapovjedila, prosto ne bijaše nipošto".[2] Kod autokratorâ učinjen je onda još jedan korak naprijed u etiketi istočnoj. Po Teodorinu utjecaju nasta novotarija u bizantskom dvorskom poklonu, u proskinezi. Otprije, kad bi pred cara stupio jedan

[1] c. 15.
[2] Ib.

*

patricije, poklonio bi se prema desnoj strani carevih prsiju, a car bi ga, pri odlasku, u glavu cjelivao: drugi svi pregnuli bi desno koljeno. Sada svi, pa i sami patriciji, udarali veliku metaniju: kleknuli bi na koljena i na ruke, utisnuli usnu na jednu i na drugu obuću gospodara i gospodarice, onda ustajali.[1] Kogod ne bi, u govoru, kazivao: δεσπότης, gospodar, i δέσποινα, gospodarica, već na prosto βασιλεύς, car, i βασιλίς, carica, po starinsku, taj bi prolazio kao nevježa, ili neotesanac kakav. Ovlada laska s jedne strane, s druge milost dvorska, po Teodori. Dok se nekad malo išlo u palaču, a puno više k magistratima u dikastere, sad bude obratno. Učini se žurba moliteljâ k carici. „U servilnost upade država, imajući nju učiteljicu servilnosti!“ viče pravom razjareni Prokopije.[2]

Sve skupa uzevši, ovaka žena, gizdava i raskošna, više naškodi, nego li koristova mužu. Njezina odvažnost, kako ćemo skoro vidjeti, spase jednom, u čas osudni, očajanog Justinijana, ali i njezina oholija sagnu tjelesa i duhove k zemlji, a raskošnost bar s jednog kraja doprinese, da je najposlije carevina uvaljena u ekonomsku nevolju. Kriva je ipak riječ, u bizantsko novije doba pronošena, da je Justinijan bio pod papučom Teodorinom, i da je papuča drmala politikom carstva. U savremenikâ o tome nema govora. Cara, trudnika i pregaoca, ide slava velikih mu djela, kao god što on sam pred historijom odgovara za velike svoje pogrješke.

Justinijan upeo se, da bude jedna vjera, i trijebi gadove. Kad sam nastupi upravu, Justinijan oprosti dugove porezovnicima po svoj rimskoj državi, kako i u čemu nismo obaviješteni, ali je prilika, da ono bijaše sjajan dar, po navadi carevoj. A 1 januara 628 god., pri početku carskog svog konzulata, baci u Carigradu megju svjetinu toliko novca, koliko car nijedan prije njega.[3] Uz ovu sjajnost zaredi iz dvora strogost vjerska, koju za cijelo Teodora ne savjetova mužu. Justinijan je zauzet bio za halcedonsku ortodoksiju, no tjerao predaleko; njegova je pamet išla bezobzirce po žici neslomljive logike.

---

[1] c. 30. I ovdje kao da nešto pretjeruje Prokopije. Προσκύνησις, *adoratio,* mi znamo, uvedena je već od Dioklecijana. Čini se, da je Teodora protegnu na svakoga bez razlike, i da joj formu zaoštri, premda je cjelivanje nogu i prije pominjano. Punu adoraciju Teodora zahtijevala je i za sebe. „Biti pripušten k carevim nogama“ kazivalo se za saslušaj u cara, to i za same patrijare i pape. Ipak bio običaj, da ovi caru iskažu svoje poštovanje tek blagoslovom i kratkom molitvom.

[2] c. 15.

[3] Chron. Pasch. p. 617. Mi uzimamo, da je dvaput on to učinio, god. 621, kako kazasmo gore na str. 112, pak opet u ovoj godini.

Justinov rad nije više dovoljan: po što po to sad jedna vjera i jedna crkva u Romaniji, ili s voljom, ili za nevolju! Državnu vjeru doista zahtijeva bizantski sustav pune udruge megju crkvom i državom, ali ćud Justinijanova hoće sve do najmanjega da istjera na kraj. Bez pridržaja ikakva, bez ciglog slovca izmijenjena, biše svud pripoznata četiri vaseljenska sabora: nicejski, carigradski, efeski i halcedonski. Antim I (536), carigradski patrijar, i Teodozije, aleksandrijski, izgubiše katedre, što su oklijevali prihvatiti halcedonsku vjeru. Od god. 528 do 530, pa i dalje, grme edikti na Eutihovce, Nestorijevce i Arijevce, na Heleniste, na Samarjane, na Origeniste. Anatema i kazna idu uporedo. Inovjerci ne smiju javnu službu vršiti ni političku, ni vojničku. Niti smiju oporučivati; niti im se prima svjedočanstvo na sudu. Oporuka ne vrijedi, makar bila učinjena za djecu ili za rogjake. Stavlja se rok od tri mjeseca za obraćenje: ko ne će, neka izlazi iz Romanije. Svima su jereticima crkve otete i date pravovjernima, uz jedini izuzetak arijana, nazvanih Eksokionita, što su bili Goti, te smatrani izvan dosega rimske misli i dužnosti. Vjerska općina Eksokionitâ imaše svoje bogomolje u okolini Carigrada i bijaše ugledna: njoj nekad pripadali Amali, sad vladaoci u Italiji. Sve one crkve izgubiše i svoje blago: srebro, zlato, drago kamenje, a bilo ga mnogo, imenito u arijanskim. Ovaku konfiskaciju ne odredi nijedan prethodnik Justinijanov.

Jednakom, ako ne većom žestinom car se obori na poganike. Još je bilo naći književnih ljudi, starodrevnim helenizmom opijenih: poglavito na selu bilo još sila seljaka mnogobožaca, sasma predanih staroj vjeri zbog tromog konzervativnog svog duha. Javno pogansko bogosluženje već odavno zabrani Teodozije I. Ode dalje Justinijan. Zapljena imovine, ili smrt, helenistima (poganicima), koji čine žrtvu: smrt hristjanima, koji se u helenizam vraćaju. Kako bi se zlo istrijebilo, zaredi i zvanično istraživanje. Hvalio se vladika jedan, što je mnogobošce istraživao po Aziji, kako je on do 7.000 njih priveo i stekao crkvi. Jadna takva tekovina hristjanstvu! Zatečeno je helenistâ pri libacijama, žrtvama i drugom poganluku. Mnogi izgubiše dobra, „i za to bude velik strah“, veli očevidac Malala.[1] Megju njima nagje se i jedan od ministara, kvestor Toma, koji je za svoje uvjerenje pritvoren. Tamnice dopadoše takogjer patricije Foka i Makedonije, jednom referendar, to jest izvjestilac caru za molbe: Asklepijad, otprije prefekt, uplašen okrenu vjerom. Helenska filozofija i helenski

[1] Malalae l. XVIII.

mitovi zamamljivali još pogdjekoje učene osobe. Književni poneki ljudi još gledali, kako se muze igraju na snježanu Olimpu i na cvjetnome Helikonu. Ovi potragljivci za starim bogovima, i ujedno sljedbenici davne mudrosti, sve dotad življahu mirno, pošto je zakon zabranjivao same vanjske iskaze poganstva. Car odluči prekinuti i te duševne niti, raskopati i taj skromni oltar religije srca. Nagonio ga i razlog, što teurgija i sujevjerje pogansko, već osugjeno u savjesti većine rimskih ljudi, tu i tamo, u kraju odaljenom, u kutu zabitnom, izvagjaše, u prkos zakonu, kaljavih i krvnih djela. Dogodi se, da idolopoklonici egipatski, u Filama kod Elefantine, drznuše se prinositi ljudskih žrtava. Još uvijek se vršili grubi poganski obredi u razglašenom proročištu plodovitog boga Amona, u oazi. Živom svojom pažnjom to sve poništi car. Zaprijeti svakoj čaroliji, u svakom mjestu. U Carigradu pronagjeni su magjonici, koji pri čaranju ogrezoše i u groznim blasfemijama; ruke su im odsječene i na kamilama vodani su okolo. A da se prelomi tradicija mrske mu poganštine, udari car svom silom na glavno leglo mnogobožačke misli, na akademiju u Ateni i atenske svetinje iz davnine. U akademiji učitelji, plaćeni već od Antoninovih doba, predavahu Platona i Aristotela, pa razglabahu praktičnu filozofiju, stoičnu i epikurejsku. Kaže nam se, da su se predavali i zakoni i astronomija. Nego se ova obično spajala s astrologijom, pa je u Carigradu vogjeno na konju staraca astrologa, pod šibama. Posla car, god. 529, naredbu u Atenu, kojom ukidaše ono poučavanje, i sve zaklade za školu i za staru vjeru prenošaše na atensku municipiju. Sedmero filozofa učitelja ode onda u Perziju, no ni tamo oni nemaše sreće, te se vratiše razočarani. Kako bi do kraja proveo tvrdu svoju nakanu, car, i sam umjetnik, nije mario, da se o umjetnost ogriješi. Od gotovo hiljadu godina stajao u Partenonu kip boginje Palade Atene, štitnice grada, uzoriti rad Fidijin. Car ga dade ukloniti, i kip otide nevidom.

Čistina u svemu! bijaše lozinka nategnute duše Justinijanove. U ovo vrijeme ognjevitog djelovanja njegova pada strašni prizor sa dva episkopa, koji na više spomenusmo.[1] Svaki gad, poganički i moralni, imao je biti izbrisan sa lica zemlje. Kako bi se u prestolnici gruba nemoralnost utukla i bolje na nju pripazilo, car zasnova za to naročiti ured. Jošte postavi i plebejskog pretora, πραίτωρ δήμου, za gradske lupeže. Nova ta dva ureda olakšavahu breme gradskome prefektu, u čiji je krug donde spadalo istraživanje sviju zločina, no Prokopije to

[1] Na str. 125.

kudi, predbacujući Justinijanu gnjevno i sumarno sugjenje, od njega uvedeno.[1] Stoji, da se preljuto kaznilo i da se pokatkad i naglo sudilo, te da usljed klevete i neiskrenih svjedočanstava pade i koja žrtva nevina.[2] A užas je bilo gledati vučene po velikom trgu grješnike osakaćene i gole. Justinijana ne pravda, što na prigovor nečji protiv eviracije, i drugog sramnog nagrgjenja, reče: „Da su to kradioci svetih predmeta, zar ne bih im ruku odsjekao?"[3] Ne bijaše opravdana ni retroaktivna snaga njegovih konstitucija. Ipak, carevu pretjeranost donekud ispričava ovo dvoje. Protuprirodni gad, naslijegjen u Romaniji još od starih Grka, trebalo trijebiti. Da se je ta sramota još u VI vijeku, i pored Hristova nauka, povlačila po hristjanskom svijetu, razabiremo iz činjenice, što poradi Justinijanove strogosti ne malo gragjana, a i senatora, poginu.[4] Drugo je u prilog caru, što on ono ne uradi po prirogjenoj tvrdoći srca. Gonila ga nabožnost neumolna, bezgranična. Praštao bi on velikodušno, kad je god bila po srijedi sama osoba njegova, bez krivde vjerske. U ovo doba optužen je patricije Probo, jedan od nećaka cara Anastazija, da je autokratora silno grdio. To bješe „crimen majestatis". Rekao bih, da je protiv novotara iz Dardanije rovala i čitava politička stranka, što oči upiraše u ugledne članove Anastazijeva doma, pa se time Probovo zadijevanje u cara činilo još teže. Parnica je vogjena u silenciju, u svečano gluhoj dvorani pred carskom ložnicom. Spisi su čitani pred carem, i svim silencijem, to cijelim visokim sudskim zborom. Probo je priznat kriv. Justinijan uze spise i raspara ih, govoreći osugjeniku: „Ja tebi praštam grijeh, što ti na mene učini. Moli Boga, neka ti i on oprosti!"[5] Senat, kome pripadaše Probo, za to uznese cara, punim pravom.

Ustaje Samarija, te se polomi. Skući pod krutu stegu Justinijan sve hristjanske inovjernike i heleniste, pa zahvati i Samarjane, koje je smatrao ili za jeretike ili za otpadnike. Samarjani, ti polužidovi sa starim zavjetom i bez talmuda, bijahu davni buntovnici radi vjere. Vidjesmo ih za Zenona, kako ustadoše i zlo progjoše. Hristjanska je crkva ozidana onda na svetom njihovu brdu Garizinu,

---

[1] Hist. Arc. c. 20.

[2] Po Evagriju (Hist. Eccl. l. IV, c. 30), silu imućniká lišeno je svega imanja po bludničkim potvorama. Delatoricu zapao bi dio ublagajnjenoga dobra.

[3] Zonarae l. XIV.

[4] Cedreni p. 645.

[5] Malalae l. XVIII.

i ispod Garizina u Neapolju postavljena vojnička jaka posada. Za cara Anastazija, samarijska jedna četa napade crkvu i ubi joj stražare, ali izgrednike sustiže kazna. Kroz one dvije bune poneki Samarjani, da se uklone zlu, učiniše se hristjani, no onako tek na oko. Kad Justinijan najstrožije naloži svima podanicima puno jedinstvo vjere, mnogi od Samarjana, u Cezareji i u drugim gradovima Palestine, prividno pregjoše u hristjanstvo. Nego se na selu težaci usplahiriše već u drugoj Justinijanovoj godini, a, pošto su im otete sinagoge, digoše i oružje na cara, god. 530 juna mjeseca. Združeni sa Židovima, ovjenčaše sebi za kralja nekoga razbojnika Julijana, sina Sabarova, pa palili i ubijali hristjane. Kivni na sveštenstvo, sjekli bi popove na komade; obeščastili bi, gdje im se desila prilika, svetačke moći. Za neko se vrijeme odupriješe carskim vojnicima, vogjenim od Ireneja, no je najposlije Julijan poražen u bici, i odsječena mu glava s diademom poslata je caru. Prokopije, koji je sam iz Cezareje, tvrdi, da je u toj buni poginulo do 100,000 čeljadi.[1] Suviše kaže, da otuda bude velika šteta i hristjanskim posjednicima zemalja bez ruka težačkih, a ipak dužnima plaćati godišnji teški porez. Jednako savremeni Malala broji samih 20,000 poginulih u ratu; no k tome primeće još 20,000 muške djece i djevojaka, što ih uze, kao svoj dio plijena, jedan filarh Saracenâ (arapski šeik), koji pripomože carevcima, pa veli i to, da su ostali Samarjani gonjeni po brdima.[2] Ovo drugojačije brojenje valjda izlazi na jedno, svakako na grozno zatiranje ljudi radi vjere, jer svrh toga do 50,000, koje Samarjana, koje Židova, skloni se u Perziju ka Kabadu kralju, da ga podjare na Rimljane, obećavajući mu svoje oružano savezništvo. I polučise, da Kabad ne htje više sa carstvom o miru pregovarati. Justinijan obnovi u Napolju pet crkava, spaljenih od buntovnikâ, utvrdi bedemom onu presvećanu na brdu Garizinu, i nagna na Isusovu vjeru najveći dio onamošnjih zemljaka. Ali koja korist od tih obnova i od toga krvoprolića. S novim naraštajem, 25 godina docnije, planuće opet buna udruženih Samarjana i Židova, koji će u Cezareji ubiti namjesnika Stefana, i opet će se buna ugušiti u krvi. Samarjani „se krstiše, no do današnjega dana drže se obiju vjera: spolja hristjani, jesu mrzitelji hristjanstva, dok novcem oni mite preside (namjesnike)“, piše još hroničar u prvoj polovini VII vijeka.[3] Skupo stade cara, u opće, njegovo vjersko usilje! Smutnje, tučnje, sječe, bijega, bi puna carevina. U Frigiji,

[1] Hist. Arc. c. 11.
[2] L. XVIII.
[3] Chron. Pasch. p. 619.

asketični jeretici, sljedbenici Montana, zapališe svoje bogomolje i sebe u bogomoljama. Sa progonstva „sila ljudi bjegaše neprestano ne samo megju varvare, već i u narode daleko naseljene od Rimljana“.[1]

Corpus Juris. Mnogo je uharnije bilo Justinijanovo staranje za čistinu rimskih zakona. I na tome je radio odmah, čim preuze vladu. Kao što u sadašnjoj Engleskoj, gdje nema sregjenog zakonskog zbornika, isto i u rimskoj državi zakoni, susljedice izdavani preko nekih deset ili dvanaest vijekova, sačinjavahu nešto ogromno i zamršeno. Pri zbrci, prosto općinstvo nije moglo, a i sami suci i odvjetnici često su bili na muci, da zakonu, u mnogom slučaju, prebiru i prihvate konce. Jednako stajahu razvezani i tumači glasovitih pravoslovaca rimskih. Niti izvrstan sustavni rad reditelja pravoznanca Gaja iz II vijeka ne bijaše već dostatan. Rasla potreba pravnog razbiranja, dok nazadovalo pravno znanje. Od vremena Aleksandra Severa umuknu glasovita pravoslovna nauka rimska, kao god što se pokvari knjiga i svaka umjetnost, pri velikoj anarhiji i darmaru o polovini III vijeka. Sapletene zakone razmrsiti pokušaše otkad dokad carevi, naosob Teodozije II u Carigradu i Valentinijan III u Rimu zajedno, na kojih sto godina prije Justinijana, ali ograničenim te i slabim uspjehom. To razmršenje bijaše i nezgrapno. Da se zakoni objasne, označilo se pet ponajboljih pravoslovaca starih; uz dvojako im mnijenje, odlučivaše većina njih; uz mnijenja razrožna, imaše prevladati riječ Papinijanova; uz muk sviju, sam sudac rješava. Opsežno neprocjenjivo blago pravne mudrosti Rimljana ležaše, dakle, svejednako u rastresenim ediktima i konstitucijama vladalaca i u nesregjenim tumačima raznih jurisprudenta. Natrpa se toga gomila ogromna, pod težinom koje hoćaše ono blago da se zatomi i zakopa. Što se zakonâ tiče, isti Teodozije i Valentinijan bijahu, doduše, god. 438 izdali i „Codex“, razdijeljen u 16 knjiga, ali sadržavao same konstitucije hristjanskih careva. Još manje udovoljavali nezvanični zakonici dvojice privatnih ljudi, Gregorija i Hermogena, koji prije Teodozija sastaviše zbornike svoje. Sve lijepo pročistiti i prebrati sada ispade za rukom carevim trudnicima. Povjeri Justinijan, već u god. 527, desetorici pravnika, s Tribonijanom, svojim kvestorom, na čelu, izradu jedinstvenog zakonika, *Codex*. Poćeše ga raditi mjeseca februara 528, pa nastajne je godine bio već gotov, kano da je oko glava tih pravnika lebdila žurba careva. Radilo se na sav mah. Svoj „Codex Justinianeus“ car izruči dne 7 aprila pretorijskom prefektu, dok je imao dne 16 stati na snagu. Drugo je popravljeno i popu-

[1] Procopii Hist. Arc. c. 11.

njeno izdanje od 16 novembra 534, koje jedino dogje k nama. Naloženo je pretorijskom prefektu, neka pošlje namjesnicima, u svaku pokrajinu, po jedan primjerak zakonika, kako bi se u do jednoj sudnici upotrebljavao isključivo. Da se kakvegod druge konstitucije ne navedu, zaprijećeno je pod kaznu krivotvorstva. Zakonik bi razdijeljen u 12 knjiga, zar uspomenom na 12 decemviralnih tabla. Mišljenje savremenikâ o carevu tome radu izražava se ovako, na usta Prokopijeva: „Ruku primaknuv, sve izlišno odsječe zakonima, zbog mnoštva im velikog u očitom suporu megju se zapletenima, i, uklonivši od njih složenjem prezgodnim nesklad, očuva pravo“.[1] Kao autentični tumač, zakoniku su pridodana objašnjenja starih pravoznanaca rimskih, to pod grčkim natpisom *Pandectae,* što je tu sve sabrano, i pod latinskim *Digesta,* što je rasporegjeno. Sastavak taj iz bezbrojnih spisa, a naročito iz spisâ triestidevet pravoznanaca najčuvenijih, i na autentično objašnjavanje po vladarima ovlaštenih, naruči car šesnaestorici pravnika, uz istoga Tribonijana, krajem 530, pa je i ovaj pregolemi rad izvršen za tri godine. Tome je takogjer podijeljena snaga zakonska, 30 decembra 533. Nadogjoše i *Institutiones*, naukovna knjiga za učenike prava. Zgotovi je Tribonijan, sa dvojicom drugova svojih, kroz samu god. 533. Ova ručna knjiga, zasnovana po glasitoj Gajevoj, olakša djačko učenje. Dobi i ona zakonsku valjanost. Odsele pravo rimsko, po carevoj naredbi, uze se sustavno predavati, uz školski tečaj od pet godina, u tri pravoslovne akademije, u Carigradu, u feničkom Beritu za Aziju, onda i u Rimu. Školu, ili javno poučavanje, gramatike i rječitosti latinske i grčke, pa filozofije, pa pravoznanstva, bijaše država već sebi prisvojila, konstitucijom Teodozija II i Valentinijana III od god. 425. Dok je iz prva u Rimu svaki privatnik mogao javnu školu da otvori, od onda su odregjeni državni tečaji i profesori, i udarena kazna infamije na druge javne učitelje. Sad Justinijan, proširivši akademije pravoslovne, dade im podesnu knjigu „Institutiones“. Ono sve, uz još zakonske novice, *Novellae,* što su s reda oglašivane za dugog Justinijanova vladanja, sačinjava *Corpus Juris.*

Današnji znaoci prava prigovaraju ubrzanom i više puta neurednom radu Tribonijana i drugova, megju kojima bješe najvrsniji Teofil, profesor u Carigradu. Rimsko gragjansko pravo, to monumentalno djelo staroga Rima, Tribonijan i saradnici ne središe punom vještinom, ili barem ne takovom, koja bi dolikovala predmetu toliko

[1] De Aedif. proem.

visokome. I u preregjenim zakonima ima još gužve: ima tu i tamo nejasnoće. Niti u tumaču, *Digestu*, nije baš sve u punom skladu. Koješta se ponavlja, koješta je oprečno: nalazi se i krivih pravoslovnih navoda, sad poznatih pod imenom „tribonianizmi". A i ministar pravde, kvestor Tribonijan, premda svestrani znalac, bijaše mrska ličnost, pusta udvorica. Helenist i bezbožnik (ἄθεος), dok je pred carem unutarnje svoje osjećanje tajao, dotle, kako bi se caru udvorio, znao je reći, sjedeći do njega, „da se veoma boji, e će jednom eto od puste svoje pobožnosti umaknuti, uzet na nebo".[1] Bio je i mitnik bezočan, izvrćući zakone i pravdu, taj prvi pravnik svoje dobi. Carev kvestor on ostade do smrti, koja ga pokosi zar u 19-oj godini Justinijanova vladanja. Za neko je vrijeme vršio i čin gradskog prefekta. Kad umrije, dosjeti se car ljutoj lakomosti i nevaljanosti svog ministra, te ublagajni dio zlo stečenog imanja njegova, premda ostavljaše nakon sebe sina i mnoštvo rogjaka. Vjerujemo li žučljivom Prokopiju, nepoštenjaci na golo su ti Justinijanovi kvestori. Prodaje carska pisma Junil Afer, Tribonijanov nasljednik: lupež je Konstantin, opet nasljednik ovome.[2] Moguće, da je pravniku Prokopiju i do osvete, što je tima pravnicima bio zapostavljen. Nego, nepoštenje službenikâ ne obaljuje cijenu zakonodavnom velikom radu cara Justinijana. Ne smeta ni to, što uobičajena retorika češće kvari formu njegovih novica. I ako se gdjegod nadimlju misao i izreka, jezgra je zdrava.

Svijetu savremenom, a i svijetu nakon sebe, učini Justinijan neiskazanu blagodat. Sabravši u jedno dragocjeni plod rimskog poimanja o pravu, on ga uruči Europi. Ako i propadoše, krivnjom varvarskih vremena, starinski rukopisi prava i pravoslovlja rimskog, ostade opet u njegovu djelu zakonodavstvo čovječno i primjereno ljudskim potrebama. *Corpus Juris* još je danas glavni temelj zakonima, imenito gragjanskim, u svima državama kulturnim. A preko čitavog srednjeg vijeka, kad Europu zamrači tmina varvarska, utjecajem toga zbornika kojegdje okretani su na bolje i uregjivani pravni odnošaji. U zborniku provijava prirodna pravda i pravičnost, mjesto čestog nerazuma i tvrdoće germanskih ustanova. Onome utjecaju ote se, donekud, jedini rod anglo-saski. U Engleskoj rimsko pravo bude tek pripomoć, veoma ograničena, germanskomu, izim na sudu crkvenom, gdje mah preote rimska uredba. Od rimštine ode na stranu i mala sadašnja Crnagora.

[1] Procopii Hist. Arc. c. 13.
[2] c. 20.

Ima, dašto, mana u rimskome pravu, sregjenom od Justinijana. Zadržana je tu, i ako ublažena, davna ustanova ropstva. Teško je koješta u gragjanskim nekim snošajima, na primjer: izmegju dužnika i njegova vjerovnika, izmegju glavara obitelji i žene, a i djece mu, pak i u ljuto dotjeranom pojmu individualnog vlasništva. I stroga formalnost rimska svegjer ne vrši zadatak svoj, da štiti pravo. Dok ide u prilog pravničkim mudrolijama, donosi i dangube i štete onima, koji se pru. Pri zakonu, doista, nema više ni materialnog simbolizma, ni neduhatih formula starih doba, ali se ipak postupanje formalno dugovlači i birokratičnom pisanijom pravda postaje skupa. Pa niti sudska nezavisnost nije obezbijegjena, pošto za svaki posao sam magistrat odregjuje suce. U karnim je stvarima pripleten grijeh sa zločinstvom u državi. Sloboda vjerovanja i savjesti trpi užasno pod kojekakvim ugroženim kaznama. U opće, kaznena strogost ide predaleko i što se načina i što se broja krivičnih čina tiče; začestava smrt, više puta i okrutna. A u krivičnom postupniku pridržano je grozno i nerazumno mučilo, kao srestvo pravnog dokaza, te Europa ga se ne riješi sve do XVIII vijeka. Ali, u glavnome, zakonske ustanove ostaju kao vječne i nemjenljive, pošto su čisti plod ljudskoga razbora. Pak i u Justinijanovu samom radu eno sija, tamo amo, nadanje još boljeg reda i sreće čovječanstvu. Ako ropstvo nije dokinuto, otvorena su opet šira vrata oslobogjivanju roba u crkvi, i liberti su već oprošteni prepreka uživanju pune svoje slobode, te i postadoše čitavi gragjani. A i svakomu robu car može da dade odmah pravo slobodnog čistog rogjenja. Rob hoće da iščezava, pak u polju da mu mjesto zaprema kmet, vezan za grudu, „serf de la glèbe“, koji, i ako nije slobodan gragjanin, opet ne će biti rob u ljutom značenju prijašnjih vremena. *Institutiones* izriču, da je svakome čovjeku „sloboda svojstvo prirodno“, i da je „ropstvo ustanova narodna“, te time i prelazna. Pravoslovna nauka i hristjanstvo objasniše, doista, ovo još prije Justinijana; no mu je zasluga, što je on dao razbistreni nazor pritvrditi i usavršiti. I u porodici je mnogo mekše, nego li u starije doba. Ako je još oštra očeva vlast, ona ipak nije „dominium“, ne ide do obijesnog zlostavljanja; sin uživa neko svoje pravo vlasništva; brak je uregjeniji i svetiji, što izlazi na korist ženi, strani slabijoj; siročad je čuvana od tugje pohlepe i od štete. Takogjer u pravu javnom, ili državnom, vrijedno je, da se spomene ovo. Justinijan, samodržac u Bizantiji i autokrator bezgraničan, ne izbrisa davne rimske nazore o političkoj slobodi. Jeste sada kod cara čitava zapovijed i vlast, *imperium et potestas,* no se priznaje, da je

to njemu suvereni narod dodijelio svojom *lex regia*. I ako car rukuje svom vlašću zakonodavnom, ovršnom i sudbenom; ako je u samoj volji njegovoj mir i rat, udaranje poreza, namještanje i skidanje svakog zvaničnika, nije opet zaboravljeno, da on to sve drži u ruci kao delegirani vrhovni magistrat rimskog naroda. Priznato je i veličje senata, gdje se kaže, da on vrši zakonodavno pravo, a vrši ga s toga, što bješe mučno, radi velikog umnoženja gragjana, da se narod saziva za sankciju zakona. Iz ovog političkog pojma moglo lasno da iskoči i parlament, samo da se došlo do drugog bliskog pojma narodnoga poslaništva. Iz senata pribra Justinijan članova, da pojača svoj „auditorium", vrhovno prizivno sudište. Zamjera se Justinijanu, što napusti, od god. 542 na dalje, dotle uobičajeno imenovanje godišnjih konzula. Neprijatno da je njemu zvučio ovi republikanski naziv, primljen iz junačkoga Rima, kao što ne htje čuti ni najtanjeg glasa iz duhovite Helade, ukinuvši atensku akademiju. Ali zamjerka nije opravdana. Pobija nju gornja pravna teorija o suverenstvu naroda. Što, od god. 542 dalje, car ne naznači konzule, on to učini s drugog pogleda. Šuplja paradna čast konzulata stajaše ondašnje bogataše patricije i preko dva miliona današnjih franaka, za igre i sipanje novaca megju svjetinu.[1] Grdnome tome trošku careva je blagajna imala, po običaju, većim svojim dijelom doskočiti. Justinijan, najposlije, okani se toga.

I pored savršene autokracije, zakon i pravo bijahu u Istoku riječi uzvišenijega značenja, nego li u već povarvarenom Zapadu. Ovdje je manja bezbjednost lična i imovna. Uredbe su gragjanskog prava nedostatne i nespretne po zapadnim krajevima, dok u krivičnom zakonu, ako i diše neka silovita sloboda, pravna nejednakost ragja nepravdu. Zlo ti ga miru, poretku i ljudskoj sreći pod varvarima, koji osvojenike gledaju sa visoka, pa svojim *wergeldom* udaraju nižu cijenu i samom slobodnom čovjeku druge krvi, a svojim *ordalijama* često pripuštaju dokaz za počinjeno zločinstvo Bogu i slučaju. Pak i poslije, kad se na Zapadu rasplete i uredi feudništvo, bolja bijaše sudbenost u Bizantiji. Dok se tamo suverenstvo drobi i pravdu kroje feudna gospoda, koja ponajbolje zna, da vitla kopljem i jaše konja viteza, dotle stupa ovdje u čine kroz pravoslovne škole izučena mladež. Uredbom nižeg carstva stvori se, doduše, u Istoku moćna i češće, u nestašici slobodne riječi i svakog narodnog prestavništva, podmitljiva

[1] Više od 20 centenara zlata, po Prokopiju (Hist. Arc. c. 26). U golemoj mjeri dijelio se novac, kano naknada za gladiatorsko rvanje i borbu ljudi sa zvijerima, što sve dokinu hristjanstvo.

birokracija, kod koje provedena nije moderna dioba političke i sudbene nadležnosti; no i ovaka birokracija, slabo nadzirana u državi ogromnoj, morala se opet osvrtati, u mnogome, na propisane jasne zakonske oblike, što bijahu barem vidljiv odraz permanentne pravde. Stoji, da je u urednoj Bizantiji lakše bilo doći do svog prava. Stoji i ovo drugo, da u opće poštenije i štedljivije ruke, uprkos svemu pričanju tajne Prokopijeve historije, poslovahu tu sa financijom, uz vojsku glavnim uporištem snazi državnoj. U Bizantiji, na primjer, država novca ne patvara: naprotiv svegjer svojski radi, da mu bude uzdržana čista vrjednota, te se zato bizantski novac i cijeni. Pa ono izobraženo činovništvo čuva i drži, i pokraj mnogog gospodara malo sposobna, u čvrstom sklopu carevinu, kojoj pruža nepolomnu trajnu podlogu. Razasuti će se država tek onda, kadno, uz druge nezgode, tamo bačeno sjeme zapadnjačkog feudalizma proizvede klicu velike gospode na uštrb pametnijih uredovnika. Ele i zakoni i uprava, za srednjih vijekova, kudikamo više pogoduju u Istoku sreći čovječanstva, nego li u Zapadu, potresanu silom i samovoljom varvarâ, pa poslije i gospodarâ feudnikâ. Uza sve činovništvo podmitljivo, gdje vladaoci ili ne će ili ne mogu da nad njim bdiju, uza svu despociju vrhovnu, zakonska obrana tijela i imetka jača je u Bizantiji. A rimska teorija o izvoru vlasti daleko je od germanskog mišljenja, da kraljevi vladaju po nasljednome pravu u stanovitoj prejasnoj jednoj porodici, potekloj od narodnih bogova u sinjoj davnini.

Prednjačio je Justinijan primjerom, kako se ima pravedno suditi, ne rijetko sam sudeći, javno u palači. Izda i zakon, kaže Prokopije, da koji nastupi magistraturu, taj se mora zakleti, e će biti čist od svake kragje, i ne će niti što izručiti, niti što primiti; no ne progje, veli, godina, kad tamo Justinijan već prodaje magistrature.[1] Nije valjda sve onako, kako tvrdi Prokopije, koji caru uvijek nešto podvaljuje. Za sučevu neporočnost opasna je, bez sumnje, kupnja sudbenog čina; no i takog suca steže dužnost. Onaj je zakon Justinijanova novica osma. Proglašen je na svečani dan, na uskrs, i naregjeno je, neka se na kamenu ureže i izloži, općinstvu na vidik, u svakom srezu u trijemu crkve, pa i drugi egzemplar na pergameni da se pohrani u crkovnoj riznici. Sučeva je zakletva bila: „Ne održim li ja sve ovo, nek mi bude vraćeno i ovdje i u onamošnjem vijeku, na strašnom sudu spasa našega Isusa Hrista, i neka mi bude udio s Judom i na me dogje guba Giezova i zebnja Kainova“. Ovi ovaki zakon, usječen

[1] **Hist. Arc. c. 21.**

u tvrdom kamenu i pred svijetom izložen, ne treba olako uzeti, kako to čini Prokopije. Doduše, upravna korupcija vriježi se, kao u tustoj zemlji, svagdje, gdje nema, rekosmo, dovoljne javne kontrole. Protiv te neprilike još prije Justinijana borili su se uzalud istočni carevi Teodozije, Marcijan, Anastazije.

Sudijama u carevini Justinijan skroji zakonik i djacima poda u ruke podesnu pravnu knjigu. Car u ediktu, kojim zakonik oglasi, ponosi se, što je to djelo rimsko, i nada se, da će „rimski rod", već u davnini slavan oružjem i zakonima, te i gospodar nad svima narodima, istim načinom takav ostati navijeke. Nego, budući sve ono na latinskom jeziku, odmah zapinjalo, u državi istočnoj, o tu latinštinu. Istočnjaci su se, dakako, zvali Romeji ili Rimljani, ali znamo, da se tamo najviše govorilo grčki, pak i Justinijan objelodani na grčkom jeziku najveći dio zakonskih svojih novica. Kao što latinski, tako i grčki su mu i svečani natpisi na spomenicima, imenito crkvenim. Latinsko je, kako onda kazivahu, τὸ σχῆμα τῆς πολιτείας, oblik države: latinska je komanda u vojsci još do VII vijeka; no je zvanični saobraćaj s pukom najviše grčki. Već pod Justinijanom učitelji neki predavali su grčki Institucije. Za njegova nasljednika Justina, većinom je izgubljena latinska Italija, tu skoro oteta Ostrogotima: za Heraklija, izgubljene latinske oblasti, Afrika, Dalmacija i Mezija. S toga, kroz VII i VIII vijek, grčki jezik u Bizantiji potiskuje latinski, u vojsci, u zakonima, u školi, kao što i otprije u uredima, dok ga ne isturi odasvud i posve u vijeku IX. Car Mauricije, a još više Heraklije, počeše i sa novaca odbacivati napise rimske. To sve slijedilo naravnim putem, bez ičijeg nagovora ili pogovora. Justinijanov latinski zakonik napušten je, kad iz njega i iz potonjih zakona macedonski carevi, Bazilije I i sin mu Leon VI Filozof, izvedoše, u drugoj polovici IX vijeka, grčke Βασιλικαὶ Διατάξεις, *Imperatoriae Constitutiones*, što ostadoše istočni zakonik sve do pada Carigrada. Usred već sklopljene Grčadije biti će sve grčko od onda. Za to glasoviti *Corpus Juris,* ako i bude temeljem bizantskoj legislaciji, malo po malo, u izvorniku, pregje tamo u zaborav. Naprotiv, latinski Zapad, naročito u južnim krajevima, hoće da ga drži u svježoj pameti. Sveštenstvo ga čita i katkada utječe se njemu. Istina, provuče se malo vigjen kroz najdeblju tmušu srednjih doba, ali već sa početnom renesansom uči se, vijeka XII, u Bologni kao nauka, pak i kao zakon stao prodirati po Europi. Vrnu se tako osobito zapadujacima Justinijanova blagodat.

Justinijanova hristjanska politika prema svijetu na strani. Dok je ovako živo radio u državi, neutrudni car bavio se i mnogim vanjskim poslom, te je sve motrio okolo carevine širim pogledom od svojih prethodnika. Politički je smjer bio isti, ali pregaoštvo veće. Veća i briga za širenje hristjanstva. Pokrštavanje varvarâ, okolo istočne carevine, uze maha, kao nikad prije. Dogje k caru, odmah u prvoj godini njegova vladanja, sa sjevera poviše Crnoga mora, kralj Herulâ, Grait ili Grep, i, učinivši proskinezu u palači, zaište krštenje. Kumova mu car i bogato ga darova. S kraljem se tu u Carigradu krstiše prvaci u pratnji, megju kojima i dvanaest mu rogjaka. Heruli postadoše federati ili saveznici rimski, makar protiv koga. Justinijan herulskog kralja opremi natrag u postojbinu, s riječima: „Kad budem tebe trebao, kazaću ti“.[1] Malo zatim jednako pristupi k caru Gorda,[2] kralj Hunâ do Bospora na Tauridi (Krimu). Jesu li to bili pravi Huni, ili Sarmati, ili možda Slaveni, nije nam saznati. I Gorda bude carevo kumče, a s velikim darovima opremljeno u svoju zemlju, otklen da čuva carstvu grad Bospor i Tauridu. Nakon povratka revnovao hristjanin Gorda. Njegovi zemljaci štovali božje kipove od srebra i od elektra; kralj ih dade saliti i razmijeniti, u grčkom gradu Bosporu, sa miliarizima.[3] Poganski sveštenici, kad vidješe rastaljene svoje bogove, pobjesnili, ubili Gordu i na njegovo mjesto postavili mu brata Muageru.[4] Tad posjekoše u Bosporu stražu rimsku, na što car posla onamo lagje i vojsku, pod zapovjedništvom Ivana, patricija i bivšeg konzula, unuka nama poznatom Ivanu Skitu. Varvari su izagnati iz grada Bospora, i Rimljani mirno držali Tauridu.

Nikad ne popusti ova Justinijanova skrb, da se surova i divlja plemena, u blizini carevine, privedu Hristovoj vjeri i rimskoj uljudbi. Lazima istočni susjedi bijahu kavkaski Iberi, naseljeni na gornjem toku rijeke Kura, od prilike gdje se sad nalaze Oseti. U osmoj Justinijanovoj godini, jedan njihov knez primi krst u Carigradu, skupa sa ženom i sa svojim prvacima. Stupi knez u savezništvo s Rimljanima, pa ga car vrlo počasti, dok carica ženu mu obdari. Iberi već bijahu hristjani većinom, no potčinjeni Perziji. Sjeverno od Lazâ, od mora do Kavkaza, gdje su sada Apkazi, nastavaše

[1] Malalae l. XVIII.
[2] Gordās mu ime u Teofana; u Malale: Grod.
[3] Smiješane $^3/_4$ zlata i $^1/_4$ srebra, ili $^4/_5$ zlata i $^1/_5$ srebra, sastavljahu elektar. Bijaše „miliarision“ novac srebrni, to dvanaesti dio jednog zlatnog solida. „Siliqua“ jest pola miliariza.
[4] Muageras u Teofana, Mügel u Malale.

pleme Abasgâ, pod dva svoja kneza. Poganici, obožavahu na prosto drveta, dok kinjahu ih knezovi svojim lakomstvom. Prodavala su se krasna djeca Abasgâ, kao što nedavno djeca Čerkezâ. Uzimali knezovi roditeljima muškiće, da ih uškope, te skupo prodaju trgovcima, a više puta smicali i roditelje, da im se ne osvete. Najveći dio eunuhâ megju Rimljanima, i u carskoj palači, prilazio iz nesrećne Abasgije. Justinijan posla tamo jednog eunuha iz palače, Eufranta, rodom Abasga, neka u carevo ime zabrani škopljenje, to „nasilje učinjeno prirodi željezom".[1] Narod poruku primi veoma radosno, i prigrli hristjanstvo. U Abasgiji dao Justinijan sazidati crkvu Bogorodici, postavivši tu sveštenike, koji bi ljude učili čitavom hristjanskom životu. Pleme se Abasgâ otrese potom svojih knezova, pa živjelo i urednije i slobodnije. Hristjanstvu i pitomijim običajima car pridobi i divlje Tzane, do Armenije. Ljuti pogani, za svetišta imahu lugove, za bogove držahu tice i druge živine, a, još ljući hajduci, boraveći na neplodnim brdima, bijeni od čiča i gladi, utrkivahu se u okolne župnije krajeve, i bezkažnjeno prkošahu drugima, povlačeći se natrag u svoje uvale i šume. Justinijan podignu im crkvu, provede ceste i utvrde kroz njihova brda i pretvori ih u pratioce rimskoj vojsci. Još pleme jedno car privrže sebi. Bijahu to Goti Tetraksiti, naseljeni do Meotide (Azovskog mora), po svoj prilici ostatak gotskog naroda poslije njegova raseljenja iz zemalja oko Crnoga mora. Tetraksiti, priprosti u vjeri, ne znadijahu pravo, jesu li, nisu li arijani, pa opremiše, u 21-oj godini Justinijanove vlade, četiri svoja odaslanika caru, da im dâ episkopa u mjesto njihova, koji bijaše onda preminuo. Preradosno car im prihvati molbu, dobivši u Gotima pomoćnike protiv hunskih razbijača Kutrigura, krstu i uljudbi suprotivnih, kao i svi Turani. K sebi približi još druge Germane. U 13-oj njegovoj godini dogje u Bizant, da se pokrsti, Mund, kralj Gepidâ.

Uz to utvrgjuje i zigje u veliko. Od Huna svakakovih, od Slavenâ, od Gepidâ, od Langobarda, primaknutih onda carevini, bilo je Justinijanu čuvati produljenu megju Dunava. Onuda utvrde, prije Atilinih navala, bijahu u opće tanke: mimo sedam osam li gradova,[2] ponajviše kula kakva su malo stražara. Od Atile unaprijed, ležalo je to dijelom i razrušeno. Anastazijev zid branio tek okolinu Carigrada. Da se cijelo utvrgjenje obnovi i poveća, trudio se iz petnih žila, kao pri svakom svom pothvatu, Justinijan. Kaže Prokopije,

---

[1] Procopii De Bello Goth. l. IV, c. 3.
[2] Vidi gore, na str. 15.

govoreći o ovom zidanju: „Poglavito u Europi, dok je (car) nastojao rad udesiti prema ocjeni nužde, izvede djela, što nije lako izbrajati, ni pismom bilježiti. Jer je učinjeno, koliko zahtijeva blizina rijeke Istra i silna potreba poradi varvara, koji tište odonud".[1] Prelaz sjevernim varvarima priječio sad priplet utvrda na crti dunavskoj i na crti Hema. Uzduž Dunava, što bješe neprijatelju na prvom dohvatu, zidalo se već u trećoj godini Justinijanovoj, 530. Brigom regbi, koja se bavila svakom sitnicom, sve tvrdo bi još više utvrgjeno; mnoge kule postadoše graci. Ali je bilo čisto vidjeti, da ni rječina, ni klanci Hema, s raspruženom linijom utvrdâ k zapadu preko Dardanije, ne će, naročito sada, zaustavljati gomile i gomile varvara, lačnih na pitomu Romaniju i njeno blago. Bijahu Atiline najezde uzburkale, od kraja do kraja i do dubina najvećih, ogromno more varvarsko sjeverne Europe i Azije. Podignuti su za to branici i amo od klanaca Hema planine. Susljedica njih naniza se od Drača do Soluna, od Soluna do Herzoneza, od Herzoneza do Anastazijeve zidine. U blizini svoje rogjene varoši Taurezija, dao car zidati tvrdi i sjajni grad Justiniana Prima, po svom imenu, kano ti dar, što dugovaše zavičaju svom. U Macedoniji pritvrdi Palenu. Grčka je ojačana napose. Boljim bedemima ogradi u Tesaliji, osim Larise i Farsala, još druge varoši; bolje zaključa termopilsko ždrijelo, taj glasoviti ulaz u srednju Grčku, u kojoj takogjer učvrsti Atenu i nekolike gradove. Ne zapusti ni korintsku prevlaku, utvrdivši Korint i Megaru. Doda nešto i utvrdama u okolini svog stojnog neslomljivog grada. Pregledana je Anastazijeva zidina. Carigradskom podgragju Sikama ozida bedeme, podijeli mu zasebno pravo grada s imenom Justinianopolje, teatrom ga ukrasi i prestolnici mostom priveza.

Gragjenje, dogragjivanje, pritvrgjivanje, zaredi čitavom carevinom. Drevnu Palmiru, uz veličajne spomenike onda gotovo opustjelu, car, već pri prvom početku svoje vlade, obnovi, te ona opet učini se svijetlo oko nad sirskom pustarom i branik Svete Zemlje protiv pljačkašâ Saracena ili Arapa. Za tu svrhu postavljen je u njoj jedan duka. Spram moćne Perzije još se bolje uredi velika tvrgjava Dare, i obranjeni su svi strategični prelazi preko Eufrata i pritoka mu Habore. Suprot iste Perzije bijaše kao ogromno predzigje, sa svojim velikim brdima, Armenija. Car u rimskoj Armeniji ojača utvrde i usavrši sustav Zenonov.[2] Vojnički je prisajedini sa carevinom, uklonivši do

[1] De Aedif. l. IV, c. 1.
[2] Vidi gore, na str. 58—9.

jednog domaćeg satrapa ili arhonta, i u mjesto komita postavivši većeg magistra, uz dvije duke: za magistra posla tamo vrsnog ratnika Situ, pašanca svoga po Teodorinoj sestri. Neuredna armenska milica bi pretvorena, s pripojenjem rimskih soldata, u pravu vojsku, što će moći bolje da nasrtaju perzijskog neprijatelja odoli. Od onda se sljubiše Armeni sa carstvom, pak će do skora po koji pogrčeni hrabar armenski vojnik zasjesti i na presto u Bizantiji. Kao što Armenija, dobi jaču obranu i Kavkaz.

Ele stršila utvrdama cijela carevina, naročito europski joj dio, premda od naletnikâ varvarâ svake pasmine, i od njihovih učestanih provala, nije kud bilo, da se sasvim očuva Romanija. Strategični osnov Justinijanov ostaje ipak veličanstven, te njegova skrb u ovom pravcu u nekoliko možda doprinese produženome opstanku bizantijske države. Pritiskom avarsko-bugarskim, a poglavito doseobom Slovenâ, pa onom Hrvatâ i Srbâ, do brza, za Foke i Heraklija, biti će izgubljena dunavska linija, i prelomljena linija Hema. Ali, vogjeni zamišlju Justinijanovom, i upirući se na preostale ulomke branikâ, carevi, sve do XII vijeka, teže za obnovom onog sustava, imajući u vidu cjelokupnost carevine u Europi. Carevina po Justinijanu steče najpodesnije utvrde, kako bi se snažno odbranila: tek joj trebalo jošte dostatnog broja vojnika. Da je ovih bilo, Bizantija, najmoćnija u svijetu, očuva se dovijeka, po svoj prilici. Ali sakato ustrojstvo malene vojske po zanatu, naslijegjene od starog rimskog carstva, dočim su varvari unaokolo stajali listom naoružani, a romejski gragjani, neviknuti oružju, bavili se samo sa privredom ekonomskom; to ustrojstvo vojske učini, te začudni rad Justinijanov cilja ne domaši. U pojedinim pokrajinama nema domobranaca, nema sregjenog narodnog ustanka. Carevina postade doista ogromna tvrgjava, no bez dovoljne posade. Biti će naskoro očita oskudica vojnikâ, već za živa Justinijana. Kroz njegove prve pobjede prošlo ono neopaženo, pak i sam Prokopije, premda vojeni vještak, odviše pouzdano piše za cara ove riječi, u uvodu u svoju knjigu o gragjevinama: „Carevinu rimsku, varvarima odasvud otvorenu, mnoštvom vojnika očuva, i sve joj megje zidanjem utvrdâ zaštiti".[1]

Dugo je zaista vladao Justinijan, ali što on sve ozida i uradi, ne bi se gotovo ni povjerovalo. Zidatelja takovog ne ima u historiji. O njegovu gragjenju crkava biće još govora. Pominjemo ovdje, da on pogradi, ili dogradi, ili iz nova sazida, do kojih 80 utvrgjenih varoši,

[1] De Aedif. proem.

u samom Podunavlju. Poneki su graci podignuti i na lijevoj obali Dunava, na zemlji varvarskoj. Uz to popravljeno je, ili izvedeno je, vojničkih i trgovačkih drumova, mostova, prekopa, vodovoda, učionica, bolnica, u većem broju, nego li što ikoji pregjašnji car uradi. U prestolni grad vrvjelo svagda ljudi svakojakih, radi posla ili nadom sreće; oskudno, mnogo ih se nalazilo i bez krova. Za njih Justinijan i Teodora sagradiše, kraj mora, ogromnu gostionu, ξενοδοχία. Car utemelji 10 ovećih bolnica i 23 manastira, i dodijeli im prihod za uzdržanje. Sve bi ovo uprav veličanstveno bilo, da se, u godinama tužnim, ne prenape porezna snaga državljana, te car, budući na nevolji, skrenu i na zloupotrebe i na nepravde, kako ćemo vidjeti. Zidanje carevo još više upada u oči, kad promislimo na bijede i prirodne nesreće, što već od prvih dana pratiše njegovu vladavinu. Bilo to još uvijek strašno potresno doba.[1] Dne 29 novembra 529, u jutru, dvije godine iza grozne prve trešnje, drugi potres[2] opet razvali kako tako obnovljenu Antiohiju. Padoše sve zgrade i bedemi, a čeljadi izginu malne 5,000; ostali pobjegoše u druge gradove, ili se skloniše u kolibe po brdima; dogje zima oštra, pa litanijali bosi, plačni, po snijegu. Car i carica dadoše mnogo za drugu obnovu grada, koji prekrstiše, za bolju mu sreću, u „Theupolis“: imao „Božji grad“ biti Antiohija, to ozloglašeno sjedište razularene raskoši sirske. Kao god u Carigradu, zavedena je i u Antiohiji besplatna velika gostiona za oskudnike; tome ubožištu car odredi do 4,000 zlatnih solida godišnjeg dohotka. Duž obale, u Siriji, na pola se sruši i Laodiceja, s gubitkom od 7,500 duša, a ošteti se u veliko Seleucija. Oštećene gradove car oprosti za tri godine od zemljarine, dok i obilatim novcem iz državne blagajne priskoči njima u pomoć. Do skora opet zatorni potres stiže i grad Mire na moru, metropolu Licije u Maloj Aziji. Car pomože i ovdje.

Petogodišnje ratovanje s Perzijom. Uzroci rata. Pored svih ovih grdnih troškova, još je Justinijan trebao izdržati, malne odmah pri nastupu vlade, rat s Perzijom, što potraja gotovo pet cijelih godina. Megju kraljevskim domom Sasanidâ i kućom Justinijanovom postojaše, poodavno već, nesporazumljenje i omraza, koje se mi dotakosmo,[3] i koju nam treba pobliže ovdje označiti.

---

[1] Gledaj gore, na str. 120—1.

[2] Regbi još jači od prvašnjega, pošto Teofan (Chron. A. M. 6021) pripovijeda, da je, uz užasni tutanj, za jednu uru trus trajao, što je u ostalom nemoguće.

[3] Na str. 113—4.

Vidjesmo, da je ostarjeli Kabad uzalud poželio bio, da njegovu sinu Kosroju car Justin bude poočim i skrbnik. Raspravljanje o tom važnom poslu vogjeno je i svršeno tako, da se zamišljena tijesna ljubav izmegju dva doma prometnu u očitu mržnju. O Kabadovo nasljegje u Ktezifonu natjecala su se tri njegova sina. Najstarijega Kaosa, po zakonu nasljednika, otac ne voljaše. Drugoga Zamu, vrla i junačna, ali ćorava, zakon isključivao: ko je makar kako betežan, kraljem ne smije biti u mazdejskoj Perziji, koja betege pripisuje zlu bogu. Kabad hotio ostaviti kraljestvo trećemu sinu Kosroju ili Kosrevu (Chosroes), milinku svom. Bojeći se, po smrti svojoj, Zamina otpora i bune, on tražio ljubljenome sinu zapleća u rimskoga cara. Pisa Justinu: „Da su nama od Rimljana učinjene nepravde, to znaš i sam, no eto ja hoću da se okanim svake tužbe na vas, svijestan toga, da oni pobjedu najveću odnose, koji, pravo imajući, ipak popuštaju za prijateljstvo, te ostaju pobijegjeni po miloj svojoj volji. S toga mi sad od tebe ištemo taku milost, što će srostvom vezati ne samo nas, već i sve naše podanike, pa će biti podobna, da prirodnu nam ljubav uspostavi za blagodati mira. Velim, da posiniš moga Kosroja, koji će biti nasljednik kraljestva mi".[1] Justin i nećak Justinijan željahu, da se plemenita ponuda odmah prihvati; ali kvestor Proklo, cijenjen sa poštenja, a zasukani konzervativac, stao prigovarati toj čistoj novotariji i nabacivati sumnju, da kralj kraljeva kani Kosroja pripravljati i rimskome caru za nasljednika. Protivnost i nespretno nagagjanje uvažena čovjeka urodiše zlom posljedicom. Uzdrma se odluka Justina i Justinijana. U Carigradu se oklijevalo i vijećalo, dok učestaše Kabadova pisma. Donapokon je odregjeno ročište na granici, da se i način adopcije i tvrdi mir uglavi. S obje strane dogjoše ljudi najvigjeniji; odaslanike rimske vodio Hipatije, nećak cara Anastazija; perzijske Seose, Kabadov doglavnik i prijatelj; sam mladi Kosroje bio blizu, na rijeci Tigru, kako bi odande vreem u Carigrad na posinjenje, čim se sve riješi. Zahtijevali Perzijanci natrag Laziku, smatrajući sva kavkaska plemena kao vazalna Perziji; Rimljani ne davali. O načinu adopcije, ovi ne dopuštahu, da bude pismom učinjena, istaknuvši pravilo: „varvari ne posinjuju pismom, već obredom oružja". Tu riječ bijaše već osjekao Proklo, pedantni pravnik. Kosroje vrati se k ocu, s jadom u srcu, pošto se ništa ne uglavi. U osveti Kosroja, potonjeg kralja kraljeva, naći će docnije Justinijan smetnju najveću svome spoljašnjem radu i svojoj politici prema Zapadu. Neuspjeh

[1] Procopii De Bello Pers. l. I, c. 11.

Seose plati glavom. Bješe nepodmitljiv i skroz pravedan u upravi, no i ohol preko mjere, te imao puno neprijatelja. Tužili ga ovi, da neovlašteno zametnu govor o Lazici, i da, traljav mazdejski vjernik, tuskoro preminulu ženu, mjesto da je izloži, dade u zemlju zakopati. Kabad, žaleći prijatelja, pustio, da ga smaknu. I Hipatije pade u carevu nemilost.

Planu Kabad na rimsku uvrjedu. Hotio svom silom da provali u carsku zemlju, kad mu se ispriječi ustanak Iberâ. Vazalni Perziji bijahu Iberi, no velikom većinom vatreni hristjani. Kako bi ih čvršće pripojio, namisli Kabad prevjeriti njih u mazdejsku vjeru, pa zapovjedi kralju njihovu, neka dade bacati mrce ticama i psima. U taj mah iberski kralj sebe poda Justinu. Onda se sila perzijska vrnu poglavito na Iberiju, odakle kralj s otmenicima skloni se u zapadnu susjednu im Laziku. Upleten je u borbu i skorašnji pokrštenik, lazički kralj Tzato. Ratovalo se neodlučno po klancima Lazike, u Perzarmeniji, u koju prodriješe Rimljani, i u Mezopotamiji oko Niziba. U to, umrije Justin. Primivši carstvo, naslijedi Justinijan i onaj rat, pošto je Kabad vrlo dobro znao, da on imaše, za živa ujaka, prvu savjetnu riječ. Niti Justinijanovo već odpočeto staranje, da krstu pridobije kavkaska plemena, nije bilo za to, da Sasanida ublaži. Podbadaće Kabada i Samarjani sa Židovima, koji od careva vjerskog prisilja već pribjegavali u Perziju, i obećavali, da će Perzijancima oni pomoći do Jerusalima, gdje je grdno blago zlata i draguljâ. Sa svih ovih razloga rat biva i žešći i širi pod Justinijanom.

U vojni od god. 528 nadbijeni su Rimljani zbog nesporazumljenja megju tri njihove vogje, jedan od kojih bijaše malo zatim glasoviti Belizar. Zavagjene vogje jedan na drugog žale se caru, te će ih ovaj zamijeniti s notarom Petrom, kome pogje za rukom, u nastajnoj vojni, s pomoću Lažana, suzbiti Perzijance. God. 530 razmahala se borba na većim ratištima Mezopotamije i Perzarmenije. U Mezopotamiji je zapovijedao Belizar, imenovan magistrom u Istoku, pak on pobra tu svoje prve lovorike. Konjika i pješaka perzijskih bilo do 50,000, Rimljana za pola manje; ipak Belizar odnese pobjedu u krvavom boju kod Darâ, gdje, uprkos hrabrosti čete neumrlih, pade do 15,000 Perzijanacâ. I u Perzarmeniji proslavi se Sita, bijući se, takogjer sa polovnom silom, protiv perzijske vojske od 30,000, koju nadbi u boju kod Satale. Rimljanima je još teža bila vojna od god. 531. Kabad napusti na njih Arape, što ih je god bilo poslušnih njegovoj zapovijedi. Izmegju sjevernih Arapa, ili Saracena, već odavno niko ne izigje na glas, kao što Alamundar. Kroz po vijeka on harao od megje

egipatske do Eufrata, ognjem paleći, odvodeći roblje gomilama, ubijajući ih većim dijelom, druge vraćajući uz visoku ucjenu. Boju izuzetno vješt, bahnuo bi sa svojim konjicima iznebuha, a već ga nestalo, čim bi do rimskih vogja doprla vijest o njegovu pljačkanju. Kad bi ga potjera sustigla, obrnuo bi se mahom na neprijatelje sustale i nevrstane, te ih razagnao. Čitava slika docnijeg arapskog nalijetanja, u muhamedovsko doba. Dosadnijega razbijača od Alamundara, odana Perziji, istočni Rimljani ne upoznaše donde. Protiv njega Justinijan postavi za vogju drugim arapskim plemenima Aretu, sina Gabalova, i novim primjerom učini ga kraljem; ali Areta podleže Alamundaru. Tad ovaj predloži Kabadu nasrtaj na bogatu Siriju i Antiohiju. Neobičnim putem, preko sjevernijeg Eufrata i Komagene, 15,000 konjice perzijske i mnoštvo laganijih Arapa nasrnuše, te iznenadiše Rimljane. U boju kod grada Kalinika, na Eufratu, prosja osobno junaštvo zapovjednika Belizara, no je rimska vojska uzbijena i s velikom mukom spasena u grad. Perzijanci se vrnuše kući bez drugog uspjeha, niti Alamundar provede svoju pljačku po Siriji. Perzijskog vojskovogju Azaretu, kad mu iza povratka pred lice izigje, zapita Kabad mrzovoljasto: „Pa gdje je rimsko koje mjesto pokoreno? Gdje je Antiohija?“[1] Ponovo provališe Perzijanci, a dočeka ih Sita u Mezopotamiji, pošto car odazva Belizara, da mu povjeri vodstvo vandalskoga rata. U to borba popusti. Kabad obolje na smrt, dok u isto doba dopade i lažni glas, kako se sprema na Perziju varvarska najezda kroz kavkaska istočna vrata.

Arhaičnim imenom Prokopije te varvare zove Masagete. Drugi Bizantinci govore o Hunima Sabeirima, što ih je Justinijan huckao na Kabada. Kakva su oni roda bili, teško reći. Kao god što su Perzijanci imali za pomoćnike arapske Saracene, tako i Rimljani tražili saveznikâ protiv Perzije, gdje su samo mogli, a naročito podjarivali na nju varvare oko Kaspijskog mora. Gledali i Kabad i Justinijan, da ih k sebi primame. Nad pomenutim Sabeirima vladaše kraljica Boa, kojoj ostadoše, po smrti muža Blaha, dva mala sina.[2] Vladarka je raspolagala sa nekom stotinom hiljada svojih ljudi oružanih. Nju pridobi Justinijan darom kraljevskih odjeća, srebrnog posugja i novca, pak ona, dok su se dva druga sabeirska kralja, Glom i Tiranks[3], sa

[1] L. I, c. 18.

[2] Blach je ime mužu u Malale, a Malach u Cedrena; ženi ime Boa u Malale, Boarex u Teofana, Barez u Cedrena, što se valjda svagja na jedno: „Boa-rex“ = Boa kraljica.

[3] U Cedrena: Gloen i Styrax.

20,000 digla u pomoć Kabadu, smlavi im vojsku; prvi pade u boju, drugi je u lance okovan i poslan k caru, koji ga dade objesiti. Premda se ovo dogodi u početku rata, glas, da se Huni Sabeiri kreću, mogao je svegjer da Perzijance uznemiri.

Odnosi s Etiopijom. Ne bi li stekao saveznikâ sebi, a neprijateljâ Kabadu, svoj pogled svrnu Justinijan ća do daljne Etiopije. Car nam pruža time jedan sjajni izgled one okate i mudre bizantske diplomacije sa dalekim vidicima, koja, baštinjena od prethodnika Rimljana, mnogo doprinese i koristi i spasu imperije. Pri gruboj strani, ta diplomacija pokatkad radiće i lažju i nevjerom, no se ne će sniziti čak i do umorstva opasnog neprijatelja, kao što dockan mletačka. Pod imenom Etiopije u starije doba prolazila Nubija, pa i Abisinija današnja. Po porijeklu i jeziku Abisinci su Semiti, doseljeni iz južne Arabije, onda pomiješani sa crnačkim pučanstvom afričkih urogjenika, i u nekoliko sa Koptima ili Egipćanima: otud njihovo ime „Habešin“, smiješani. S Bizantijom ih spajaše Hristova vjera, koju njima prinese, u prvoj polovini IV vijeka, Frumentije iz Aleksandrije, apostol njihov. Po nazoru aleksandrijskom shvatiše, pri potonjim raspravama o vjeri, jednu narav, božansku, u Hristu, te ostadoše još do danas monofiziti. U vrijeme Kabadova rata, kad je Belizar zapovijedao u Mezopotamiji, smisli Justinijan sebi pridružiti te Etiopljane, uz Homerite ili Himjarite. Ovi zadnji bijahu južni Arapi sadašnjega Jemena, od kojih se Abisinci nekad odvojiše. Poneki Himjariti postadoše hristjani, no udarali na njih globe privrženici židovske i poganičke vjere, pretežniji u narodu. Progonjenima priteče iz prijeka, iz Abisnije, s flotom i vojskom u pomoć ondašnji etiopski vladalac Helestej, vatreni hristjanin. Razbi u boju, gdje im pade kralj, Židove i poganike, i za kralja postavi, pod dankom godišnjim, jednog Himjarita hristjanina, imenom Ezimfeja. Jednome i drugome kralju Justinijan opremi poslanstvo, kako bi ih primakao sebi u savezništvo protiv Kabada. Helestej je stolovao u gradu Aksumu, što se i sada jednako zove, u abisinskom Tigru, i što pridavaše tada Abisiniji drugi naziv aksumske kraljevine. Od krajnje Elefantine u Egiptu do Aksuma razmak bio ogroman: 30 dana hoda po Nilu i pritoku mu Astabori. Aksumski vladar svečano primi rimskog poslanika. Kralja oblačila, od pasa niže, lanena odjeća, zlatom izvezena; na golim plećima nosio haljak s biserjem, na rukama zlatne narukvice, oko vrata zlatni lanac; visila mu i četiri lančića sa lanene vezene kape na glavi. Dok ga zaokruživali prvaci oružani i svirači, sjegjaše na visokim kolima, vučenim od četiriju

slonova i držaše u rukama mali štit i dva mala koplja pozlaćena. Metanisa poslanik pred etiopskim nakaradnim, ali moćnim vladaocem, koji ga podiže i poljubi pečat njemu uručenog pisma Justinijanova. „Već dugo željah“, reče, „polučiti prijateljstvo cara Rimljanina“.[1] Car začeo bio veliku osnovu[2]: Ezimfej, kralj Himjarità, pritegnuv sebi Maadene, arapske poluskitače u docnije glasovitom Muhamedovu Hegjazu, s ovima i s vojskom svojom imao je navaliti na Perziju. Justinijanova razigrana mašta već lutala po nekakovoj pokrštenoj Arabiji, što listom, kao rimska saveznica, podignuti će oružje na nasljednog mazdejskog dušmanina krstu. Ali se careve sve nade razbiše o neprestane razmirice arapskih plemena. Kasnje će Himjariti jednom spremiti češće obećanu provalu u Perziju, no će se i tada na po puta vratiti kući.

Srećniji je bio Justinijan, kod Etiopljana i kod Himjarita, u pogledu trgovačke sveze š njima. Za važni promet megju istočnom rimskom carevinom i krajnjim Istokom, naime Indijom i Kinom, Perzija, nalazeći se u sredini, bijaše na položaju najzgodnijem, a Perzijanci se isticahu i kao vješti trgovci. Iz Indije izvozile su se mirodije, iz Kine svila, to sve vrlo traženo čak i u varvarskom Zapadu i dovoženo u Italiju i u Masilju. Nadasve svila bacala silnog dobitka. Teglila, koliko i zlato. Za cara Aurelijana, u drugoj polovini III vijeka, vrijedila je svila 100 zlatnih solida po libri; njih 72, u ovo prvo doba Justinijanovo. Kupovinom i uvozom svile, pa i mirodijâ, rukovali su po gotovo sami Perzijanci, dakako uz veliku korist. Plovili perzijskim zalivom do Taprobane (Ceylan), da kupuju, i prodavali na suhoj megji u tri grada, u svom Nizibu, u rimskom Kaliniku i u armenskoj Artaksati. Gospodarili oni i drugim manje znatnim trgovačkim putem, preko rijeke Oksa na Kaspijsko i Euksinsko more. Sav ovaj promet, osim skupoće, otešćavahu otkad dokad razmirice i ratovi megju Perzijom i Romanijom. Prijateljstvom Etiopljana i Himjarita Justinijan sad širom rastvori treći južni put, preko Arapskog zaliva na Aleksandriju. Time se rimsko carstvo donekud oprosti zlatnog trgovačkog prinosa Perziji, no, pošto Perzijanci bijahu ipak bliži skeli na Taprobani, ostadoše i na dalje u bržem i lakšem saobraćaju s Indijom. Megjutim, u posljednjim godinama Justinijanove vlade, svila ne bi više puki proizvod istočni. Bilježi se godina 552, kadno dva monaha, na povratku iz Kine, sa sobom donesoše, u jednoj trstici,

[1] Malalae l. XVIII.
[2] Procopii De Bello Pers. c. 20.

jajca svilene bube. Vlastita proizvodnja i industrija svile bude onda Bizantincima vrelo velikih probitaka, kao što obrtnicima i radenicima, tako i državi.

Etiopljani oskudijevali su gvožgjem, prodaju kojeg strancima zakon rimski kažnjavaše smrću. Po svoj prilici, izvozna ta zabrana ukinuta je tada za sprijateljenu Etiopiju. Aksumski kralj bijaše uzvratio prijateljsko poslanstvo Justinijanovo sa poslanstvom svojim, uz pismo i darove. U povodu ove careve skrbi za bolji saobraćaj sa zemljama u nilskoj dolini, treba nam pripomenuti još jedno. Triput preko godine žito iz Egipta dovažalo bi se u Carigrad, nego dovoz više puta zapinjao na Helespontu, sa nepogode vremena. Bura kad bi zaduhala, tovarne velike lagje, dromoni, ne mogahu nikako unutra u tijesno. Justinijan udesi ogromnu gragjevinu na ostrvcu Tenedu, pri onom ulazu. U tenedske prostrane ambare iskrcavalo se žito, što bi male lagje odvozile do Carigrada, dok se velike vraćale u Aleksandriju natrag. Prije te uredbe, žito bi katkad sagnjilo na floti, što bi dugo kod tijesna pogodno vrijeme iščekivala. Prestolni bi grad u to patio na oskudici kruha.

Mir s Perzijom. God. 531 carevina rimska i Perzija ugovaraju mir. Kabad, nakon duge burne vlade od 40 godina, ako ne i više, ležao na umoru. Prizva k sebi svog pouzdanika Meboda, čijom rukom dade napisati oporuku, gdje kraljestvo ostavljaše sinu Kosroju, i malo zatim preminu. Po izvršenoj svečanosti sahranjenja, Kabadov sin prvenac, Kaose, hotio se odmah zakraljiti, ali mu se ispriječio Mebod, kažući, da treba saslušati otmene Perzijance. Uz nasljedno svoje pravo, Kaose nije ni sumnjao o pristanku vijeća; no, kad Mebod pročita oporuku, skupština, opominjući se Kabadove veličine, usklične Kosroju. Novi vladar, još ne pritvrgjen na prestolu, primi rimsku ponudu mira. I pored natezanja s obje strane, uglavi se tako zvani vječiti mir, po kome Romanija i Perzija uzajmice vratiše oteto za rata. Taj Kosroje I, pridijevkom Anošarvan, pravedni, preživjeće Justinijana, kraljujući (531—79) još duže od oca, a i na veću smetnju rimskome carstvu. Njegova pravednost bijaše sva prelivena duhom istočnim. Prostome narodu olakša terete, strogo pazeći, da se satrapi namjesnici ne razmeću državnom vlašću; bude pokrovitelj književnicima i knjizi narodnoj, te su onda na huzvareš prevedena ponajglavnija djela helenska i indijska; što se vjere tiče, pokaza se nekako sklon slobodi savjesti; unapredi zemljodjelstvo i podiže sjajnih gragjevina. Ali, dok ga u velike hvali istočna historija, ljudska se odvraća od usilnika. Prokopije, koji je Kabada i Kosroja izbliže poznavao,

ovome zamjera plahu, okrutnu i nezahvalnu ćud.[1] Kako bješe i „pameti nemirne, te beskrajni ljubitelj novih stvari“, ozlovolji odmah mnoge. Naročito uzruja mage i više prvaka naredba njegova, neka donde progonjenim manihejima vjera bude slobodna. Strogi mazdejci se urotiše. Željahu državi za upravitelja viteškog Zamu, a pošto njemu ćoravu smetaše zakon, nakaniše kraljem proglasiti nejakog mu sina Kabada, pa da otac mjesto njega vlada Perzijom. Zama pristade, ali je urota otkrivena. Brata Zamu, i svu ostalu svoju braću sa svom muškom djecom, Kosroje dade ubiti. Dašto, listom izginuše i svi velikaši, udionici zavjere. Pokolju izbježe mali Kabad, onda u njezi, podalje, kod jednog vlastelina. Ne dugo zatim dogje u Carigrad, ili taj pravi Kabad, ili mladić vrlo sličan njemu. Car, premda je nešto o njemu dvoumio, primi ga vrlo prijazno i časno.

Vojskovogje careve: Belizar, Mundo, Hilbud. Usljed mira s Perzijom Justinijanu se nadade sloboda, da ratuje u Zapadu. Carevo neumorno svestrano staranje imalo ga neizbježno navesti na sukob sa varvarima, što su se banili po otetim oblastima zapadne rimske carevine. Od kako se ona do kraja razvali pod udarcima najviše arijanskih Germana, bijahu jedva prošla dva ljudska pokoljenja. Što djedovi izgubiše, car kani da povrati natrag. Njega na to tjera podjednako revnost vjerska i rimsko osjećanje. Glavom ne vodi vojske, pošto nije u ova doba običaj, da autokrator iz Bizanta izilazi, ali oštrovidno njegovo oko hoće da spazi i odabere vojskama vogje ponajbolje.

Kao što mladoga Situ, kog učini svojim pašancem i magistrom, car pripazi i mladog Belizara. Dok je, za ujčeva vladanja, Justinijan bio i sam vojni magistar, nalazili su se u pratnji njegovoj Sita i Belizar, oba dorifora, biva oficiri tjelesne mu straže.[2] Mladića jednog i drugog onda tek garila nausnica, po izreci Prokopijevoj,[3] te možemo uzeti, da se oni rodiše negdje oko god. 500. Belizara, oficira u privatnoj družini Justinijanovoj, veziváše k ovome najjača lična zakletva, pa nam i ovo valjda tumači postojanu mu odanost potonjemu caru, ma da je slavni vojskovogja do tri puta pao u dvorsku nemilost. Rodom, kao i Justinijan, ili iz Tracije ili iz Ilirije,[4] Belizar bude, u mladoj dobi od kakvih samih trideset godina, srećnim iz-

---

1 De Bello Pers. l. I, c. 23.
2 Vidi I Svesku, na str. 194.
3 De Bello Pers. l. I, c. 12.
4 Prokopije, tajnik njegov, kaže ga iz mjesta „Germania“, na razmegji Tračana i Ilirâ (De Bello Vand. l. I, c. 11).

borom cara, njemu naklonjena, vojni magistar u ratu perzijskom, gdje se i prodiči, kazasmo već. Čeka pak njega mnogo veća afrička i italska slava. S punim pravom Prokopije, njegov tajnik, u početku svog historijskog pripovijedanja, govori o njegovim „golemim djelima“,[1] i samo malo pregoni, gdje nastavlja: „Od dogagjajâ u ovim ratovima što drugo bolje ili jače ne će naći onaj, kome je do kazivanja istinskog, jer su u tima čudesa učinjena, koja nadmašuju sve što znamo po čuvenju“. I zbilja, nije li riječ, prije Belizara, o Aleksandru, o Hanibalu, o Cezaru, može biti da historija ne zna za vojskovogju, od koga bi Belizar manji bio. U vandalskom i gotskom ratu boriće se, valjda, protiv deseterostruke sile germanske, i pobijediti će. Zna historija za mnogo veće ljude, no su u njoj ratnici dosta rijetki, na lik Belizara. Vješt svakakvom oružju, pa i svemu, što se vojnice tiče, osobno junačan, nikad sustao, zanio bi vojnike za sobom. Oštrouman, presmion s razborom, brz i oklijevatelj prema potrebi, spokojan duhom i otresen, domišljat u neprilici, bješe čista slika pravog vojskovogje. „Nad smetnjom uzvišen“, riječ je Prokopijeva zanj, koja pogagja.[2] Tog savršenog ratnika podizala je jošte obična dobrota srca. U prvom gotskom ratu neki duka Konstantin silom ote odličniku Rimljaninu mnogocjeni jedan bodež. Na Belizarovu zapovijed, neka ono vrati, razjareni vogja nasrne na svog vrhovnog zapovjednika, da ga mačem probode u trbuh, na što ga Belizar s mjesta dade smaknuti po svojim doriforima. Primjećuje Prokopije: „Belizar počini ciglo ovo nedjelo, nikako dolično njegovoj ćudi, jer je prema svima drugima veliku blagost pokazivao.[3] Strog što se tiče zapta, inače bi rado dijelio svaku muku i nevolju sa svojim soldatima. Ipak junaka na maču, dobra Belizara, ponizivaše, u očima sviju, žena Antonina. I Belizarova ženidba zastrani čudno, kao i Justinijanova. Mlad čovjek skladna i čvrsta strukâ, on uze Antoninu, udovicu s djecom i stariju od sebe, ali hitru i namamnu. Njoj otac i djed bijahu u Carigradu i u Solunu hipični kočijaši; mati glasa najtamnijeg. U vojnama bi svagda pratila muža, da se ne bi drugoj ženskoj priljubio, a u tome varala ga, kao varala, zaljubivši se sama u krasna mladića, Tračanina Teodozija, kuće prestojnika, a kršteno kumče Belizarovo i njeno. Divlju strast brižno pritajivala, bojeći se i muža i carice, poslije obraćenja stroge. Carici Teodori ona bila ζωστή, nastojnica nad odjećama, pa i prijateljica. U splet-

[1] Id. l. I, c. 1, ἔργα ὑπερμέγεθα.
[2] Id. l. III, c. 1.
[3] De Bello Goth. l. II, c. 8.

kama i himbi prekaljena majstorica. „niko pod nebom ne bijaše, kao što ona, tako vješt, da nemoguće učini moguće“: uz to „otrovna kao jakrep, mračna u srdžbi“.[1] Ovoj crnoj „silhouetti“ primiješi se, valjda, i nekakva Prokopijeva osveta, no je za cijelo Antonina, ako i u ženskom dvoru moćna, štetila pred svijetom ugled svog velikog muža. Vezan uz takvo žensko čeljade, gragjanska njegova srćanost ne bijaše prema izglednome junaštvu ličnom u bojnome kreševu: plašio se veoma dvorske nemilosti. Plašio se možda i za to, što mu oskudijevala tanka kultura, da mu dušu uzdiže. I osim prekorne žene, Belizaru se još nešto grubo zamijeralo: očima bi zažmurio na kragje sebi potčinjenih, naročito činovnikâ u intendanciji vojske, što no bismo danas rekli. Pomenuti onaj Teodozije, prestojnik njegova doma, iz kraljevskih palača u Kartazi i u Raveni, bijaše, kazivalo se, sebi strpao bogastva do sto centenara, ili 10,000 libara zlata. Pa i sam Belizar dodijeli sebi, kao vojskovogji, neizmjernog ratnog plijena. Nakon srećnih vojna protiv Gelimera i Vitiga dogje on do silnog novca, „pristojna carskome dvoru“.[2] Mogao je da izdržava kano malu vojsku, čak do 7,000 drugara svoje tjelesne pratnje u gotskome ratu.

Megju znamenite vojne magistre prvih godina Justinijanovih dolazi i drugi čovjek, čiji je život sušti roman, nevjerovatan a istinit. Zvao se Mundo. Ako nam išta može da predoči vijavicu ljudskih zgoda pri velikoj varvarskoj seobi, to je sudbina Mundova. Bijaše sin Geisma, sina Atilina. Imao Atila Geisma od jedne sestre svog vasala Ardarika, kralja Gepidâ. Kad se hunsko carstvo raspade i Atilina se mnoga djeca kud kamo razletješe, Geism ostade s majkom megju Gepidima na Tisi i Dunavu. Tu mu se nagje i snagom opasa sin, koji se možda zvao Mundžuk po imenu pradjeda, Atilina oca, a zatim Mundus ili Mundio, po rimsku.[3] Poslije očeve smrti mladi Mundo boravio u Sirmiju, kod rogjaka svog, kralja Trustile. Ali njemu, hunskoj vriježi, nije bilo najbolje u gotskom narodu Gepida. Pobjegnu od njih i ode k jugu preko Dunava, u opustošene i raseljene krajeve blizu rijeke. Po gornjoj Meziji do Sirmija okupi oko sebe veliku četu čeljadi svakojake, bitanga, konjokradica, razbojnika, i š njima se utvrdi pri sutjecaju Marga (Morave) i Dunava, u gracu Herti. Otud plijenio i harao, silno dodijavajući bližnjim Gepidima i Rimljanima: njegovi „skamari“, hajduci, prozivali ga kraljem. Na divljega četovogju izigje

[1] Hist. Arc. c. 1.
[2] c. 4.
[3] Ako ime zar nije germansko, pošto dolazi u germanskim kompozitima, a megju Gepidima pominje se kralj Mund.

sam rimski vojni magistar u Iliriku, Sabinijan, stisnu ga u Herti, i bijaše već na tom, da ga prisili na predaju. Hajduk vilovao i dovilovao, kad eto očajanome bahnula nenadna pomoć: oprosti ga opsade Ostrogot Peca, od kralja Teoderika poslan, da osvoji Sirmij. Privrže se Mundo izbavitelju Teoderiku, koji se u svojim bojevima okoristi hrabrošću tog razbijača. Gdje pak vladu u Italiji preuze kći Teoderikova Amalasuinta, Mundo, ili da mu je mučno bilo služiti jednoj ženi izobraženoj i miroljubivoj, ili da se s Gotima zavadio, kao s Gepidima prije, zamoli službu u cara rimskog. Na glasu ratnika Justinijan primi rado, počasti, i povjeri mu obranu Ilirika, one iste zemlje, kud se još povlačio sjen negdašnjeg mrkog hajduka. Prokopije kaže za Munda, da bijaše, premda rodom varvar, Justinijanu veoma predan i vrstan vojskovogja. Unuk „svjetskog biča“ Atile, postavši rimski „magister utriusque militiae“, učini se bič Hunima i Bugarima, koje će, pri njihovim pokušajima četovanja po Iliriku, tući i zatirati. Nasta od njega „duboki mir i strah varvarskim narodima“.[1]

Isto je ovako Bugarima i Slavenima, kad bi se po donjoj Meziji i Traciji zatrčali, straha zadavao još jedan strani junak u rimskoj službi, Hilbud. Bio Hilbud slavenskog roda, po prilici Ant, pa bude trepet, bauk svojim saplemenicima. Tome Slavenu, koji se nalazio megju domesticima, biva u carskoj gardi, Justinijan prozre veliku sposobnost i izvede ga, god. 530, za vojnog magistra u Traciji. Prokopije hvalom obasiplje Hilbuda. Ističe mu vanredno junaštvo u boju i prezrenje novca: cijenjaše „najveće blago ništa ne posjedovati“.[2] Već i prije Hilbuda bijaše vrli vojskovogja German malne uništio mnoštvo istočnih Slavena, Anta, koji provališe preko Male Skitije. Osobito na zapadne Slovene obori se sad Hilbud. Za tri godine njegova boravka do Dunava, niko nije mogao da pregje rijeku. Sa malo vojske on često ode i preko rijeke, sijekući, onamo na slovenskoj zemlji, i roblja odvodeći. Nego, jednom Sloveni sa svom silom udariše nanj; u kreševu pade veći dio Rimljana, a pade i sam mladi strateg Hilbud. Odonda prelaz rijeke, manje više, osta otvoren varvarima. „Sva vlada rimska, u ovome poslu, nije nikako mogla da bude ravna valjanosti jednoga čovjeka!“ S ovim riječima složi Prokopije najveličajniji grobni natpis Hilbudu.

---

[1] Theoph. Chron. a. m. 6032 — Malalae l. XVIII. — Marcellini Com. chron. a. 530.

[2] De Bello Goth. l. III, c. 14.

A pronosio mu se glas za dugo na rogjenoj zemlji, po Slavenstvu. Šta više, vjerovali su iz prva Slaveni, da on u onom boju poginuo nije. Zaratiše se, skoro potom, Anti i Sloveni, nadbijeni su Anti, i jedan njihov mladić, po imenu Hilbud, dopade ropstva megju Slovenima. Pod svojim gospodarom istakao se ovaj junaštvom. Kad se zatim Anti i Sloveni izmiriše i stupiše megju sobom u savez, već je po svjetini tekao glas, potvrgjen i od jednoga sužnja Rimljanina, da je taj junačni Hilbud glavom rimski magistar. Dogje, i od Slovena gospodara kupi ga velikim novcem jedan Ant. Vraćen megju Ante, Hilbud zaište, po zemaljskom zakonu, svoju slobodu, koja mu je dana, ali je morao, pod prijetnjom smrti, i sam tvrditi, da je on magistar Hilbud. Od toga se Anti nadali velikoj koristi. Justinijan ponudi Antima razvaljeni grad Turris, tamo preko Dunava, da ga nasele i čuvaju, kako bi se Hunima prelaz rijeke spriječio. Obećavao im za to i novca i svoje prijateljstvo. Anti hoće da ponudu prihvate, ako car Hilbuda opet nadari čašću magistra, i naloži mu, da megju njima ostane. Lažni Hilbud krenu k Carigradu, no u putu, premda govoraše latinski i u koječemu oponašaše slavnog Hilbuda, razotkri ga varalicom pronicavi Narse, potonji vojskovogja. Lašca povedoše svezana u Carigrad.

Buna Nika. Kroz pet godina najživljeg rada državnog, kod kuće i na strani, bijaše Justinijan već podao čitavu mjeru svog staranja i svoje darovitosti. Može biti, da je tu mjeru on i prevršio. Korili ga neprijatelji, da ga pravi bijes tjera u svaku novotariju. U otrovnim „Anekdota“ sikće Prokopije: „Nije ga bila volja, da išta čuva od starinskog, već je svagda hotio, da u svemu novotari, jednom riječju: bješe on najveći kvaritelj primljenih dobrih uredaba“[1]; preinačivao je, samo „da bude sve novo i da se po njegovu imenu zove“.[2] Na carevu nespokojnost mnogi gledali prijekim okom; spram strogog Justinijana mnogi se sjećali blagog Anastazija, čija stranka postojaše jošte. Početkom god. 532, u malo da zgoda jedna u hipodromu ne liši Justinijana i diadema i života.

Dvije hipične stranke Zelenašâ i Plavašâ, od vajkada nemirne, nikad ne uzavreše, kao što u prvo doba Justinijanovo. Ozbiljnome caru bilo zaista do reda, no se je i on brojio, po već primljenom običaju, u stranku jednu. Dočim se Anastazije držao, znamo, Zelenašâ, Justinov dom prianjao je uz Plavaše. U tom kolu nagje se i

[1] Hist. Arc. c. 6.
[2] c. 11.

Teodora. Carici ne izbrisa se iz pameti uspomena iz njena djetinstva, kad joj sirotnu obitelj odbiše Zelenaši, a Plavaši je prihvatiše, pa se sad živo za ove brigala. Prokopije bijedi i cara s pristranosti prema njima, i navodi činjenicu, da se oni jednom drznuše napasti i raniti visokog činovnika Matana u samoj palači, kad je iz carskih odaja izlazio, te nikome ništa za to; nego ispravlja sebe, gdje opet kaže, da su Plavaši u opće bili, prema Zelenašima, vrlo ustežni[1] Car se ipak pokazivao donekud prijazan plavaškoj družbi. Žešći strančari u njoj, gizdava mlagjarija, prisvojiše neku modu, što ju nazvaše hunskom: brada dugačka po perzijsku, ali kosa po hunsku ošišana sprijeda do sljepočica i puštena, da se ostrag razlijeva; rukavi do ruka tijesni, a gore do ramenâ preširoki; hunske i široke hlače i čarape i obuće. S ovom nošnjom šepirili se plavaški mladići po ulicama grada. Valjda ljubi svojoj za volju, i Justinijan po koji put izigje u tom hunskom odijelu. Poneki Justinijanovi novci takogje prikazuju njega s kosom sprijeda ostriženom, po venetskoj onakoj modi. Venetska fakcija postade, ovako, kanoti čisto dvorska. Bijaše manje nasilna od brojnije prazinske; manje se razmetala, valjda i od nekog obzira prema caru. Ali se oganj strančarenja i onom nekako izazivačkom modom još većma raspirivao. Više njih, od jedne i druge stranke, obnoć igjahu oružani; po danu skrivahu noževe ispod odjeće; bojažljivi u gragjanima vraćahu se doma već prije zahoda sunčanog. Gradski prefekt ili nije htio, ili nije mogao da neredu doskoči. A zlo najgore bilo je u ovome. Mnogi zločinac ubrojio bi sebe u Plavaše, pa udri osveti se, čak i ubistvom, svom protivniku, bajagi Zelenašu, ili ga okradi, nadajući se manjoj kazni. Kao što bješe običajno pri ovakim trzajima, zlo se dohvati i ostalih ovećih gradova u carevini. Preopunim svojim govorom „Historiae Arcanae“ Prokopije piše: „Carstvo rimsko uzdrma se, kao potresom kakim ili kataklizmom, ili kao da neprijatelj uze svaki grad, jer u svima se sve uzmiješa i sa svog mjesta pomjeri, te se zakoni i poredak državni u onom darmaru prevrnuše u sasma protivno“.[2] Zelenaši podvaljivali Justinijanu, da ne sluša ozlegjene. Njihovo nezadovoljstvo nagje oduška u cirku.

Dne 14 januara, u srijedu,[3] držane su hipične velike igre, na proslavu careva imen-dana. Kao što u svemu, tako i u hipodromu bilo

[1] c. 7, 10 i 29.

[2] c. 7.

[3] **Prvi dan bune nije izvjestan. Slažući vijesti Prokopija i hronike Pashalske, ovaj nam se čini najpriličniji. Nego Marcelin i Malala iznose utorak, dan 13 januara.**

sjajnije pod Justinijanom, koji već pri početku svog carovanja obnovi dvostruki trijem za senatore gledaoce, a sjedalo carsko načini ljepše i više. Duljio se paralelogram hipodroma u istočnoj strani grada, lijevo od Sofijine velje crkve, u blizini koje, ka kraju sjevernom, dizao se skup onih gragjevina, što sastavljahu veličajne carske dvore. U palači, u crkvi, u hipodromu, odmotava se silu znamenitih zgoda bizantske historije. Prije no što će utrke zarediti, Zelenaši, uz navadne usklike caru, glasno se izjadaše. Najobičnije uzvikivalo se rimskome imperatoru: „tu vincas!", latinski, „nika!", grčki, to jest: „slavodobitan bio!" Takav „živio!" ili „hura!" tadašnjeg vremena pratio i utrkivače: dvije bi stranke onim uzvikom sokolile sopstvene kočijaše. Otud ime *Nika* ovoj buni u hipodromu. Bunjenje se već zapodjede razgovorom izmegju Zelenašâ i cara. Kazasmo i prije, da bi car, do potrebe, preko svog glasnika općio s pukom u hipodromu, zadnji to preostatak suverene slobode rimskoga naroda, sakupljena na komicije, na zborove svog *fora*. S druge strane, po samom Konstantinovu zakonu, dopuštalo se, da svijet javno ili kliče namjesnicima, ili da ih kudi: komiti po pokrajinama izvješćivali o tom pretorijskog prefekta, a ovaj cara, koji bi stvar razvidio. Ele s oba razloga narod bi u hipodromu najčešće izrazio svoje želje i žaobe. Glasnik, ili, kako se zvao latinski „mandator", stajao do cara: sjedio car na svom uzvišenom sjedalu ili prestolu hipodromskom. Bijahu Zelenaši osobito kivni na jednoga od oružanih eunuha u carskim odajama, na kubikulara i spatara Kalopodija: valjda Kalopodije pletkario s Teodorom, Plavašima u prilog. Megju demarhom Zelenašâ i carevim mandatorom raspreo se ovaj dvogovor, što Teofan pocrpa, bez sumnje, iz starinskih zapisnika, „akta",[1] i što ovdje prenosimo kano sliku komešanja u cirku: „Na mnoga ljeta živio, Justinijane auguste! Neko čini nama krivo, o ti jedini dobar, i nije nam moći podnositi, tako nam Boga! Imenovati ga bojimo se, kako ne bi on po čemu i veće sreće imao, a mi nastradali — Pa ko je to? Ja ga ne znam — Veliki auguste, ko nas goni, stanuje u Čizmarskoj ulici — Ama vas ne goni niko! — Jeste, jedan jedini čovjek nama pakosti. Bogorodice, ne hodio on uzdignuta čela! — Da nu! ko je taj? — Ta znaš i sam, ko nam zlobi, oj veliki auguste! — Ko to može biti, mi ne znamo — Kalopodije spatar nas kinji, gospodaru naš! — Kalopodije ne čini ništa — Kakav bio da bio, svršio on kano Juda! Platio Bog

[1] Chron. a. m. 6024. To je po primjeru nekadašnjih „acta populi romani". Dvogovori se ispisuju i iz poštovanja prema autokratoru, čiju svečanu svaku izjavu valja upamtiti.

do skora našem pakosniku! — Šutite, vi Židovi, vi maniheji i Samarjani! — Nas ti nazva Židovima i Samarjanima. Bogorodica je svačja — Ma vaše te kletve dokle će? — Kad bi ko rekao, da gospodar pravovjeran nije, anatema ga bilo, kao i Jude — A ja vam velim, dajte se vi krstiti u ime Jedinoga". Maniheji su se kršćavali u ime Jedinoga Boga, a ne u ime Trojice, te je Justinijan Zelenaše opet izgrdio, da su maniheji, možda tim i šibajući na stranku manihejskog cara Anastazija. Na carev sarkazam svi se uspališe: „Nismo mi kršteni u ime Jedinoga!" Graja i dreka u hipodromu. Viče mandatar: „Mir! ako ne ćete da glavu gubite!" bukači urliču, da nema pravde, da je car okrutan, da na prava Boga od njihovih dvaestišest na broj već poginu. U onoj gunguli, nabaci neko: „Kamo sreće, da se nije Sabacije[1] rodio; ne bi imao sina krvnika!" Plavaši dovikuju Zelenašima: „Ta vi sami gojite krvnikâ, eto ih po svemu stadiju!" Dvije se stranke užasno psuju i nabrajaju ko je koga posjekao, dok mandator zapovijeda: „Hulitelji Boga i Bogu mrski, hoćete li vi jednom ćutati?" Najzad će Zelenaši caru: „Kad ti je tako milo, mi ćemo od nevolje mirovati, o auguste. Sve, čisto sve znamo, ali ćutimo. S Bogom, pravdo, ej zamukla si i ti! Već idemo, da budemo Židovi. Pa bolje biti, tako nam Boga, i pogani, nego li plavaške pristaše". Kad je i ova uvrjeda istom mjerom uzvraćena, Zelenaši zagrajaše: „Gledaocima zemlja kosti izmetala!" i odoše iz hipodroma. Car osta pri utrkama samih Plavaša.

Megjusobna mržnja dviju stranaka raspali se do bijesa, i počinjeno je težkih krvnih izgreda. Dan je 15 januara, četvrtak. Gradski prefekt Eudemon osudi radi ubistva četiri strančara na odrubljenje glave, trojicu na vješala. Provedavši ih po gradu, sijeku im glave i vješaju, ali dvojici polomi se drvo i padnu sa vješala, Zelenaš jedan, Plavaš drugi.[2] Naokolo sakupljeni svijet gane se i zaviče: „Brže k crkvi!" Dva još živa obješenjaka uzeše i zakloniše u crkovni azil neki monasi. Oko crkve stražu straže prefektovi panduri. Igre su opet u cirku, pa Zelenaši i Plavaši zajedno mole pomilovanje, no cara ne umoliše. Puvao strogi vjetar. Bio onda prefekt pretorijski, u dvoru carev doglavnik, Jovan Kapadočanin. Bez iole izobrazbe tako, da ne nauči drugo do pisanje, a pisao zlo i nekrasno, Jovan „snagom pameti bijaše jači od svakog, kog mi poznajemo", veli zanj Prokopije, koji

[1] Otac Justinijanov.

[2] Malala (l. XVIII) ovaj dogagjaj, na gubilištu prijeko u Aziji, stavlja na tri dana prije bune.

ga mrzi.[1] Doskakao bi svemu. no, po Prokopiju, pao i u svačju omrazu. Nije se Boga bojao, ni sramio od ljudi: zloupotrebama preobogaćen, podade se krapuli beskrajnoj: „do vremena objeda plijenio je imovinu podanika, a vrijeme ostalo provodio u pijanstvu i punoj bludnosti tijela". Zgrtao, a još brže rasipao taj bezočni savjetnik carev. Kad im je odbijena molba, dvije fakcije, časom pomećući staro neprijateljstvo, složiše se u jedno. Udarili u poklič sebi samima: „Mnoga ljeta filantropima Prazinima i Venetima!" Započeta je protiv oblasti prava buna, i dogovorena je udružna riječ *nika,* kojom se ona i prozva. Buntovnici provalili u tamnice, pustili utamničene za strančarenje i za druge zločine. ubili sve pandure gradskog prefekta. Bolji gragjani, nepripadnici stranke nikakove, stali bježati prijeko, na kopno azijsko. U gradu goraše. Na carevu zapovijed, pred pobunjeno mnoštvo izigjoše iz palače dva visoka dostojnika. Kad svjetinu ućutaše i upitaše: „Ma šta tražite? šta se bunite?" vikali na pretorijskog prefekta Jovana, na gradskog prefekta Eudemona i na poznatog nam ministra pravde, kvestora Tribonijana. Tražili na smrt, imenito Jovana i Tribonijana. Da se buna ukloni, i zar još za to, da se velikom krvoproliću izbjegne, Justinijan maknu ona tri omražena lica, naimenovavši druge ljude, puku prijatne. Sve uzalud. Već oteli mah žešći buntovnici. Odoše k domu Proba, Anastazijeva nećaka, koga Justinijan, kazasmo, pomilova poslije jedne urote. Pred kućom stade ih vika: „Probo car Romaniji!" Iskali oružja, no Probo izmakne, pa mu je kuća zapaljena. Belizar, tada u Carigradu, bahne sa jednom četom gotskih soldata, i siječe, dok se do brza uhvati mrak, a svjetina ne stiša. Nisu takogje mogli da se odupru ni sholari, ni protektori iz carske garde. Uz klanje, traje buna. Gori trijem sholarâ i protektorâ, pridvor carske palače s krovom od bronzanih ploča, velja crkva sv. Sofije sa krasnim stupovima od mramora. Gori i palača senatska. U plamenu osvanu petak, 16 januara.[2] Baciše vatru u prefektov pretorij, što sav izgori sa „scrinia", uredovnim sobama. Duvala bura, te se požar razmahao. Dohvati se plamen i velike gostione, ujedno bolnice Samsonove, i propadoše bolesnici u njoj. Hara, ništi oganj znatan dio grada, mnoge kuće bogatašâ, više gragjevina javnih i sjajnih, kipove krasne. Garište su kupelji Zeuksipove, ošte-

[1] De Bello Pers. l. I, c. 24.

[2] Pouzdan je odavle raspored danâ, jer ih Chron. Paschale tačno bilježi, ali nije sve isto pouzdano u rasporedu zgoda. Četiri glavna izvora, to pomenuta hronika, Prokopije, Malala i Teofan, pojedinosti ne pričaju jednako. Sredismo ih, kako nam se svidjelo da je najbolje.

*

ćena na jednoj strani i sama carska palača. Grad prikazuje se kao da je od neprijatelja uzet, tim više, što sutradan, u subotu, nahrupiše vojnici iz Hebdoma. Sijeku se sa pučanima, isječeno je i ženskih, pa bačeno u more. Buntovnici se zaklonili u tvrdo mjesto, u tako zvani Oktagon, što potpališe sami soldati, nemoćni da unj prodru. Ode u pepeo onda trijem bankirâ, i štošta još. Ali buna ne podlegnu.

Dan je preloma nedjelja, 18 januara. Car probdio cijelu noć. Bijaše u subotnu večer otpustio kući prvake i senatore, sabrane oko njega pri onom mućenju. U opasnosti ne htjeli ostaviti cara sama niti Hipatije i Pompej, bivšemu vladaocu Anastaziju sestrići, dok im car ne zapovjedi, nek idu kući i oni. Justinijan sumnjao na njih. Sutradan, tek što sunce granu, po narodu prosuo se glas, da su oni bili iz palače otjerani. U mjesto Proba, koji iz kuće izbježe, eto svjetini pod rukom drugih nećaka Anastazijevih. Car, po dugom noćnom razmišljanju, riješi se na djelo skrušenja hristjanskog. Izigje s evangjeljem u ruci u hipodrom i sjedne na presto, dok se narod sa svih ulica zgrće, da vidi, šta je to. Arena kipti svijetom. „Tako mi moći ove", reći će car, „ja vam opraštam ovu zabludu, i ne zapovijedam, da se od vas ko uapsi, ama smirite se. Niste krivi vi; kriv sam ja. Grijesi moji učiniše, pa ja vama ono zakratih, što me u hipiku zamoliste".[1] Neki iz puka klicali u povlad: „Auguste Justinijane, *tu vincas!*" bučali drugi i psovali: „Krivo se kuneš, magarče!" Kazivalo se, to već čusmo od Prokopija, da čudnovatome stvoru, Justinijanu, trepćahu po katkada uši, a odatle psovka. Car umuknu i ode. U to neprimireni svijet otrčao k Hipatiju i Pompeju, kličući: „Hipatije auguste, *vincas!*" Hipatijeva žena Marija, glasita sa svoje kreposti i razbora, sva u plaču držala muža i ne puštala iz kuće, prizivajući svakog prijatelja u pomoć, da joj ga množina ne vodi na smrt. Otrgli ženu od Hipatija, koga preko volje poveli na veliki trg Konstantinov, gdje njega, pri nestatku carskih znamenja, ogrnuše bijelom hlamidom, glavu mu ovjenčaše zlatnim lancem, digoše na štit, na stepenicama Konstantinova kipa, i razvikaše carem. Poneki senatori i bivši prefekt pretorijski, Julijan, pritekli njemu. Vijećalo se, u vrevi i hitnji, šta bi sad. Mnogi bijahu za to, da se mahom navali na palaču; no Hipatije, smućen u duši i neodvažan, ne dade i otide u hipodrom. Po pouzdaniku svom poruči pače caru, neka mu zapovjedi, šta da radi. Poruka nije izvršena krivnjom careva ljekara, koji samovoljno otporuči, da Justinijana u palači ne ima. Pomisli

[1] **Chron. Posch. p. 620—8.**

Hipatije, da je već sve riješeno carevim bježanjem, i primi, na carskoj sjedalici, radosne uzvike, propustiv pogrde na Justinijana i Teodoru. Kroz to stiže četa od 250 mlagjih Zelenaša, pancirom oboružanih. Spremao se juriš na carsku palaču, da se u nju uvede Hipatije.

Vijećalo se i u palači. Justinijan očajavao već. Niti silom dotle, niti poniženjem onog jutra, javnom ispovijegju svoje krivice u hipodromu, ne skrši ni utiša bunu. Šta će i kako će? Šta mu ostajalo? Bijeg iz Carigrada. Namjeravao, na jedan dromon da nakrca blago i povuče se u Traciju do Herakleje, postavivši za čuvara palače Munda, uz 3,000 soldata i kubikulare. Slučajem, kao što Belizar, desio se i Mundo u Carigradu, nedavno učinjen magistrom u Iliriku, i došao sa četom Herula radi posla. U mnogo dvojako govorenje, da li je poći na lagje, ili je do kraja istrajati u prestolnici, upade Teodora: „Mislim, trenutak ovaj nikako ne dopušta gledati, je li pristojno, da se žena usudi megju ljude, i je li ili nije običajno, da se ona junači megju pokunjenima. Kad je krajna nevolja, valja svakome, da gleda tek na to, kako će bolje hitnoj potrebi doskočiti. Ja držim, nama je bježanje, pa nam pribavilo i spasa, ako ikada, a to sada štetno. Čovjeku, što carova, ne podnosi obraz nogama dati vatru. Ja ne ću da budem bez ove purpure, niti hoću onaj dan živa biti, gdje me susretaoci ne bi pozdravili gospodaricom. A ti, caru, hoćeš li, da se spaseš, lako ti je; mi imamo velikog bogastva; more je tu, lagje su tu. Ama pazi, da tebi spasenom od spasa ne bude slagja smrt. Meni svakako ugagja stara ona riječ, da je purpura lijep pokrov".[1] Caričin govor uspravi duhove. Iz ognja njene besjede kano da bljeskaju poznate nam crne prežive oči Teodorine s oštrim pogledom. Sve pouzdanje dvora bilo još u Belizaru i u Mundu, u ljudskom rsu dvaju junaka, u hrabrosti njihovih ljudi. Ovaj imao pratnju Herula, onaj vjernu družinu mnogih svojih dorifora i hipaspista (oficira i momaka). Ali sve visilo o dlaci. Ni Belizar, ni Mundo, ne bijahu dotad uspjeli; u tutanj lomila se oba o upornost razjarene svjetine ogromnog grada. Bizant u početku V vijeka već brojao više od po miliona duša; imao sad, valjda, čitav milion, u 14 svojih predjela, sa hodom unaokolo od $5^1/_2$ sati, pješke. U gradu iskrsnu i protucar, pa vojnici, i sami dvorski, kolebali se, te čekali napeto, kud će sve to krenuti.

Odlučeno je, da se napadne hipodrom. Stajala tu množina neizmjerna, zbijena, neuredna. Po gradu, izvan hipodroma, začeo se bio,

[1] De Bello Pers. l. I, c. 24.

tamo ovamo, nov razdor megju dvije fakcije. Narse, kubikular i spatar, izišav iz palače, uzeo, on i pomagači mu, dijeliti krišom novaca nekima od Plavaša. Ovaj provrtni i domišljati eunuh, koji će se docnije, kao vojskovogja u Italiji, toliko oglasiti, bijaše Perzarmenac rodom, a pribjegao k Rimljanima, nakon što se borio protiv njih u početku perzijskog rata. Pogdjekoji Plavaši uzvikivali po ulicama: „Justinijane auguste, *tu vincas!* Gospode, spasuj Justinijana imperatora i Teodoru augustu!“[1] Letjelo kamenica, megjusobno se svijet opet kosio, ali je riješenje bilo u hipodromu, gdje se usredsredi buna. Na jedna vrata iz palače izagje Mundo, na druga, gdje stražahu palačni čuvari, Belizar. Povikne Belizar vojnicima, da vrata otvore, jer ide ravno na tirana; ekskubitori s mjesta ni makac, kao da ne čuju. Klonut, vrati se caru, kažući, da sve propade, pošto i sama dvorska straža već novotari. Justinijan mu reče, da traži izlaska na druga vrata bronzana. Provuče se tada Belizar mukom vanka, kroz ruševine požarne. Uzvitlali mačevima drugari mu i komornički spatari, pa trkom i pokličem na onu stranu cirka, gdje je najgušće mnoštvo bilo. Prodrli. Mundo stajao negdje u blizini, sa Herulima i sa sinom svojim Mauricijem, dvoumeći, šta da počne. Kad ugleda, da se Belizar bije, provali i on sa sinom u cirk, na ulazu „mrtačkom“ nazvanu. Ovako su Hipatijevci sa dvije strane napadani. Prispje i Narse, valjda s nekima pučanima podmićenim. Ušli sad nasrtači na sva petora vrata hipodroma. Malo ih je, ali nasrću hrpimice, a napadaj je nenadan, bijesan, na mnoštvo nagomilano i zbrkano. Kud prolete Belizarovi drugovi, sijeku i lome; vrcaju bez prestanka i herulske strijele. Padali ljudi, Zelenaši i Plavaši, Carigragjani i stranci, jednako; lomnjava je i graja urnebesna. Sve se uskomeša u bijeg, no malo ko iznese glavu iz hipika. Belizar sà spatarima poletje k carskom sjedalu i rukom svojom ščepa Hipatija. Njega i rogjaka mu Pompeja privedoše k caru.[2]

U kobni taj dan izginulo ljudi do preko 30,000, po Prokopiju; do 35,000, po drugima, taman kao u velikim bitkama svjetske historije. Kad se k tome još pribroje gubici u dnevima prije nedjelje, reći je, da takove strašne bune u jednome gradu od pamtivijeka nije bilo. Niti Pariz, za revolucija svojih, nikad se ne okrvavi toliko. Velikim Carigradom ovlada crna tuga, prostrije se užas: „učini se

---

[1] Teoph. Chron. a. m. 6024.

[2] Jedini Prokopije (De Bello Pers. l. I, c. 24) pripovijeda, da Hipatija strgoše s prestola Boraid i Justo, sinovci Justinijanovi, i da zajedno s uhvaćenim Pompejom spratiše ga k caru.

golem strah, i ućuta se grad, i ne bješe utrke za dugo vremena".[1] Ustručavalo se iz kuće izlaziti; otvoreni sami dućani jela i pića; za nekoliko dana ništa se ne radi, od čame, od zebnje. Da trepet bude i veći, osvijetli carigradsko grobište munja brze parnice protiv buntovnikâ. Kad su privedeni k caru, Hipatije i Pompej padoše k nogama njegovim, govoreći: „Gospodaru, stade nas puno muke, da u hipik saberemo neprijatelje tvog veličanstva". Car će njima: „Dobro i uradiste, ali budući oni vama poslušni, zašto vi to prije ne učiniste, no što će sav grad izgorjeti?"[2] i zapovjedi spatarima, neka ih odprate dolje u tamnicu pod palačom. Pompej plakaše i jadaše, te ga ukori Hipatije, da jauka ne treba onima, koji na prava Boga umiru. U gluho doba noći do ponedjeljka, obojicu vojnici smakoše u tamnici, i tjelesa im baciše u more. Dok Pompejeva lešina utonu za uvijek, Hipatijeva ispliva do žala. Car naredi, da se zemljom zaspe u sredini drugih osugjenih, s tablom drvenom uz natpis: „Ovdje leži car *Luppe*", kojoj riječi značenja više ne shvaćamo. Iza nekoliko dana ipak car poruči njegovim rogjacima, da ga po volji sahrane, pa i sahraniše časno u crkvi sv. Maure. Hipatiju i Pompeju, krivima radi izdaje veličanstva, po zakonu je imovina zaplijenjena, onda i drugim senatorima, što uz njih pristadoše; no poslije Justinijan vrati dostojanstvo i dobra, jošte ne podijeljena megju svoje prijatelje, svima njima, te i sinovima Hipatijevim i Pompejevim.[3] Imanje bijaše izgubilo osamnaest senatora, to patriciji, konzulari i „illustres". U crnu nedjelju, nakon poloma bune, bježali u manastire i u crkve i time spasli sebi život; zapečaćene su im kuće, onda zatočeni. Uz to gradski prefekt kaznio najžešće buntovne strančare, Zelenaše i Plavaše. Car objavi svima gradovima pobjedu svoju i pogibiju tirana.

Gradnja Svete Sofije. U četrdeseti dan nakon slomljene grozne bune Justinijan udari izgorjeloj veljoj crkvi temeljni novi kamen, u slavu Svetoj Mudrosti, Ἁγία Σοφία, biva Hristu Bogu, što je Mudrost Očeva. Pri zidanju novog hrama vigjao se car, obučen u lanenu bjelinu, sokoleći radnike. Kanda mu bio težak spomen 30,000 ubijenih, te nabožnim radom svlačio crni jad sa svoje duše i sa duše drugih. Radeći bez pretrga, neutrudno, hitno, dade za ne punih

[1] Teoph. Chron. a. m. 6024.

[2] Chron. Posch. p. 620—8.

[3] Ova milost pobija tvrgjenje Evagrijevo (Hist. Eccl. c. 31), da je Justinijan pokazivao ćud „zvjersku", naročito iza bune *Nika*. Ni u starim godinama ne će nemilo postupati s urotnicima, pa će mu Pavao Silencijar (v. 11—3) pohvaliti nagnuće k oproštenju i „veliko milosrgje".

šest godina dovršiti arhitektonsku tvorevinu, kojoj se čudom čudili savremenici, a čude se ljudi još i danas. Prokopije svojim očima gledao, gdje se zida hram, a kad se ozida, udivi mu se riječima: „Izvi se u visinu nebesku i natkrili ostale gragjevine, ležeći nad gradom, kao lagja usidrena, i kraseći ga, pošto je dio njega“, pa jošte: „Ti bi rekao, da to mjesto ne sjaji suncem s polja, već da se plamen u samom njemu ragja, tolika je sila neka svjetlosti po ovome hramu prelivena“.[1] Tu svjetlost, kao da unutra vatra gori, primjećuju i sadanji posjetioci,[2] uza svu štetu, što tursko osvojenje i muslomanska odvratnost od slika nanesoše glasovitoj crkvi, prenaregjenoj u džamiju. Iz nje je oteto mnogo koješta i srebrno i zlatno, što tu Justinijanova ruka razasu, ali oganj jednako odrazuju prostrani duvari s mramorjem raznolikim, nebrojeni mozaici kristalni, vrata, jabuke u stupova, vijenci, ukrasi, od pozlaćene bronze. Nosi i uznosi crkvu do 107 stupova. Kao god ne štegjaše svoju blagajnu, tako ne poštedi car ni drugih hramova, da se ostvari idealna tvorina njegovih besanih noći i da što sjajnija ona ispadne. Odsvakuda pokupi gragju. Efeska municipija pokloni mu stupove od zelene „breccie“, preostale u hramu, zapaljenom od Herostrata; hram Sunčev u Palmiri dade svoje stupove porfidne; iz još kojekakvih hramova, pa iz kamenolomâ, nabavljeno je mramorje svake vrste i svake boje. Car ozida ovako „golemu i nesravnjivu zgradu, kojoj ravne ne bi nikad“, i „prevazilazi besjedu“, veli stari pisac.[3] Po gotovo to isto kaže i pisac novi: „Ostaje u duši dojam veličine i tajinstvenosti, što besjeda ne može da izrazi, niti vrijeme da briše“.[4]

Na četiri ugla Svete Sofije sad se u zrak izvijaju četiri uznosite munare, da straže muslomansku stražu oko nje. Propade veliki pridvor, *atrium*, s trijemovima unaokolo, s podom, sa česmama, sve od svijetlog mramora i mozaika. Uz mnogo novo, hramu pridato, propade i toranj sa 32 svoja zvona; krstionica je prometnuta u mauzoleje sultanâ. Ali u glavnoj cjelini čuva se crkva; ako je i priduši, muslomanstvo je ne utamani. Poglavita joj tri dijela postoje još, te se čisto razaznaje i sav osnov arhitektonski. Hristjani prilagodiše grčko-rimsku svjetovnu baziliku svome bogosluženju, s ovim rasporegjajem: spram zapada *vestibulum* νάρθηξ, za katehumene i pokornike,

[1] De Aedif. l. I, c. 1.
[2] E. De Amicis: *Costantinopoli,* Milano 1887. Santa Sofia, pag. 237—67.
[3] Evagrii Hist. Eccl. l. IV, c. 31.
[4] De Amicis, p. 255.

onda *templum*, ναός, za mnoštvo hristjansko, pak *altare*, βῆμα, spram istoka, za bogosluženje, vršeno od sveštenstva. Konstantin utisnu bazilici biljeg vjere Propetoga, dodavši dva pobočna krila, u obliku krsta, onoj crkvi, gdje bijaše odredio, da se on i njegovi rogjaci sahrane. Justinijan nad tim gragjevnim krstom svede kubu od tvrdog kamena, kako bi se predusrela opasnost ponovljene zapale dotle drvenog krova. Kuba, u začetku svom, bila svojina istočnih naroda, i prigje Helenima; od Justinijana unaprijed označi svaki hristjanski hram po Istoku, te će se, ponegdje, i na zapadnjačke gragjevine prenositi. Kroz trinaestora vrata ulazilo se iz atrija u narteks Svete Sofije. U toj pokrivenoj mramornoj dvorani, predugoj i previsokoj, otajstvena polusvjetlost odsijevala se na mozaičnim tlima pozlaćenima, od kojih se ponešto i do danas dočuva. Ali je tek divno čudo središnji hram, sa nadvijenom kubom. Unj iz narteksa prilazili hristjani na četrnaestora vrata. Netom uljeze, i sad se zablehne prihodnik. Pogledu razmiče se kuba Svete Sofije, kako i kuba Svetoga Petra, u ogromnu širinu i visinu, uz razliku, što je Justinijanovo djelo prvo u vremenu i dotad nevigjeno. Ima kubi 31 metar promjera, a za još više ona smiono se nebu uzdiže, pri laganosti svoje gragje od plavca kamena i opekâ sa Roda, pet puta manje teških od običnih ondašnjih. Kad je potres od god. 558 rasječe na dvoje, Justinijan je obnovi. Dok kuba počiva na četiri luka, koji se opet upiru o četiri ogromna pilova, lebdi nad glavama kao ponor ajerni, pokrivajući polovinu hrama. Udarene su do nje, desno i lijevo, i dvije polukube. Sve je golemo, opravno, kićeno, i lukovi i pilovi i stupovi i prozori i pod i ikone, u ovom prostoru. Kad bi se svjetlost sunca sa mnogih prozora unutra prolijevala, ili bi se u noći uždilo do 6,000 svijetnjaka, ono sve bacalo iskre, naročito oltar, i do oltara dva prestola, patrijaršijski i carski. Sijale boje zlatne, srebrne, čelične, koraljne, na lik krijesa nebeskog. Sami amvon, veli se, obloži Justinijan s pločama srebrnim u težini od 40,000 libara, to jednogodišnji prihod egipatski. Oltar držala četiri stupca od zlata: sveto shranište, ćivot na njemu, četiri od srebra sa zlatnim kubetom. U gotovo nedogledno prostoriji crkve kano da se veličanstvo Božje krililo nad tisućama pobožnika. Od ovih odlučene i prevješene bijelom koprenom, stajale pobožnice gorje u uzvisitim trijemovina, razvijenim unaokolo na tri strane središnjeg hrama. Opet prostor ispod dva glavna trijema, desnog i lijevog, širi se toliko, te se tu otvaraju kao dvije velike crkve za još drugu množiju. Kadno Svetoj Sofiji dogje sudni dan, oko sedam sati iz jutra 29 maja 1453, priča se, da se u nju zbilo

malo manje od 100,000 blijedih lica hristjanskih. Broj nije ovjerovljen, no sublizu podava veličinu cjelovite gragjevine Justinijanove. Kuba Svete Sofije, u doba ono posrebrnjena, i s toga više u očima nego li danas, izdignu se nebu u visinu, da svijetu naviješta slavu hristjanskog Bizanta.

Crkvi Svete Sofije može ko da zamjeri pretjeranu gizdu, a i težina joj posve ne udovoljava strogome ukusu. Usprkos hrapavosti pojedinih gragjevnih predmeta, uzlijeću Bogu bliže lakokrilne velike katedrale, u potonje vrijeme srednjega vijeka. Gotski obluk i strijela izvili se k nebu, dok se obluk bizantski zaokružio i otežao, različit od harmoničnog i umilnog pravokuta u davnom hramu Helade. Ali je opet vanredan taj arhitektonski spomenik Justinijanov. I ako je preterećen i preubav, simetrija ga privezuje helenskim spomenicima, dok ih smionošću i ogromnošću nadmašuje. Graditelji, Antemije iz Tralâ i Izidor iz Mileta, naosob prvi, spadaju u umjetničke velikane arhitektonike svjetske. A ne ćemo pri tome ni cara da mûkom mimoidemo. Njegovo oštroumlje, što se rado svega i svačega dohvatalo, do dva puta pomože savjetom arhitektima u najmučnijim prilikama gragjenja, kad od goleme težine prijećaše opasnost stupovima podmetnutim.[1] Pak Justinijan gradi, neizmjerno gradi u VI vijeku, dočim varvari, Germani, Huni, Slaveni, i njihove vogje, osim ostrogotskog Teoderika, svuda po pritisnutom Zapadu i po predjelima Hema, ruše i razbacuju, ili ljuto pljačkaju. Eto već minula dva vijeka, što i sami carevi rimski, nalazeći se na nevolji, bijahu zaboravili pravih spomenika podizati. Oni će to zaboraviti i poslije njega. Sami Justinijan vâlja silno kamenje, kao god za utvrde, tako i za crkve. Čak i preko moći državnog budžeta pregonio ovaj car, strasni zidatelj. Šta on hramova sve ozida, nije lako reći: bio bi sagradio malne 1,000 crkava, na lik Svete Sofije. Podizao ih najviše Bogorodici. Takovu, u obnovljenoj Antiohiji, hvalili kao veličanstvenu. Hram Svetih Apostola u Carigradu, gdje su se imali sahranjivati carevi i episkopi, časti dostojni, teško da zaostajaše, po sudu Evagrijevu,[2] iza kakvog drugog; no bio svakako mnogo manji od Svete Sofije. Ova bijaše svagda careva prva dika, kojom je on sam sebe uznosio do same hvaste, i koja Bizantince zadivi. Kad je dovrši, zavapi Justinijan: „Slava Bogu, što me udostoji, te privedoh kraju ovo djelo. Solomune, ja nadvladah tebe!“ Dade načiniti i Solomunov kip od kamena i

[1] Procopii De Aedif. l. I, c. 1.
[2] Hist. Eccl. l. IV, c. 31.

napram crkvi ga postaviti. Po dosta slabom ukusu, kip gledaše ono čudo i izražajem lica odavaše jad, što hebrejski mu hram crkva zasjeni veličinom i ljepotom. A kad pod stare svoje dane, popraviv crkvu i kubu, na pet godina prije potresom oštećene, car proslavi, 24 decembra 562, novo osveštanje, ἐγκαίνια, Svete Sofije, htjede, da se slava i veselje produži za dvije čitave nedjelje dana. Pjesnik onih doba, Pavao Silencijar, misli, da zapravo Sveta Sofija novoj prestolnici daje prednost napram starijoj. „Podignuv ogromni hram, učini je sjajniju od majke na Tiberi",[1] kaže on caru, pred kim u palači, kao što i u patrijarovu domu, krasnoslovi svoj spjev.

[1] v. 150—1.

Odsjek II.

Od utrnuća rimske vlasti na Zapadu do pokušane joj obnove s Istoka (476—532).

Germanstvo u razvaljenoj carevini zapadnoj.

I. Odovakar.

Vrijeme je, da gledamo na Zapad, gdje Germani dižu država samosvojnih, razorivši do kraja drugu polu carevine rimske.

Federati u Italiji. Što pripravi Ricimer, izvede Odovakar, prvi vladar srednjevjekovne Italije. Već je kazano,[1] kako silom germanske soldatije Ricimer za dugih šesnaest godina (456—72) razmetao se, smičući rimske careve, ili pokorne ih držeći. Tom istom silom, četiri godine poslije, postaje Odovakar gospodar zemlje italske.

Sila je u germanskih soldata, jer su brojem pretežniji prema rimskima, a divlji i neobzirni. Ima ih svakakovih u službi rimskoj, pod imenom „auxiliarii“ i „foederati“ najviše. U Italiji nije jedan jedini germanski narod, uregjen bilo kako, nego se tu steklo tobožnjih pomoćnika iz svakog kraja. Vitlaju oružjem germanski Heruli, Ruzi, Turcilinzi, Skiri,[2] pa uz njih i sarmatski Alani. Za Ricimera i Gundobada pominju se čete Suebâ i Burgundâ. Velika hunska mutljavina izbaci, po Sarmaciji i Germaniji, na površje sav talog oskudnih i nesregjenih malih plemena, pak narodni ustrišci, odrpine, od svake krvi, svakojaki pustolovi pohrlili k rimskoj plaći i savezu u lijepoj Italiji. Heruli, Ruzi i Turcilinzi bijahu prvim svojim postankom sjevernjaci, valjda gotskog govora; barem za Herule i Ruge kaže Jordanis, da u staro doba izigjoše, kao što i Goti, iz skandinavskih

---

[1] Na str. 4—6.

[2] Da su Skiri, ili Skeri, germanskoga roda, nije posve čisto. Jordanis ih kaže dio Sarmatâ. Danas obično ih vrstaju u Gote.

krajeva.[1] Po razvrgnuću Atiline države, našli se Ruzi, sa strane sjevero-istočne, Italiji na domaku, prostirući se po Noriku od Dunava do Alpa, te dižući hajku na tamošnje stanovnike rimske, kako nam svjedoči život sv. Severina, pustinjaka na glasu i blagog posrednika kod varvarâ za latinske svoje zemljake. Bili ljuti, pakosni, lakomi, svi ovi varvari, koje tek vodom poškropljeni hristjani arijanski, koje kruti mrtvi pogani. Herulima Jordanis ističe oholiju preko načina i vanrednu vještinu u bojnom čarkanju, tako da ih je svaka država tad naimala, kao lagane vojnike;[2] ali Prokopije iznosi nam, Rembrandtovim bojama, punu sliku ovih sveuvijek nemirnih i strašnih razbijača.[3] Kad stanovahu onamo preko Istra, Heruli prinosili i ljudskih žrtava svojim bogovima. Odvratni im bijahu zakonski mnogi običaji. Ni starci ni teški bolesnici njihovi ne duljili život, već morali zamoliti rogjake, da ih što brže smaknu. Taki bi se bijednici postavili na vrh velike lomače, gdje bi ih probo nerogjak koji, a onda ljudi iz doma lomaču potpalili i sabrane ostatke potom pokopali. Umre li Herul, bilo reda ženi njegovoj, da pokaže krjepost i slavu steče, sebe objesivši do muževljega groba: inače se od nje zaziralo, i na nju mrzila sva svojad pokojnikova. Kraljeve imali i ne imali. S kraljem svak hoće da sjedi, svak da jede: prigodom, grde ga bezobrazno, nekažnjeno. Jednom ubivši za ništa svog vladara, rekoše, da mogu biti i bez kralja i bez vogje, kakonoti „anar-

[1] *Jordanis De Getarum, sive Gothorum, origine et rebus gestis*, c. 3. Paris, 1851 (Nisard-ovo izdanje). O Gotima, i o drugim varvarima, ova knjiga ima vijesti dosta važnih. Pisac nje, Jordanis valjda po rimskom, a Jornandes po gotskom imenu, jest Ostrogot iz vrlo vigjene porodice, po tankoj krvi u srostvu s Amalima. Njegov djed po ocu bio kao neki tajnik, notar, Kandaku, poglavici Skirâ, Satagarijâ i drugih Alana u Maloj Skitiji i Donjoj Meziji. Notar bio i Jordanis, ali, kano Got, piše latinski neotesano. Katolik, možda i obraćenik iz arijanske vjere, kašnje postade, kako je sva prilika misliti, episkop u Krotonu, u južnoj Italiji. Kasiodor, italski ministar kraljeva Amalovaca, napisa historiju Gotâ, koja propade, pa je zasluga Jordanisova djela, što se u njemu od te historije dajbudi mršav izvor očuva. Od svoga primetnu Jordanis tek male dodatke. Skalupi knjigu, čini se, u Carigradu 551 g., za upotrebu pape Vigilija, papi budući drug, kad ovaj ode u prestolni grad na prepore i nemile doticaje s carem Justinijanom. Jordanis, premda Got, sav je prodahnut mišlju postojane cjelokupnosti carstva rimskog, te svojim Gotima želi, da se rimštini priljube. Njegovo drugo djelo, Chronica, nema gotovo nikakove vrijednosti.

[2] c. 23.

[3] De Bello Goth. l. II, c. 14.

histi", primjećuje Prokopije. Odani svakoj nemoralnoj gnusobi,[1] Heruli, što ih poznaje Prokopije, bijahu bezočni, grabljivi, vjerolomni: grčki historik cijeni ih „preopake, od svih ljudi najviše". Kaže drugdje: „Teško, pa i dostojno je velike pohvale, da čovjek Herul ne bude nevjera i pjančina, već uredan".[2] Nego, bijahu ujedno i veoma ratoborni. Spustili se sa germanskog sjevera daleko k jugo-istoku, gdje se oni u blizini Meotide nalaze o polovini III vijeka. Uz Gote i druge varvare srću na rimsko carstvo. Po tom o polovini IV vijeka polomi ih i podvrže moćni gotski kralj Ermanarik. U mutno doba hunsko oni dadoše opet od sebe glasa; hunski vihor nosi ih k zapadu. U boju kod Netada, po smrti Atilinoj, biju se ljuto, regbi na strani njegovih sinova. Naletnici svagda spremni, provališe zatim kojekuda, pa brojem i snagom natkrilišе varvare oko sebe, plijeneći ih. Običajno borili se na konju, a slabo oboružani, bez kacige, bez pancira, uz samo kruto odijelo i štit. Čak i bez štita njihovi robovi ulazili u bitku, a kad bi se junaštvom iskazali, onda im gospodari dopuštahu, da se onim pokriju.[3] U vrijeme Zenonovo, Heruli potčiniše danku i hrabre Langobarde, to od lakomosti i obijesti, jer varvari, navadno, daćama ne podlijegahu jedni drugima. Sve većma ugnjetavani Langobardi ustadoše najposlije na njih i potukoše ih hametom. Jedan će se dio Herula tad probiti kroz sve narode slovenske i dotući se do krajnjeg sjevera preko Varnâ i Danaca, dok će drugi im čopori, amo od Dunava, svakud tumarati, nemili gosti carevima Anastaziju i Justinijanu. Privešće ih ovaj hristjanstvu i savezništvu rimskom, no slabim plodom, jer u zadnje skitači većinom odmagliše iz rimske zemlje i pribiše se uz Gepide na Dunavu i Tisi. Izmegju varvara, koji razvaljivahu carstvo u Italiji, bijaše najjača, ili najobjesnija, četa, sastavljena od ovakovih Herula.

Ricimer, vogja germanskih saveznika i grobar carstva, umrije 18 augusta 472; dva mjeseca za njim njegova igračka, car Olibrije. Još četiri same godine bijesa savezničkog, pa na Zapadu rimskoga imperatora više nema. Ricimer preruči germanske plaćenike svome nećaku Gundobadu, knezu od kuće burgundskih kraljeva, uz privolu kojega rimski soldati, čini se, izvikaše za cara, poslije nekoliko mjeseci, 5 marta god. 473, jednog oficira garde, Glicerija. Istočni car Leon, s tim izborom nezadovoljan, odredi za svog suvladara u Rimu Julija Nepota, mnogo uglednije lice. Bio ovaj oženjen sestričnom careve

[1] Gledaj u I Svesci, na str. 251.
[2] De Bello Vand. l. II, c. 4.
[3] De Bello Pers. l. II, c. 25.

žene Verine, a nećak, već znamo, dalmatinskom junaku Marcelinu, upravljaše ondašnjom Dalmacijom, kao obiteljskom baštinom, poput Siagrija, Egidijeva sina, u Galiji. Nepot zajedri k Rimu, ulovi Glicerija i posla ga u svoju Dalmaciju za episkopa u Solinu, sam postavši carem 24 juna 474. Nego je Nepot već izgubio bio svoje zapleće istočno: žilavi car Leon, šibatelj Germanâ u Bizantiji, preminu, vidjesmo, početkom te godine, ostavivši presto nejakome djetetu Leonu II, uz skrbnika omraženog i nehajnog oca Zenona. Da protjera Nepota pomoću germanskih saveznika, uoči i prihvati zgodu Orest, patricije i vojni magistar. Ovaj Tatulov sin, Rimljanin iz Panonije, koga Prokopije kaže čovjekom „vrlo pametnim".[1] bijaše u svom nestašnom životu mnogo koješta doživio i upamtio. Kad Panoniju Huni pritisnuše, on se povarvari: bavio se u Atilinim dvorima i služio Atili, kao tajnik, a i odaslanik u Carigrad. Po gospodarevoj smrti i rasulu hunske države, vrnu se k matici rimskoj. Diplomata i vojnik, uz to poluvarvar, bio čuven podjednako megju varvarskim i rimskim soldatima. Sam već dobrano ostarjevši, namijeni carstvo svome mladome sinu Romulu. Ispred pobunjene Orestove vojske Nepot uzmaknu iz Rima, pak i iz Ravene, u Dalmaciju, 24 augusta 475. U januaru one iste godine i Zenon uteče iz Carigrada, gdje na klimavi presto zasio Baziliško. Dne 31 oktobra dao Orest proglasiti za rimskog cara sina Romula, koga, što od prezrenja, što od milošte, savremenici nazvaše malim augustom, „Augustulus", te mu ime ostade i u historiji. Mislio otac, da će sam vladati u mjesto momka.

Tertia. Ne iskoli se očeva ambicija. Saveznici, rulje germanske i sarmatske, što se carskim žezlom titraju, od svog štićenika zahtijevali sad, da im dade, u sopstvenu baštinu, treći dio zemlje italske. Po svoj carevini zapadnoj varvari dijelili, grabili sebi u vlaštinu plodnih prostranih zemalja: do dvije trećine Vizigoti i Burgundi po Galiji, opet dvije trećine isti Vizigoti i Suebi po Hispaniji. Vandali i Alani, bez ikakva sporazuma s Rimljanima, eto u Africi oteli sve bolje; Franci spuštali se sa Rajne, gospodari po sjevernoj Galiji. Dok je pusta jagma za posjedom po svemu Zapadu, čemu da jedini Germani u Italiji ostanu plaćenici na golo, bez svojeg doma, bez lijepe zemlje sa kmetskim robljem? Lako izlučiti tek treći dio baština. Stajahu na raspolaganje osobito senatorske goleme latifundije.

Što su plaćenici tražili, to su oni opravdavali sa jednom zakonskom, ali u samoj stvari netačnom i varavom riječi. Ta je riječ:

[1] De Bello Goth. l. I, c. 1.

„tertia". Po nesrećnome vojnome uregjenju, komu je, za nižeg carstva, glavni osnivač Dioklecijan, razdrobi se rimska vojska.[1] Stajala do tada malne svakolika, sa zamašnim svojim legijama, na megjama carevine; od tada, razvezana u manje odjele, prebiva većim dijelom po raznim provincijama. Za uzdržavanje kojekuda razmještenih vojnika, provincije, to jest posjednici u njima, podnosili ne malih tereta. Najprvo, kako soldati nisu kasarnâ imali, naprćena je posjednicima, osobito većima, dužnost, da im ustupe treći dio, „tertia", svog stana. Istina, to ne bijaše taman treći dio kuće vlasnikove, nego trećina svakakovih zgrada, čega i pretjecaše na latifundijama, na obično velikim i ubavim *villäma*. Ovo primanje soldata u goste, „hospitalitas", strogo je uregjeno, te i naregjeno, u početku V vijeka, carskim zakonom. Ali soldatima gostima, „hospites", valjalo, osim stana, pridavati još drugo. Što slabija državna blagajna kod namirivanja plate (stipendium) i hrane (annona), to veći teret podanicima radi soldatâ. U razmjeru svoje imovine, opskrbljivali ih posjednici sijenom za konje, pa i sa samim konjma po potrebi, onda i odijelom i hranom. Pojedinome vojniku pretpostavljeni uručivali za to teskeru, „pittacia". Pošto rimski soldati bijahu, u ovo doba, ponajviše oženjeni, i vojnički zanat prelažaše od oca na sina, po taj način i oni i njihove obitelji ugnijezdiše se na zemlji posjednikâ, „posessores". Naraste tegoba po ove, kad su varvari, u suton carstva, u sve to većem broju primani kao rimski soldati. Konjica, u opće, bješe varvarska; varvarska, većinom, i sama pješadija u zapadnome carstvu; prema tugjinskim gostovima i federatima otanjene rimske legije, rimski „numeri", ostajahu slabije brojem. U goste i u saveznike carska vlast tada prihvaća gomile, šta više i čitave narode varvarske. Germani su tobože rimski soldati, pak u to ime eto uživaju zakonsku „tertia" i „pittacia", koje sve oni traže i osornije i bezobzirnije. Pregje se, napokon, sa te opskrbe na čistu podjelu, na parceliranje zemnih posjeda. Vizigoti i Burgundi polučiše, ponajviše s privolom posljednjih careva, mjesto jedne, i do dvije takove „tertiae". Neprimjetno, postepeno, Germani od soldata i gostova rimskih bivaju, uz svoje porodice, vlasnici manjeg ili većeg dijela onih baština (sortes), na kojima sjegjahu, a vodje im, imajući silu, čine se gospodari nad Rimljanima. Po svom germanskom običaju, ti suposjednici ne vole ni poreza od zemlje plaćati. Njihovu vogju, kralju, šta li, pripadaju zemlje fiska, uz neki delegirani „imperium", suverenstvo, nad svima

[1] Poduže o tome u I Svesci.

žiteljima. Ruka njegova, oružana mačem, seže se, naravno, i za gragjanskom vlašću: „magister militum“ postaje još vrhovni namjesnik, uz navadnu odliku jednog rimskog patricija. Pravi je suveren, doduše, car, i pravi posjednik fiska, no nebo visoko, car daleko. Vogj varvarâ iz prisvojenoga fiska dava zemalja na posjed svojim drugarima, vjernicima okolo sebe, koji za to nadarje ne će biti ničiji „hospites“. U ovom ovakom pravcu plaćenici u Italiji tražili „tertiu“.

Odovakar kralj. Iz varvarskoga kola iskoči Odovakar, kao glavni pobornik za onu tražbinu. Bio rodom, po svoj prilici, Rug, iz malene kuće u malenom narodu, na sjevernoj strani Alpa, sin nekoga Edeka.[1] Došav mlad na soldačinu u Italiju, služio pod Ricimerom i vidio na djelu ovoga razmetača, pa dotjerao do dorifora, do oficira, u carskoj palačnoj straži, megju protektorima. Niskog varvara uznese, bez sumnje, jačina tijela i bistra pamet. Kad Odovakar bude poslije kralj, oko njegove glave obavi se legenda, pa pričali, da se mladi Rug, u putu, na božju sreću u Italiju, svrati časom u spilju samotnika Severina, negdje blizu današnjega Beča. Pogleda svetac, gdje u odijelu vunenom veliki German sagiba glavu, e bi prošao na vrata, i proreče mu, mjesto one vune i sniženja, sjaj i veličje neočekivano. Orestu i senatu rimskom učini se nesnosan prohtjev varvarskih plaćenika, kojima na čelo stavi se Odovakar, premda oficir Romulove garde. Gospoda rimska gubila treći dio svog posjeda, a dati plaćenicima u nasljegje baštine po svoj Italiji značilo oružju soldatije varvarske, donle privremeno najmljene, prepustiti navijek apeninsko poluostrvo. Sa već izgubljenom Afrikom i napuštenom Britanijom, sa Hispanijom i Galijom od varvarâ malne u svakome kraju pritisnutima, bješe još Italija, uz zapadnu Iliriju ili Dalmaciju, jedina podloga posve otančanoj carevini na Zapadu. Bez Italije nije kud bilo čuvati obližnju nezavisnu Dalmaciju, nekmoli preostatke rimskih oblasti po Galiji i Hispaniji. Prijetilo puno rasulo svoj zapadnoj carevini. Pred bezočnom tražbom plaćenika svojih ne pognu se Orest. S rimskim soldatima, i ako snage nejednake, on se riješi na otpor. Bilo to augusta mjeseca

---

[1] Misli se, da je ovi Edeko ista osoba s Edekom, rugijskim ili herulskim knezom u službi Atilinoj; nego J. Manso: *Geschichte des Ost-Gothischen Reiches in Italien*, Breslau 1824, s. 32, već primijeti, da to mišljenje počiva na samom slučajnom sutjecaju dvaju imena. Ako Mansu pak nije sasvim izvjesno niti to, da je Odovakar German, sumnja njegova ide predaleko. Žiće sv. Severina kaže ga takovim. Uz to i Odovakar i brat mu Onulf nose germanska imena, a ponajčešće, u ova doba, lična se imena pridijevaju po narodnosti.

476 godine, u jadovito doba po Rimljane u opće. Gragjanski je rat po novo rasplamćen u Istoku megju Baziliskom i Zenonom, te upravo u onom mjesecu išao ovaj na suparnika u Carigradu. Odonud neće niko sprječavati Germane u Italiji. Gledao Nepot iz Solina, kako se Orestu, i sinu mu cariću, vraća milo za drago, kako se nad njima osvećuje skorašnja pomoć varvarske soldatije. Ispred savezničkog ustanka utvrdi se Orest u gradu Paviji, ali drnovni plaćenici provale unj, zapale ga, i sve, što im ruku dopadne, i same neoružane žitelje, sasijeku. Svog vogju Odovakra, koji se proturio na prvo mjesto, izvikuju kraljem, dne 22 augusta. Možda je bijen i drugi boj, malo zatim, kod Placencije. Uhvaćen je Orest i pogubljen, dne 27 istog mjeseca, pred vojskom plaćenika uz urnebesne poklike njihove; pa 4 septembra pogubljen je i Orestov brat Pavao, pošto izgubi bitku kod Ravene. U pretvrdu Ravenu, ondašnji branik Italije, iz one stope uljeze Odovakar, slavodobitni kralj varvarâ, „rex gentium".

Ovi naziv, što ga Jordanis jednom upotrebljava,[1] pristaje sasvim zgodno novome vladaru Italije. Ako Odovakra i drukčije zovu kraljem Herulâ, ili Gotâ, ili Turcilingâ, to biva obzirom na pojedine dijelove odasvud strčanih njegovih varvara. On je vodj svih tih i još drugih varvara, „kralj naroda" svakojakih.[2] Skršiv svaki rimski otpor i pritisnuv cijelu Italiju, podijeli svojim ljudima, Germanima i Sarmatima, obećanu trećinu zemalja, čime, dakako, najtvrgje ih privrže sebi i novome svome kraljevstvu, koje ne primi nad jedinstvenim narodom, niti po staroj lozi, već po maču. A mač dijeli i baštine, kako i na osobnu čiju štetu, nismo potanko obaviješteni. Prilika je misliti, da se varvarima privališe, uz primjereni dio poljskog roblja i marve, oranice ponajbolje i poneke najubavije *villae*, oduzete poglavito gospodi senatorskoj. Njima je to najprobitačnije, najveselije. Ne će pobjedni varvari da se trude u polju; oni uživaju, dok znojem lica tope zemlju robovi i poluropski kmetovi, dašto latinskog jezika ogromnom većinom. Zakinuvši dio njihova posjeda, negdašnji plaćenici bivaju gospoda, kao što su senatori i kurijali. Ali je šteta najveća po rimski svijet bila u tome, što se onda rasu i preostatak zapadne carevine. Dok spaziše Vizigoti, da je Rimljanima Italija izgubljena i da u Rimu carske vladavine već nema, zauzeše i Galiju do Alpa, istočno od Rodana, „popustom onog tirana", veli Prokopije.[3]

---

[1] c. 46.

[2] Vrijedno je neke pažnje, da i Odovakrovu prethodniku Ricimeru Marcelin Komit (Chron. a. 464) pridaje naslov: „rex".

[3] De Bello Goth. l. I, c. 12.

Naskoro zaletjeće se Hlodoveg sa sjevera sa svojim Francima na osvoj rimske oblasti Siagrijeve, u istoj Galiji. Još prije toga otploviti će i sam Odovakar iz Ravene u Solin, bajagi da osveti smrt Nepotovu, pak će i Dalmacija, Marcelinova oblast, ostati bez glavara rimskog. S obližnjim germanskim kraljevima, stupivši on nov u njihovo kolo, tražio odmah Odovakar prijateljske odnošaje. Ta bijahu oni iste sudbine, bijahu braća germanska na blagu otetu i razdijeljenu, na rimskoj pustolini, pri nemoći istočnoga carstva. S platom godišnje daće polučio olako od vandalskog gusara, kralja Genserika, i mirni posjed Sicilije. Sa Burgundima bio saveznik.

Njegovi snošaji spram Bizantije i Rimljana. Sa čvrstom voljom Odovakar spajao je i bistru misao. Gledao, da bude što obzirniji spram carstva u Istoku. Rimska imperija bijaše, po teoriji, cjelokupna i onda, kad su vladala dva cara, jedan na Istoku, drugi na Zapadu. Ostaje tobože cjelokupna i sada, uz jedinog imperatora u Carigradu. A naročito Italija, sa starodrevnim Rimom, sastavni je dio te imperije. Ni Odovakar, ni poslije njega ostrogotski kraljevi, ne će na ispravama bilježiti godine sopstvenog vladanja, kako to katkad čine varvarski kraljevi u drugim stranama Zapada. Odovakar mudruje. Nakon što iznese pobjedu nad Orestom i Pavlom, on skloni, ili prinudi, senat rimski, neka 478 god. uputi odaslanike svoje u Carigrad ka Zenonu, koji se bijaše tuskoro vratio i sa prestola oturio Baziliska. Odaslanici molili Zenona, da bi uvigjavnom državniku i hrabrom ratniku Odovakru dostojanstvo rimskog patricija udijelio i njemu potvrdio upravu dieceze italske; sveukupnoj carevini neka bude dostatan jedan imperator, Zenon. Ovomu će Odovakar dostaviti i carske znakove zapadnog vladaoca. Carsku purpuru on ne će nositi, nego će nositi tek znakove patricijske. Patricijat, pošto ga Konstantin preudesi poput nekog intimnog savjetništva carskog, vrijedio je kao čast doživotna; manji od časti konzulske, primetao se obično velikim dostojnicima, pokatkad i kome upravitelju pokrajine; patricija resila hlamida i posebna vrsta čizama. Takav bio i Ricimer i Gundobad i Orest; naravski, bio isto i mnogi visoki Rimljanin. Patricije Odovakar mogao da se smatra, pri carevom odsuću, carskim zakonitim namjesnikom u Italiji. Senatsku molbu podupirao pismom i bivši august, Romul. Tog nedužnog i ljupkog mladića poštedi Odovakar u tragediji, što stade života Romulova oca i strica; bijaše ga otpravio, kao privatnika, uz preostale mu svojte, u Kampaniju, u krasnu *villu* Lukulovu kod Bajâ, s mirovinom od 6,000 zlatnih solida, godišnje. Gdje i kako zatim vijek svoj svrši mlagjani Romul, niko ne spominje.

*

Savremene mršave vijesti zaboraviše toga slabića, pa i uzurpatora prema zakonitome caru Nepotu. Pred odaslanicima rimskog senata nagje se Zenon u zapari. U isto doba stiže, naime u Carigrad drugo poslanstvo iz Solina, od Nepota. Iskao ovaj od Zenona, š njim srogjena, kako to znamo, po ženi Ariadni, da mu dâ pomoći, e bi se vratio natrag u Italiju. Za dvor bizantski Nepot, opremljen u Rim od cara Leona, a protjeran bunom soldatâ varvarâ, bješe svejednako po zakonu vladalac u Zapadu. Tromi, a lukavi Zenon oprosti se neprilike diplomatskom doskočicom: izjavi, da je car Nepot jedini vlastan udijeliti patricijat Odovakru, kome on ipak ovu čast sad rado pridaje, ako ga u tom ne preteče Nepot. Otpisa ovako i Odovakru, te je i na čelu pisma k njemu stajao natpis: patricije. Od Nepota germanski kralj ni postignu, niti ikad, po svoj prilici, ne zatraži priznaju svoga gospostva u Italiji. Niti je imenovan carski „magister militum“, kojom najvišom vojničkom šaržom vogje germanskih naletnikâ obično pravdahu svoje soldatsko gospostvo. Uz to drznuo se, da sam imenuje po kojega takova magistra izmegju svojih vogja. U očima Bizantinaca osta Odovakar, u pravnom obziru, „tiran“, to jest otimač.

Tiranin ne bješe, po novijem značenju ove riječi. Doduše, pripovijeda mutno Jordanis, da je u početku svoje vladavine Odovakar, kako bi uplašio Rimljane“,[1] dao ubiti komita Brahilu, u blizini Ravene. Mi Brahilu ne poznajemo: bio zar, sudeći po imenu, germanski visoki časnik, privržen Rimu. Ali je varvar, gospodar Italije, opet pazio, da se, osim učinjene diobe dobara, što manje u zemlji promijeni. Istina, nama je misliti, da srećni plaćenici, uortačeni sad kao gospodska družina, držahu se, za odnose gragjanske i krivične, vlastitih običaja narodnih, valjda svako pleme o sebi. U poslu važnijem, sve njih kralj ipak uzimao u tvrde uzde. U to, od varvarske sile pregrube, Odovakar branio Latine. Hotio djelom pokazivati, da njegova oblast nije haljina novog konca, da on nije nametnik. Uz carevo, na novcu ne dolazi ime Odovakrovo, kako ono učini Ricimer. Kloneći se purpure, nije se ni u čemu nosio kao car. Istraja stara uprava i staro sudstvo za urogjenike, te nam se spominje pretorijski prefekt u Rimu. S polja sačuvano je čitavo obličje carske zemlje. Ostadoše na starom i porezi, ako nisu možda ponešto i olakšani time, što se čista rimska vojska razvrže i u sve i po sve zamijeni je varvarska, koja se sama hranila na svojim baštinama, te joj ne trebalo ni žitnica,

[1] c. 46.

ni magaza. Ne smanji se, prividno, ni ugled rimskome senatu. Nametnik i poduzećem jednim pokušao, da Rimljanima zaluči oči. Kad god. 480, dne 9 maja, cara Nepota, u njegovoj jednoj *villi* kod Solina, s nepoznatog uzroka smakoše dvorski mu komiti, Viator i Ovida, iskrsnu Odovakar kano carev osvetnik, i nastajne godine flotom zajedri iz Ravene onamo. Nadbi i usmrti Ovidu, no ujedno i protegnu krilo varvarsko nad Dalmacijom. Iz onda znamenitog Solina, uz cjelovitu palaču i mauzolej silnog Dioklecijana; iz dobivene oblasti dalmatinskog dinasta Marcelina njemu puče pogled na Ilirik.

Premda arijan, kao i svi germanski hristjanski kraljevi u ono doba, nije Odovakar kidisao na tugju vjeru, po primjeru vladalaca vandalskih i vizigotskih, niti je što na žao činio italskim katolicima i njihovu sveštenstvu. Priteče, šta više, njima u pomoć, da se uklone razdori i koješta sredi. Kad ono umrije papa Simplicije, izbor mu nasljednika, Feliksa II (483—92), vršen je pod nadziranjem i s nekom privolom pretorijskog prefekta, patricija Bazilija, Odovakrova odaslanika. Po kanonima crkovnim, tako nadziranje bijaše neuputno i nekud novo, pošto izbor redovno imao se vršiti većinom glasova klera i odobravanjem puka; no je onda onako kraj učinjen smutnji. Doskočeno je i zloupotrebama pri razvlaštenju crkovnih dobara. Uza sve to bijahu ono doista crni dani za Italiju, gdje puče germanska osuda zadnjemu Rimljaninu, imperatoru nad Zapadom; za Italiju, pritješnjavanu od varvarâ svake bagre, orobljenu od stranih soldata, opustošenu, u mnogom kraju, ratovima, bolestima, latifundijama. O tima jadima složne su vijesti pisaca V vijeka. Ali italsko zlo Odovakar ne poveća od obijesti, preko svoje potrebe. I latifundije počele se drobiti *tertiom*.

Rat s Ruzima. Objavi se Odovakar i kao nekakav zatočnik Rimljana i italske dieceze protiv samih negdašnjih svojih zemljaka, Ruga. Ta, i on sam svojim gragjanstvom slavio se kao Rimljanin i pisao se na novcu „Flavius Odovacar“, visoki to Flavije, na lik Flavija carskih od roda Vespazijanova i Konstancova. Do Alpa, po Noriku, bijahu varvari, Suebi, Heruli, Ruzi, najbješnje harali, prilazeći k Italiji. Staniše se tu najposlije Ruzi, u sadašnjoj donjoj Austriji, po prilici. Tu na Dunavu, kinjili prorijegjeno pučanstvo latinsko i katoličko, do iskopa rušili rimske varoši i gradove. Krajina je nekad cvala rimskim naseljem; u onom visokom gnijezdu legli se i novačili se carski dobri vojnici; sad sve vehlo i uvehlo. Neimaštini i nevolji preostalih Latina pomagao svetac Severin, dok i on ne preminu godine 482. I ono nešto živeža, veli se, naslošeno u pustinikovoj spilji,

razgrabili Ruzi po njegovoj smrti. Svecu za života, i Latinima, svagda zlobili Fevan, kralj Rugâ, i žena mu Gisa, nemila arijanka. Ko mogao od Latina, tražio mira sebi amo od Alpa. Ne progje vele vremena, svečeve su kosti prenesene u Italiju, te i časno sahranjene po Odovakru, koji da se harno sjećao Severinova blagoslova. God. 487 planu rat izmegju dva Ruga, dva kralja. U onom samom nesporazumu zbog rimskog svetitelja nije nam za cijelo tražiti jedini povod ratu. Može da se nagagja još ovo. Fevanu, kralju Ruga po velikoj prilici od starog koljena, bilo zar gorko na srcu, što se drugi Rug, koji se u prostoj kolijevci odnjihao, dokopa gospostva i kraljestva u Italiji, a tu mržnju Odovakar odvraćao mržnjom. Pak i svi Ruzi sa alpinskih visova gledali zavidnim okom, kako dolje na jugu, u župnoj zemlji, drugi varvari dijele baštine i ljetnikovce. Može biti da su preko Brenera poneki i četovali po gornjoj Italiji. Odovakar zavojšti na Fevana, polomi ga u boju, i zarobi ga 15 novembra. Osužnji se i Gisa. Fevanov sin, Friderik, ubivši strica, povede opet u boj Ruge protiv Onulfa, brata Odovakrova, ali lošom srećom, pa s jednim dijelom naroda pobježe k bližnjim Ostrogotima i k rogjaku svom, kralju Teoderiku. Moglo se uzeti, da je Odovakar prisajedinio italskoj diecezi jednu izgubljenu pokrajinu, Norik. On je u Rimu vodio i triumf nad Fevanom, potom usmrćenim. Zasužnjene zemljake Ruge naseli, kao proste kmetove, po pustim stranama zabataljene Italije.

Povodi ratu s Teoderikom. Pobjedom nad Ruzima, tamo od Alpa, ovjenča se slavom Odovakar i uzdignu se na vrhunac svoje moći. No nevolja redom ide. Uprav iz one pobjede dogje njemu nagla propast. Namah u god. 488 sprema se nanj pusta gotska sila. Godinu prije, dok je Odovakar ljuto gonio Ruge, ratovao je s istočnim carstvom i Teoderik, kralj Gotâ.[1] Doprije do ispred bedema carigradskih, kad li od jednom, iza prošlih čestih nesuglasica i razmirica, uglavi on trajni mir s carem Zenonom, na svu štetu Odovakrovu. Projogunio se bio ovaj u očima i Zenona i Teoderika. U prve donekud obazriv prema rimskome caru na Istoku, Odovakar, regbi, prezre docnije nevaljalog i neprestanim bunama ugroženog Izaurjanina. Stoji, da mu ničim ne iskaza sućuti, u teškim prilikama. Čini se, da je tražio i svezâ s Ilusom pobunjenim na Zenona, te da je Zenon, na uzvrat, podjarivao Ruge na Odovakra. Rastadoše se sasvim car rimski i uzurpator u Italiji. Možda ovaj bez sporazuma sa Bizantijom, a po miloj volji, odregjuje, od god. 480, zapadnog rimskog

[1] Vidi gore, na str. 56—8.

konzula. Zadnji novci Odovakrovi već mu nose ime i glavu, i ako bez diadema, dok ne nose lika careva. Povjerovaćemo Prokopiju, gdje nam pripovijeda, da Zenon, znajući doskočiti časovitoj potrebi, otkloni od sebe gotski rat i nagovori Teoderika, da ide u Italiju, na sreću svoju i rimsku.[1] Ta, kralj Gotâ bijaše i polovni Rimljanin, odgojen u Carigradu u svojim momačkim godinama, pa obasut svima rimskim častima: on patricije, senator, bivši konzul. Dašto, da se savjetu obradova Teoderik. Svakog varvara morila čežnja za glasovitom Italijom, za Rimom, svjetskim gradom, kome čar i bogastvo još ne snimi sasvim ni Alarikova, ni Genserikova, ni Ricimerova ozledna ruka. Slika Italije, gdje se bani jedan osiljeni prosti Rug, nikogović Odovakar, i prije se motala Amalu Teoderiku po pameti. Junački njegovi Goti hranili se oskudnim, glotnim hljebom, po Panoniji, nekad žitom bogatoj, sad zapuštenoj i močvarnoj, pak i u Meziji, u Traciji, na tijesnom kojem kraju, kosili se neprestano, a uzalud, s istočnim Rimljanima, udarajući glavom o bedeme neosvojivog im Carigrada. U postojbini gotskoj sve podbadalo kralja na nova poduzeća. Morio srce Teoderiku još i gorki osjećaj germanske osvete. Srodnika njegova Fevana, kralja Rugâ, zarobio i usmrtio Odovakar, a kraljevića Friderika odagnao megju Gote. Steče se ovako želja Zenonova i Teoderikova. Iskrsnu Teoderik, kano vogj svojih Gota put pitome Italije, osvetnik svojta i branič „senata i naroda rimskog“.[2] Ršumom udariće Goti na prezrenog „kralja Turcilingâ“, kako oni nazivahu Odovakra.[3]

Ostrogotska seoba put zapada i bitke u gornjoj Italiji. Kroz godinu 488 razliježe se po Traciji i Meziji, i u cieloj Panoniji od Vindobone do Save, poklič kralja Teoderika: ko je Got, u Italiju! Kod Gotâ se pribiše i Ruzi uskoci; od istočnih Rimljana pridruži se čak i jedan carev rogjak, Artemidor;[4] ali je Teoderiku bilo naročito do toga, da oko sebe iskupi svoj gotski narod. Od Ostrogotâ malo ko da ne bi se odazvao. Slegnu se gotovo sva sila njihova. Broja im ne znamo, pa se sad razno nagagja,[5] da je, uz ženskinje i djecu, moglo biti njih od četvrt do jednog miliona duša. Uzmimo blizu po mi-

[1] De Bello Goth. l. 1, c. 1.
[2] Jordanis c. 57.
[3] Ib.
[4] Gotskome vladaru bude prijatelj i drug za stolom (conviva), pak u Rimu gradski prefekt.
[5] Poznat je, po Prokopiju, broj gotskih vojnika u potonje doba Vitigovo i Totilino, te se i najviše nagagja po tome.

liona, uz Ruge. To bi dalo više od 100,000 ratnika. Kretala se prava seoba cijelog jednog naroda; osukale se duge gomile iseonika, pa trebalo i mnogo hrane. Tjerali ispred sebe svoje živo, goveda i ovce; ženske na kolima, vučenim od volova, imale žrvnjeve, da žito samelju; zgodom, i lov pridavao ponešto. Ovakovo sastajanje i kretanje bilo, naravski, i sporo i mučno. Jedva u mrtvu jesen Teoderik, sabravši svoje ljude iz Tracije i Mezije, maknu se iz Novâ na put, valjda dolinom Marga (srpske Morave),[1] da k sebi primi Gote iz glavnog tabora u Panoniji. Vodio dalji put tik megje gepidske, preko Srijema. U to nastala zima; mosuri od leda pokrivaju Gotima kola, oružje. Bio februar god. 489. Ogladnjeli, traže od Gepidâ živeža i slobodan prolaz preko rijeke Ulke. Ispriječi im se kralj Trasila, koga oni potuku, uz još nekakove varvare bugarske, slavenske, sarmatske, što li, izim Gepidâ. U opasnom i bijesnom boju na Ulki junački se Teoderik bio istakao megju svojima: zagazi prvi u mrzlu vodu, da rijeku pregje u očima neprijatelja. S proljeća iste g. 489, ojačan s Gotima iz Panonije, spusti se on sa čitavim narodom k jugu, k moru Jadranskom. Kanio ga preploviti, te zaći za legja Odovakru, koji upotrebi vrijeme tromog hoda gotske silne povorke, da se na Soči utvrdi i da čuva megju Italiji. Ne našavši u primorju dovoljno lagja, Teoderiku je bilo pravce udariti na neprijatelja. Jamačno pjevali gotski skaldi uz citaru, kako u stara doba veliki Amal Ermanarik porazi Herule, kako ih skuči Gotima pod vlast. Pak i sadašnji Ostrogoti za cijelo bijahu jači brojem od Herulâ i drugih plaćenika u Italiji, sluga ustalih na rimske gospodare. Nego, Heruli, Turcilinzi, Skiri, Alani, Ruzi, okićeni oko Odovakra, branili i život svoj i baštine. Borili se čvrsto i uporno. Prva je bitka bijena dne 28 augusta, do sočkog mosta, u blizini već Atilom razorene Akvileje. Dok se odmarali Goti, sustali od puta, mahom poveo Odovakar svoje ljude na njih, ali je ipak suzbijen, pa noću napusti i svoj tabor. Pamćenje tog srećnog dana i noći, gdje pobjednom stopom stade na tlo italsko, dragalo svegjer Teoderika, te u pismima brojio od onda i vrijeme svog vladanja. Složi Odovakar opet vojsku u tvrdom gradu Veroni, gdje i sam dogje 28 septembra. Ali je Teoderik brzao u potjeru za njim, i gradu napomol stiže treći dan. U cik zore naglo opet napade Gote Odovakar i časom ih zabuni, dok priletje Teoderik, te ih sabra u redove. Boj kod Verone

[1] **Dva su mjesta Novae, jedno u Gornjoj, drugo u Donjoj Meziji. Goti držahu jedan kraj Gornje Mezije, te je prilika misliti, da je onuda, lagodnim putem tolikih seoba, Teoderik išao k svojima u Panoniju, „ravno preko Srijema“ (Jordanis, c. 57).**

od 30 septembra slomi plaćenike. Što izbježe gotskome maču, dobrim dijelom utopi se u rijeci Ećavi, Odovakrovoj vojsci iza legja. U taj mah, usred pokolja, Goti prodriješe u Veronu. Zbog ove pobjede ugje gotski kralj u narodnu pjesmu germansku pod imenom „Dietrich von Bern", veronski Teoderik. U vitežkom mezevu on tobože nosio ugledno odijelo mnogocjeno, što mu izvezoše majka i mila sestra. Za prekrvavog boja, one strepile rad njega i sebe.

Ne davao se Odovakar. Stopu za stopom bilo Gotima osvajati zemlju protiv njega i njegovih varvara, baštinika u Italiji, premda se ovi sad nalažahu na nevolji. Latini, i ako sa slabim oružjem, stajali ponajviše na strani Gotâ. Bez otpora uljeze Teoderik u znamenite gradove Milan i Ticin (Paviju). Kako bi rat isred Italije nastavio, vrnu se Odovakar k Rimu, no ga gragjani ne primiše, zatvorivši pred njim vrata. Smjesti on onda tabor u prejaku Ravenu, koju još bolje utvrdi. Otud će sokoliti pristaše i podjarivati, kogagod može, na Teoderika; izletjeće otud na ponovni očajni boj. Smeten dvojakim porazom, Tufa, do Odovakra prvi vogja, njegov „magister militum", pregje s mnogima k Teoderiku, ali ga Odovakar opet pridobi, razgovorom u Faenciji, dok je s odjelom Gotâ išao, po nalogu novog gospodara, da Ravenu opsadi: oni gotski odio zapade u zasjedu i zarobi se. S te neuadnje duboko je potresen Teoderik. Izgubi i Tufinu vojsku i svoje ljude sa časnicima. I druga znatna šteta zadesi Gote. Iznevjeri ih, s jednim dijelom pribjega Ruga, Friderik, srodnik Teoderikov, ili od varvarske prevrtljivosti, ili od kakve pohote, ili što više ne voljaše tući italske Ruge, svoje sunarodnike. U to, ako ne još i prije, silazili sa zapadnih Alpa u Liguriju i u padsku ravan Burgundi, što nečesovi saveznici Odovakrovi, što strašni derači. Opuhaše poglavito Liguriju, protegnutu u ova doba i u samu poljanu Pada, žareći i latinsko silno roblje odvodeći. Zalijetali se čak do u Emiliju. Provalio u Italiju s vojskom Burgundâ i sam kralj Gundobad, valjda bojeći se prevage gotske, kad bi Ostrogoti zaposjeli italsku stranu Alpa, kao što im braća Vizigoti već držahu stranu galsku u primorju. Teoderik nagje se na čudu, ispred iskrslih tolikih neprijatelja. Iskoči Odovakar iz Ravene, i ljuto se osveti Milanu, što se podvrže Teoderiku. Goti već ne odolijevali. Uzmakoše do tvrde Pavije, gdje se pred gradom utaboriše, sa svih strana kano opsagjeni sa ženama i djecom i gragjanima pavijskim, a prorijegjeni bojevima, oskudni živežem, začmali. Poneki mjeseci u prvoj poli godine 490 osvanuli njima teški i crni, dok nestrpljivo izgledahu vizigotsku zamoljenu pripomoć. Vizigoti ne samo da bijahu braća gotska, već i

Ostrogotima obvezani. Kad ono, na jedan naraštaj prije, u vrijeme konačne propasti rimske, sve dalje po Galiji osvajali, pod moćnim svojim kraljem Eurikom, priteče njima na ojačanje Amal Videmir, stric Teoderikov, s gomilom Ostrogota, koji se megju Vizigotima i naseliše. Sada se ovi Ostrogotima odužiše. Njihova jedna vojska stupi u Italiju i Teoderiku odlahne. U boju kod Adue, dne 11 augusta, Goti poraziše ljude Odovakrove, a š njima možda i Burgunde, ne otprtljaše li ovi s plijenom još prije sudara.

Odovakar je usmrćen. Sa razbojišta Odovakar zakloni se opet u Ravenu. Glasoviti grad, negda, za Augusta, ratnu luku za 250 lagja, pa utočište Honorijevo ispred varvarâ, sad branik Odovakrov, docnije, za grčkoga egzarhata, glavnu tačku saobraćaja megju Carigradom i Italijom, zastire danas mrtvački pokrov. Leži na 10 kilom. daleko od mora Jadranskog, jer rijeka Pad snese tuda zemlje za dva metra debljine. Stajao je onda do mora sa donjim svojim predjelom, s lukom „Classes", kojoj vogjaše srednji mu predio „Caesarea", to duga cesta s kućama. Bio kao neosvojiv i vojsci i floti, usred padskih bara i zbog čestih prudâ do plitkoga žala. Svakog jutra udarala plima, o uštapu najveća, što bi ravensku ravan poklopila čak za dan hoda. Onom plimom sve se u grad uvažalo. Kopnom, od zapada, duljila se posred baruština jedna sama putanja, tijesna kakoti klanac. S nekim brojem svojih vojnika i Rimljana tu, u nepristupni grad, ukopa se Odovakar. Protiv njega jedan dio Gota stade u okô, na mjestu Pineti, gotovo tri rimske milje daleko od Ravene. U tome Teoderik osvajao srednju i donju Italiju, nadbijajući kojekuda raspršane plaćenike. Sve mu podleže, osim Cezene, južno od Ravene; utvrgjeni taj grad, na podanku Apeninâ, za Odovakra junački branio vjerni mu Rimljanin Liberije. Istom u god. 492, sa zauzećem Ariminija, na morskoj obali u blizini Cezene, mogao Teoderik da kuša, pomoću dromonâ, i sa strane mora stisnuti Ravenu. Eno je ušančena protiv Ravene Gotadija svakolika; prizvane su i žene i djeca; u tvrdoj Paviji, na straži srednje ravni rijeke Pada, ili ondašnje Ligurije, pušteni su tek savezni Ruzi. Odovakar snažno, istrajno, odupirao se malne za tri godine gotskom opsjedanju. Ne davao Gotima mira; često udarao, danju i noću izlazio na njih. Čini se, da je upravo opasan po Gote bio nasrtaj pri početku opsade, u noći od 13 jula 491. Kinjeni su opsjedatelji, no je i u Raveni donapokon sve tužno i mučno. Pritiska glad: modij žita[1] staje do šest zlatnih so-

[1] *Modius* = 8.754 litara.

lida. Jedu se i kože smekšane; skapava se od gladi. Izmakom godine 492 stalo se pregovarati, sustežno i sporo. Posredovanjem ravenskog arhijereja Ivana, dne 27 februara 493 došlo je do zakletog ugovora izmegju dva Germana: „na jednako će Teoderik i Odovakar prebivati u Raveni".[1] Možda je time nagogjeno, neka i Odovakar, kao vogja Herulâ, Rugâ i ostale svoje čeljadi, na italskim baštinama još sačuvane, stoluje u gradu Raveni, uz kralja, gospodara Gotâ. Svog sina Telana, jemstvo vjere, dao Odovakar za taoca Teoderiku. Pušten je ovaj u Ravenu, putem luke, dne 5 marta. Bio predanj izišao u litiji s ravenskim sveštenstvom arhiepiskop Ivan, uz sveta evangjelja, krstove, kadionike, psalmodirajući. Četiri dana zatim, 9 marta, Odovakar poginu. Sjajni sobet i gostoljubiva čaša imala sprijateljiti dva kralja, dva donle ljuta i kivna Germana; sprijateljiti njih i njihovu tješnju družinu. Sobet je priregjen u carskoj palači Valentinijana III u lovoriku, „Lauretum". Za bučne večere, ili prije nje, Teoderik potegne mač i probode Odovakra, koji se uzalud pozva na Bogom zajemčenu vjeru. Po gotskim glasinama bio bi Odovakar smislio urotu protiv Teoderika; ali tri četiri dana kratka su, da se urota kuje, pa njom otac predavao smrti sina taoca. Na Telanu, imajući ga u rukama, Goti bi se osvetili ocu, jamačno. Osim toga Odovakar bi čisto lud bio, hotjevši se sada upustiti po novo u rat s Gotima. Koji ljudi Odokvakrovi ne pogiboše u palači, oni, i rod njihov, sasječeni su u gradu taj isti dan. Padahu ovako u gotske ruke sve baštine plaćenikâ, sa njih još neistisnutih. Po svoj prilici, pogubiše i sina smaknutome Odovakru. Brat Onulf, ne budući u Raveni, umače preko Dunava. Kraljević megju Ruzima, Friderik, zaglavi u okršaju s Gotima, na putu k Tridentu.

II. Gotske države.

Narod Gotâ. Podiže se ostrogotska država u Italiji. Jači i bolje sregjeni Goti zamijeniše mnogoplemenu prostadiju germansku i sarmatsku, iskupljenu oko Odovakra. Megju Germanima se slavio onda najviše gotski narod. Ime mu „Gutans" značilo hrabrost. Jedan rimski crkovnjak, koji VII vijeka u Hispaniji o njima piše, hvali Gote, kano „brze po prirodi, s budnom pameću, u snagu svoju pouzdane, jake tijelom, stasom zamašite, ugledne kretom i nošenjem, rukom spremne, stvrdnute u pogled ranâ". Ovim prepunim riječima u nekoliko kao

[1] Procopii de Bello Goth. l. I, c. 1.

da laska Gotima episkop u Sevili, Izidor, njima dušom privržen.[1] Visoko ih uzdiže i saplemenik Ostrogot Jordanis, gdje veli, da „po gotovo od svih varvara Goti uvijek biše najmudriji“.[2] Ali stoji, da su oni izmegju Germanâ najdarovitiji, a pri sukobima s rimskom carevinom i najglasovitiji. Oštro bi sjekao kratki, debeli mač gotske pješadije; za taj mač i okrugle gotske štitove već znade Tacit.[3] Manje im konjaničtvo odlikovalo se vještim bacanjem džilita. Nesumnjiva je i krasota gotskog roda. Trgovci tražili su gotsku plavu djecu, koju bi u mnogom ratu Rimljani dobivali, ili čak i oskudni oci nju prodavali, kako to do nedavna činili današnji Čerkezi. Kad je car Julijan, uoči perzijske vojne, pregledavao utvrde na dunavskoj liniji, onima, koji ga svjetovahu, da napadne tom prigodom Gote, često prevarne i nevjerne, reče: „Ta su za njih dostatni trgovci Galati, preko kojih rasprodavaju se svuda i svi bez razlike. Ja tražim sebi bolje neprijatelje!“[4] Do brza se osveti ovaj prezir Julijanov. Ne progje ni jedno ljudsko pokoljenje, a Goti ubiše trećeg mu nasljednika u Istoku, cara Valensa, i neprebolivu rânu zadadoše rimskoj carevini, najprvi od Germanâ naselivši se u njoj. Taj narod viteškoga kretanja i junačke mišice, po Izidoru, doista bijaše, u germanskoj pasmi, najsavršeniji i najsposobniji. Ipak, njemu je sugjeno da propadne. Nedaćom svjetskih zgoda, gotskog potomstva na zemlji više nema, u supor teoriji, da bolji i vrsniji svagda nadvlagjuju.

Prihvatimo li obavijest njihova historičara i sunarodnika Jordanisa, Goti su starinom iz Skandinavije. Krajina Gothland, u južnoj Švedskoj, još im spominje ime. Ako se današnje švedsko narječje u onom kraju odvaja od poznatoga gotskog jezika u ulomcima Ulfiline biblije,

---

[1] *Isidori Hispalensis episcopi Historia de regibus Gothorum, Wandalorum et Suevorum,* c. 2. Ed. F. Arevalo, T. VII, Romae 1803. Mnogo koješta ostade od ovoga plodnoga pisca, koji se rodi u okolini Kartagene i preminu god. 636. Vanredno učen za ona doba, sastavi, uz ostalo, i jedno veliko djelo *Originum sive Etymologiarum,* što, poput neke enciklopedije, sabra sve ondašnje znanje. Naprotiv, njegov je historijski rad o Gotima, Vandalima i Suebima u Hispaniji vrlo mršav, te nas slabo i namiruje. Kazivanje, koje ide do g. 615, kratko je i suhoparno. Ovi Roman, vrlo vigjen na dvoru klerikalnih vizigotskih kraljeva, kao što i prethodnik u vladičanstvu sevilskom, brat mu Leandar, priljubi se Gotima sasvim, čiju upravu on pretpostavlja rimskoj. U srednjem vijeku Izidorova su djela mnogo čitana.

[2] c. 5.

[3] Germ. c. 44.

[4] Ammiani l. XXII, c. 7.

to ne može, uz vjekovne promjene, da bude potpunim dokazom protiv narodnog, ako i mutnog, predanja.[1] Vrlo rano se Goti iseliše iz skandinavske pradomovine, sumorne i neplodne, jer već IV vijeka prije Hr. nalaze ih Grci na južnoj obali Baltičkoga mora. Skandinavija, premda prostrana, slabo hrani svoje žitelje, pa će iz nje, iz „tvornice ili materice narodâ“[2], sukljati rojevi iseonika, sve do doba normanskog. Lagjama prevezeni Goti, te nastanjeni na donjoj Vistuli (Visli), desno od nje, u sadašnjim pokrajinama Zapadne i Istočne Prusije, potisnuše ili podvrgoše slabija okolna plemena germanska, zar istog govora gotskog, imenito Ruge i Vandale. I Vandali bijahu onda baltički primorci na Viadru (Odru); primorci i Burgundioni, položeni izmegju Gotâ i Vandalâ. Umnoženi, i po kraljevima upravljani čvršće, nego li drugi raskomadani narodi, krenuše Goti prema jugo-istoku, na dalji osvajački put. U Skitiji, ili Sarmaciji, nadbiše Spale, u Jordanisa možda kvarna riječ za Slavene. Primakli se k Pontskom ili Crnom moru, oko god. 200 poslije Hrista, zapremajući zemljište na bregovima Boristena (Dnjepra). O ovoj silovitoj seobi k današnjoj južnoj Rusiji, kroz sarmatski i slavenski svijet, pričala je obilno, još tri vijeka docnije, njihova narodna pjesma.[3] Hoće velika množija Gotâ lako da pregori rogjene pragove na studenoj Visli prema boljim kućama i zemljama na Dnjepru. Lijepo namješteni, u ovoj trećoj domovini, prozivaju se oni dvojakim imenom Ostrogota, istočnih Gota, i Vizigota, zapadnih Gota.[4] I drugo mjesno ime im se pridijeva, za neko vrijeme: oni su „Greuthungen“, stepski, ovi „Thervingen“, šumski žitelji. Pri prodiranju gotskih gomila, jedan dio njih ostade po tragu; tukao se s Burgundionima, koji su bačeni na stranu s velikim polomom. Zaiskaše po tom sebi stana u zemlji od drugih Gota već osvojenoj, ali ovi odbiše te „Gepide“, te potragljivce. Spor se riješi ljutim bojem, u kome su Gepidi nadbijeni, pa im ono porug-

[1] Nego je primijetiti, da oveći broj skorašnjih pisaca zabacuje pričanje Jordanisovo. Obratno, zamišljaju neki jednu gotsku seobu iz sjeveroistočnih krajeva Germanije u Skandinaviju.

[2] Jordanis c. 4.

[3] Ib. Te pjesme Jordanis češće navodi kao *cantus, carmina, fabulae*. Amijanu su to *majorum laudes*, što ih Goti urliču, izlazeći na boj (l. XXXI, c. 7).

[4] Prvi začetak ovakove narodne diobe seže, po prilici, još u davninu gotsku. Već i u samoj Skanciji, ili Skandinaviji, Jordanis (c. 3) navodi Ostrogote, uz „Suethans“ (Švede), Dance, Fine i „Vagothe“ (Vizigote?). Mi bi mogli ipak uzeti, da u dolini dnjeparskoj, u prostranijoj domovini, ovo dijeljenje Gotâ većma se istaknu.

ljivo ime prionu za uvijek. Ti najbliži srodnici Gotâ hraniti će u srcu crva osvete protiv sunarodnikâ, od kojih su i tromiji i nepitomiji, prebivajući više na sjeveru, usred ljute varvarštine.

Početkom III vijeka, za cara Karakale, zarediše pljačke, pa brzo i veliki ratovi Vizigotâ i Ostrogotâ protiv Rimljana. Vizigotsko krilo proteže se do Dacije prekodunavske i do samog Dunava. Kad je god varvarska navala na Dunavo, vode kolo moćni Goti, koji će za sobom povući, više puta, i razbraćene Gepide i Vandale i kojekakva još plemena, možda gotskog postanka, kao ratoborne podivljale Herule, gadne Taifale, Turcilinge, Ruge, ili plemena inorodna, to sarmatska, a možda i slavenska. Kano da je čitavo varvarstvo iz istočne Europe Gotima u pratnji. Osobiti su im pomagači konjici Sarmati, raskuštrani, raščešljani, ali vitka i čvrsta tijela, kojima je bog mač, čim se i kunu. Prelagani su pješaci Slaveni, tankim strukom jednako pristali. U gotskim bojevima troše se rimski carevi, o polovini III vijeka. Zaglavi Decije; gube purpuru Galo, Voluzijan, Emilijan, i nakon Valerijana nastaje anarhija. Ogromnoj smutnji u rimskoj carevini, usljed koje ova se za neko vrijeme i raspade, krivi su najviše Goti, ti poglaviti lomitelji Romanije. Šta više, i u gusarinu davali se onda, iz svojih luka na sjevernoj strani Crnoga mora, i silazili na plijen u more Egejsko. Ponajbolji carevi rimski u drugoj poli III vijeka, pak i u vijeku IV, imenito Klaudije i Konstantin, slave se kao triumfatori nad Gotima. Naosob Klaudije hametom ih potuče, te oni dugo mirovaše. Ipak, 274 god. junački Aurelijan riješi se, da varvarima ostavi pritiskivanu Daciju prekodunavsku. Donle ljuti neprijatelji carstvu, sad su mu prolazni saveznici uz nagradu. Bijaše ih prorijedio rimski mač i naučio drugoj pameti, a i dobačeno je k njima i po koje kulturno sjeme. Goti, u doticaju s Rimljanima, usavršiše svoje oružje i u nekoliko ćud pripitomiše, naročito Vizigoti. Ovima ponajviše upravljaju Balte, kraljevska porodica, kojoj to ime dade smionost,[1] dok Ostrogotima vladaju Amali, još drevniji i jasniji rod od bogovskog koljena, od sunčanih Ansa. Pripada Amalima nekakovo prvenstvo vlasti nad svima Gotima. Megju neke slabo nam poznate male Gote i megju Vizigote stalo se uvlačiti hristjanstvo, početkom IV vijeka, kadno i carevi rimski prihvatiše Hristovu vjeru. Gotski tadašnji prevod biblije po Ulfili bude povod dotjerivanju misli i jezika u Gotâ, koji vidješe nova slova primijenjena svom govoru, i njim čuše izražene mekane i tanke osjećaje Novog Zavjeta. Ponešto

[1] Jordanis c. 29.

grube varvarštine snimiće hristjanstvo i sa Ostrogotâ, čiji su učitelji, dakako uz navadni otpor poganikâ, vizigotska braća. Velikom brzinom dotaknu se nova vjera još drugih plemena germanskih, naročito onih gotskog govora. Vjera im bijaše arijanska. Jordanis krivi cara Valensa, da Vizigotima „kroz svoje propovjednike uštrca otrov arijanizma“[1], te ga oni izručiše srogjenim Ostrogotima, Gepidima i ostalima. Taman u doba spomenutog cara, koga smakoše u glasovitom boju kod Drenopolja 378 god., pokršteni Vizigoti zagnaše se na pomamnu trku unakrst cijele carevine rimske u Europi. Ta je trka plamenim slovima zapisana u historiji svijeta. Državi zapadnih Rimljana Vizigoti razlomiše i sam kostur, pa su izmegju svih Gota oni i najviše uzneseni. Njima u tome pripomažu čete i Ostrogotâ i Alanâ i Hunâ, ali je slavlje vizigotsko.

Nego je gotska srčika u istočnome dijelu naroda. Ostrogoti, pred vizigotsku seobu u Romaniju, pregaoštvom i oštrinom svog vladara, Amala Ermanarika, sastaviše veliku kraljevinu. Ermanarik smlavi Herule pri Meotidi (Azovskom moru), uprkos njihovoj okretnosti i brzini vanrednoj u boju; slomi otpor svih brojnih, a traljavo oružanih Slavenâ, te im „mnoštvo ništa ne pomože u ratu“[2]; podvrže Este (Litavce), „na Germanskom oceanu“. Razbijeni su i Roksalani, na megji azijskoj. Od Crnoga do Baltičkoga mora, od Dona do Dunava, prostirala se ta silom složena kraljevina. Pošto je Amal Ermanarik imao pod rukom i Vizigote, a po prilici i Gepide uz još druga gotska plemena, Jordanis ga kaže „vladaocem svih naroda Skitije i Germanije“. Pjevali mu skaldi veličinu; zebli pred njim neprijatelji. Jaoh ti ga se tome, koji bi se pobunio, koji bi pokušao gotski jaram svrći! Dok se s istoka primiču Huni, jedan knez roksalanski, spremajući ustanak, uteče k njima; ženu pribjega Ermanarik dao privezati konjma za repove, te su niz polje široko odbijeni. Kad li eto hunski prije nevigjeni rod „sve nosi i uništava, kano vihor sa brda visokih“.[3] Gotu Amalu razvrže se trenutačno carstvo. Ermanariku konac života omota pjesnička koprena, što ju otka narodno predanje. Kazivali gotski pjevači, da junak preminu u sto i desetoj godini svog burnog vijeka.[4] Raniše ga izdajnički, za osvetu, braća rastrgnute Roksalanke, a ne prebolje ranu, niti pogibiju svog

[1] c. 25.
[2] c. 23.
[3] Ammiani l. XXXI, c. 3.
[4] „Ja za malo hodah — ta za malo, tri stotin' godina!“ veli u pjesmi i naš Kraljević Marko.

naroda po Hunima. Suvremena jedna vijest tvrdi,[1] da on, pri hunskim najezdama, od očajanja skonča sam sebe.

Hunima se ukloniše preko Dunava u Romaniju Vizigoti i jedan dio Ostrogotâ; no većina ovih ostade na rogjenoj grudi pod hunskom vlašću, za tri pokoljenja (375—454). Stajali, od prilike na rijeci Danastu (Dnjestru). U prve su se nekako još jogunili pod svojim kraljem Vinitarom, od koljena amalskog, možda prasinovcem Ermanarikovim. Ovaj napadne Ante, koji su se u hunskoj mutljavini Gotima otimali. Slaveni ga potuku, ali drugom on ih nadbije, pa dade na krst razapeti antskog kralja Boža, sa sinovima i 70 prvaka, „kako bi od mrtvih visećih tjelesa strah dvostruki ušao u podvrgnute“.[2] Vinitar se onako razmetao tek za godinu dana. Kralj Hunâ, Balamber, sa svojim ljudima izvede nanj druge Ostrogote pod Ermanarikovim sinom, Hunimundom, te ga polomi trećom najezdom; hunska strijela (pjevalo se, da je bila Balamberova) pogodi Vinitara u glavu. Svi su Ostrogoti, onamo od Dunava, onda smireni pod kamdžijom hunskih vladara, čiji su vazali Amali. Nego Huni, izim strogog posluha pri svojim vojnama, ne mare za ono, što rade potčinjena im plemena; mare tek onda, ako im je očita korist, ili ih nagoni plaha obijest. Ostrogoti mogli su na svoju ruku da vojuju i da tuku Suebe, pa i Gepide. Tukoše se, kao Atilini podanici, u svjetskoj bici katalaunskoj, sa Vizigotima, od njih sudbinom davno odvojenima. Pričalo se, da vizigotski kralj Teoderik pade, na tom krvavom polju, od udarca jednog Ostrogota. Minule jedva tri godine, iza katalaunskog sudara, jedna nakon Atiline smrti, pa se Ostrogoti dokopaju slobode. Atilini sinovi hoće da megju se podijele, kao marvu, narode pokorene. Planu na bezočnost Ardarik, kralj Gepidâ, junak na glasu i pažen u dvoru umrlog hunskog gospodara; planu i Valamir, kralj Ostrogotâ. Složeni Gepidi i Ostrogoti k sebi valjda pritegoše još druge ljude germanskog jezika. Po prilici, bijaše to treći dio ukupne sile Atiline. Pokraj Tise, u velikim dvorima ovog osvajača govorilo se, koliko hunski, toliko i gotski. Bijesni boj Germanâ pješakâ kod Netada u Panoniji, 454 god., povali Hune konjanike i njima još vjerne narode, Herule, Sarmate, valjda i Slavene. „Čuda velikoga!“ vapije Jordanis[3]: lomilo se gepidsko koplje, bjesnio gotski mač, dok sipala hunska strijela, a nasrtali konjici alanski, teško naoružani, i herulski s laganijim oklopom. Preko očekivanja, ustanici iznijeli pobjedu. Poleglo

---

[1] Ammiani l. XXXI, c. 3.
[2] Jordanis c. 48.
[3] c. 50: „admirandum spectaculum“.

na bojištu do 30,000 Huna i pomoćnika njihovih. Zaglavi i Elak, sin prvenac Atilin, goropadno bijući se: „da mu je otac bio jošte živ, onaku smrt junačku bio bi sebi zaželio!“[1] Tom se glasovitom bitkom razvrže Atilino carstvo. Gepidi, kano prvi pobjednici, prisvojili 454 god. Daciju, donle glavni tabor Hunâ, njihov „Hunnivar“. Carevima istočnim oni nudili svoju pomoć uz godišnju nagradu, sve dok ih vijek kašnje zatriješe združeni Langobardi i Avari. Ostrogoti se smjestili, zapadno od Gepidâ, u Panoniji, od Beča do Srijema. Nastanjeni su ovako na zemlji nedavno rimskoj, i Carigrad ih označi kao svoje federate. Nakon hunskog poraza nagodi se carstvo rimsko, kojekako, sa razvezanim, razasutim, narodima i narodićima germanske, sarmatske i hunske krvi.

Teoderikove mlade godine. Tri brata od amalskog koljena, Valamir, Teodemir i Videmir, živeći u tijesnoj zajednici, vladala su u ova doba Ostrogotima, u raznim krajevima Panonije. Najstariji Valamir već u Atilinu dvoru bio vigjen, kako ono i Gepid Ardarik. Prvak u vlasti megju braćom, sada čuvao istočnu, najviše izloženu krajinu gotsku. Krv prolivena u preljutom boju kod Netada ne ugasi u Atiline brojne djece želju, da povrate staro gospostvo nad Ostrogotima, „nad odmetnicima i pobjeglim robljem“,[2] veljahu oni. Stjerani u bijeg, bijahu se Huni do lijeve strane donjeg Dunava ušančili u novom „Hunnivaru“, od prilike u pregjašnjoj postojbini Gotâ. Sabrana i oporavljena hunska konjica nahrupi iznenada, običnom svojom žestinom, na Valamira, no tvrdo ustrojena gotska pješadija porazi je u močvarnoj Posavini, valjda u god. 455. Sinovi Atilini vidješe onda, da je carstvo hunsko bilo i prošlo, pa odsele hunska plemena nisu više na okupu, već svaki čopor goni svoju, kud ga sreća nosi.

Taman u godini ostrogotske druge pobjede nad Hunima nagje se Amalu Teodemiru, koji je sjedio na jezeru Pelsu (Nižiderskom), sin Teoderik. Rodila mu ga suložnica Ereleuva, gotska katolikinja, drukčije prozvana Euzebija. Priča se, da veseli glasnik od brata Valamira o polomu Hunâ zateče Teodemira u veselju nad rogjenjem sina. Mi znamo, da su se federati Ostrogoti, željni bijela hljeba, a nehajnici u polju, te gladni, svagjali često zbog plate s rimskim carevima, pak jednom, da se mir utvrdi, mali je Teoderik predan caru Leonu u taostvo. God. 462 ode u Bizant dijete megju sedmom i

[1] Ib.
[2] c. 52.

osmom godinom, stoprvo odgojeno na krilu gotske majke. Na molbu brata Valamira, teška srca Teodemir pusti u tugjinu svog sinčića. Poraste mališ pristao momak megju Grcima u prestolnici, gdje proboravi, njegovan po Leonu, deset dugih godina prve svoje mladosti. Zor na oči, jak, stasom visok, kao što opazan i oštrouman, Teoderik prisvoji rimsku vještinu vojenu i upravnu, no taj polu-Rimljanin ipak ne izbrazdi iz svoga gotskog pravca. Ta bješe on mladika najsjajnije od svih porodica u Gotima, ponositi potomak kraljevskih Amala u petnaestom koljenu. Njega se ne dojmi ni krasota stare knjige helenske, niti ondašnja bizantska retorika. Gotska njegova ruka, viknuta maču, niti alfabetnih znakova ne nauči pisati. Docnije, u potpisu, hoće Teoderik da udara sa jednom spravom, sa zlatnom pločicom, kao i savremeni mu Justin, četiri prva slova svog imena. Vraćen k očevu domu u Panoniju, bistri mladić od kakvih osamnaest godina bijaše već gledao u grčkom svijetu dosta zla, ali i upamtio mnogo dobro. Čeka ga zadaća posrednika megju rimskom još neutrnutom prosvjetom i oštrinom Gotâ, dosta osirovljenih za dugog hunskog gospostva. Dok se Teoderik u Carigradu bavio, svagda hranom i odjećom oskudni Ostrogoti četovali, plijeneći i same varvare okolo sobe, Skire, Sarmate, Suebe, Ruge, Gepide. U jednom od tih okršaja poginu Valamir. Osveti ga brat Teodemir, hrabro i krvavo odbijajući bijesnu zajedničku navalu onih naroda na Ostrogote. Više od 10,000 neprijatelja, osobito Sueba, Sarmata i Gepida, prekri lešinama bojno polje u Panoniji. Okosi se Teodemir na Suebe, u čiju zemlju, megju Francijom i Bajovarijom, prodrije zimi, pak opet ih smlati, udružene s Alamanima. Zadnji brat Videmir ode do skora s jednim dijelom pustolovnih zemljaka u Italiju na sreću, gdje ga nestade, te mu sin 474 odatle povede ljude k braći vizigotskoj u Galiju. Na dvije godine prije, za ostrogotskog ratovanja u Suebiji, bio se iz Carigrada vratio u domovinu Teoderik. Tek mu se trže plava nausnica, on vojski već pomagao roditelju. Ostrogoti živjeli od rata. Dok oni po novo zavojštiše na Rimljane, osvajajući Niš i dalje napredujući putem rijeke Marga, dotle Teoderik bio uz oca, a sa svojom mlagjanom družinom sam ote Sarmatima važni Singidunum (Biograd). Obolje Teodemir g. 475 u Macedoniji, pa, na zboru ostrogotskog naroda i vojske ujedno, prikaza za svog nasljednika sina dvaestogodišnjeg. Uglednome mladiću svi usklikoše.

Spram carstva položaj njegov u Italiji. Mladog Teoderika, kralja panonskih Ostrogota, prijateljevanje s carem Zenonom, onda nesuglasice megju obojicom, pa usluge, od Teoderika učinjene Ze-

nonu protiv suparnikâ mu, i rimske odlike, od cara sasute na gotskog kralja, to sve kazasmo, povijedajući bizantsku historiju. Proteče onako drugih trinaest godina Teoderikova života. Negdašnji rimski gojenac učinjen je kroz to doba rimski patricije, a i redoviti konzul za god. 484.[1] Najposlije, pobudom cara Zenona, ili barem s pristankom njegovim, na sreću božju ode u Italiju, da odavle makne otimača, ili od Bizantije izričito nepriznatog upravitelja Odovakra.

Italima Teoderik ne bijaše vladar nezakonit. Nakon što on porazi Odovakra u tri bitke, te ga stao opsjedati u Raveni, opremi, krajem god. 490, svog poslanika Fausta Nigra, člana rimskog senata, u Carigrad, kako bi mu izmolio od sprijateljena Zenona vladalačku purpuru. Umrije naskoro Zenon. Kad je novi car Anastazije predugo oklijevao s odgovorom, a u to Teoderik ugje u Ravenu, njegovi ljudi, valjda ozlojegjeni bizantskim mukom i otezanjem, izvikaše ga po novo sebi za kralja. Pri tom činu, Ruzi i još drugi Germani, koji bijahu prišli k njemu, svečano ga priznaše i oni za gospodara svog. Ovo bilo u početku god. 493. Koliko se čini, istom god. 498 Anastazije izruči gotskome kralju purpuru i vladalačke znakove, što ih Odovakar negda povrati Zenonu. Tim je uzakonjena Teoderikova vlast nad Italijom. Onda on udario na sebe purpurnu hlamidu, plašt, pa se i navadno nosio po rimsku, svlačeći germanski kožuh. „Svete odjeće (sacra vestis) krvno-tamna boja“ Rimljanima iznosi pred oči gospodara,[2] i ako se carem on ne naziva. Bezgraničan je gospodar, „dominus“. Vrši punu zapovijed, „imperium“, u dobivenoj zemlji, gdje vlada i Gotima i Italima, i piše se: „Flavius Theodoricus rex“. Ali „jednog rimskog cara“, opaža Prokopije,[3] ne prisvoji ni znakove, ni ime; živio sa naslovom „rex“, kako bi varvari već nazivali svoje vogje. Sam za sebe on na novcu ne kaže, da je „dominus“. Nego opet ponosito, u jednom svom pismu, megju god. 507—11, na Eugenita magistra „officiorum“, zna reći: „Premda jeste milošću Božjom u našoj vlasti sve, što mi hoćemo, mi volju našu mjerimo o razlog“.[4] U pismima sebe zove „princeps“. Dijeliće on drugima i časti najviše, senatorsku, patricijsku, konzulsku. Uza sve to carsku je vlast Teo-

---

[1] Što Jordanis (c. 57) još priča za ostale Zenonove milosti, učinjene Teoderiku, to triumf, kip na konju i posinjenje, ono ostaje pod sumnjom, pošto nema potvrde u drugih pisaca. Bio bi ga, po germansku, posinio oružjem. Pri tome davali konje viteze, mačeve, štite.

[2] Var. I, 2.

[3] De Bello Goth. l. I, c. 1.

[4] Var. I, 12.

*

derik priznavao, u načelu, za stariju. Iz kovnica njegovih izlazili novci s jedinim likom cara Anastazija; na drugom mjestu, do careva imena, davao usjeći svoje ime na spomenicima; s pokornošću i s poklonom pisao starome caru, prozivajući ga i ocem. Šta više, upire u puno jedinstvo i cjelokupnost carevine, u oba svoja pisma k Anastaziju, što nama sačuva Kasiodor.[1] „Vi ste", kaže mu, „sviju kraljevina dika najljepša, vi spasiteljni branič vascijeloga svijeta, na

[1] *Cassiodori Senatoris Variae* (rec. Th. Mommsen), Berolini 1894. Pod natpisom *Variae* dogje do nas jedna zbirka *raznih* zvaničnih listova, što ju skiti, drugima za ugled, Kasiodor, ministar ostrogotskih vladara. Listovi, od njega pisani u ime kraljeva, vrlo su važni, eda se shvati i ocijeni gotska vladavina u Italiji. Svojim punim imenom ministar se zvao: Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator. Sad prolazi kao Kasiodor, ali Senator mu bijaše lično ime najobičnije. U V vijeku porodica Kasiodorâ doseli se iz Sirije u donju Italiju, u Brucij, gdje velikim bogastvom i dostojanstvima budo najvigjenija. Ovi Rimljani, porijeklom Sirci, olako se prilagodiše gospostvu varvarâ. Već otac Kasiodorov bio financijski ministar Odovakrov, pa namjesnik Sicilije, koju on žurno preruči novomu gospodaru Teoderiku, čiji pretorijski prefekt postade. Sin Kasiodor hodio za očevim stopama. Rogjen nešto prije od god. 490, zagudi, kao mladić, panegirik Teoderiku, te je nagragjen kvesturom u palači. Vješt poslu, napredova do časti konzulske i patricijske i do znamenitog magisterija „officiorum". Pretorijski je prefekt docnije, za Atalarika, Teodahata i Vitiga. Njegovi listovi potječu iz vremena vršenih ovih činova. Kasiodor je svojski pomagao Amalima, kako bi se Goti i Itali što bolje nagodili, ali se i gospodarima on oduži obilato. Sastavio njima Historiju Gotâ, na glavnom osnovu gotskog pjesničkog predanja, uz primetnute vijesti rimske i grčke. To opširno djelo u 12 knjiga, izragjeno izmegju god. 526—33, laskalo je kraljevskome koljenu Amalâ i Gotima; ipak šteta je, što se izgubi, osim izvoda Jordanisova. Rabota je po gotovo od nikakove vrijednosti Kasiodorov popis konzulâ, pod imenom *Chronica,* do god. 519. Vajno mu je listovno pisanje i u *Variae*, koje složi god. 537. Kasiodoru stoji pravilo, da obrazovana osoba ne smije pisati uputno, naravno. On se neprestano titra sentencama i tankoćama. Bljutavom retorikom iz poganske izangjale škole malne svaku svoju izreku otežava do mrtve nam dosade, a i do tamnoće smisla. Dok padaše ostrogotska država, povuče se u rogjeni Brucij, u manastir vlastiti, odavši se crkvi. Doživje, možda, godinu 583, starčina onda od prilike stogodišnja. Bile mu 93 godine, kad napisa jednu raspravu o pravopisu. Vidje gospodare u Italiji divlje Langobarde, u mjesto mnogo boljih satrtih Gota, i time uništen praktični rad svog života. „Gratiosum vobis nostrum fecit imperium" (Var. IX, 25) senatu rimskom veli kralj Atalarik o Kasiodoru, miritelju Gotâ i Rimljana. Školska zasukanost i pedanterija nije, valja reći, mudra državnika Kasiodora u tom njegovu pothvatu smetala.

koga punim pravom gledaju ostali gospodari, jer znaju, da u vama nešto zasebno leži, pa to znamo naosob mi, koji Božjom pomoću u vašoj republici naučismo, kako da Rimljanima pravično zapovijedamo. Naše je kraljestvo tek nasljedovanje vašega, oblik je vrsne zamisli, egzemplar jedinstvenoga carstva. Mi, koliko za vama idemo, toliko prethodimo drugim narodima".[1] Dalje veli, da postoje dvije republike (istočna i zapadna carevina rimska), „koje da svegjer sačinjavaju jedno tijelo već očitovaše davni carevi", pak eto treba, da „u rimskome carstvu svagda bude jedna volja, jedno mišljenje". Ovo je pismo od god. 508, kad se dokrajči jedna razmirica megju Anastazijem i Teoderikom. Megju njima naruši se mir god. 504: protiv careve vojske Goti u Sirmiju, da ovu važnu tačku sebi steku, pomogoše hajdučkome kralju Mundu; flota grčka po tom pohara južne obale italske, god. 508. I u drugom pismu, kojim Teoderik god. 511 moli od cara konzulat za galskog koljenovića Feliksa, opet on ističe jedinstvenost dviju republika.[2] Ele Teoderik, kralj Ostrogotâ u Italiji, diplomatski smatra sebe nosiocem delegirane, povjerene mu carske vlasti. Ovo je olakšavalo njegove snošaje s Italima.

Tertia data Gotima. Ostrogotskome gospodaru bilo je ipak darnuti odmah u živac Itale posjednike, osobito najveće. Doselili se u Italiju Goti, a uz Gote neki broj Ruga i Gepida, da steku sebi i kućnoj čeljadi lijepih oranica i vinograda. Tek što uze Ravenu i osvoji cijelu Italiju, kralj imao se starati za razdiobu baština megju svoje ljude. *Tertia,* ili treći dio italske zemlje s poljskim robljem i marvom, već prisvojen od plaćenika Odovakrovih, sad prelazio u gotske ruke, po pravu pobjednoga mača. Za cijelo od plaćenikâ malo ko, pribjeg koji od Odovakra k Teoderiku, spase svoju baštinu. Odredi kralj, da neovlašteni varvari, posjednici u Italiji prije gotske seobe, ne smiju zadržati rimsku zemlju, već ako je nastupila zastara od triest godina.[3] Ovako izgubiše posjed, ne samo Odovakrovi ljudi većinom, nego i poneki otimači pregjašnji, možda ljudi Ricimerovi. Čini se, da čitava *tertia,* zahtijevana od soldatâ pod Odovakrom, ne bijaše još razdijeljena, pa se sad dioba morala provesti do kraja, eda se namire Goti. To, naravski, išlo sa kinjbom Rimljana. Cijenili pak Rimljani, da je nepravda i u tome, što oni svakako gube baštine, silom njima otete od Odovakra. Opaža Prokopije, da Teoderik „ne učini ništa na žao gotovo nijednom podaniku, niti dopusti, da to

[1] Var. I, 1.
[2] Var. II, 1.
[3] Var. I, 18.

drugi čini, osim što Goti megju se podijeliše zemlje, koje Odovakar dade svojim pristalicama".[1] Ipak kralj, kako bi se u tom mučnom agrarnom poslu postupilo što obzirnije i ublažila strogost osvajačke sile Boga ne moleće, povjeri rukovanje razdiobe jednome Rimljaninu, patriciju Liberiju. Prikladnijeg i boljeg čovjeka nije lako bilo naći. Privrgao se bio Odovakru, kog ne napusti u muci i nevolji. „Ne dogje k nama", hvali ga sam Teoderik, „kano podli pribjeg, i ne učini se kao da mrzi na svoga gospodara; . . . . . nepokoleban podnese on propast kneza svog, i ne smuti ga nedaća, koja prestraši čak i žestinu varvarâ".[2] Taj Rimljanin, negdašnji Odovakrov prijatelj, a sadašnji pretorijski prefekt Teoderikov, mogao je da najpravičnije posreduje izmegju Italâ, Gotâ i drugih varvara, kod pripisivanja baština, *sortes*. Goti se nastaniše ponajviše u padskoj plodovitoj ravni. Rasporegjeni po svojim rodovima, bijahu tu i na okupu, na izloženim megjama, suprot neprijatelja sa strane. Na jugo-istočnom kraju ravnice tvrda Ravena stršila oružjem. Prilika je misliti, da je ono Odovakrovih plaćenika, što ostade u životu i ne steče osobitih zasluga prema Gotima, stjerano megju kmetove i robove, na posjedima gotskim i rimskim. Neki su potisnuti u prodoli po Alpama. Bolje progjoše Rimljani, pristanici Odovakrovi i protivnici Teoderikovi. Zaprijećen im je bio gubitak slobodnog oporučivanja i rimskog gragjanstva, pa i sama smrt. Gdjekoji i postradaše. Ali poštovani Epifanije, episkop u Paviji, ode s milanskim episkopom ka kralju u Ravenu, i izmoli oprost svima, koji nisu Gotima najteže skrivili. Po sreći Liberijevoj suditi nam je i o širini kraljeva oprosta. Naimenovan pretorijskim prefektom, pametni i savjesni Liberije valjanom upravom obogati Teoderikov fisk bez ičije štete. Kraljev povjerenik pri odmjerivanju *tertiâ*, proizvede čudo: udovolji i Gotima i Italima; no primijetiti je, da je mnogo ledina imalo biti po sjevernoj i srednjoj Italiji. Kroz V vijek trkali i harali strahovito po njoj varvari, dok se drugdje ovi okućiše i od novih razbijača zemlju očuvaše. U svom pismu senatu Rima grada, kralj se divi Liberiju, što on „ujedini i posjede i srca Gotâ i Rimljana; obično biva, da se ljudi kose u blizini, dok onima zajednica imovine kao da pruža povod slozi. Dogodi se, da oba naroda, zajednički živeći, dogjoše do jedne volje. Eto nešto novo i svake hvale vrijedno. Diobom zemalja gazde se udružiše blagovoljenjem; kroz štete poveća se ljubav megju (dva) naroda, i (ustup-

[1] De Bello Goth. l. I, c. 1.
[2] Var. II, 16.

ljenim) dijelom polja nasta branitelj, kako bi se čitava imovina obezbijedila. Čuva ih (posjednike) jedan zakon i jednaka stega. Red je, da blaga naklonost raste megju onima, koji se postojano drže megja im odregjenih".[1] Iz ovoga je vidjeti, da su gotske gazde sa svojom *tertiom* bili megjaši gazdama rimskim na latifundijama, koje su se smatrale kao imuće još cjelokupno. Jesu li megju sobom baš prijateljevali gotski i italski gospodari zemalja, kao što nas uvjerava službena kancelarijska frazeologija Kasiodorova, to mi ostavljamo na stranu. Ali se svakako Teoderik pobrinu, da se germanski osvoj Italije u strogo odregjenu mjeru stegne, i da niko od osvajača ne upotrebi privatnu silu na štetu Latina, kako je to, gdje manje, gdje više, učinjeno drugdje. Koji bi god Got bez isprave, potpisane od Liberija, sebi primakao latinsku zemlju, morao je nju odmah povratiti tužitelju. U ostalom, svaki je Got bio potpuno namiren svojim dijelom, svojom *sors*. Dostajalo je *tertiâ*, i regbi, da nisu sve bile ni sada razdijeljene, već gdjekoje privaljene kraljevskome fisku, kome su plaćali daću uživaoci njih.[2]

Ostrogotska vojena snaga i opseg kraljevine. Po Jordanisu, već su Zapadni Goti željeli, da se nasele u Italiji. God. 400 bio bi Alarik, njihov kralj, poručio caru Honoriju: „Neka Goti, smireni, dobiju naselja u Italiji, pa će oni s rimskim narodom živjeti tako, da se oba naroda smatraju kao jedno; inače, neka se bojem riješi, ko je jači, i neka pobjednik vlada u miru".[3] Poruku Zapadnih Gota sad, nakon tri naraštaja, izvršiše Istočni Goti. Jedini ovi, mimo Rimljane, nose oružje, kao što Rimljani, mimo Gote, raspolažu gragjanskim činovima. Rimsku vojsku, što ode nevidom za Odovakrove uzurpacije, Teoderik više ne uspostavi. Za kakovu latinsku vojsku ne ćemo smatrati municipalne milice. Prost Latinin ne smije imati oružja, šta više ni nožine. Rimljanima bilo reda, da žive spokojno pod zaštitom sregjene gotske vojene sile. Izuzetak je, ako po koji Rimljanin ide na vojsku, i u njoj se ističe, kao na primjer patricije Ciprijan.[4] Na svojoj baštini svaki Got, sposoban oružju, biti će i vojnik, pri gotskom ustanku. Aktivna gotska momčadija stražila je tvrgjave, znatnije gradove, luke, čuvala državi krajnje megje, sastavljala tjelesnu gospodarevu gardu, pješačku i konjičku. Samo ravenska flota, koju Teoderik složi i spremi protiv Anastazijeve, imala vozare i kapetane latinske,

[1] Ib.
[2] Var, I, 14 — II, 17.
[3] c. 30.
[4] Var. VIII, 21.

radi tehničke nužde. Pri koncu vladanja, megju g. 525—6, on dade nalog svom pretorijskom prefektu, da se flota dotjera čak do 1,000 dromona, bilo za prevoz državnog žita, bilo protiv neprijatelja, valjda cara Justina. Naći drvlje jelovo i drugo bješe lako, jer njim obilovala onda Italija, dok mornare pružalo roblje, što državno, što unajmljeno od privatnikâ. Uz platu, išli bi na dromon i sami slobodni ljudi. Nego je vojska kopnena smatrana prva, te cijenio je gotski kralj, da mu je tražiti glavno uporište u bojnoj snazi svojih Gota. Osnova on za njih i ratnih škola, gdje se, dašto, nije učilo pisati; ta ni sam kralj nije azbuke znao, pače govorio, da je knjiga daleko od junaštva. Brinuo se, da garda u dvoru bude tačno plaćana, i da oružane i magaze za opskrbu vojske budu u redu. Zapovijedao bi, neka se gotskoj mladeži i u mirno doba iz oružana dade potrebno, da se vježbaju. Gotima u aktivnoj službi podjeljivao je, pod imenom dara, i godišnju platu, pa da ovu prime, izišli bi katkada glavom pred kralja. Novčanog priloga pružio bi i odjeljenjima vojske, kad su ona zemljom prolazila, dok bi preporučio, da se njive i livade ne oštete, već da se od posjednikâ pokupuje potrebno žito i živo, što je tim vrjednije spomena, jer se češće činilo kvara i pod carskom upravom, a nekmoli u oblastima upravljanim od drugih varvara. Je li počinjen kvar, naplatio bi ga kralj iz svoga, naročito preko ruka episkopâ. U to trsio se, da vojnicima živež bude svagda gotov. Ovako sregjenom vojskom Teoderik postao „strašan neprijateljima“, po riječi Prokopijevoj.[1] Iza osvojenja Italije nije, doduše, on rad zagaziti u ratove, ali je opet tu, svagda spreman i gotov, gdje god ustreba. Preko duge njegove vladavine, momčad gotska, uz onu od pridruženih Germana, naraste vidno brojem. Kad će, za dva pokoljenja docnije, Vitig protiv Belizara dati bojni poklič na cio narod, iskočiće iz narodnog ustanka do kakvih 200,000 oružanika. Stoji vojska pod zapovjedništvom svojih prvaka, „priores“, valjda tisućnika, pa viših duka i komita.

Prostorom kraljevina ostrogotska bijaše najveća megju ondašnjima varvarskim. Obuhvataše, po prilici, izim Sardinije i Korzike, cijelu diecezu italsku, i sjeverni dio dieceze mezijske do Skarda planine (Šar-dag), to sve od Dunava preko Recije, a i možda preko Norika, dolje do posjednute Sicilije, i od zapadnih Alpa do rijeke Cibra u Meziji i do Drilona (Drina). Ovako Italija sa Sicilijom i sa sjevero-istočnom krajinom onamo od Alpa, pa sadašnja zapadna Ugarska, Hrvatska, Bosna, Srbija uz bližnji predio Bugarske, sklapahu se u jednu državu.

[1] De Bello Goth. l. I, c. 1.

Teoderik kašnje njoj pripoji i Provencu, tik do zapadne megje. Nego Dalmaciju, na istoku, on smatrao kao neku drugu svoju kraljevinu, kojom upravljaše, pod nazivom „princeps Dalmatiarum", jedan veliki namjesnik. Te su Dalmacije zapravo istočna Ostrogotija, što se dijeli u tješnju Dalmaciju s glavnim gradom Solinom, u Saviju s glavnim Siskom (Siscia) i u Sirmij iliti Panoniju. Sve je ovo davna dieceza ilirska, od prilike. Da je amo i treća dieceza, afrička, onda sa Sardinijom i Korzikom u rukama Vandalâ, pripade Ostrogotima čitava prefektura Italije. Pri lijepoj sreći Teoderikovoj, hrlili u njegovu službu, nakon što dvaput ih potuče, još i jednojezični Gepidi iz istočne Ugarske i današnje Rumunije. Zemlje se pak Ostrogotâ doticale zemalja vizigotske braće, poodavna naseljene u južnoj Galiji i u Hispaniji. Poslije rastanka od obilatog vijeka izmegju Istočnih i Zapadnih Gota sad se gotski obruč stisnuo nad većom stranom latinske carevine. Vizigoti tuskoro pružiše bratsku pomoć Ostrogotima u Italiji. Teoderik od presvijetlog amalskog koljena, iznesavši lovoriku u bojevima s ljutim Odovakrom, odskoči silan gospodar, malne car u zapadnoj poli Romanije.

Teoderik vlada po rimsku. Takovo nešto bludilo je i u njegovoj pameti. To barem gdje i gdje proviruje iz pisama, što Kasiodor napisa u Teoderikovo ime. I zbilja ovaj se i smjesti kano čuvar svekolike do onda uzakonjene rimštine. U neku ruku pokazivao se takav iza uzurpacije i Odovakar, ali kralj gotskog naroda, a ne svakakovih plaćenika, čini to mekšom rukom i većim obzirom. Osim gotskog ustroja svoje vojske, u vidu takogje kao federatne, Flavije Teoderik hoće u svemu po rimsku da ravna. Zanj svejednako traje imperija nerazrušena, pa u području ostrogotskom zadržana je rimska razdioba provincijâ, uz dieceze i prefekturu, kako ono udesiše osnivači nižeg carstva, Dioklecijan i Konstantin. S istim nazivljem i istom vlašću, upravnom i sudskom, od vojničke odjelitom, stoje provincijama na čelu „judices provinciarum", biva, po raznom odličju, „consulares", „correctores (rectores)" i „praesides"[1]; a svi su Rimljani. Upravlja Rimom, uz brojno činovništvo, gradski prefekt, i predsjedava kuriji senata, kome se po kraljevu tajniku Kasiodoru spletavaju najlaskavije riječi, pridaju veličajni naslovi starog doba. U kuriju vladar meće rimske odličnike, kad i sami u nju ne ulaze po činu, i te predične senatore on želi vidjeti okupljene u visokom Rimu gradu. Ali je taj senat spao, već odavno, gotovo na prosto gradsko vijeće. Njemu se

[1] O svemu ovome vidi u I Svesci, na dotičnim mjestima.

ipak dostavljaju ukazi na cio narod i imenovanje ministara i viših dostojnika, te se bajagi ište i privoljenje njegovo. Prema znanoj nam teoriji, senat je nosilac suverenstva rimskoga naroda. Na oko veličanstvena je ta senatska kurija; tek ljudi „illustres“ su tu: patriciji, konzulari, ministri kraljevi iza vršenog čina. A „clarissimi“ su, kao i prije, svi članovi već nasljednih senatorskih rodova, kuća vigjenih častima i bogastvom latifundija. Pretorijski prefekt sjedi u Raveni do kralja; no je kraljev doglavnik za vrhovnu upravu pokrajina, kao god što je doglavnik carev onaj u Bizantu. Prefektu je dodijeljen jedan „cancellarius“, a po jedan niži i svakome namjesniku. Viši oni kancelar odskočiće kod germanskih kraljeva, što nemaju pretorijskog prefekta. Isti su ministri: oficijski magistar, koji predstoji dvorskom činovništvu i paradnim sholama; palačni kvestor, koji po suverenovu naputku sastavlja ukaze i molbe rješava; financijska oba komita, prvi largicijâ, drugi privatni, ili fiska, kojima sad prilazi i treći „comes patrimonii“. Taj je treći ministar financije primetnut u ova doba, valjda za to, što je upravo zamašna obiteljska imovina varvarskih vladara, te ona treba zasebnog upravitelja. Trećeg financijskog poslovača držao je i Odovakar. Moguće, da ga po primjeru germanskom postaviše i u istočnoj carevini; svakako i ovdje se javlja, barem od cara Anastazija u naprijed. Teoderikovu komitu patrimonija, osim što nadzire na zemnoj imovini kmetove i robove, zadatak je, da kraljevu trpezu svagda raskošno opskrbljuje. U takome ministarstvu izilaze i germanska imena na vidjelo. Petorica ovih ministara, uz još poneke vijećnike „primae comitivae“, iliti uzete izmegju dvorskih komita prvog reda, sastavljaju državno vijeće, „consistorium“, opet po rimsku. Nego, gotski gospodar haje i ne haje za državno ovakovo vijeće, u koje njegovi Goti po pravilu ne ulaze. Uz to je on čovjek vrlo darovit, pa češće voli, da stvari sam rješava. Služe mu pri tome, i bez raspravljanja u vijeću, hitri vrhovnici pojedinih ureda, „magistri scriniorum“ iliti „referendarii“, koji će na brzu ruku posao kralju bistriti. Pokatkad radi ovako i car u Bizantiji, gdje se oni prvaci ureda zovu ἀντιγραφεῖς; no to po gotovo biva pravilo kod Teodorika. A pri poslu osobito važnu, vojničkom i političkom, on je rad slušati neke nastojnike svoje kraljevske kuće, „majores domus regiae“. To su Goti, pripadnici možda lične mu družine. Obratno, po rimskom kroju nalaze se u dvoru i domestici i protektori i silenciari, pa čak i kubikulari eunusi. Kreću se u dvoru, i izvan dvora, visoki dostojnici, uobičajeni komiti triju stepena. Zvuči razredna titulatura: „illustres“, „spectabiles“‘ „clarissimi“, sa pri-

danom „magnificentia", „magnitudo", „sublimitas", „spectabilitas", pa za sveštenike „reverentia tua". U municipijama ostaje sve pri starom. Nad manjom plebom slobodnih gragjana ističe se, i ako poništena teretima nižeg carstva, aristokracija, „ordo", posjednikâ kurijalâ. Sabrani u općinsko vijeće, ovi biraju sebi magistrat, „duumviri" ili „quinquennales". Na sve rabote magistrata pazi „defensor", takogjer imenovan od vijeća, ali potvrgjen od kralja, koji potvrgjuje i drugog nadziratelja, manjega „curator". U velikim gradovima slijedi priregjivati zabave i igre, toliko Rimljanima omiljele, prijašnji „tribunus voluptatum".

Pa i samo kraljestvo svoje Teoderik odijevao, donekud, priuzetim rimskim ruhom. Kao glava vojske, on je carev „magister militum in praesenti". Steče, po carevu imenovanju, ovu najvišu vojničku šaržu onoga vremena. Drugih vojenih magistara nema u njegovoj prostranoj kraljevini: sam je takav. To svoje rimsko odličje on na javu ne iznosi, kao što, na primjer, ne iznose ga ni burgundski kraljevi; no ga opet i ne traži od cara za kakva drugog Gota, niti ga samovoljno dijeli, kako to učini neobzirni Odovakar. Zabatali Teoderik onaj naziv, pošto je on uzvisit kralj i gospodar u Italiji. Radi kao punovlastan gospodar, a smatrali ga takovim i njegovi podložnici, Goti i Rimljani. Ovi urezivali u natpisima: „dominus noster", što će nasljednik Atalarik i na novcu prisvajati. Po koji laskatelj izlanuće, u čast Teoderiku, i riječ „augustus", koja tijesno pristaje jedinome caru. Kralj Gotâ za sebe je nikad sam ne upotrebi; no zaslužuje pažnju, što on sebe u jednom pismu nazivlje: „Romanus princeps".[1] Njega obujmi rimština i u pogledu sopstvenog dostojanstva.

Njegov edikt. U čisto rimskom okrugu Teoderik se kreće i u svojim ukazima. Da ne bi u carevo vrhovništvo dirnuo, on se uklanja svečanoj riječi „lex". Nije isto ovako, ili ne će biti ovako obazriv mnogi germanski gospodar u Zapadu. Teoderik zakonâ ne donosi, već oglašava naredbe, „edicta", čemu je nadležan i funkcionar rimski. Istina, ako se u stvar dublje pogleda, svodi se edikt, kad je omašan i općenit, sa zakonom na jedno. Iza stečenog iskustva u novoj zemlji, u Italiji, objavi kralj, 500 god. u Rimu, ukaz (Edictum Theoderici), skrpljen iz zakonika i novica mlagjega Teodozija i iz još drugih rimskih knjiga. Istom te godine dogje prvih puta u staru prestolnicu carevu, gdje zasja u punoj svjetlosti, na lik nekog gospodara rimsko-hristjanskog. Pratilo ga mnoštvo gospode, valjda toliko latinske, ko-

[1] Cassiod. Var. III, 16.

liko i gotske, iz gornje Italije. Kao da je to glavom car, izigje mu na svečani susret papa Simah, senat i puk. Ovima okružen, uz nedoglednu povorku, pogje na poklon Petru apostolu, na Vatikan izvan bedemâ. Najučeniji Rimljanin onog doba, patricij Boetije, izreče govor u gospodarevu slavu. Got odvrati latinskom besjedom, kojom obeća, e će Božjom pomoći održati sve i sva, što rimski carevi odrediše u prošlosti. Te su riječi gotskog kralja, čudesno porimljenog, praćene pučkim poklicima, pa na vječnu uspomenu urezane na ploči bronzanoj. Ovo htjede ushićeni sav narod. Bješe pošta kralju i pritvrda njegove obveze. Za svog boravka u Rimu Teoderik odsio u palači careva, odakle ou častio svakojako rimski senat, teorijsko sijelo suverenstva. Prije no što će se u Ravenu vratiti, proboravi u Rimu po godine. Kano posljednji svoj dar Latiniji, objelodani pomenuti edikt.

Sadrži edikt, i ako redi odnose poput kakva zakonika, ne više od 144 ustanova, gragjanskih i krivičnih, što smjeraju poglavito na vlasništvo zemlje, na roblje i na ženskinje. Za ovo troje hotio Teoderik glasno i jasno da odredi, dočim za sve drugo ostajahu na snazi carem Justinijanom još ne razbistreni, te dosta pobrkani rimski zakoni. Upirao kralj u ono radi svojih silodrenih Gota. Pod novim prilikama spor o zemlji ili o megjama *tertiâ*, kao i ozleda Latina posjednika, pa i robova i ženskih, morao je nastajati često.[1] Kažnjava se ko se gradi, kako bi druge zaplašio, gotskim vojnikom u prezentnoj službi. Stiže kazna i svakog varvara (ovako bez zamjere zove se Got), koji, pozvan, ne će na sud. Varvar gospodin ne smije se miješati u tugje parnice. Ne smije ni Rimljanin gospodin na korist svog klienta, moću patronata, sprječavati pravdu. Nije pripuštena germanska ordalija, sudbeni dvoboj i Božji sud ma kakav. Uklonjen je otkup zločina krvninom, biva namirenjem oštećenog ili rodbine. Niti se otmica, po svoj prilici češća sa strane Gotâ, nego li Rimljana, namiruje privatno. Do svog edikta mironosnog Teoderik je toliko držao, da zaprijeti čak i deportacijom onim sudijama, koji ga ne bi u svemu slijedili. U opće, stroge su kazne, što ih edikt udara. Strogost se nekako i sama nametala zbog silovnog vremena. Ratovima neprestanim i invazijama okruća ljudsko osjećanje i podivlja ondašnja čeljad.

[1] Ovo je dokučita hipoteza Manso-va (Gesch. des Ost-G. Reiches, s. 92—5), samo što on ne pogagja, regbi, gdje sa silovitih bludnih prestupa voli koriti Rimljane. Goti bijahu, ako i ne u vidu, a ono u samoj stvari osvojitelji, Rimljani osvojenici, te više izloženi svakome usilju.

Vladalac je težio za tim, da sljubi Gote i Latine, i svakako gledao, da megju njima ukloni sukobe. Šta više, nakan bio da načini, pod okriljem zakona i poretka rimskog, od dva naroda donekle narod jedan. Istina je, da su Goti jošte, tako reći, strani federati, po zanatu soldati, od Rimljana odlučeni, i za to nepripadnici rimskih municipija. Istina i to, da kralj svoje Gote, uporište državi, uvijek izvodi na prvome mjestu. Ali opet, u naredbama, stoje jedni uz druge gotski i rimski kraljevi podanici. A ta se pravna zajednica vrlo ističe. Gotu Sunhivadu, odaslanu u provinciju samnijsku, eda bi tamo mirio Gote i Latine, piše kralj: „Mi ne dopuštamo, da po različitom pravu žive oni, koje podjednako hoćemo da branimo"[1]. Ovo oglašava rimskome narodu i kralj Atalarik, pri početku svoje vlade. Veli, da „je zakon zajednički Gotima i Rimljanima", to po naredbi djeda mu i prethodnika, koji izmegju oba naroda željaše „sklad najtješnji"[2]. Jeste dakle, za sve stvari sadržane u velikome Teoderikovu ediktu, jedan jedini zakon za podložnike gotske i latinske. Steže oba naroda jedan krivični i posjedovni zakon. U tome ostrogotski kralj odvoji daleko od varvarskih vladara, koji će upotrebiti mjeru nejednaku, zakon ne opći, ne zemaljski, već osobni i različit, na korist pobijediteljâ i na štetu pobjegjenikâ. Tek Burgundi prave izuzetak. Teoderik rado je i to gledao, što su se njegovi Goti počeli nositi po rimsku, što su žutu germansku bradu brijali. Svog sestrića, potonjeg kralja Teodahata, svrsta u rimske patricije. Ipak u pravu osobnom, kao što su ženidba i nasljestvo, Goti su živjeli po svojim običajima.[3] Brakove megju Rimljanima i Gotima ometavala je vjera, premda znamo, da patricije i konzular Maksim, jedan Anicije, oženi jednu kraljevnu Amalovku. Imali Goti svoje rogjene suce. Mimo rimskog upravitelja u provinciji, kralj odredi i po jednog gotskog grofa, „comes Gothorum". Taj gotski sudija parnicu megju dva Gota rješava po pravnom narodnom običaju, a možda i kraljevskim odnosnim odredbama;[4] parnicu megju jednim Gotom i jednim Rimljaninom takogjer on rješava, no prije čuvši prizvanog rimskog pravnika pri-

[1] Var. III, 13.
[2] Var. VIII, 3.
[3] Th. Mommsen: *Ostgotische Studien* (Neues Archiv, Hannover 1889), X: Die Rechtsstellung der Gothen in Italien.
[4] Jordanis spominje mutno neke „bellagines", to gotski zakoni, što su sačuvani do njegova vremena. Nije posve neuputno misliti, da su Goti, poslije načinjenog prevoda biblije po Ulfili, stali po malo i za posle svjetovne upotrebljavati narodni svoj jezik, kako se ovo desi i u Slavenâ.

sjednika. Ovo je sud za Gote, zar smatrane kao vojnike, pa Rimljanin mora pred taj vojnički sud i onda, kad Got tuži. To Latinima bješe doista malo ugodno. U parnicama čisto rimskim sudio je, dašto, redovni namjesnik provincije. Priziv bi se podnio kralju. Za manje gotske stvari sjegjahu, u srezovima provincije, gotski grofovi manjega reda. Iz svega ovoga vidjeti je, da je u nečemu sugjenje drugojačije za Gote i Rimljane, no u glavnome da je zajedničko, po jedinome državnome zakonu. Rekosmo, da rimske ustanove protiv sile i za mirni posjed zemlje podjednako zaštićuju oba pučanstva. Teoderik je svakako blagohotni gospodar, kao što Gotima, tako i Latinima. U formuli imenovanja gotskog komita, kralj zapovijeda pažnju bez razlike za one i ove: „Znajte, da je u nama jedna te ista ljubav k svima“.[1]

Pametna kralja Teoderika vrijegja svačja nepravda, obijest, oholija, gotska i rimska. Njega mrzi i nesnošljivost vjerska. On, arijan, niti slovcem jednim nigdje nikad ne dira u katolike. Puni mir uživaju i Židovi. Puštene su im bogomolje, i dozvoljeno im megjusobno sugjenje. I ako njemu nisu zapravo mili Židovi, otpisaće im blago i razborito, kad ga oni jednom zamoliše za slobodno ukrašavanje svojih hramova: „Vjeru narediti ne možemo, pošto nikoga nije siliti da proti volji vjeruje“.[2] Unatoč mudroj ovoj rečenici osobito za ona doba, ipak poganicima prijeti se smrću. Biti će za to, što se njihovoj žrtvi pripisavala magična zlovarna moć, onda vjerovana. Oštrim okom Teoderik pratio sudbenost i gledao na suce. O sudskoj kraljevoj strogosti priča nam i jedna anegdota. Rimkinja Juvenalija, od senatorskog roda, do tri godine bila u parbi s patricijem Firmom, a sud otezao riješenjem. Na žaobu ženske, kralj dozvati će suce, pa će srdito njima: „Ne izrečete li vi presudu do sutra s otpuštenjem paraca, glavu izgubiste!“ Provedeno je odmah to za dva dana, te rimska ona gospoja dade užeći velike svijeće i pogje kralju, da mu zahvali. Pozove ovaj opet suce i osiječe se: „Pa za što kroz tri godine zatezati, što mogoste trsiti za dva dana?“ Kazni ih smrću, i nasta strah u sudbenog osoblja, primjećuje Bizantinac, koji negdje nagje i zabilježi anegdotu.[3] Bila ova ili ne bila istinita, Teoderik je mrzio na mito, na pletipravde, na pravničke doskočice. Zahtijevao pravdu neumitnu. Kralj Ostrogot bješe naprasit, pa je gdjegod i oblo-

[1] Var. VII, 3.

[2] Var. II, 27. Lijepe riječi vrijedi iznijeti i latinski: „Religionem imperare non possumus, quia nemo cogitur, ut credat invitus“.

[3] Chron. Pasch. p. 604—5.

vito sudio. O parnicama izvješćivali ga referendari i pri samom jahanju njegovu, i on onda cijepao kao sjekirom od panja. Nego je svuda i svagda pazio, da se nikome ne učini krivo. Tjerati posao po svoju, nepravedno suditi, ne bi smio niti sam najviši pretorijski prefekt.[1] Pod takim kraljem, u svemu, što bi došlo do njegova znanja, zavlada pravda, i kod Rimljana i kod Gotà.

Pravdu i mir može Teoderik da nameće svima, pa i Gotima samovoljnim i silenim. On je ujedno Gotima kralj i u Italiji zamjenik imperatora. Ako gotskog kralja hoće da sapinju običaji narodni, zamjenika carskog, polucara na Zapadu, ništa ne steže. Bezgranična je, po svojoj prirodi, povjerena mu, ili priuzeta, vlast imperatorska, dok vlast ista, u cjelini, vrši se u već nagjenom i zadržanom okviru rimske uprave. Još k tome, boravi kralj u mačem otetoj zemlji, koju ima neprestano svome narodu da čuva i brani, te je i Gotima vojskovogja neograničen. A Gotima pridruženi su i Ruzi i drugi Germani, u kojih spram kralja ne pominje se ikakav adet otaca. Sa svih ovih razloga Teoderiku je moć neomegjašena. Za čitavog dugog vladanja njegova nikad ne će biti govora o kakvoj redovnoj političkoj skupštini, gdje bi se javljala po Tacitu istaknuta sloboda Germanâ. Ono bilo, pa i prošlo. Jedan jedini put pred Ravenom, vidjesmo, pri oklijevanju carevu, da Teoderikov odnošaj sa carstvom sredi, vojska aklamacijom pritvrdi njega za svog kralja. Značajno je pak, da Teoderik „rex" ovome svom nazivu nikad ne pridaje: „Gothorum", kao što to čine, osim Odovakra, drugi kraljevi germanski, primećući ime rogjenog naroda. Kralj u Italiji vlada poglavito na rimsko ime, pa je jednaki gospodar i Rimljanima i Gotima. Neodoljiva vladaočeva zapovijed, po uzoru gospodarâ u nižem carstvu, ni u čemu toliko se ne izražava, koliko u pridržanom žandarstvu, što riječ danas, tako zvanih „agentes in rebus". Za Teoderika, „agens in rebus" nosač je, ma bilo kome Rimljaninu, gospodareve osobne zapovijedi i odmah na mjestu vršilac njezin. I za Gote ima takav policajski agent, koji se zove „saio". Gotskoj riječi nije čisto značenje, ali je sajon od prilike što i agent. Često je vigjati sajone, gdje oporne Gote pozivlju ili tjeraju na sud, osobito kad prkose provincialnoj oblasti. Čini se, da se ljudi boje više jednog sajona, nego li jednog agenta, pa onaj kašto ide i na osione Rimljane.[2] Po svojoj dragoj volji, preopuno,

---

[1] Var. III. 20.

[2] U pomenutim studijama (III, s. 472—4) Mommsen razbistri čin dosle malo poznatih sajona.

vlada dakle Teoderik suproć svakoga. Dapače, njegova volja svud utječe više, nego li careva po Bizantiji, jer se ona kreće u tješnjem prostoru, nego li je golema carevina rimska.

Kraljevo ekonomsko razumno upravljanje, i ako ne uspje spojiti Gote i Latine. U doba mutno, na pravu sreću svojih podložnika bješe Teoderik takov gospodar. Bez ičije smetnje dijelio zapovijedi i krojio naredbe. Živo se brinuo i za ekonomski napredak u svojoj kraljevini, od prilike onako, kao i savremeni Anastazije u carevini istočnoj. Ta mu briga čisto izlazi iz Kasiodorovih „Variae". Bila izvorom njegova, ili bila njemu od tajnika Kasiodora prišapnuta, jedna je Teoderikova rečenica vrijedna da se prinese. Piše Argoliku, prefektu Rima: „Šta je više kraljevsko, nego li drugoga učiniti srećnim?"[1] I u tome stao on u rimske stope, pa su porezi oni, što i prije. Tišti municipije glavni ondašnji izravni porez zemljarina, ali kralj i težini poreza i zloupotrebama oblastî staje na kraj, gdje može i kako može. Dobrano rasterećuje gradske kurijale i posjednike, dok pazi, da svaka bogata senatorska kuća plati svoje. Čak i svečanim ukazom zaštićuje kurijale, opterećene porezom.[2] O tom poslu daje se obavijestiti od namjesnikâ u provincijama. Rimskom pak dosljednošću podvrgava porezu gotske „tertiae", premda su u varvarâ osvajačke „sortes" gotovo svegjer proste od danka državi. Što se Ostrogoti na to žale, kralj za to i ne mari. Odmjeruje se zemljarina, kad manja, kad veća, po potrebi. Daje se u prirodi, a dijelom i u novcu, u tri roka godišnja. Državnim i kraljevim potrebama pomagao u velike zemni obilat patrimonij, kojim ravna, rekosmo, treći financijski komit. Kralj svraća svoju pažnju na tegobe kmetova protiv nasljednih zakupnika i upravitelja tih posjeda. U razne kraljevske blagajne mnogo koješta teklo iz podijeljenih monopola, iz rudnika, poglavito gvozdenih,[3] a i zlatnih, iz šuma državnih, iz konfiskacije zločinačkog imuća, iz pripadanja dobara bez baštinika redovitih, iz daća kupovnih i prodajnih. Ali je vladar pri tome uočio i potrebe podanikâ. Znao bi im olakšavati terete, naročito pri prodaji žita, vina i ulja. Mnogo su nosile carine, no kralj ih obali za pomorsku veliku trgovinu, ne bi li se tim promet ojačao. Ipak bi do prigode spriječio izvoz iz Italije koječega nužna žiteljima. Puno izbacivao hrizargir, koji Teoderik ne ukinu, kao što vidjesmo da to učini car Anastazije.

[1] Var. III, 11: „Quid enim tam regium, quam fecisse felicem?"
[2] Var. II, 25.
[3] Obilato željezo u tadašnjoj Dalmaciji predmet je osobite kraljeve pažnje (Var. III, 25).

U ostalom, bilo najlakše i Odovakru i Teoderiku zadržati gotov porezni sustav rimski.

Kraljevo staranje za materialnu privredu išlo u prilog osobito Latinima, koji su radili i zaragjivali, dok su Goti baratali s oružjem. Teoderikov nasljednik, Atalarik, Gotima u Reatu i u Nursiji upravlja ove značajne riječi: „Vama koristi, što su Rimljani spokojni, koji, dok našu blagajnu obogaćuju, množe vama darove".[1] Goti su bili neradišni „varvari", kako ih je sam Teoderik prozvao, dašto bez prezirnog smisla riječi, što je onda označivala tek neprosvijećene ljude, Greko-Romanima inorodne. Privreda latinska rasla time, što je svako usilje uklonjeno, što je sva snaga kraljeve uprave uložena u to, da bude reda u polju, bezbjednosti putnicima i trgovcima na svakoj cesti, prometne lagodnosti u pomorskim lukama i po rijekama uregjenim. Imala je biti tačno vogjena i poštanska služba u državi. Mirno i dugotrajno vladanje kraljevo učini, te se on postara i za samo presušenje pontinskih bara okolo Rima. Na poboljšice i težaštinu zemlje sokolio i druge. Je li sad zemlja, usljed okrnjenih gotskom *tertiom* latifundija, nosila više, ne možemo kazati. Trgovalo se živo s Istokom, a i sa Zapadom, ća do Hispanije. Rimu, glavi svijeta od davnine, Raveni, svojoj oružani i vojničkoj prestolnici, kralj pokloni skrb posebitu. U Ravenu daje donijeti mramorje i stare stupove, zapuštene drugdje. U ostalom, za očuvanje spomenikâ rimske veličine doznači godišnju svotu. Amfiteatri, javna kupališta, toplice, vodovodi da se drže u redu, pripomaže. Kao što u bizantskom Istoku, onako i u donekud obnovljenoj Italiji svijet se veseli pri utrkama u cirku i kod borbe zvjerinja u amfiteatru; sluša u teatru lakrdije, i gleda pantomime i plesače. Razmeću se i ovdje, kao u Bizantiji, Plavaši i Zelenaši. I u cirku i u pozorištu megju strančarima lete uvrjede, po koji put teče i krv. Kralj čvrstom rukom to zauzdava, i ako u jednom oglasu na rimski narod veli: „Mi hoćemo pučkog veselja kroz slatke zabave".[2] Plaćao bi i kočijaše, „aurigae", s jednim ili dva zlatna solida, mjesečno, katkad i s hranom. U oba svoja glavna grada uzeo on iznova, po carskome običaju, dijeliti largicijâ svjetini u živežu i u novcu, i ako u manjoj mjeri. Kad god. 500 ugje u Rim, puku dade poodavno obustavljenu largiciju žita; gradu za uzdržavanje bedemâ doznači godišnju svotu novca.

---

[1] Var. VIII, 26.
[2] Var. I, 31.

Tada Rim njega kovao u zvijezde. Bio onda na izmaku strahoviti V vijek, vrh sviju možda najgrozniji u ljudskoj historiji, kad je kulturno čovječanstvo, unakrst latinskoga svijeta, po Germanima, Sarmatima i Hunima predano pokoljima, paležima, gladu, boleštinama, kuzi. Doista zasluživao Teoderik svaku počast od Rimljana. Taj Got bijaše nepismen, ali realističkim svojim duhom oštro sve motrio, propitkivao, proučavao, te i cijenio kulturne blagodati.[1] Dok su varvari, u opće, pljačkali nemilice; grabili, gdje bi god našli, svakojako rimsko blago, pa potla išlo, kako išlo; rušili od srdžbe, od obijesti, od prostačke igrarije gradove i u njima spomenike; za drugo ne marili, već za trenutni i očigledni probitak: dotle je ostrogotski gospodar, imajući prosvjetnog osjećanja, pokazivao čvrstu volju, da održi, i poštovao je u Italiji minulu slavu Rimljana, kao da je njemu ostavljena na amanet. Propadne li tugjom zlobom starinski kakav kip, gorko se jada i hoće da se istraže krivci. Za jedan kip od bronze, što ode netragom u gradu Komu, obećaje otkrivačima 100 zlatnih solida, a i samom krivcu, ako se oda, oprost; inače, prijeti mu smrću.[2] Pače je sam obnavljao mnogi grad i podizao spomenike. U Rimu, u divovskom gradu, nije mogao da se natječe sa carevima, čije veličanstvene gragjevine još onda postojahu, ali se brinuo, da se staro sačuva i po potrebi popravi. U miloj svojoj Raveni ozida sebi palaču i grobnicu, i dade ukrasiti crkve mozaicima. Stoje i danas poneki stupovi na pročelju palače; ostalo raznese Karlo Veliki na svoje boravište u Ahenu. Grobnica, u obliku jedne teške rotunde, ogreznu napola u ravenskom blatu; lišena je i Teoderikova pepela, koji prosuše inkvizitori XVI vijeka, sa mržnje na arijana. Inkvizitori se teško ogriješiše o uspomenu velikoga Gota. Savremeni Prokopije, premda istočni Rimljanin, sudi o njemu ovako: „Imao sve, što naravski dolikuje jednome caru, jer se izvrsno starao za pravdu i zakone držao čvrste, i čuvao je zemlju od bližnjih varvara, te se istače punoćom razbora i jakosti . . . na djelu pravi car, izmegju proslavljenih u ovoj časti od nijednoga manji, čak od iskona“.[3]

Zamjera se slabome ukusu rimskih umjetnika, koji su radili za Teoderika. Uzdržavao je, a i osnivao kralj i škola, naročito u Rimu

[1] Njemu, već pokojnomu, Kasiodor plete ovaki vijenac (Var. IX, 24): „Stellarum cursus, maris sinus, fontium miracula rimator acutissimus inquirebat, ut rerum naturis diligentius perscrutatis quidam purpuratus videretur esse philosophus“.

[2] Var. II, 35, 36.

[3] De Bello Goth. l. I, c. 1.

i u Raveni, za gramatiku, retoriku, pravo i ljekarstvo, no s istim plodom srednje ili loše vrste. Da se uzdrže gramatici s redovnom plaćom, nastojala i vlada kralja Atalarika. Kasiodorove *Variae* u često nam spominju ljude učene, odvjetnike i ministre rječite. Ali latinski jezik gubi jasnoću, rastrojava se, linja u retoričnoj blezgariji. Tadašnje neslane retorike pruža nam primjer Kasiodor, kraljevima sudbeni, pa administrativni doglavnik; naduvenosti i laske kraljevima episkop Enodije, zvanični njihov hvalitelj. Kasiodor piše listove vladarâ. Njegova retorika, izragjena u svakakove tančine, a stavljena u usta gotska, ječi prečudno. Zabavljaju sad neki Teoderiku, što on, Got, srcu privi tugje običaje i privolje se rimštini uz ovakovi slabi uspjeh, dok oko njega umuknu svježa narodna gotska pjesma. Zamjeraju šoveni i ovo drugo, da sa ojačanom kraljevskom vlašću prikrati se onda sloboda germanska i dokinu narodna skupština. Ali što kultura zapadna, i pored kraljeve skrbi, leži izdušena, tome nije nizašto kriv Teoderik, polovni Rimljanin, već su krivi u prvom redu pregjašnji Germani, rušioci sve do Teoderika, to preko čitavog V vijeka. Ogromna seoba germanska krenu u zapadne krajeve, koje poklopi i poništi. Te seobe vjetar smahnu lijepo cvijeće hristjanske nove književnosti, pa velikane, Hieronima, Ambrozija i Augustina, naslijediše laskavi Enodije i tašti Kasiodor. Usred strašnog varvarskog darmara, svak je odvraćen od mirnih misli, i gubi se viši pogled na svijet i društvo; svak samo na to gleda, kako da sebi obezbijedi goli život. U Zapadu nema gnijezda jednome Prokopiju, koji još može da se izleže u manje porušenom Istoku. Posljednji darovit zapadnjak u knjizi biće Boetije, i on najposlije žrtva arijanske i germanske nemilosti. Sa germanštinom nije bilo onda šta započeti. Primitivnu slobodu davnih Germana ne skuči Teoderik. To se dogodi u svakoj krajini rimskoj, koju varvari naseliše. Zaista varvarski vladari u mnogočemu za svoju upotrebu preuzeše tvorinu carske uprave, što ju gotovu nagjoše; no je i nužda bila, pri neredu seobe, pa i radi obrane od domaćeg i stranog neprijatelja, da se kraljeva moć učvrsti, na štetu osobnog razmetanja i divljačke slobode.

Pod mudrom i čvrstom upravom kralja Teoderika bilo je na površini sve glatko i mirno. Činilo se, kao da je ostrogotska država, pri slozi urogjenikâ i varvarâ, dio ukupne carevine s udovoljenim pučanstvom. U Italiji na snazi stajao puni rimski zakon, pak i zajednički Rimljanima i Gotima nekako protesanim, pripitomljenim; u Rimu, svake godine, kao god i prije, jednome Rimljaninu car istočni pridavao konzulsko dostojanstvo. Nego, ona glačina, oni mir varao

same oči. Uza sve nastojanje Teoderikovo, Rimljani i Goti disali dušom nejednakom i jedni drugima tugjili se. Razdruživao ih vojeni položaj, jezik i vjera. Svak je Latinin vidio sebe obezoružana i po cijelo predana milosti gotskog poglavara Italije i njegovih vojnika. Sustavno, svi su Latini tureni u slabiće; njima je kao opasana suknja nemoćnih žena. U vojsku nije bilo pristupa Latininu, već ako izuzetno. Gotski vojnici, rahato sjedeći na svojim baštinama, gotovo u sklopu jedne kaste, vjenčavali obično Germanke i germanski govorili. Doista mnogi Goti, osobito poradi svojih kmetova u polju, pa još i prije zbog dugotrajnog boravka, kao saveznici, u vojsci carskoj, govorili kojekako i latinski, ali goština, došla do crkovne upotrebe i do neke pismenosti, zvučila ponosno u oružanome narodu. Da je nauče, ne marili, ili bilo teško Latinima, te se i ovako rastavljali od Gotâ. Rijetko ko ne-German znao gotski: poneki Rimljani u dugoj službi kod kralja.[1] Dva su naroda živjela pocijepana, svaki o sebi. Sučelice stajale dvije prestolnice, tvrda Ravena, prepuna neotesanih Gotâ, te načičkana germanskim oružjem, i bajni Rim sa svježim latinskim svojim uspomenama. Ako je i Rimu sad bilo dobro, grijalo ga gotsko sunce.

Malo po malo, s vremenom, moglo se to sve izgladiti, da nije izmegju oba naroda podignuta i ograda različite vjere. Po ljutoj nesnošljivosti onih doba, kojom se osuda vjerske zablude prometaše u nehristjansku mržnju zabludjelih osoba, odvojeno vjerovanje bješe golema smetnja miru državljana i domovinskoj sućuti. To čisto vidio i Teoderik, pa se čuvao da ne istakne vjerska pitanja. Gledao, da se ni u čemu o katolike ne bi zadio, premda on i njegov narod ostajahu odani Arijevoj jeresi. Bila to, gotovo od dva vijeka, vjera otaca, a uz bogoslužje na narodnom jeziku. Prijao Gotima arianizam, prostome razumu lako shvatljiv bez Božje Trojice, onako s naukom, da je Sin stvoren, i ako stvor najuzvisitiji. Ugagjao i kraljevima, čije puko ratilo bješe crkva narodna s episkopima, po gospodarevoj volji izabranima i servilnima. Arijeva vjera, omiljela već s majčinim mlijekom Germanima i vladaocima njihovim, znala počesto i da drma oštrom dušom varvarâ, izazivajući progonstva protiv potčinjenih katolika. Tim više odskače razborita umjerenost kralja Teoderika. Već pri osvajanju Italije slušao molbe Epifanija, pavijskog episkopa na glasu sa katoličke svetosti, a posrednika i pod Odovakrom za pomi-

[1] Taki je Ciprijan, „comes sacrarum“, ili financijski ministar. U osobitu hvalu mu se bilježi, što poznaje tri jezika (Var. V, 40), to jest latinski, grčki i gotski.

lovanje svladanih i za olakšanje njihovih tereta. Gdje se god vlada rimska strovali, ustaju episkopi licem u lice k varvarima, branioci nevoljnikâ. Uvijek s velikim poštovanjem Teoderik pominje, u pismima, katoličke episkope. Njima ne dira u povlastice; u vjerske im posle nikad se ne miješa. Opomene li koga, izuzetno, za kakovu stvar svjetovnu, sustežna, obazriva mu je riječ i u tome. Posjed im brižljivo štiti. Jednom, na molbu „preblaženoga muža Eustorgija, episkopa svete milanske crkve“, naregjuje komitu Adili, po svoj prilici Gotu, neka brani od svačje uvrjede, ma od kojeg čovjeka po narodnosti, imovinu one crkve na Siciliji i ljude na njoj. Piše mu uz to, da „je vladaočeva slava puni mir podanikâ, pa on želi, da niko ne kidiše naročito crkvama, jer se milosrgje Božanstva stječe, dok se njima pravedno pomaže“.[1] Vidjeti je iz ovoga, kako Teoderik pazi, da se inovjerni varvari, pa ma sjedili i u kraju udaljenom, ne zadiru o crkovno imanje katoličko. Takovog vladara, premda arijana, papa Gelazije (492—6) nazivlje „sinom svojim“.[2] I kad poslije smrti pape Anastazija II (496—6) puče razdor megju katolicima radi prepornog izbora novog rimskog episkopa Simaha (498—514), kralj arijan, zamoljen u Raveni, da on stvar presudi, starao se i voljno i razborito, kako bi se krvavi razdor utišao. Unatoč rabotanju većeg dijela senatora u Rimu i samog cara Anastazija, za zakonitog papu prizna djakona rimske crkve Simaha protiv prezvitera Laurencija, jer je onaj najprvi episkopom zaregjen, a izabran većinom klera. Simahu u to opadači i suparnik ne dadoše mira. Bilo mu ići u Ravenu, da se pred kraljem opravda, pa je u Rimu 501 god. održan sinod, s prisustvom Gotâ, jednog komita i dvojice majordoma, kraljevih odaslanika, eda se svako nasilje zapriječi. Iz crkovnog zbora Simah izigje prav. Kralj ne samo da je katolicima za volju onaj mutni izbor pročistio, već pustio i to, da drugi rimski sinod, na godinu zatim, osudi i zabaci Odovakrovu odredbu, da se biranje papâ ima vršiti uz nadzor političke vlasti. Slobodu katolikâ Teoderik privio srcu tako, da on malne sužavao slobodu arijanske savjesti. U ruci kraljevoj, šta više, vaga državna kao da je naginjala katolicima.

[1] Var. II, 29.

[2] *Epistolae Theodericianae variae.* Edidit Th. Mommsen, II, a. 495. Veli Gelazije tu, da Teoderik „pro sua sapientia causis ecclesiasticis in nullo velit esse contrarius“. Iz drugog lista papina (VI, a. 496) razabrati je, da kralj arijanski tako radi i od obzira prema episkopu, Petrovu nasljedniku: „. . . circa reverentiam beati Petri Apostoli, pro suae felicitatis augmento . . .“

Priča se, da neki katolik, njegov časnik, poarijani se, misleći, e će kralju ugoditi. Kralj ga otjera od sebe, s riječju: „Kako će ovaj čovjek biti meni vjeran, kad nije svome Bogu?“ Po svoj prilici razumio, da taj vrtikapa zasebnog boljeg uvjerenja nema, i tek hoće, da se dodvori.

Kakovih deset godina iza preminuća Teoderikova otići će poslanici kralja Vitiga k Belizaru u Rim za mir, te će moći da mu ovako govore: „Za bogosluženje i za vjeru sve Rimljanima održasmo tako brižno, da do današnjega dana od Italiota niko religiju ne promijeni preko volje i od sile, a nikakva kazna ne stiže one Gote, što je promijeniše. Svrh toga, crkve Rimljana dobiše od nas previsoke počasti, jer nijednome, koji ikad u koju od njih pribježe, nije ni od koga sila učinjena bila“.[1] Ovim riječima ne prigovori ništa Belizar. Ta hvala, neosporna, najčistije nam bilježi pravac vladavine Teoderika i njegovih nasljednika, koji su se dičili time, što u pogledu inovjernih i inorodnih Itala idu sustopice za slavnim kraljem. Za cijelo je Teoderik velik German. Usred varvarskoga loma i dima, na samome pragu srednjega vijeka, preuze, trista godina prije Karla Velikoga, izmiru Germanstva i Latinstva, na podlozi najširoj. Kanio već onda pretopiti u novu jednu cjelinu dva svijeta, germanski i rimski. Ovaj potonji bješe tada manje razrušen. Kamo sreće za čovječanstvo europsko, da se rad ne uništi Teoderiku! Dalekovidan i mudar, kao niko od Germana, bio bi i uspio, kad li eto ispriječi mu se rogjena vjera Arijeva. Zbog ove gradio na pržini; istraja oštra podvojenost izmegju arijanskih Gota i katoličkih Latina. U svojoj pronicavosti on zamijeti, da mu vjera ruši djelo, te je majstorskom rukom gladio katolike. Sve utaman u ono silovito doba, gdje hristjanska ljubav pravog ploda nije imala, dok vjerski plamenovi buktjeli svuda. Ele bi jalov sav trud ostrogotskog vladaoca, pa će i sam, pod kraj života, doživjeti razočaranje; ali ostaje njemu opet slava zamisli i nakane visoke. Premda on najposlije udari i sam u progonstvo ponekih i Latina i katolika najvigjenijih, Prokopije će, i pored toga, zasvjedočiti, da, poživjevši u vlasti trijest i sedam godina, umrije Teoderik uz pusto žalovanje svih podanikâ.[2] Piše doslovce: „Za čudo, ljubav k njemu bijaše velika i u Gotima i u Italiotima“.

Izobražava Germane, on prvak megju vladarima njihovim. Teoderik je rimskom civilizacijom izobražavao i uljugjivao svoje Gote,

[1] Procopii De Bello Goth. l. II, c. 6.
[2] L. I, c. 1.

pa je njih iznosio drugim varvarima na ugled. Šaljući, izmegju godine 507—11, komita Kolosejà na upravu srijemske Panonije, stavlja mu na srce, neka tamo, u skorašnjoj postojbini Gotâ, ukloni, pri sporovima ličnim, svako grubo nasilje i nek ukorenjene zle navade istrijebi, kako bi time on „pokazao, pokraj varvarskih opakih običaja, pravdu Gotâ, koji su pohvalno vazda bili na srednjem putu tako, da pamet Rimljana usvojiše, dok sebi dohraniše hrabrost narodâ".[1] Ovom istom prigodom kralj, nalažući varvarima i Rimljanima, u Panoniji, nek se, pošto imaju neumitne sudije, progju dvoboja, piše im: „Eto slijedite naše Gote, što vanka znaju boj biti, a doma drže se pravde".[2] Ako je Teoderik prianjao ovako uz svjetsku ondašnju kulturu i njoj pritezao svoje Gote, pa u Gote, donekud prosvijetljene i pitome, upirao prstom, kako bi se njihovim primjerom i drugi Germani izobrazili, opet on jasno vidio traljavost i opasnost polutanskog položaja svoga naroda. Pred očima Rimljana i Bizantije Goti ostajahu varvari, a on varvarski kralj. Uz poduzetna, hrabra cara mogla je s istoka nenadnja da stigne; tuskoro srušeno zapadno carstvo moglo da oživi, na štetu Gota i svih Germana. A osjećao se Germanom Amal Teoderik, uprkos kulturnom svom nagonu. S toga tražio, a u nekoliko i našao, zapleća germanskog. Kao god što je Gote i Rimljane zbližavao, on preuzeo i drugi zadatak, da izmegju sebe miri Germane. Hitropametan nad sve varvare, visokim rodom Amal, jedini vladar u svom narodu, dočim se u mnogih Germana razdjeljivaše kraljestvo kano privatna baština, proslavljen junaštvom i svijetlim pobjedama, gospodar podesno sregjene i tad najjače germanske vojene snage, odskoči Teoderik u širokom svijetu varvarâ. Gotovo sve njihove vladare stao sprijateljivati k sebi rodbinskim vezama i poslanstvima. U neki mah činilo se, da Germani već naseljeni na rimskoj zemlji, a i izvan nje poneka plemena, počivaju pod prostranim dosjenom velikoga Amala, mironosnoga Ostrogota.

Vizigoti. Svraćamo pogled na drugu veliku granu Gotâ, koja se u Zapadu naseli, dok ruši carstvo.

Glavni rušioci Romanije jesu Vizigoti, Ostrogotima braća, po čistoj krvi, jeziku, vjeri i nikad nepomućenoj megjusobnoj ljubavi. Najprvi od Germanâ zavrgli osudno krvavo kolo protiv rimske carevine; prvi ušli u nju i više ne izišli. Bahnuše oni na Dunavo, početkom zadnje četvrti IV vijeka, doduše kao jadoviti bjegunci ispred Hunâ, kao

[1] Var. III, 23.
[2] Var. III, 24. Osugjuje sudski dvoboj i ordalije.

smjerni molitelji, eda bi carstvo kakogod njih prihvatilo, ili za saveznike, ili za rimske soldate, ili za kmetove; no lakomo nevaljalstvo carskih upravitelja na Dunavu od te bježani načini osvetnike, uz pomoćne im čete divljih Alana, a i samih Huna. Trošiti će se oni u ratovanju s Rimljanima, ali će opet ostati u Romaniji, slabo vjerni podanici i vojnici carski. Pri velikoj varvarskoj seobi, ne bi do vizigotskoga nijedno germansko pleme čuvenije. Na najtvrgjem kamenu historije Vizigoti usjekoše svoje ime, pogubiv kod Hadrianopolja (378), tek tri godine iza dunavskog prelaska, rimskoga cara Valensa; povrijediv (410), vogjeni od Alarika, gospodujući Rim, dotle netaknut; suzbiv, časom prislonjeni uz Rimljane, na polju katalaunskom, Atilu, Božju strahotu (451). Tri su to činjenice svjetskog domašaja. „Nije naroda na zemlji, što rimsku imperiju toliko utrudi", pravom piše za Vizigote Rimljanin Izidor Sevilski,[1] koji se osvajačima privrže. Nju utrudiše do umora, do sipnje, otkad potisnuti od Hunâ na Dunav, pregjoše rijeku pod svojim vogjama, Fritigernom i Alavivom (375). Sa otmom Rima pogodiše zapadno carstvo u živac. „Grad pobjednik sviju naroda, pobijegjen podleže gotskom triumfu",[2] laska Izidor, ali opet pravo kaže. Triumf je osobito u tome, što su legije, da od Gotâ Italiju obrane, povučene iz zapadnih provincija, pak onda, dok carstvo pazi na Italiju, dotle i Galija i Hispanija i Britanija otvaraju se s reda varvarima. Ipak im je velika zasluga borba sa Hunima. Ako rimski vojskovogja Aecije na katalaunskom polju spase zar Europu od turanskog razora, tu slavu on dijeli s Vizigotima. Kad iz stravičnog kreševa ovi izniješe usmrćenog svog kralja Teoderika, njemu u čast planu vizigotska pjesma, a tu sažalnu junačku pjesmu prihvaća historija. Kao što braća Ostrogoti za dva tri li naraštaja, Vizigoti nikad ne potpadoše pod hunski korbač. Bez mrlje dohraniše gotsku svoju slobodu. A prvi od varvarâ prihvatiše, u prvoj polovini IV vijeka, Hristovu vjeru, i ako je skrenuše na arianizam, kobeći sreću čitavog gotskog roda. Bojna slava ponosnih Vizigota, u zadnjim desetinama IV i kroz V vijek, isprepletena je sva sa jadima carstva, što se razlama u zapadnoj poli. Na mahove federati u službi imperije, a ponajviše njeni ljuti neprijatelji, vrljali Vizigoti, za neku stotinu godina, po rimskoj zemlji, po Traciji, Iliriku, Ahaji, Italiji, Galiji, Hispaniji. Jedini izmegju Germanâ pronosili pobjedonosno svoje oružje u sva tri južna velika poluostrva Europe, probivši klance hemske i termopilske, pa alpinske, pa pirenejske.

[1] Hist. de regibus Goth., c. 2.
[2] Hist. Goth., c. 15.

Do stalnog boravka najprije dogjoše u Galiji, nakon glasovite otme i pljačke Rima grada. Povede ih tamo god. 412, valjda po ugovoru s Rimom, Alarikov šura i nasljednik, Ataulf (410—5), čas prijatelj caru Honoriju, čiju sestru Placidiju oženi, čas neprijatelj. Vizigote naseli Valija (415—9). Pogodili se Rimljani i Vizigoti: ovi će, kao rimski gostovi, za hranu i nagradu, tući druge varvare, koji prodriješe u Hispaniju, poslije velike Radagaisove provale sa sjevera. Valija, kralj Vizigotâ i ujedno carev vojeni magistar, izvrši kano do kraja pogodbu, u Betici iskopavši Vandale Selinge i satrijevši malne jednako Alane, onda pretežne po Hispaniji, kojima u prekrvavom boju poginu i kralj. Spaseni Alani pribjegoše megju Vandale Astinge u brdnu Galeciju, kud se ovi uz Suebe ukloniše ispred vizigotskog mača. Ove pobjede Honorije u Raveni slavio kao svoje. Za nagradu car prepusti 419 god. federatim Vizigotima rimsku zemlju u porječju Garumne i današnje Charante, po prilici tako zvanu „Aquitania Secunda", uz neke megjašne joj predjele. Bijaše to, u jugozapadnom dijelu Galije, prisojna kitnjasta krajina. Akvitaniju savremenici hvale u veliko sa bujnih vinograda, voćnjaka i oranica. U bogatom tom kutu Galije, jer manje poharanom, arajdala se čeljad gotska, kojoj su od vrhovne vlasti rimske pridijeljene do dvije trećine latinskih baština. Iza Valije kralj Teoderik I (419—51) odredi za stojni svoj grad Tolozu na Garoni, odaklen ovoj oblasti Vizigotâ još ime: Tolozanska kraljevina. U duši naroda osvajačkog dvije su žice, podeblja urogjena germanska i tanja nova, prisvojena u kulturnom obimu rimskom. Šestero svoje muške djece dao Teoderik, po primjeru tadašnje učene senatorske gospode, u latinske škole za retoriku i pravo, čuvajući im pored toga vježbu gotskog oružja i vjeru arijansku. Dvojakom strujom protekoše i zgode njegova vladanja. Kad se Vandali Astinzi i Suebi iz nova prosuše po Hispaniji, povraćenoj carstvu, on polomi i zagna opet u Galeciju Suebe, koji su pirinejsko poluostrvo većom stranom pritisnuli bili iza polaska Vandalâ i Alanâ u Afriku (429). I sa Vandalima Astinzima bio se ogledao, u službi Rima, sa nedovoljnom srećom. Nego, uz usluge Vizigotâ regjaju se i napadaji tih slabo vjernih „hospites" na zemlju carsku, od koje oni žele otkinuti za se još drugih komada. God. 425 i 430 pokušali uzeti Arelate, no su spriječeni od Aecija. A kad se ovaj veliki vojskvogja god. 431—2, onda 435—9, nakani učvrstiti protiv svih varvara rimsku vlast u Galiji, te su pobijeni Franci, Burgundi, Bagaudi, š njim se najljuće uhvati u koštac i Teoderik g. 436—9. Vizigoti su grdno odbiti od uzalud opsjedane Narbone. Ali kod svoje

Toloze izniješe pobjedu nad Litorijem, podzapovjednikom Aecijevim (439). Vizigotsko savezništvo sa carstvom bi onda obnovljeno, pa vremešni Teoderik ovjenča se slavom neumrlom u sudbonosni dan na Katalaunskoj ravni. U svjetskoj toj bici, jureći sa svojima na Ostrogote i Gepide, namještene na lijevom krilu Atiline vojske, probode ga ostrogotsko koplje i pregazi ga, svaljena s konja na zemlju, vlastito konjištvo. Nakon plača i pjesme, Vizigoti uzdigoše na štit, na krvavome razbojištu, sina mu prvenca Torismunda (451—3), koji s Aecijem u tom danu slomi Hune. U krvi kralja Torismunda, brata svog, do malo umrlja ruke Teoderik II (453—66). U opće, Hristova religija ljubavi tek obliznu ove Germane; kultura onog doba jedva im prekri osinjak duše, ćud nemilu. Ni iskrenosti, ni plemenštine; nova je vjera okorjelom varvaru lagana preoblaka. Kao i Ataulf, sjajem rimskim Teoderik obasuo dvore svoje, i prijateljevao s carem Avitom. Ipak uze Rimljanima u Galiji znameniti grad Narbonu 462 g., koji već Ataulf bješe oteo, pa izgubio. No i pored toga pjesnik Sidonije kralja, sklona rimštini, prozvaće „stupom i spasom rimskog roda“.[1] U samoj stvari Teoderik unapredi osobito sreću svog naroda. Bijaše, vršeći nalog cara Avita, god. 456 s velikom silom, zajedno s Burgundima, provalio u Hispaniju, toliko puta već narošenu obilatom krvlju vizigotskom. Tuda banili se iz nova Suebi, jedini varvari preostali. On ih smlati, u carsko ime. Ali vizigotska vlast stala skorim na poluostrvu potiskivali rimsku, čineći se posve nezavisnom, onda u suton carstva zapadnog.

Kralj Eurik, osvajač. Baštinikom najžurnijim puste carevine rimske javi se Eurik. I on bratoubistvom učini se kraljem, smaknuvši Teoderika 466 god. I ovdje i drugdje, u kraljevskim germanskim kućama, ponajčešće braća su takva, kao da i nisu majčino mlijeko iz jednih prsiju dojili. Porodica, koja se onako ljuto u svojem krilu krvarila, bijaše od glasovitih smionih Balta: osvojitelj Rima, Balta Alarik, jest djed Euriku.[2] U bojnoj slavi ovaj bratoubica ne odvrže

---

[1] Carm. XXIII.

[2] U Sidonija Apolinara (Carm. VII) Teoderik II, brat Eurikov, kaže Alarika djedom svojim. Govori Teoderik i obećava, da će zbrisati, „quae noster peccavit avus, quem fuscat id unum, — quod te, Roma, capit“. J. Aschbach: *Geschichte der Westgothen,* Frankfurt a. M. 1827, s. 113, ne prima ono svjedočanstvo Sidonijevo za to, što je on pjesnik, a drugdje potvrde mu nema. Nego Sidonije lično poznaje Teoderika, u čijem se dvoru i zadržao, te nije čisto dokučiti, za što bi kralju pridio kriva djeda. Je li Alarik Euriku djed bio po debeloj ili tankoj krvi, doduše se ne kaže.

se od svoga hreka; naprotiv, kao što pod njim, Vizigoti nikad se ne dovinuše do take prevage i nikad prije ne imadoše prostranijega posjeda. Niko, kao Eurik, ne okoristi se nemoću carstva, kad u Rimu Sueb Ricimer razbaca tamo amo imperatorsku purpuru i Rug Odovakar na posljetku je položi u kut. Usred jadâ carevine hitri kralj Vizigotâ ugje u pregovore s prefektom Galije, Arvandom, očajnikom i izdajnikom Rima. Taj najviši činovnik carski pisa kralju, neka cijelu Galiju izmegju Vizigotâ i Burgundâ podijeli. Nevjernoga prefekta stiže kazna smrti, prometnuta u zatočenje; no je ipak takim rovarenjem oslabljena snaga rimska niz Galiju, te Eurik na Loiri, god. 470, potuče Bretone, voljne da Latinima pomažu, premda razlučene od ovih još sačuvanim keltskim jezikom. Izim teško pristupne Bretanije sa barâ joj i grmikâ, tvrdo uporište Rimljanima u Galiji bijaše i gorovita Arvernija sa zelenim svojim prodolima, uz obilje živih voda i sa bujnim visokim pasištima. Upro Eurik, da slikovitu ovu visoravan, ovu prirodnu tvrgjavu, metne pod vlast vizigotsku. I Arverniju izdavao razvraćeni carski činovnik Seronat, koji to plati glavom. Uprkos popuštanju obručenog činovništva i krajnjoj bijedi imperije na umoru, senatorska gospoda s junačkim svojim vogjom Ekdicijem, sinom pokojnog cara Avita, stala braniti svoje domove. Tvrdi grad Clermont češće suzbijao napadaje Vizigotâ, dok ovi napokon 474 god. prodriješe u Arverniju, i 475 od ljute nevolje car Nepot je ustupi kralju Euriku. Ovaj do skora postaje kralj o sebi, nezavisan od kakvagod cara. Na usta Arvernjanina Sidonija glasi se posljednji rimski bolni vapaj, što Eurik tamani ostatke carevine po Galiji, i što su vizigotske zastave već zasagjene pored burgundskih i franačkih; što taj varvar, od Oceana do Rodana, proždire zemlju latinsku. Sidoniju je Eurik, „kralj Gotâ, radi snage strahovit“.[1] A i preko Rodana stupio Eurik, grabeći zgodu pri samrtnoj bljedoći tijela rimskog. Kad pada carstvo, ote, u galskom primorju, prevažne napučene gradove Arelate (Arles) i Masiliju. Razmakli takogje svoje megje i Burgundi i Franci. Na dinasta Siagrija, sina namjesniku Egidiju, samca na sjeveru od Loire, vreba već udes sa dvosječnom sjekirom Hlodovegovom.

Odasvud sebi ovako zaokružiti vizigotsku državu u Galiji ne bi dosta Euriku. Gotskoj svojoj čeljadi steče on i drugu postojbinu, prostraniju i čvršću, pri onoj konačnoj pogibiji carstva. U Hispaniju se uvališe razni varvari početkom tog vijeka V, ali ih tukoše, rekosmo,

[1] L. VII, ep. 6.

taman Vizigoti, kao saveznici Rima. Učini se pirenejsko poluostrvo njima krvava košulja, usljed njihovih učestanih vojna, što su trijebile tamošnje druge varvare i vraćale carevini, kad veći, kad manji dio poluostrva. Iz svoje Akvitanije obično provaljivali kroz zapadne pirenejske klance, pa se najposlije dostaše, kao vlastitog dobitka, ponekih kotara baš u zapadnoj i južnoj Hispaniji. Malo ne čitava polovica nje, to tako zvane oblasti tarakonska (Tarraconensis) i kartaška (Carthaginiensis), ostajale ipak, vizigotskom pomoću, u ruci carskoj. Još pri početku svoje vladavine Eurik, s pristankom istočnog cara Leona, posla vojsku, da ratuje u Luzitaniji protiv Suebâ. Nego, kad se ono otvori, skinućem Romula Augustula, germanska jagma na sve donle slobodne rimske zemlje, kralj s velikom silom ode glavom na osvoj cijele Hispanije. Provalivši klance zapadne, ote Pompelunu i Caesaraugustu (Saragosu). Hispanski Rimljani, bez oslona državne carske vlasti, u jadu visili na tankoj grani; ali opet se ne dadoše bez otpora. U Tarakonskoj, gospoda senatorskih kuća naoružala, kako mogla, svoje kmetove, i skupa stadoše na biljegu, na bojno polje protiv brojnijih i spremnijih Gota. Razbijeni su, god. 477. Pritisnu Eurik i pod svoje uze Hispaniju poprijeko, podvrgavši svome vrhovnom gospostvu i Remismunda, kralja Suebâ u zabitnoj Galeciji. U golu kršu, u klancima, Suebi se odbraniše od punog poloma. Na veseli boj, s razdiobom baština, dogje saplemenim Vizigotima u pomoć i jedna vojska Ostrogotâ, vogjena od Videmira. mlagjeg brata Teodemiru, ocu Teoderikovu, kako već pripomenusmo. U Hispaniji Goti se odsele nagjoše na svome rogjenom domu, u lijepoj drugoj postojbini.

Eurik, polomitelj Bretonaca na Loiri i nad Rimljanima osvajač tvrdog predjela arvernijskog, pa prostorne Hispanije, pa župne i trgovinom bogate Provincije (Provence), uspe se visoko megju Germanima. On, uz savremenog Odovakra, legao na prsa Romaniji. Gotsku svoju tekovinu, što se prostirala od Oceana do Alpa i od Loire dolje do Gibraltarskog tijesna, čuvao prečvrsto od požude drugih naletnika germanskih. Ode na sjever potražiti Franke ća do Rajne i Waala, a na istok Burgunde preko Rodana i Druencije (Durance), te potuče ih, i ako ih ne slomi. Odbi takogjer, sa akvitanske obale, gusare Sakse, morske olujne tice, što oblijetahu nad rimskim plijenom. Ovako silni kralj Vizigotâ zadavao straha svima okolnim narodima. Za njega živa jek je vizigotske moći. A kada će do malo, u doba Eurikova sina, i Ostrogoti sa još većim kraljem Teoderikom s istoka bahnuti u Italiju, onda kao da hoće čitava zapadna Romanija biti pusta Gotija.

Dvori njegovi. Stolovao je Eurik u Arelatu, ili u Burdigali (Bordeaux), ili u Tolozi, ovdje ponajviše. Mi imademo vidoka Sidonija Apolinara, što nama u svojim listovima i stihovima izvagja sliku vizigotskih dvora. Po mašti uobrazilji gotskih, a i rimskih dvorana, glavni grad Toloza, ukrašen i na lijepom položaju, to na gornjoj Garoni, ispred zadnjih obronaka pirenejske visoke kose, bijaše neka „Roma Garumnae". U tom gradu, i u onim drugima, Eurik svoje slave slavio. Vidje Sidonije u Burdigali, i u pjesmi kazuje prijatelju Lampridiju,[1] kako od moćnog kralja „čeka zapovijedi pokoreni bijeli svijet"; vidje, kako se tu njemu klanja Saks, Sikambar, Herul, pa i „Burgund, sedam stopa visok, prignutim koljenom moli mir". Po pjesniku, kralj čak zaštićuje Rim od skitskih čopora. Eno Ostrogoti, dočim suzbijaju Hune, ponose se pokroviteljstvom Eurikovim. Zanj znaju, tvrdi pjesnik, i sami Perzijanci. Boje ga se prekomorski Vandali.[2] Srećna li varvarskog onog kneza, koji bi se dostao milosti, da stupi u tazbinu s takovim vladaocem! Regbi, da na Eurikov dvor spada ono, što Sidonije priča, kako s kitom svatova dolazi knežević Sigismer, valjda Franak, da kraljevu ćer zaprosi.[3] Mladog uprosnika pokrio crveu plašt svileni, zlatom izvezen, a nad plaštem prosuli se pramenovi žute njegove kose. Hodio pješke, sav u sjaju zlata i svilene bijele odjeće. Pratilo ga, s desna i lijeva, mnoštvo svatova na konju, njegove svojte i drugari, u vidu strašno mrki s nagim koljenima, uz sabrano odijelo; drago kamenje blistalo i na svatovima i na svatovskim konjma. Sjajne dvore kralja tasta Sidonije naziva po rimsku „praetorium soceri", a vizigotski pobjedni narod „populus victor".[4]

Vizigotima je ugagjala rimska umjetnost i rimski zanat, što bi služio na lagodnost života. Kralj Eurik udario na sebe i oko sebe gizdu onog vremena. Gospodaru uglagjenu, što nije davao, da se od varvarske obijesti ruši bez svrhe; Gotu, pobjedama uzvišenu iznad ostalih Germana, senatorska gospoda po Galiji, obezbijegjena i blagodarna, umjetničkim poklonima iskazivala poštu. Rimljanin Evodije pokloni kraljici Ragnahildi, ženi Eurikovoj, veliku srebrnu umivaonicu, a Rimljanin Sidonije sastavi latinske stihove, na toj umotvorini urezane: pjesniku bjeloća germanske puti kraljičine sjajnija je od vode, proniknute odsjevom bijeloga srebra. Slušao kralj rado spjeve Sido-

[1] L. VIII, ep. 9.
[2] L. VIII, ep. 3.
[3] L. IV. ep. 20.
[4] L. VIII, ep. 6.

nija, pa i Lampridija, na glasu retora i pjesnika onog doba, u Galiji. Ako kraljevi vizigotski u mnogočemu urediše svoje dvore po primamljivom izgledu carskih dvora, opet ne dospješe do bizantskog obrednika Dioklecijanova i Konstantinova. Sjaj i gizda prekomjerna ostavljeni su carevima, gospodarima vrhovnim i uglednijim, pa ne bi ni ondašnji priprosti Germani veliki jordam podnosili. Sidonije pred oči nam iznosi dvorsko življenje i poslovanje kralja Teoderika,[1] brata Eurikova, pa po prilici možemo uzeti, da je isto onako poslovao i Eurik. O svemu, što se Teoderika tiče, Sidonije obavješćuje radoznala prijatelja Agrikolu. Kralj je ovećeg stasa, jakih pleća, čvrstih mišica i ruka. Noga mu malena, trbuh sabran, a prsa izbočena. Iznad čela uvija se obilna kosa i, dok se talasa, pokriva uši, po narodnom običaju. Nos je ponešto orlovski, a pravilan, uz guste obrve i tanke usne na licu s mliječnom kožom, što se katkad i rumeni osjećanjem. Ovi opis nam pruža prikazu, tip osrednji pristaloga sjevernoga Gota. Kralj ustaje u zoru, te ide na molitvu s pratnjom svojih svećenika. U jutru, odmah zatim, bavi se državnom upravom. Dok to radi, stoji do njegova prestola komit štitonoša; tjelesna straža Gotâ, sa kožnom odjećom, bdije tu za zastorima; nju ogragjuje rešetka prema polju. Kad je sve opremljeno, gospodar hoće ili da pregleda svoje dragocjeno blago, ili da vidi konje. Volja ga koji put, da pogje u lov, a lovinu strijelja lukom, što mu nosi službenik. Nakon lova objed. Sto, i postelje oko stola, zastire, sad purpura, sad tanki lan, *byssus,* uz srebreno posugje, čisto i lagano. Kao što drugdje biva, nije tu vidjeti, e bi se sto pod nezgrapnom težinom srebra ugnuo. Niti prijaju jestiva, što su skupa, ili sa veličine začudna, ama zgotovljena umjetno. U jedno je tu grčka elegancija, galsko obilje i brzina italska. Jede se i pije trjezmeno; govori se malo, ili ozbiljno. Iza jela bi kralj malo pospao, kad ne bi igrao na kocke, pa se u igri razgaljivao, pomećući zbilju lica i druge potičući na slobodu, na šalu. U nesvečane dane objed sličio objedu jednog privatnika. Oko tri sata popodne, opet žurba posala; prilaze parci i sugjenje traje do pred kraljevu večeru. Pri večeri ni lirara, ni svirača, ni muzičkog majstora, pa niti timpanistice, ili pjevačice kakve; rijetko pripuštali se šaljivi mimi. Veseli se kralj, veli Sidonije, tek strunama onim, što, dočim blaže sluh, hrabre i dušu; a možda je u ovoj izreci razumjeti gotsku narodnu pjesmu. Kad s večere ustane, dvorska straža noćna zasješće do svih ulaza u kraljev dom.

---

[1] L. I, ep. 2.

Vizigoti i Romani. S ovakim kraljevima nije bilo baš preteško podvlaštenim Latinima. Istina, pred očima ovih sijevalo vazda oštrice osvajačkog mača; no Vizigoti, kroz čitav niz godina proboravivši na zemlji pitomoj i u krugu rimske civilizacije, sve većma otvarali svoj duh prosvjetnome utjecaju, i pokazivali, da znadu, više od drugih varvara, cijeniti blagodati društvenoga poretka. Rimljanin Sidonije rado ističe školu rimsku, u koju kralj Teoderik I dade svoju djecu, potonje kraljeve Torismunda, Teoderika II i Eurika, pa mlagjemu tome Teoderiku, čijom pomoću 456 god. zacari se Avit, u usta meće ove riječi, novome caru upravljene: „Meni preko tebe odavna se svigja Romulovo pravo, a i otac moj (Teoderik I), dok sam bio malen, zapovjedi, neka se ja učim tvome jeziku, kako bi mi drevna knjiga Maronova nagovornom pjesmom umekšala skitske običaje“.[1] I pod samim grabiocem Eurikom sačuvano je u ideji ono „Romulovo pravo“, carstva rimskoga historijsko pravo, što se u spisima ljudi književnih jednako proteže, i bez prisutnog cara, sve do obnovljene zapadne imperije po Karlu Velikome. Ali je to šturi pojam bez jezgre, po Latine golo ime bez moći. Svladanim Latinima ipak je bolje, u privatnome pravu, pod Gotima, nego li pod drugim varvarima, izuzmemo li same malo znamenite Burgunde. Njima pušteni dio baština zakon zaštićuje od svačjeg nasilja, ništa manje od baština vizigotskih. Rimski je vlasnik zemlje smatran sudionik gotskome, pa mu se zemlja naziva *sors*, kao da je i ona ižrijebana sa gotskom.[2] Rimljani su i glede lične slobode jednakopravni s Gotima, te su na isto pravno ime podanici vizigotskoga kralja. Prije Eurika Vizigoti nemahu pisanog zakona, držeći se, onako naprosto, upamćenog adeta otaca. Pravne im običaje kralj sastavi u zakonik, ali Rimljanima ne taknu u zakone njihove. Kako kazasmo naviše, Ostrogot Teoderik, gotovo savremenik Vizigotu Euriku, pogje još i dalje, podvrgavši ciglome rimskom zakonu i Gote i Rimljane. Da izjednači i zbratimi dva naroda, ne bijaše težnja Eurikova. Valjda ni sami Vizigoti, oholi spletenim vijencem tolikih pobjeda nad rimskim svijetom, u onu tješnju zajednicu ne bijahu voljni stupiti. Nego opet u vizigotskim zakonima ne nahodimo, kao drugdje, različitom ucjenom izraženu društvenu različitost osvajačâ i osvojenikâ. U njima nema krvnine: nije tu karna stepenica za počinjene zločine, drugojačija prema oso-

[1] Carm. VII: „. . . mihi Romula dudum — per te jura placent . . .“

[2] Inače je riječ *sors* za posjed stara rimska. Postoji i prije ovakovih dioba, koje nisu, obično, ni poduzimane žrijebom.

bama; vizigotski napredni narod ostavio to u šumama germanskim. Rimljanin, i ne gubeći svoj rimski značaj, može da se proturi u prve redove, da najvišim častima u državi pristupi. Bio prvi savjetnik Euriku, nešto poput kvestora, Leon iz Narbone, poštena duša, a na velikom glasu govorništva i pjesništva, kao što i poznavanja prava. Riječ tog svog ministra, Latinina i katolika, Eurik uvažavao malo ne u svemu, barem po tvrdnji Leonova prijatelja Sidonija.[1] Pomože kralju pri sregjenju vizigotskog zakonika. Ostaće dugotrajni ministar njemu i njegovu nasljedniku, kako ostade Kasiodor Teoderikovim nasljednicima u državi Ostrogotâ. Naravski, pravnik Leon zagrijavao se za rimsko pravo i starao se za sanarodnike svoje. Navlastito starinska municipalna uprava sačuvana je Rimljanima. Ovima ključa život radenički i trgovački u gradovima, gdje upravlja i sudi obično po jedan „defensor". Nije ni to zaboraviti, da su sada lakši porezi. Bez sumnje plaćali i odsele Latini po poreznom sustavu carstva, ali su tereti smanjeni, jer više ne treba grdnog novca za vojsku, za largicije, za carski dvor i za razgranatu birokraciju. Globadžijska vladavina nižeg carstva ne sisa posjednicima zemlje i gragjanima krv na pamuk.

Uza sve popuštanje i dozvolu, da se Rimljani služe svojim zakonom, politički pravi narod sastavljahu germanski došljaci, Vizigoti. Posvojiše oni do dvije trećine rimskih baština. Ovako bi ugovoreno već pod carem Honorijem, kad im je dodijeljena Akvitanija. S jedne strane bijaše to osvajački običaj germanski, a donekud još drevniji arijski, pa onda i tjesnoća Akvitanije za čeljad mnogobrojnu kao da je taku izdašnu mjeru prisvajanja nalagala. Brojilo se Vizigotâ, dok pod Fritigernom i Alavivom prelažahu Dunav, svega njih do 200,000 ljudi odraslih i sposobnih oružju,[2] što po prilici daje nam narod od blizu tri četvrti miliona duša.[3] Vizigoti su se plodili, ali se kroz cio jedan vijek, od onog prelaska njihova u Meziju do Eurika, gotovo neprestano i bili, te trošili se. S toga se u njih svaki prirast pučanstva brzo utirao; dapače, vizigotsko pučanstvo umanjivalo se,

---

[1] L. IV, ep. 22.

[2] Neki sad drže, da to ne bijaše broj ljudi sposobnih oružju, već broj duša. Oružane Vizigote računaju na nekih 70,000.

[3] U Transvaalu i u Oranju svi muški, izmegju godina 16—60, nose oružje. U viteškoj nevolji, u ratu protiv Englezâ, zaseglo se i preko onih godina, pa burski general Joubert, na 170,000 duša, brojio kakvih 50,000 oružanika. Možemo uzeti, da se slično razmjerje pokazivalo u varvarâ pri seobi, gdje bi nosio oružje, ko je iole mogao.

može biti. Nego se opet nadoknagjivao taj nestadak: čete drugih varvara prilazile Vizigotima, kad bi se god ovima nasmijala sreća s pobjedom. Od Fritigerna do Alarika, od Alarika do Eurika, narod se promiješa primanjem inoplemenikâ sa svake strane. Prisulo se Vizigotima dosta ološa varvarskog, a čak i latinskog, premda narodna cjelina svagda ostajaše gotska. Poneki mali posjednici rimski, pa poneki pobjegli kmetovi, robovi, možda i zločinci, pridruživali se varvarima pri prolasku, ili pri seobi. Sve ovo nadomjesti gubitke. Zar ne griješimo misleći, da i u Eurikova doba žiteljstvo vizigotsko izilazi jednako na one iste tri četvrti miliona. Ali ako narod ne poraste brojem, njemu su baštine sad povećane u veliko. Što Vizigoti željeli, ono i naželjeli. Pomaknuta megja do Loire, onda golemi dobitak lijepe Arvernije i župnih prostorija po Provinciji i Hispaniji, udovolji, po diobi od dvije trećine, svačju pohlepu za zemljom. Čovjeku Vizigotu sve cvalo. Njemu i njegovoj porodici dodijeljen je nasljedivi posjed zamašan, *sors Gothica*. Dok Vizigote ono onako brojimo tek ispod miliona, bilo valjda Latina, u Eurikovoj kraljevini po Galiji i Hispaniji, do četiri pet li miliona, a uz sami treći dio zemalja, *sortes Romanae*. Ovo biva obratno nego li u kraljevini ostrogotskoj, gdje se došljaci zadovoljavaju sa *tertiom*. Svojim bogastvom posjednici i vlastela vizigotska nadmašiše posjednike i senatorsku gospodu rimsku. Gotski se posjednici zovu *gardingi*, po riječi *gards*, što, kao u Franaka riječ *hoven, curtis*, znači zemlju uz dvore. Osim kuće, podvornice i zemlje oraće, obuhvatalo to livade, pašnjake, šume, vode, na lik rimske *villae*, ili latifundije. Pri slabom ondašnjem razvoju industrije i trgovine, što su i onako tančale u sve to grubljoj varvarštini, imali su vlasnici one nekretne imovine, i sa samoga svog posjeda, položaj pretežan u državi. Gotovo jedina prava izrada u to doba postaje ratarstvo i stočarstvo. Gazda Got, uz oveći broj svojih kmetova i robova, osobito latinskih, vigjeno je lice. Doista ide donekle uporedo s njim i Rimljanin gospodin iz kuće senatorske; no rimska gospoda, u imetku oštećena, bila spram bogatije gotske svakako manja ugledom, makar bila više obrazovana. To je neka vrsta gragjanske gospode, što ponajviše boravi u varošima već zakršljanih municipija. Dok tu obnaša blijede gradske čine, miruje pred gotskim mačem, koji može da se vitla nad njom.

Uregjeni su Vizigoti kao spremna vojska. Vizigotski doseonici bijahu tim moćniji, što oni, i kad se na rimskoj zemlji napokon staniše, nepromijenjen sebi sačuvaše, radi opasnosti od brojnijih Latina i od okolnih varvara, ustroj vojnički od starine. Osta im

vojska u istome sklopu, kano onda, kad su tamo amo vrljali. Propade nam Eurikov zakonik, no je oni ustroj poznat po zakonima potonjim. Razregjeni su gardinzi, sa svojim porodicama, u tisuće, stotine i desetine, koja se razdioba nalazi i u drugih Germana, osobito u Anglo-Saksa, te je za cijelo ne samo germanska, već i općenita arijska, jer je uredba ovaka i u prvašnjih Slavena, a ima joj traga u Rimljana (*miles* — tisući vojnik, *centurio, decurio)* i u Helenâ. Bez sumnje su se gotski vojnici, u koliko moguće, vrstali po rodovima, brastvima i plemenima. Gotsku tisuću vodio *tiufath* (po prilici skraćeno od *thusundifath,* tisuće vogj, lat. *millenarius),* stotinu *hundafath (centenarius, villicus),* desetinu *taihunfath (decanus).* Ima još i vogj od petsto, *quingentenarius,* kome se ne zna gotski naziv. Sve ove svoje nastojnike birahu sebi, po krvi, po ugledu, po junaštvu, sami vizigotski vojnici. Tisućniku pripadala važna zadaća držati u redu i vojničkoj opremi vlastitu tisuću, pa odgovarao, bar po docnijemu zakonu, znatnom svotom od 20 zlatnih solida, da niko zdrav iz njegove tisuće ne ostane kući, ili se kući vrati od vojske. Globi potpadali i petstotinici i stotinici, kad bi ono isto propustili. Izgubio bi i glavu stotinik, koji bi pred neprijateljem odustavio svoju stotinu. Kako bi pak vojska, a i čitav vizigotski oružju sposoban narod brzo došao na ročište, bijahu na to odregjeni sazivači, *compulsores,* što ih kralj u kotare svukud šiljao, koja služba izlazi i u Franaka na vidjelo. Od Rimljana, valjda, naučiše Vizigoti na vrijeme spremiti i živež za vojsku. Na tu granu intendencije pazili su u pojedinim kotarima grofovi, pa se, pod njihovim nadzorom, za to brigali posebni činovnici *(annonarii).* Ako su gardinzi udobno živjeli na prostranim imanjima, stajali su opet ovako gotovi na biljezi protiv domaćeg i vanjskog neprijatelja. U vojenom ovom ustrojstvu nije, dašto, bilo mjesta Latinima.

Začetak silovnog im plemstva. U krugu posjednikâ gardingâ već raste, i s vremenom će se sve više i više razmetati, još oholitija aristokracija. Prelijepu baštinu, opsežni *gards,* ima svaka porodica. Bješe ovo, općenitom riječju germanskom, njen *allodium* (all - od = vlastito dobro), od prilike jednako, a stečeno donekle osvajačkim mačem i gdjegod srećom ižrijebano. To su naviše pomenute *Gothicae sortes.* Nego, približna jednakost imovine morala se do skora prekrenuti. Slijedila promjena, što iz općenitih prirodnih, što iz slučajnih uzroka. I ako je u početku svakome Gotu domaćinu dopala po jedna slična baština, remetilo se zatim surazmjerje, po različitoj upravi i različitom podmlatku u pojedinim rodovima. Nekima imetak se drobio,

a nekima umnožavao. O polovini V vijeka, za kralja Teoderika, dok su Vizigoti još u tijesnoj Akvitaniji, Sidonije pruža nam sliku njihovih prvaka staraca, porušeno odjevenih sa gnusnom rubeninom oko pleći i sa kožusima do golih golijeni.[1] Ali ti prljavi i goloruki Goti, sad za Eurika, prisvojili baštinâ preko uskog akvitanskog sjedišta, pa postali, u punoj nezavisnosti od propale imperije, silne gazde, kud i kamo bogatije od rimskih. Zapadne li kome iz kraljeve družine još dar koje zemlje iz državnoga fiska, prvi su na redu, naravno, Goti. Ove grije sunce iz puna zrenika. Već su na javi gardinzi velikaši, potonji *proceres, magnates*, koji će, po utrnuću kraljevske kuće Baltâ, drmati gotovo svakim prestolom, zanj se otimljući u vjekovnoj anarhiji, sve do narodne propasti. Silovitim i osornim velikašima jamačno dolazilo u prilog i to, što mnogi bijahu poglavice moćnih brastava i plemena. Još prije ovog vremena plemenske poglavice mogoše Baltama sporiti gospostvo i u narodnim trzavicama uspeti se na kraljestvo, kao Sigerik i Valija iza Ataulfa.

Vizigotska uprava. Ali sada vladaju Balte, u čitavom narodu gotskom iza Amalâ najsvjetliji dom. Od pamtivijeka, već u germanskoj davnini, postojalo u Gotâ kraljestvo, kako izrično opaža Tacit.[2] Ono bilo vodstvo u vrijeme rata, a sudstvo kod kuće u mirno doba. Odani svojim kraljevima pokazivali se Goti, premda ta pokornost ne igjaše „preko slobode“ narodne. U teškim prilikama seobe moć kralja vojskovogje ojača dašto, no kralj živio još uvijek dosta na prosto: tjelesna junačka straža bijaše najvidniji znak njegove vlasti. U važnome poslu, pred njim „se sastaje na vijećanje, iz jutra rano, skupština ljudi i vremenitih i u još svježoj starosti“, biva plemenskih glavara, to „po običaju davnih Gota“.[3] Takva nam se skupština pominje za Teoderika II, pa nam je uzeti, da traje jednako u vrijeme Eurikovo, i pored sve povisoko izišle moći ovog osvajača. Vizigotski, kao što u opće i germanski vladaoci, upotrebiše na vlastitu korist na rimskoj zemlji zatečenu centralizaciju nižega carstva, pritežući uzdu svojim Germanima; no opet njima red bio, da se s običajima rogjenog naroda u mnogome nagode. Kralj postavlja zemaljske upravitelje. Kraljevina se dijeli na kotare, po prilici u širokom opsegu nagjenih municipija rimskih, a svakim kotarom upravlja od vladaoca odaslani *comes civitatis*, ili drukčije *judex*. Po germansku naziva se *graf*, što znači ili zapovjednik, ili starješina. Njegovo upravljanje ne odvaja

[1] Carm. VII.
[2] Germ. c. 44.
[3] Sidonii Apol. carm. VII.

se od sugjenja, jer je podjela vlasti tek naše novovjeko načelo. A ne odvaja se niti od vodstva u ratu, kako to biva kod namjesnika rimskih pod nižim carstvom. Komit svoje kotarane sprema za boj i u boj ih vodi. Tri funkcije, upravna, sudbena i vojena, sklopljene su u jedno. Vojeno ustrojstvo, šta više, pruža podlogu i sudstvu i cijeloj upravi. Suci su poznati nam tisućnici, stotinici i desetnici; sudački je raspored udešen prema vojničkome. Kotar se rastavlja u srezove, pa tisućnik u svom srezu vodi redarstvo i sudi. Tisućnici su nazvani *vicarii comitis,* i jedan od njih po cijelom kotaru zamijenio bi odsutnog komita. Valjda i tisućnici upravitelji imaju svoje naravne zamjenike u vogjima od petsto. Manji je sudac stotinik, ili *villicus;* još manji desetnik, koji nadzire deset gotskih kuća. Ova je desetina najniža upravna jedinica, najsitnija općina u Vizigotâ, poput *friborga* u Anglo-Saksâ. Voljom desetnika, a i stotinika, rješavaju se kojekakve sitnice, dok tisućnik bavi se o prekršajima. Zločinci se privode na sud pred komita, koji sudi uz pomoć dobrih ljudi, *boni homines,* što je porota; nju nalazimo kod svih Germana, pa i kod Arijaca, u prvom stepenu njihova razvića. U ostalom, nešto slično postojaše i pri tadašnjoj rimskoj sudbenosti. Ne bijaše li krivični slučaj zakonom predvigjen, stvar imala se iznijeti pred samog kralja, koji bi stvorio presudu. Barem tako odregjuje docniji potpuni zakonik vizigotski. Komit ima uza se oružanih ljudi, kako bi se vršila osuda i red držao u kotaru. Kad to ustreba, kralj šalje i jednog svog miritelja, latinski *pacis assertor*, koji će punomoćno raditi, na temelju povjerene mu vlasti.

Sve ovo upravno uregjenje bješe namijenjeno ponajprvo koristi i debelom probitku Germanâ. Uprava tetoši Gote. Grofovi obzirali su se na čeljad svoju, kojoj oni sudili po gotskom zakonu, pismeno sastavljenu od Eurika. Po tome zakonu rješavali i rasprave, zametnute megju jednim Gotom i jednim Latininom, pa je rimsko pravo valjalo u koliko ga nije stezao običaj gotski. Rimljanina Seronata, koji je u vrijeme cara Antemija Rim izdavao, šurujući s Vizigotima, razgnjevljeni Sidonije zove „Katilinom svog vijeka, jer gazi Teodozijeve zakone, dok iznosi Teoderikove“ (gotske).[1] Daklem, kud pokroče Vizigoti osvajajući, njihov zakon biva preči od rimskoga. U parnicama izmegju Latina puštali gotski sudnici svu brigu rimskoj oblasti. Grofove nije mnogo glava boljela glede Rimljana, nego za rimske daće, zbog kojih ima teškog posla municipalno vijeće, kurija, sa defenzorom na čelu. Municipija

[1] L. II, ep. 1.

se sama sobom upravlja. Slobodna je dotle, dok je ne ometa prijeka kraljeva volja, a i samovolja kraljeva činovnika, grofa. U preporu kojem, uzmiče, dašto, sudija defenzor rimski pred sudijom grofom vizigotskim. Čeljad latinska u municipijama najviše radi i zaragjuje, ali i najviše plaća, u kakvoj mjeri ne znamo; tek znamo, da germanski došljaci, u opće, rado ne podliježu danku za zemlje, što njima junačka sreća darova. Gledali ovi, da danak stresu sa svojih legja i drugima naprte. U kraljevsku blagajnu teku porezi i carine, pa ovo snose osobito Romani. Do kralja vizigotskog stoji znatan ministar njegove imovine, *comes patrimonii,* koji utjeruje daće po novčarima, *numerarii.* Ti su novčari valjda zakupnici, a imaju pod sobom svoje poslovače.[1] Kod prisvajanja rimske zemlje zapadoše, dašto, kralju u dio veliki posjedi fiska, što ih obragjuju robovi, *servi fiscales, fiscalini.* Od pomenutog komita vise i nastojnici ovakih zemalja, koji se zovu *villici.*

Ako je država bila vizigotska i Vizigotima u svačemu pogodna, mnogi se Latini i pored toga š njom namiriše. Čuvali ovi svoj zakon, premda u sukobu podregjen gotskomu; daće, čini se, ne tištale, koliko za careva, kad pod težinom njihovom, ovamo od Dioklecijana, zajauka cio svijet; mrska birokracija carska, svrstana u čitav niz čina, ne gulila više; gospodi održa se trećina latifundijâ nepovrjediva, dočim drugi varvari, češće, grabljahu nemilice; rimska imperija prikazivala se skroz nemoćna, eto u grob sahranjena. Latini davali se u Eurikove ruke. Regbi, da je bilo najmučnije onom lijenom dijelu svijeta po većim gradovima, koji se tiskao ulicama, gladujući i iščekujući igre i largicije, sad lišen svega toga u sniženim i osiromašenim municipijama. Stoji, da barem senatori prilagodiše se novome položaju pod vladavinom vizigotskih kraljeva, popustljivom i nekako urednom, te će do malo, kad bude potreba, i oni prihvatiti oružje za Vizigote protiv Franaka. Umnik Leon iz Narbone drage volje postaje doglavnik Eurikov; vlastelin Sidonije Apolinar, zet pokojnome caru Avitu, zazivlje muzu i pjeva vladaoce u Tolozi, njih osvjetljujući posljednjim plamsajima latinske poezije, koja već zamire u gluhoj tmini varvarstva.

Eurik se ispriječi na katolike. Činilo se, da će vizigotska država, ovako vojnički i politički uregjena, a zaokružena i na široko razvedena britkim mačem kralja Eurika, nadmašiti, kako u Hispaniji, tako i u Galiji svaku drugu tvorbu varvarsku, i vremenu prkositi.

[1] Mansi. T. X, p. 473.

Vizigoti, sad u punoj sreći, možda milion njih, žilavi, daroviti, pristupni kulturi, mogli, usred četiri pet li miliona mudre Latinije, da dadu kvas tijestu novog naroda. Izmegju Germanâ Vizigoti su najprikladniji bili, da se brzo sljube s Latinima, pošto najduže oni u carevini boravili. Ali ispriječi im se vjera, kao i u Ostrogotâ. Latinina katolika, a naosob sveštenika, ništa nije vrijegjalo, koliko pogled na vizigotsko inovjerno bogoštovlje; koliko riječ, da je „Sin podregjen Ocu, a Duh Sveti podregjen i Ocu i Sinu".[1] U arijanskim crkvama vršila se liturgija na gotskom jeziku. Zbog vjere jaz zijao megju Vizigotima i Latinima tako, da je zakon vizigotski zabranjivao i zamjenitu ženidbu. Eurik ozloglasi se i sam svojom nesnošljivošću, on prvi, što znamo, od vladalaca vizigotskih na Zapadu. Teoderika u Italiji zaokupiće briga za državnu nepristranost u pogled vjere; sve inače kod Eurika, barem po kazivanju Sidonija i Tùrskoga Gregorija, vremenom malo odaljena. Saletješe ga, možda, i njegovi sveštenici, s kojima je, po običaju, svaki dan išao u zoru na molitvu. Mislio zar i to, da će gonjenjem drugih vjernika, formalnom religijom, ispaštati grješinu bratoubistva. Svakako, on je arijan zatucan. Sidonije čuo pripovijedati, kako samo „spominjanje katoličkog imena Eurika u živac toliko dira, da je svakome dvoumiti, drži li on vladavinu nad svojim narodom, ili nad svojom sektom".[2] Preminulim katoličkim episkopima po Galiji davati nasljednike zabranjivao; ispred vrata katoličkih crkava bacalo se dračje; po crkvenim dvorištima, pa i do oltara Božjih, pasla marva. U poljskim parohijama nasta samoća; u gradovima otanča bogosluženje. Nagodljivi Leon iz Narbone ostaje ministar, ali se Sidoniju tuga svija oko srca. Sjeća se, da je imao carevu ćer za ženu i da je sada katolički episkop u Arverniji. Kad njega, pjesnika i knjižnika velikoga glasa, prijatelj Leon listom zamoli, neka napiše historiju slavnog gospodara Eurika, otporučiće, da niko bolje od Leona ministra ne poznaje sve, što se premoćnoga kralja tiče. Vjere radi proteče i krv. Sam Sidonije, premda u svojdbi s jednim rimskim carem i ugledan sa svetosti episkopske, za neko vrijeme dopade tamnice. U zao čas po svoj narod ovako Eurik od Vizigotâ odbijao Latine. Bješe ovaj kralj Gotâ moću strahovit, kako nam reče Sidonije[3]; no ostavi državu, oprekom katoličanstva i arianizma, u dubini podrivenu, kad ono leže u grob 484 god.,

[1] Gregorii Tur. l. V, c. 44.
[2] L. VII, ep. 6.
[3] Gore, na str. 219.

u gradu Arelati. Pod njegovim sinom, Alarikom II, potamnjeće slava donle nepredobitnih Vizigota. Nad Galijom granuti će zvijezda Franka Hlodovega.

III. Franci prevlagjuju u Galiji.

Franci i njihovo postanje. Sugjeno bijaše, da pravovjerni Franci zauzmu donle vísoki položaj arijanskih Gota. Malo a malo Franci postaće baštinici rimske zapadne imperije. Osim zabitih Anglo-Saksa, jedini oni izmegju varvarâ osnovaše trajnu državu na Zapadu.

Dogjoše li Franci do izuzetnog položaja, nije to pripisati njihovim izuzetnim vrlinama, ili junaštvu, većemu od gotskog. Franci su doista ratoborni, kao i svi varvari, ali od prve franačke nema ružnije historije, sa divljačke surovosti, sa krvnih zločina, u njoj ispisanih po svjedoku, episkopu Gregoriju.[1] Megju Germanima sreća iznese Franke,

[1] *Georgii Florentii Gregorii, episcopi Turonensis, historiae Francorum libri decem.* Ed. T. Ruinart, Lutetiae Parisiorum 1699. Rodio se oko god. 540 u plemenitoj i pobožnoj kući senatorskoj, u Arverniji. Već god. 571 austrazijski kralj Sigebert odredi ga za episkopa u gradu Turones (Tours), kod mošti sv. Martina. Ovoga svetitelja, otprije ratnika, smatrali velikim čudotvorcem; IV vijeka iz Sabarije u Panoniji dogje u Italiju i otud u Galiju, gdje je vladikovao u Turonima. Pred Martinom svetim strepljahu obraćeni Franci, te Gregorije, nasljednik Božjeg ugodnika, nagje se u veljoj časti. Ugled mu povećavala lična dobrota i otmeno rogjenje. Ma da to i ne htio, Gregorije je upleten u veće dogagjaje franačke historije za prvih Merovinga, u krvave svagje njihove, i pokaza veliku srčanost suprot Fredegunde. Umrije u g. 594, vidok cijelog razmetanja ondašnjih kraljeva. Što je sve vidio i čuo, on složi u svoju povjest Franaka, na početku joj pregledavši, letimice, i svjetske znatnije zgode. Svijestan je punog nazatka rimske kulture u već nastaloj noći varvarstva, koja će poslije njega još gluša biti. Šta više, pri strašnom darmaru svojeg vijeka, on misli, da je propast svijeta blizu, pa, kako bi taj završetak i čitaoci mogli sračunati, pruža im hronologiju od postanja dalje. Veli u predgovoru, da „se zvjerstvo narodâ rasplamtjelo i izoštrio bijes kraljeva“. Tužan sluša, kako se mnogim savremenicima iz prsa prolama uzdah: „Jaoh ti ga u naše dane!“ Zna dobro Gregorije, da je to naročito do invazije germanske, a opet nije, po osjećanju, ni Rimljanin, ni German, već skroz episkop, blag i nepristran spram sviju. Prosto, s nekom hladnoćom, pripovijeda i same grozote. Tim više skače cijena njegovu svjedočanstvu o Germanima megju kojima živi, a ne poznaje ih po iz daleka, kao Tacit, čije hvale uporegjenjem sa činjenicama u Gregorija svode se na pravu mjeru. Gregorijeva historija, dopirući do god. 591, stoji sama u svojoj vrsti, jér niko, osim njega, ne daje tako živu sliku germanskog jednog naroda u varvarsko doba. Slika odgaljuje čitav život Franaka, politički

što ovi za rana, unatoč Gotima, prigrliše pravovjerje osvojenog pučanstva, jačeg brojem. Sreća im je opet bila i u zemlji, jer zaposjedoše krasnu i rodnu Galiju, što je svegjer u Europi na prvom mjestu bila svojim obiljem i podesnom klimom. Velikoj središnjoj Galiji ležahu uz to na dohvatu sve zemlje okolne. A treća još veća sreća po Franke javlja se u ovome, što oni uvijek u dodiru preko Rajne ostadoše s germanskim plemenima, koja ne iseliše u Romaniju. Udesom milovani Franci mogoše da neprestano ojačavaju sebe i snagu svoju ubojnu. Stablo svoje, što je raslo i raslo, zaljevali oni vodom, zahvaćenom iz neiscrpnog izvora germanštine.

Rodu franačkome tražiti je porijeklo u onome dijelu Germana, od kojih potekoše današnji Srednji Nijemci, izmegju Donjih i Gornjih. Svakako se taj rod posebito ubraja u prave Nijemce, pošto nije skandinavskog postanka. A nije niti suebijskog, već je bliži Donjim Nijemcima, te mu i govor bješe „nieder-deutsch". Franke po imenu ne poznaju stariji pisci. Ime *Franci*, *Francia*, *Franciae nationes*, stalo se kod Rimljana glasiti tek o polovini III vijeka, kadno Germani, rimskoj carevini prijeteći napadom, pokušaše, misli se, svoja drobna plemena skupljati u poveće narode. Iskrsoše tada, od Emsa do preko Labe, savezni Saksi, složeni, valjda, poglavito od pregjašnjih Heruska, Angrivara i Hauka; onda, desnom obalom gornje Rajne do pritoka joj Lahna, Alamani, po imenu „svakojaki ljudi", zar s prvim osnivačima saveza Tenkterima i Usipijima; pa i Franci, uz desnu obalu donje Rajne, ća do sjevernih Friza. Sastadoše se, po prilici, u Franke već poznati, no donle pocijepani, Amsivari, Hamavi, Hatuari, Tubanti, Brukteri, Sugambri, a š njima i veliko pleme Hatâ. Niti savez bijaše ikako čvrst, niti narod sliven u jedno, ali su se pokrivali s imenom *Frank*, što znači „slobodan", „smion" (frey, frech), ili „leventa", „skitač" (warg, wrang), ili je možda uzeto od narodnog ubojnog oružja, sjekire dvoplatne (francisca, franca), kao što se ono pridjede i Saksima od ljute im nožine (sahs). Bijahu to ponajviše ulomci u borbi s Rimom ili megju sobom potrtih davnih plemena na Rajni, položenih većinom naprema rimskoj pokrajini „Germania Inferior". Ta se plemena prikučiše i sprijateljiše. Ali je novi savez Franaka,

---

i društveni. Pisac nije bez griješke. Izražava se u već opaloj latinštini, a i sam sumnja o pravilnosti svoje gramatike, ali za to u historiji mu nema retorskog nakita iz škole. Pripovjedaču mana je veća, što je kivan na svakog jeretika, i lako vjeruje u mnogu glasinu, osobito izvan Franačke. Gregorijeve druge knjige o žićima svetaca i o čudesima ne vrijede vele.

ako se o savezu smije govoriti, tako labav, da pojedini mu dijelovi češće još rade o sebi, pa i pod starim plemenskim imenom. Dvojaki su Franci na vidiku. „Ripuarii“, ovako prozvani po brijegu Rajne, latinski „ripa“, sjede k istoku uz glavne im Hate, a gledaju na rimske velike gradove, Colonia Agrippina (Köln) i Moguntiacum (Mainz). Drugi, „Salii“, naseljeni su više k sjeveru i zapadu, i imenuju se po rijeci Isali (Issel), gore od Rajne u današnjoj Holandiji. Težili, da prodru k jugu preko Batavije. Ukupni Franci, Ripuari i Saliji, nalažahu se megju Saksima i Alamanima.

Već u stara doba Rimljani sukobiše Germane, pretke Franaka. Da ih uplaši, Cezar 55 god. prije Hr. prevali Rajnu na mostu, blizu sadašnjeg grada Bonna. Š njima se sraziše i Druzo i sin mu Germanik, doklen ovome pobjedniku i osvajaču Germanije opriječi se zavidna duša cara Tiberija. Od onda, po carskoj susteżnoj politici, tekar čuvala se linija Rajne, kad snažnije, kad slabije, srećom izmjenitom. Iza kako se u III vijeku napadnim svojim smjerom javljaju Franci, ruka je njihova, a neruka rimska. Istina, legionari ponajčešće tuku im čete, nište ih, no gomile napadača vraćaju se, kao iskrsnute iza poloma i pokolja. U drugoj polovini toga vijeka. u vrijeme hrabrog cara Proba, franačko jedno pregnuće začudi ljude. Oveća četa Franaka, svladanih i silom preseljenih kraj Crnog mora u Maloj Aziji, dočepa se lagja, otigje u gusarinu, harajući po obalama Azije, Grčke i Afrike, ote na Siciliji Sirakuzu i u njoj učini poklaće, pa preko Gaditanskog tijesna vrnu se oceanom doma srećno i veselo. Nemir i ljutinu Franaka ne ukroti nemilost Konstantina, koji ognjem opustoši im zemlju, a mnoštvo odraslih ljudi zasužnjenih pobaca zvijerima u amfiteatru. Govorilo se, da ti Franci ne trpljahu ropstva, dok prirogjena im nevjera donekud smetaše, u rimsku vojsku da se uzmu. U cjelini, narod odolje Konstantinu, jer ga šume i močvare zaklanjale od mača rimskog legionara. Kroz IV vijek, franačka momčad dijelom slijedi četovati, dolazeći ovamo od Rajne na plijen, a dijelom ide u rimske vojnike. Sve to većom bijedom pritisnuto niže carstvo najposlije prihvaća gomilama te malo pouzdane soldate. Mnogi se Franak penje do ugledne vojničke časti; po koji od njih postaje čak i visoki magistar milicije, ili vodi tjelesnu carevu stražu. Ponajviše zlo pamćeni su u historiji takovi Franci, magistri i vogje. Mrki i nevjerni, ili kidišu samim carevima, ili se na njih bune: Magnencije na Konstantinove sinove, Konstansa i Konstancija, Silvan takogje na Konstancija, Melobaude na Gracijana, Arbogast na Valentinijana II. Za ovih buna, naročito za najopasnije s Magnencijem (350—3), misle

sad neki, da su Franci Ripuari donekud zahvatili lijevu, slabo čuvanu stranu Rajne, naseljavajući duž rijeke rimsko otvoreno polje. Rasijanih kmetova germanske krvi bilo tu valjda jošte od vremena prvih careva; a bilo ih za cijelo od početka nižeg carstva, u ovećem broju na zapuštenim latifundijama, pod germanskim nazivom „liti", „leti", to kmetovi i prigodni carski soldati. Po onom kraju se tada Germanstvo učvrsti, ali tiho i neprimjetno. Kad je velika seoba V vijeka, pa druga plemena, naročito Goti, gaze užurbano i bučno po rimskoj zemlji, Francima kao da je zapelo. Oni su na čudu. Njihove razvezane čete važe malo pred sabranim jačim narodima; njihovi drski pustolovi ne nalaze više mjesta u carskoj službi. Dok se razmeću Goti, Vandali, Suebi, Alani, Burgundi, dotle u nekoj tišini žive Franci. Imaju savezno zajedničko ime, no ništa klimavije od saveza im. Osvajački narodi okupljeni su u cjelinu; kod Franaka, po gotovo u svakom kotaru, vlada po jedan vojvoda ili kraljić malo znatan. Još u konačnim trzajima carstva, Aecije, godine 428 potisnu k Rajni natrag Ripuare i 431—2 potuče ih nemilice. On sili Franke, da još služe Rimu. Pod svojim kraljićima, regbi potvrgjenim po carskoj vlasti, Saliji tada imali krajinu od Rajne do Skalde (Schelde), u Teksuandriji. U ostalom, Aecije i ponovo, oko god. 445, ima se š njima boriti. Neizbježnom propašću carevine najposlije se okoristiše i Franci. Željne poglede upirali oduvijek preko Rajne u Romaniju, te Ripuari dopriješe do Mozele i Moze, oborivši veliki grad Treveri, a Saliji, zapadno od Moze, do oceana i do Sumine (Somme), pritisnuvši preko Batavije veći dio Belgike. Svrgoše onda jaram rimski, kao što sami kazivahu.

Kakovi su pri padu carevine. U dugotrajnom doticaju s Rimljanima na Rajni Franci se nizašto ne pripitomiše, kao ono Goti na Dunavu. Njih se ne primi Hristova vjera; ostadoše malne svi prijesni pogani. „Kršiti će vjeru, smijući se", kaže za Franke jedan pisac IV vijeka.[1] Drugi pisac, napominjući „oholost Suebà" u Aecijevo doba, zajedno ističe „varvarstvo Franaka".[2] Nego Franci, kao narod jošte neugledni,[3] a nevjere i grubi varvari megju samim Germanima, usvojiše, ratujući s Rimom, ili njemu služeći, mnogo koješta od boljeg oružja i taktike rimske. Kršni su to junaci u sjevernoj Galiji do Some i do Moze u vrijeme ono, kad cio svijet zapadni tone i guši se u moru varvarstva. Sidonije, očevidac opće propasti, kome

[1] Hist. Aug.: Vopisci Proculus, c. 13.
[2] Jordanis c. 34.
[3] Procopii De Bello Goth. l. I, c. 12.

su poznati svi redom Germani u Galiji, pruža nam u stihovima živu prikazu ubojitih Franaka. Rigja im je kosa i sabrana u kiku navrh glave, go potiljak, posve skraćena brada. Plave im oči žagre. Velike udove tijela oblači tijesna odjeća, čvrsto pripasana; nage su golijeni, uz obuću povišu. Bacaju se dvoplatnom sjekirom (francisca) i pogagjaju, kao da rani znadu mjesto; mašu štitovima, vitlaju džilitima, i još prije ovih skokom stižu neprijatelja. Već od rane mladosti čeznu za ratom. „Pritisne li ih po slučaju ili broj, ili kobni položaj, srušiće ih smrt, a ne strah. Stoje nepredobitni, i drži im se srčanost po gotovo i nakon duše ispuštene".[1] Uz kićene ove riječi pjesnikove vrijedi, da se čuje i opis hladnokrvnoga Prokopija, koji nas izvješćuje o franačkoj vojsci kralja Teudeberta, docnije došloj u Italiju na plijen. Bila to pješadija. Tek mali broj kopljanika na konju, otmenici, okružavali kralja. Strijelaca malo. Svaki je pješak imao dugi mač dvosječni ili okraću jednosječnu nožinu („semispatha", po franačku „skramasaks", zar krivi nož), štit i sjekiru s teškim i oštrim gvožgjem, pritvrgjenim češće na obje joj strane, i s drškom drvenim, vrlo kratkim. Dvoguba ta sjekira, „francisca", bješe pješaku narodno oružje, kao što i džilit s kukama, „angon", da njim suprotnika zakvači, a i da ga hiti nanj. Pri prvom napadu, mahom bacahu sjekiru na dani znak, razlamahu njom štite neprijateljima, te onda srljahu na njih mačem, što im s ramena visio. Žutili im se štitovi s obrubom prebijelim.[2]

Iz ovog naroda iskoči Hlodoveg, da udari temelje franačkoj veličini.

Merovinzi. Bijaše od kraljevskoga roda, od Merovingâ. Početak ovog vladalačkog, poslije toliko glasovitog doma, izmiče se historiji: Ovjerena historija preslabo pamti, ili i ne pamti, prve Merovinge, sve do Hlodovegova oca. Prazninu ne ispunja narodno predanje, mutno i zaboravno, kome se posljednji jek odliježe u povjesti Fredegarovoj.[3]

---

[1] Carm. V.

[2] De Bello Goth. l. II, c. 25. Opis ovaj Prokopijev u malo čemu ovdje je ispunjen još po drugim podacima.

[3] *Historia Francorum epitomata per Fredegarium Scholasticum-Chronicum.* Ed. T. Ruinart, Lutetiae Parisiorum 1699. Od ovog dvostrukog rada *Historia* je kompilacija iz Gregora Tûrskog, uz neke vijesti po drugom vrelu, dok je *Chronicum* djelo izvorno. Pripisuje se Fredegaru Sholastiku, no, niti je ovo ime utvrgjeno, niti se što zna o hroničaru osim toga, da je po svoj prilici bio Burgund i pop, sudeći po sadržini same hronike. Ta se prekida s god. 641 nedovršena, jer je pisac živio i dalje. On nastavlja Gregorijevu historiju, od smrti (593) kralja Gunthramna u naprijed, a pripovijedanim stvarima savremen je barem od g. 631. Premda rodom varvar, sluti i on skoru propast svijeta, u tmuši i pri

Po priči, što on zabilježi, bila nekad jedna kraljeva žena i plandovala kraj mora, pa, gle čuda! dopliva ribetina, nje se dotaknu i ona zače Mero-wega, „morskog junaka“, pradjeda porodice.[1] Ovako i Mero-vingi jesu „morski sinovi“, od mora začeti. Vidjeti je, da se priča veže za staru vjeru Franaka. Otuda poštovanje i odanost franačkog naroda spram Merovingâ, kao bogovskog koljena; poštovanje vjekotrajno, što iz srdaca ne izbrisa ni samo hristjanstvo. S mukom će ga iskopati Karlovinzi. Za odliku od ostale čeljadi Merovinzi puštali niz pleći dugu kosu (reges criniti). U Germanâ, slobodni ljudi u opće imaju dugu kosu, ama ne onako valovitu kao što kraljevi. Jesu li od toga kraljevskoga roda bili svi oni poglavari i vogje u prvašnjoj Franciji, što ih tradicija ili uzgredna koja vijest pisaća imenuje, mi ne znamo. Niti to znamo, da li je ko od njih kraljevao nad čitavim franačkim narodom. Veća je prilika misliti, da su Franci ponajčešće, naročito u mirno doba, imali nad sobom županske knezove, „gau-könige“, manje ili više njih. Latinske vijesti, gdje varvarima razvezanim pominju ili „duces“, ili „reguli“, ili „subreguli“, ili „regales“, niti kažu jasno, kakva je vlast ovima, niti mi tu vlast možemo sada tačno opredijeliti. Po najmutnijem predanju, nad svima Francima bio bi, da ne govorimo i o drugim još pustijim imenima, najprvi vladao Phara-mund, savremen caru Honoriju; ali njega ne spominju ni Gregorije, ni Fredegar, pa i samo mu ime ne čini se osobno, jer znači „plemena glavar“. Bio bi mu bajagi sin Hlodion ili Hlojo, koji je inače historijsko lice. Vodeći Franke Salije, a možda i Franke ispreko Rajne, čak od megje Toringâ,[2] ljuto se bije s Aecijem i s Majorijanom, prije no što će ovaj postati carem, za posjed zemlje do Some, te napokon, iza zle i dobre sreće, uljeze u gradove Turnacum (Tournai) i Camaracum (Cambrai). Zaustavljeno je za onda tek daljnje prodiranje Franaka, jer su Ripuari polomom natrag bačeni. Naviše izneseni Sidonijev opis franačkih boraca tiče se Hloja i njegovih pješaka. Neki je mir s Rimljanima načinjen, nakon što postradaše veliki gradovi Moguntiacum (Mainz), Colonia

jadima VII vijeka. Jadovito doba ogleda mu se i u pisanju, jer piše nepravilno kao malo ko. Ipak, u nestašici boljih autora, vrlo smo srećni i sa njegove hronike. A i narodna naša historija njemu zahvaljuje važne vijesti o Samonu i o ustanku Slovenâ na Avare.

[1] c. 9. Druga čestica u imena „Mero-vech“ sad se i drukčije izvodi, od „vih“ — svetinja, ili „vig“, boj.

[2] U tima Torinzima neki ne vide prave Toringe, već Sugambre na tlu salijskom megju Waalom i Scheldom.

(Köln), a Treviri (Trier) više puta. Hloja, pregaoca i prvog valjda stalnog, neodrinutog osvajača rimske zemlje, narod drža u trajnoj uspomeni; glasio se kano čovjek velike moći i ugleda.[1] Je li on prelazno imao pod rukom sve Salije i sve Ripuare, neizvjesno je. Svakako pod njim Saliji pregaziše Romaniju do Some i staniše se megju tom rijekom i Rajnom, premda ih još biju 445 god. Aecije i Majorijan. Pošto se pak blizu ovog doba pominje razdor, poslije očeve smrti, dvaju kraljevskih sinova megju Francima, što Atili pruži zgodu, da ih zarati, te stariji, kome je nepoznato ime, pristade uz Hune, a mlagji, po prilici Meroveg, uz Rimljane i Aecija, moguće je, da je taj Meroveg Hlojev sin. Kraljevski mladić, istom odrasao, pogje, da se kao saveznik prikaže sam glavom u Rim, gdje zape za oči njegova plava kosa, razlivena niz pleći. Na Katalaunskom polju Franci nisu u istom taboru: u opće, Ripuari boj biše uz Atilu, Saliji i Meroveg u redovima rimske i vizigotske vojske. Istog Merovega mnogi pobrkaše s prvim legendarnim i učiniše ga hrekom Merovingâ. Taj docniji Meroveg jest otac Hilperiku.

Kralj Hilperik. Hilperik, čiji je sin Hlodoveg, izlazi iz nevidjelice historijske, koja manje više guta sve njegove prethodnike. Aecije bio strašilo varvarima u Galiji. Nakon njegova umorstva (454), rukom Valentinijana III, svi Germani, to Vizigoti, Burgundi, Franci, Alamani, Saksi, vrpolje se po Galiji, pa su i Franci na punom dogledu historije. Ipak o jednoj znamenitoj zgodi života Hilperikova kano da svejednako čujemo franačku legendu ili narodnu pjesmu, i ako je pjesma dosta prilična istini. Bijesni mladi kralj stao ljubiti lijepe ćeri svog naroda, dok ga Franci protjeraše, te on uskoči k istoku megju Toringe, ako ne zamače megju Toringe salijske. Za vremena Ricimerove sile u Rimu, kad se ovome Suebu zločincu ne pokori Marcelin u Dalmaciji, uskrati posluh njemu i njegovu caru Severu takogje namjesnik u sredini Galije, komit i patricije Egidije, kao što već znamo. Zvao se Afranije Siagrije Egidije. Toga Galo-Rimljanina, „magister-a militum", na glasu junaka, uzeli Franci za svog kralja. Stvar ponešto čudna, no moguća pri onoj općoj mutljavi. Valjda velikome namjesniku, kao prestavniku Rima te starijemu po dostojanstvu, oni pridali kraljevsko ime. Rimska oblast zahvati time opet polu Galije, od Loire do Rajne. Ali uprava rimska, s utjerivanjem teškog poreza, dotuži Francima. Nakon nekih godina, možda osam, privrženici Hilderika poručiše mu, nek se vrati. Neki pristaša,

[1] Greg. Tur. l. II, c. 9.

desni prijatelj, posla njemu, pjeva pjesma, jedan komad zlatnog novca prelomljena; drugi komad nalazio se u Hilderika. Složiv dva komada, ovaj sazna, da je zanj hora. Kad je megju svojim Francima primljen po novo za kralja, eto mu za tragom lijepa Germanka, Basina, žena torinškome kralju Bisinu, kod koga je bjegunac bio gost. „A ko te natjera na toliki put?“ pita je Hilderik, začugjen, a ona: „Ja te poznah hrabra čovjeka, pa dogjoh, da budem s tobom. Da poznah jačega od tebe u primorskim stranama, bila bih pošla za njim“.[1] Kralju franačkome strasna Basina rodi Hlodovega. Ovako pučka priča, u kojoj je, bez sumnje, i mnogo zrno istine, jer zapisana ne vele docnije od postanka joj. Svakako izražava franačko osjećanje. Od Franaka, valjda ponajviše Hilderikom vogjenih, Egidije nije mogao da odbrani Köln na Rajni. Nego, s njim uzbi na Loiri Vizigote, 463 g., u oštrom boju kod Orleana. Žilavi rimski magistar umrije, godinu zatim, zar otrovan, kako i od koga ne zna se, ostavivši sinu Siagriju Galiju od Loire do Some, germanskim valovljem još nepoplavljenu. Hilderik pljačka gdjegod Rimljane, no im je ponajčešće saveznik. Nosio oružje za njih protiv Vizigotâ, Alamanâ, Saksâ doplovljenih u gusarinu. Vidje soreno carstvo na Zapadu; doživje propast Romula Augustula i Julija Nepota, a pored toga održa se rimskome svijetu u nekoliko naklonjen, možda bojeći se vizigotske premoći za Eurika. On pomože Rimljanima, a Rimljani pomogoše njemu protiv gotske onda svima opasne sile. Uz to on ponešto protegnu franačko naselje prema jugu. Preminu god. 481 u svom gradu Doorniku (Tournai), gdje bi pokopan. God. 1653 našla mu se grobnica. Bojca sahraniše s ubojnim konjem, s mačem, sjekirom i džilitom; kralja sa stajaćim plaštem od purpurne zlatnim čelama osute svile.[2] Primetnuše mu i pečat s latinskim riječima „Childirici regis“ i s urezanim poprsjem; na prsima je pancir, glava je bez diadema, ali je krasi talasasta duga kosa jednog Merovinga. Poganinu priložiše jošte i zlatnih novaca carskih, to putnina u Walhallu.

Hlodoveg sebi pokorava zadnju rimsku oblast u Galiji. Hilderikov sin, Hlodoveh ili Hlodoveg (Hlodvig, Ludvig)[3] jest uzor

---

[1] Greg. Tur. l. II, c. 12 — Fred, Epitom. c. 12.

[2] Ovo uputi Napoleona na carske čele, umjesto burbonskih kraljevskih ljiljana.

[3] Valjda noma imena, koje se u povjesnim ispravama tako raznoliko piše. U Gregora mu je oblik: „Chlodovechus“. Mi se u opće držimo starinske forme. Kome to nije pravo, neka čita „Hlodvig“, pak i „Hlotilda“, ime ženi mu.

tadašnjega Franka, najsavršeniji tip naroda, u kom je ponikao i procvao. Ako i nadmašuje obične ljude u svom narodu, on je opet čisti Franak. Bilo mu jedva petnaest godina, kad naslijedi oca u maloj kraljevini oko grada Tournai, u današnjoj Belgiji nedaleko od francuske granice. Vigjalo se onda više takovih franačkih kraljevina s uzanim opsegom jedne župe: to u gradu Cambrai, u Therueni (Taruenna), i još drugdje megju Salijima. S postupnim prodiranjem Franaka sa Rajne u Romaniju i sa slabljenjem carske moći, gdje se sabra oveća gomila njih, tu nasta i mala kraljevina. A i kad bi došlo do veće države, navadno bi se ova raspala, dijeleći se, kao obiteljska svojina, megju mušku djecu preminulog vladaoca. Ovo bijaše franački običaj, različit od onoga gotskih naroda, koji bi ponajviše čuvali jedinstvo kraljestva.[1] Hilperik, otac Hlodovegov, istakao se bio megju drugim franačkim kraljićima, najjunačnije vitlajući svojom sjekirom, te za to i vodio za sobom, gdje više, gdje manje Franaka. Hoće se bučnog, goropadnog junaštva, s bogatim plijenom, i momku Hlodovegu. Kad dvadesetu svoju godinu namiri (486), iz vlastite župe izvede ljude na Rimljanina Siagrija.

Minulo deset godina od nestatka zapadnoga cara Romula u Rimu; minulo ih šest od smrti cara Nepota u rogjenom Solinu, zbog koje i Dalmacija pripade osvajaču Odovakru; u Hispaniji sve rimske odlomine stekle se u ruke drugom osvajaču Euriku, a rimska oblast, preko očekivanja, još se držala u srednjem pojasu Galije. Položena megju Somom i Seinom, ili valjda Loirom, stajala na dohvatu s juga Vizigotima i Burgundima, sa sjevera Francima. Ta nezavisna oblast, koja se po prilici još prostirala gotovo do srednje Rajne, i kojoj srčika bijaše na zemlji negda moćnih galskih Suesiona, iskrsnu, kazasmo, pod Egidijem iz anarhije u vrijeme Ricimerova nasilja, i bijaše malne smatrana kao očevina galo-rimske porodice „Siagrija", već odavna preodlične sa konzulata i najviših časti. Veliko ono namjesništvo, po gotovo kraljestvo, Egidije komit, pa magistar vojske, ostavi nekako sinu Siagriju. Za kojih dvaest godina upravljao je ovaj svojim Rimljanima, regbi, pametno, koristeći se za cijelo i savezništvom Franka Hilderika, naročito protiv opasnih Vizigota. Starinske vijesti nazivaju ga i „patricius" i „comes" i „dux" i „princeps", samo ne „magister"; no Gregorije još ga hoće „rex",[2] što je takogje

[1] Ostavljamo na stranu osporno pitanje, je li kraljestvo franačko davnog postanja germanskog, ili je nova tvorba, načinjena vodstvom u vjekovnom ratovanju s Rimljanima, pa i u savezničkoj njihovoj službi.
[2] L. II, c. 27.

moguće. U metežu onih doba, pri razorenoj imperiji, mnogo koješta bijaše zamršeno i nepravilno na svakoj strani. Franački svaki kralj, u zapremljenim mjestima galske Romanije, jeste kao neki rimski namjesnik; u nestatku carskih činovnika upravlja Latinima, puštajući im pri tome njihove zakone, u koliko njega i Franke ne ometaju; njemu je glavno brati za sebe državne poreze. Okolnosti vremena dobaciše vrhovnu rimsku vlast pojedinim kraljevima nad gomilama Franaka, skorašnjih federatâ carstva. Sa svoje strane Egidije, i poslije njega Siagrije, po državnom načelu jesu rimski namjesnici, no, pošto car nije tu, da svoje suverenstvo vrši, na djelu sami su gospodari; pored civilnog namjesništva, kao vojni magistri drže i vojsku, upravo na lik franačkih vladara. Siagrije naslijedi oca Egidija, pa je i u tom pogledu kano kralj. Kao kralja svog već i Egidija bijahu Franci za neko vrijeme uzeli. Ele Hlodoveg i Siagrije donekud stoje na jednako. Po germansku poruči Hlodoveg „kralju Rimljana“, da odredi dan i mjesto za boj. Ovaj se odazva izazivu.[1] Bješe ročište u polju kraj grada Suesiona (Soissons), Siagrijeva sjedišta. Doveo mlagjani franački kralj neke tri hiljade svojih momaka; toliko, valjda, priveo i Ragnahar, rogjak njegov, kralj u Cambrai. Pozvan, da se združi, dogje i treći Meroving, kralj Hararik, ali s namjerom, da gleda, čija će ruka biti, pa da priteče pobjedniku i š njim dijeli plijen. Slomi se Siagrijeva vojska, i on pobjegne preko Seine, onda i preko Loire, ka kralju Vizigotâ, Alariku II, u Tolozu. Porukom odmah zaprijeti Hlodoveg, ištući, neka mu Rimljanina predade, a Alarik, „bojeći se, e bi na se navratio gnjev Franaka, izruči odaslanicima, pošto su Goti plašljive ćudi, Siagrija okovana“, pripovijeda Gregorije[2] arijanskim Gotima neprijazan. Nego, Vizigoti ne bijahu nizašto plašivice, niti Hlodoveg tada toliko silan. Alarik, po svoj prilici, nije mario, da glavu tare radi Rimljanina, radi vlastelja iz Egidijeve kuće, koja za dugo spriječi Vizigotima prelaz u sjevernu Galiju, s onu

[1] Ib. Sada u Njemačkoj, na mnogoj strani, očita je težnja od Hlodovega napraviti neku umjetnu prikazu, koja po prilici postoji toliko, koliko bitišu vitezi u nereelnim romanima tako zvane romantične škole. Pa i sam G. Bornhak, u svojoj inače vrlo cijenjenoj: *Geschichte der Franken unter den Merowingern*, Greifswald 1863, I Th. s 197—9, iznosi na vidjelo Hlodovega, već u ranoj mladosti, više kao političara s velikom zamišlju (grosse Idee), nego li kao ljuta osvajača naprosto, kakva nam ga predočuju izvori. Bistra historija, što ne gleda ko je ko, upotrebljava drugu stvarniju psihologiju. U ostalom, ova se primjedba trijeznoga Bornhaka malo tiče.

[2] Ib.

stranu Loire. Hlodoveg Siagrija baci u tamnicu, i potajno zatim dade ga ubiti mačem.

Što je ono krišom učinio, možda je to bilo zbog nekog obzira spram Rimljana. Hlodovegu nije koristilo, da ih preko mjere ozlovolji i ražesti. Bitka kod Soissona ne riješi cio posao, ne podvrže sve dotle slobodne Rimljane Hlodovegu. I ako razvezane s padom Siagrijevim, municipije davale otpora. Pred Francima planu kojegdje mjesni patriotizam; tako, na primjer, Pariz, u blizini Soissona, odolje franačkoj opsadi, veli se, za dugih pet ili deset godina. U opće je reći, da je Hlodovegu trebalo pet godina dok zavlada do Seine, i još duže, dok doprije do Loire. A kretao se Rimljanima u pomoć narod iz Armorike. Zvala se ovako zemlja galskih Britana. U toj zapadnoj krajini Galije, u današnjoj Bretagni i Normandiji, bijaše na domu preostatak Kelta, koji sačuvaše po zabitnom položaju, a ponegdje radi šipraga i močvare, narodno svoje obilježje.[1] Ne primi ih se latinština, te govorili vlastitim jezikom, no, dugo budući rimski podanici, privrgoše se rimskoj civilizaciji, pa i Hristovoj vjeri. Ratoborni, vrstali su se svejednako u pregjašnje vojne redove; nosili se po rimsku.[2] Sad, pri razoru carstva, mržahu na Franke, varvare i pogane. I š njima imao se boriti Hlodoveg. Nalazio možda otpora, tamo amo, i u soldatâ iz vojničkih obitelji, kojima carstvo dade zemalja na uzvrat soldatske službe od oca na sina. Ovi se docnije prisloniše Hlodovegu. Nego se Bretoni utišaše tek onda, kad su Franci kršteni, pa stali jedni i drugi stupati megju sobom u brakove. Istom god. 502 podvrže se Armorika franačkome kralju. Ipak Bretoni u sjevero-zapadnom poluostrvu Galije, odlučeni jezikom, toliko od Franaka, koliko od Latina, a ćudi prevrtljive, zadavati će brige mnogome nasljedniku Hlodovegovu. Njima će vladati uvijek jedan rogjeni „comes“, ili „dux“.[3]

Hlodoveg bio mlad i mnogobožac, ali čisto uvidio potrebu nekog štegjenja Latina i katoličke jerarhije naročito. To je razabrati iz jedne zgode, što se desi odmah iza boja soissonskog. Pobjedonosni Franci nakupili se plijena. Opljačkane *villae* rimske; opljačkane kuće i same crkve po gradovima; razlomljeni sarkofazi bogatašâ. Megju otetim crkovnim posugjem nalazio se i jedan pehar, valjda kalež,

---

[1] Od prilike, na istom zemljištu francuska revolucija upozna upornu Vandeju.

[2] Procopii De Bello Goth. l. I, c. 12.

[3] Po gotovo kralj. Vrijedan je pažnje izraz Gregorov (l. IV, c. 4.): „comites, non reges, appellati sunt“.

vanredne veličine i ljepote, što ga odniješe, veli se, iz crkve u gradu Remi (Reims), gdje je vladikovao Remigije.[1] Već od prije bijahu poznati Remigije i Hlodoveg. Episkop odaslao svog čovjeka kralju s molbom, da mu, ako ništa drugo od posvećenih sudova, a ono makar taj kalež vrati. „Idi za mnom u Soissons, jer se tu ima dijeliti sve, što je zaplijenjeno, pa kad meni tu posudu žrijeb doznači, učiniću tvome papi po volji",[2] reče kralj. Iza svake franačke pobjede bilo je po cestama gledati, kako se voze kola natovarena ispljačkanom robom i blagom; kako slijede duge povorke suznih i žalosnih zarobljenika. Soissons prvi pao, te se ondje natrpao i prvi plijen, da se megju Franke ižrijeba; kraljevski dio imao, dašto, biti najveći, ali po stanovitom pravilu. Pred sabranim šićarom, kralj se obrati Francima: „Hrabri moji junaci, ja vas molim, da meni mimo moj dio ne uskratite ovaj sud". Svi će pametniji na to: „Slavni kralju, eto tvoje je sve, što nam je pod očima; i mi sami stojimo pod tvojom zapovijegju. Čini, šta ti drago. Tvojoj moći niko se ne smije oduprijeti". No skoči jedan Franak i povikne: „Odovle ne ćeš ništa uzeti, već samo ono, što čisti žrijeb tebi daje!" i svojom sjekirom lupi u sud. Od čuda svi zinuše, kralj mûčke uze sud i dade ga episkopovu odaslaniku. Svanu prvi marta nastajne godine. Svakog oružanog Franka stezala dužnost, da se u taj dan kralju prikaže, na općoj smotri. Hlodoveg pregledao vojsku, pa gdje dogje pred onog Franka, reče mu: „Ta niko ne nosi tako rgjavo oružje, kao ti. Ne valja ti ni koplje, ni mač, ni sjekira!" Istrže mu sjekiru i hiti na zemlju, a kad se Franak saže, da je podigne, zamahnu Hlodoveg sjekirom svojom i rasječe mu glavu. „Tako si ti u Soissonu", reče, „s onim peharom uradio!"

Ženi se Hlodehildom. Uvrjedu, koju ćutke podnese kralj pred divljim Francima, oko plijena sabranim, osveti vojskovogja na narodnoj smotri. „S tim u sve ljude on utjera strah i trepet".[3] O dogagjaju za cijelo premišljali dugo Franci, kad ih sa polja od marta mjeseca, „märzfeld", otpusti kući. Ne griješimo cijeneći, da su sa svoje strane Latini i njihovi sveštenici željni bili, sve gledali, kako bi strašnog mladog poganina pridobili sebi, obrativši ga u svoju vjeru. Sveštenici se dosta načekali, sve dok im ne pomože ženska glava, god. 492 ili 493. Zvala se Hrotehilda ili Hlodehilda (Hrod-

[1] Fred. Epit., c. 16.
[2] Greg. l. II. c. 27. Do VI vijeka u opće episkopi nazivaju se pape.
[3] Ib.

hild, Hlotilda), i bila od porodice burgundskih kraljeva. U toj kući počinjena su grozna nedjela. Gundeuk, kralj Burgundâ, ostavi nakon sebe četiri sina: Gundobada, Godegisela, Hilperika i Godomara. Spomenusmo Gundobada, pomagača Odovakru u Italiji protiv Teoderika. Brata Hilperika, suvladara ili podvladara u Genavi, valjda katolika, on probode mačem, i ženi mu dade objesiti kamen o vrat, te s njom u rijeku Rodan, zar kao s tobožnjom magjionicom, po običaju davnih Germanâ: dvojici muške im djece odsječena je glava i trupla bačena u jedan bunar. Brata Godomara možda takogje smaknu. Ostadoše dvije Hilperikove ćeri: starija, Hrona, zakoludri se: mlagja, Hlodehilda, priča se mutno, daleko od stričeva dvora u Lugdunu, održa se i ona katolikinjom u Genavi. Velikom većinom u to vrijeme Burgundi, i kraljevski im dom, slijegjahu vjeru Arijevu, no kakve su hristjanke dvije nesrećnice, može biti da je malo ko od njih mario, svakako pustiše na miru i jednu i drugu žensku. Oko glasovite i posljedicama svojim preznamenite Hlodovegove ženidbe svila se na debelo pobožna legenda, iz koje, kao prilično istini, ili barem od istine ne mnogo daleko, vadimo tek ovo, naročito po pripovijedanju kašnjega Fredegara. Ko hoće da i cijelo pričanje zabaci, prosto mu. Poslanici franačkoga kralja često dolazili državnim poslom u Burgundiju, gdje spaziše Hlodehildu. Kraljevska djevojka bila i krasna i pametna. Ovo kazaše poslanici na povratku svome gospodaru, koji poslije neke prve ženidbe u rogjenome narodu zaželje se hvaljene kraljevne u Burgundiji. Njoj potajno dade izručiti vjerenički prsten, pak otpremi stricu joj odaslanstvo sa jednim zlatnim solidom i jednim srebrnim dinarom, da je ovako kupnjom po germanskom običaju zaprosi. Odbiti prosidbu ne usudi se Gundobad, te prepusti Hlodehildu franačkim svatovima i priloži joj, takogje po običaju, pristojnu kraljevsku prćiju. Ali po polasku, sutradan, nestašni varvar pokaja se i posla potjeru za blagom i sinovicom. Uzalud. Srčana i dosjetljiva Hlodehilda, istom se bila poodmakla od Vienne, tvrdog Gundobadova grada, namah ostavi svoja kola, vučena volovima, uzjahnu na čilog konja i do malo uskoči u Franačku. Prije nego što će preći megju, Germanka ne odolje srcu, te dade po družini svojoj koješta spaliti na toj prokletoj stričevoj zemlji. Gundobad jedva mogao natovarenu prćiju da zaustavi, pak i tu poslije izruči na prijetnje franačkoga kralja.

Ženska ovakog srca i hitrine imala je utjecati na čovjeka, kao Hlodovega. Revna hristjanka, odmah ona pokuša, da muža svojoj vjeri obrne. U prve jalov joj trud, jer kralj Meroving od koljena

silnog morskog boga, a i sam u svemu silodrcan, bješe zalupani poganin. Gregorije čisto pogagja žicu duševnog raspoloženja jednog Merovinga, kad nam Hlodovega prikazuje, gdje ženi, koja mu govoraše o ništavosti bogova, o jedinom tvorcu Bogu, o raspetom Isusu, Božjemu sinu, a skromnome sinu Marijinu, ovako prigovara: „Ama nije u čemu moćan taj vaš bog, pa, šta više, nije niti od bogovskoga koljena".[1] Ipak izmoli Hlodehilda, da im bude kršteno prvo dijete, Ingomar. Ne bi li muža zasjenila, dade kraljica svečano ukrasiti sagovima crkvu krštenja; ali umre dijete već u prvoj nedjelji dana, u krsnim bijelim pelenama. Kralju niko ne izbi iz glave, da ga začara voda, kojom ga poliše. Pun žuči, reče: „Čedo bilo bi živo, da je osvećeno u ime mojih bogova; kršteno u ime vašeg boga, eto umrije". Rodi kraljica i drugog sina, Hlodomera. Mogla ljubljena žena i ovog da podvrgne krštenju, no i ovaj pobolje se jednako. „Dašto da će i njemu biti, kao i bratu; brzo nestaće ga, kršten je u ime vašega Hrista!" osječe se, razjegjeni Hlodoveg. Na svu sreću dijete ozdravi, „molitvom majke po volji Gospodinovoj", primjećuje Gregorije.

Alamanski rat i krštenje Hlodovegovo. Ni kralj, ni njegovi Franci, još se ne otresoše poganstva. Kako da se odreku svojih lijepih žrtava proljetnih, ljetnih i jesenskih, kad se narod okupljao oko kralja sveštenika, koji bi prirodnim bogovima usrdno zahvalio na radosti svijetlog proljeća i veselju plodovite jeseni? A kako bez zazivanja ratobornih visokih bića, o istim godovima, da se narodna smotra i skupština pod oružjem održi, naročito ona u martu mjesecu, uoči ore za junake, rata vesela? Nego se Hlodovegu, uz ženu hristjanku i krštavanu djecu, ipak nešto poljulja mišljenje o moći i plemenitosti germanskih bogova. Iz stare vjere izvuče ga najposlije pobjeda nad preljutim poganima, nad Alamanima, kojima štovani isti bogovi ne će pomoći u god. 496. Iz dana u dan povećavao se ugled Hlodovegu. Sve to više četa, željnih boja i pljačke, skupljalo se pod rukom smionoga franačkog vogje; no rasla jednako zavist i natjecanje drugih Germanâ. Već god. 491 on se imao boriti sa Torinzima, bili ovi neko manje franačko pleme pri ušćima Moze i Vaala, ili bili poznato poveće pleme Toringâ (Hermundura), susjeda Francima u istočnoj strani Njemačke. Potuče ih Hlodoveg. Ali mrdniji mu posao s Alamanima. Ovi, po značenju naziva im, „svakojaki ljudi" bijahu kao zgusnuti talog njemačke ljutine, a donle

[1] L. II, c. 29.

glasitiji od Franaka. Mrzili na sve romansko, koje oni gotovo i istriješe, kud god zahvatili. U njih sa osvojenicima nema diobe baština. Otevši Rimljanima lijepu zemlju na desnoj i na lijevoj obali gornje Rajne (Agri Decumates i Germania Superior), dopirali su na sjeveru do rijeke Majne, na istoku do rijeke Lecha. Sadašnju Alzaciju i Švajcarsku istočnu zapremiše oko god. 472. Za Alamanima, odasvud sabranima, obično pristajali i srasli se Suebi, negda Jutunzi, koji š njima, megjeći s istoka i vrlo srodni, docnije sastaviše švapsko njemačko pleme. Mjesto da se oni preliju u Romane, provincijali romanski, budući manjina, preliše se u njih, na pritisnutim mjestima. Regbi, da od franačkoga saveza alamanski bijaše jači. Svakako, u dugoj borbi s rimskim carstvom duž Rajne, od Franaka su opasniji razbijači svagda nasrtljivi Alamani. „Taj ljuti narod", piše Amijan, „već od prvog svog postanka mijenom sreće gine, a kad tamo opet raste tako, kao da je tokom dugog vremena netaknut ostao".[1] U IV vijeku, nad njim iznese Julijan germanske svoje velike pobjede; protiv njega Valentinijan I silnim utvrdama ojača Rajnu. Malo zatim, u istom vijeku, pominje se i prvi sukob izmegju Alamanâ i Franaka. Alamanski kralj, oholi Makrijan, upade u Franciju, harajući je, pa peginu zasjedom franačkog poglavara Melobauda. U Alamaniji, kao što i u Franciji, dok ne bi časovita ratna potreba jednog vojskovogju nametnula, vladahu pojedini kraljići. Ukupni narod alamanski težio je sada preko Majne na sjever, te u vrijeme Hilperika, Hlodovegova oca, provali u zemlju ripuarskih Franaka. Pomoću susjednih Saksa Hilperik suzbi oni nasrtaj. God. 496 eto navala se ponavlja, žešća, osudnija. Hlodoveg priteče u pomoć Ripuarima i kralju im Sigibertu, svom rogjaku možda, koji sjegjaše u Kölnu. Boj je kod Zülpicha,[2] sječa užasna. Franačka sva vojska već se koleblje. U očajnosti, sjeti se Hlodoveg Boga svoje žene. Podiže suzne oči k nebu, kazuje Gregorije, i pomoli se: „Isuse Hriste, za tebe veli Hlodehilda, da si sin živoga Boga. Ja tebe sad prizivam!"[3] Novim rsom srznu kralj junak, a za njim Franci. U franačkoj vojsci bilo i Rimljana, dašto hristjana, megju kojima i Aurelijan, te se docnije spominje kao vojvoda (dux); naosob njih valjda ohrabri Hlodovegov

[1] L. XVIII, c. 5.

[2] Tolbiacum, ne daleko od Kölna, megju Bonnom i Jülichom. Oslanjajući se na jednu vijest, po kojoj pobjedonosni Hlodoveg sa bojnog polja vraća se preko Toula, sad neki hoće, da je bojište bilo negdje na gornjoj Rajni.

[3] L. II, c. 30.

priziv. Pade kralj Alamanâ, i ovi, to vidjevši, uzmaknuše i pleći dadoše.

Ta je pobjeda presudna. Megju njemačkim plemenima uspostavljena je premoć Franaka, posred Saksâ, Alamanâ i potonjih Bajovara: Torinzi će se s vremenom, nakon što češće budu pobijeni, preliti u Franke. Po onoj pobjedi sva alamanska zemlja amo od Rajne, osim Elsasa, gotovo se raseli i učini se svojina Franaka. I preko Rajne ovima pripade predio megju donjom Majnom i Neckarom; preostala Alamanija, južna, ako i samosvojna u upotrebi domaćih zakonskih običaja, naskoro slušati će u ratu franačku zapovijed. Hlodoveg ne nametnu Alamanima vjeru u Hrista, te se idolopoklonstvo u njih dosta dugo održa, kod većine preko VI vijeka; ali Hlodovegova djeca već daju im pisani zakonik: „Lex Alamannorum". Mnogi Alamani, ne snoseći novu sudbinu, pribjegoše k Teoderiku u Italiju. Sad za prvi put veliki kralj Ostrogotâ posreduje i nalazi se licem k licu s kraljem Franaka, pobjedom uzdignutim. Šalje mu poslanike s pismom, što nam sačuva Kasiodor.[1] Raduje mu se, što on „srećno povede u nove bojeve narod Franaka, koji se poodavno ulijenio bio"; eto mu je „znamenito slavodobiće, kad preoštri Alaman sad u strahu prinugjen je moliti za spas života"; neka Hlodovegu „bude dosta, što pokleknu alamanski kralj i gordost onih ljudi; dosta, što bezbrojni narod podleže ili maču, ili sužanjstvu"; smatra kao svoju slavu svaki napredak Hlodovegov, i „cijeni, kadgod ima o njemu veselih glasova, da to koristi i kraljestvu Italije". Ovdje Teoderik osjeća čisto germanski. Franački kralj bio njemu i šura. Prijateljsko posredovanje Teoderikovo, pa i moć njegova, poluči, da umanjena gore pomenuta južna Alamanija ostade za onda pod pokroviteljstvom Ostrogotâ. Ovi će je ustupiti kašnje Francima, u velikome ratu s Justinijanom.

Svladatelja ljute Alamanije uznosila pjesma. Brujale germanske strune; do brza brujaće i rimske.[2] Drugom se slavom jamačno tada glasio tridesetogodišnji Hlodoveg; drugojačije pred pobjednikom Rim-

[1] Var. II, 41. Hlodovegu ime je Luduin, u tome pismu.

[2] U ovom povodu spominjemo još jedno dopisivanje megju Teoderikom i Hlodovegom, i ako je to bilo docnije. Prvoga zamoli ovaj, da mu u Italiji nagje vješta citareda, koji bi ga, gudeći i pjevajući, razdragao prilikom gozbe, kao što bijaše običaj i u Teoderika. U zbirci Kasiodorovoj (Var. II, 40) mi još posjedujemo Teoderikovo pismo na glasovitog patricija Boetija, neka mu on najboljeg citareda naznači, „facturus aliquid Orphei, quum dulci sono gentilium fera corda domuerit". Taki rimski citaredi pjevali za cijelo i slavu kraljevu. Franci je pjevali uz germansku harfu.

ljanâ, Toringâ i Alamanâ iskazivalo se poštovanje i strah, nego li onda, kad sa tri četiri tisuće svoje momčadi prvom na osvajanje izigje iz malenoga grada Doornika. Za to kad puče glas, da će se ubojiti kralj krstiti, te hoće megju katolike da se ubroji, radosti rimskoga sveštenstva ne bi kraja. I zbilja spremalo se krštenje u onoj istoj god. 496. U stravičnom boju s alamanskom vojskom izgubi Hlodoveg vjeru u svoje bogove, u nemoćne Wodana, Zia, Donara. Ne pomože njemu ni Wodanovo koplje, ni Zijev mač, ni Donarov grom. Napokon ispuni se duga želja Hlodehildina. Kad se kralj vrati s vojske i teškog rata, kraljica u tajnom dogovoru s vrlo znanim episkopom Remigijem,[1] koga dozva iz Reima, udesi preobraćenje muža. Sveštenik uvijek od izgleda, učen, rječit, Remigije najljepše nagovarao kralja. I sam Hlodoveg uvidio, da mu latinska vjera zbližava Rimljane i utvrgjuje njegovo gospostvo u Galiji, no se opet pobojavao svojih Franaka, ogreznutih u poganštini, i tu bojazan očitova Remigiju. Za rukom pogje posao i preko nade. Franci, već duže boraveći na pitomoj zemlji izvan šuma germanskih, u prosvjetnom okrugu usred Latinije, daleko od osvećenih visova i gajeva, daleko od svečanih bogovskih drevnih oltara, ti Franci bijahu nekako malaksali u staroj vjeri. Kralj, kad prvacima i družini oko sebe izjasni svoju namjeru, ne nagje otpora. Krštenje je izvršeno licem na božić. S rogjenjem Hristovim imao se u Reimu slaviti preporod franački. Znao Remigije tu slavu da presjajno uredi, kako bi kralja varvarina i njegove Franke zasjenio. Crkva uz krstionicu stajaše van grada. Sve do nje prostrti su šareni sagovi. Nego, obraćenicima i pokrštenicima pristaje naročito bjelina. Crkva je urešena bijelim zavjesima; množija svijećâ od mirisavog voska zapali se po njoj i po krstionici; svakome bliješte oči, i „prisutnici misle, da su preneseni u miomirise nebeske“.[2] Po docnijoj vijesti, u žiću sv. Remigija, Hlodoveg, ulazeći u crkvu, zadivljen bio bi Remigija zapitao: „Zar je ovo ono kraljestvo Božje, koje mi ti obeća?“ Kralj najprvi prigje episkopu, da ga krsti, i ovaj njemu reče: „Sagni vrat, upitomljeni Sugambre; obožavaj, što si spaljivao, spali, što si obožavao!“[3] Uz

---

[1] Još prije ovog vremena, Sidonije, pišući njemu (l. IX, ep. 7), hvali mu vanredni dar govora, „eloquium exundans atque ineffabile“.

[2] Greg. Tur. l. II, c. 31.

[3] „Sanctus Dei sic infit ore facundo: Mitis depone colla, Sicamber: adora quod incendisti, incende quod adorasti!“ Ove glasovite riječi Gregorije uze, regbi, iz savremene pjesme. U njima donekle još odjekuju egzametri.

kralja prigrli krst i sestra mu Albofleda, koja brzo zatim preminu, a druga mu sestra, Lantehilda, pregje iz arijanstva u katoličanstvo. Poganstva ostavi se tada više od tri hiljade Franaka, izmegju kojih valjda deseti dio bijaše od vigjenijih. Poneki, najzatucaniji, odbjegoše Hlodovega i odoše drugom salijskom Merovingu, Ragnaharu. Ripuari, dakako, ostadoše pogani.

Nego i cio franački narod, ne dugo potom, malo a malo prihvati katoličku vjeru. Primjer kralja, nepobjednog junaka, utjecao na mnoge Franke. Za kraljem pristajali osobito Franci ugledniji. U najdubljim slojevima prostoga naroda, kao što naravno, ne iskopa se odmah tradicionalna vjera otaca; stara vjera dapače, i ako po mogućnosti gušena od Hlodovegovih nasljednika, istraja, tamo amo, u odebljim vriježama preko čitavog merovinškog doba; no prvi korak kralja Hlodovega bješe opet za religiju odlučan. Gregorije ga naziva „novim Konstantinom“. Dizali u nebesa novog obraćenika, koji se ne zavede, kao sestra mu Lantehilda u prvi mah, za germanskim kraljevima Arijeve vjere unaokolo. On nije „rastrojavao blaženu Trojicu“, već nasuprot vjerovao, e je „Sin bivao s Ocem, ne poslije vremena, nego prije svih vremena“.[1] Sve goli arijani u ono doba bijahu kralj ostrogotski u Italiji, vizigotski u Galiji i Hispaniji, burgundski u Galiji, vandalski u Africi; bijahu neznabošci kraljići anglo-saski u Britaniji; car Anastazije u Istoku, ševrdao megju Eutihovom jeresi i maniheizmom. Od ondašnjih vladalaca eto jedinog franačkoga kralja neporočna u vjeri. Pa taj obraćenik bio i jemac, da ne će čitavo germanstvo prigrliti Arija, čija dogma već se uvlačila i u sami kraljevski dom Franaka, kako nam kaže primjer dviju sestara Hlodovegovih, Lantehilde i Audoflede, udate za Teoderika. Domašaj velikog dogagjaja shvatiše odmah savremeni sveštenici. Hlodovegu živo čestita papa Anastazije II (496—8): kralj oveselio majku crkvu, pa će i ona njega uzdarjem pobjede nad neprijateljima izokolnim. Šibalo se na Gote i Burgunde jeretike. Tugj podanik iz arijanske Burgundije, episkop u Vienni Avit, pobornik vjere i retor na glasu, klikuje franačkom vladaocu, u pismu s retorskim dosjetkama: „Sa zapadnih strana zablista plamen nove svjetlosti u ne novog kralja“.[2] I doista ono obraćenje u svakom pogledu bijaše čin važnosti vanredne. Za zapadnu crkvu uždi se kandilo, koje će rasvijetliti, na posljetku, sve Germane, i megju njima čuvati će se, nigdje neugašeno, čak do kraja srednjega

[1] Greg. Tur. l. II, c. 2—I prologus.
[2] Mansi. T. VIII, p. 175—7.

vijeka. Ili nagovorom, ili silom franačkom, pokrsti se Germanija; franačke ili germanske kraljevne doprinesoše preobraćaju Anglo-Saksâ, Langobardâ, a valjda i Vizigotâ. Za Rimljane u Galiji pak vjersko ujedinjenje s Francima bude neprocjeniva sreća. Dosta nam pogledati na bijes, iskaljen na Rimljanima, od inovjernih Vandala u Africi, od Langobardâ u Italiji, od Anglo-Saksa u Britaniji, za prvih doba osvajanja njihova. Bez takih velikih muka progje Galija. A Franci brojahu se u najobjesnije i najljuće Germane. I za same Franke bude spasonosno djelo Hlodovegovo. Država im nije podrivana muklim radom većine podanikâ, neutoljivom vjerskom mržnjom Latina. Franak, krut i usilan, gleda, dašto, dosta prezirno na skučeno Latinče, ali izmegju obojega ne zija jaz pune odvratnosti; s vremenom hoće oba da u istu stopu stanu i narodno obilježje biti će im jedno. Poneke ulomke od polomljene Siagrijeve rimske vojske franački kralj bio već prihvatio pod svoju zastavu; oni sada tješnje prianjali uz novog gospodara. Razumljivo je, dakle, da su svi Romani, sveštenici i pučanstvo, toliko veličali krštenje Hlodovegovo. Trepetaj velikog dogagjaja dugo istraja, te odjeknu preko potonjih pokoljenja. Pričalo se docnije, da se Hlodoveg ujedno i krsti i okruni; da ga pomaza Remigije svetim uljem, što s neba u posudi donese čudnovata golubica.[1] Prozvaše Hlodovega prvorogjenim sinom crkve; njega, i njegove nasljednike, kraljem „hristjanskim" i „najhristianskijim".[2] Nego, u pokrštenika Hlodovega slaba bijaše religija duše. Ostade, u cjelosti, Franak. Poslije izvršenog krštenja, dok jednom Remigije njemu čitaše iz evangjelja muku Isusovu, ispade mu uzvik: „Ah, da sam ja bio tamo sa svojim Francima, da mu uvrjedu osvetim!"[3]

Hlodoveg bi da osveti ondje, gdje Isus prašta. Pa katolik Hlodoveg javlja se i osvetnikom svoje crkve protiv arijanskih Vizigota i Burgunda. Na ovim potonjima on hoće da mačem pokaje i nedjelo, počinjeno na domu žene mu Hlodehilde. Dakako, da je Hlodoveg u prvom redu, po urogjenoj mu ćudi, ratnik ljut i neukrotiv; no ujedno njega gone još sporedni razlozi vjere i osvete. Ubojnik i osvajač, a nešto i branič katoličanstva, pa i germanski osvetnik svojadi, franački se kralj sprema na podvlaštenje Galije. Prvi su na udaru Burgundi.

[1] Ulje da nije nikad presisalo, pa su njim u Reimu za kraljeve pomazivani Kapetinzi, dok 1794 god. potriješe posudu Jakobini.

[2] „Christianus" u govoru VI vijeka znači: pravovjerni (Greg., passim). Pravovjerni carevi u Bizantiji takogje su „christianissimi principes".

[3] Fred. epit. c. 21.

Burgundioni. Već u I vijeku poslije Hr. Rimljanima poznati su Burgundioni, kao dio roda vandalskog. Sjegjahu na istočnom kraju Germanije, megju Odrom i Vislom do Baltičkog mora, u blizini Gotâ i leto-slavenskih plemena. U ljutome Germanstvu prilično pitomi, čini se, da se donekud odučiše od života pretežno čobanskog i lovačkog, i privikoše zemljoradnji, podižući oveće varoši i sebi stanove od drveta čvršće i zgodnije, otkud možda ime „Burgundio“, gotski „Baurgundja“, po „baurgs“, tvrgja, grad.[1] Gotski jezik tumači imena i poneke preostale riječi burgundske, pa prilika je, da Burgundioni, ili Burgundi, u davnini ponikoše u pučanstvu vandalsko-gotskom. Bizantinac VI vijeka, Agatija, kaže ih Gotima: „narod je ovaj gotski i odličan sa osobite bojne vještine“.[2] Kad u III vijeku silna provala čistih Gota razveja kojekuda mnogo germansko pleme, dotad nastanjeno u porječju Visle, onda su i Burgundi, o polovini onog vijeka, slomljeni od Gepidâ i bačeni na daleki zapad. Tukoše se s Alamanima, pa i naseliše do njih istočno, a u blizini Romanije. Prečesto svagjali se s ovim svojim susjedima radi megja i posjeda nekih solana. Poče onda diplomacija carstva njih još većma podjarivati, te ih uzimala kao saveznike u alamanskim ratovima. Upotrebi ih u tome osobito Valentinijan I, u IV vijeku. Raspolažući ratobornom i brojnom mlagjarijom, burgundski narod bješe onda opasan drugim Germanima unaokolo, pa valjano pomože Rimljanima pri straženju najslabije im granice, tako zvanog *Limes,* megju gornjom Rajnom i gornjim Dunavom. Oko god. 370 primaklo se desnoj strani Rajne 80,000 oružanih Burgunda. Obično prijateljevanje s Rimom pregje njima u naviku tako, da su kazivali, e su oni rimska djeca, „suboles Romana“.[3] Osim ovog dosta postojanog savezništva i privrženosti carstvu, kome kroz čitavi IV vijek nikad ništa na žao ne činiše, lučilo ih od ostalih Germana tadašnjih još jedno: imahu čudnu političku uredbu. Veliki im sveštenik, nazivom „sinistus“, vrši sjajni čin doživotno, dočim kralj, „hendinos“, lišava se vlasti, zadesi li narod nedaća boja nesrećna ili gladinje ljute.[4]

---

[1] Vidi u A. Jahn-a: *Die Geschichte der Burgundionen und Burgundiens,* Halle 1874, I B., s. 18—9 i 196—7.

[2] L. I, c. 3.

[3] Ammiani l. XXVIII, c. 5. Po nepouzdanim vijestima, prijateljstvo nastalo čak u vrijeme ono, kad pastorak Augustov, Druzo, smišljaše osvojenje Germanije.

[4] Ib. Gotski, „kindins“ je poglavar, a „sinista“ starješina (Jahn, Gesch. der Burg. I B., s. 79—82). Što se tiče skinuća kralja, to do-

U početku V vijeka, kad zaredi germanska velika seoba, naprijed se pomakoše i Burgundi, sami provalivši kroz rastvoreni *limes*. God. 413 nalaze se na galskoj zemlji. Sjede do Rajne, u provinciji „Germania superior“, na strani joj sjevernoj, od prilike u današnjem Pfalzu. Vodio ih kralj Gundikar (Gundahar), dok manji dio naroda ostade onamo od rijeke. Podvrgoše se caru Honoriju, kao „hospites“ i čuvari megje. Nego se do skora stali razmicati ka zapadu, po rimskoj zemlji. Aecije, koji je kanio Galiju pročistiti od Germanâ, potuče ih god. 435, pa nabaci na njih, godinu zatim, i svoje plaćenike Hune. Ovi ih poraziše tako, da do 20,000 njih pokri bojno polje; sa svojom braćom i malne cijelim rodom tu pade i kralj Gundahar. Izlomljeni Burgundi vrnuti su, 443 god., k jugu u drugu postojbinu Sabaudiju, gdje se oni pritisnuše k Alpama, za neko vrijeme. U Sabaudiju, veću od današnje Savojske, po prilici s glavnim mjestom Genevom, smjesti ih carska vlast, opet kao gostove, koji za onda od posjednika rimskih primiše valjda sami treći dio baština. Čini se, da ih je vodio Gundeuk, Gundaharov sin, i da je ovaj sjedio u Genevi. Isti kralj izvede na Atilu Burgunde, rimske federate. God. 456, takogje kao federati, skupa s Vizigotima tuku Suebe u Hispaniji. Ali zapadno carstvo hrlilo k propasti. Burgundi iz Sabaudije proširuju se, već počinjući od god. 457, k zapadu, k sjeveru, onda i k jugu, postajući susjedi Vizigotima. Da je car Antemije god. 470, u zapari svog doba, sklopio s Gundeukom nagodbu o namjeni baština, sumnjivo je veoma. Burgundi sami latiše se diobe, koja već iz prva, ili kašnje, bude evo ovaka. Gostovima rimski veći posjednici ustupiše trećinu vlastitih robova, a dvije trećine latifundija, dočim su voćnjaci, pašnjaci i gajevi podijeljeni na pola. Oveća pasišta i šume ostaše neparcelirane, Burgundima i Rimljanima zajedničko dobro. Pri krčevini na jednoj strani, i strani drugoj pripada jednak prostor. Kod takove na tanko provedene diobe vigja se neka obazrivost spram Rimljana. Svoje baštine, „sortes“, varvari možda megju sebe iždrijebaše. Kojima ne dostajalo posjeda, ili ga ne imali, ti zaragjivali sebi kruh kao drvodjelje vrlo vješte. Takim zanatom mnogi se bavili, naročito ljudi niže ruke i roblje, no polje i marva zanimali najviše slobodna Burgunda. Burgundskim članovima rodova, „faramannen“, usrećenim lijepim baštinama, hoće da prilaze i mnogi od Burgundâ, što ostadoše preko Rajne. Nego zakon od god. 501 novome došljaku odrediti će baštinu

lažaše iz germanske davnine. Švedi katkad žrtvovali kralja u vrijeme gladno, Saksi pri ratnoj nesreći. Poganski su kraljevi bogodani, pa je do njih milost i nemilost bogova.

bez roblja, a tek polovnu, iz rimskog posjeda. Gore pomenuti Gundeuk bješe djed Hlodehildin.

Kad je razvrgnuta i podijeljena sva zapadna carevina, dopade Burgundima, ako i ne velika, a to prelijepa zemlja, natapana Rodanom i Sauconnom (Saone), od megje alamanske dolje do Druentie (Durance), od gornjeg Ligera (Loire) do u visoke Alpe. Varvarskom seobom i ratovanjem jošte onuda ne obruni se cijelo cvijeće rimskog naprednog rada, pa ti pitomiji Germani nalažahu se na tenani sa bogatim oranicama i pašnjacima, uz ugodni lov po šumama alpinskim. Pod blažom njihovom rukom Burgundija ostade krajina najprosvjećenija u pogermanjenoj Galiji. Prijekom potrebom vodstva i čvrste obrane pri seobi, a i prihvaćenim hristjanstvom na rimskoj zemlji, utvrdi se kraljevski rod Gundeukov ili Gundevegov.[1] Kraljevi burgundski svagda se dičili, što su visoki dostojnici Rima, vojni magistri i patriciji.

Nakon pomenute nagodbe o razdiobi baština, niti kraljevi, ni njihovi Burgundi, ne zadirahu, što mi znamo, u Romane, s kojima su se nekud i slagali. Već odmah iz početka oni postupiše najblaže. Svjedočanstva sva ističu spokojnu im ćud i nastojanje, da žive s Romanima kao s braćom. Malo kad se s Rimom svadiše. Burgundski došljaci bijahu lijepi i krepki tijelom, visoki rastom mimo sve Germane, stasiti ljudi od hvata i preko. Sidonije, koji se mnogo bavio megju njima, zove ih „septipedes", čovječine od sedam stopa.[2] I sada, u Bourgogni i u zapadnoj Švajcarskoj, susretati je dosta ljudi plavookih i plavokosih velikog rasta, vjerovatna to natraga Burgundionâ. Isto i poveći gvosci vojničkih pasova u burgundskim grobovima pokazuju na atletske osobe. Ove osobe, u ostalom, sapinjala neka tromost; njima odnemagalo i oružje, manje zgodno od franačkoga, kako je u grobovima vidjeti. Ipak, na bojnom polju bilo bojati se pješaka burgundskih, jakih ljudeskara, što bi prsimice nasrtale ponajviše s kratkim čvrstim mačem jednosječnim poput nožine (semispatha), a katkad s topuzinom i s kopljem. Strijeljati, ili čim se bacati, malo voljeli; konje jahale tek čete plemićâ uz kralja. Časnici na konju imali mač dvosječni (spatha). Pjesnik Sidonije ove krupne svoje „patrone" prigodom hvali i gladi; oko njih maže, i oni oko

[1] Po jednoj vijesti, inače osamljenoj, bila bi se istrla stara kraljevska loza s Gundaharom, koji uz rodbinu pado u boju sa Hunima. Čini se naprotiv, da je Gundeuk (Gundeveg) sin Gundaharu, koji ima za oca Gibiku, hrek porodici. Ovaj Gibika ističe se pri komešanju od 407.

[2] Carm. XIII.

njega, no varvari, duhom tromi, neuki, neotesani, najzad njemu dodijali. Drugi Rimljanin, prijatelj Katulin, ište stihova od Sidonija, ali kako bi ovaj pjevao „megju kosmatim gomilama, pri nesnosnom zvuku germanskih riječi?“ Eno narodne svoje pjesme uz citaru trostrunu „pjeva Burgundion, dok gozbuje s kosom namazanom prokisnutim maslom“. Take proždrljive „gigante jedva bi zasitila Alkinova kuhinja“. Sidonije zavidi Katulinu, što on boravi podalje. „Srećne su mu oči i uši, srećan i nos, u koji odmah iz jutra ne zaudara bijeli i crni prostački luk, odašta, iza deset jezbina, podriguje se“ burgundskim gostima. Uzimali luk kao na probavu gozbije jučerašnje. A drugom prijatelju Siagriju, senatorskom odličniku u Lugdunu, unuku jednog konzula, čudom se čudi, kako on olako nauči govoriti germanski. Od došljakâ zazirući i gnušajući se surovih varvara, piše onako glatki Rimljanin, no bez sumnje njega još više ljuti vjera nezgrapnih Burgundionâ. Oni bijahu arijani, a on najposlije katolički episkop u Arverniji, na megji do Burgundije. Pokršteni u početku V vijeka, odmah iza god. 413, Burgundi izprva, u provinciji „Germania superior“, prihvatiše katoličanstvo, ali, u susjestvu uglednih Vizigota, okrenuše do mala, valjda o polovini istog vijeka, u arianizam. Po svoj prilici, njih primami i bogosluženje na gotskom jeziku, narodnom ili polunarodnom njima. Primiše Ulfilinu bibliju, ako je i ne prevrgoše u zasebito svoje narječje. Ovo pomuti prvašnje odnose, sklad s Romanima. I ako manjina neka ostade katolička, megju kojom, i u samom kraljevskom domu, upoznasmo Hlodehildu, narod dušom prigrli Arijevu vjeru. Što se od katolikâ odmetnuše, osvetiće im se teško. Eto na njih Hlodovega, pa jedno pokoljenje zatim, pod Hlodovegovim sinovima, izgubiće Burgundija, dockan na novo pokatoličena, svoju nezavisnost.

Zavojšti na njih Hlodoveg. U kratko iza obraćenja, franački kralj obori se na arijane, grdne u svijetu, grješne pred Bogom. God. 500 podiže oružje na Burgunde. Zatočnik je nove svoje vjere; ali u stvari, već rekosmo, goni ga najviše neobuzdana želja rata i osjećaj osvete. Romanski citaredi i germanski skaldi gudjeli ime pobjednika Hlodovega, i ta gudnjava zujala preslatko u ušima mladoga kralja, te ga tjerala na nove krvave bojeve. S druge strane imao da osveti ženu. U Burgundiji vladahu tada dva brata, Gundobad, sjedeći u Vienni i u Lugdunu (Lyonu), Godegisel, valjda podregjen, u Genavi (Ženevi). Pripovijedajući Hlodehildinu udadbu, spomenusmo krvna djela, što ih Gundobad učini u kraljevskoj kući. Brata, strahovitog krvnika, kao da se Godegisel bojao, pa mu radio o glavi. Možda i zavidio

mu prvo mjesto u kraljevini. Franačkom kralju, pobjedom nad Alamanima nedavno proslavljenomu, piše: „Ako si ti voljan meni pomoći protiv mojeg brata, kako bi ga ja u boju pogubio, ili protjerao iz kraljestva, evo me spravna, da ti iz godine u godinu plaćam onu daću, koju ti odrediš".[1] Obećavao i neki ustup zemlje. Već prije ovog vremena primi Hlodoveg i pismo iz Vienne, od episkopa Avita, moćna megju katolicima: „Onima, koji su ti blizu, sjaj ti svagda diademom, a veličanstvom svojim i onima, koji su od tebe daleko".[2] Iz retorski uvijenog ovog govora lako je razabrati ponudu. Već bio i prebjegao u Franačku po koji episkop, osumnjičen. Uz take pomagače i nudioce, ko srećniji od Hlodovega! Pozva Franke na vojsku, svoje Franke, borce i plijenitelje. Na opasnog narodnog neprijatelja Gundobad zapomaga bratu, i obojica, svak sa svojom vojskom, izigjoše na odbranu. Došlo do boja blizu grada Diviona (Dijon). Kad je zametnuta bitka, Godegisel sa svojima pregje na stranu Hlodovegovu. Gundobad je krvavo poražen i pobježe iz kreševa k jugu, na kraj zemlje, u tvrđi Avennio (Avignon). Sigjoše Franci za Gundobadom u krasnu Provinciju, gdje se napljačkaše do site volje; robili čeljad, gazili polja i livade, sjekli vinograde, maslinike, voćnjake, sve i sva, što im ruku dogje. Godegisel uljeze u Viennu, da u tom gradu pograbi bratovo blago, šepireći se kao sam gospodar u zemlji, dok Hlodoveg još pojačanom silom Franaka, doletjelih na plijen, naklopi se duž rijeke Rodana za Gundobadom. Stade pred Avignon i opsadi bjekca, da ga uništi. Ali grad bio veoma utvrgjen, a Gundobad branio uporno zadnju grudu burgundske vlastite zemlje. U opće, Germanima i drugim varvarima, zbog tehničke nevještine i nestatka strojeva, kod svakog opsjedanja sve išlo sporo; da se grad na predaju prisili, glavno srestvo bio glad. Opsada se oteže. Franci, natovareni plijenom, htjeli kući, dakako. U to, odlični neki Rimljanin, Aridije, odan Gundobadu, načini se pribjegom ka kralju franačkom, koga nagovori, da iz Burgundije ode, pod uslovom, neka mu ova godišnji danak plaća. Preko svojih odaslanika Hlodoveg uglavi s Gundobadom mir i danak. Franačka vojska krenu na put kući.

Ne samo da Gundobad iz krajne opasnosti iznese, još u onoj godini, zdravu glavu, već brže potom zavlada čitavom Burgundijom i osveti se bratu na izdaji. Jedino, što Teoderik iz Italije, onim se ratom koristeći, ote burgundskom utjecaju dio Provence, za kojom

[1] Greg. Tur. l. II, c. 32.
[2] Mansi. T. VIII, p. 175—7.

posezahu i Vizigoti i Burgundi. Što se Godegisel podade Francima i bude uzrokom, da je Burgundija ponižena i pod danak skučena, uvrijedi za cijelo većinu naroda. Iskupi Gundobad ojaču vojsku i povede je na otetu mu Viennu, gdje bijaše Godegisel. Pri tijesnom opsjedanju nasta u gradu glad, i Godegisel, da njega i vojnike mu glad ne zahvati, izbaci svu svjetinu na polje. Megju ovom se nalazio i nadglednik gradskog vodovoda. Razljućen, prokaza opsjedačima podzemni put vodovodom do usred grada, gdje neopaženo š njim doprije odio vojnikâ. Sa bedemâ branioci, strijeljajući, odbijahu juriš, kad li njima iza legja zazvuči truba: neprijatelj ispod zemlje bahnuo u grad. S polja razbiše vrata, provališe, i zapanjene borce pod mač okrenuše. Iz pokolja umače Godegisel u jednu crkvu arijansku; ne zaštiti ga crkva, već je tu posječen s episkopom. Jaoh ti ga protivnicima Gundobadovim! Pogubljeni su, uz Burgunde, i rimski otmenici iz senatorskih kuća, koji na Godegiselovu stranu stadoše. Četa Franaka, ili Hlodovegovih, ili otkud drugdje, čisto se ne zna, valjda Godegiselu ujedno pomoć i franačka posada u znatnom gradu Burgundije, sabra se i povuče u neku kulu. Predaše se Franci zatim Gundobadu, koji njima ništa na žao ne učini, nego ih maknu iz Vienne i otpravi vizigotskom kralju Alariku u Tolozu, rašta, nije ni to znati. Može biti, da je već onda nešto nategnuto megju Francima i Vizigotima, pa arijan Gundobad rad bio prislanjati se arijanu Alariku. Vizigotima, doslije prvim Germanima u Galiji, ne bijaše jamačno u volji, što silno napreduje jedan franački osvajač drske duše, a k tome i druge vjere. Gundobad propusti plaćati Hlodovegu ugovoreni danak, a ovaj ga ostavi na miru, čini se zbog toga, što je zabavljen bio prečim poslom. Mutili se Alamani, koji su tek god. 504 stišani. Pa franački kralj svrnuo pažnju na Vizigote, od Burgundâ jače neprijatelje arijanske.

Burgundski vladar Gundobad. Sastanak episkopa katoličkih i arijanskih. Mi se zar ne varamo misleći, da je Gundobad od Hlodovega mira imao sa još jednog razloga. Odsele on uradi sve, da sebi privrgne Romane i katoličko sveštenstvo, i tako ukloni franačku napast. Da živo radi, dala mu zgodu i država, pod njim sad ujedinjena. Oni onaki krvolok i ubica svojih rogjaka bio inače čovjek oštra razuma, a oprezan i pametan vladar, kad ga ne bi strast varvarska zaošinula. Himben, svoje žrtve, umorenu braću i svojte, znao javno pred narodom i oplakivati. On je glavom oni Gundobad, koji za kratko vrijeme u Italiji naslijedi moć svog ujca Ricimera, i god. 473 postavi Glicerija za cara, nakon čijeg pada vrati se u

Burgundiju. U mladosti, dakle, steče iskustva; vidio svijeta, prometnuo se kroz velike dogagjaje. Čini se, da već tamo dobi naslov rimskoga patricija. Savršeno izučio latinski jezik, a povirio i u samu latinsku knjigu. Hvalila mu se rječitost obilna i svagda spremna dialektika. Za sve to njemu bilo lako posredovati izmegju Rimljana i svojih Burgunda. Pri ovom nastojanju, kano da se ugledao i u savremeni mironosni rad velikog Ostrogota Teoderika, u svojdbi š njim i vjere iste. Rimljanima u Burgundiji pritvrdi Gundobad njihov zakon i dade za suce sastaviti iz rimskih vrela kratki zakonik, kojemu je sad naslov: „Lex Romana Burgundionum". Objavljeni zakonik bude Latinima ravnalo, koje niti omalovažavahu, niti unj dirahu došljaci burgundski. Ovi pak imahu posebno pravo, svoje narodne običaje, o kojima ćemo niže kazati. O godini izdanja Gundobadove „Lex Romana" mnogi naučnik sad nagagja, da je megju 502—8.

Još preče bijaše Gundobadu umiriti savjest svojih katoličkih podanika. Već u jeseni god. 499, uoči rata s Francima, učinjen je pokušaj, da se u Burgundiji sklopi jedinstvo vjere, uz kralja tome pothvatu sasvim prijazna. Ne bi li zbližili dvije vjerske stranke, sastaše se u Lyonu, u kraljevskoj palači, katolički i arijanski episkopi na razgovor. Prije sastanka kralj primi napose katolike, u svojoj *villi* Sarbiniacum. Nagje se megju njima, dakako, i Avit iz Vienne, koga njegovi smatrahu kao „drugoga Tulija".[1] Steče veliki glas i kao vrli pjesnik latinski, koji mu se glas u nekoliko drži i danas u obilnom plodu njegove pobožne muze, gdje mu je stil manje retorski spleten, nego u listovima, takogje nama dohranjenim. Bijaše od senatorske kuće, bogodušan, okretan, te mogao mnogo. Govornik Avit odmah će kralju: „Ako je ekscelenciji vašoj do mira u crkvi, evo nas spremne, da dokažemo, kako naša vjera stoji na osnovu evangjelja i apostolâ". Avitovo dopisivanje s Hlodovegom jamačno je bilo poznato Gundobadu, te mu ovaj živo upade u riječ: „Ma kad je vaša vjera prava, zašto onda vi katolički episkopi ne zaustavljate franačkoga kralja, koji meni eno rat oglasi i uortači se s mojim dušmanima, e bi me uništio. Nije prava vjera ta, gdje je požuda tudjega dobra, žegja pučke krvi". Kano varvarin, nije taman loše govorio Gundobad. Slatko, no u stvari osječito, prihvati episkop: „Oh kralju! nije nama znano, čemu i zašto kralj Franaka onako radi, kao što vi velite; no sveto pismo nas uči, da često, zbog ostavljanja Božjeg zakona, padaju

[1] Excerpta ex collatione episcoporum coram rege Gundebaldo. Ap. Ruinart, p. 1322—6.

kraljevine". Kralj se raspali: „Zar da ja ne čuvam Božji zakon? To vi kažete, jer ja ne ću tri boga. Ja ne čitah u pismu svetom, da ima više bogova, nego da je Bog jedini". Po žestokom ovom sukobu megju kraljem i episkopom prodiremo mi pogledom u duboki jaz, što tada rastavljaše dva svijeta, katolički i arijanski. Kad kralj i episkop ovako se prepiru, šta će tek biti megju crkovnjacima dogmatičarima! Na zajedničkom zboru razvi Avit svu svoju rječitost, dokazujući, da katolici ne vjeruju u tri boga. Raspravljao na strani arijanskoj naročito episkop Bonifačije. Svi govori i pogovori ne urodiše drugim plodom, doli tim, što se jedni i drugi ražestiše i na posljetku prerriječiše. Bonifaciju od silnog govorenja i vikanja promukne grlo. Usred graje predložili katolici, neka se jednim čudom kuša dokazati, koja je vjera istinita, na što arijani odvratili, da njima nije do čuda, ni do magjije, kako ono Saulu, koga Bog prokle; njima da je dosta sveto pismo, jače od svih opsjena. Vidje kralj, da mu je dignuti sjednicu, gdje se vjerska raspra izrodi u galamu. Nego se Gundobad htjede svakako oprostiti njemu i kraljevini opasne mržnje katolikâ. Povede u sobu na samo dva katolička episkopa, Avita i Stjepana, zagrli ih i reče: „Molite se za me!" Iz ovih bogoljubnih riječi moglo bi se izvesti, da mu se pravovjerje onda taknu duše. No ko zna, što je varvar Gundobadove ćudi krio u sebi! Vjerska briga burgundskoga kralja bez sumnje se razglasi u ono doba, jer o tome imademo i drugi izvještaj, Gregorijev.[1] Ovaj nam kaže, da Gundobad javno nikad ne ispovjedi „jednakost Trojstva". Badava njemu govorio Avit: „Ako zaista vjeruješ, red ti je i držati se svega, što nas Gospod nauči". Kralj se bojao naroda burgundskog. Badava Avit upirao jače: „Kralju, ti se plašiš puka. Ali ne uvigjaš, e je bolje, da puk tvoju vjeru slijedi, nego da ti popustiš pučkoj slaboći. Ti si glava narodu, a ne narod glava tebi". Jerarhija bodri ovako germanske vladaoce na širu upotrebu kraljevske moći. Ipak kralj ne izjasni se, da je „Trojstvo od jedne suštine". Gundobad ostao u vjeri svačji i ničji, i ako se skrovito gradio katolikom i rado raspredao teološke razgovore s arijanskim episkopima. Oprezno držao pri sebi Avita kao svog pouzdanika, pak njega i nagovarao, da lijepo piše protiv Eutiha, što je za Burgunde bilo neškakljivo, tek teorijsko pitanje. Sami kralj dosta znao grčki i o Eutihu mudrovao bez dlake na jeziku.

Hlodoveg nakan je zaratiti protiv Vizigotâ, dok posreduje iz Italije Teoderik. Hlodoveg ne napastova dalje od god.

[1] L. II, c. 34.

500 Gundobadu. Njemu su na biljezi arijani Vizigoti. Ovi prvi u prvim Germanima nešto kunjali za vlade Alarika II, sina i nasljednika (484—507) Euriku silnome. Novome mekome kralju nije bilo do borbe, niti do proširivanja vizigotske i onako prostrane oblasti, već do spokojnog uživanja stečenih dobara. Pridrža očeva ministra, Rimljanina Leona, a, da bude sve mirno i tiho, odustade od očeva proganjanja katoličke crkve. U trećoj godini svog kraljestva izruči, vidjesmo, germanskoj jogunici Hlodovegu Rimljanina Siagrija. Gledao potom nehajno i na alamanski Hlodovegov rat. Mladog Alarika veselile gozbije. Nego, mekušcu napokon pokvariše spokojstvo Franci, koji, doprijevši do rijeke Loire i uzduž nje utvrdivši se, postadoše Vizigotima susjedi. Kod susjednih plemena germanskih, kao svagda i svuda kod čeljadi surove i pršljive, bijaše navika zadijevati se na megji za svaku malu stvar. Riječali se megju sobom, svagjali, mrazili, pokraj rijeke Franci i Vizigoti, jednako oholiti. Gdje junaka do Franka! Plašivica je Vizigot! dobacivali prvi,[1] a na prkosnu riječ prkosno odvraćali drugi: Kakvi li su tek ljudi Vizigoti! Isticahu slavnu svoju davninu i pobjedu svjetsku na katalaunskom polju.[2] Riječanje bez sumnje bude jače, kad ono Franci počeše prelaziti u katoličku vjeru i megju dva naroda puče jaz vjerski. A kad Hlodoveg na Gundobada zavojšti i provali u arijansku Burgundiju, mogao onda Alarik i protiv sebe da predvidi skori rat, tim više, što katolici mutili i u njegovoj državi. Premda snošljiv u pogledu vjere, vizigotski kralj imao sad da priguši u Galiji rovarenje pogdjekojeg pravovjernog episkopa. Voluzijana, pak Vera, dvije vladike kod ćivota sv. Martina u Touru, on izagna. Regbi, da je sućut za Hlodovega naročito izbijala u kleru i u seljačkom narodu, dočim rimska gospoda i gragjani bojahu se divljačnih Franaka. Znamo za Kvincijana, episkopa u gradu Rutheni (Rodez), koji je želio da dogju Franci, pa gragjani s Gotima, što su u gradu boravili, htjedoše ga za to i ubiti, da on za vremena odatle ne izmače u Arverniju.[3] Na posljetku prenu se Alarik iz svoje tromosti i obazre na napredni moć Franaka, čiji je kralj nalijetao na sve susjede s reda. Megju Francima i Vizigotima rat bijaše na dogledu.

Sudar se odgodi posredovanjem Teoderika iz Italije. Bio Teoderik Hlodovegu svak, jer oženjen njegovom sestrom Audofledom, a Alariku

[1] Ovo posredno izlazi iz nekoliko mjesta Gregorijeve historije, gdje se za Gote kaže, da se oni plaše.
[2] Isid. Hisp. Hist. Goth.; elog. i c. 1.
[3] Greg. Tur. l. II, c. 36.

tast, po ćeri Teodigoti. Moćni i mudri ostrogotski vladalac odmakao bio kao nesumnjivi prvak iznad svih germanskih kraljeva onog doba, pa ih zavagjene mirio, kao neki nepristrasni sudac, gdje se god dala prilika. Privrže se, već kazasmo, grčko-rimskoj prosvjeti, i u njoj uživao, ali srcem ostajao svagda bliže germanskome svijetu, kome napretka želio, dok gledao, da mu očuva mir i u narodima varvarskim ravnotežu sile. Zadatak mirniku Teoderiku olakšavale i mnoge rodbinske veze. Rečeno je, da mu je Hlodoveg bio šura, a Alarik zet. Mimo njih u Galiji on svojačio jošte i Gundobada, za čijega sina Sigismunda udade ćer Ostrogotu. Ovu, kao i Teodigotu, rodi mu suložnica u Meziji; brzo, nakon pobjeda u Italiji i Odovakrova uništenja, uzeše ih Alarik i Sigismund. Neva Ostrogota dokrajči, dašto, italsko neprijateljstvo megju Teoderikom i Gundobadom. Vandalski kralj Trasamund oženio Teoderikovu sestru Amalafredu; torinški Hermenefred, isred Germanije, zaprosiće mu, izmegju god. 507—11, nećakinju Amalabergu. Prosac Hermenefred poslao, po germanskom adetu, bijelce konje „boje kao srebrne", a Teoderik, izručujući sestričnu, uzvikuje u pismu: „Srećna će Toringija dobiti djevu, u knjizi izobraženu, skladno odgojenu, što ju odhrani Italija", te će ona „narod u vas ljepše srediti".[1] Čak i podivljale Herule da primakne sebi gledao prosvijetljeni vladar u Italiji. Jedan dio herulskih skitača, provukavši se valjda sa sjevera, držaše onda krajeve na sjeveroistoku od Beča. I š njima prijateljevao Teoderik, pa docnije će im posiniti kralja Rodulfa, davši mu pri tome, po varvarskom običaju, konje, mačeve, štitove i drugo oružje: „tek prehrabar ko jeste dostojan, da se posini", veli u pismu, „a taka je snaga u ovom obredu, da će posinci prije voljeti smrt, no išta grubo na poočime preduzeti".[2] Izmegju Germana moćnih nije on svojakao jedinu kraljevsku kuću Gepidâ, š njom u razdoru zbog Sirmija. Ostrogoti oteše Sirmij gepidskom kralju Traseriku i zarobiše mu mater. Ako iko, a to Teoderik, sa tolikim vezama u Germanstvu, mogao da primiri Hlodovega i Alarika. Stupi u razvagju, što mekom besjedom spram zavagjenih, što i prijetnjom koalicije protiv Hlodovega.

Po Kasiodoru mi smo izviješteni o diplomatskom prerevnom onom nastojanju. Vrijedi, da se ovdje iznese cijela slika te diplomacije.[3]

[1] Cassiod. Var. IV, 1.

[2] Var. IV, 2.

[3] Koje su godine pisana pisma Teoderikova, sadašnja kritika različito sudi, kolebljući se izmegju 500—7. Pošto burgundski rat pada u god. 500, a Hlodovega, čini se, snagje bolest, teška groznica, kroz

Teoderik šalje poslanike s pismom najprije Alariku,[1] koga stišava. Vizigotski kralj raspolaže, doduše, bezbrojnim mnoštvom podanika; Vizigoti zapravo se diče uspomenom, što su silnoga Atilu suzbili; ali dugim mirom ulijene se i narodi najoštriji: srogjen s obojicom, žalio bi Teoderik, da ma ko od njih bude pobijegjen; njih na osvetu „ne raspaljuje prolivena krv svojadi, niti ih peče silom oteta koja pokrajina, već je tek neznatna razmirica poradi samih riječi“. U ostalom, do potrebe, obećaje Alariku pomoć svojih saveznika, no je uvjeren, da će prijetnja germanske koalicije opametiti franačkoga kralja: „predomišlja se, ko protiv sebe toliko oružje spazi“. Kako bi se ujedinjeno oružje Germanâ na Franke okrenulo, Teoderik obraća se kralju Burgundâ, onda kraljevima Toringâ, Herulâ i Varnâ. Ovi potonji sjegjahu uz srednju rijeku Labu. Gundobadu idu isti poslanici, koji su bili kod Alarika. Pismo razlaže Gundobadu,[2] kako je red, da stariji srodnici posreduju izmegju „kraljevskih mladića“, žestokih jekom svojih godina; izmegju „dva taka i tolika kralja“. Pristane li na to Alarik, dobro će biti, ako se franačkome kralju odašalje, sloge radi, zajedničko poslanstvo i Vizigotâ i sviju saveznika. Ovakovo poslanstvo i spremio Teoderik. Piše list jednakog oblika kraljevima Toringâ, Herulâ i Varnâ.[3] Doziva im u pamet usluge, njima učinjene od Alarikova oca, Eurika, kad ih je ovaj moćni vizigotski kralj od svačjeg napadaja zaštićivao. Predočuje im pogibelj od Hlodovega, koji će za cijelo i na njih navaliti, bude li on oslabio veliku kraljevinu Vizigotâ. Potreba je oružane intervencije: „Franački kralj Luduin ili neka po pravičnosti odustane od sukoba s Vizigotima, i na megjunarodno pravo pripazi, ili neka podlegne općemu napadaju, kad cijeni, da prezreti može sud tolikih kraljeva“. Zadnja je poslanica samom Hlodovegu.[4] Preporučuje mir megju rogjacima, pa i megju narodima. Od male zadjevice, što razdvaja Hlodovega i Alarika, Teoderikova sina, oba kralja velikih naroda, oba u naponu mladosti, može da se izrodi preteški rat, koji će i jednu i drugu kraljevinu uzdrmati, na punu radost nenavidnika njihovih. Valjda ovdje Teoderik misli Romane. Nesnosno je njemu, što dva kralja

---

505—6, valjda je Teoderik negdje preko god. 501—3 radio i uradio, da se dogje do sastanka i prelazne izmire megju Hlodovegom i Alarikom. Sastanak trebalo bi staviti u 503 ili 504 godinu.

[1] Var. III, 1.
[2] Var. III, 2.
[3] Var. III, 3.
[4] Var. III, 4.

prijete s oružjem u prvi mah, prvom porukom. Najzad govori prividno obojici, a tamo govori samome Hlodovegu: „Odložite mač, vi, koji hoćete na moju sramotu da ratujete. Tako mi duše, imati će proti sebi i mene i moje prijatelje onaj, ko opomenu moju, preko mog očekivanja, zabaci".

U ovim riječima zaoštrilo se do prijetnje pismo italskog vladara. Posrednici mira biše Teoderikovi poslanici, što prije odoše k Alariku i Gundobadu. Prilika je, da prigjoše Hlodovegu još i poslanici triju gore pomenutih germanskih naroda. Riješen je spor megju Hlodovegom i Alarikom, koji se sastadoše na lični dogovor, zar u g. 503, na jednom ostrvcu usred Loire, blizu grada Ambiacum (Amboise). Sve nas upućuje na mišljenje, da je ovo mirno ročište plod Teoderikove oštre diplomacije, premda nam to nijedna vijest izričito ne kaže. Blagujući i pijući sebi u zdravlje, dva „brata", Hlodoveg i Alarik, prisegoše megjusobno prijateljstvo.[1]

Brevijar Alarikov i bitka na polju vogladenskom. Na dugo ne upokoji se franačka ljutica, Hlodoveg. God. 507, ili u Parizu družini prvakâ oko sebe, ili valjda čitavom oružanom narodu na smotri marta mjeseca, Hlodoveg reče: „Ja ne mogu nikako da trpim, što ovi arijani drže dio Galije. Hajte, ljudi, da na njih s Božjom pomoću nasrnemo, pa će ta zemlja, kad ih svladamo, biti naša!"[2] Usklikoše Franci. Dolazak pravovjernog franačkog kralja jedva čekali mnogi od klera u vizigotskoj državi. Na godinu prije rata, Alarik, sluteći ponovljenu pogibelj od Franaka, uradio sve, da Rimljane umiri i u državi da mu ništa ne zapne. Na korist svojih rimskih podanika objelodani u Tolozi, 506 god., posebni zakonik, „Lex Romana Visigothorum", nazvan docnije i „Breviarium Alaricianum". Sastaviše mu ga iz rimskih vrela, glavnim dijelom iz kodeksa Teodozijeva, pravoslovci Latini pod nadzorom Gota Gojarika, komita u palači, „comes palatii". Latiše se posla izragjivanja u Adurima u Novempopulani (Aire u Gascogni), po prilici još nešto prije one godine 506. Rimski taj zakonik, u koji od goštine ništa ne ugje, bio Rimljanima potrebit, kako i Gotima zakonik Eurikov. Znamo, da već i onako rimski zakoni onda se nalažahu zapleteni, pak i u drugu ruku osvojenje germansko izmijeni mnoge odnose, čim davalo se maha gotskoj samovolji i sili. Posavjetova se Alarik sa „sacerdotes" i „nobiles", prije no što će se rad povjeriti pravoznancima, a kad je rad dovršen, pri-

---

[1] Greg. Tur. l. II, c. 35.
[2] L. II, c. 37.

kaza ga na odobrenje „episcopis et electis provincialibus“, biva, izvrši on sve u sporazumu s otmenicima u rimskome pučanstvu. Ovako načini se kralju knjiga najšira i najsregjenija od sviju, što varvarski vladari izdadoše na korist rimskih svojih podanika. Matica bi položena u kraljevskoj riznici, „in thesauris“, a kraljev referendar, Rimljanin Anijan, razasla po jedan primjerak nje na sve kotarske poglavare, *comites,* e da bi ga se oni vjerno držali. Na bolje shvaćanje gdjekojemu zakonu pridao se i tumač, pa sve ispalo za ona doba tako podesno, da se upotreba toga brevijara rimskih zakona proširi i uzdrža još nakon vizigotskog pada, čak do XII vijeka u Galiji, kad se tamo počelo učiti Justinijanovo pravo, kojim je brevijar oturen. Ako Alarik u brevijaru, dašto, izostavi sve o caru, o carskim činovnicima, o vojsci rimskoj, o kaznama na arijane, odredi opet za municipije autonomnu jurisdikciju širu, nego li pod carstvom. Obzirnim ovakim postupanjem kralj privrže sebi viši i srednji stalež rimskoga pučanstva. Misaoni Rimljani cijenili, da im je bolje pod uredbom Vizigotâ, nego li pod tvrdom rukom divljih Franaka. Nego, kraljevo drugo djelo ne bi uharno ni Latinima, ni Vizigotima: da dogje do obilnog novca, on ga patvori uoči rata, a i nove poreze propisa. Kleru katoličkom, ne bi li ga primirio, ugagjao u onom trenutku Alarik. Dopusti episkopima, da se sastanu na zemaljski crkovni sabor, godine 506 u vizigotskoj Galiji, a nastajne godine i u Hispaniji. Saborisanje otpočeli episkopi molitvom za kralja i narod. Kako je vidjeti, Alarik sad ne bio lijen, da ide spreman u susret osvajačkome bijesu Hlodovegovu.

Hlodoveg podiže u vis zastavu vjere. Zakiti se i osobitom pobožnošću prema sv. Martinu. Svečev grad Tours bio do megje, na lijevom brijegu Loire, kud je jedan odio franačke vojske imao, pri svojoj navali, udariti putem. Stajala crkva, s Martinovim moćima, za 550 koraka van grada. Sjajnu tu baziliku, dugu 160 stopa, sa širinom od 60 i visinom od 45 do svoda, dade sazidati Perpetuo, iza Martina treći vladika, od prebogatog senatorskog doma, malo prije vremena Hlodovegova. Veličanstvenoj bazilici, uz 120 stupova, divili se Franci pokršteni i nepokršteni, a regbi, više nego samog Boga, bojali se svetitelja. Čula se zapovijed kraljeva: „Da niko ništa ne uzme iz tog kraja, osim trave i vode!“[1] Nekom siromašnom seljaku jedan Franak ote sijena. Dozvan pred kralja, izgovarao se, da je i sijeno trava; kralj posiječe ga mačem, „brže no što će riječ preko usana“,

[1] Ib.

s uzvikom: „Pa kako ćemo pobijediti, ako gnjevimo sv. Martina?“ Opremi potom odaslanike s darovima svecu u crkvu, e da bi mu ovaj kakvim znamenjem progatao pobjedu. Na vrata ulazeći čuše odaslanici, gdje u crkvi pojač pjeva iz psalma: „Ti me opasuješ snagom za boj, i koji ustanu na me, obaraš ih preda mnom“. Zatreptje duša katolicima, pa imaše i kazaše vigjenja svakojakih. Hlodoveg igjaše pravce k jugu na Alarika, koji se s vojskom bio utaborio u blizini grada Pictavium (Poitiers). Pričalo se, a Gregor pokupi pričanje, da kad franačka vojska u svom hodu dogje do Vingenne (Vienne), lijevog pritoka Loire, nabujala rijeka prepreči joj prelaz, ali, gle! košuta čudnovate veličine bahne iz jutra i, gazeći preko vode, pokaza vojsci brod. Gdje se ova pak približi Poitieru, eto njoj u susret iz crkve sv. Ilarija ognjeni stup, da je vodi! Opet čudo kod manastira sv. Maksencija. Udari nanj mala četa pljačkaša Franaka, a kad vogj čete mačem zamahne na opata, protrnu mu ruka i mač mu ispade iza legja. Daklem Franci, pobornici vjere, plijenili u putu i same manastire. Sveti Maksencije ne bješe sveti Martin. No i plijenjenje ono kralj svima najstrožije zabrani nakon vigjenih čudesa. U septembru god. 507, deset rimskih milja, tri sata hoda daleko od Poitiera, na polju zvanom „Campus Vocladensis“ (Vouillé, ako nije Voulon), sukobiše se dvije vojske, vizigotska i franačka. Potonja valjda bila jača brojem, pa i Franci spremniji svojim već uobičajenim ratovanjem. Hloderik, Sigibertov sin, vodio Ripuare. Gundobad, ili se bojeći od katoličkog pokreta, ili poslušan višoj zapovijedi Hlodovegovoj, ili od njega obećanjima privabljen, bijaše sa svojim Burgundima upao u vizigotsku oblast, prešav gornju Loiru. Svakako Gundobad želio, da svojoj kraljevini privali ubavo i trgovinom bogato primorje u Provenci. Ovako Hlodoveg sape jedan dio vizigotskih četa, udaljivši ih od glavnog bojišta. Nešto hramalo i u ekonomskoj spremi Vizigotâ, jer Alarik uoči rata izopači, znamo, vrijednost zlatnog solida i povisi poreze. U vojsci franačkoj s ocem bio i mladić Teuderik, prvenac Hlodovegu iz prve ženidbe. Običnom svojom brzinom jureći, franački kralj prisili Alarika na boj prije dolaska ostrogotskih pomoćnika. Vizigotska vojska iz tabora izagje na ravan. Bjesnila užasna bitka. Hlodoveg valjda ishitrio pobjedu kosim ubojnim redom, opkolivši Vizigote.[1] Kad Alarik opazi, da njegovi naginju u bijeg, sjeti se, da je sin Eurikov i unuk Teoderika, katalaunskog pregaoca. Sa svojom družinom zagna se, regbi, u najgušće redove Franaka, tražeći

[1] **Bornhak, Gesch. der Franken, I Th., s. 232—3.**

Hlodovega, nije li i ovaj tražio njega. Ako je za gotovo uzeti hvalisave Gregorove riječi, i povjerovati franačkoj tradiciji, potonji svojom rukom posječe prvoga. U malo da i Hlodoveg ne poginu. U onaj mah dva Gota udariše ga kopljem u oba boka; spase ga čvrsti pancir i vrli konj.[1] Pokriše bojno polje i mnogi Rimljani, osobito gospoda iz Arvernije. Alarik bijaše na vojsku pozvao jošte Rimljane, vješte oružju. Arvernjane kralju priveo Apolinar, sin nama poznatog Sidonija, pjesnika i episkopa. Pade i Apolinar.

Rimska jedna odlična manjina borila se hrabreno uz Vizigote, ali većina, i ako se nije borila, težila u Franke. Hlodoveg se svuda razglašivao kao žarki štitnik crkve i jerarhije katoličke. Zapovjedio, da na vizigotskoj zemlji niko ne smije dirati ni u kakva katoličkog popa, niti u udovice, Bogu posvećene, niti u djecu im, pa ni u same njihove robove.[2] Povijedali crkovnjaci, da franački kralj za svoju pobjedu kanio dići zadužbinu. Pri polasku na vojsku, upućen pobožnom Hlodehildom, da se za nešto zavjetuje, e bi mu Bog pomogao, kralj da zavitla ubojnu svoju sjekiru, i gdje pade, tu obeća ozidati crkvu apostolima. Mukla uzrujanost većega dijela Latina protiv arijanskih Vizigota pregje u očito pristajanje za Francima. Rastvori se ovima plodna Akvitanija, djedovina vizigotska. Odmah iza velike održane pobjede prodrije Hlodoveg do Garonne, uzev Bordeaux, dok mu sin Teuderik pokoravao Auvergnu. Prezimili Franci na osvojenim zemljama. S proljeća 508 god. ugjoše u prestonu Tolozu, gdje pograbiše nešto od Alarikova blaga. Pred tim pustim blagom, što ga prvi Alarik nakupi iz popljačkanog Rima, od požude igralo srce svakome varvaru, no čarni prizor minu Hlodovega: većinom ga bijahu Vizigoti žurno prenijeli dalje u pretvrdu Carcassonu. Grad se ovi održa protiv svakog napadaja. Vojnu potom za onu godinu Hlodoveg prepusti sinu i Gundobadu. Nego, vraćajući se, ote Vizigotima na juriš grad Angoulême (Ecolisma), što se dotlen bio odbranio, sprječavajući saobraćaj megju porječjem Loire i Garonne. Bedemi Ecolisme, veljahu preushićeni katolici, soriše se od sebe, na prvi pogled Hlodovegov. Stoji tek to, da franački kralj, s pomoću Burgundâ razvrže Vizigotima tako zvanu kraljevinu tolozansku, „regnum Tolosanum“, u Galiji. Zapadnu stranu te kraljevine pročistio sam od Vizigotâ, istočnu sve do megje burgundske pritisnuo sin mu Teuderik, a k jugu do

[1] Po Gregorovu pripovijedanju, Hlodoveg ubi Alarika usred gotske bježanije.

[2] Epist. Chlodoveci regis ad episcopos, ap. Ruinart p. 1327.

mora spustio se Gundobad, tjerajući iz Narbone novog vizigotskoga kralja Gesalika.

Slavlje Hlodovegovo. Porazivši čuvene od iskona Vizigote i usmrtivši im kralja na vogladenskom polju, franački gospodar, taj razoritelj kraljevine tolozanske, sebi podvlasti gotovo čitavu Galiju. Uzdignut himnama katolikâ, obasut hvalama i častima, sinu tada Hlodoveg u svjetlosti najveće slave. Svake desete godine, po prilici, izilazio pobjednik iz boja sudbonosna: kod Soissona, kod Zülpicha, kod Voulona. Na povratku sa vojne vizigotske u Pariz, što će od sada u naprijed biti stolno mjesto njegovo, on ugje u Tours, da zahvali pomagaču svecu Martinu i obilate darove da mu posveti. Taman u to vrijeme steče iz Bizantije, diplomom cara Anastazija, odličje jednog počasnog ili vanrednog konzula. Anastazije nije se pravo slagao s Teoderikom u Italiji, pa mu drago bilo, da se u Zapadu megju sobom kose dva silna Germana. Konzulsko dostojanstvo podavaše franačkome kralju legitimnu vlast prema Rimljanima, a kićaše ga u očima Franaka. U bazilici sv. Martina, valjda ljeti g. 508, Hlodoveg obuče konzulsku purpurnu tuniku i hlamidu (paludamentum), i uvjenča glavu diademom triumfalnim. Ovako odjeven, kao konzul i triumfator rimski, izagje iz bazilike, do stupovnog joj trijema uzjaše konja, i pogje, na očigled zgrnutih Rimljana i Franaka, do gradske crkve, sipljući rukom srebrnih i zlatnih novaca megju narod, to obični dar konzulski. On konzul! on august! uzvikivala svjetina.[1]

Teoderik suzbija Franke. Vijesti o ratu u Galiji ljuto zabolješe kralja Teoderika. Utaman sva pregjašnja njegova briga, da se nezasitljive pohlepe Hlodovegove obuzdaju. Jednog su plemena Vizigoti i Ostrogoti, jedne su vjere; strada gotski narod, gine „sin" Alarik. A franački razmetnik već prijeti svima. Založio bio Teoderik svu težinu svog ličnog ugleda i ostrogotske moći, da uzdrži u Germanâ po Romaniji ravnotežu snage, kad tamo ravnoteža je već uništena od silovitog Hlodovega. Olujni val franački mogao po vremenu

---

[1] Po mjestu Gregorovu: l. II, c. 38; no sam Hlodoveg nigdje sebi zvanično ne prisvaja naslov jednoga augusta. To će učiniti istom njegovi docniji nasljednici. Za ova doba još je opće mišljenje, da cjelovito carstvo postoji, te da niko od kraljeva ne smije posegnuti za teorijskim vrhovnim suverenstvom. Hlodoveg priznaje rimsku imperiju. Čini se, da se on smatrao kao neki prokonzul rimski, glede Rimljana. Franački zlatni novci, solid i trećina solida, nose lik i ime imperatorâ u Carigradu, sve do god. 613. Prije te godine na novcima tek izuzetno vigja se gdjekoji kralj Franaka.

da zapljusne do u poluostrvo i pirenejsko i italsko, gdje su naseljena dva velika ogranka gotskog roda. To sve zakidalo Teoderika za srce. Ma da i nije više bilo nadati se kakovoj pripomoći od saveznih Toringa, Herula i Varna; ma da je i Gundobad uletio u franačke redove, Teoderik će tada priskočiti Vizigotima sa svom silom svoje vojske. Spominjalo se, da u prošlom naraštaju to učini i stric mu Videmir; nedavno Vizigoti pritrčali Ostrogotima u odlučnom boju kod Addue. Imamo Teoderikov ratni oglas,[1] kojim poziva, preko sajona Nanda, sve Gote u svojoj državi na vojnu u Galiju, odredivši im rok na 24 juna 508. god. Ponositi kralj ponosito ih hrabri: „Za Gote je dovoljno, da im se stavi do znanja rat, jer malo trebaju, da ih na to ko podstakne, pošto ratobornom rodu veselje je iskazivati se". Zakašnjeno je dosta ono ročište vojsci. Ostrogoti će u Galiju jedva u drugoj polovini te godine, dok se pogibija Alarikova već izvrši na godinu prije. S razlogom nagagjamo, da prebrzi Hlodovegov napadaj iznenadi kralja u dalekoj Italiji. Čini se i to, da je Hlodoveg dugo bolovao, pa, jedva oporavljen, iznenada gruhnuo na Vizigote. Čim se sabra i uredi ostrogotska vojska, Teoderik je povjeri svojim vojvodama, a osobito najboljemu vojskovogji, vrlome Gepidu Ibasu. Ostrogotski se odjeli uputiše k Provenci preko Alpa. U to, držali još Vizigoti, osim Carcassone, znameniti Arelate (Arles) na Rodanu. Grad opsjedala sjedinjena vojska burgundska i franačka. Snažnom odbranom ravnao ostrogotski hrabri komit Tuluin, kralju Teoderiku rod, koga ovaj bijaše još prije tamo poslao. Ali se Arelate već nalazio na nevolji velikoj: pretrgnut saobraćaj rijekom, ljuta oskudica živeža, zidine gdje i gdje prolomljene, smutnje usred grada. Ugledni episkop Cezarije, sa sveštenstvom, očito odavao ljubav svoju za jednovjernim Francima, pa Goti, uznemireni, gonili njega i druge, i bila galama. Uprkos svemu Tuluin održa se dotle, dok prispje u Provencu Ibas s Ostrogotima. Opsadna vojska, čini se, pogje većinom suprot ovih; onda opsagjeni ispadoše, sijekući, a i robeći nekolike od Burgunda ispred grada. Prestade opsjedanje pretijesno, no se ipak odugovlači do god. 510. Odlučna bitka bijena je te godine, valjda u blizini Arelata, izmegju složenih Ostrogota i Vizigota na jednoj, a Franaka i Burgunda na drugoj strani. Ovi su potonji hametom potučeni. Po jednoj vijesti, inače malo vjerojatnoj,[2] do 30,000 njihovih lešina prekri bojno polje. Hlodovega nije tu bilo, ne znamo za što. Zar mislio,

[1] Cassiod. Var. I, 24.
[2] Jord. c. 56.

da ga, pored združenih Franaka i Burgundâ, onamo ne treba, ili najvolio poći na opsadu Carcassone, kud ga mamilo Alarikovo blago. Moguće, da ga nešto i pobolijevalo: umrijeće nastajne godine. S onim porazom usu se kaplja jedna čemera u punu čašu njegove sreće.

Protiv sile franačke stade ostrogotski vladar na branik cijele Gotije, i spase joj galsko primorje do Sredozemnoga mora. Po onoj pobjedi oprošteni su opsade gradovi Arelate i Carcassona, a povraćena je glavna Narbona. Zlo progje Gundobad. Mjesto da dobije Provencu, izgubi i Avennio na svojoj zemlji tamo od Druence. Primetnu Teoderik Provencu vlastitoj kraljevini ostrogotskoj, dok zapadni rub primorja, Septimaniju od Rodana do Pirenejâ, sačuva svome unuku Amalariku, Alarikovu sinu. Kad Alarik poginu na polju vogladenskom, ostavljaše nakon sebe petogodišnje dijete Amalarika, od Teodigote, ćeri Teoderikove. Ali Vizigoti, smeteni strašnim porazom, digoše na štit, za rata i pri golemoj opasnosti iz vana, jedno odraslo Alarikovo kopile, Gesalika. Kraljem proglašen je u Narboni, negdje zadnjih mjeseca crne godine 507. Nego, nesrećom, bio rgja i čagja.[1] Junaštvom ne očisti rogjenje svoje od preniske suložnice. Ne odbrani Narbonu, što god. 508 pade Burgundima u ruke i u pljačku. Ukloni se odatle u Hispaňiju, u Barcino (Barcelonu). Iza pobjede u Provenci ode tamo nanj Ibas s vojskom, koju zamijeni u Galiji druga ostrogotska vojska iz Italije. God. 510, poslije održane velike pobjede u Galiji, nadbi Ibas Gesalika u boju kod Barcelone. Obezvlašteni kralj pobježe k Trasamundu u Afriku, gdje ga ovaj ne samo primi lijepo u goste, nego ga i opremi s obilatim novcem na dalje komešanje. Planu Teoderik na čudnu tu dočekljivost. Vandalski gospodar ostrogotskome bio zet po oženjenoj sestri. Dogje do nas Teoderikovo pismo njemu,[2] koje zvuči srdnjom i reskim sarkazmom: „Kamo tebi načitanome pusto blago tvoje nauke, te si njom i druge učio moralu?“ Pismo je malne oglašenje rata, pa se Trasamund smjerno ispriča. Gesalik došao opet, valjda god. 513, megju Vizigote, provukao se k Francima u Akvitaniju, dobio od njih pomoći i pokušao obnoviti svoje kraljestvo u Hispaniji, gdje ga po drugi put kod Barcelone uništi Ibas, god. 514. Bjegunca uloviše Ostrogoti negdje preko Druence u Galiji, i utamničiše u Avignonu, možda tu i smakoše, nakon četiri godine njegova kraljevanja, a i toliko tumaranja. Već god. 510

---

[1] Barem po Izidoru, Hist. Goth. c. 37.
[2] Cassiod. Var. V, 43.

načini se sam po sebi, ili može biti i ugovori se mir megju Ostrogotima i Francima uz Burgunde. Ostade Hlodovegu, i franačkoj državi za njim, osvojena Akvitanija, od Loire do zapadnih i srednjih Pireneja. Iz ovoga rata, uprkos zadnjemu polomu, mnogo iznijeҫe Franci, dok Burgundi iz njega izigjoše praznih ruku i s nekim gubitkom.

Uregjuje galsko primorje i upravlja Vizigotima. Dva moćna vladaoca, ostrogotski i franački, silom svojom stajahu kao najednako. Običnim marom upro sada Teoderik, da sebi uredi skoro stečenu pokrajinu Provencu, a nejakome svom unuku Amalariku njegovu kraljevinu. Pametnim izborom svojih poslovača i mudrom uputom, što njima davaše, on upravljao primorjem u Galiji i Hispanijom srećno i mirno, na puno zadovoljstvo svih podanika. Rimljani, doista, nisu mogli nizašto da se žale. Kao da njima hoće uskrisiti prefekturu Galije, posla im tamo u Arelate jednog namjesnika, sa naslovom „vicarius praefecti praetorio Galliarum", čovjeka katoličke vjere. Ta, katolik bijaše i sam proslavljeni vojskovogja Ibas Za takog vikara prefekture postavi, već u god. 508, Rimljanina Gemela. A god. 510, kad je s Francima nastao mir, dogje u Arelate čak i jedan „praefectus Galliarum", to odlični Rimljanin, patricij Liberije. Iz pisma, što Teoderik upravi provincijalima Galije,[1] kad tamo opremi Gemela, najčistije opet izlazi na javu pravac kraljeve politike spram Latina. Veseli se njima, što su „nakon dugog vremena povraćeni rimskome običaju", pa ih bodri, „pošto su darom Božjim staru slobodu stekli, da prigrle i rimsko življenje, odbacujući varvarštinu i pomećući ćud okrutnu, jer u pravdi njegove dobi ne valja, da oni žive po tugjinskim navikama". Na snazi je sada puno pravo rimsko, te kralj kaže provincijalima: „Prihvatajte malo po malo obike juridične. Što je pravično, nije teško, i ako je novo. Jer kamo ljepše sreće, nego da se ljudi samo u zakone pouzdavaju i da ne prezaju zbog nenadnje kakove? Javno pravo jeste stalno uporište ljudskome životu, nemoćnima pomoć, moćnima ustega... Varvarstvo se razmeće po miloj volji... Obezbijegjeni, vi već možete bogastvo vaše da iznesete drugima pred oči". Ovo je najstrožija osuda varvarâ i njihova bezvlagja, pri prelomu rimske civilizacije. A osuda teče iz usta jednoga Germana. Kakav li vladar taj Teoderik, vičan maču, rodom varvarin! Iz dvora ravenskog vrcaju varnice, da u Galiji zapale rimski patriotizam! Dopuštamo, da je tajnik Kasiodor ovdje ponešto istresao iz pune svoje

[1] Cassiod. Var. III, 17.

retorske torbe, ali znamo pouzdano, da smjer Teoderikove vlade bješe taman takav. Drugo nam pismo[1] očituje blagost njegovu prema prognanim Rimljanima. Odličnik Magno, zbog rimskog svog osjećanja i zaziranja od varvarâ, valjda od Vizigotâ, bi protjeran i izgubi baštinu, uz roblje poljsko i kućno. Kralj zapovijeda, nek mu se to sve povrati, nakon što se prognanik vrnuo „u domovinu, u carstvo rimsko". Jednako se starao, da uvede red, i svaku zgodno udesi, megju Vizigotima. Vladao Teoderik i ovima, to u Septimaniji, to u Hispaniji. Rijeka Rodan bješe megja, što rastavljaše dvije oblasti, ostrogotsku i vizigotsku; no on potonjom ravnao u ime svog unučića, kralja Amalarika, pak zadržao tu upravu kroz šesnaest godina (510—26), od pogibije Gesalikove do svoje smrti. Pošto je izgubljena Toloza, stolovaše Amalarik u Narboni, imajući do sebe za skrbnika Ostrogota Tiodisa, pouzdanika Teoderikova, a pametna čovjeka, otprije dorifora ili oficira u njegovoj družini. Mnogo koješta bilo neuredno u vizigotskoj državi, a Teoderik imao muku, da to ispravi, kako je vidjeti iz docnijega jednog lista, gdje govori o Hispaniji.[2] Ubistva su ondje česta, a i za lake stvari, pa propada ljudi, gotovo koliko u ratu. Imovina latinskih provincijala podliježe samovolji poreznikâ, preko propisane svote poreza, te pod onim teretom, što je zapravo pljačka, stenju posjednici; iste su zloupotrebe i u carinama; u gdječemu se ide i iznad mjere, odregjene u doba Eurikovo i Alarikovo; gotski vojnici po gradovima ištu, da im čine izmet slobodna čeljad. To sve zamjera čestiti vladalac ostrogotski, i traži lijeka. Je li ga u svemu našao, sumnja se historija varvarske razmetne dobi.

Hlodoveg najzad ubija druge franačke kraljiće. Mir s Teoderikom preživje Hlodoveg za samu jednu godinu, jer umrije 511. Posljednje vrijeme svoga vijeka on uloži i u to, da k sebi prikupi i podvlasti sve Franke. Pored bučnih pobjeda i slave, nešto tištalo silnika varvara: nije sam vladao ripuarskim Francima, niti svima salijskim. I ako megju sobom ponajviše srogjeni, razni kraljevi franački bijahu, u opće, prijatelji i saveznici poradi same pljačke i boja protiv tugjina. Kod kuće, pauk mržnje i zavisti pleo na srcu tih Merovinga, pak i Hlodovega, koji ih sve ukloni sa svijeta himbom i krvlju. Započe sa Sigibertom, kraljem u Kölnu nad brojnim ripuarskim Francima, nad jednom polom franačkog naroda, naselje-

[1] Var. III, 18.

[2] Var. V, 39. List je pisan, izmegju 523—6, tamošnjim upraviteljima Ampeliju i Liviritu.

nom od Moze do usred Njemačke, Torinzima u susjestvu. Čini se dosta vjerovatno, da su se Franci već od postanka dijelili u te dvije glavne pole, te nije posve utvrgjeno, da se Sigibert brojio u Merovinge, kao što kraljevi salijski. Vremeniti Sigibert bijaše ohronuo; on dopao rane u koljeno, u boju s Alamanima kod Zülpicha, po svoj prilici na onom strašnom ograšju, gdje je o dlaci visila franačka pobjeda. Imao sina Hloderika, što se takogjer uz Hlodoveka borio, vodeći Ripuare na polje vogladensko protiv Vizigotâ. U Köln opremi Hlodoveg svog čovjeka, koji šapnu Hloderiku: „Eto tvoj je otac već ostario, slab je na nozi i hramlje. Umre li on, tvoje je doista kraljestvo, pa i moje prijateljstvo".[1] Divlji sin počini njemu svjetovano nedjelo. Stari izašao jednom iz Kölna i došao u šumu, blizu sadašnje Fulde, na plandovanje i valjda malko da se provede lovom; zadrijema o podne, pod svojim šatorom, gdje ga zatekoše i smakoše od sina plaćene ubice. Očevu smrt Hlodovegu javi Hloderik na usta izaslanika, i ponudi mu dio, što ga volja, od očeva blaga. Onaj zahvali, i posla svoje ljude, tek za to, veljaše, da vide riznicu. Kad Hloderik njima redom pokazivao sve, pa i kovčeg, gdje otac spremaše zlatne solide, zamole ga, neka još jednom, kako bi ono procijenili, unutra turi ruku do dna, a on se duboko sagne; u taj mah zamahne jedan sjekirom i glavu mu rasiječe. Doletje Hlodoveg megju Ripuare. Sazva narodnu skupštinu. Pred njom, izmotavajući se, svalio svu krivnju na Hloderika i kako tako oprao sebe: da on ni zašto nije rad proliti krv svojih srodnika! da bi zazor i sramota bila, kad bi on to učinio! Najposlije reče: „Pošto se evo ovo dodesi, ja vama dajem savjet taj: je li vam po volji, utecite se k meni, kako biste bez bijede živjeli pod zaštitom mojom". Usklikoše Ripuari, udariše na svoje štitove ubojnim oružjem, podigoše ga na štit i triput unaokolo pronesoše na očigled sviju.[2] U pripojenim Ripuarima, ili

[1] Greg. l. II, c. 40.

[2] Ovo pripovijedanje o načinu, kako Hlodoveg dogje do kraljestva megju Ripuarima, Gregor završuje sa nešto čudnim riječima: „Bog ovako od dana u dan pod njegovom rukom strovaljivao mu neprijatelje i kraljevinu mu uvećavao zato, što je on pred njim hodio prava srca i radio ugodno pred njegovim očima". Ovu primjedbu neki pravdaju time, što Gregor, koji u ostalom po istini kazuje Hlodovegove zločine, ovdje razumijeva tek Božju pomoć, pruženu pravovjernome vladaocu u čitavome nizu svjetskih dogagjaja. Nego, ona onaka Gregorova primjedba zvuči odurno, pak u ustima čovjeka zlatna glasa i ćudi znak je otančalog moralnog osjećanja, u metežu varvarskom i pod zadahnućem dogmatičke preživе strasti, koja donekud ispričava i samo nedjelo, ako počinjeno na inovjercu, dostojnu Božje i ljudske pedipse.

Austrazijancima, franački osvajački narod po Galiji nagje, sa istoka, jako zapleće zgoljnog Nijemstva.

Imao Hlodoveg bližih rogjaka Merovinga megju Francima salijskim. Takav bio Hararik, kralj, što je zar sjedio u gradu Thérouenni. Kad se Hlodoveg zaletje na Siagrija, taj Hararik, kako znamo, dogje na bojno polje, da po iz daleka gleda na koju će stranu pobjeda nagnuti i da s pobjednikom dijeli plijen. Već od ono doba mrzak bio Hlodovegu. Sad krenu nanj, i s lukastvom zarobi ga zajedno sa sinom. Oboje dade svezati i ostrići im merovinšku dugu kosu, onda zapopi oca i zagjakoni sina. Hararik se jadao na svoje poniženje i plakao, a sin će jednom njemu, šibajući na izgubljenu odliku dugih pramena: „Na zelenom drvetu okresaše ove grane; suhe zaista nisu, pa će brzo iz nova potjerati i narasti. Kami onome, koji je to učinio!“[1] Riječ dogje Hlodovegu do ušiju. Zapovjedi, neka se obojici glava odsiječe u isto doba. Oteta je kraljevina i Ragnaharu u Cambrai. Bio Hlodovegov drug u boju kod Soissona, no poslije primao k sebi Franke, uporne hristjanstvu. Taj poganin živio razvraćeno i imao do sebe jednako prljavog čovjeka, ljubimca Fara. Kad bi se god kralju prinosilo darova, kazao bi: „Za me i za moga Fara ovo je dosta!“[2] Pade u ljutu omrazu svojih podanika. Ljudima (leudes) oko Ragnahara, germanskoj njegovoj družini, vjerom vezanoj, Hlodoveg, da ih k sebi privabi i prevjeri, slao nakita za oružje i narukvica, bajagi zlatnih, no bijahu od pozlaćene mjedi. Pridobiv leude, krenuo vojsku na Ragnahara, koji je pobijegjen u boju. Htio izmaći sa bojišta, ali ga drugari uhitiše, svezaše mu ruke nauznako i privedoše, zajedno s bratom Riharom, Hlodovegu. „Kako ti to pusti, da te vežu, i okalja naš kraljevski rod? Bolja je za tebe bila smrt!“ nabrekne nanj Hlodoveg, i sjekirom obori ga na zemlju. Okrene se za tim Riharu: „Da si svome bratu pomogao, ne bi on doista bio vezan!“ pa i njega po glavi. Nakon toga kad nevjerni leudi razabraše, da je ono patvoreno zlato, izigjoše sa žalbom pred Hlodovega, koji se razgnjevi na njih, družinare izdajnike, i kaza im, da su još srećni, što ne izdišu na mukama. „Ovo ovakovo zlato“, reče, „i predobro je za onog, koji gospodara svoga navlaš u propast gura“. Nikom ponikoše, prepadnuti. Poginu naskoro i Rignomer, drugi brat Ragnaharu. Niti se s ovim završi klanje Merovingâ. Mnogo njih satritelj jednako poubijao, čak i najbliže sebi rodom. Bojao se zasjede njihove, a i osvete

[1] Greg. Tur. l. II, c. 41.
[2] L. II, c. 42.

poradi onih, koji su već bili ubijeni. Pripovijedano je Gregoru, da Hlodoveg, nakon što dotamani Merovinge, stade jednog dana pred svojom okupljenom družinom žaliti: „Jao! eto me samca megju stranima, a ne ima već nijednoga od mojih, koji bi do nevolje meni pomogao". Primjećuje Gregor: „Nije on to rekao za to, što bi mu žao bilo smrti njihove, nego od lukastva, ne bi li se još kogod našao, da i njega pogubi".

Smrt njegova. Prostačkom lukavštinom i strašnim ubistvima Hlodoveg ovako, pred svoju smrt, zavlada svima Francima. Na savremeni svijet neizmjeran je dojam ovog pobjedonosnog junaka, ovog osnivača franačke napredne veličine i najprvog katoličkog vladaoca megju Germanima, ali nas groza hvata pred tim Merovingom, okupanim u krvi cijele svojadi. Iz tog gorostasnog historijskog lika suče modar plamen.[1] Teško je zamisliti duše nemilije, prevarnijega čo-

[1] U naše vrijeme porodi se sumnja, da li Gregor istinski pripovijeda o Hlodovegovu životu. Pače, W. Wattenbach: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter,* Berlin 1873, I B., S. 79, prosudi ono pripovijedanje kao sasvim pričajno, „durchaus sagenhaft", to za Hlodovega i za Hlodovegove sinove. Gregor bio bi, kao savremenik, vjerodostojan svjedok istom za Hlodovegove unuke. Na taj sud inače vrlo zaslužnoga ocijenitelja vrelâ za sredovječnu germansku historiju, nije nam lako pristati. Dašto, Gregor savremen nije nego trećemu pokoljenju po Hlodovegu, jer bio čovjek prilično kratka vijeka, rogjen oko god. 540, a preminuo 594. Pita se: odkle mu znanje za pregjašnje dogagjaje? Jamačno ne iz narodne priče, kao n. pr. kod Jordanisa za prvo gotsko i kod Pavla Djakona za prvo langobardsko vrijeme. Kad je Gregoru govoriti o franačkoj prošlosti, on se izričito poziva na pisce svjedoke (l. II, c. 9), pa niti imenuje, u svojoj knjizi, bajevnoga Faramunda. Gdjekoje vijesti o Hlodovegu, i prvim njegovim nasljednicima, možda pocrpa iz pisanog vrela, nama nepoznatog. Mi, n. pr., nemamo ni Sulpicija Aleksandra, spisatelja nekog franačkih zgoda, ni Renata Profutura Frigerida, kojima se on ipak služi (l. II, c. 9). Mogao da se posluži i drugima. Nego je najvjerojatnije, da Gregor upotrebljava usmenu predaju otmenih Franaka i otmenih Rimljana, megju kojima življaše. Je li ta predaja išla kroz mnoga usta? Nipošto, jer za Hlodovega, koji umrije 511 jedva u 45oj god. svog života, Gregor, koji umrije 594, čuo bez sumnje kao mladić starce, gdje o glasovitom junaku kazuju mnogo koješta, a ti starci ga vidješe. Lani u Francuskoj prikupljeno je istinskih podataka o teroristu Saint-Justu; prikupljeno od jedne njegove pranećakinje i od drugog svijeta u varoši Blérancourt, gdje se on duže bavio, a Saint-Just rodio se godine 1767 i poginuo 1794. Dakle sabrano iza više od sto godina! U ostalom, narodnoj pjesničkoj priči nema odebljega traga u cijeloj Gregorovoj historiji. Vrijedno je, primjera radi, čitati u njega dugu pripovijest o izbavljenju mladoga Ri-

vjeka od Hlodovega. U mukloj i hladnoj hinbi slika i prilika Tiberijeva, samo što je ovaj uglagjen Rimljanin, a onaj surov varvar. Rečeno je, da je franački silnik proizvod tadašnje sredine, dijete gluhog doba, gdje varvarština već snizi mišljenje i osjećanje ljudsko otupi. Hlodoveg, srcem poganin, navikama German, cijeni, da mu je sve prosto, ima li tek za se formalnu molitvu i blagoslov svećenstva, kome brižno ugagja, i milost svetitelja Martina, koga se boji, kako se bojao Vodana i Donara. To stoji, no stoji i to, da pri zatiranju mnogobrojnih svojta on odmakao od svih Germana, pa i od samog burgundskog Gundobada. Koja razlika izmegju franačkog i ostrogotskog vladaoca, takogje čeda svoje dobi, no uzgojena u Bizantiji!

Teoderik nadživje Hlodovega. Preminuo ovaj iznenada u Parizu, pri svršetku 511 god., u punoj muškoj snazi. Istom dosegao četrdesetipetu godinu svog vijeka, nakon triest godina vladanja, kojim

mljanina Atala iz ropstva kod jednog Franka (l. III, c. 15). Ovo je zgoda iz vremena Hlodovegovih sinova, Teuderika i Hildeberta. Ni u samih pouzdanih historika klasične rimske dobi nije naći mnogo odlomaka, što bi se s onim dali usporediti glede psihološke istinitosti i preživе lokalne boje. Gregoru svakako bijaše pri ruci i ondje, gdje očevidac nije, dosta izvora čistih, pa ma kakvi bili oni. Ako su od njega pripovijedane zgode više puta potresne i osvijetljene turobnim plamenom tragedije, to je do grozote čitavog onog doba širom Europe. Zbog preživog toga kazivanja Gregorova, naginje i Ranke (Weltg. IV Th. I Abth. s. 437) mišljenju, da ga tu ulazi pjesnički nakićeno predanje, više nego li povjest istinska; no stvar je to ličnoga osjećanja. Kritici, svakako, biva teško dokazati, za što i odakle pjesničke niti bile bi se priplele prozi Gregorovoj. Jedno je ipak dopustiti. Nije puno, po želji, znanje naše sudbonosnog rada Hlodovegova, pošto mu ne zabilježiše sve djelovanje pisci savremeni. Ponegdje ima u tomu nejasnoće, a ima i praznine. Što pak Ranke, eda bi malo pročistio Hlodovega i umanjio franačka zločinstva, kuša sniziti vjerodostojnost Gregorovu prema Fredegarovoj u „Historia Epitomâta“, i prema onoj drugoga pisca, koji u prvoj poli VIII vijeka sastavi „Gesta Francorum“ (Analekten: Gregor von Tours, IV Th. II Abth.), taj pokušaj, regbi, ne uspje. O Hlodovegu, po Ranku, jesu tri verzije, i dvije zadnje, za kralja manje teške, bile bi pocrpane iz starijih vrela, nego li je pričanje Gregorovo, osobito za to, što su kraće i prostije. Ali ovakim dokazom ne obara se opće mišljenje, da Fredegar i pisac „Gesta“ nisu drugo do kompilatori, koji, gdje zgodno, a gdje i nezgodno, Gregora skraćuju, dok ponešto malo umeću i iz druge tradicije. Gregorova je tradicija i davnija i čistija. Jedino, što u njoj jamčiti doslovno ne smijemo, to su pojedine izreke u govorima. Govori su, doduše, značajni i pristaju izvrsno, ali je predanje moglo da ih u nečemu i promijeni.

u Europi zapadnoj načini drukčiji raspored silâ. Trošio se, a moguće da se i istrošio na rvalištu franačkom. Sahranili ga u crkvi apostolâ, potonjoj crkvi sv. Genovefe. Osnova ovu uputom žene. Hlodehilda, odana svome junačkome mužu, kao što i on njoj, bar u koliko znamo, povuče se sada sa svijeta. Ode u Tours k crkvi sv. Martina, otkud rijetko kad zalazila u Pariz. Još mladoj udovici bez prekora najmilije bilo baviti se svakom dobrotvornošću.

Crkovni sabori u Aurelianu. Iste one godine, u kojoj će nenadno umrijeti, kralj Hlodoveg naredi, da se iz prostrane njegove oblasti u Galiji sastane u gradu Aurelianu (Orléans) crkovni sabor. Iz 5 mitropolija dogjoše 32 episkopa. Bio Hlodoveg okupio u jedno kolo sve Franke i privrgao ih sopstvenoj kraljevskoj porodici, ali taj poganin, tek preodjeven u ruho hristjansko, čisto je uvigjao, da njegovoj državi još drugi ugalni kamen može da pruži sama katolička jerarhija, jamčeći pokornost i posluh Romanâ. Jerarhiji zbog toga ugagjao kralj po svaki način, i potvrdi kanone, u onom saboru usvojene. U tim se kanonima ukazuju mnoge važne prilike svega onog doba, društvene i političke, pa ćemo ih ovdje iznijeti. Jednako u Orleanu držani su galski crkovni sabori za vladanja Hlodovegovih sinova, drugi 533 god., a treći 538, koji popunjaju ustanove prvog sabora. Da ne bude prekida, sastavljamo sve u jedno.[1]

Prvi aurelianski sabor postavi sebi glavnim zadatkom, da kod Franaka utvrdi ugled sveštenstvu i crkovno imanje obezbijedi, to na podlozi povlastica, stečenih već u rimskome carstvu. U opće, izriče se oprost klerikâ i crkovnih zemalja od javnih tereta (can. 5). Zemlje i bogastvo rastu kleru tim, što kralj daruje crkvama (c. 5) i vjernici prinose poklone na oltar (c. 14). A rastu iz dana u dan svakojakim oporukama. Ne smije se, ma ikako, nijedna oporuka od pokojnikovih rogjaka kršiti ili krnjiti (III Aur. c. 22); dobro, darovano crkvi, gotovo više nikad ne rasvaja se, jer na to pazi episkop, u koga je uvijek tražiti od podregjenih crkovnjaka izuzetnu dozvolu (III Aur. c. 23). Za crkovnu zemlju, makar kome bila zakupljivana, ne vrijedi obična zakonska preskripcija (c. 23). Hristjanin, što zadire, bilo na koji način, u crkovnu i svešteničku imovinu, ne može se nikako za svoju „groznu požudu“ (III Aur. c. 22) ispričati, lijepo da u prve i dobije parnicu na svjetovnom sudu. U ostalom, javna oblast, barem središnja kraljevska, navadno bijaše, već počevši od Hlodovega, darežljiva i vrlo prijazna, to crkvama, to pojedinim osobama sveštenstva.

[1] Mansi. VIII, IX.

Kraljevi uzeli, gdje ova, gdje ona crkovna dobra, oslobagjati od njihovih tereta, tako da su kroz nekolike naraštaje sasma danka oproštena, a i sveštenici ne podliježu više posluzi nijednoj. Naprotiv, utvrgjivala se desetina svih plodova, što bi narod, po propisu starog zavjeta, doprinosio kleru. Episkop postaje u Franačkoj pravi gazda i vlastelj. Ne samo da su sva crkovna imanja u diecezi, sve oranice, vinogradi, robovi, i sav mal po parohijama, pod vlašću njegovom, nego stoje pod njegovom rukom, u patronatu, čak i sinovi, pa i potomci klerikâ (c. 4). Nastojnici manastirâ takogjer u svemu su podvrženi episkopu (c. 19). Ako niko ne ulazi u sveštenički krug bez privole kraljeve ili kraljevskoga suca (c. 4), a to i bez privole episkopove niko ne smije u kralja zatražiti beneficiju (c. 7). Već ulazile i neznalice, pošto je odregjeno, da se ne prima pop ili djakon nepismen, ili koji ne zna red krštenja (II Aur. c. 16). Niti klerik laika, niti laik klerika, ne smije pozivati na svjetovni sud, ako episkop to ne dopusti (III Aur. c. 32). Udovice djakonâ i popova niko ne će vjenčati u drugom braku (c. 13). Djever ne će vjenčati snahu svoju udovicu, niti svojak svast (c. 18). Zabranjena je i ženidba megju pastorkom i maćehom (II Aur. c. 10). Da ovo smjera na popravljanje porodičnih snošaja u Germanâ i da je prikrvlje naročito kod njih uvriježeno bilo, izlazi iz naredbe potonjeg sabora (III Aur. c. 10), gdje se pripušta kano zakonit takav brak, što se sklopi prije krštenja, ili u neznanju crkovnih zakona, pa se ponavlja zabrana, da u naprijed niko ne vjenča udovicu oca, jal ćer žene svoje, udovicu brata, ženinu sestru, bratučedu, sestrenicu, stričevu ili ujčevu udovicu. U ovome pogledu strožije od germanskog običaja sudila i crkva i rimsko pravo. Sankcija za sve one zabrane bijaše crkveno izopćenje, koga se varvari bojahu silno. Episkopska vlast steže naprasno samosilje onog doba, dok bogastvo koristi sirotinji. Crkva, crkveno dvorište, episkopski dom, jesu nepovrjedivo utočište za svakog bjegunca, bio rob, lupež, ubojica, otmičar, preljubnik (c. 1). Rob ne vraća se, već ako gospodar prisegne, da mu je krivica oproštena (c. 3), pa ni zločinci, ako nije kletvom potvrgjeno, da oni, koji ih traže, ne će ih ubiti, ili osakatiti, nego drugačije s njima stvar dokrajčiti. Po varvarskom postupniku, zločince gonjahu obično uvrijegjeni privatnici. Ipak, pravo azila crkovnog nailazi kod Franaka na prepreke i na ograničenje. Episkopski godišnji prihod mora se čitav upotrebljavati. Razdaje se na popravu crkava, na prehranu oskudnih sveštenika i siromaši, na otkup sužanja (c. 5). U koliko može, episkop treba da jelom i odjećom pomaže svima bolesnicima, i svima,

*

što svojim rukama nisu sposobni, da sebi zarade svagdanji kruh (c. 16). Veliki hristjanski godovi ne će se svetkovati na selu, već u gradu (c. 25).

Kler megju Francima. Posljednja ova odredba primicaše jedne drugima, katolike Franke i katolike Romane. Na njihovo moralno ujedinjenje mnogo više doprinese jedna vjera i zajednički kler, nego li uljudba rimska, koja je, megju V i VI vijekom, sve to većma venula pod mrzlim zadahom Germanâ. U V vijeku civilizacija jošte diše; pominju se i pjesnici i retori i knjižari i pozorišta, ali nada svim ovim već se stere pokrov mrtački. U mračno nastalo doba jerarhija je gotovo jedina čuvarica pravde Božje i ljudske, ljubavi i milosrgja prema bližnjemu, pa i jadnih ostataka propale književnosti. Po svem se čini, da episkopi u Galiji bijahu, na razmaku V i VI vijeka, velikom većinom lijepo obrazovani zadnjim utiskom kulture na umoru, te pobožni, srčani i brižni, na korist puka, protiv tadašnje sile. U raspu starodrevnih institucija, u općoj nestašici reda i poretka, ili crkovni blagosov, ili anatema, ispunjahu prazninu slabog i prezrenog zakona. Kad ono Franci, nakon krštenja Hlodovegova, malo po malo svi prigjoše hristjanstvu, strepljahu u opće, i ako s dušom punom poganštine, na bogodanu besjedu episkopa, „sveštenika višnjega Boga".[1] Na pravu sreću ondašnjih ljudi, crkva načini se branik čovječanstvu. Trebalo za to, da jerarhija, kao što vidjesmo u gore pomenutim kanonima, obrani sebe ogradom vlastite sudbenosti, sada, dašto, izlišne. Nadodamo li riječima kanonâ još ovo, da optuženome episkopu ne sudi kralj, nego njegovi drugovi, ostali episkopi,[2] reći nam je, da u franačkoj Galiji, pak i u zapadnoj Europi, jerarhija cijela zatvori se unutar bedemâ neprolomive tvrgjave. Naše nazore o jednakom pravu, i o jednom sudu svima, taj izuzetak, dakako, vrijegja. Ali bez toga, u strasno i surovo ono doba, u metežu sveopćem, bio bi se utrnuo i zadnji oni luč prosvjete i plemenitog morala.

A do skora i ošteti se to rimsko sveštenstvo, izobraženo i pobožno. Debela tama varvarskog vremena poklopi i samu crkvu, zamrači jerarhiju. Pod težinom germanštine duši se u Latina znanje i tanki ukus. U drugu ruku, Franci pokršteni počeli se lakomiti na crkovno bogastvo i šuljati se u red sveštenički. Crkvama civilno lice priznavao rimski zakon, pa već u carsko doba one imale zamašitih posjeda, koji su se novim nabožnim darovima povećavali iz dana u dan. Vele

[1] Greg. Tur. l. VI, c. 11: „pontifex summi Dei".
[2] Id., passim.

cijenjeno i uharno vladičanstvo poželješe do brzo varvari. Do njega doći bijaše često puta tim lakše nedostojnima, pa Latinima, pa Francima, što svešteničke časti nisu uvijek slobodnim izborom namjenjivane, već ih takogje podjeljivala milost franačkoga kralja, ili otmenika kojega kod kralja. Po starinskom običaju crkve, odabiraše episkopa sveštenstvo u sporazumu s narodom; ali, prije no što će mitropolit uz episkope mitropolije pristupiti, po kanonima, na regjenje njegovo, trebalo kraljeve naredbe, „praeceptio", što se davala pismeno na pismeni podnesak.[1] Već pri kraju VI vijeka, kraljevi će darivati, ili prodavati, čak i laicima tu potvrdu, i na to će bolno jadati papa Gregor Veliki, gotovo u svakome pismu svojem Brunihildi, Hildebertu II i Hlotaru II. Po Galiji je neki prelom u crkvonoj stezi odmah iza Hlodovega, dakako varvarskim utjecanjem. U početku VI vijeka još nema zazornog prizora, ili za taki bar ništa ne znamo, u onom svijetlom kolu episkopâ, gdje prednjače Rèmigije iz Reima i Avit iz Vienne, no eto već o polovini istog vijeka slušamo iz usta samog episkopa Gregora, kako stega naglo opada. Popovi su kojekakvi, koludrice se bune. Koči se blagotvorni rad jerarhije. Mrlja i sila varvarska dohvati se klera i najvišega. Dva brata episkopa, Salonije i Sagitarije, onaj u gradu Ebredunu (Embrun), a ovaj u Vapicu (Gap), Rimljani, sudeći po imenu, oružaju se kacigom i pancirom, te sijeku pošteno, doduše Langobarde, pogane derače po susjednom kraju Galije.[2] Dva episkopa, zbog zločinačkog života, svrže episkopski sinod u burgundskom Cabalonnu (Chalons) od god. 579.[3] Kantin, episkop u Arverniji, neznalica je i pjančina na glasu; sa gozbija nose ga u četvero. Posta padavičav, no svejednako tugje otimao, od moćnih svagjom, od slabijih silom. Kad mu neki njegov pop pokloniti ne htje vlastitu svoju zemljicu, dade ga uhvatiti i sahraniti, kod zabitne crkvice, u jedan starinski sarkofag, da tu umre od gladi. Pop srećom sam se iskopa iz groba. Kantin prijateljevao sa Židovima radi dragocjenih predmeta, što bi od njih kupovao.[4] Eonije, episkop u Venetima (Vannes), takogje se ružno opijao; opijao tako, da „nije mogao koraka maknuti.[5] Badegisil, čist varvar taj,

[1] Instrumenta electionum ap. Ruinart p. 1354—6 — Greg. Tur. l. IV, c. 5, 6, 7.

[2] Greg. Tur. l. IV, c. 43; V, 21.

[3] *Marii episcopi Aventicensis Chronica.* A. 455—581. Berolini, 1894. Ed. Th. Mommsen.

[4] Greg. Tur. l. IV, c. 12.

[5] L. IV, c. 41.

kazao bi: „Zar za to, što sam ja klerik, ne ću osvetiti nanesene mi uvrjede?"[1] Ovo su savremenici našeg bogobojaznog Gregora, koji sa još ponekim svojim drugovima diči vladičanstvo, germanskom mećavom zameteno. Manjina jedna u kleru čuva nauk Isusov.

Franci i Romani. Iskvari se kler u tijesnom druženju sa pokatoličenim Francima, ali to isto vjersko druženje pomače sreću Latinima. U prvom mahu osvajanja, kad se pogani Franci razliše bujicom po Galiji, sve se napasti svališe na Rimljane. Ovima bilo mnogo gore, nego pri doseljavanju Burgundâ i Gotâ. Radi toga vidjesmo, da se na vogladenskom polju senatorski posjednici bore junački uz Vizigote protiv Hlodovegovih Franaka, i ako Hlodoveg bijaše tuskoro latinsku vjeru prihvatio. Franak prigodno otimao bez ustege, bez obzira. Silovit i goropadan, pravo na lijepu koju baštinu odregjivala mu sjekira, kojom vitlaše. O redovnoj kakvoj razdiobi zemalja ne ima pomena u tog osvajača. I svojom grubljom surovošću, svojom ohološću, u veliko dosagjivao taj zalupani German. Rusu svoju glavu on dizao spram Romana i smatrao ga polovnim čovjekom. Ovi nazor biće prenesen i u zakonik salijski, gdje se rimski čovjek procjenjuje za polak manje od franačkoga. Ali obraćajem Franaka u istu vjeru nasta neka mijena. Vrijeme ponešto omekša, a svakako utoli vjetar varvarski. Vjersko saglasje zbliži, nastojanjem klera, osvajače i osvojenike. Bijahu oni na skoku, da se ukažu kano drugi Vandali ili drugi Anglo-Saksi, bahati rušioci i zatornici svega rimskog, kad eto isprijeći im se crkva. Što je zemlje i baština pograbljeno u prvo vrijeme prodiranja, ono, dakako, ostade Francima, no dalje nepravedno prisvajanje zaustavi naročito zajednički kler, u ime Boga i Božje pravde. Čini se, da germanski došljaci tim lakše svoju potrebu namiriše, što u velikoj Galiji bijahu prostrane zemlje fiska, koje u dio padoše Francima i njihovim kraljevima. Pak i sami kraljevi, koliko mogli, valjda već od Hilderika, nasilja sprječavali, da im nekog poretka u državi bude i da im napredovanje posred Galije bude olakšano. Po ovi način, usprkos svih društvenih razlika, koje ćemo do skora pregledati, u Franačkoj načini se kao narod jedan, smiješan od Germanâ i Romanâ.[2]

---

[1] L. VIII, c. 39.

[2] Zamašita je historijska činjenica franački ulazak u rimsku Galiju, ali o načinu, kojim Franci nju zapremiše, razilaze se mnijenja. Da je čitava zapadna carevina, pa i Galija, od Germanâ na golo osvojena, to je mišljenje postarijih iztraživača, koje ne može više da postoji pred istraživanjem novijim. Naročito Goti i Burgundi zemlju rimsku

Kažemo: načini se kao narod jedan, a ne kažemo narod jedinstven, jer su čisto vidne dvije njegove sastavine, germanska i romanska. Dva jezika vladaju u Galiji[1]: Romani govore svojim, a opet svojim Franci, kad su megju sobom. U općenju pak megju dva plemena preteže latinski. Čitajući Gregora,[2] nije nigdje spaziti, da bi romanski govor ometao Franke. Jezično, dva naroda kao da su slivena u jedan, u drugoj polovici VI vijeka, premda se i unaprijed tamo amo franačka besjeda čula u franačkome užem društvu. Po svemu se čini, da Franci, podavno prešav Rajnu, naučiše kako tako i latinski, usred rimskoga pučanstva, prema kojemu bijahu u manjini po Galiji. A

uzimali ponajčešće, kao carski savezni soldati, sa carskom dozvolom, i štedili u velikoj mjeri institucije urogjenikâ i društvo njihovo. Ovo donekud štedili i Franci. S toga u njih potonje feudništvo, sa jednog kraja, razvi se pomoću rimskog patronata. Najveću zaslugu za dokaz ovoga pripisati je opsežnome radu naučnika Fustel de Coulanges-a: *Histoire des Institutions Politiques de l' ancienne France,* kojega se rada već dotakosmo u I Svesci. Nego, taj oštroumni bistrilac političkih i društvenih odnosa u doba varvarska prevršuje mjeru svog dokazivanja, gdje poriče svako germansko osvajanje i gdje na same vojske bez pravog naroda suzuje naseljavanje Germanâ. On ove na rimskoj zemlji vidi ili kao prihvaćene kmetove iz prva, ili kao savezne plaćenike uz namjenu baštinâ, ili kao provalnike, što traže rimsku soldatsku službu, ne postižu je i ginu. U suporu s takim općenitim shvatanjem stoji svakako, u Galiji, pojava Hlodovegova: on ide na Siagrija, a jeste samosioni neovlašten osvajač, bez pogovora. I provalnici i goli osvajači jesu pak Vandali uz Alane i Suebe, onda i Anglo-Saksi, a biti će docnije Langobardi. Po pravu postojaše, dakako, rimsko carstvo i nakon godine 476, kao što Coulanges veli; no je ono carstvo u samoj stvari na Zapadu razvaljeno gubitkom Italije, pa odmah zatim i sviju zadnjih krpata samosvojne rimske zemlje po Galiji i Hispaniji, sve da se i germanski gospodari u opće kite, pored časti svoga narodnoga kraljestva, još titulama carskih visokih dostojnika. Razviću feudništva, bez sumnje, u drugu ruku doprinese germansko nametanje, osobito franački osvoj, uz ustanovu dvorske kraljevske družine, beneficirane. Dokazuje ovo i Bizantija, koja, izmaknuvši osvoju Germanâ, ne vidje feudnu gospodu, nego u najdocnijoj dobi svoje historije.

[1] Dakako, Bretoni u Armorici, i Basci u krajini do zapadnih Pireneja, drže se svoga govora, oni keltskog iliti gaelskog, ovi iberskog. U Armorici Bretoni su valjda onda pojačani i sa uskocima, što im prilaze iz Velike Britanije, ispred navale Anglo-Saksâ; no i izvan armoričke zemlje ima ponegdje u Galiji Kelta, još nepolatinjenih. Keltski govor od starine utisnuće neo-latinskome jeziku, što se već stvara, svoju fonetiku, te će otud izbiti francuski. Ovome dadoše Kelti i poneke riječi za ratarstvo i seljački život.

[2] Naročito l. III, c. 15.

romanska im se riječ nameće, kano riječ inteligentnoga svijeta. Latinski glas, pojanje, propovijed, pismo, salijeću ih odasvud, u trgovini, u crkvi, u spisima zvaničnim; zlatni solid i srebrni dinar izlaze iz kovnica, gdje rade Rimljani. Latinski jezik premašuje. Upotrebljavaju ga vladari za svoje zakone i naredbe; glasi se donekud i pri samom sugjenju Franaka; svoje oporuke i darovštine ovi daju sebi napisati latinski. Iz svoga franački jezik primetnu vrlo malo latinskome vulgarnom, što i u Galiji, kao svukud, mah otimlje pri sve to većem nestajanju učiona. Osobito u brojnim gradovima, Franci, posred mnogo pretežnijeg latinskog pučanstva, govore latinski najčešće, pa, razgovarajući s Romanima, upleću svoje poneke riječi za oružje i rat, koje će ostati u francuskome. Postepenom utiranju franačkoga jezika doprinese i kler, zazirući od prijesne mu poganštine u pjesmi i u izrazima. Nego, duž lijeve Rajne valjda već onda mah preotela njemština. Na golo Nijemci ostaju Franci ripuarski, pak će se ponekad, tokom franačke historije, u Austraziji dignuti njemački vihor i proujati k zapadu u Neustriju, manje više polatinjenu. Može biti, da je tako donekle tumačiti i potonju pojavu austrazijskih majordomà Pipinida iliti Karlovinga, s kojima se iz nova Germanstvo osnaži. No i Saliji su iz prva goli Germani. Pokorivši sebi sjevernu i srednju Galiju, stajali oni u Neustriji, što više moguće, na okupu, kano vojska u svakom času spremna na boj. Glavno im sjedište bilo oko Soissona i Pariza, do pobjedonosnog im vogje Hlodovega. Boravili ponajviše u polju, po svojim *villama,* u prostranim gazdinskim dvorima sa stajama (hoven, hof, court). Oni su se tu vrlo lijepo i provodili. Nije li bilo boja, plandovali i živjeli, usred svoje služinčadi, raskošno, pijući na gozbijama do ponoći, veseleći se, ašikujući, osobito dok im pretjecalo blaga, sjekirom i kopljem stečena. Kad bi to gronulo, kad bi se obilje spirilo, bijahu voljni, na svaki kraljev poziv, u drugi rat, na drugu pljačku. Njihova se ćud malo promijeni i onda, kad se naglo pokatoličiše. Drže naslijegjenu od otaca kod kuće tromu lijenost; nosi ih žudnja za debelim, masnim uživanjem. U vidu strogi katolici, jer se oni ne bave vjerskim tančinama, a niti ih razumiju, Franci, još za dugo, i življenjem i mnogom praznovjericom ostaju poluhristjani. Javno oni, doista, ne prinose više idolima svojim konjskih glava, ali im šuma, drveće, svejednako šapće koješta tajnovito. A kadri su kadikad, da u strasti rogjenoj iskažu i neko drzovito neznaboštvo. Sva hristjanska tanka uljudba, visoki moral, pricijepljen je na tvrdo drvo franačko. Hramno, na primjer, Hlotarov sin, Hlodovegov unuk, sa svojim razularenim drugovima po Arverniji bjelodano,

a nekažnjeno, grabi mlade Rimkinje senatorskih kuća.[1] Po izgledu gospodara svojih, češće je obijesna i franačka služinčad. Sigivald, rogjak Teuderika, sina Hlodovegova, tugje otima po miloj volji, pa i sluge njegove zadirkuju, kradu, ubijaju, a niko pred njima ne smije ni pisnuti.[2] Poneki Franci borave i u gradovima, kao prvi u prvim gragjanima.[3] Svima pred oči iznose osvojeno bogastvo. Franačkih prvaka žene, pred rimskim sugragjankama. blistale se u sjaju suhoga zlata i dragoga kamenja; pod teškim svojim nakitom hode gordo, ili jašu na konjma, dok pred njima i za njima ide pratnja poslužnika.[4]

U franačkoj državi ne proglasi se jednakopravnost Rimljana i Germanâ, kao što je to učinjeno u državi ostrogotskoj i burgundskoj. Ali romanskoj nejednakoj sastavini pučanstva osvanuše bolji dani, čim Franci latinsku vjeru prihvatiše. Već primijetismo, da to bješe sreća po Romane. Pripuknu led megju ljudima, saglasnim u religiji. Na više je izložen sav utjecaj i moć klera. Uz to, radi sebe i državne koristi, Romane podigoše i sami franački vladaoci. Što je još bilo, osobito u južnim krajevima, zanata, obrta, trgovine, knjige, ono sve sporila ruka latinska. Življom trgovinom i zlatarskim radom bavili se i Židovi, kojekako trpljeni, a dosta brojni u plodnoj Galiji. Mudriji Latini pristajali Hlodovegu i njegovim nasljednicima u posao upravni, poglavito financijski. Kod Hlodovega, i njegovih sinova i unuka, vigjati je Latina ministara, poslanika, savjetnika uvaženih. Mnogi su od njih uzimani u kraljevu družinu, postajući „Romani convivae regis“, što žive i blaguju u njegovu domu, i time odskaču od prostoga Franka. Vrstaju se ovako u novo plemstvo, koje se oko kralja stvara. Ima i dosta Romanâ, koji žive pod franačkim salijskim zakonom. a ne žive pod rimskim, te su jednakopravni i Francima najvišim. Kad bude Burgundija docnije pripojena Franačkoj, do tri Rimljana uzastopce vršiti će tamo čin već važna majordomata. U istoj Burgundiji onda na javu izilazi i administrativni patricijat, što se osobito daje ljudima rimskim. Tome patricijatu nije opredijeliti čisto značaj; no čini se, da je veliko namjesništvo, kad Burgundija ne ima zasebitoga kralja Merovinga. Pak i u Provenci, što će ju Franci dobiti od Gotâ, ponajviše Rimljani su namjesnici, „rectores Provinciae“. Sva južna Galija bolje je sreće i bolje kulture. Kaže nam Gregor, da jedan sveštenik iz sjeverne Galije ne će, izmakom VI vijeka, da

[1] L. IV, c. 13.
[2] L. III, c. 6.
[3] L. VIII, c. 31.
[4] L. IX, c. 9.

ide kao episkop u Provencu, zbog tamošnjih „senatora sofističnih“, veljaše, „i filozofičnih sudaca“.[1] I u pretežno germanskoj Austraziji dva će Latinina biti majordomi. Po čitavoj franačkoj državi dešava se i slučaj, da jedan Rimljanin biva upravitelj kotara, kao što nad svojima, tako i nad Francima. Stupaju Rimljani, šta više, i u samu franačku vojsku, po prilici već za Hlodovega, premda je opće pravilo u Germanâ (vidjesmo to i u Teoderikovoj Italiji), da vojena sila bude čisto njihova. U ovom pogledu ima znamenit primjer. Rimljanin Eunije Mumol, iz proste gragjanske porodice u gradu Autisiodoru (Auxerre), u trećem pokoljenju iza osvoja, to za Hlodovegovih unuka, postaje, kao i otac mu, upravitelj (comes) svoga grada i kotara, onda patricije i vojvoda (dux) u vojsci kralja Gunthramna, pa se iza Hlodovega pročuo i kao najvještiji vojskovogja merovinške dobi. Kad umrije, ostavi kano kraljevsko blago od 250 talenata u srebru, a više od 30 u zlatu.[2] Mi već spomenusmo Aurelijana, koji je do Hlodovega u alamanskoj bici i postaje franački vojvoda. Traju, kao što i prije, posjednici kurijali i gospoda senatorska. Ne samo da rimski posjednici čuvaju svoje lijepe *ville* i baštine, u koliko ih osvajači u prvi mah ne razgrabiše, nego znadu poneki, držeći se kraljevskog skuta, i povećavati očevinu. Više njih ima bogatih, poput franačkih prvaka. Oporuke kažu, da je bilo Rimljana s golemom imovinom od 10 do 20 *villa*, svaka sa prostranim oranicama ili vinogradima, s pašnjacima i šumama, uz težake i čobane ropske. Čini se, da je veći dio posjedâ svejednako u rimskim rukama. Za kućića Romana, da se iz slučajnog ropstva otkupi, iskalo se do 10 libara zlata.[3] Gdjegod ti ugledni Rimljani pozivaju Franke na gozbu; pa će ih svojim kretom i besjedom elegantnom opsjenjivati, a i opijati.[4] Kano ljudi jedne vjere, Franci i Rimljani mnogo opće megju sobom. Očito je iz historije Gregorove, da imućniji i srećniji dio romanskoga žiteljstva svrsta se, ovako ili onako, megju osvajače, kao znatna sastavina nastajnoga galo-franačkog naroda. Romani, u opće, stoje doista podregjeni i razlikuju se od Franaka. Nego, siloviti duh, što u ova doba posvud provijava, dohvati se i njih. Češće se razmeću, kao i Franci. Ne biva rijetko, da u razmirici megju Latininom i Frankom, ovaj će izvući tanji kraj. Ili što sljeduje izgledu varvarskom,

---

[1] L. VI, c. 9.

[2] L. VII, c. 40. Valjda je ovi Gregorov talent običan „manji“ od 60 rimskih libara.

[3] L. III, c. 15.

[4] L. IV, c. 35.

ili što u državnoj vlasti dovoljne obrane ne nalazi, vidjeti je pokatkad kojeg moćnog Rimljanina, gdje se sam osvećuje Franku i oružanom rukom napada na njegovu *villu*, na dvorac u polju.[1] A za Hlodovegovih sinova Rimljani, bar u gorovitoj Arverniji, drže čak i utvrgjena mjesta, pogdjekoji „castrum", u kom se oni brane od franačkih napasnika. I ove silovne obike, uz nošenje oružja, hoće u neku ruku da izjednače dva plemena, germansko i romansko. Megju obama se izmjenjuje nošnja, vojnička i gragjanska, izmjenjuju se lična imena. Neki Rimljani stali uzimati germansko ime, poneki Franci latinsko. Nakon tri četiri li naraštaja, oni Franci, što s Hlodovegom prodriješe usred Galije, po narodnosti u malo čemu, ili ni u čemu, ne razlikuju se od Latina.

Društveni raspored u Franačkoj. Franačkom pobjedom kod Soissona dokinuta je rimska politička oblast i u najzadnjem kraju Galije. Na djelu, suvereni su tada varvarski vladari, franački, vizigotski i burgundski. Ali dolazak Franaka ne sunovrati društvo. Onim dolaskom u malo čemu se promijeniše socialni odnosi, izuzmemo li vidniji položaj uvaljenih Germana. Mi jednako susretamo brojno roblje, poljsko i domaće; liberte, sa stegnutom ličnom i imovinskom slobodom; kmetove, za zemlju privezane na latifundijama, uz dužnost godišnje daće i rabote; slobodne, no prorijegjene i osiromašene male posjednike, „minores possessores" i nešto jače posjednike, „curiales", glavno ovo uporište već traljavim municipijama; senatorsku gospodu, svijetle posjednike prostranih latifundija sa ubavim *villama*, sa patronatom na široko razvriježenim, sa častima u municipiji, sa ličnim zvučnim nazivljem.[2] I pored franačke provale, sve se to uščuva, i ako ponegdje zakinuto i ponešto prolaznim grabežem oštećeno. Ogromni posjedi carskoga fiska udovoljiše one Franke, koji se staniše na zemlji rimskoj. Hlodoveg tim podmiri svoje Franke, dok Romanima, iza prve otimačine, ostade, kazasmo, netaknuta svojina. Kralj nije davao, da se oni razvlaste, jer smatrao sebe i rimskim namjesnikom, kano nekim prokonzulom u Galiji, pa branio Rimljane.

Osvoj, dakle, ne preokrenu ondašnji društveni raspored. Ipak, pod varvarskim dojmom, pri razlamanju starinskog političkog ustroja, nešto se pooštri, a nešto malo i promijeni u društvu rimsko-franačkom. Brije sjever, uz pridošle Germane. Raste broj robova. Gotovo neprestani ratovi izbacuju množinu zarobljenika, što se prodaju. Ratovanjem

---

[1] L. III, c. 35.
[2] Vidjeti ovo u I Svesci, na str. 51—73.

u svakome kraju bivaju sužnji i Germani, isto kao i Romani. Često i krivična osuda uvesti će ljude u stanje ropsko. Za rimskog carstva, nagjosmo u velikom broju kućne robove koji svakojako služe gospodara i obitelj njegovu, i robove seljake, koji obragjuju zemlju ili pasu gosina stada. Svi ujedno bijahu, po prilici, čitava polovina ukupnoga žiteljstva. Društvena ta nevolja sad je povećana. Roblja je tušta i tama, te možemo za cijelo uzeti, da u Franačkoj veći dio duša čamaše u ropstvu. Ovo ovako sudimo po ljutini tog vremena, a razabiremo, da primjer jedan navedemo, i iz oporuke opata Aredija, napisane 572 god.[1] Aredije, rodom prosti Rimljanin (ingenuus) iz grada Limovicae (Limoges), ostavlja ipak zamašnu baštinu s mnogobrojnom čeljadi, pa na vinogradima, njivama, livadama, gajevima, stoje većinom težaci robovi, manjinom težaci kmetovi (mancipia colonaria), koji potonji, osobno slobodni, drže, pod teretom daće, svoje njivice, svoje vinograce (campelli et vineolae). Koliki je broj neslobodnih ljudi imao tek biti na latifundijama više gospode! Pak i oni težaci kmetovi u nekom vidu su polurobovi. Ne samo da duguju godišnji dohodak i rabotu gospodaru zemlje, nego se od zemlje ne rastavljaju nikako. Mogu da služe u vojsci kao lako oružani sa platom, ali se ne pripuštaju nijednom činu političkoga života. A i sa samim dolaskom Franaka poraste im broj. Franci sobom povedoše svoje kmetove, *lite* drukčije „lidi“, „laeti“, „lazzi“ (u Tacita liberti), to zar ili „leute“, ili od „lassen“, pustiti. Ti su ponajviše zanatlije u franačkim dvorcima, ili su još veći poslužitelji, *ministeriales*. Susretati je ministerijala germanskih, pa i latinskih. Na kraljevim dobrima ponajbolji izmegju njih jesu ljudi od oka, s imetkom svojim. Liti i ministerijali javljaju se i kod drugih varvara. Što se niske čeljadi tiče, cijene se najviše zlatari i srebrnari, jer udovoljavaju raskošnome sjaju gospodara. Rodom su Rimljani ponajčešće. Robovi, kmetovi i liti uzlaze i do slobode, do nezavisnog imuća, po gospodarevoj milosti; no dosta rijetko to dostizali, i ne će ni onda oni do čistine punopravnog političkog člana u narodu. već ako oslobogjeni obredom, izvršenim pred samim kraljem. U rimskom carstvu robovima, u opće, po vremenu bivalo sve lakše i lakše. Navlastito od IV vijeka dalje, preporukom crkve, poljske robove gospodari obično ne kreću sa zemlje, nego ih na njoj sa čitavom porodicom naseljavaju. Ti robovi, koji rade zemlju i pasu marvu, malo po malo prelaze u mirniji položaj jednog *serf de la glèbe,* docnije u odmaknutom srednjemu vijeku. Doseljenjem

[1] Testamentum s. Aredii abbatis, ap. Ruinart p. 1308—15.

Germanâ tada zasta, ili se znatno umanji emancipacija ljudi. Jedva u X vijeku osvanuće posvuda onaj *serf de la glèbe;* stoprvo u XIV olakšana će mu biti, po nekim krajevima, kmetska daća i rabota; tek francuska revolucija uzdignuti će njega do ljudske jednakopravnosti. Pod Germanima okrutilo se čovječje osjećanje. S druge strane, roba u Franka gospodara ni u čemu više ne zaštićivao zakon rimski. Ovaj je vrijedio za Romane, a nije za Franke, kojima njihov zakon izručivaše roblje na milost i nemilost. Nemiline evo primjera. Franak Rauhing, pri veseloj večeri, nalazio zabave u tome, da gleda, kako mu sluga, što mu je voštanom svijećom svijetlio, ovu više puta gasi u list od gole svoje noge; jadnik bi plakao, a varvar udarao u grohotni smijeh, dok mu trgnutim mačem prijećaše, da ni stope ne makne sa mjesta.[1] Istome ovome nečovjeku desi se jednom, da mu rob i ropkinja bez njegove dozvole odoše u crkvu, te se vjenčaše. Rauhingu bijesnome pop istrže zakletvu, e ih ne će razdružiti. Franak zbilja ih ne razdruži, već zajedno ih dade žive ukopati. Na glas toga nedjela dotrča pop, ali djevojka nagje se već ugušena.[2] Ovo se zgagjalo u soissonskom kotaru, tako reći pred kraljevim očima, pa niko ni mukaet! Robovima udarani su štapovi, do stotinu njih u slučajevima, gdje bi se samim prelaznim zatvorom kaznili slobodni ljudi.[3] Čeljadetu robu, a i kmetu, nije bilo pristupa u sveštenički red (III A. c. 26), ne razriješe li se prije od svog ropskog ili kmetskog položaja. Uz romansko bilo, dašto, i roblja germanskog. Pomenuta Aredijeva oporuka iznosi ih u većem broju s latinskim i grčkim, u manjem s germanskim imenima.

U društvu rimsko-franačkom druga je nova pojava u tom, što je znatan razmak izmegju slobodna Franka i slobodna Rimljanina. Po krvnoj stepenici salijskog zakonika, gdje je udarena cijena čovječjem životu, Franak prema Rimljaninu vrijedi dvaput toliko. Osvajač vija glavom nad osvojenikom, kao nad manjim čovjekom. Nego se ovo u megjusobnom općenju nekud izglagjuje postidnim obzirom Franka neuka prema obrazovanijemu Romanu. Ta je društveni običaj često jači od zakonske ustanove! Šta više, i sami zvanični spisi od germanske oblasti, pa i sami zakonici, zovu Germane ne lijepom donekle riječju „Barbari", dok odlikuju stare žitelje sa riječju „Romani". Uz to, s vremenom sve to većma ravni se razlika megju dva plemena

[1] Greg. Tur. l. V, c. 3.
[2] Ib.
[3] Mansi. T. IX, p. 738: Childeberti (I) regis constitutio de abolendis reliquiis idolatriae.

uredbom kraljevske družine. Ova družina, valjda Tacitov *comitatus,* jeste preznamenita. Četa stražara oko visoke kakve osobe, oko vojnog zapovjednika, uobičaji se i u Istoku, gdje ih susretamo, u V i VI vijeku, pod imenom ὑπασπισταί, uz oficire δορυφόροι. Franački je kralj i vojskovogja svega naroda i četovogja. Vojskovogji svi su Franci i svi Rimljani obvezani na posluh vojnički, od dvanaeste godine u naprijed; polažu svi za to prisegu; svakoga upornika stiže kazna po kraljevu „bann-u" (bannum-edictum, od bannan - zaprijetiti). Nego, kralj ima do sebe svoju kitu i četu, svoju družinu, koja će se ponovo njemu zakleti još svečanijom prisegom. Ta družina stoji u njegovoj *trustis* (od germanskoga ahd. trost, goth. trausti, okrilje i vjera, ako nije od keltskog trus - straža). Svi zaprisegnuti podanici jesu „leudes" (neki vele od keltskog leudoni - zakleti se), no su „leudes" na osobiti način ti dvokratni kraljevski zakletnici, megju kojima odskaču časnici, „antrustiones". Ovi potonji vrše dvorske čine, ili se šalju izvan dvora na upravu. Budući drugari i pratioci kralja, „comites", stoje oni na visoko u ondašnjem društvu: prema slobodnu Franku njima je ucjena trostruka. Kraljevi antrustioni, pa i kraljevi drugovi za stolom, „convivae regis", mogu da budu i Romani, isto kao i Franci. Pri zgodama seobe razlomljeno je germansko staro plemstvo, te će novo odsvakuda iskrsnuti s ovim komitima i činovnicima kraljevskim. Već su na dogledu velikaši (optimates, proceres), kojima su ti dvorani začetak i jezgra. Na porijeklo se tu vele ne gleda; čin vrše jednako i Franci i Romani. Ova ovaka mješovita aristokracija već je ugledna i posjedom, jer osim sopstvenog imanja (all - od) češće uživa i zemalja, njoj pripuštenih iz fiska po kraljevoj milosti (beneficium, poslije fe - od, za vjeru dobro). Kad se upravni čin, pri slabljenju kraljevske moći, učini nasljedan i prione suverenstvo za zemlju, pa se uhvati, pomoću patronata, vjera u strogom rasporedu od nižih k višim dostojnicima, biti će to aristokracija feudnička, kojoj se pokret najprvi ukazuje jasno taman u franačkoj Galiji.

Salijski zakonik.[1] Čitavo društvo Hlodovegova vremena još se čistije ogleda u salijskom zakoniku.

Rekosmo već, da Rimljani, i pored franačkog osvoja, zadržaše svoj zakon. Dakako, taj se zakon drži, u koliko ga ne mijenja, u metežu onih doba, nastali drugi pravni običaj, ili ga ne steže nova kakva

---

[1] *Lex Salica,* zum akademischen Gebrauche herausgegeben und erläutert von H. Geffcken. Leipzig, 1898.

odluka kraljevske vlasti.[1] U to Franci, nepodvrženi rimskome zakonu, a sad u doticaju s rimskim ljudstvom, osjetiše potrebu, da i sami uobičajeno svoje pravo ispišu i donekud isprave. S reda ista se potreba ukaza gotovo u svih Germana, pa nam otuda „Leges Barbarorum“. German ne osjeća rimski, te hoće, ma gdje bio, da mu se osobno sudi po njegovu adetu. Iz ove želje najavi se „Lex Salica“, onda „Lex Ribuaria“ ili „Ripuaria“. Jednako učiniše Vizigoti i Burgundi, i učiniše plemena, Francima vazalna. Zakonici su napisani latinski, jer germanski jezici ne smatrahu se za zakonodavstvo prikladni.[2] Uprkos latinskoj redakciji, od rimske misli malo šta imaju, ili ni malo, izuzmemo li vizigotski i burgundski. U opće, nisu drugo, već nasušne i nespretne knjižice za najpreču potrebu varvarskog života, naročito za obranu tijela krvninom i imetka globom. Glavno im je načelo naknada štete, jer germansko pravo malo ističe razliku izmegju namisli u zločinu i činjenicom zločina. S vremenom ipak išlo na bolje, jer u tu legislaciju ulaze i rimski nazori. Varvarski zakoni pišu se kroz VI i VII vijek, najviše. U salijskom zakoniku najdavniji je dio tako zvani „Pactum Salicae“, u 65 titula. Ima nekih, te ga stavljaju čak u vrijeme kralja Hloja (445—7), ali je vjerovatno, da se taj dio sastavi za vlade Hlodovegove, kad je započeto zakonodavstvo i sa prvim novicama, „capitularia“. Koji i kakav odbor složi „Pactum Salicae“, izdade li ga kralj u sporazumu s narodnom skupštinom, ili sa prvacima, osporno je pitanje, premda o tome kazuju „prologi“, koji su potonji. „Lex Ribuaria“, u prvom svom zametku, djelo je austrazijskoga kralja Teuderika I, sina Hlodovegova. Po vremenu, ovaj ripuarski zakonik svoje ustanove sve više i više izjednačuje s onima salijskoga. Napisan je čistije, manje varvarski.

Ništa jasnije ne odaje krutu surovost Franaka do njihovih zakona. Krivični su velikom većinom; gragjanskih ih je posve malo, budući valjda ovo pripušteno slučaju i običaju. Poglavito na kragje i na silu obara se zakonik. Krade se mnogo koješta: svinje, goveda, bravi, koze, lovački i torni psi. kljusad, konji, košnice, tice, ribe, lagje, roblje; krade se iz kuće, u vrtu, u polju, u vinogradu, u šumi, na

[1] Formulae antiquae ap. Ruinart, p. 1331: „Lex romana edocet, et consuetudo pagi consentit, et Principalis potestas non prohibet“.

[2] U franačkome, za bolju upotrebu, nalaziti je pridanih izreka germanskih, što no ih sad zovu „Malbergs-Glossen“. Jezik im je tako, ili nastran, ili iskvaren, da se do u zadnje doba dvoumilo, jesu li ono riječi franačke ili keltske.

vodi, u mlinici, češće i sa prelomom. O svemu ovom zakon ide u potankosti, kako bi se udarila primjerena globa u dinarima i u solidima, od 1 do 45 i do $62^1/_2$ ovih, osim stvari vraćene uz kamatu. Česti su i paleži, izmegju kojih najopasnije opet otkupljuje globa od $62^1/_2$ sol. Tamnica ne spominje se, a malo kad usmrćenje, ovo osobito radi umorstva. Ako je u salijskom zakoniku rijetka smrtna kazna za slobodna čovjeka, to ne biva sa kakva humanitarnog obzira, već je to za to, što varvari ne daju, da zakon olako kidiše životu njihovu. Niti je u običaju druga koja pedipsa na tijelu slobodna čovjeka, te se malne sav krivični zakonik svodi na postupnu krvarinu, *wer-geld,* novac za čovjeka — *wër*, novac namirni, što se u latinskom jeziku onog vremena zove *compositio*. Čak i za umorstvo životom svojim plaća (componit de vita) Franak istom onda, kad ni on, ni porodica, ni rod, ne smažu svotu, ili kad neposluhom postaje „varg" (wolf) u državi, koga svak slobodno može da utuče, kao vuka. Pravilo je, da se zločinstvo iskupljuje novcem ili dijelom svoje imovine, kao što ovo obično biva u narodâ nekulturnih. Globa se plaća oštećeniku, ili, gdje ga nestade, rodu ubijenoga, dok jedan dio nje pripada kralju, što se mir naruši, *fritus, fredus.* Strogo uzevši, do rodbine je osveta i mirenje, a nije do države. Stepenica je ovaka. Ko ubije kraljevskog antrustiona, platiće do 600 zlatnih solida.[1] Život prosta slobodna Franka vrijedi 200 solida, dakle triput manje, nego li za družinara, za časnika u gospodarevu okrilju (in truste dominica). U opće, svaki čovjek, koji u kralja ima službu (servitium), bio Franak ili Rimljanin, bio lit ili kmet, bio i rob, ucjenjuje se trostruko spram drugog čovjeka staleža jednakog. Po vremenu izdižu se i ljudi u crkovnoj službi. Jednog je popa krv, kao i jednog kraljevskog vjernika; krv episkopova skače do 900 sol., dok je od 300 krv djakonova. Na vojsci ko ubije slobodna, plaća 600 sol., ko antrustiona 1,800; ista je krvnina za ovoga silom napadnuta u kući, ili i namišljeno umorena. I prosti Franak, kad ga ubiju provalom u kuću, ima dvostruku krvninu. A i na samoj gozbi, u kući, nije svagda mir; Franci se svagjaju, krve se i plaćaju. Svijetli dugokosi Meroving stoji iznad svake ucjene; a niti je kažnjiva, redovnim kakvim putem, krv po njemu učinjena. Ako život slobodna Franka, ili drugog čovjeka, koga zaštićuje salijski zakon, važi 200 sol., a ono život slobodna

[1] To 300 volova. Osrednji vo kupuje se za 2 solida. Rimskomu zlatnom solidu znamo težinu iz I Sveske. Nego, poskoči mu kupovna moć, u ovo doba zabataljenoga rudarstva. Po prilici je desetorostruka prema sadašnjoj. Zlatni je solid vrijedio 40 srebrnih dinara ondašnjih.

Rimljanina ne vrijedi nego 100. Dok je za visoka Franka antrustiona krvnina od 600 sol., spada za visoka Rimljanina „conviva regis“ na 300 njih. Uporedo s ovim ustanovama, koje označuju niži položaj jednog Rimljanina, ide još i ta, da Roman, ako sveže Franka, plaća 30 sol., dok Franak, ako sveže Romana, plaća tek 15. Slično ovome, ko Franka liši slobode, namiriće čitavi mu *wergeld* od 200 sol.; ko liši Romana, dosta je za to $62^1/_2$. Silovito je doba na svakoj strani, pa, pri nasrtaju na *villu*, kad Franak, oplijeni Romana, globa mu je 35 sol., kad Roman Franka, $62^1/_2$. Život Romana kmeta pada na $62^1/_2$, ili možda na 70 sol. Ako zlo prolaze kmetovi i liti, crno se u zakoniku piše robovima. Ko roba, ili paripa, ili kljuse krade, ima platiti podjednako 30 sol.; dakle je rob izjednačen životinji. Gdje se slobodan osugjuje u parnici na 15 sol., tu rob, povaljen na klupi, trpi do 120 batina, ili, privezan za kolac, onoliko udaraca bičem; još više, kad se radi o globi od 35 sol.; je li globa od 45 sol., rob gubi glavu, iza onakog mučenja. Štap je obično debeo sa malog prsta. I uškopljenje je kazna za roblje. Batinama podvrgavaju se i ropkinje. Dešava se ipak puna emancipacija i lita i roba simbolizmom bačenog dinara: hita ga oslobodilelj iz ruke roba preko glave u znak, da rob više ne duguje daću. Stepenica za krv proteže se i na pojedine izgubljene udove tijela. U pravu germanskom, tjelesna ozleda biva po sakaćenju, po rani i po suhom udaru. Za ozlegjenu ruku, ili nogu, ili oko, ili nos, platiti je 100 sol.; za otkinuti palac u ruke, ili u noge, 50. Zalazi zakon i u druge pojedinosti. Ko uškopi slobodna, plaća 200 sol. Ko kanio koga ubiti strijelom, a ne pogodio, iskupljuje to sa $62^1/_2$ sol., što je navadna svota za prostu obranu tijela. Franak ne trpi, da ga se psuje; naročito ne trpi uvrjedu na srčanost i junaštvo svoje; reče li mu ko, da je lija ili prnjavac, taj plaća 3 sol., ali plaća ih, čini se, 5 ili 15, ako mu reče, da je zec. Obijedi li ko koga, da je u boju zabacio štit, kazna stiže vrijegjatelja. Zakon štiti djevojačku čast, žene i djecu. Za djecu i za žene trúdne, udarena je veća krvnina. Ova je od 600 sol., kad ko ubije slobodnu ženu, koja još može ragjati. Za ubistvo trúdne slobodne žene s vremenom skače krvnina čak do 1,500 sol., a i do 1,800, ako je u kraljevu okrilju. Ko mužu otme ženu, duguje čitav *wergeld* slobodna Franka, 200 sol. Globa od $62^1/_2$ sol. javlja se često pri nedjelima protiv ženskih. Toliko zapada silovanje slobodne; oskvrna s pristankom nje, 45. Nego po vremenu, valjda pod utiskom nove vjere, silovanje slobodne žene ili djevojke staje i do 200 sol. Otmičar dužan je $62^1/_2$ sol.; isto toliko ko otme tugju zaručnicu, ili kraljevu

19

ropkinju. Ko slobodnu žensku zove bludnicom, plaća uvrjedu sa 45 sol. Stisne li joj ko ruku, globa je 15 sol.; ako mišicu, 30; još na više, 35; dotakne li se prsiju, 45. U ostalom, ovdje ga ne ulazi viteški obzir prema nježnome spolu, već se kažnjava očita putena namjera. Netankome osjećanju Franaka u svemu ovom dokaz je, da Franak iz prva nije nikako smatrao sebe obvezanim prema svojoj ženi; tek će crkva kratiti preljub muške glave. A za čeljad neslobodnu teška je i ovdje franačka ruka. Otmicu slobodne ženske lit i rob, ma bili i u kraljevskoj službi, plaćaju životom. Silovanje neslobodne ište globu od samih 15 sol., a globa, kao naknada štete, ide gospodaru. Opet gospodar bere globu, u težem slučaju od 6, u lakšem od 3 sol., učini li ono tugji rob na ropkinji; ne plati li se za roba, ovaj se, pri nastaloj smrti ropkinje, škopi, a za manju posljedicu udara mu se do 300 batina. Rob, koji se druži sa slobodnom, potpada smrti. Koja se slobodna ženska pak vjenča sa svojim robom, njoj fisk plijeni cijelu imovinu, pa ko od rogjaka nju ubije, ništa mu za to; globi se sa 15 sol., kogod je primi na konak, ili joj dade kruha; nesrećnica je „varg“, izvan zakona, kako i onaj, koji odere pokopana mrtvaca. U zakonima buja i praznovjerje. Žena može da čini čini drugoj ženi, kako ne bi poroda imala, pa to plaća ona sa $62\frac{1}{2}$ sol.; takogje plaća i „maleficium“ bez štete; prosto vračanje nema još kazne. Obijedi li ko slobodnu, da je vještica, a ne može dokazati, potvoru će iskupiti sa $187\frac{1}{2}$ sol. Reče li ko kome, da je nosač vještičina kotla, globa mu je $62\frac{1}{2}$ sol. Salijski zakonik ne samo postavlja, da zbilja ima vješticâ, već pripušta i to, e vještica može, da svojim magjijama umori i proždre čovjeka.

Ista nespretnost mišljenja javlja se i u postupniku. Dokaze da podnese, red je optuženiku, više nego li tužitelju. Stvar se preporna dokazuje, doduše, i sa svjedocima, pa krivo svjedočanstvo potpada globi od 15 sol. i jednakoj globi ružna potvora, da je ko krivo svjedočio. Ali uz svjedoke, „testes“, sudu prilaze pomoćnici zakletve, „juratores“, to ponajviše čeljad od roda i prijatelji, koji svojom prisegom pritvrgjuju prisegu tužitelja i optuženika. Ovoga i onoga vjerodostojnost, iskrenost, juratori ti zajamčuju bez ličnog opažanja. Ako se pronagju lažni, gubitak im je od samih 5 sol. Po vrsti parnice broj im se povećava ili snizuje. Tužitelj, po težini tužbe, polaže svoju početnu zakletvu sa 6, 9 ili 12 pomoćnika. Sa 12 cijela je zakletva, sa 9 od tri četvrtine, sa 6 polovina. Tužitelj uz pomoćnike svoje sili tuženoga, da se pročisti, koji će to učiniti uz dvostruki broj vlastitih sukletnika. U važnijem poslu dosta je čudan prizor: kao

gomilom izilazi na sud sav rod sa strane obtuženoga; svojom zakletvom jamče oni za njegovu nevinost, zanj odgovaraju pred Bogom i svijetom. Ovakovo poricanje tuženoga i sukletnikâ podobno je, da uništi svaku žalbu oštećenika, koji sam tuži bez pomoći državne. U parbama o ličnoj slobodi, o prćiji i o bojnome plijenu, ima i nekih probranih pomoćnika, „juratores electi", koji su pouzdaniji. Za ubistvo ne smije tuženi prikazati dvostruki broj svoji sukletnika, već se mora, u neriješenoj stvari, uteći sudu Božjemu. Naime, da istina na vidjelo izbije, pripušta se i tvarni priziv na samo nebo, koje će stvoriti čudo za čovjeka nedužna. To je ordalija, *ordal* (urtheil), sud Božji, po dvoboju, žrijebanju, vatri. Do ordalije možno je doći u svakoj parbi od bar 15 sol. Dvoboj ne pominje prva redakcija zakonika, ali bez sumnje postojaše mu običaj od davnine. Navadna je ordalija kušnja vatre sa kotlom, što će sve spremiti stranka suprotna. Umoči li ko ruku u ključalu vodu, ili rukom uzme usjalo gvožgje, a da se ne opari, ili ne opeče, taj je nevin. Presudu, u ostalom, izriče porota, jer o krivici ili nekrivici, o pravdi ili nepravdi, sude dobri ljudi, to vigjeniji u mjestu, prozvani „rachineburgii", „rachinburgi" (rathbürgen, savjeta jemci; po drugima, keltski: izbrani suci), „boni homines". Prisjednici su to, koji sude i procjenjuju; valjda ih je najmanje sedam; oni sjede, dok sakupljeni svijet stoji, odobravajući ili ne. Sud se obično drži na otvorenu, pred sabranim narodom. Taki zbor kaže se „mâl", latinski „mallum", riječju možda keltskom, a pridatom njemačkom: „mâl - berg", „mallobergus", „mallobergium", pošto u Galiji i u Germaniji, povodom onog zbora, igjahu na osvećeni brijeg ili glavicu, te se ime dohrani, i kad tog običaja više ne bijaše. Smrtnu kaznu često izvršuje ozlegjena stranka. Zločinac navadno se vješa, pa i tako da odmah ne umre. Ko ga skine živa, plaća 100 sol. Od gragjanskog prava najznatnije je ovo. Kći udjela nema na očevu alodu, na očevoj zemlji, odakle, primjenom na državno pravo, izvede se u XIV vijeku politička „lex salica". Kad se uda ženska, za nju mladoženja daje miraz tazbini, i tim mirazom kupuje ženu.

Političko uregjenje. Franci su, po svojim pravnim nazorima i slaboj religiji duše, varvari zaista. Uz to su i oholi, hvastavi varvari. Kao i svi ljudi surova i ne tanka osjećanja, sami sebe hvale preko mjere. Na početku salijskog zakonika, u prologu, ritmičnim govorom kažu, da su narod lijep, mudar, hrabar, vjeran, koji primi skoro katoličku vjeru, te je čist od svake jeresi; narod, koji snagom svojom svrže jaram rimskog ropstva. No nekako je čudno, da su oni hva-

*

ljeni i sa strane, hvaljeno im političko uregjenje. Dobrome glasu Franaka pomogoše dvije okolnosti, nama poznate. Vidjesmo, da se od svih Germana, naseljenih u carevini, oni razlučiše u dvome važnom: bili jedne vjere s Romanima i, prinzev zemalja sebi poglavito od fiska, Romane ne kinjili diobom baština. S toga mnogome savremeniku Franci pričinjaju se bolji, nego u stvari što su. Nisu mrski ni samoj Bizantiji. Anastazije odlikova Hlodovega. A u drugoj poli VI vijeka pravnik i historik Agatije piše o Francima veoma laskavo: „Nisu nomadi, kako mnogi varvari, već imaju ponajviše rimsku uredbu i iste zakone, i u opće drže se i pogodaba i braka i bogosluženja jednakoga... Imaju i upravitelje i episkope po gradovima... Kano varvarski narod, meni se čini, da su po gradsku vrlo uregjeni, i da razlike (s nama) nije, osim jedine nošnje varvarske i jezika zasebnog“.[1]

To političko uregjenje da gledamo izbliže.

Stvori se Hlodovegu kraljevska vlast po gotovo neograničena. Prema ocu Hilderiku, kralju male cijene i dosta tanke slave u Tornacu, u franačkoj jednoj župi, drukčiji je vladar Hlodoveg, proširitelj Francije na golemo, slavodobitnik narodni u tolikim kreševima. Kad Hilderiku ne bijaše za kakav pothvat dostatna njegova ubojna družina, trebaše mu za krajinjenje polučiti pristanak narodne oružane skupštine. O raspravljanju znamenitih posala na skupštini (ding), po običaju Tacitovih Germana, mi za Hlodovega ništa ne čujemo. Da bi se na godišnjoj smotri vojske u martu pred narodom uglavili zakoni, nema nam svjedoka. Franački kralj raspolaže, kako se njemu svigja, narodnom vojskom i upravom zemaljskom, pa sam kroji i oglašava kratke naredbe, a i duže zakone. Ako mu je do savjeta, ponajčešće se savjetuje s prvacima oko sebe, svjetovnim i crkvenim. Neosporivu vladarevu zapovijed, „bannum“, nose u svaki kraj, dostavljaju svakome licu, dvorski teklići, tako zvani „sacebarones“, kao god gotski sajoni i carski agenti. Ubije li ko sacebarona, plaća isto, kao i za grofa, 600 sol., kad je sacebaron slobodan čovjek; nije li slobodan, skače ipak ucjena njegovu životu do 300 sol. Kraljevska vlast na rimskoj zemlji ojača vanredno, u Franaka i u drugih Germana, iz ovih uzroka. Seobom iz Germanije, otrgnućem sa rogjene grude, oslabiše, dok se i ne razriješiše, veze rodova i porodica od starine, a, pošto upravo na tim vezama se osnivaše uredba vojena i politička, izblijedi, te se brzo i zaboravi, stara varvarska sloboda, bučna i anarhična. Drugo je to, već i prije kazasmo, što franački kralj, širom

[1] L. I, c. 2.

pritisnutih krajina rimskih, smatra sebe za nekog nasljednika apsolutnih vladalaca, iščezlih imperatora na Zapadu na čije se mjesto on postavio, u zemljama osvojenim. A smatraju ga takovim i sami Rimljani, to velika većina njegovih podanika. Što otprije bješe carsko, ono se sad pristoji i njemu. Iz kancelarije mu izlaze „edicta“, „decreta“, „praecepta“, „constitutiones“. Otkad dokad kraljevi iza Hlodovega prozivati će se čak i „augusti“; ta već i Hlodovegu svijet rimski, u Touru, uzvikivao: auguste! Do tada vigjali kralja Merovinga, koji pušta kosu niz pleća, dočim je drugi Franci drže dugu tek do vrata, ako je u kiku navrh glave ne saberu; vigjali ga s kopljem u ruci, gdje obilazi franačku zemlju i prima zakletvu germanskih lendâ; od sad mogû podanici, da ga gledaju s novim ukrasom ili diadema ili krune na glavi. Rekosmo, da i Rimljani polažu zakletvu, pa služe i u vojsci. Prilazi i treći utjecaj na povećanje kraljevske moći. Vrlo ugledna katolička jerarhija, zajednička Francima i Latinima, kralja uzdizala. Nije, da bi crkva najvoljela apsolutnu monarkiju. Što se izvora vlasti tiče, njoj je svaka vlast od Boga, u republici, kao u monarhiji, ograničenoj ili neograničenoj. Ali u varvarskom darmaru, gdje se pusta svačja sila razulari, episkopi gledali u samovlasnome kralju jedinog jemca kakve takve pravde i nekog poretka u državi. Od obzira i poštovanja spram starije teorijske vlasti rimskog imperatora, oni blagoslovljenom krunom ne vjenčavali Merovinge, kao što za dugo još ne će ni drugih vladara varvarskih vjenčavati, no bi ipak blagu riječ nad krunom prosuli, gdje bi god ova prosinula. Svakako, kraljevu osobu oni cijenili osvećenom, te ni u jednom slučaju, pa da se i razmetala, povrjedivom, i ovo svoje mišljenje naturivali jogunastim Francima. Ovako iz rastrojstva germanske župske uredbe, iz nasljedovanja rimskih nagjenih izgleda, onda iz prijaznog utjecanja jerarhije, izatka se, najvećom brzinom, takva kraljevska vlast, kojoj gotovo ne bijaše prigovora ili pogovora. Ode u nevrat germansko kraljevstvo, sustezano neminovnim savjetom plemićâ, skupštinom narodnom i čestim bijesom oružanog svijeta. Vrlo rijetko, za Merovingâ, neki nas prizori jošte na ono potsjećaju iz daleka.

Naravno je, po rečenome, da je kralj, ne samo glava vojsci, nego i upravi i sudu, u mjeri neodregjenoj. Kuca u njega bilo državnog života, nalazio se on u Parizu, ili u kom drugom gradu, ili u dvorcu na selu, koje potonje i najvoli. Takih kraljevskih dvoraca, *villae,* sa kućnim radenicima svakakovim, ima u svakoj strani Franačke, radi plandovanja ili pusta lova s družinom vjernikâ. U opće govoreći, zauzetno i razumno upravljanje jest deveta briga za kralja Merovinga.

U mirno doba, ipak, dosta ga zabavlja sugjenje i redovno utjerivanje daća. Rješava parnice, što prizivom do njega dolaze; rješava ih odlučnim svojim sudom, a može i parnicu sam zametnuti, odrediv sudište; pače, prosto mu je, da sam kazni, koga hoće, i na imovini i na životu. Češće, nagje li se on, uz vijećnike, pri zamršenom sporu u neprilici, te ne zna, kako da sudi, odvaliti će sa sebe rasudu na Boga i parcima namijeniti bojište sudbeno.[1] Nego je sabiranje poreza i daća vladalački posao, koji najviše kralja otimlje. Svi dohoci, negda carski, sad su njegovi dohoci. Porezne knjige (capitularia) poglaviti su njemu spisi, te leže u kraljevskoj riznici, što je u isto doba i arhiv. Vladaocu teku odasvud veliki prihodi, na osnovu nagjenog i zadržanog sustava carskog porezovanja. Naosob plaćaju Rimljani, dakako uz olakšanje neko, pošto tu više nije razgranate birokracije nižeg carstva, koja gutaše novac. Nego se zgagja i to, da po koji lakomi vladar udara na Rimljane i novih nameta preteških, te se oni čak iseljavaju iz zemlje.[2] Osim poreza, nalazi kralj omašnog prihoda u raznim globama, u zapljeni imovine osugjenikâ, u carinskim i tržnim daćama. Pa dobacuju i šume fiskalne i rudnici. Gdjegod i sami Franci, ako i ne daju poreza, prilažu svojevoljnih poklona. Putuje li kralj svečano, njemu i njegovima hranu prinosi narod. Znatan je vrlo kraljevski posjed u zemljama; taj raste zapljenama, no i tanča darivanjem družini vjernikâ. Je li germansko koje pleme potčinjeno Francima, godišnji mu danak ide kralju. Uz sve ove prihode puna je blagajna franačkog vladaoca. U njegovoj riznici ima na hrpe zlatnog novca, pa svakojakog nakita zlatnog i srebrnog, posugja srebrnog, oružja, ruha mnogocjenog. Sjajem svega toga pase oči svoje varvarski kralj; pregleda i brižno čuva pusto blago, koje će žurbom pograbiti nasljednici. Da blago, milinu svoju, povećaju, Merovinzi su ponajčešće i lakomi. Iznosila im najviše zemljarina, pa će kušati njoj podvrći dobra crkovna i franačka, dakako uz živi otpor zanimanikâ. Već Hlodovegov sin, Hlotar, obori se na imovinu crkava, tražeći trećinu dohotka. I ako zle volje, svi episkopi potpisaše strašnome Franku primljenu naredbu. Ne učini to Rimljanin Injuriozo, episkop u Touru. Pogje i svoj jad izjadi Hlotaru: „Htjedneš li ti uzimati, što Bogu pripada, i Gospod će tebi brzo uzeti kraljestvo. Nepravda je velika, što sirotinja, koju bi ti iz tvojih ambara imao

[1] Greg. Tur. l. X, c. 10: „rex campum dijudicat“, premda sudski dvoboj „Lex Salica“ ne pominje.

[2] L. V, c. 28.

hraniti, tebi ambare napunja svojom mukom!" reče i ode, niti ne pozdravljajući kralja. Hlotar opozva naredbu, a brže bolje posla sluge s darovima za razgnjevljenim episkopom. „Bojao se moći blaženoga Martina".[1] Šteta, što Injuriozi bivahu sve rjegji u Franačkoj, dok kraljevi na episkopske stolice uzdizahu miljenike svoje. Bez dozvole političke vlasti nijedan podanik u Franačkoj, slobodan a sposoban oružju, ne ulazi u klerike; bez kraljeve „praeceptio" nijedan sveštenik ne postaje episkop. I za obdržavanje sabora crkvenih hoće se kraljeve privole.

Kraljeva palača (palatium, pfalz) mota po svoju svakim političkim poslom u državi, pa je u miniaturi i udešena, dijelom većim, poput one carske u Bizantiji. Za službu kralja, višu i nižu, jesu tu dvorani (aulici, palatini). Viši su „comites", „majores", „nutritii", ovi posljednji, kad je kralj još maloljetan. „Domestici" sačinjavaju tjelesnu kraljevu stražu, sa poglavicom „comes domesticorum". Po koji od tih domestika vodi nadzor nad pojedinim kraljevskim *villama*. Izmegju visokih činovnika, gotovo regbi ministara, niko za cijelo ne bijaše franačkonfe kralju toliko potrebit, koliko „referendarius", koji mu držao pečat i vodio financijsku upravu. Valjda su od njega visili „camerarii", koji do prigode idu, da globe ljude. Visili takogje, po prilici, i „cancellarii", zabavljeni pisanjem. Ovi ljudi, vješti pismu i poslu, ponajviše su Rimljani, kao što i referendar ili drukčije veliki kancelar. Ali Rimljani, ti glavni plaćaoci poreza, ni na jednog kraljeva doglavnika ne mrzili, koliko na tog poslovača u financiji, koji bi tištao njih, dok bi ugagjao gospodaru. Pod Hlodovegovim unucima u malo ne raskidoše referendara Marka, Rimljanina. U dvoru nam se spominje i „thesaurarius", blagajnik. Znatniji je „majordomus", nastojnik kraljevske kuće i ekonom kraljevskih zemalja, nešto slično komitu patrimonija u drugih varvarskih vladara, no iz početka bez političke vlasti i tek sjenka prema potonjim nadmoćnim majordomima. Uz komita tjelesne straže i uz refendara otskače, u prvo vrijeme, „comes palatii" (pfalzgraf), nekakov ministar pravosugja, koji kralja pomaže pri dijeljenju pravde i nadomješta ga pri sudskim raspravama. Ističu se i „cubicularius", komornik, i „comes stabuli" ili „stabulorum", koji nadgleda za germanskoga kralja mnogo znamenite konjušnice. Na rješavanje crkovnih posala po kraljevini utjecao bi dosta „archicapellanus", koga ipak ne ćemo smatrati redovnim ministrom bogoštovlja, pošto on naročito bješe namijenjen

[1] L. IV, c. 2.

skromnome bogosluženju u palači. Svi palatini dičili se, po rimsku, naslovom: „časni“ (honorati).

Iz palatinskog svog komitata, iz svoje družine, kralj odabira upravitelje kotarima. Galija, osvojena po Francima, dijeli se u oveće kotare, prostrane od prilike kao sadašnji francuski departmani. I ovdje, pri administrativnoj razdiobi zemlje, Franci prihvatiše, u opće, nagjeni osnov rimski: „civitas“, ili široka municipija, prometnuta je u franački „gau“, „gô“, gotski „gavi“ (lat. territorium, pagus). Sjedi tu u glavnom gradu, obično jednog imena sa kotarom, kraljevski upravitelj, što se u Franaka zove „grafion“, u Anglo-Saksâ „gerefa“ (značenjem, valjda, ili starješina, ili zapovjednik), latinski „comes“ ili „judex loci“. Grofa kralj namješta i skida po volji, no u službi navadno traje duže od rimskog namjesnika u pokrajini, više puta i doživotno. Taj činovnik glavno je kretalo u prostome stroju franačke državne uprave. Njemu je sve povjereno: zapovjedništvo kotarske vojske, pobiranje državnih daća i sugjenje uz policijski nadzor.[1] Oglašavao (bannire) kraljev poziv u vojsku (heribann, heribannum), i glavom kotarce vodio u boj. Kako bi razni kotari istodobno svoje ljude postavili, bilo je i posebnih glasnika, što bi od kralja dolazili i u njegovo ime izravno pozivali Franke na oružje: franački im naziv propade, latinski se pišu „monitores“,[2] i odgovaraju potpuno takozvanima „compulsores“ vizigotskih zakona. Kotarska vojena četa (scara, schaar) sastoji se većinom od Franaka, no ima u njoj i Romanâ. Spomenusmo vojvode, rodom Romane, Aurelijana i Mumola, kojima moći je pridati i vojvodu Deziderija, Mumolova takmaca. Težak teret bijaše vojnica, od koje nisu kašto oprošteni ni pomanji klerici, niti oskudni ljudi,[3] kojima je velika muka hraniti se svojim troškom i po sebi nabavljati valjano oružje. U vojničkom rasporedu kotarci (pagenses) sastavljaju zasebnu jedninu i nose kotarsko svoje ime. Drugi je posao grofu brati kralju i sebi poreze. Vojska i porez, to su dvi glavne brige, dva vruća posla svake germanske uprave, osim Teoderikove u Italiji. Porez se davao u zakup. Da ga utjera, uz daće ostale, grof bi kotar obilazio. Prema nametima pod

---

[1] Imade nekih, pa misle, da je iz prva jedno bio „comes“, a drugo „grafion“, onaj kao neki narodni sudnik, a ovaj kraljevski činovnik sa samom izvršnom vlašću; no opet pripuštaju, da do malo „comes“ i „grafion“ ne razlikuju se više, te da je tu jedna jedina osoba pod različitim nazivom.

[2] Greg. Tur. l. III, c. 13.

[3] L. V, c. 27.

carstvom valjda je tada, rekosmo, država manje iziskivala, ali nalaziti je u pisaca jednako jadovanje porad teških daća. Kao god što se caru htjelo, tako hoće i kralj svoj porez. Ako su nameti u čemu manji, manje je i blagostanje u porušenom polju, u izangjalim kućama nekad bogatijih rimskih gragjana. Da se zemlja unapredi, da se ceste podrže, da se mostovi ne sruše, na to i ne misli varvarska država. Ako u žalosno ono vrijeme neko mari za poljodjelstvo, ako se sadi i gaji po koji vinograd, ako se nova kuća, na mjesto tolikih zabataljenih, zigje: to je ponajviše, u koliko nam je znati, zasluga sveštenstva, naročito moćnih episkopa.[1] Crkva episkopska u kotaru, a ne grafionski ured, drži statistiku siromahâ. Grafion pazi revno tek na popis vojnikâ. Mnogi su siromasi upisani u crkovnu knjigu, zbog čega se zovu „matricularii“, te su branjeni o trošku crkve.[2] Možemo u opće smatrati episkopa i grafiona, ta dva poglavita lica u kotaru, kano prestavnike dviju inorodnih sastavina pučanstva, germanske i romanske, premda gdjegod ima episkop Franak, a grafion Roman. Nije rijetko, da se one dvije oblasti kose megju sobom. U takom slučaju, hoće u prvi mah da pretegne zapovijed svjetovnog upravitelja, koji pod rukom svagda po nekoliko oružnika drži; ali u najzadnje episkopova riječ obično izilazi jača. Ta riječ može da se pročuje daleko, ća i do kralja. Grof, ili „judex loci“, sudi i Francima i Romanima. Kako su grofovi suci velikom većinom Franci, iz neznanja, pa takogjer iz drugih obzira, najvole svoj germanski zakon i običaje, te ih rado primjenjuju i na same Rimljane. Ovu težnju suspregoše kraljevi, odmah iz početka. Jedna naredba kralja Hlotara, koji je po prilici Hlodovegov sin, zapovijeda, da megju Rimljanima, za njihove pravde, ima uvijek na snazi biti rimski zakon, i postavlja mjesnog episkopa za čuvara tog prava protiv samovolje kotarskog upravitelja.[3] Iz iste naredbe saznajemo, da su Franci ponekad kušali, pomoću svog običaja i pripomoću narodnoga svoga grofa, činiti nasilje Rimljanima. Varvari po županama osobito ciljahu na to, da do većeg imetka dogju otmicom po koje bogate Latinke, djevojke jal udovice, vjenčavajući ih zatim. I ovo ne da kralj. Gdje štogod zapne, kralj tamo oprema i naročite izaslanike, „missi“. U ostalom, više nego drugdje, valjda sačuva se Francima u kotaru, taman pri sugjenju, neki dio njihove starinske slobode. Naprotiv, autonomija rimske municipije slabo prolazi sa kurijom svojom i de-

[1] L. IV, c. 36.
[2] L. VII, c. 29.
[3] Mansi, T. IX, p. 761—2.

fenzorom. Kotarsko uregjenje stiskuje općinu, kojoj sudbena nadležnost spada na stvari sporedne. Ipak municipija razpolaže domaćom rimskom milicom. Tek Bretoni, polunezavisni u Armorici, dok čuvaju svoj keltski jezik, drže se i svojih zakona sa zasebitim političkim uregjenjem. Slabije čuvaju jezik i običaje manje brojni Vaskoni, potomci Ibera, u davnini protegnutih od Pireneja i od mora do Loire i do Rodana. Grof, kad sudi, otvara poznati nam „mallum“ (lat. conventus), zbor slobodnih Franaka i Rimljana, koji sami imaju pravo, da tu pristupe, kako su i sami, mimo lite i kmete, posjednici zemlje. Izmedju njih grof predsjedatelj odabira, uz privolu paraca, dobre ljude, već otprije pomenute „rachinburge“, koji će presudu, kao porota, izreći. Priziv je na kralja. Na varošima (hunderschaften, vici) ima grof svoje zamjenike (vicarii comitis). Za manje vojne odjele i za manje posle ti su stotinici isto, što i grof za veće u cijeloj župi. U takom srezu iz prva sudio stotini sudac pučki, tako zvani „thungin“. Istisnu ga, čini se, kotarska novija uredba, udešena od kralja, te na njegovo sudsko mjesto dogje grofov zamjenik, oni stotinik ili centenar.

Stotinik zapovijeda vojenom stotinom svoga sreza, dok grof ima pod rukom svukoliku kotarsku „scaru“. Ali kralj, kad je veći boj, poziva više „skara“, kojima treba jedan vogja. Taj je vogja „herizog“ (heerzog, lat. dux). Gdje kralj sam glavom ne vodi vojsku, tu je takav herceg. Pominju se ipak franačke vojske, u kojima je do deset, šta više i do dvadeset „duces“.[1] U vojsci su „duces“ stariji od kotarskih „comites“, pa i u samo mirno doba vigjamo neke vojvode, što paze na red u dva, tri i četiri kotara, te se i grofovi gdjekad natječu, da im se ovakovo vojvodstvo povjeri. Nego, hercezi u franačkoj zemlji nemaju stanovitih zasebnih područja: Francija nije sabrana u kakove hercegovine, kao što je upravno razabrana u „gaue“ iliti župe. Ako vojvoda ponegdje, naročito na granici, razpolaže vojnom silom dvaju triju li kotara, on se opet ne miješa, što mi znamo, u porezne i sudske posle grofova. Je li priziv od grofa, taj biva ravno na kralja, a ne na kojeg vojvodu. Ne vrše, dakle, vojvode nikakove političke vlasti; pače imade njih, kojima niti je doznačeno neprekidno područje vojno, već zapovijedaju razmetnutom snagom nesuvislih kotara.[2] Tek izuzetno naći je, koliko se čini, vojvodu upravitelja u Kampaniji. Naći će se i u krajini preko Jure, u Burgundiji,

---

[1] Greg. Tur. l. X, c. 2; Fredeg. Chron. c. 78.
[2] L. IX, c. 7.

gdje se zove i „patricius", kako je „patricius", po rimskoj starini, kadikad jošte i rektor Provence. Inače, naziv „dux" daje se, i davaće se, narodnim poglavarima čitavih plemena, Francima potčinjenih. Mi susretamo: „dux Alamannorum", „comes" u prve, onda „dux Britannorum", pa „dux Thoringorum", „dux Aquitanorum" ili „Aquitaniae", „dux Bajoariorum".

Ovakovo bijaše društvo i država franačka za vladavine Hlodovega i prvih njegovih nasljednika.

Dioba Franačke megju Hlodovegovim sinovima. Hlodoveg nakon sebe ostavi četvero muške djece: Teuderika, sina od prve žene, a Hlodomera, Hildeberta i Hlotahara, ili Hlotara, sinove Hlodehildine. Najstarijemu bilo dvaestipet, najmlagjemu četrnaest godina. Četiri brata podijeliše franačku od oca sastavljenu državu megju se na jednako,[1] po salijskom zakonskom običaju. Franci misle, da je kraljestvo privatna baština Merovingâ. O postojanoj cjelokupnosti države nije govora. Jedino što su oni sebe smatrali kao narod cjelovit po svoj zemlji, gdje bijahu naseljeni, to u krajini k istoku, što će do skora izlaziti pod imenom „Auster", „Austrasia", i u krajini k zapadu, što će biti „Neuster", „Neustria". Ovaku Austriju i Neustriju rado sebi bilježe narodi germanski, na priliku: Goti, Frizoni, Saksi, Langobardi. Starijemu Teuderiku zapade u dio ripuarska ili austrazijska zemlja, uz Champagnu iz Siagrijeva kraljestva, sa dva stojna grada, Metz (Metti) i Reims. Bude njegova i oveća strana Akvitanije do megje burgundske i vizigotske, sa Auvergnom. Južna ova Teuderikova zemlja stajaše o sebi, odvojena od sjeverne. Pripade drugomu bratu, Hlodomeru, produženi široki pojas na srednjoj i donjoj Loiri, s poglavitim gradom Orléans. Hildebertu je dodijeljeno dugo primorje u današnjoj Bretagni i Normandiji do preko Somme, s običnim sjedištem u Parizu; a Hlotaru sjevernije manje primorje, u staroj postojbini Salijâ, gore do ušća Rajne, sa stojnim Soissonom k jugu. Njegova bijaše i jugo-zapadna strana Akvitanije.

Različito se sada nagagja, kojim smjerom četiri kralja na ovi način porazdijeliše zemlju. Cijeni se, da su na umu imali sastaviti, po mogućnosti, za svaki dio kao neku posebitu narodnu cjelinu, na primjer ripuarsku i salijsku. Takogje se misli, da su se pri tome obazreli na zgodnu odbranu od spoljašnjeg neprijatelja i na franačko dalje osvajanje. Misli se i to, da je svaki kralj hotio držati po koji komad zgoljne rimske zemlje, e da bi se tim prikazivao zamjenikom carske

[1] L. III, c. 1: „aequa lançe dividunt".

vlasti. Sva četiri glavna grada Reims, Soissons, Pariz i Orléans, otkinuta su iz skorašnje rimske svojine Siagrijeve. Ponešto od svega ovoga moglo je lebditi u pameti tih kraljevskih mladića i njihovih savjetnika. Što se odbrane tiče, zbilja je vidjeti, da stojni gradovi braće Reims, Soissons, Pariz, Orléans, regjaju se ne daleko jedan od drugoga: tu je na okupu, protiv svake tugjinske nenadnje, glavna ubojna sila Franaka u Galiji. Ali iz načina podjele izilazi čisto tek dvoje. U Galiji, četiri brata dobivaju, od prilike, istu lijepu baštinu, pojednake dijelove. Drugo je ovo: za podesnu državu, u pogledu uprave, malo haju braća. Skrpljene su sa zemljišnim prekidom države Teuderikova i Hlotareva. A isprekidaće se razne oblasti pri diobama potonjih Merovinga tako, da čovjeku, gdje i gdje, nije bilo putovati za nekoliko kilom., a da iz jedne države ne upadne u drugu. Po gotovo se svakome kralju podjednako htjelo sjevernih lovačkih šuma uz južne ubave krajeve s vinogradima i maslinicima. Čak i grad Pariz, što raste pučanstvom i ugledom, dijeli se, kašto, na troje; bogata trgovačka Marseilla na dvoje. Za Merovinge preči je od državnoga posao privatni. Uvijek baca ih u veliku brigu razdioba kraljevskoga blaga i bogatih *villa*. Dašto su kraljevske ove *villae* sjajnije od onih u rukama gospode franačke i rimske. Nasred posjeda bijelio se dvorac, što ljepše ukrašen, kralju ugodno boravište. Okolo dvorca dizale se kuće dvorana, kraljevih drugara, Franaka i Rimljana, ljudi u *trusti* njegovoj. Podalje kuće i kućerice poslenikâ ili ministerialâ u kraljevoj nižoj službi, inače i „fiscalini“, jer stoje na zemlji fiska. Ponajviše su u položaju lita ili kmetova, a ima ih svakojakih, od latinskoga i germanskoga roda; ima kuhača, pekarâ, konobarâ, tkalaca, kovačâ, zlatarâ, kožarâ, uz porodice svoje, koje takogje služe gospodaru, „familiae dominicae“. Kad se k ovima pribroje težački kmetovi i težačko roblje sa čobanskim, što obragjuju zemlju u *villi* i pasu gojna stada, onda kraljevski dvorac, sve skupa, prikazuje se kao velika varoš. Svaka „villa regia“ stajaše pod upravom jednog činovnika gospodareva, „actor dominicus“, pa i vidjesmo, da se izmegju više gospode već javlja nadglednik svih *villa* i kraljevskog doma, majordom. U takovom boravištu ima svega na pregršti. Ambari u dvorcu puni bijele šenice; spreme i podrumi ulja i vina mirisava.[1] Veselilo kralja ovo obilje; veselilo ga posugje srebrno na gozbi. Razgaljivali ga službeni lakrdijaši.[2] U opće, uživači su ti Merovinzi,

[1] L. V, prol.; VII, c. 29.

[2] Barem ih Gregor pominje u dvoru suebijskih kraljeva u Galeciji (De virtutibus s. Martini IV, 7), doista manje lagodnih od franačkih.

te ih mami više raskoš na selu, nego da ih priteže ozbiljna misao za upravni posao. Varvarsko grubo uživanje troši ih obično, dok se oni istroše. Jedno upada u oči pri ovim prvim Merovinzima, još prije žalosnog vremena kraljeva ljenivaca, *rois fénéants:* niko od njih ne dosegnu visoke starosti savremenih nekih vladara na Istoku, jednog Anastazija, ili Justina, ili Justinijana. Do krajne mjere sebični i samoživi, a raskošni, oni rano propadaju. Naglo propadaju i za to, jer su naprasite i mrke ćudi. Izmegju njih rijetko ko ima pred očima državu, već svagjaju se, mraze se, srću u zločine iz ličnih uzroka. Pri razmiricama njihovim, ili čak i u ratu na izvanjskog neprijatelja, jaoh ti ga Galiji, kud kraljevi franački i njihovi vojnici prolaze! Na ovakom jednom hodu iz Champagne preko Metza u Italiju na Langobarde, uzdiše Gregor, da je vojska „taku pljačku, toliko umorstava i pokoljâ na vlastitoj zemlji izvela, e bi čovjek rekao: to učini dušmanin“.[1]

Zadnje vrijeme Burgundije. Četverovlagje braće teče mirno za prvih godina. Hlodehildini sinovi svi su još momci nejaki, a pobožna i poštovana majka kao da ih drži u nekom zaptu, i ako podaleko od njih boravi u gradu Touru, kod mošti sveca Martina. Nego ta ista mati, nakon dvanaest godina, podignu sinove na Burgundiju.

Ostavismo lukavoga staroga kralja Gundobada, gdje ni katolik, ni arijan, ševrda megju dvije vjere, dočim svoje rimske podanike blaži i miluje, izjednačujući ih posve sa Burgundima. Istom prevejanošću pomagao Franke u ratu protiv Vizigotâ i Ostrogotâ (507—10), a u to sa legja stresao, valjda, danak, što mu bješe nametnuo Hlodoveg. Ovoga on preživje do 516, u kojoj ga godini naslijedi sin Sigismund. Prigrli Sigismund katoličku vjeru, javno je ispovijedajući. Još za oca živa, koji to dopusti, privede ga svojoj crkvi tada glasoviti episkop Avit, na veliko veselje katolikâ. Pomogla episkopu i revnosna Karetena, Gundobadova žena, Sigismundova mati, tada odana strogosti prihvaćenog monaškog života, u kom preminu god. 506. Obraćali se i Burgundi malo po malo nagovorom, bez očitog prisilja. Javljao se ipak u arijanskog klera dosta žestok otpor, ako katolički episkopi, saborskom naredbom od godine 517, zabranjuju svome kleru svako općenje s onim. Usteže se i državna milost arijanima, čije crkve opadaju, dok katoličke niču. Koje crkve jednom oteše arijani, one su katolicima povraćene. Nešto podmuklog nezadovoljstva imalo biti megju Burgundima. Novi kralj, po rimsku izobražen, pripozna vr-

[1] L. X, c. 3.

hovništvo imperije, i ako tek po ideji, laskavim riječima najtoplije predanosti. Njemu je crkovnjak Avit i savjetnik i listovni tajnik, pokatkad. Kralj šalje poslanika u Bizant, i piše caru Anastaziju, da mu se više mili njega slušati, nego li vlastitome narodu na čelu biti; carev je, eto, taj narod burgundski; pa i sam, kao kralj, ne će drugo, no prosto da upravlja u carevo lijepo ime. Na uzvrat Anastazije mu pridaje legitimno zapovjedništvo vojske i čast patricijsku. Vojni magistri i patriciji kraljevi Burgundâ bili i prije; oni i prije brojili godine po rimskim konzulima, a ne po svojoj vladavini; ali u pošti prema imperiji istrča Sigismund ispred svih prethodnika. Kovnica u Lugdunu izdava novce sa samim carevim likom i imenom; kašnje tomu pridaje i ime kraljevo, no skraćeno. Burgundski vladar, koji toliko do svoga rimskog obilježja drži, brižno nastajava, da se uči rimsko pravo, i plaća učitelje za to iz svoje blagajne.

Lex Burgundionum; uregjenje društveno i političko. Kad je s povraćenom ortodoksijom uklonjen osinjak različite vjere, uredi se Burgundija na mnogo tvrgjemu osnovu. Burgundi i Rimljani jesu sada jednovjerni, a jesu i sasvim jednakopravni, premda oni živu pod zaštitom burgundskog, a ovi rimskog zakona. Već je kazano,[1] da Gundobad, želeći sebi sprijateljiti Rimljane, sastavi im „Lex Romana Burgundionum". Isti dade i svojim Burgundima „Lex Burgundionum".[2] Sabravši još starije pisane zakone, on ih ispravi i popuni novom redakcijom, možda izmedju god. 488—90, a i docnije ono pomnoži svojim novicama, pri dugome vladanju od obilatih četrdeset godina. Taj očev rad nastavi Sigismund, po čijoj zaključnoj redakciji dogje do nas pomenuta „Lex Burgundionum". Da se Burgundima skroji zakon, ima govora o vijećanju odličnikâ, „optimates", sa kraljem, no ne ima govora o narodnoj skupštini. Zakonik potpisaše 31 komit. Što je pravo i pravica, sam kralj ustanovljuje svojim konstitucijama. Ovako dobiše, za vlastitu upotrebu u Burgundiji, zakone napose i varvari i Romani. Megju Burgundima sregjuje odnose njihov običaj od starine, sad ispisan; megju Rimljanima drži se njihovo pravo, ako i pokraćeno, te složeno prema novim prilikama. Spram Romana Burgund je ponegdje zvanično nazivan „barbarus", kao što u državi ostrogotskoj, a i u samoj franačkoj. Nego, u sukobu megju pripadnicima jednog i drugog naroda, ne čini se, pri

[1] Na str. 256.

[2] *Leges Burgundionum* edidit L. R. De Salis, Hannoverae 1892 (Mon. Germ. Hist. T. II. P. I.).

sugjenju, nikakove razlike osobne, kako ono biva u Franaka. Krvnina za tjelesnu ozledu jednaka je i za varvara i za Romana. U zemlji je dvojaki zakon, germanski i rimski, ama germanski zakon ne gleda, ko je ko. Cijenom oba su naroda dotle izjednačena, da se izričito naglašava „jedan puk od dva naroda“ u Burgundiji. Šta više, „Lex Burgundionum“, na djelu primjenjuje se i na Burgunde i na Romane, kojima potonjim zasebno rimsko pravo sregjuje tek poneke odnose, naročito nasljedne i obiteljske. Ako varvarski zakonik glede posjeda i glede kazne u jedno obuhvata i Burgunde i Rimljane, ovima to nije na dosadu ili na teret, već na korist očitu. Ma da i nisu tu slomljene mnoge varvarske obike, mnogo koješta neprijatno, svakako manja im je hrapavost, nego u „Lex Salica“. Pa u gdječemu i rimština provijava kroz taj zakonik. A prema salijskome napisan je jasnim, po gotovo pravilnim jezikom; ovdje misao iskače prozirna, tamo je u često mutna. U vrijeme Sigismundovo, puno primaknuće Burgundâ k Rimljanima izražava se i u tome, što zakon, kako to čini u Vizigotâ, ne sprječava njihov megjusobni brak. Vjera ih ujedini.

Ako su dva naroda na jednakom položaju, nisu u njima ljudi jednaki. Društveni je raspored, u svemu glavnome, onaj isti, koji vidjesmo i u drugim zemljama na Zapadu: otmenici ili plemići, prosti slobodni ljudi, robovi uz kmetove. Ovo su tri najvidnija razreda u pučanstvu i burgunskom i rimskom, posmatrajući ga u krupno; no socialne razlike ističu se još i dalje. Megju samim slobodnima zapravo tri su stepena: pomenuti otmenici ili plemići, „optimates nobiles“, pa srednji ljudi, „mediocres“, pa manji, „minores personae“, inače „viliores“, ili „leudes“. Višima prema nižima cijena je dvostruka, jer ko, na primjer, izbije zub „optimati Burgundioni vel Romano nobili“, plaća 15 zlatnih sol., ko srednjemu, 10, ko manjemu, 5. I u salijskom zakoniku poznasmo raznu ucjenu za tri vrste slobodnih ljudi, ali baš pri tome očituje se osvajačka oštrina franačka prema blagosti burgundskoj: život jednoga Romana vrijedi za pola manje od života jednoga Franka, a prosti Franak triput manje od antrustiona, kraljevskog vjernika. „Lex Burgundionum“ otskače prema „Lex Salica“ i time, što „wergeld“, (compositio, satisfactio), dok se obilno primjenjuje za tjelesne ozlede i štete, nikako se ne pripušta za ubistvo slobodna čovjeka, već ono kažnjava smrću. U ovome kod Burgundâ, kao što i kod gotskih naroda, varvarska surovost ustuknu pred boljim rimskim nazorom. Odluku ovu zakonik kaže razložitom, „rationabilis“. Općenitu krvninu uspostaviće Franci, kruti varvari,

kad sebi Burgundiju potčine. Nego i ako su Burgundi mekši od Franaka, te im običaje germanske još ponegdje prevuče pravo rimsko, opet u zakoniku ponajviše izbija oštra germanština. Gospodaru pušta se rob na milost i nemilost: može da ga ubije nekažnjeno. Robovi, dašto, često bježe, kad mogu, a zakon je ljut do okrutnosti proti bjekcima. Odbjegloga roba ne smije se, pod teškom globom, ni primati na konak, ni kruha mu davati, ni puta mu kazati; ko bjekca pismom preporuči, izgubiće ruku, pa ma bio i slobodan čovjek; učini li to drugi rob, prije ruke odsječene, strada i kaznom od 300 batina. Rob, izbije li zub slobodnome, gubi ruku; zamlati li ga šakom, 100 batina. Za svaku roblje podliježe batinama, do 100, ili 200, ili 300; najmanji je broj 50. Slobodan, ako krade snop žita, plaća trostruku cijenu toga; plaća samu cijenu gospodar za roba kradljivca, no ovaj ima opet 300 batina. Slobodan, koji siluje slobodnu, iskupljuje zločin globom, dok rob sa svojim životom; smrt i slobodnoj djevojci, koja se daje robu; ako je roditelji ne će kazniti ovako, robinja je fiska. Rob se cijeni na 25 sol., dobar konj na 10, kobila na 3, vo na 2, krava na 1. Ipak i robu može da poskače cijena, je li vješt poslužitelj, „ministerialis"; ko njega ubije, plaća 60 sol. gospodaru, uz 12 sol. globe fisku; je li orač ili svinjar, 30; kad je kolar, 40, kovač, 50, srebrnar, 100, zlatar majstor, čak i 200. Da rob ispovjedi zločinstvo, meće se na muke. Jednako i kmet, „colonus", kome se takogjer udaraju batine. Od roba slabo se kmet razlikuje, to i po rimskom pravu, a slabo i germanski lit. Ni Židovima nije dobro. Ako ko od njih na hristjanina navali pesnicom, nogom, štapom, bičem, kamenom, ili počupa mu kosu, gubi ruku, kad je ne iskupi sa 75 sol. uvrijegjenome i 12 globe fisku; učini li to svešteniku, gubi glavu, a fisk plijeni mu imovinu. Iznad roblja ponešto se uzdiže libert, koji nije ipak čovjek sasma slobodan. Ko njemu izbije zub, plaća mu 3 sol., dok ko to čini robu, namiruje mu gospodara sa 2. Ovo o zubu iznosimo, eda se čisto raspoznadu mnoge staležne razlike u Burgundiji, gdje, isto kao i drugdje, germanska zaprema zemlje ne ublaži socialnu nevolju. Jedina crkva priskočiće u pomoć ništima i ubogima, u ova žalosna doba: ko roba ubije, izopćen je, po odredbi burgundskog crkovnog sabora od god. 517, koji progonjenomu robu rastvara i azil hrama Božjega. Nego i zakon, nadahnućem hristjanskim, stara se za nahode.

Sam burgundski zakonik izričito nam svjedoči, da u tim tužnim danima čitavo društvo podivlja. Zakonodavac žali se gorko, što učestanim kragjama zločinaca nije nikako stati na kraj, pak zaoštrava

kazne. Smrt i Burgundu i Romanu slobodnima, kad sebi primame te kradu tugjeg roba, ili kradu konja, kobilu, vola, kravu. Žena lupeža, ne prokaže li odmah muža, smatra se sudionicom kragje i predaje se, kao robinja, oštećenome; istom tvrdoćom zakona lišeni su slobode i sinovi iznad četrnaest godina. Ko u vinograd obdan ugje, da krade, plaća vlasniku 3 sol., sa 2 globe fisku: ugje li po noći i ubije ga čuvar vinograda, ovomu ništa za to; robu u prvom slučaju udara se do 300 batina, u drugome potpada smrti, ili 150 batina, ako ga gospodar otkupi. Manje će se kragje u svinjama, ovcama, kozama, košnicama, naknaditi trostrukom vrijednošću ukradene životinje, osim globe od 12 sol.; robu lupežu 300 batina. Ko krade lovačkog sokola, tome će isti soko od slabine iskljuvati 6 unača mesa, ne plati li on 6 sol. vlasniku i globu od 2 sol. Nije varvarska ljutina, no je surovost, gdje se odregjuje, da kradljivac lovačkog psa, mora ga pred svijetom poljubiti u zadnjicu, ne će li za to platiti vlasniku 5 sol. i globu od 2 sol. U tadašnjih ljudi kragja ide pak uporedo sa čestim usiljem. Smrt ubiocima trgovaca; smrt provalnicima kuće i efraktorima skrinje. Globi se, ko kuću napadne; gubi ruku, ko baštini (sors) pomakne megju, a život, ako je rob. Ko smakne napadača, rogjacima ovoga plaća polovicu vrijednosti njegova života, 150 sol., kad je smaknut otmenik, 100, kad je srednji čovjek, 75, kad je manji. Plaćaju se i udari, vučenje za kosu, rane, srazmjerno položaju ozlegjenoga. Isto ovako i kad ko bez razloga sveže drugoga. Sila se zadijeva i o same žandare ili tekliće kraljevske, „wittiscalci“; no svaka im se ozleda plaća trostruko.

U zakoniku neka je vedrina u pogledu ženske glave, koja je branjena, no i tu ima varvarskog oblaka. U Burgundâ ženska se čast pače štiti više, nego li u Franaka. Ko otme i obeščasti djevojku, plaća golemi novac: po težini djela, od tri do devet puta toliko, koliko bi iznosila cijena, kojom se, po germanskom običaju, ona imala kupiti u roditeljâ; ako ne može platiti, ovi čine š njim, što im drago; ali ko siluje robinju, prost je s platom od 12 sol. gospodaru joj. Ženu, koja pobježe od muža, valja ugušiti u močvari; muž, koji se lakomisleno rastavi od žene, platiće samo kupovnu joj cijenu i 12 sol. globe. Ne plaća ništa preljubnici, magjionici i skvrniteljici grobova, koje se i osugjuju. Zatečene preljubnike, oboje treba usmrtiti; ako ko ubije tek jedno, plaća zanj cijenu života. Ko bez uzroka raščupa kosu slobodnoj ženskoj, dava joj 12 sol. i toliko globe; libertkinji, 6; robinji, 3; rob za ono prvo ima 200 batina, za drugo, 100, za treće, 75. Što se ženskog nasljegja tiče, zakon je blaži nego u Fra-

naka. Baštinu, doduše, ženska ne nasljegjuje, ali kći, darom ili oporukom, može od oca dobiti po koji zemni diočić, a od matere svagda ostaje njoj, mimo braću, sav ukras, pa i namještaj kućni. Kao i kod Gotâ, oporuka se dozvoljava, što nije po strogom germanskom, već po rimskom običaju. Baštinu dijele sinovi na jednako megju se. Prodati ili rasvojiti porodičnu baštinu nije nikome prosto, osim ako je više zemalja u koga prikupljeno; to valjda za to, da se održi Burgund na zemlji. Nego i Rimljaninu zakon zaštićuje revno njegovu baštinu protiv burgundske lakomosti. Dapače, kad Burgund prodaje „sors", gost Rimljanin, „Romanus hospes", njegov susjed, ima pravo prvoga kupca. Kako znamo, Burgundi su prilježni u polju, te nije čudo, da je zabranjeno založiti potrebita vola i konja. Lijepo je u zakonu i to, što on globi sa 3 sol. onoga, koji gostu ne daje konak i ognjište; je li taj gost „conviva regis", kratitelj plaća dvostruko. Postupnik je kojekakav, po varvarsku. Tuži se zakonodavac na česte krive kletve, ili sa neznanja, ili sa zlobe, pa izričito dopušta dvoboj, kad ga jedna strana predlaže. Bolji je sudski dvoboj zakonodavcu burgundskom od krivoklestva. Ovim griješili naročito sukletnici. Slobodni varvar ili Roman, tužen, zakleo bi se sa ženom, djecom i rogjacima, dvanaest njih na broj; kad ne bi imao ženu i djecu, ispunio bi broj s ocem i materom; u nestatku i ovih, sa još drugim rogjacima. Pothvaćao se boja jedan od sukletnika. Taj dvoboj osudi crkva, no ga ne ote Germanima, tvrdo uvjerenim, da ipak Bog spasava dvobojnika pravedna.

Uza svu hrapavu varvarštinu, Rimljanima u Galiji bijaše bolje sa saveznim jednakopravnim Burgundima, nego li s osvajačkim Francima, pa i sa samim Vizigotima. Megju Germanima u Burgundiji ćarlijao je blaži vjetar. Za mirno svoje življenje spram Burgundâ imaju Rimljani jemca u kralju, koji se, znamo, veoma diči, što je vojni magistar rimski i patricije, osobito otkad Sigismund i cio kraljevski dom prionuše uz vjeru latinsku. A moćan je taj burgundski gospodar, „dominus", kog ništa ne steže, ni zbor kakav narodni, ni njegovo dvorsko novo plemstvo. Kralja vojskovogju, sudiju i upravitelja samovlasnog podupiru sada i katolički jednovjerni episkopi. Suprot razmetnog varvarstva oni mu uznose vlast, već punu po rimskom uzoru. I dvor je u mnogome uregjen po carsku, u miniaturi: izilazi na vidjelo jedan „quaestor palatii", nosilac kraljevske besjede. S primljenim hristjanstvom iščeznuše, dašto, burgundski sinisti, veliki sveštenici, koji bi kralja do prigode svrgli. Raspravlja se danas, jesu li, ili nisu burgundski kraljevi prvom bili maleni „gau-könige"

u županna pojedinim; no stoji, da barem u Galiji, potrebom seobe i jedinstvenog vojskovodstva, stvori se sveukupno narodno kraljestvo, nasljedno u porodici jedinoj, koja megju se može, po germanskom pravu, da i kraljevinu podijeli. Čini se, da pri diobi države starijemu članu kuće ostajaše neko prvenstvo, te da su mlagji kraljevi suvladari podregjeni. Diče se, što je svima hrek Gebika, otac Gundaharov, u početku V vijeka. Kralj je taki gospodar, da je, što se tiče „wergelda", prosti slobodni čovjek u kraljevskoj službi izjednačen s plemićem, a rob kraljevski sa slobodnim čovjekom, pa je platiti životom za njegovo ubistvo. Gospodaru stoji naporuč velik posjed, od koga on razdaje zemlje svojim vjernicima, burgundskim i rimskim. S vremenom to će biti, kako je više puta opaženo, jedna osnova feudništvu; za onda je oslon vladaru, koji sebi privezuje odličnike u oba naroda. Iz kruga plemstva toga dvorskog odabira kralj kotarima upravitelje, „comites", jednoga za Burgunde, drugoga za Rimljane, neka se ovima i onima sudi nepristrano. Dvojake komite vidjesmo i u ostrogotskoj Italiji. Burgundski zakonik odregjuje, da u odsutnosti jednoga od dvojice komita ne smije se nijedna parnica megju Burgundom i Rimljaninom riješiti. A sucu, koji se dâ podmititi, prijeti ljuto. Podmićeni sudac burgundski, i ako sudi pravedno, plaća glavom, kad mu se mito dokaže; sudac rimski kazniće se po ustanovi rimskog zakona; no, ako se tužba ne dokaže, klevetnik potpada istoj kazni. Koji sudac nije podmićen, a dobro ne sudi, bio barbar ili Roman, plaća 30 sol., a parba se ponavlja. Čovjeku Burgundu zabranjeno je, pod globom od 12 sol., miješati se u rimske parnice; Roman, koji se utječe pokroviteljstvu Burgunda, već time gubi parnicu. Čega nije u zakoniku, za to valja pitati kralja, zakonodavca. Ovo za kotarsko sugjenje, dok za vojsku kralj imenuje „duces". Pridržana je rimska municipija sa svojom kurijom i sa defenzorom, za kojeg je često odregjen sam upravitelj kotara, rimski komit. Municipija ima više maha, nego li u Franačkoj, pod nadzorom komita Franka. U srezovima jedne municipije okuplja se, najviše po rodu, vojena burgundska stotina, „centena" (hundertschaft), što njom ravna stotinik, imenovan od grofa. Prilike je misliti, da ga tu ulaze i pogdjekoji Rimljani, kao sastavni dio burgundske vojske.

Nedjelo kralja Sigismunda i rat franački. Mirna kraljevina, što jednakom ljubavi obuhvataše i Burgunde i Rimljane, bila dosta srećna, kad li iznenada stiže je bijeda s jednim nedjelom u kraljevu domu. Imao Sigismund sina Sigerika od žene Ostrogote, ćeri italskome Teoderiku. Preminuvši ova, on uze drugu ženu nižega roda,

koja ne voljaše pastorka i često ga grgjaše. U neki svečani dan godine 522 ugleda Sigerik maćehu, obučenu u krasno odijelo pokojne Ostrogote, ojadi se i reče joj: „Nije to dostojno, da se pleći tvojih dotakne pusto ruho moje majke, tvoje negda gospodarice!"[1] Ljuta kao zmija, Sigismundova žena govori mužu, i najposlije nagovori ga, e mu sin radi o glavi. Sigismund bio nagao i neoprezan, po ćudi. Kazivala maćeha, da oholi mladić teži i za kraljestvom u Italiji, gdje djedu mu Teoderiku nestajaše muške djece. Možda i klevetala, da se od Sigerika bojati i vjerskome novom prevratu. On i sestra mu, onda vjenčana franačkome kralju Teuderiku, bijahu istom poslije oca prešli u katolištvo, god. 517. Odlučiše ga smaknuti. Kako znamo, mnogo jeli i pili Burgundi, pa i kraljevska trpeza obilovala i sladokusnim jestivima i kapljama plemenitih vina. Jednog dana za stolom opi se mladić, i otac mu naredi, nek ide leći, na što dvije sluge zaspanog udaviše rupcem, omotanim oko vrata. Oca spopadne odmah teški bol, baci se sinu na mrtvo tijelo i rasplače se gorko. Ode k monasima u manastir u Agaunu (Saint-Maurice), što već bješe dao uvećati i poljepšati, to na podanku Bernardske Alpe, i proboravi tamo dugo u suzama i u postu, od Boga moleći oproštenje grješine. Na spomen sina u tom manastiru, već glasitome legendom pokolja tebanske legije i zapovjednika joj Mauricija, načini najveću zadužbinu onih doba, što dogje iz Istoka: viječnu psalmodiju. Crkveni hor pojao neprestano, dok bi monasi jedni druge izmjenjivali. Taj manastir pokajnik prebogato obdari zemljom.

Ova se tragedija u davno okrvavljenoj kući burgundskih kraljeva zbila 522 god., a u nastajnoj godini Hlodehilda poziva svoje sinove na osvetu. Iz grada Toura raznosio se glas o Hlodehildinoj pobožnosti, ali ovoj germanskoj svetici ni vrijeme, ni Bog, ne ublaži sasvim duševni jad, ne izbrisa uspomenu groznih prizora, gdje joj pogiboše, otac, mati i braća, rukom Gundobada. Sigismund, Gundobadov sin, na stara nedjela u kući sad niže novo! Izričitog svjedočanstva nemamo, da je burgundski rat u svezi s umorstvom, počinjenim na Sigeriku; ipak na to mišljenje vodi nas vrijeme, u koje Hlodehilda dogje u Pariz, da na oni rat sinove natjera. God. 523 sabra pred sebe Hlodomera, Hildeberta i Hlotara, i njima dobaci plamene riječi: „Tako se ja, mili moji, ne pokajala slatkog majčinog mlijeka, sjetite se sa gnjevom uvrjede mi nanesene, pa mudrom brigom osvetite smrt oca i matere moje!"[2] Četvrti kralj, Teuderik, ne bijaše tu: taj pa-

[1] Greg. Tur. l. III, c. 5.
[2] L. III, c. 6.

storak Hlodehildin uzeo za ženu Suavegotu, Sigismundovu ćer, sestru unesrećenoga Sigerika, koju otac odmah iza sinova umorstva udade za moćnog austrazijskog kralja, valjda strepeći od Hlodehilde. Da odoli oluji franačkoj nije bio vele sposoban burgundski kralj s malo čvrstom dušom, a u zemlji još sasma nesmirenoj u pogledu vjere. Tri brata provališe u Burgundiju i nadbiše burgundsku vojsku, vogjenu od Sigismunda i brata mu Godomara, koji potonji izmače sa bojnog polja. Bježao i Sigismund, već obučen u kalugjersku mantiju, k monasima u Agaun, ali na putu njega, sa ženom i dvoje muške sitne djece, dobi u ruke, burgundskom izdajom, Hlodomer, koji ih utamniči u jednom selu do svog grada Orleana. Kad se franački kraljevi razigjoše, uhvati maha Godomar, i godinom 524, pribrav Burgunde, uskrisi kraljevinu. Oblasti Hlodomerova i Teuderikova megjile su s Burgundijom, pak onaj pozva i polubrata u pomoć. Nego, prije vojne hotio se Hlodomer riješiti Sigismunda, na kome će i osvetiti oca svoje majke, Hilperika. Uprkos preklinjanju i proročkoj prijetnji, veli se, jednog opata Avita iz okoline Orleana, dade on baciti sunovrat u bunar kraljevskoga sužnja sa djecom i ženom. Mjesto stradanja ostade u dugom pamćenju zgroženih ljudi kao „bunar Sigismundov“, a Sigismunda, vladara obraćenika, pokornika kalugjera i stradaoca, poslije sahranjena u Agaunu, proglasiše svetim. Bio bi Boga zamolio, da ga radi krivde već na svijetu ovome pedipsa, te ga i umolio. Nagraisa Hlodomer. Združi se s Teuderikom blizu burgundskoga grada Vienne, na polju od Vézeronce. Ili da se Teuderik, Suavegotin muž, tromo borio, ili da je naglost zanijela Hlodomera, ovaj zapade u neprijateljsku zasjedu. Smrtno pogodi ga u prsa burgundski džilit. Na bujnoj kosi, razlivenoj po plećima, prepoznaše Burgundi Merovinga vojskovogju, kome odrubiše glavu, natakoše je na motku i podigoše u vis, strašilo Francima. Po franačkom predanju, taj prizor raspali Franke, te natjeraše u bijeg Godomara; po drugom vjerojatnijem svjedočanstvu nekako očajaše i krenuše kući, po nagodbi s Burgundima.[1]

Stoji to, da osta na jalovu tadašnja franačka namisao osvojenja Burgundije i da Godomar poslije one godine 524 izilazi kao kralj. Spase ga nesreća Hlodomerova na vézeronskom polju, i još više pomoć Teoderika iz Italije. Oduprije se ovaj po drugi put prodiranju Franaka u južnu Galiju, poslav tamo svog vogju Tuluina s vojskom. Ispred moćnog italskog vladaoca Franci ustuknuše, pa iz one borbe

[1] Greg. Tur. l. III, c. 6 — Agathiae l. I, c. 3.

megju Francima i Burgundima sam on iznese dobitak. Bez upotrebe oružja i bez muke, svojoj provenskoj krajini pripoji 523 god. nekolike gradove sjeverno od Durance, odvalivši ih k sebi od Burgundije, s voljnim ili nevoljnim pristankom kralja Godomara, ne znamo. Ovo sve opremi pametni mu vojskovogja Tuluin, onamo odaslan. Nosio se Teoderik kao neki rimski car u Zapadu, pa svojoj povećanoj oblasti u južnoj Galiji, kazasmo već, povrati naslov iz starine: „Praefectura Galliarum“ s prefektom, koji stolovaše u Arelati. Trebalo stati suprot sile i obijesti franačke. Na umiješanje nagonio ga jednako i rodbinski osjećaj, pošto umoreni Sigerik bio mu unuk po ćeri Ostrogoti. Nego, bješe to zadnji blijesak slave Gota Teoderika, koji će preminuti dvije godine zatim.

U dosta docnije vrijeme, kad se iz Justinijanove Bizantije nadvi crni oblak nad kraljevinom Ostrogotâ, franačka braća prihvatiše zgodu, da Burgundiju napokon unište, prekršiv mir š njom. Konačna navala otpočela je valjda god. 532. Sporazumni Hlotar i Hildebert pozvali Teuderika na zajedničku vojnu. Ovome ni sada nije se svigjao rat na srogjenog Godomara, pa se uztezao, sve dok mu njegovi Franci zaprijetiše: „Ako sa svojom braćom ne ćeš u Burgundiju, mi te puštamo, i š njima idemo“.[1] Jogune podanike, za plijenom pohlepne, smirio time, što s jednom četom, kako se čini, onamo opremi sina Teudeberta, a druge vojnike svoje natjera sam na Arverniju, koja nedavno, na lažni glas, da se je megju Torinzima on osužnjio, prigje Hildebertu. U bregovitoj Arverniji Rimljani se branili, kako mogli; no ih je mnogo okrenuto pod franački mač i mnogo ih zarobljeno, a pljačkalo se do site volje, i srebra i zlata, i rimskih odjeća i marve. U to, glavna sila Franaka prodrije u sjevernu Burgundiju, opsjednu i ote Autun, slomivši Godomara, koji je uhvaćen, te odveden u tvrdi neki gradac. Čitava je Burgundija navijek podvržena, 534 god. O nezavisnu tu zemlju za više od triest godina udaralo valovlje franačko, dok je najposlije i raznese. Uz gotske svoje navike mnogo pitomiji Burgundi podlegoše njemačkim Francima, kakvim smjerom Božjega promisla u historiji zemlje, nije lako nama ljudima dokučiti. Mi shvaćamo tek ovo, da Burgundija, i ako prezgodno pribrana oko glavnoga svoga grada Lyona, pa branjena visokim Alpama s istoka, a i kosom Cevennâ sa zapada, stajaše ipak neprijateljima na udarcu sa sjevera i s juga. Kad najposlije sila čitave Franačke na nju udari, nagje se ona sasma usamljena,

[1] Greg. Tur. l. III, c. 11.

bez igdje zapleća, ni germanskog, ni latinskog. Uz to, i pored zvanično primljenog katolištva, podrivaše vjera različita domovinsko ognjište i u samih Burgundâ. Razdijeli se osvojena zemlja megju tri brata, nije nam kazano kako. Nego Burgundi, premda se moraju odslije boriti uz Franke, pa beru porez novi im gospodari iz doma Merovingâ, održaše opet i očuvaše zasebne svoje zakone. I ako za Rimljane u Burgundiji Alarikov „Breviarium" s vremenom istisnu Sigismundovu „Lex Romana", Burgundima ostade Gundobadov zakonik, uz samo nametnuti franački „wergeld", kao dovoljnu kaznu za ubistvo slobodna čovjeka. Imati će Burgundi i vojsku o sebi. Vidjeti će oni i neke svoje upravitelje patricije, s rimskim tim nazivom po starom običaju. Sa osvojem doseljeni rodovi franački manjina su prema „farama" burgundskim. Dapače, zemlji na Rhôni i Saoni do Alpa i do preko Jure Burgundi utisnuše trajni pečat, te kao neka cjelina izilaziće ona, kao u franačkoj, tako i u francuskoj historiji, težeći za samom nezavisnošću i kadgod je postižući. Na dvije godine po osvojenju Burgundije, 536, kadno Belizarove pobjede u Italiji uzdrmaše ostrogotsku državu, Merovinška braća sebi stekoše i Provencu. Potpade pod Franke sva Galija, osim malene vizigotske Septimanije, u uzanom primorju od ušća Rhône do Pireneja.

Bezakonje u domu Merovingâ. Hlodehilda bijaše podražila sinove na prvi burgundski rat. Da bi ona bila, deset godina nakon toga, njih potakla i na drugi rat, niko nam ne kaže. Niti se valjda, i sama rodom Burguntkinja, obradovala punome rasulu negdašnje svoje domovine. Svakako, ono prvo ratovanje liši je prvenca joj sina Hlodomera, pa i brzo zatim baci nju u najcrnju tugu zbog jednoga groznoga nedjela. Ostavljao Hlodomer troje muške drobne djece: Teudoalda, Guntara i Hlodovalda. Ne zna se, da li su stričevi nad njima vodili skrbništvo, ili vjernici, poglaviti antrustioni pokojnog im oca. Svakako očevina po vremenu imala je biti njihova. Unučiće uzela baba k sebi i grijala ih na svojim grudima, kao majka. S njima pogje jednom, možda 526 god., u Pariz, u grad sina Hildeberta. Zavidnim okom zamijeti ovaj babino milovanje unučadi, jer mislio sinovcima oteti očevo kraljestvo. Potajno poruči bratu Hlotaru, neka brže dogje u Pariz, pa da vide, šta će s djecom, ili im ošišati dugu kosu i s ostalim ih narodom izjednačiti, ili ih smaknuti, te najednako podijeliti Hlodomerovu oblast. Bijaše Hlotar, kad ono pade Hlodomer, uzeo bez ikakva zazora ženu mu Gunteuku za svoju ženu, te postao siročadi i poočim. Sada se požuri u Pariz. Prosu Hildebert glas, da se dva kralja sastaše za to, kako bi podigli sinovce na

presto. On i Hlotar na usta izaslanikâ zamoliše mater, da tri djeteta njima izruči na kraljestvo. Oveseljena Hlodehilda izaslanike počasti jelom i napitkom i opremi unuke. Kad ovi izigjoše, uhvaćeni su skupa s povorkom odgojiteljâ i poslužnikâ im, koji su rastavljeni od njih, i sve metnuto pod stražu. Od dva kralja poslan, bahne pred Hlodehildu Arkadije, senatorski Rimljanin iz Arvernije, noseći nôžice i goli mač, s porukom, neka ona odabere po volji, ili ošišanje ili smrt djece. U silnoj uzbugjenosti izlane se baba: „Volim ih gledati mrtve, nego li ošišane!"[1] Kad je taj odgovor dojavljen, ščepa Hlotar starije desetogodišnje dijete za ruku, hiti ga na tle i probode ga nožem pod pazuhom. Vrisnu momčić. Na to baci se srednje dijete (bilo mu sedam godina) stricu Hildebertu ka koljenima, obavije se oko njih i plačan vapije: „Ne daj, ćaćo premili, da i ja poginem, kao moj brat!" Kanula suza niz lice Hildebertu, pa će moliti Hlotara, da se djetetu poštedi život, a on će njemu za to dati što mu drago. Cikne Hlotar bijesan: „Da si ga odgurnuo od sebe, ako ne ćeš mjesto njega i sam poginuti! Ti sve ovo osnova, a sad od jednom prevrćeš vjeru". Hildebert oturi sinovče, kome Hlotar juri nož u rebra. Onda su posječeni svi djetinji odgojitelji i sluge. Krvnik Hlotar uzjaha konja i ode bez obzira iz Pariza, dok se Hildebert, kao zasramljen, povuče u pariska predgragja. Baštinu Hlodomerovu megju se oni raskrojiše na dijelove jednake. Rukama ubicâ nekako je izmaknuto, pomoću moćnih ljudi, treće dijete Hlodovald; stričevi ga uzalud tražili. Odraste Hlodovald, i sam sebi ostriže kobnu dugu kosu, te se zapopi. Živio pobožno do oko god. 560, utemeljivši manastir, što od njega sveca uze ime Saint-Cloud, a otud ime i sadašnjemu gradu u blizini Pariza. Mrtva tjelesa svojih dvaju unuka Hlodehilda postavi na jedini lijes, i isprati ih sama glavom, u sprovodu najsvečanijem, do crkve sv. Petra, poslije Sainte-Geneviève, gdje ih složi u zajedničkoj raci. U crno zavijena, još umnoži od onda svoje milostinje, darove crkvama i molitve, ne hajući više ni za što drugo. Izbroji joj se dosta godina, sve do 544. Kad u Touru umrije, prenesena je, uz mnoge horove crkovnih pojača, u grad Pariz, i sahranjena do muža Hlodovega pod velikim oltarom one iste Petrove crkve, gdje spavahu i unučići, njeni milinci. Da je tu nazočan bio i mladi Meroving, pop Hlodovald, niko ne veli; ali, za divno naše čudo, mirne duše u tu crkvu sprovedoše mater ojagjelu Hildebert i Hlotar.[2] Bogodušnu Hlotehildu, koja obrati Franke, opće mnijenje oglasi svetom Hlotildom.

[1] L. III, c. 18.
[2] L. IV, c. 1.

Pad Toringije. Nevjere i nemilostivi, puni grubog lakomstva i svakojakih požuda, trli su se megju sobom i krvili sinovi Hlodovegovi. Premda rogjeni i uzgojeni u Hristovoj vjeri, bijahu teke krštenom vodom poliveni katolici. Čisto po varvarsku, vazda je u njih svagja i izmirenje, na prekide. Pored svega domaćeg trvenja Merovinzi pak ratom napreduju, iza kako je gotski svijet, po smrti svog velikog Teoderika, znatno oslabljen. Sad će Franci razvrgnuti Toringiju, jednom već pobijegjenu od Hlodovega. Kazasmo, da ostrogotski Teoderik uze pod svoje okrilje Toringe, davši Amalabergu, ćer svoje sestre Amalafrede, za ženu kralju torinškome Hermenefredu. Nadanje ujaka Teoderika, da će izobražena Amalaberga donijeti Toringiji sreću, ne ispuni se. Osim Hermenefreda vladala u zemlji još dva mu brata, stariji Baderik, a mlagji Bertahar. Zemlja bijaše vrlo prostrana. Misli se, da ondašnja Toringija, osim Toringâ, obuhvataše Varne i Herule i nad trima plemenima da kraljevahu tri pomenuta brata. Bertahara silom svojom Hermenefred pritisnu i ubi, pa spremao rat i na Baderika, po nagovoru opake Amalaberge, ako je povjerovati Gregoru,[1] u opće kivnu na Arijane. Nego, bojeći se sam zaratiti, stupi u tajne dogovore s Merovingom Teuderikom, obećavši mu polovicu Baderikove zemlje. Uhvatili Teuderik i Hermenefred megjusobnu tvrdu vjeru, i navalili na Baderika, koji pade u boju. Ali Hermenefred, sad kralj nad svima Torinzima, ne htjede izvršiti obećanje, i otud se raspali megju njim i Teuderikom krvno neprijateljstvo, pa i franački zatorni rat na Toringiju. Sa sjeverne svoje oblasti dogje Teuderiku u pomoć brat Hlotar, kome prvi obreče lijepi dio plijena. Onaj napadao gornju, ovaj donju Toringiju. Svojim ripuarskim Francima Teuderik, da ih izoštri na boj, dozva u pamet sve grozote, od Toringâ na njima počinjene u prošla doba: kako su im povjerene taoce ubijali i razno mučili; vješali za sramno udo o drveće zarobljenu franačku mušku djecu; djevojčicama, jednom do preko dviesta njih, vezali ruke konjma za potiljak i svom silom bijeni konji raznosili ih tamo i amo na komade; još druge koljem pribadali po cestama i onuda vukli kola, da im kosti razlome, pa lešine bacali psima i ticama na jelo.[2] Takom besjedom razjareni Franci pohrliše na Toringe. Iskopaše ovi jame na ročenom bojnom polju i prikriše ih busenima. Mnogi franački konjanici propadoše u te jame, ali pobjesnjeli Franci opet izniješe pobjedu u ljutom tro-

[1] L. III, c. 4.
[2] L. III, c. 7.

dnevnom boju, te potjeraše Hermenefreda i vojsku mu do rijeke Unstruta. No mnogo stradali i Franci, pa prizvali u pomoć Sakse, s kojima zajedno biju zadnji presudni boj. Na brodu od rijeke natrpa se toliko palih Toringa, da pobjednici pregjoše preko gomila kao preko nekog mosta. Taj se poraz od nekih bilježi u god. 531. Na južnom ratištu i Hlotar svlada Varne i Herule. Nego, jošte boraveći na neprijateljskoj zemlji, razigjoše se dva drûga u ratu, dva brata Teuderik i Hlotar, zavagjena. Prvi radio o glavi drugome. Pozove ga u neku dvoranu na povjerljivi razgovor radi vruća posla, a u toj dvorani za jednim zastorom smjestio ljude s oružjem. Kako zastor ne dopirao tik do poda, Hlotar po iz dalje pripazi noge oružanih, pa ugje u dvoranu i sam s oružanom svojom pratnjom. Nagje se u zapari Teuderik i počeo govoriti o tome i tome, dok najposlije, da udobrovolji brata, pokloni mu velik srebrni pladanj, što ovaj primi sa zahvalom. No se brzo pokaja, požali se pred vjernicima, da bez razloga gubi svoje, i posla sina Teudeberta, neka od strica za se umoli onaj pladanj. Povrati ga Hlotar, ali se vrnu kući iz Toringije. „U takovim prevarnim dosjetkama bijaše Teuderik veoma lukav“, opaža Gregor. To će reći, nemio i zlovaran kao Hlodoveg, no bez očeve veličine.[1]

Pa se dosjeti Teoderik, na svoju, i dokrajčenju torinškoga rata. Poslije Hlotara izašao i on iz Toringije. Davši mu vjeru, tvrgju od kamena, zamolio k sebi na dogovore u Zülpich svladanoga, ali neslomljenoga Hermenefreda, koga počasti i obdari bogato. Jednog dana obojica šetali se po gradskim zidinama i razgovarali, kad li, od nepoznata čovjeka gurnut, strmoglavi se niz bedem Hermenefred i usljed pada ispusti dušu. Rašta to učini ono neznano čeljade, nije niko mogao da kaže, ali svak mislio, da je to Teuderikovo pletivo. Ovaj tada, po prilici u god. 532, poda se podvrže veći dio Toringije. Prostirali se Torinzi u ono doba na široko, naseljeni do Saksâ, ripuarskih Franaka i Alamanâ, od donje Albe (Labe) do gornjeg Dunava, i imajući na istoku Slavene za susjede. U ratu Saksi pomogoše

[1] Navadnu zloću i nedjela u kućama germanskih kraljeva Jahn (Gesch. der Burg. 1 B. s. 136 i 180—3) pripisuje razvratnome općenju s Rimljanima i izgledu, podanu Germanima, od rimske raskvarene gospode. Ali je to tek njemačka patriotska tvrdnja. Kućne grozote izbijaju svuda, kako vidimo, i u Toringiji, usred Germanije, daleko od rimskoga svijeta. Tuče pak onu tvrdnju i prosto usporegjenje života bizantskih vladara s onim vladara zapadnih preko VI vijeka. Pa ne ćemo ni to zaboraviti, da je Teuderik bio čisti Franak, rogjen od prve žene Hlodovegove.

Francima, pa dobiše sjevernu Toringiju do Unstruta. Svu južnu zemlju Teuderik prisajedini Franačkoj, te se u Franke starosjedioci s vremenom i pretopiše, sačuvavši plemensku osobinu davnih Hermundura tek u skučenom prostoru, što no se sada zove Thüringen. Amalaberga ukloni se s djecom u Italiju k bratu Teodahadu, kralju ostrogotskom. Iz burgundskoga rata Hlotar iznio bio sebi ženu Gunteuku, udovicu brata Hlodomera; izbaci mu rat torinški još jednu žensku, premladu djevojku Radegundu, ćerku kralja Bertahara, koga smače Hermenefred. Nju povede sobom zarobljenu, pa je vjenča. Bila dobra kao kruh, ali joj se slabo privrže Meroving, koji joj dade na pravdu Boga ubiti brata. Obuhvati je za sve to jad i svjetsko neveselje. Tužna nesugjenica, ni prava kraljeva kći, ni prava kraljeva žena, predade se sasvim Bogu, položi sjajno odijelo, ozida sebi manastir u gradu Poitieru, i izigje u narodu na glas velike svetice molitvom, postom, bdenjem i milostinjama. Tankoćudno srce te žene kao da bijaše presito svekolike germanštine. Prijateljevaće docnije sa Venancijem Fortunatom, posljednjim miljenikom rimske muze, koja nakon njega za uvijek umuknu u gluhoj tmini varvarstva. Svog prijatelja, koji dogje iz Italije, skloni na skroz pobožni život, te on bude pop, a i episkop u istom Poitieru, pod stare dane. U dirljivim stihovima on ispjeva razor Toringije. Te stihove, kao poslanicu Radegundinu, upravi jednom joj bratučedu, koji, zadnja to preostala grančica u kraljevske torinške loze, nagje utecišta u Carigradu.

Franačka prevlast nad njemačkim plemenima. Iza razvrgnuća Toringije Franci, navlastito oni iz Austrazije, uzeše najvećeg maha po svoj Njemačkoj. Sebi podvlastiše i ostatak nezavisnih Alamana, više ne štićenih od italskog Teoderika, koji ležaše u grobu. Franačkome silnome utjecanju i hegemoniji ne mogu da se otmu ni Bajovari, novo njemačko veliko pleme, koje se sabra rijeci Lechu na istoku, i javlja se pod ovim imenom oko tridesetih godina VI vijeka. Valjda većinom bijahu to davnašnji Markomani, iseljeni iz Bohemije k jugo-zapadu, što od svoje volje, što pod pritiskom Slovenâ u njihovu češkom ogranku, ili bijahu, kao što neki vele, smjesa Rugâ, Herulâ, Turcilingâ, Skirâ i još kojekakovih ulomaka. Ističe se nad plemenitih pet rodova u Bajovarima vladalačka kuća vojvodâ Agilolfingâ, ali su te vojvode Francima pokorne. Ipak to podanstvo nije teško. Kao zalog vjernosti, vojvode meću, klečeći, ruke u ruke franačkoga kralja, plaćaju nešto danka godišnjeg i, kad ustreba, postavljaju primjereni broj vojske. Stojeći pod okriljem Merovingâ, Bajoari i Alamani napisaće sebi, latinski i oni, svoje „leges“. Niko

onda ne sniva o centralizaciji vlasti, niti se megju njemačkim plemenima misli na jedinstvo zakonodavstva. Prevlast franačku ne će da priznadu sami Saksi, ovijani mnogobošci, i snažno joj se odupiru. Jednu stranu sakske zemlje pritisnu, ne zna se pravo, da li Teuderik, ili sin mu, austrazijski Teudebert, ali, pod poznijim vladanjem Hlotarovim, Saksi ustaju, i daju preteškog posla ovome kralju, koji ne može da ih sasma svlada, uza sve žestoko ponovljeno ratovanje. Čini se, da mu je bilo zadovoljiti se s dankom od 500 krava godišnje, pa i to napusti treći nasljednik njegov.

Vizigotski poraz u Septimaniji i franačko zalijetanje u Hispaniju. Dok se od Merovingâ na sjeveru razarala Toringija, južni Franci pod Hildebertom navalili na Vizigote. Napadu dade povoda domaća razmirica poradi vjere megju dvije kraljevske kuće Merovingâ i Baltâ, ali dublji je uzrok tražiti u tome, što i ovdje Baltama nestade zapleća u Amala Teoderika, već preminulog. Iza poraza na vogladenskom polju kralj Vizigotâ Amalarik, Alarikov sin, držao se svog djeda i tutora Teoderika, ka' i sjen tijela. Vizigotskom državom, rekosmo, ravnaše iz Italije veliki ostrogotski vladar, sve do svoje smrti u god. 526. Ujedinjeni Vizigoti i Ostrogoti ovom se smrću opet razdvojiše pod dva Teoderikova unuka, ovi pod djetetom kraljem Atalarikom, oni pod Amalarikom, mladićem od dvaestičetiri godine. Rhôna u Galiji bi megja dvjema državama. Blago Alarika, plijenitelja Rima, sa Solomunovim posugjem, koje Židovima ote Tito, vraćeno je iz Ravene Amalariku. Vizigoti više ne prinosili daća blagajni italskoj za uzdržavanje zajedničke vojske. Glede pripadnosti Gotâ jednoj ili drugoj kraljevini, odregjeno je, da Vizigot, koji je vjenčao Ostrogotku, ili Ostrogot sa ženom Vizigotkom, može da sebi odabire postojbinu, koju najvoli.[1] Mnogi privedoše k sebi u svoje pleme žene, a mnogi idoše za ženama. Amalarik, videći moćne i bogate kraljeve u Franciji, zaprosi u njih sestru im Hlodehildu, Hlodovegovu ćer. Ali mlada ova neva, koja donese silnu prćiju, bude povodom omraze megju mužem i Merovinzima. Idući tragom djeda Teoderika i oca Alarika, Romanima štedio vjeru Amalarik, te su katolički episkopi u Hispaniji pod njegovom vladom god. 531 saborisali svoj drugi zemaljski sabor. Nego rekao bih, da su se Goti, u sredini Latina, ponosili svojim arijanstvom, smatranim, uz gotsku liturgiju, kao nekom narodnom vjerom. Već čusmo od Sidonija Apolinara za revnu spoljašnju nabožnost vizigotskoga kralja Teoderika II,

[1] Procopii de Bello Goth. l. I, c. 13.

koji ubi brata, a opet svaki u boga dan igjaše ranom zorom s popovima na molitvu. Žarki arijan Amalarik htjede u svojoj obitelji jednodušnost u vjeri. Ispriječi mu se žena Frankinja Hlodehilda, u čijoj duši bijaše usječeno vjerovanje nicejsko. Kad muž na lijepe ne mogao da je prikloni svome simbolu o Trojstvu, lati se varvarskog surovog grgjenja. Gdje bi išla u svoju crkvu rimsku, kraljevi ljudi bacali se na nju blatom i nečisti. Govorilo se, da kralj nju i tuče. Kašnje pričali historičaru Gregoru, da ona posla bratu Hildebertu znamen jedan, što vapijaše osvetu: rubac, ocrvenjen njenom krvlju: no i sam Gregor to pominje tek kao glasinu.[1] Planu Hildebert na uvrjede, nanesene sestri. God. 531 provali u Septimaniju, gdje Amalarik stolovaše u gradu Narboni U boju pod gradom pobijegjeni su Vizigoti: pretežnije franačko konjaništvo razvrže gotske redove. Svladani Amalarik pogibe u Narboni. Brodovlje stajalo u luci, spremno kralju na put i bijeg u Hispaniju u Barcinonu, pa je kralj već bio na tom da se ukrca na jednu lagju, kad se prisjeti, da je u palačnoj blagajni zaboravio uzeti mnogo drago kamenje. E bi sebi i to blago dohranio, vrnu se u palaču, no povratak k luci prepriječiše mu sami ozlojegjeni nanj Goti, po jednoj verziji vjerojatnijoj, po drugoj Franci, koji bi luku bili zauzeli. Dok je bježao k nekoj crkvi, probode ga nečije koplje i osta mrtav na mjestu, na trgu u Narboni.[2] Iz kućnog onog trvenja ne iznese zdravu glavu niti Hlodehilda. Hoćaše i nju i veliko njeno blago brat Hildebert k sebi u dom primiti, ali nekako umrije na putu. Mrtvo joj tijelo preneseno je u Pariz i sahranjeno do grobnice oca Hlodovega. Hildebert ne podvrže Septimaniju, jer se gotovo svi tvrdi vizigotski gradovi u Galiji čvrsto odbraniše. Dadoše otpora i drugim Francima što sigjoše god. 533, vogjeni od mladih kraljevića, Teudeberta, sina Teuderikova, i Gunthramna, sina Hlotarova. Kao najčistiji dobitak ostade kralju Hildebertu pusti plijen, u kojem bijaše i arijanskog crkovnog posugja: 60 kaleža, 15 plitica i 20 kutija za evangjelja, sve to od suhoga zlata i posuto draguljima, veli Gregor.[3] Ovo blago pobožni derač Hildebert porazdijeli megju bazilike i crkve svetaca u svojoj državi.

---

[1] L. III, c. 10.

[2] Ovo nam se čini najprilićnija istina iz donekud suprotnih vijesti: Procop. B. G. l. I, c. 13; Greg. Tur. l. III, c. 10; Isid. Hisp. H. G. c. 40; Jord. c. 58. Što Fredegar (Epit. c. 42) kaže, da je Amalarik ubijen u Barcinoni, to je vijest i poznija i osamljena.

[3] L. III, c. 10.

Pobjednici na sjeveru i na jugu, Franci će se na skoro iz Galije otisnuti preko Pireneja i u samu vizigotsku Hispaniju. Nakon poraza kod Narbone nastaje mijena u kraljevini Vizigotâ. Poginuli Amalarik jest posljednji od svoga kraljevskoga roda. Bila, kako je prilično, jal' ne bila od Baltâ Amalarikova obitelj, to bar stoji, da se š njom ugasi kraljevska kuća, što za četiri naraštaja, kroz 112 godina (419 do 531), dade neprekidno zapadnim Gotima vladaoce. U isto doba, s Amalarikovom tetkom Amalasuintom, usahnuti će i kod istočnih Gota, u Italiji, zadnja mladica na drevnom panju kraljeva Amala. U državi Vizigotâ kraljestvo odslije postade izberivo, uz običnu nepriliku narodnih trzavica i čestih promjena na prestolu. „Goti“, opaža ponešto zlorado Gregor, „privikoše mrskoj navadi, da sijeku mačem kralja, koji njima nije poćudan, pa po svom ćefu drugoga da postave.“[1] Po smrti Amalarika bude kraljem Teodis (531—48). Pri rastavi Ostrogotâ i Vizigotâ, kad Teoderik preminu, on osta megju ovima, premda se rodio Ostrogot. Kao vrlo pametna čovjeka, a sebi vjernika oficira (armiger, δορυφόρος), bio ga Teoderik namjestio kod mladog svog unuka, kralja Amalarika, u svojstvu savjetnika i skrbnika za veće posle. Teodis ravnao vojskom. U Hispaniji oženi se prebogatom Rimkinjom, posjednicom latifundija, pa gradio se velikim gospodinom, okruživ sebe s oficirima i družinom od kakovih 2,000 svojih vjernika. Tolika oružana sila u privatnika upade u oči Teoderiku, koji ga prijekom zapovijegju ne svrže, ne želeći smutnje ispred Franaka, već ga vabio u Italiju natrag. Po kraljevu nagovoru, pisali mu prvaci Goti, kako bi dolično bilo i njegove pameti dostojno, kad bi došao u Ravenu kralju na pozdrave. Ugnu se blagim pozivima pronicavi i prepredeni Teodis. U to vršio tačno svaku Teoderikovu zapovijed. Zdrav prevali i Amalarikovu samostalnu vladavinu. Je li on imao udjela pri usmrćenju ovoga, nije nam čisto reći. Možemo tek kazati, da mu odista ne bijaše malen ugled i vještina, ako polući to, da Vizigoti, po nestatku kraljevske im loze, njega Ostrogota digoše na štit za kralja svog. Teodis oštrim pogledom prozre nove prilike. Vidje, da Gotima tamo u Galiji, pred opasnom silom Franaka, pravog stanka više nema, te učini Hispaniju središtem vizigotske moći. U mjesto Narbone, odredi sebi za stojni grad Barcelonu (Barcino). Ostatak krasne vizigotske Galije povjeri, da je čuva, jednome namjesniku. Veliko pirenejsko ostrvo stajaše kao o sebi. Branilo ga unaokolo obliveno more i visoko platno Pireneja, uz sama

[1] L. III, c. 30.

dva krajna klanca, vojskama prohodna. Zapadnim, u zemlji Baskâ (Vasconia, Novempopulana), raspolagali u istinu Franci, no bio donekud s neruke, u brdnoj krajini, dočim klanac do istočnog mora držali Vizigoti Osnivanjem zasebne vizigotske kraljevine, pa i naroda zasebnog, stade onda Hispanija na prag svoje nove dobi historijske. Za odjelitu ovu zemlju, koja se oštro razlikuje od ostalih, već u VII vijeku ushitio se Izidor sevilski, te kliče španskim hvastavim zanosom: „Oj sveta Hispanijo, ti svagda srećna majko vladalaca i plemenâ, ti si najljepša od svih zemalja, što ih ima od zapada do Indâ!“[1] Toj svojoj domovini hvali dalje isti arhiepiskop polje, voćnjake, guste maslinike, kitnjaste vinograde, uz veselje obilate žetve i berbe. Spominje i rudnike, toliko izdašne u feničko vrijeme, a još neiscrpane. U nekoliko ova hvala pogagja. Pirenejsko poluostrvo, ponegdje veoma rodovito i sa južne svoje klime prepitomo, bijaše, za onih čemernih dana, dosta srećno. Hispanija, i ako je jednom, pri velikoj seobi, pregaziše varvari, te se u njoj i ponajprije naseliše, opet, ostajući na strani u krajnjem europskom zapadu, nije bila njima trajno trkalište, kao što Tracija, Ilirik, Italija, Galija. Po njoj, u V i VI vijeku, manje je utamanjeno, manje razneseno od blaga rimske civilizacije.

Hispaniji Teodis stade na branik. Nakon susljednih nedaća Vizigotâ u Galiji, ovaka zemlja mamila Franke derače. God. 542 udružena dva brata, Hildebert i Hlotar, iskupiše jaku vojsku i prodriješe u Hispaniju kroz zapadni klanac pirenejski. Franci oteli Pamplunu i razlili se, rušeći i pljačkajući, porječjem Hibera (Ebra), a valjda i Duria (Duera) k zapadu. Opsjednuli za dalji put u pogledu strategičnom znameniti grad Caesaraugustu (Saragossu), na rijeci Ebru. Zatvoreni branioci, osim u oružje, pouzdavali se i u pomoć sveca zatočnika toga grada, mučenika Vincencija. Jednog dana gledali Franci, gdje po gradskom bedemu idu ljudi, obučeni u pokajno odijelo, idu u crnini ženske raspletenih kosa i pepelom posutih, dok oni i ove pjevaju, jauču i nešto nose. Uhvatili čeljade jedno iz grada i upitali ga, šta se ono nosi, a kad čuli, da je to haljina svetitelja Vincencija, varvare spopao silni strah. Franci u taj mah digoše opsadu.[2] Natovareni plijenom, vraćahu se kući, kad vizigotski vogja Teodisklo zaposjednu pred njima klanac. Ne umače u Galiju natrag niko živ, tvrdi vizigotska verzija,[3] da neprijatelji tog vogju ne pod-

[1] Hist. Goth., elogium in laudem Hispaniae.
[2] L. III, c. 29.
[3] Isid. Hisp. Hist. Goth. c. 41.

mitiše grdnim blagom: za jedan dan i za jednu noć on im napusti prelaz preko klanca, a potla pobi potragljivce, koji se ne spasoše Iz dvije čudne verzije, iz franačke i vizigotske, iscijediti je tek ovo. da silna vojna Franaka zape na dva mjesta, pred gradom Saragossom i u ždrijelu pirenejskom. Zemlju amo od Pireneja Vizigoti već brane uspješno, i odbraniti će od Franaka. Hlotar zalud kovao novce s natpisom: „Pobjeda nad Gotima".

Smrt Boetijeva, pa i Teoderikova. Pri napredovanju Franaka i nazadovanju Gotâ, više puta pripomenusmo nestadak Ostrogota Teoderika. Uprijesmo u poremećenu ravnotežu, zbog te smrti, megju franačkom i gotskom moću. „Dok življaše Teoderik, nikad Got ne ustupi Franku!" sa sjetom, premda katolički duhovnik, opaža ostrogotski pisac Jordanis,[1] gotovo savremen ovim dogagjajima. Sad idemo da vidimo završetak života velikoga Gota i nazadak moćne mu kraljevine, što caru Justinijanu dade povoda, da zavojšti na Vandale i na Gote za obnovljenje rimske cjelokupne imperije.

Kazasmo svu Teoderikovu brigu, da izjednači i sljubi svoje Gote i Rimljane, pocijepane rodom i vjerom. Predano radio, za dugog vladanja, na tom, da megju katolicima i arijanima ne bude ni razmirice, ni zadjevice. Njegova vladalačka nepristranost u ovome pogledu bijaše svagda tako uzvisita, e se moglo reći, da državna vaga u kraljevim rukama gotovo naginje k nicejskoj dogmi, prihvaćenoj od latinskog svijeta. Ali kralju arijanu i Gotu izjalovi se rad čitavog života. U zadnje njegove dane učinjen je prelom. Zbog vjere, preplетene s politikom, došlo se do užasa i do glasovite historijske tragedije, u kojoj zaglaviše prvaci rimski Boetije, Simah i papa Ivan I. Mi već pripovjedismo [2] kako car Justin udari, po istočnoj carevini, u edikte i u progonstvo arijanâ, čega radi Teoderik god. 523 posla u Carigrad Ivana uz četiri senatora s porukom, da će kralj biti katolicima u Italiji onakav, kakav bude car arijanima u Istoku. Dalje rekosmo, da Ivan i četiri senatora u Bizantu u samoj stvari ništa ne polučiše, nego od onog cara, gonitelja inovjeraca, i čašćeni i milovani, poslanstvo izvršiše na prazno, pa ih kralj utamniči, čim se u drugoj godini vratiše u Ravenu. Vladalac u Italiji zače sumnju. Već car Anastazije, premda u religiji prevrtljiv, držao se prema njemu hladno, prigodom i neprijateljski; još veće neprijateljstvo kao da mu sad prijetilo iz Istoka od revnikâ za nicejsku vjeru, Justina

[1] c. 58.
[2] Na str. 118—9.

i moćnog mu nećaka Justinijana. Pomisli Teoderik, da je u trag ušao opasnoj zavjeri, katoličkoj i rimskoj. Ostrogotu steže se srce. Eto dugo i dugo radi na izmirenju, kad tamo, pokraj sve obazrivosti i popuštanja svoga, iz hladnog kremena katoličkog i latinskog ne iskresa, u većine Romanâ, ni ljubavi, ni privrženosti! Razbudi se German, koji posječe Odovakra.

Okosi se na rimski senat, kao na gnijezdo urotnikâ. Rimljanin Ciprijan, kraljev referendar, koji se Gotima bio prilagodio sasvim, šta više, da se gospodaru dodvori, naučio i gotski, optuži, u vrijeme pomenutog poslanstva, Teoderiku Decija Albina, sa velike izdaje, što bi se krišom s carem Justinom dopisivao. Tužitelj je promaknut na veće ministarstvo largicija, biva financije. Bijaše Albin jedan od najuglednijih senatora, patricije i konzular. Skoči za svog prijatelja Albina Boetije, dika Italije. Mnogolikim svojim imenom, po ondašnjem običaju rimskom, zvao se ovaj Anicije Manlije Torkvat Severin Boetije. Pripadao glasovitom starinskom rodu Anicijâ, a svojačio, po tankoj krvi, još drevniji rod Manlijâ. Rogjen u Rimu oko god. 455, otskoči i plemenom i bogastvom. Uz to, njega isticalo i drugo plemstvo znanja, pa i treće od sviju veće plemstvo ljudske dobrote. Svu helensku nauku prisvoji otišav, kao mladić, u veliku školu u Atenu. Poslije upotrebi gospodsku dokolicu, što na latinsko prevogjenje, što na sastavljanje, po grčkim uzorima, različitih onih spisa, iz kojih će srednji vijek u Zapadu sebi skalupiti predmete za svoje školsko obrazovanje, za niži „trivium“ (gramatiku, retoriku i dialektiku) i viši „quadrivium“ (muziku, matematiku, geometriju i astronomiju). Filozofično bavio se i vjerskim raspravama svog vremena, pobijajući Arija, Nestorija i Eutiha, pa time „zlaćen Boetije“ udari osnov i srednjevjekovnoj skolastici. Najbistrija glava svoje dobi u latinskom a možda i u grčkom svijetu, njega realistični duh vodio k Aristotelu, dok ga srce, puno božanskog nadahnuća, približavalo k Platonu. Rijetkog umnika Boetija Teoderik odlikova konzulatom godine 510, i istom čašću zatim, još prije zakonskog roka, i mlade mu sinove, Boetija i Simaha. S njim bio kralj u vrlo prijaznom odnosu. Vidjesmo Boetija, gdje u ime senata drži besjedu Teoderiku, kad ovaj 500 god. dogje u Rim. Pa vidjesmo i to, da Teoderik pismom obraća se muzičkome vještaku Boetiju, e da bi mu pokazao najboljeg u Italiji citareda za Hlodovega. Obrati se opet i znaocu mehanike, ištući od njega, da mu napravi dvije ure (horologia), što će ih poslati Gundobadu,[1]

[1] Var. 1, 45.

kako bi Burgundi „gledali pretanke sprave i divili se pronalascima starih“.[1] Kao što Kasiodor, mogao i Boetije, da vladaocu stane o bok, pošto niko živ sposobniji od njega. Prikupio bio sve znanje, a i tadašnju vještinu, pa je i pisac, drukčiji od Kasiodora: ne piše, kako ovaj, uvijeno i retorski razvlačeno. Ali čovjek čiste nauke ne težio za činima i kraljevskim ministarstvima. Njemu bješe dosta, da zgodom ispravi, svojim ličnim utjecajem, krivde kraljevskih činovnika, i rimskih i gotskih. I sad mislio doskočiti jadu, što no se spremao protiv utamničenog prijatelja Albina. Odletje ka kralju, koji se tada bavio u Veroni. Teoderik, koji prije nije smagao riječi, da rimski senat uzdiže,[2] bio u onaj mah tvrdo uvjeren, da taj senat upire oči u Carigrad i Gotima radi o glavi, a da je Albin jedan od glavnih urotnika. Na saslušaju, u žestokom razgovoru, ponositi Rimljanin Boetije najposlije primijeti, da je i sam kriv i čitav senat, ako je kriv Albin. Oštru ovu primjedbu izvrnu u dokaz priznanja krivice zlobni Ciprijan. Izvede i tri svjedoka, tri čovjeka zla glasa, koji podvališe Boetiju lažne listove, te je spraćen u zatvor, u Paviju. Sjedeći on tu nekoliko mjeseci, napisa, sebi na utjehu, čuveno djelo: De consolatione philosophiae. Subjektivnim maštanjem on ne gradi kakva nova filozofijskog sustava, što će, kao papirna kula, biti oboren čijom drugom klapom, već tanko ispituje ljudsku nezasluženu nevolju, viječni jecaj svjetskog bola, u prividnoj opreci s redom udešenim po pravednom i savršenom Bogu, pa antinomiju rješava providnošću nadzemne nagrade. Knjiga utješi njega, a vremenom na sve jezike prevedena, smiri mnogog patnika. Po zakonu valjalo tuženog senatora Boetija privesti senatu, da se pred njim obrani, ali ga nenazočna i nepreslušana senat na smrt osudi. Stidili se potresnog javnog prizora. Glasaše smrt i zapljenu dobara senatori, uprepašćeni gnjevom Teoderikovim. Praktičnjaci Kasiodorova kroja bojali se sebi; pakosnici Ciprijanove bagre podstrekavali. Kralj, poslije nekog premišljanja, potvrdi osudu. To bilo god. 525, ako ne već u prijašnjoj. Propade zatim rastuženi Simah, Boetijev tast, i on od ljudi najvigjenijih rodom, patricijatom i bogastvom, a odličan zaslugama i krepošću. Jedna ista godina vidje, predlogom kralja Teoderika i pristankom cara Justina, konzule Simaha i Boetija, oba zapadnjaka, koje bješe izuzetno. Odlikovane su dvije dike čitavog carstva. Iz Rima dotjerali Simaha na

---

[1] Var. 1, 46. Jedna bijaše sunčana, a druga vodena ura.

[2] Mansi. T. VIII, p. 345, ep. Theodorici: „Domitori orbis, praesuli et reparatori libertatis, senatui urbis Romae“.

smrt u Ravenu. O polovini god. 526, u ravenskoj tamnici preminu dvogodišnji tamničar, papa Ivan. Nasta strava i užas u Italiji megju Latinima obijegjenim, „da su se nadali rimskoj slobodi“, po jednom izrazu Boetijevu. A povećavaše stravu i sam način smrti ovog velikana, mučeništvom posvećena u očima suvremenika, pa i u našim. Kobni „crimen majestatis“ dopuštao protiv svakoga upotrebu torture. Staviše ga na muke, dok ga i smakoše. Išla vijest, da na tim mukama izdahnu, kad mu čelo stisnuše konopcem, te iz glave iskočiše oči, i da ga toljagom smlatiše u posljednjim trzajima.

Je li Albin zbilja smišljao obnovljenje carstva u Zapadu, i k tome prve niti pleo s Carigradom? Mi zapravo ne znamo. Tek to znamo, da je protiv njega, onda protiv pape Ivana, Boetija, Simaha i još drugih zametnuta i provedena krivična parnica, što sliči, obilaženjem strogih zakonskih odredaba, više pokolju, nego parnici redovnoj. Teoderika obrlati bijes za pune dvije godine. Prokopije, poštovalac uspomene velikoga Gota, govoreći o crnoj sudbi, koja stiže Simaha i Boetija, dva bogataša blage ruke svakome, dva pravednika praktičnim „vršenjem filozofije“, žali, što Teoderik „počini ovu prvu i posljednju krivdu na podanicima, donoseći osudu na one dvije osobe, a da nije stvar potanko prije ispitao, po običaju“.[1] Naglo kraljevo postupanje on pripisuje „sikofantima“, zavidnim i bezdušnim delatorima, kojima kralj povjerova. Po svoj prilici, pri tom misli naročito na Ciprijana. Brzo za Simahom, 30 augusta 526 god., preminu Teoderik, ojagjen. O samrtnom času starca od sedamdesetijedne godine pričalo se vrlo nepovoljno u rimskome svijetu, tada od njega odvraćenom, a pričanje prihvati i Prokopije. Pri jednoj večeri sluge mu poslužiše glavu velike ribe. Iz ribljih pomoljenih zuba, iz očiju izbuljenih, prividje se Teoderiku glava Simaha, skoro ubijenoga, gdje njemu žestoko prijeti. Zgrozi se, pohita u ložnicu i rastavi se sa životom, kazavši ljekaru Elpidiju svoje stravično vigjenje. Biti će istina, po jednoj vijesti bezimenoj, da staroga čovjeka svlada srdobolja za tri dana. On ne umrije od očaja, ali umrije jamačno s ogorčenjem u duši, što mu se mudra namisao potpunog izmirenja Gotâ i Latina stopi na vatri vjerske strasti i rimskog zaziranja od gotske prostote. Vladao je u Italiji trideset i sedam, a u Hispaniji petnaest godina. Obratno od Romanâ, pjevali istočni i zapadni Goti svog visokog junaka, nepobjednog pregaoca cijele Gotije. Od usta do usta ode pjesma o Teoderiku preko Burgundâ u sve Germane, dok joj zvuci posljednji odjeknuše u „Nie-

[1] De Bello Goth. l. I, c. 1.

*

belungenliedu“ iz XII vijeka, gdje je njegova osoba primaknuta nehronološki do Atile gospodara.

Amalasuinta i njezino vladanje. Teoderik je imao tri ćeri, a nijednoga sina. Dvije starije, rogjene njemu u Panoniji od suložnice, bile pošle u tugje kuće, Teudigota za Alarika, Ostrogota za Sigismunda. Od kraljevne Audeflede, sestre Hlodovegove, nagje mu se u Italiji, oko god. 498, Amalasuinta. Udade ovu svoju ćer, g. 515, za pristalog i pametnog mladića Eutarika od mlagje loze Amalovaca, odrasla, po čudnoj sreći, megju zapadnim Gotima. Amalovac Berimund, ne podnoseći gospodare Hune, pribježe, sa sinom Viterikom, vizigotskome kralju Teoderiku I, tajeći visoki svoj rod, da se ne zamjeri, „jer, kad bi se radilo o izboru kralja, ko bi zapostavio jednog Amala?“[1] Onome Viteriku bješe sin Eutarik, koji, vjenčavši Amalasuintu, ujedini dvije davno odvojene porodice drevnih Amala, već od narodnog postanka u vlasti megju Gotima. Vrlome Eutariku, mužu svoje Amalasuinte, Teoderik bez sumnje namjenjivao nasljegje. Njemu Gotu, te neprikladnu za rimski konzulat, izmoli mu ga iz Bizantije za godinu 519, i pruži mu srestva, da svijet zadivi igrama u Rimu i u Raveni, i nečuvenim obiljem konzulskog dara. Još poluči mu i to od cara Justina, tada prijazna, da ga posini kroz oružje. Ali čestitog mladog čovjeka, omiljela svima, iznenada pokosi smrt, 522 g. Ostavljao dvoje djece: muškića Atalarika od šest godina, i ćerku Matasuintu, kojoj poslije vanredni usud usudi, da preko volje bude žena ostrogotskom kralju Vitigu, a s voljom viteškome Germanu, sinovcu cara Justinijana.

Pred smrt Teoderik odredi sebi za nasljednika svog unuka, sina Eutarikova i Amalasuintina. Prikaza Atalarika, momčića od nekih deset godina, dvorskim komitima i prvacima Gotima u Raveni, koji svi njemu se zakleše vjerom. Novome kralju zapriseže po tom senat i narod rimski. U svom pismu na senat Atalarik ističe svoje amalovsko koljeno i lakoću prelaza vlasti, „e bi se reklo, da je izmijenjena odjeća, a ne kraljestvo. Toliki prvaci, glasiti mačem i savjetom, ne pomiješaše ni najmanjeg mrmoša, kako to katkad biva“.[2] Uze prisegu senata komit Sigismer, a na uzvrat taj komit i pratioci njegovi svečano, u ime kraljevo, položiše zakletvu, da će neprelomno prava rimska biti održana. Redom učinjeno je jednako kod Gotâ i Rimljana u Italiji, Dalmaciji i Provenci. Nego, u mjesto djeteta vla-

[1] Jord. c. 33.
[2] Var. VIII, 2.

dala, naravski, mati tutorka, Amalasuinta. Mladu tu ženu, onda od dvadeset i osam godina, mi dobro poznajemo po savremenim Prokopiju i Kasiodoru. Bješe dostojna svog čuvenog oca. Prokopije je kaže „krasnom osobom, pa i žestoka duha, da provede ono, što smisli“, te joj ističe „visoku rijetku muževnost“.[1] Govorila savršeno latinski i grčki; gotski, kao iz bujna vrela. Ali ta ženska, pri poslu državnom, znala i dugo mučati, slušati, pa razgovijetno sa malo riječi presugjivati. Rogjena i odnjihana u Italiji na krilu rimske kulture, ovoj se prikloni još više, nego li otac.

Skorašnje strogo i nemilo očevo istraživanje političkih težnja rimske gospode Amalasuinta odmah prekinu. Krvne parnice prestadoše. Kakogod mogla, plemenita vladarka ispravi počinjene nepravde: povrati porodicama Simaha i Boetija zaplijenjenu imovinu. Spram klera katoličkog i pape rimskog, ona, i ako arijanka, pokaza najvećeg obzira. Na tužbu, da su jedan djakon, pa i jedan pop, pravce pozvani, u parnici gragjanskoj, na svjetovni sud, naregjuje, da se prvo valja obratiti papi, a ne dade li se pravedna zadovoljština, tek onda da je možno prizvati se svjetovnome sudu, pa kršiteljima naredbe, osim izgubljene parnice, prijeti i teškom globom od deset libara zlatnih, zbog „poštovanja toj i tolikoj stolici“ apostolskoj; papa će ono porazdijeliti siromasima.[2] Pred kraljem, biva pred Amalasuintom, „pravo je jednako Gotima i Rimljanima, niti je megju njima druge razlike, osim što oni za opću korist trudima ubojnim podliježu, dok se ovi množe u mirnom boravištu na rimskoj zemlji“.[3] Ali Goti, uz oružje, češće su osioni; hoće Amalasuinta, da ih ukroti. Bez sumnje drži više na oko razmetne varvare, nego li pitomije Rimljane, „Edictum universale“ kralja Atalarika, gdje se ponavljaju i zaoštravaju stare ustanove rimske, pa i neke Teoderikove, protiv otimanja dobara i drugoga nereda u društvu.[4] Ko tjera posjednika sa zemlje, ili u blizini grada, ili u polju, potpada deportaciji, a kad usilje propusti i sam grof, ovaj gubi čin i iz svoga plaća fisku onoliko, koliko vrijedi oteto; ko se pak, ne voleći tugje vratiti, odupre gotskome žandarskom činovniku, sajonu, upada u infamiju. Opominje edikt bogataše, biva vlasnike latifundija, da ne ulože na prostu čeljad, to jest na

---

[1] Hist. Arc. c. 16. Ružno pričanje o njoj u Tûrskoga Gregorija (l. III, c. 3) puki je odjek mržnje katolikâ i Franaka na arijane i Gote.

[2] Var. VIII, 24. An. 527.

[3] Var. VIII, 3.

[4] Var. IX, 18. Upotrebljavamo izdanje Manso-ovo.

male posjednike, na kmetove i na robove, i osugjuje „bijes čestoga ubistva“. Isprije čio se isti edikt i na bludne nepodobštine. Ko napastuje tugjemu braku, ako je neženja, ne će se moći ni sam vjenčati; ako je oženjen, njemu samom driješi se, na odmazdu, rogjeni brak; uz to, jedan i drugi gubi polovicu imovine. Čudna to odredba! A sudbeno dokazani preljub kazniti će se, po Teoderikovu zakonu, smrću i unaprijed. Običaj germanski, znamo, nije dužio muža na vjeru; otud i potreba, da se zakon ponovi. Bigam gubi cijelo imanje. Kad ko oženjen uzme suložnicu, ako je ova slobodna, zajedno s djecom postaje ropkinja zakonite žene; je li pak i prije bila ropkinja, izručuje se ženi na svakoju osvetu, osim ubistva. Brine se arijanka princeza i za neporočnost katoličkoga klera, kome preporučuje, da ne silazi na posle grube i svjetske, već da se bavi nebesnima.[1] Obratiće se, u zadnje svoje vrijeme, i samom papi Ivanu II (532—5), kako da se doskoči ambiciji i simoniji klerika, požudnih za vladičanstvima.

Ova bistra i poštena ženska glava nutarnjim poslima ostrogotske države ravnala pametno, u duhu oca Teoderika, prije zadnje mu omraze s rimskim senatom. U svemu glavni joj savjetnik bio Kasiodor, njezin ministar, kao što i očev. Teoderikova pravca držala se i u spoljašnjoj politici, ali žena, uz kralja dijete, nije mogla, uza svu svoju žilavost, da susjedima unaokolo, ili nametne, ili izvojšti mir, kako to učini slavom ovjenčani pobjednik Odovakrov. S istočnim carstvom odmah stupi u najprijaznije odnose, dok je Amalarik Kasiodorovim perom pisao caru Justinu, „eda bi mrzost legla u grob s pokojnicima“.[2] Još piše caru kretom misli i riječi, što ih ne bi upotrebio bio djed Teoderik: „Nas kraljevski presto toliko ne uzdiže, koliko nas diči puna milost vaša... Vi ćete većma carovati u ovoj strani (Italiji), kad budete ljubazno sve i sva zapovijedali“. Naročito poslanstvo ponese ovo smjerno pismo u Carigrad. Nova vlada ipak znala, do potrebe, i krupnu koju dobacivati, ali to varvarima. Već u prvom svom početku prijeti ratom Hilderiku, kralju Vandalâ.[3] U vandalskoj kraljevini Amalafreda, sestra Teoderikova, dade povoda velikoj smutnji, te bi pritvorena, još za života slavnog joj brata. Sada umrije u zatvoru, smaknuta. Na usta kralja, svog sina, tuži se gorko Amalasuinta na sudbinu tetke, jedne Amalovke, koja i ako kriva da podlegne smrti, imalo se ovo izvesti s pristan-

[1] Var. VIII, 24.
[2] Var. VIII, 1.
[3] Var. IX, 1.

kom njene rodbine; eto šalje odaslanike i iščekuje opravdanje vanrednog čina; inače, razriješiće savez s Vandalima i oglasiti im rat. Ne imamo razloga misliti, da nije zatraženo opravdanje i uslijedilo. Istaknuti se jednako naprama Merovinzima njoj ne bijaše lako. Prokopije opaža, da Franci, po nestatku Teoderika, više ne nalazeći prepreke, udariše na Toringe, ubiše im vladara Hermenefreda i podjarmiše ih, a po tom i Burgunde prisiliše na zajedničko vojništvo i na danak.[1] To je istina. Ispripovjedismo već, kako Hlodovegovi sinovi razvrgoše Toringiju, lišiše nezavisnosti Burgundiju i upropastiše vizigotskoga kralja Amalarika. I Amalarik i Hermenefred bijahu svojte Amalasuinti, koja ne spriječi onog franačkog napastovanja i prodiranja. Ali, pošto se te nedaće sve desiše u drugoj poli njene vladavine (531—5), dok ostrogotsku državu zahvati i oslabi trzanje unutrašnje, iz toga mi izvodimo, da je tek ovo krivo onim dogagjajima. Za prvih godina stajao tamo u Galiji na čvrstom braniku protiv Franaka izvrsni vogja Tuluin. Bio, već jednom rekosmo, srogjen s Amalima. Prodiči se najprije u Sirmiju, potukavši Bulgare, „svemu svijetu strašne“, onda g. 510 u ratovanju na Franke u Provenci, u kome dopade i slavnih rana, pa i po drugi put u Galiji g. 523—4, gdje iz rata megju Francima i Burgundima samom prijetnjom iznese dobitak, privalivši Provenci komad burgundske zemlje. Ovaj desni savjetnik Teoderikov u poslima vojnim, a i u drugima, bio jednako pri ruci i Amalasuinti, koja ga podignu i na rimski patricijat.[2]

Oslabi se moć ostrogotske dotle silne države poradi domaćeg razdora izmegju gotskog naroda i regentkinje, pa izmegju ove i sina joj. Po čitavome smjeru svoje uprave, Amalasuinti je, kao negda i Teoderiku, stajalo mnogo do toga, da se pokaže u svemu pravedna prema Latinima. „Dok je vladala“, veli Prokopije, dotle oną „nijednoga (razumije se, nedužna) od Rimljana ne kazni na tijelu ili na imovini, niti dopusti Gotima, da se razmeću srdžbom i nepravdom na iste Rimljane“.[3] Provodeći ovu ovaku svoju politiku, „pokazivala veliki razbor i ćud posve mušku“. Ističući joj razbor, možda Prokopije misli na njezino oprezno ponašanje prema onoj moćnoj, no mrskoj nekolicini šaptača rimskih i prokazalaca, koji upropastiše plemenite Boetija i Simaha, i koji za cijelo ne bijahu mili velikodušnoj ženi. Crnog Ciprijana, odmah u početku vlade, ona uznese na patricijat, upisujući mu u zaslugu, što dade, da mu i sinovi nauče gotski. I

[1] De Bello Goth. l. I, c. 13.
[2] Var. VIII, 8.
[3] De Bello Goth. l. I, c. 2.

ako rimski izobražena, ipak dobra Gotkinja Amalasuinta u tom povodu primjećuje: „Djeca roda rimskoga govore našim jezikom, a to je čisti znak, da će u buduće održati vjeru nama, čiji govor već prisvajaju".[1] Ali u svačemu pomirljivo nastojanje kraljeve matere ne ugagjalo nimalo Gotima, oštrim, neotesanim, bez osjećanja gragjanske jednakosti i pravednosti. Krotila ih snažna ruka junaka Teoderika, no ih ne ukroti ženska ruka Amalasuintina, i ako čvrsta. Libili se oni od rimske kulture i glačine, pa im se ne svidje ni to, što mati dade kralja sina u školu rimskome gramatistu. Kraljevsko momče Atalarik tek prikazom lijepa tijela uvrglo se bilo u velikoga djeda.[2] Jednom, koje godine ne znamo, mati u spavaćoj sobi palače zateče sina, gdje nešto skrivi, i pljusne ga, na što on izbježe u hodnik, plačući. Raspalili se Goti, koji se tu desili, i stali surovo psovati, da je Amalasuinti do same brze smrti sinove, kako bi se za drugoga muža udala i š njim vladala Gotima i Italiotima.[3] Slični priušak mladome Waleskome princu od matere kraljice Viktorije zavrijedi ovoj usklik publike, u društvu tananom. Megju krutim Gotima sve se uzbuni na Amalasuintu. Pusta vika ni za što. Sabrali se, izišli pred nju otmenici Goti i žalili se, da se kralj ne odgaja ni dostojno, ni njima po volji; knjiga da je vrlo daleko od junaštva; kralju je starati se za viteško oružje i bataliti strah od učitelja; eno Teoderika, koji, niti čuvši za knjigu, preminu gospodar tolike zemlje i osvojitelj tugjeg kraljestva; pa Teoderik i branio gotskim sinovima, da idu gramatistu, veleći svakome, da ko se jednom bude pobojao biča učiteljskog, pobojaće se poslije ubojnog mača i koplja. Završili: „Ele, gospodarice, daj nek idu z Bogom ovi pedagozi, i Atalariku pridruži poneke vrsnike, koji će, š njim rastući u jeku jednakome, njega prignuti k vladavini po zakonu narodnom".[4] Očito prijetila buna, te se Amalasuinta podvrže zahtjevima samosionih prvaka. Dotlen joj sin bio povjeren trojici postarijih Gota, razboritih i trjezmenih, koji su sada uz učitelja uklonjeni. U mjesto njih, odsele okružili Atalarika momci, ponešto stariji od njega, pa kad on doraste, razvrati se posve pijanstvom i ženama, po nutkanju tih svojih drugara.

---

[1] Cassiod. Var. VIII, 21.

[2] Pogagjamo li smisao jednoj zavijenoj izreci u pismu (Var. VIII, 2), koja se odnosi na Atalarika. Kasiodorovo pero tu piše, da Teoderik „vivit in posteris, per quos plerumque et forma corporis redditur et vigor animi protelatur".

[3] Procopii De Bello Goth. l. I, c. 2.

[4] Ib.

Naučiše ga uz to ludome neposluhu i nehaju prema materi. Zasukanim Gotima, rovarima i smutljivcima, ni to ne bilo dosta. Hotjeli se otresti vladavine Amalasuintine, i već javno komešali se protiv nje: nek ženska izagje iz kraljevskih dvora! Ne uplaši se ponosita žena, nego uoči tri prvaka, tri najopasnija mutnika; odmaknu ih, poslavši njih, kao grofove, kraljevini na megje, jednoga od drugoga razdaleko. Oni ipak, moćni zaplećem rogjakâ i prijateljâ, staviše se po novo u dogovore i nastaviše burgijanje u narodu. Postade po taj način sve smućeno i smeteno u ostrogotskoj državi, za Teoderika toliko proslavljenoj. Franci dobiju maha, da razore Toringiju, napadnu Septimaniju i sebi podvlaste Burgundiju.

U toj trzavici, koja zahvati dvor i čitav narod ostrogotski, Amalasuinta, po gotovo usamljena usred svoga plemena, svrnuti će srce i poglede k Bizantiji. Nju s toga čeka smrt nemila, a Ostrogote osvetni britki mač Belizara, nakon što ovaj bude srušio kraljevinu Vandalâ.

IV. Vandali.

Seoba Vandalâ. Riječ „vandalizam" još danas žigoše vandalski narod. Ipak po krvi i jeziku spadaše megju pitomije Germane, megju Gote. Sva je prilika misliti, da su Vandali najstariji ogranak onog sjevernog, a golemog germanskog stabla, što već u davna doba dolazi pod oznakom: vandalsko-gotsko. Zaoštri Vandale do izuzetne nemiline valjda vjekovni boravak na istočnoj strani Germanije, pa i dalje do Meotide. Ukrutiše se u susjestvu s ljutim skitskim i sarmatskim svijetom. Osnovaće pače i kraljevinu, srašteni sa sarmatskim Alanima. Uz Alane i Suebe Vandali provališe preko Rajne, licem u zadnji dan godine 406. nakon što Radagais bijaše Germaniju i Sarmaciju uzmutio i njihove strašne hordije bacio na zapadnu carevinu. Tvrdu stražu Rajne onda napustiše rimske legije i preuzeše je Franci i Alamani, po odregjenju Stilihona. Što triest godina prije učiniše Vizigoti istočnoj Romaniji, to isto izvedoše po zapadnoj Romaniji Vandali, Alani i Suebi: na Rajni rastvorena su vrata trajnome doseljavanju Germanâ, kao što se ono otključaše na Dunavu. Naturi i uvali varvare u državu svoga zeta, cara Honorija, častohlepni plětkaš i izdajnik, rimski vojni magistar Stilihon, i on Vandal rodom, prerušen u odijelo velikoga carskog dostojnika. Od onih razbijača, od one raznolike poganije, zgrozi se obrazovani svijet. Ni rimski kakovi federati, niti zapravo hristjani, rušili, palili, ubijali, bez milosrgja, bez prestanka, seljake u polju, gragjane u varošima otetim, sveštenike u crkvama sadrtim. U dugim gomilama otmenijih

zarobljenika, poštegjenih zaradi otkupa visoka, bilo gledati i senatorskih staraca i episkopâ i kalugjerica, pored kola, natrpanih svakojakim plijenom, čak i sa Božjih oltara. Više od dvije godine (407—9) varvari žarili ovako i harali, tamo amo po nesrećnoj Galiji, gdje da takogje grabe prihvatiše zgodu i Alamani i Burgundi. A još nesrećnija bi Hispanija, u koju potom prodriješe i iz koje više ne izigjoše ti Vandali, Alani i Suebi. Zapadne pirenejske klance braniše junački, ali ne očuvaše dva brata iz senatorske kuće, Didim i Veranijan, sa četama svojih kmetova. Opet za pune dvije godine (409 - 11) razbojnici se napljačkaše na pirenejskom poluostrvu, onda u dosta lijepom cvatu, jer ga sjeverni napadači donle nikad, za rimskog carstva, ne ozlediše. Divlje srce oni iskališe tu do site volje. Tamanili, krali varvari posvuda u jadnoj zemlji. Od užasa varvarskog hispanski težaci malo sijali i još manje želi, pa buknu glad, a uz glad i kuga. Na množiju nezakopanih lešina išlo zvjerinje: čopori vukova stali napadati i žive ljude. U tim danima čemera, pri raspu čitavog poretka i života rimskog, mnogi padoše u tromi mukli očaj i rekoše: nek se Božja vrši! Gatali neki, da se na Hispaniji ispunjava staro jedno proroštvo, koje je javljalo neminovnu srdžbu Božju.[1]

Varvari se napokon nešto primiriše, kad vidješe, da i njih ždere kuga i glad. Odlučiše staniti se u zemlji, jednom stranom opustjeloj, a najvećom stranom podvrgnutoj, jer i mnogi tvrdi gradovi, da ih pokolj ne snagje, svojevoljno se pokoriše. Tri četiri li naroda megju se izžrijebaše Hispaniju, pak Alanima dopade središnji dio, Luzitanija i Kartagenska; Suebima dio na sjevero-zapadu, Galecija; Vandalima Asdinzima krajevi jugo-istočni, do Suebâ; Vandalima Silinzima župna Betika na jugu (Andaluzija). Jedne od drugih Vandala rastavljahu Alani. Za onda još sebi svoji ostadoše Romani po Tarakonskoj, u porječju Hibera (Ebra). Ali od tih groznih varvara carstvo, kad se ono malko pribra, kanilo oprostiti hispansku diecezu. Na divlje osvajače, nikakvom carskom dozvolom neovlaštene na posjed rimske zemlje, naturi druge varvare, svoje saveznike i gostove, naročito Vizigote. Goti i Vandali, premda od istog panja, bijahu već od davnine megju sobom omraženi. Još u V vijeku Vandali se sjećali, po kazivanju narodne pjesme,[2] kako ih negda, u sinje doba, kralj Gotâ Geberik maknu iz sjeverne domovine. Vizigoti se zalijetali iz Galije u Hispaniju, pa istriješe Vandale Silinge, slomiše Alane, potisnuše Van-

[1] Isid. Hisp. Wandalorum hist., c. 72.
[2] Jorn. c. 31: „. . memores ex relatione majorum suorum“. . .

dale Asdinge i Suebe, koje potonje očuva u Hispaniji tvrdo gorje galecijsko. Asdinzi, odslije jedini Vandali, ojačaše, prihvativši ostatke Alanâ, a možda i suplemenih Silinga. Tražili novog stana i našli ga u primorju napram Balearskih ostrva, što lagjama pohodiše i popljačkaše. Iz tog primorja spustili se u Betiku, koja valjda po Vandalima još danas nosi ime Andaluzija.

Nova seoba dovede Vandale sa združenim Alanima u Afriku. Bio uz njih još i drugi ljudski ološ. Posluži ih sreća, što se do krvnog neprijateljstva, za maloljetnosti cara Valentinijana III. raspali lična strast megju dvije najvrsnije vojskovogje rimske, megju Aecijem i Bonifacijem. Aecijevom spletkom u dvoru ugroženi u glavu Bonifacije, komit Afrike, pozva, po prilici u god. 429, na svoju obranu Vandale, obećavši im, kao saveznicima i gostovima, dvije trećine afričkih baština. Kad ono već preplovi Gaditansko (Gibraltarsko) tijesno do 50,000 vandalskih ratnika, rimski komit dosjeti se svome jadu i jadu carstva. Htjede odvrnuti Vandale, no uzalud. Tugjim divljacima pripomogoše i divljaci domaći: mauretanski mnogi odrpani konjanici, od vajkada kivni na rimsko gragjanstvo, i gomile Donatista, kivnih na ortodokse, što su ih proganjali. Bonifacije, uza sve svoje junaštvo, izgubi dvije bitke (430 i 431), drugu, i pored pomoći, što mu pruži Carigrad s vojskom, vogjenom od onda mladog magistra Aspara. Bonifacija i Aspara nadvlada kralj Vandala, Genserik, u boju preže-stokom i krvavom.

Genserik. Već time, što on nadbi ovake dvije vogje, pokaza Genserik (Gaiserich, Gizerich) ubojnu svoju vrsnoću. Prodrije pod njim vandalsko osvajanje po svoj rimskoj Africi, zapadno od Cirenaike. Za neko vrijeme držali se utvrgjeni gradovi Cirta, Hipona, Regijska, Kartaga. Najdužeg otpora dade Kartaga, glava afričke dieceze, a iza Rima najveći grad u Zapadu; no napokon pade 439 god., uz klicanje i tresku strahovitih hordija. Što sve kroz deset godina nakon prve provale uradiše varvari na Latinima po Africi, muka je kazati: gradovi, puni stoljetnog ukrasa, razvaljeni, gospodske *villae* s umjetninama uništene, katoličke crkve opuhane, mnogi im sveštenici posječeni, staro i mlado svake ruke, težačke, gragjanske, kurijalne i senatorske, poubijano ili zlostavljeno. Porušena je sasvim Afrika, ta žitnica Rima i Italije. U zemlji gotovo tropičkoj, gdje je veliko obilje ploda, kad se god žaru sunčanom uregjena voda pridava, i gdje polje unapredi uzorna zemljoradnja kartaška i rimska; u toj zemlji vjekovne trudove ljudske raznese desetoljetni bijes Vandalâ i Alanâ. Sto se onda razvrže ili zabatali, to istom sad uzeli Francuzi gospo-

dari da malo po malo popravljaju. Polomi se i duševna kultura, što cvatijaše, usprkos afričke tjelesne mekoće i životnog razvrata; znatna kultura, koja crkvi dade visokih umnika, od Tertulijana do Augustina. Ovaj usred onog vihora sklopi tužne oči u opsjednutoj Hiponi.

Satritelji Vandali zalegoše se u opustošenoj Africi po sreći gore pomenutog razdora megju Aecijem i Bonifacijem, no i još više po vještini kralja im Genserika. Taj Vandal sposobnošću dizao se iznad svakog savremenog varvara, a stravom imao ime drugoga biča, kojim je Bog, mimo Huna Atilu, šibao ondašnji svijet. Prokopije ga kaže „od svih ljudi „najstrašnijim“.[1] Prirodni sin od robinje pregjašnjemu kralju Godegiselu, sebi prisvoji jedino zapovjedništvo megju Vandalima, smaknuvši premlada i malo vješta brata Gontara. sina zakonite žene.[2] Bio Genserik srednjega stasa, tovna tijela, i po padu s konja hramao jednom nogom. Prezirao Rimljane, njihovu nošnju, njihovu gizdu, prosvjetu i vjeru, budući sam arijan. Oštrome preziratelju mrštile se bore po blijedome čelu; prepredenom lukavcu izilazila iz usta riječ sustežna i izmjerena. Dublje promišljao, prije no što bi radio. Vidio čisto, da su njegov narod i on prosti upadači, varvari nesmireni s Rimom, pa, pored kratkotrajnih nagodaba za nevolju s ovim, radio, u predugoj svojoj vladavini, da mrženoj imperiji, navlastito zapadnoj joj poli, do glave dogje. Gdje nedostajahu glasovite njegove pobjede, na kopnu u Africi, onda na moru kod Kartagene i kod Kartage, tu pritjecaše diplomacija varvarska. Gnjevljiv, znao ipak tajati i varati. Niti zadana vjera, niti megjunarodno pravo tadašnje, ne susteže ga nikad nigdje. Iz čista mira nahrupi na nečuvanu Kartagu, njemu inače neosvojivu. Podmićivao, gdje mogao. Šurovao s Atilom; rovao sa svakim uporno, postojano, samo da se sve zamuti u Romaniji. Od Kartage, velikog trgovačkog grada sa žitom, vinom i južnim voćem, načini za grabioce Vandale, Alane i Maure neslomljivo gusarsko gnijezdo. Iz ovoga gladne orlušine ne davale mira primorjima i zapadne i istočne carevine, po Hispaniji, Italiji, Dalmaciji, zatim po Epiru i Heladi. Gusari bi odplovili svakog proljeća. Zaletješe se odavde na dvonedjeljnu punu pljačku Rima u godini 455, koja je u svjetskoj historiji izmegju najcrnjih ispisana. Genserik sve oplijeni u carskim dvorima, sve na drevnome slavnom kapitolu u Jupitrovu hramu, kome razruši polovicu krova, što bješe

[1] De Bello Vand. l. I, c. 3.

[2] Tako po verziji rimskoj, a po vandalskoj Gontara, zasužnjena u boju u Hispaniji, raspeše na križ drugi tamošnji Germani (Proc. ib.).

od pozlaćene bronze. Vozio iz Rima i dragocjenih kipova, izradu helenskog umjetnoga genija, pa njima nakrcana lagja potonu, veli se.[1] Vandalizam proslavi tada najveću svoju orgiju. Genserik, nemio rušilac Rima i zapadne imperije, i uz Ricimera zloduh rimski, došav do visoke starosti, preživje pad Romula Augusta, i ugleda, za cijelo s veseljem, carsku purpuru raznesenu. Razoritelju carstva u Italiji, Odovakru, naknadom daće godišnje, ustupi rado Siciliju, izuzev Lilibej. U ostalom, taj stravični kralj varvarski rušio i u svojoj kući, pa i u svome narodu. Da sebi i sopstvenoj porodici obezbijedi presto, posječe mušku djecu brata i mater im utopi u more. Za sinovcima njegovim, kano za zakonskom kraljevskom lozom, pristajali mnogi; listom sve ove pristalice on umori. Ako i pretjerano, reče se: Genserik proli više vandalske krvi na stratištu, nego li na bojnom polju. Ipak, za malo brojni i malo čuveni narod, kome bješe vogja, jeste Genserikova zasluga, što on njega, pobjedama nevjerovatnim, iznese na veliko, ako i strašno ime, i što ga, za nekolike naraštaje, u Africi uredi, dakako po varvarsku.

Vandalski bijes na Latine. Italska velika ostrva Sardinija, Sicilija i Korzika padoše gusarima u ruke, uz još Balearsko ostrvlje do Hispanije, pa kraljevina Vandalâ bješe ogolema prostorijom i flotom pretežita na zapadnoj strani Sredozemnoga mora. Osvojenu zemlju, od Atlantskog oceana do pustoši, što dijeli Tripolj od Egipta, sebi čuvao malen narod Vandalâ i Alanâ od 50,000 muških glava, sposobnih oružju,[2] u sve manje od četvrt miliona duša. Kroz kakvih sto godina, do pada države, mirnim plogjenjem, a i primanjem jošte ponekih varvara, narasti će do 80,000 oružanika. Broj to nipošto velik osvajačâ prema broju podvrgnute Latinije. Uz Rimljane i porimljene Afrikane tu se nalazilo zadosta punskoga staroga pučanstva, i ne brojeći sva ratoborna još starija plemena libijskog iliti berberskog govora, naseljena do pustare u vandalskoj državi, a većinom slobodna po Saharskoj pustari neizmjernoj. Raznoga žiteljstva, na zemlji sad vandalskoj, moglo se zar brojati do nekakovih sedam ili osam miliona. Biti će, da i s razloga svoje brojne maline, osim prirogjenog bijesa, Vandali se sa svom strašću okomiše na Latine, ne bi li ih prorijedili, tarući ih. Uvališe ih u krajnju bijedu. Vandalski došljaci s Rimljanima ne dijelili baština, već smatrali svojom čitavu zemlju i sve ljude na njoj. U isto ovo doba počeli ovako ra-

---

[1] Procopii De Bello Vand. l. I, c. 5.
[2] Ib.

diti i Anglo-Saksi, osvajači po Britaniji; docnije postupiće jednako i Langobardi po Italiji; ali Vandali kano da primeću i ljutu porugu neštegjenju Rimljana. Na latifundijama, što Genserik pridijeli sinovima svojim, Hueriku i Gensonu, unizi do kmestva i ropstva prijašnje visoke gazde reda senatorskog i kurijalnog, tako zvane „honorati" (illustres, clarissimi, spectabiles). Takogjer i bogati posjednici, koji u prvi mah ne propadoše pod mačem vandalskim i čije baštine biše porazdijeljene megju druge Vandale, ostadoše kmetovi na zemlji, tuskoro svojoj, ako ne odabraše iseljenje. Da Rimljani iz Afrike isele, ugagjalo Genseriku, radi lakše odbrane svog naroda. Iz zemlje klete mnogi izigjoše i padoše u slobodne rimske krajeve tužni i plačni gosti, mameći i drugima suze zbog labavosti čovječje sreće. No gdjekoji koljenović, da rogjenu grudu ne napusti; gdjekoji episkop, da se od pastve svoje ne odijeli, odvaži se robovati. Viktor Vitski, koji je na svoje oči svu ovu tugu pratio, bolna srca uzdiše, govoreći o Genseriku: „Drevnu slobodu i čisto rogjenih i plemenitih ljudi prometnu u ropstvo!"[1] Genserikovo pravilo, da sve baštine pripadaju Vandalima, nije se ipak moglo do kraja izvesti. Zemlja bila preširoka, dok na njoj malina Vandalâ i Alanâ. Pološije oranice, vinogradi, maslinici, pašnjaci, pustoline, preostadoše Latinima slobodnim. Te malo vrijedne posjede Vandali ne podijeliše baštinskim užetom, „funiculo haereditatis"[2]; ne uzeše porodicama svojim u alode (sortes, κλῆροι), nepodvržene porezu. Nego i onakim Latinima zlo i naopako. Njihovoj slobodi tice ne pjevale. Od roda zemaljskog imali „donositi eraru toliko, da ništa ne ostajaše ljudima, koji polja svoja držahu", kaže Prokopije.[3] Na ovi način pod jarmom vandalskim stenjali mahom svi Latini. U davnoj kuburi, odsad kao i dosad, dakako slijedili živjeti robovi i kmetovi, nagjeni od Vandalâ u Africi, i pridržani, na otetim zemljama i kućama, u istom položaju. Ropska nevolja bi pače veća sa varvarstva novih gospodara; veći, zbog ratovanja, i broj roblja, dovedena i iz same Hispanije. Robu, a i litu, češće gospodar naznačio čak i ženu, koju će sebi uzeti. Staniše se Vandali posjednici naročito u Africi Prokonzularnoj, u Zeugitani, na krasnome zemljištu Kartage, tu sabrani do kralja, kao vojska svagda spremna. I kralj tu sebi odmjeri baštinu, po okolini grada Abare. Ali druga imovina kraljevske Genserikove obitelji bijaše upravo

[1] De Pers. Vand. l. I, c. 4. Za djelo *Victoris Vitensis De Persecutione Vandalica Libri V* gledaj u I Svesci, na str. 249.
[2] Ib.
[3] De Bello Vand. l. I, c. 5.

ogromna: Bizacena, Getulija i dio Numidije. To sačinjavalo prečvrsto uporište kraljevu domu, kraljevoj moći. Na tom golemom prostoru nije koristovalo poništiti svaki posjed rimski. Mnogi Rimljanin, osrednji posjednik, pridrža zemlju svoju od starine, no s daćom kralju, ili članovima roda njegova. Vandalska otimačina rimskih zemalja bez sumnje se odmah otpoče provalom u Afriku (maja 429), nastavi se nakon pada preznamenite Kartage (oktobra 439) i koncu se savršenom dotjera poslije pljačke Rima (juna 455), kad Genserik smetnu svaki obzir. Poginu u to doba car Valentinijan III, koji je, ako i traljavo, radio na obrani Afrike.

Vandalsko osvajanje Afrike, osobito po padu Kartage, pratiše izuzetne strahote.[1] Udilj otvori se trka za pustim blagom afričkih Rimljana. Genserik oglasi ukaz, neka svaki Rimljanin prokaže i donese što ima zlata, srebra, draguljâ i mnogocjenog odijela. Dadoše i ne dadoše, kako ko. „Što je ko više davao, zanj se mislilo da više ima".[2] Zarediše muke. Nesretnicima bjesomučni varvari usta rastvarali prečanicama, te bi usuli smradnoga kala, mora, octa, stelje svakakove. Bičevima ih udarali po čelu, po golijeni, po gnjatu. Na mukama, ili pod divljačkim lemanjem, neki pustiše dušu. Padali Rimljani i u putu na zatočenje; padali, natovareni kao magarci ili deve, a badani i tjerani ostanima gvozdenim. Stradalo muško i žensko, jako i nejako, plemenito i neplemenito; „pače, gdje se vigjala čast veća i dostojanstvo, ondje više bjesnila srdžba".[3] Iz naručja materinskog trgana su čeda i razbijana o kamen. Gdje bi Vandali na neslomljive utvrde naišli, okolo njih mačem sjekli ljude, kako bi smrad od lešina grad prisilio na predaju. Gradovi neki, razvaljeni, opustješe sasvim; u drugima otanča žiteljstvo. Ode nevidom umjetnički sjaj, a i raskoš Afrike. U samoj Kartazi, stojnom gradu kralja vandalskog, do temelja srušeni su teatri; razrušena ulica, „Via Coelestis", duga malone dvije rimske milje, mramorjem popločana i ukrašena hramovima i peristilima ozloglašene „Nebeske boginje" i svih afričkih

[1] F. Papencordt, u svojoj lijepoj *Geschichte der Wandalischen Herrschaft in Afrika*, Berlin 1837, s. 174—5, u tom bijesu hoće da nagje Genserikovu osvetu protiv Bonifacija, koji, pozvavši Vandale, prekrši im vjeru, na njih poslije ratujući. Nego, sama osveta ne istumači nam strahote. Sa srećom vandalskom, grozote se povećavaju. Što više napreduje kraljestvo, „major coepit et superbia propagari", veli Viktor (l. I, c. 5).

[2] Vict. De Pers. Vand. l. I, c. 2.

[3] Ib.

bogova. U polju isti užas osvoja. Ni voćke ne bi se štedile, da se gonjeni, a nekud zaklonjeni Rimljani, ne prehrane. Viktor, očevidac ovih zala i punog rasula svoje domovine, piše: „Vandali, našavši smirenu i spokojnu provinciju, svuda krasnu zemlju u procvatu, bezbožnim četama navališe na svaki kraj, sve tamaneći požarom i' ubistvima".[1] Sabranije, ali jednako sudi Prokopije: „Libijce ovako zadesi svaka slika nesreće".[2]

Jagma za rimskim novcem i svima dragocjenostima splete se u Vandalâ sa žestokom mržnjom na katolike. Crkve svake, i moćnog svetitelja u njoj, obično se bojali varvari, pa ma bili i arijani. Vjere Arijeve držali su se i Vandali. Gdje i kako je prihvatiše, nije čisto saznati. Valjda se dali krstiti pri kraju IV vijeka, u istočnim stranama, posredovanjem Gotâ, čijim jezikom oni i govorahu. Nego, pri seobi, već u Galiji i u Hispaniji nasrtali na katolike, a u podvrgnutoj Africi oborili se na njih. Može biti, da i u ovome divljač udruženih Alana, koji su sada bez sumnje iz poganstva stali i oni u hristjanstvo prelaziti, proizvede u Vandalâ bezbožni bijes. Afrička jerarhija bila, uz senatorski stalež, i velika posjednica lijepih zemalja, pa kanda i to uspali na nju Vandale. Za velike patnje katolikâ svjedoči nam Viktor, i sam udionik u njima. Sav jauk njegov nije nam ponoviti, ali prihvaćamo činjenice, od njega navedene. Naročito na tješnjem zemljištu Kartage, u Africi Prokonzularnoj, gdje bijahu većinom i naseljeni, bjesnili Vandali. Visokog episkopa kartaškog, Quodvultdeus-a, s gomilom kartaških klerika, Genserik ukrca, lišene svega, ogoljene, na lagje trošne i pogibeljne, da ih kojekako preko mora prevezu onamo k ostrvima, gdje su i drugi rimski odličnici zatočeni. Desetak episkopa umriješe u prognanstvu, a zabranjeno je rediti njima nasljednike. Koje katoličke bazilike nisu razorene, predate su episkopima, prezviterima i djakonima arijanskim. Silovitom smrću poginuše pravovjerni episkopi Mansuet i Papinijan, ovaj mučen na cijelom tijelu usijanim lamama gvozdenim. Ne trpio Genserik spoljašnjih iskaza bogosluženja sebi mrskog; bez pojanja, dubokim mukom, bilo katolicima sprovoditi svoje mrtve. Nije ni pred očima trpio sveštenikâ na zemlji, Vandalima dodijeljenoj u baštine (sortes). Kad jednom pred kralja, na šetnji na morskoj obali, izigjoše rimski uglednici, episkopi i svjetovnjaci, da ga zamole, neka bi radi prostog puka latinskog na onim baštinama dozvolio svešteničku službu, jedva ga

[1] L. I, c. 1.
[2] De Bello Vand. l. I, c. 5.

njegovi razgoropagjena odvratiše, da ne baci molitelje u more. I na mjestima, gdje Vandali ne nastavahu, propovijed bijaše opasna. „Ako bi se, prodičući, imenovao Faraon, Nabukodonozor, Holoferne, prodikač bi se zatočio, kao da je kralja uvrijedio“.[1] No po slobodnoj Romaniji svak kleo zatornika afričke crkve i zemlje. Rekoše, da se ne zna, zavojšti li Genserik više na ljude, ili na Boga. Kazivali izobraženiji, da opisu kartaške tragedije jedva bi dostao glas Aishilov i Sofoklov. Nad Vandalima goniteljima izjada se sa gnjevom Viktor, pišući: „Bješnjahu osobito zlikovački na crkve i bazilike svetaca, na groblja i manastire, tako da većim palidbama sažizahu molitvene domove, nego li gradove i sve varoši“.[2] Uz onakovo progonstvo poneki Latini u Africi prevjeriše vjeru.

Vojeno i političko uregjenje osvajačâ. Usred Latina, na imanju sadiranih i radi vjere gonjenih, Vandali se utaboriše kao osvajačka vojska na golo. Kao što oni, nijedan drugi germanski narod ne razmetnu se silom svog nemilog oružja. Bijahu zato mrženi do zla boga, pa, to znajući, Genserik u osvojenoj Africi svima gradovima obori zidine, da ne bi carska poslata vojska, ili stanovnici pobunjeni, u njima uporišta našli. Sama stojna Kartaga održa bedeme, kao čvrsti branik i vojsci i floti vandalskoj. To bješe za onda vrlo oprezno i pametno, no će se to i osvetiti, kadno bahne Belizar, zauzimajući mahom neutvrgjene varoši. Da Latine prestraši, Genserik pred oči iznosio vojsku veću, nego li je imaše. Nad 50,000 svojih oružanih Vandala postavi do 80 tisućnika (gotski *thusundifats*, lat. *millenarius*, gr. χιλίαρχος). Na taku četu od tisuće, koju nagjosmo u Gotâ, a nalazi se u Anglo-Saksâ i Langobardâ, svede se, u nižem carstvu, ponajčešće i legija rimska. Ne znamo, ali je naravno misliti, da je, osim tisućnikâ, bilo u vandalskoj vojsci i satnikâ i desetnikâ, po decimalnom sustavu, što izilazi, pripomenusmo, i u Slavenâ, kao u opće u Arijaca i još drugih naroda. Više tisuća Vandalâ, po svoj prilici, vodi u boj grof, „comes“. Vojska im je najviše konjička, pošto se u Vandale preliše Alani, već u Sarmaciji konjanici hitri. Kašnje kazaće za njih Prokopije,[3] da ne bijahu ni džilitnici, ni strijelci dobri, već konjanici svi, s kopljima i mačevima. Sjede osvajači u Prokonzularnoj kao u nekom taboru, pa se odatle na konju zalijeću, da svu zemlju širom drže sebi pokornu. Nakon daleko ču-

---

[1] Vict. De Pers. Vand. l. I, c. 7.
[2] Id. c. 1.
[3] De Bello Vand. l. I, c. 8.

vene pljačke velikoga Rima priteče pljačkašu Genseriku još i maurska konjica, iz berberskih poganskih plemena: pustaije k pustaijama. Da plijene, ukrcavaju se Mauri i na vandalske lagje, na kojima dakako najviše veslaju, pod silu, ljudi niže ruke rimske. Za Genserika živa Mauri su pomoćnici Vandalâ; iza njegove smrti prodirati će oni na plijen u samu vandalsku državu, češće to, nego li nekad u rimsku, branjenu utvrgjenim gradovima. Ipak država, osnovana Genserikom, počiva dugo kao na tvrdu temelju. Stajala ona o sebi, od svijeta u prikrajku, dok nju čuvalo sa svih strana more i pustara, čuvala konjica i flota. Ostrva su se pokoravala tvrdoj ruci vandalskih vojnih zapovjednika, sa gotovo neograničenom vlašću.

Te i sve druge zapovjednike, kako u vojsci, tako i u političkoj upravi, imenovaše kralj Vandalâ i Alanâ, „rex Vandalorum et Alanorum", čisto po svojoj volji. Osoriti su osvojitelji Vandali i Alani; razlikuju se vandalskom nošnjom od sniženih Latina, kojima je ta nošnja zabranjena; na pretek imaju baština, najljepših i najplodnijih, Latinima otetih; na vidjelo u njih izlaze, kao što u zapadnih Gota, tako zvani „gardinge", veliki to posjednici, vrsta neka nasljednog plemstva; ali kralj jeste gospodar ničim neomegjen. I ovdje, na lik germanskih drugih većih država, na rimskoj zemlji obrazovanih, apsolutno kraljestvo razastire, kao god nad Romanima osvojenim, isto i nad Germanima osvojiteljima, široka svoja krila. Ove podvrgava kralju vojskovostvo; one, što primljeni uzor carske vlasti, što osvoj. Plemstvo od starine, sebi svijesno, linja, iščezava, ljudskom svakojakom mijenom pri ratovanju i seobi; stvara se novo dvorsko zavisno. Rekao bih, šta više, da se kod Vandalâ gospodar razmeće u svemu i svačemu bezobzirno. Ima primjerâ, da je i najotmeniji po koji Vandal kraljevskim sudom izgubio slobodu, te, padši u ropstvo, radio na kraljevu dobru posle najniže. Genserik liši Vandale svakog i najmanjeg utjecaja pri kraljevskom nasljegju. Oporučno naredi, da će presto uvijek pripadati najstarijemu izmegju rogjakâ od muškoga koljena u kući njegovoj. Istina, to je donekud dinastično pravo germansko; no je odregjen strogi seniorat po godinama, pa je spriječeno svako pritjecanje naroda pri raspri, pri utakmici u vladalačkom rodu. Od iskona vlada nad Vandalima ubojni, ponositi rod Asdingâ, koji je jednog imena s narodom. Afriku osvojiše Vandali Asdinzi. S uvedenjem seniorata Genserik je, po svoj prilici, imao pred očima veću sposobnost svojih nasljednika, od prestola oturivši maloljetne i mlagje; svakako hotio ukloniti nutarnje ratove zbog nasljestva, megju Germanima prečeste, a preopasne po Vandale,

inovjerne i malobrojne omražene vojnike u velikoj zemlji. I pored časovitih potonjih smutnja, Genserik svrhu polući, a kad red nasljedni poremeti revolucija, propade upletanjem sa strane i kraljevina. Moć i ugled dinastije Asdingâ bijahu tim veći, što joj Genserik, kako već jednom pripomenusmo, pridijeli ogroman zemni posjed. Zakup tih zemalja dobacuje golemi prihod. U jednako golemoj mjeri kralju se donose daće, većim dijelom u naravi, kao u žitu i ulju, od onih Rimljana, kojima su ostavljeni posjedi srednje i loše vrste, jer je, neposredno ili posredno, sve kraljevo, što nije ižrijebana baština vandalska. Daju koješta i ostrva, naročito velika Sardinija. Pri gusarenju i pljačkama, kraljev je izboriti dio. A i pri čestim progonstvima katolikâ, bogati se fisk, u koji u opće padaju sve globe i zapljene. Natrpava se ovako u kovčezima kraljevskim novac, u dvorima gomilaju se dragocjeni predmeti, megju kojima blista pusto srebro, zlato, drago kamenje, iznešeno iz Rima. Gospodar Vandalâ nasuo se blaga. Uz riznicu vizigotskih kraljeva na glasu je i ova vandalska, pa će od nje, kad je pobjednik Belizar ponese Justinijanu, zabliještiti Carigradjanima oči. Kralj izdržava cijeli svoj dvor, gleda na opremu flote, plaća i dariva, prigodno, vogje saveznićkih Maura; no je sav taj trošak i rashod razmjerno malen prema velikom prihodu. Vandalski vladaoci kuju lični svoj novac. Ovaj je doista po rimskome sustavu i vrjednoti, ali lika rimskih careva ne nosi. Pače, da se lik zatomi, često prekuju se carski novci. Oholo i drzovito, Genserik piše se tu: „augustus", u čemu je on prvi od germanskih vladara, u kojih će se to istom dockan uobičajiti. Car Zenon nekako prizna nezavisnom Genserikovu kraljevinu, dočim se Vandali ustežu od svake priznaje carstva nad sobom, te će ih kralj Hilderik razljutiti, kad poslije god. 522 uze kovati novac s likom cara Justina. Kraljevi iza Genserika kažu se samo „rex", no se naslikavaju ovjenčani diademom, a o carevima ni spomena.

Pamet kralja Genserika oštro osječe sebi državu, od Romanije skroz razlučenu. Ta čisto osvajačka država sa smjerom vojničkim trebaše tek priprosta ustroja, s malim ili nijednim oslonom na rimske zatečene institucije. Genserik odmah uništi i same porezne knjige carske uprave. Po osvajačkom ćefu udarani porezi mogli, dašto, bivati pokatkad manje teški od onih, kojima se ozloglasi niže carstvo, pa će i stizati Justinijanu, nakon Belizarove pobjede, afričke žalbe na rimsko oporezivanje, iznova uvedeno; ali sve daće opet visile o pustoj volji vandalskoj. Kraljeve, što po potrebi ili od bijesa taru, gule i sadiru nemilo Latine, pominje historija. Za porezovnike nikakva stalna

pravila, nigdje nikoga do dragoga Boga. Vandalskome kralju stoji uz bok doglavnik jedan, „praepositus regni“. Titulira se sa „magnifecentia“. Dok nadzire tvornice oružja, poizručuje kraljeve zapovijedi; preko njega idu i prošnje gospodaru. Franački neki hroničar zove ga majordomom: mi bi ga sada zar zgodnije označili velikim vezirom: on skokom, kud gospodar okom. Pominju se dva takova prepozita, Heldik jedan, Kubad drugi, oba imena na golo varvarska. Vrijedno je pažnje, da ostali germanski vladari drže do sebe više ili manje ministara po rimskom uzoru, koji su prečesto Rimljani rodom, a vrli perom i znanjem. U vandalskoj kraljevini ministarstava onakovih nema, ili barem ne izilaze na javu. Znade se tek za notara, „notarius regis“, γραμματεύς, koji piše edikte i naredbe kraljeve, pak i onaj jedan, koji se napominje, ima vandalsko ime Vitarit. Doduše, u kraljevim dvorima posluje mnoštvo Rimljana i katolika, zbog osobite im vještine u koječemu; nose se po vandalsku, a kralj im pruža opskrbu; no su svi ti ljudi manje vigjeni od Vandalâ. Odlična Latinina u domu vandalskoga gospodara može da zadesi nenaduja. Genseriku prikloni se Sebastijan. zet glasovitom komitu Bonifaciju; toga „pametnog savjetnika, junaka u boju, kralj trebao savjete, dok se bojao njegova prisustva“;[1] pred svojim episkopima i dvoranima pokuša, da ga arijanstvu privede, a kad ne uspje, „druge vrste dokazom usmrti poslije“. Pod skute Genseriku još se uvukoše četvorica znamenitih Rimljana iz Hispanije, koje, čašćene od kralja, bolja sreća posluži. Ponajviše munja bi ošinula one Latine, koji osvajačima bijahu pod očima i pod rukom. Odaljeni stajahu naprotiv kao u nekoj zavjetrini, na lik hristjanske raje poodmaknute od Turaka. Naglasismo već veličinu države: Zeugitana, Bizacena, Numidija, Mauretanije, Tripolj, ostrva. Što onamo po Tripolju ili Mauretanijama rade, kako žive osvojeni podanici, mala briga Vandale i kralja vandalskog. Stalo njima za latinskim poslima, tek ako je latinska daća dopremljena! Ova okolnost pomože Rimljanima u veliko. Vandali ih zaista ne poštediše, ali pustiše, da se u mnogome upravljaju po svoju. Kad nije progonstvo raspaljeno, oni izvan Prokonzularne biraju svoje episkope; u opće biraju u municipijama i svoje magistrate. U svakoj municipiji, „civitas“, Latinima po rimsku sudi „ordo“, to jest kurija uz gradsko poglavarstvo. Pominju se negdje i „judices provinciarum“, dakle namjesnici. A nad čitavim rimskim sudstvom stajao „praepositus judiciis Romanis in regno Africae Vandalorum“, sa sjedištem

[1] Vict. de Pers. Vand. l. I, c. 6.

u Kartazi. Kao takav imenuje se jedan Postumije, dašto Rimljanin. Pošto pak u Kartazi, za Genserikova nasljednika, sa starim rimskim naslovom javlja se i „proconsul", biti će, da je taj prokonzul jedno s onim prepozitom. Ovo vandalsko popuštanje, ova ovaka rimska autonomija nàdâla se po sebi radi same koristi osvajačâ. Kadno malo oduši im osvajački bijes, razumješe Vandali, da latinski radenici i trgovci služe i probitku njihovu. S prvašnjim grozotama, vanredno se umanji bogastvo afričke zemlje u žitu, vinu, ulju, voću, no još ne dotamani se; gusarenje sape trgovinu, no je ne uništi; u gradovima, što ne biše razoreni, zanati, makar bili u začmalosti, svejednako postojali. Vandali se pokazivali slabi nadglednici u polju; zazirali od trgovine, već ako s robljem, u njih brojnim, a naročito zazirali od svakog rada u tvornici, osim što znali kovati mačeve prelijepe i oružje. Rado zato puštali Latinima uzdržavanje ekonomije narodne. Po Africi, jošte u vandalsko doba, pronosi se glas rimskima „aquilegii", sastavljačima vode, što sama pridaje plodnost, gdje nebo sviće vedro i sunce prižiže. Zeugitanu i Bizacenu, od prilike današnju Tuniziju, pokrivaju maslinici, izvor velikoj zemljoprivredi. I nakon razorene kraljevine Vandalâ cvjetaju ti krajevi sve do potonjeg arapskog osvoja. U stojnoj Kartazi ima još latinskih učiona, koje pohagjaju i djeca ponekih najuglednijih Vandala. Drakoncije, dobar pjesnik, živio je vigjen u kraljevskim dvorima, ma da i njega najposlije snagje nesreća: izgubi sve i okovan je u lance, što mu latinska muza nadahnu stihova i za cara u Rimu, legitimnog gospodara cijele imperije. I u tužnim svojim prilikama, vandalska je kraljevina smatrana bogatom prema tadašnjoj vizigotskoj i ostrogotskoj. Latinskim radom Vandali oblaporno jedu, zdravo piju, gizdavo se odijevaju i samom svilom, dok prianjaju, uz germansku zabavu afričkog obilnog lova, trkama u cirku, muzici, plesu, mimima u teatru. Trijezni u piću Afričani Vandalima dobacuju pogrdnih svojih stihova bezimenih, i upleću u njih riječ *trinkan*, piti. Pioci primiču čaši jela probrana iz zemlje i mora. Krasni perivoji, natapani vodom i puni voća, okružavahu domove otmenikâ. Od Rimljana naučiše svakidašnje kupanje; od Afrikanaca svakojaki blud. „Od svih naroda, što ih znamo", veli Prokopije,[1] „vandalski je najluksuriozniji". Ako je poglavaru ovih veseljaka, kralju, što nepoćudno, dosadno, megju Latinijom, šalje on odmah iz svog dvora po kojeg grofa, koji će tamo, kako zna on, načiniti reda. Gdje kralj zahvati, kažnjava kaznama vandalskim.

[1] De Bello Vand. l. II, c. 6.

Svojih pravnih običaja Vandali ne zapisaše. Zakonika njihova mi sad nemamo, pa je nama, u ovom pogledu, tek istegnuti nekoliko žica iz pasma vandalskih dogagjaja. Da se zemlja vandalska, naročito od osvojiteljâ gusto naseljena Zeugitana iliti krajina Prokonzularna, kao za vojsku, tako i za sugjenje, porazdijeli u oveće kotare pod grofovima Vandalima, to je vjerojatno. U manjim srezovima, za manje stvari, valjda sudili tisućnici i satnici. Latini ovdje, usred Vandalâ, dakako potpadali u svemu i sudu i kaznama germanskim. Prokopije nam općenitom riječju kaže, da su Vandali imali zakone, koje i Goti. Uz to kaže, opet neizvjesno, da je Genserik u onoj oporuci, gdje za presto opredijeli nasljedni red, takogje sredio koješta drugo. A i prije toga Genserik izda strogih naredaba protiv razvraćenosti jednog dijela afričkog pučanstva. Povlačili se po Africi razvraćeni običaji, što se tu uvriježiše čak od feničkog doba, i što se osobito privezivahu za bogoštovlje Tanit-ino, „dea coelestis“. Hristjanstvo ne bijaše još uspjelo, da ono istrijebi. Kartažana, jali Feničana, i po samom jeziku bilo još mnogo u Africi. Genserik zatvori bordele, natjera bludnice na udaju, protjera u pustoš adžuvane. I preljub kaznio bi se najstrožije. Genserik je oštar krotitelj afričkog bluda, premda uživa po vandalsku, pa ga sa jedenja i tustilo osvoji. Uz svoje Vandale guma, i bolestan je na želucu.[1] Isti kralj zauzda bukače u cirku i u teatru. U kojem gradu do triput u jednoj godini nastane galama i tučnja, taj grad gubi za uvijek cirk ili teatar; ko od pozorišnih upravitelja to skrivi, nek ide na robiju u rudnik, ili nek se osakati, ili spali na lomači. Vandalski vladaoci navadno udaraju kazne po germansku, no su u njih ove češće i kao izoštrene. Može biti, da im vanredna ljutina dolazi od mnogog običaja, što prihvatiše od sarmatskih Alana, š njima stopljenih. Iz vandalskih lukova, na primjer, pada pokatkad i strijela otrovanih. Izvagja se smrtna kazna mačem, ognjem, bacanjem zvjerovima, rastrzanjem po konjma ili po zanošenim kvadrigama, davljenjem u vodi, osobito za ženske. Tjeraju u pjeskovitu pustoš k Maurima, meću na trošnu lagju u pučinu morsku. Za počinjeno umorstvo nema odkupne krvnine, kao što je nema u opće kod gotskih naroda. Gdje se globa pripušta, ona je više puta u konjima, potrebitim Vandalu konjaniku. Siječe se Vandalu, za porugu, duga kosa germanska. Teže kažnjenome čeljadetu, ženskom i muškom, ponajčešće katoličkoj Latiniji, guli se s pobacanim gvozdenim kvakama koža ili dio kože sa glave,

[1] Sidonii Carm. V.

a i vodi se naokolo na magarcu. Batine učestale; broje se, po gotsku, decimalno; jednome episkopu katoličkom udareno je 150. Učesta i sakaćenje udova. Svaki je Vandal smatran od plemenita roda. Ta i u samoj gusarini on sjedi gordo i bezbrižno u lagji, dok se iskrcavaju i idu na plijen Mauri podanici. Ko se s nižom osobom vjenča, pada s djecom u ropstvo, dočim imovina ide najbližoj rodbini.

Hunerik, Genserikov sin, goni svojte. Zatornika Genserika naslijedi, 25 jan. 477 god., prvorogjeni sin Hunerik, tić iz očeva gnijezda. Njega premlagjana otac bio dao za taoca u Rim, kad iza pobjeda nad Bonifacijem ugovarao s Valentinijanom III mir od godine 435. Rimski boravak ne ublaži vandalsko dijete, do skora povraćeno u Afriku. Zatim isprosi mu otac ćer vizigotskoga kralja Teoderika I. U manjem dvoru vandalskom iz prva se veselili toj sjajnoj ženidbi, no poslije Genserik radi sumnje, da će ga snaha otrovati, dade joj odrezati nos i uši i tako nagrgjenu vrati je u Galiju Teoderiku. Ovakovi domaći prizori zacijelo ne otanjiše ćud Huneriku. Ovog varvarina nije mogla da pripitomi druga mu žena Eudokija, kći cara Valentinijana, koju zarobljenu Genserik izvede iz Rima i uda za sina. Carevna proživje s mužem šesnaest godina, rodi mu Hilderika, i ukloni se, prihvativ neku zgodu, k caru Leonu u Bizant. Hunerik bio Vandal strastven i lačan do nezasitnosti; ali u prve „onom prepredenošću, što je u varvarâ“,[1] hotio se pokazivati blaži od oca, osobito prema katolicima. Dopusti im propovijed i misu usred Vandalâ u Prokonzularnoj, što za oca bješe zabranjeno. Na molbu pak cara Zenona i svoje svasti Placidije, udove negdašnjeg cara Olibrija, učinjenu preko poslanstva, dozvoli, da se, nakon dvaestičetiri godine praznine u velikoj crkvi kartaškoj, za episkopa rukopoloži Eugenije. Arhijereju, postavljenu posredovanjem Bizanta, valjda u god. 479, uzradovaše se katolici. Prije toga Hunerik se ponešto s bizantskim dvorom pravdao radi prćije Eudokijine i izmjeničnog gusarenja trgovačkih lagja. Tad opremi i svoje poslanike u Carigrad i očitova se prijateljem pravovjernih Rimljana. Nego, da se inače iskaže revnim za svoju vjeru, stao odmah goniti maniheje. Megju njima nagje mnoge arijane na oči, čak prezvitere i djakone, a nekoliko ih prikrivenih sa katolištvom. Više njih dao spaliti, neke baciti na trošne lagje k ostrvima preko pučine. Gulio u to Latine porezima, tako da se osobito njemu primijeni ondašnja poslovica: „Potreban kralj velik je napasnik“.[2]

[1] Vict. De Pers. Vand. l. II, c. 1.
[2] Ib.

Hunerika morila misao, da po Genserikovu kućnom zakonu starješinstva ne može s vremenom da ga sin Hilderik naslijedi. Uzeo s toga kidisati rodu kraljevskom, porodicama dvoje braće, preminulog Gensona i živog Teoderika. Za više od pet godina, valjda 479—84,[1] metnu on kroz to Vandale u veliku brigu i muku. Najprije ljuto gonio obitelj brata Teoderika. Žestokoj i lukavoj ženi Teoderikovoj priši neko zločinstvo, radi čega pogubljena je mačem, pak joj pogubi i sina, najstarijega izmegju kraljevskih mladih bratučeda, knjigom obrazovana i pametna. Brata Teoderika otpravi bez ikoga sluge ili sluškinje u teško zatočenje, gdje naskoro preminu, a kad umrije, protjera još dalje na magarcima preostalog mu sinčića i dvije odrasle ćeri. A plati ga strašno arijanski patrijar, Jokund, prijatelj i pomagač ovog doma. Nasred Kartage, na stepenicama tako zvanog novog trga, zgrnutome svijetu pred očima, spaljen je najviši episkop Vandalâ. Ode u ljuto zatočenje i najstariji Gensonov sin, sa ženom. Naravno, ti kraljevići imali puno pristalica izmegju otmenijih Vandala. Zbog toga pristajanja ove obijedi Hunerik, pa mnogi dvorski komit, mnogi dostojnik, nagje kaznu svoje predanosti i ljubavi u ognju ili pod mačem. Ne poštedje Hunerik niti one, koje mu preporuči umirući Genserik, te pod zakletvu on primi u zaštitu. Glava je odrubljena starcu Heldiku, „prepozitu kraljevine“ za Genserika. Njegovu ženu dao krvnik sažeći nasred grada. Heldikov brat, Kamut, spase život, na molbu arijanskih episkopa, jer pobježe u crkvu arijansku, no ga kralj osudi na poljsku rabotu, uz sami kruh i vodu, i uz batine po jedan put u mjesecu. Postrada takogje više popova i djakona arijanskih, predatih zvjerinju ili ognju. Koja tjelesa osugjenikâ ne bijahu uništena, vučena su po gradu do večeri, i tek onda, posredovanjem episkopâ, puštena na ukop.

Grozno progonstvo katolikâ. Nakon što posječe sve svojte, kojih se bojao, te utvrdi, kako mišljaše, kraljestvo sebi i sinu, obrnu se na katoličku crkvu, „kano lav ričući“, veli Viktor,[2] očevidac svega onoga Hunerikova usilja nad Vandalima i još groznijega gonjenja katolikâ. Ovo progonstvo, koje se otpoče 483 god., spada megju najcrnja, što ih pretrpje crkva. Po Viktoru, sve se to slutilo već na dvije godine prije. Neko vidje gumno, prepuno snoplja šeničnog; douja vijor, slama odletje, dok osta zrnje. Vidje drugi velikačku čudnu

[1] Viktor (l. II, c. 5) veli, da stradanje Vandalâ potraja više od pet godina, prije kazavši, da sama smrt (484) omete Hunerika u istrijebljenju svih sinovaca.

[2] De Pers. Vand. l. II, c. 6.

osobu, koja se ispruži na vršku jednog brda, te klikuje desno i lijevo: selite! selite! Još nekome ukaza se nebo tmurno: motaju se oblaci sumporni i izbacuju plameno kamenje, koje, gdje se god zemlje dotakne, jače plama i kuće upaljuje. I bez ovih vigjenja moglo se nagagjati, da će pod Hunerikom zlo prolaziti katolici. Klicu nastajnog progonstva već je tražiti u samom načinu, kako vandalski kralj dopusti regjenje kartaškog episkopa Eugenija. Dotični edikt, pročitan od kraljeva notara Vitarita u prisustvu Zenonova poslanika, Bizantinca Aleksandra, Eugenov izbor dozvoljavao pod uslov, da episkopi vjere kraljeve, onamo u Carigradu i po istočnim provincijama, po carevoj zapovijedi „budu imali slobodu u svojim crkvama držati homilije puku u kome god jeziku oni hoće i vršiti zakon hristjanski". Ne bude li jednaka sloboda, i tamo i amo, obima vjerama, i Eugen i drugi katolički episkopi hoće u pustinju megju Maure.[1] Vandalski gospodari bijahu vični, da ovako otresito i usovno govore carevima u Bizantu. U drugu ruku pak bijaše stalno, da Bizant ne će arijanima prava jednaka priznati. A i Hunerik, poslije klanja tolikih vandalskih otmenika, gledao jamačno, da udvojenom revnošću za narodnu vjeru privrže sebi vandalski narod i sveštenstvo. Obilnu krv Vandalâ lijevao i otac Genserik, ali njega dičile pobjede i zasluge. U Hunerika sve prazno.

Prvi razdor puče u Kartazi megju arhiepiskopom Eugenijem i vandalskim sveštenicima. Eugenije bio drugima preblag, a sebi prestrog pop: kostrijet bi obavio oko bokova svojih, legao prigodom i na tle. Dobrota njegova, navlastito neizmjerna darežljivost, čula se na daleko, to u prilikamâ, „kad crkva, sve zapremivši varvari, ne posjedovaše imetka, kako je znano, niti za cigli solid zlatni".[2] Bogoljubnici donosili mu puno novca, ali taj ne ostajao u njega, „već ako je dostavljen tek onda, kad bi sunce dnevni tok završilo i noćnoj tmici došao red". Takav arhijerej nije se bojao nikoga do Boga, niti se plašio od kralja. Bio trn u oku episkopima arijanskim, osobito patrijaru Girili, Hunerikovu ugodniku. Potužiše se kralju, što k Eugeniju na propovijed ide crkvi mnoštvo ljudi, obučenih po vandalsku. Bijahu to poprijeko Latini u kraljevoj službi. Pozvan na opravdanje, reče Eugenije: „Božji dom stoji svakomu rastvoren!" Na taj odgovor planu progonstvo. Na vratima crkve postavljeni su stražari sa zubatim kocima u ruci. Ovi muškima i ženskima u vandalskoj nošnji

[1] L. II, c. 2.
[2] L. II, c. 3.

mašaj se za kosu i poteži. Poneki s kosom i kožom iztrgnutom izgubiše oči; poneki u bolu izdahnuše; ženske nakon toga vučene su po gradskim trgovima na ugled drugima, s telalom prethodnikom. Viktor ne zna, da bi ko radi tih muka bio vjeru prevjerio.[1] Katolicima u dvoru kralj ustegnu hranu i plaću, i na njih navali rabotu u svom polju kod Utike, da tamo žanju u sunčanoj pripeci. Svega ogoljeni, drugi su bačeni na Sardiniju i u vandalski kraj na Siciliji. Niko, nije li Arijeve vjere, odsele ne smije da bude u kraljevu domu, ili u kraljevu kakvom poslu. Čistoću katoličkih duvna davao istraživati od Vandalâ i vandalskih primalja. Zatočeno je malne 5,000 pripadnikâ klera.

Car Zenon nekako, no svakako tromo, posredova svojim poslanikom za afričke katolike. Na Spasov dan, 19 maja 483 god., u prisustvu tog poslanika, oglasi kraljev notar, u crkvi pred Eugenijem, Hunerikovu naredbu, kojom se sazivao, za prvi februara nastajne godine, crkovni sabor iz cijele vandalske Afrike. Sa Hunerikovim episkopima episkopi „homousioni" (istosućnici) imali raspravljati vjeru, te će se po svetom pismu vidjeti, koja je prava. Naredba kazivaše i to, da je već više puta bilo zabranjeno držati „sastanke i mise na baštinama Vandala (in sortibus Vandalorum)".[2] Od tog sabora Eugen nije se nadao nikakvoj koristi. Poruči kralju, da se pozovu, pošto se radi o svjetskom poslu, episkopi iz svih prekomorskih krajeva. Otporuči mu kralj po Kubadu, „prepozitu kraljevine": „Podvrzi meni sve zemlje, da sav svijet bude u mojoj vlasti, pa ću onda učiniti, kako kažeš". Eugen Kubadu: „To je kao reći čovjeku, da se vazduhom pronese i leti. Nego, ako kraljevska vlast našu vjeru, što je jedina i prava, želi razaznati, neka ona poruči svojim prijateljima, a i ja ću pisati mojoj braći, te će saepiskopi moji doći, koji će uz nas podobni biti vama dokazati zajedničku nam vjeru, osobito crkva rimska, što je glava sviju crkava". Kubad: „Dakle ti i kralj, gospodar moj, jeste slični?" — „Nisam ja kralju sličan; ja tek iznosim predlog!" završi Eugen ovaj napeti dvogovor.[3] U svemu zli biljezi! Kralj, ljut kao ris, dade batinati neke episkope, i svakome arijanu zaprijeti, da ne jede za istim stolom sa homouzionom. Na domaku je saborni dan. Dolaze u Kartagu iz Afrike i vandalskih ostrva katolički episkopi, neveseli, snuždeni, 466 njih. Optuženi episkop Leto, srčan i vrlo učen, već dugo čamio u tamnici; sad je osugjen i spa-

[1] L. II, c. 4.
[2] L. II, c. 13.
[3] L. II, c. 15.

ljen, na usvijest i strah ostalima. Osvanu crno jutro saborisanja. Katolici bijahu izmegju sebe odredili deset govornika. Prvi episkop vandalski, Kirila ili Girila, stupa sa svojima i umješta se visoko, na prestolu. Katolici prosvjeduju; hoće, da se predsjedatelj bira. U nastalom rječkanju kraljevski će notar: „Predsjedava patrijar Girila!“ Buka i vika katolikâ, otkud on patrijar, na što notar svakome episkopu zaprijeti po stotinu batina, ako se u onaj mah ne otpočne rasprava. Podviknu Eugen: „nek vidi Bog silu, što trpimo, nek sazna žalost i muku, što od progoniteljâ podnosimo!“ Za nevolju popustili katolici, te će Girili: „Daj podnesi, što si naumio“, a Girila na to: „Ja ne znam latinski“. Valjda mu teže bilo na ovom jeziku pretresati, no je znao i latinski, pa je opet galama. Uz to regbi, da arijanima nije bilo stalo do rasprave, već do prostog prihvata njihove dogme, kako je uglaviše pregjašnji sabori arijanski. Katolici potom izručiše pisanu raspravu o vjeri svojoj. Za čitanja, arijani mrmošili, žamorili i bučali, naročito pri onim mjestima, gdje protivnici im dokazivali, da su oni zapravo katolici.[1] Sabor izigje na prazno, uz same dvije sjednice.

Njegovi episkopi kazaše Huneriku, da katolici ne će vijećanja. Za tren se uzmaha i uzbjesni bura općenitoga progonstva. Po jednoj vijesti, Girila obećavao Huneriku obezbijegjeno i dugo vladanje, okosi li se on na homouzione. Dne 7 februara katoličke su crkve zatvorene. Ediktom od 24 februara kralj primijeni na katolike u Africi sve kazne od careva zaprijećene inovjercima, a jošte zaoštri ih vandalska surovost. Što se globâ i imetka tiče, glavno bješe ovo u toj retorziji: crkovna dobra i sve bogomolje padaju u fisk; sveštenici ne smiju nikud stupati radi bogosluženja, ni krstiti, ni rediti, ni o vjeri besjediti, pa koji episkop rukopolaže, i on i rukopoloženi platiće 10 libara zlata, a ustraju li, zatočiće se; sve knjige svešteničke imaju se spaliti; katolik ne može ni darivati, ni oporučivati, ni primati ostavštinu; je li ko takov u dvoru, upada u infamiju; kažnjava se katoličko vjerovanje kod „illustres“ sa 50, kod „spectabiles“ sa 40, kod senatorâ i episkopâ sa 30, kod dekurionâ sa 15, kod trgovaca i pučana sa 5 libara zlata; tvrdokorni gube cijelo imanje, pa čeka njih i progonstvo; ko takove sakriva, potpada istoj globi; suci nehajni za ovo, mogu i glavom da plate.[2] Bogomolje homouzionâ date

[1] L. II, c. 17 — IV, c. 1.

[2] Ti su suci valjda grofovi. Osim što sucima, naredba, da je vrše, poslana je i gradskim upraviteljima, pa i zakupnicima kraljevskih dobara (Mansi. VII, p. 1153—64: Decretum Hunerici).

su „pravim poštovaocima Božjega veličanstva“, to jest arijanskim sveštenicima. Za obraćenje homouzionima odregjen je rok do 1 juna.

Ovako se gonilo u ona doba radi vjere. No rekosmo, da bahata vandalska surovost progonstvo zaoštri. Kud se dohvati, ona sve prekinu, raskinu, iskrši. Vidjesmo do četiri stotine i po katoličkih episkopa, koji na kraljevu zapovijed dogjoše na sabor u Kartagu. Tužni i mučni, sad ne znali, šta da započnu. U njih doma crkva i imanje oteto; ovdje oduzeto im sve, odjeća na izmjenu, životinja, poslužnik, a i svakome da ih ugosti zabranjeno, pod prijetnjom spaljenja sa kućom. Prosjaci episkopi ostajali i verali se ispod bedemâ grada još za to, e se ne bi reklo, da oni izbjegavaju saborsko pretresanje. Dogodi se, da Hunerik tuda trže na šetnju. Pritrčali njemu, govoreći: „Pa zašto toliko nas muče? Za koja počinjena zločinstva stradamo toliko? Ako smo na saborisanje pozvani, zašto nas plijene?“[1] Hunerik pogleda ih mrkim očima, i pusti na njih pratnju konjika, koji pregaziše mnoge, osobito starce i nemoćne. Jošte im se dogodi ovo drugo. Kraljevi odaslanici pozvaše ih u jednu zgradu na povjerljivi dogovor. Pokazaše im pismo, na koje da se zakunu, e će po smrti gospodarevoj zaželjeti sebi za kralja sina njegova Hilderika, i da ne će poslati pisama u prekomorske krajeve, to jest u Bizantiju; s tim, da će biti povraćeni svojim crkvama. Većina odluči zakleti se, „i pored božanstvene zabrane“, pastve svoje radi. Neki slutili vandalsku prevaru, i rekoše, da Gospod veli: „Ne kunite se ni zašto!“ (Math. 34). Onima, koji prisegoše, zamijetili u isti mah poslanici, kako kralj, pošto oni ono učiniše uprkos evangjelskoj zapovijedi, ne dâ, da ikad svoju crkvu vide, pa ih osugjuje na kmestvo; drugima, što ne prisegoše, rečeno je, da zaziru od kraljeva sina, i s toga da su zatočeni s mjesta na Korziku, gdje će drva sjeći za kraljeve lagje.[2] Ovako ili onako, od episkopa zaglavi 88, dok po sreći umače 28 njih. Ostali, u njima i Eugen, živjeli u prognanstvu, očemereni kmetovi sužnji. Rijedak koji izmegju episkopâ i njihovih klerika, a ne mnogi ni u puku, podlegoše napasti.

Unakrst zemlje, u svakome kraju, Vandali katolicima stali za vrat. U jedno doba odaslani su svukud gonitelji. Gotovo ne bilo mjesta, ne bilo kuće, gdje se ne čula tučnjava i jauk Latina; opornicima batine, mučenje, oganj; oprosta ni nejakome, ni odličniku, ni spolu. Vigjalo se žena plemenitih, zlostavljanih u goloti svijetu pred očima.

[1] Vict. de Pers. Vand. l. IV, c. 3.
[2] L. IV, c. 4 i 5.

Manastiri ženski i muški predani su pljački, osobito Maurâ. Viktorijan, prokonzul u Kartazi, a najbogatiji od Rimljana, izdahnu na mukama, jer ne htjede odobriti kraljeve naredbe: učini li to, kralj njemu obećavao prvo mjesto u dvoru. Kralj nemio dvoranima; nemili i Vandali svojim kmetovima. Progonstvu krila davali naročito patrijar Girila i sveštenici arijanski. Opasani mačem, oblijetali svud okolo. Najbješnji bio episkop Antonije, negdje u blizini Tripoljske provincije. Hunerik povjeri mu stražu nad Eugenijem, kome da ko pristupi nikad ne puštao. Ostarjeli Eugenije spavao na tlima golim. Pod istim stražarom bio i katolički episkop Habetdeum. Svojima reče jednom Antonije: „Ne privedem li ja njega našoj vjeri, nisam Antonije!"[1] Sveza mu ruke i noge, začepi mu usta i krsti ga po novo, polivši ga vodom. Tad će odvezanome veselim glasom: „Eto, brate, naš si hristjanin! Druge ti nije, već kraljevoj volji pokoriti se". Naravski, to odbio Habetdeum. Još drugi vandalski episkopi i popovi činili jednako. S oružanom pratnjom u gradovima i u varošima srći po noći, provaljivaj kućna vrata, i s mačem i posudom vode u rukama nudi krštenje čeljadi, iza sna istom prenutoj i uplašenoj. Prostodušni neki mišljahu, da su takim krštenjem oskvrnuti; drugi pametniji ne hajahu za ovo. Potom razdirali krštenu bijelu odjeću i bacali na smetište. Otimali arijani i djecu katoličku, da je krste na svoju. Protegnu se progonstvo i na gdjekoje katoličke Vandale, te se pominju dva brata, koji vjeru ispovjediše već pod Genserikom, a sada, izgubiv svoje bogate baštine, izrenuti su u zatočenje zajedno s majkom. Hunerikova ova hajka na sve katolike potraja malo, niti dvije godine, ali nakon sebe ostavi kao bijedu neizmjernu. Istina, nije bilo mnogo usmrćenih, ali ih bilo mnogo osakaćenih. Vigjalo se, piše Viktor u god. 487, kad vandalska pomama progje; vigjalo se ljudi ko bez ruku, ko bez očiju, ko bez nogu, neko bez nozdrva ili ušiju, neko s uvaljenom glavom megju ramenima zbog potezanja na muci.[2] Pričala se i čudesa. Tvrdi Viktor, da od onih, kojima je odrezan jezik, neki progovoriše, pa poimence spominje djakona Reparata, koji boravi u Carigradu, u palači cara Zenona, osobito čašćen od auguste Ariadne.[3] Svojim poslanikom, valjda po

---

[1] L. V, c. 12.
[2] L. V, c. 7.
[3] L. V, c. 6. I Prokopije kaže (De Bello Vand. l. I, c. 8), da je neke od njih, u njegovo doba još žive u Carigradu, čuo govoriti čistim glasom. I treća jedna vijest hoće isto. Po ovoj, jezik je odrezan šezdesetorici crkovnjaka rječitijih.

nagovoru rimskog episkopa Feliksa III (483—92), Zenon po drugi put zauze se za katolike, ali opet lošom srećom. Šta više, vandalski kralj, kako bi pokazao, da se u svojoj tvrdoj Kartazi carstva ne boji, postavi žešće mučitelje na onim ulicama i trgovima, kud poslaniku bijaše put iz svojeg stana u kraljevsku palaču, „na porugu same republike i sramotu naše već oblijegjele dobi“, jada Viktor.[1] Po nekim vijestima, samih zatočenika bile 4,000, sublizu, a u pustoš megju Maure izagnato do kakvih 5,000. U srcima istočnih Romeja po ovom progonstvu ostade žalac. Iza po vijeka trajno će pamćenje varvarskih grozota, uz još druge povode, potaknuti Justinijana na rat protiv Vandalâ i na iskopanje njihovo.

Pop i poslije episkop Viktor završuje svoje djelo *De Persecutione Vandalica* ovim znamenitim epilogom, za ocjenu morala ondašnjih Germana i svih varvara. Obraća se na gdjekoje Rimljane, hvalioce njihove: „Vi neki, koji varvare volite i njih pokatkad na sopstvenu osudu hvalite, uočite im ime i raspoznajte im ćud. Zar imenom svojim mogu li se drukčije nazivati, nego li varvari, imajući time oznaku nemiline, svireposti i strave? Njih da častite ma kolikim darovima, njih da blažite makar kojom poštom, oni drugo ne znaju, već zavidjeti Romanima, pa svagda žele, po svojoj moći, zamračiti rod i sjaj romanskog imena, te bi najvoljeli, da niti cigli jedan od Romanâ živi. Ako pak podvržene negdje oni štede, štede ih za to, da se njihovom poslugom okoriste, jer nikad Romana nijednoga ne ljubiše“.[2] Pop stradalnik, dašto, riječi ove prosu pod još živim utiskom progonstva, ali polemična apostrofa pogagja u živo one savremene crkovnjake, koji, od Augustina pa do Salvijana, nastojaše, da u sklad dovedu Božju providnost s uništenjem rimsko-grčke civilizacije. Božji je promisao jamačno tu, no slaba nam pamet ne dokučuje visoki mu pravac u ravnanju vasione. Pod ovim vidom jadoviti osnutak i malone cijeli tok nazadnoga srednjega vijeka ostati će misliocima neodgonetna tajna.

Hunerik umrije o polovini dec. 484 god. od ljute boleštine, po kazivanju neprijateljâ mu. I u svemu ostalom njegovo vladanje bijaše nesrećno. Taj zmaj u obrani arijanstva slab se iskazao u obrani kraljevine. Mauri, koji su se bojali Genserika, sad se počeli razmetati svojim pljačkama. Oni na planini Aurasiju (Aurès), u Numidiji trinaest dana hoda od Kartage, otcijepiše se od Vandalâ i na strmoj

[1] L. V, c. 7.
[2] L. V, c. 18.

kosi utvrdiše stalno. Kraljevinu pritisnu suša i glad strahoviti. Na bistrom nebu upelo se sunce i oborilo svoj afrički žar; nigdje oblaka, niti iz oblaka kaplje. Vandalska provala u opće ošteti zemlju i na zemlji vodotočine, što ih rimska skrb udesi. Da se polje zabatali, doprinese bez sumnje i vjersko progonstvo. Zjala onda gladna godina, prije nečuvena. Još slobodni Latini stali prodavati u roblje svoju djecu i sebe, a ne nalazili kupca. Vandali, bogati zemljama i plijenom Afrike, oholiti množijom sluga, bili na sličnoj muci, da sebe i sluge prehrane. Driješile se i veze obiteljske, jer često ne hajaše otac za sina, muž za ženu. Mnogi, iz kuće izlazeći, ne vraćali se kući, već kojekuda padali mrtvi od gladi. Gomile i gomile suhih, tijelom okopnjelih gladnika vrvjele Kartazi, dok ih Hunerik, bojeći se, „da se ne spravi i vojsci njegovoj opća grobnica", sve protjera iz grada. „Gladinja na toliko zavlada, da neke varoši, dosta napučene, sada, pošto im žitelji izginuše, počivaju u dubokom muku, uz same samcate kućne duvare".[1]

Guntamund i Trasamund. Čežnja Hunerikova osta na jalovu. U mjesto sina, naslijedi ga, po zakonu seniorata, od naroda uzdržanu, sinovac Guntamund, unuk Genserikov po Gensonu. Dade odmah neki mir katolicima, suspregnuvši ljuto gonjenje njih. Ta i on, i njegova porodica, biše žrtve Hunerikove nemiline. Kartaškog episkopa Eugena, glavnog pregaoca za nicejsku vjeru, kralj povrati iz zatočenja, i zatim, u trećoj godini svog vladanja, ustupi mu kod Kartage i crkvu jednu s ukopištem. A u desetoj svojoj godini, 494, nastojanjem istog Eugena, smiri sve katolike, pozvavši natrag dojednog Hunerikom prognanog episkopa i svima predade otete bogomolje. Iz ovog postepenog kraljeva popuštanja izvesti je, da je gonilačka stranka u Vandalâ bila jaka, te da se priječila zdravome miru s Romanima i katolicima. Preko svoje vlade od malne dvanaest godina imao Guntamund teškog posla sa sve to žešćim Maurima, koji su mu s juga uznemirivali državu. S ostrogotskim Teoderikom 491 godine sklopi ugovor za čisti mir: odreče se daće, plaćane od Odovakra za posjed Sicilije, i ujedno se zateče gospodaru Italije, da vandalske lagje neće onuda gusariti. Guntamunda odnese bolest, u drugoj poli septembra 496.

Dogje na presto brat njegov, Trasamund, odličan ljepotom tijela i oštrinom tankog uma. Govoraše lasno i rječito. Bilo njemu zamašito, za jednog Vandala, izobraženje po knjizi. U pismu veli-

[1] L. V, c. 17.

koga Gota Teoderika, koje pri časovitoj razmirici megju obojicom već navedosmo, veli se, da se svojih knjiga ne drži Trasamundova načitanost i mudrovanje.[1] Mudrovati će on o vjeri Arijevoj s katolicima za dvaestisedam godina svog kraljevanja; mudrovati onda, kad ga arijanska revnost ne bude i na čine progonstva natjerivala. Trasamundu nikako ne išlo u glavu, da je „Hrist jednak Bogu Ocu“, te se ispriječio na pravovjerne, što dosjetkama svoje tanke pameti, što težinom kraljevske svoje vlasti. Odmah udario pravcem od Guntamundova donekud protivnim. Kartaški arhijerej Eugen, perjanica i dika katolička, po drugi je put zatočen, u kojoj godini ne znamo, svakako ne daleko od početka kraljeva vladanja. Stavljeno je zapreka regjenju novih episkopa, pa kad se prekrši zabrana, otpravljeno je na Sardiniju valjda do 120 njih otpornih, to u god. 508, ako ne još i prije. Nego puka gruba sila ne bijaše najmilija jednome kralju, kome Prokopije pripisuje i „velikodušje“.[2] Ljude na svoju vjeru vabiti najvolio on pruženim mamcem bogastva i častî, što bješe vješto i praktično, premda ne baš velikodušno. Prevjerio bi čeljad i na drugi način: zločincima propuštao kaznu, pa se ljubazan gradio, kao da i ne zna, što je ko skrivio za pregjašnje nicejske a onda prevrnute religije. Kako bješe hitar i riječi žive, drage bi volje raspreo teološke razgovore sa svakim učenijim katolikom; slušaj toga pozorno, strpljivo, odgovaraj mu i tanje i ljepše, pa reci: „Eto tvoji razlozi nisu dostatni!“[3] Trasamundova bogoslovna sprema stavljaše u ne malu nepriliku pravovjernike, te pisahu zatočenim svojim episkopima, da ih pouče. Megju tima nagje se osobito jedan, koji kralja nadmudri. Bijaše to Fulgencije, od monaha rukopoložen 508 god. za episkopa u Ruspama, pa s toga zatočen. Svojim životom osta svejednako monah; ne htjede ni ljepše odjeće, ni boljeg jela; opasan kožnim pasom oko proste tunike, hodio obično bosonog i ljeti i zimi; s istom tunikom činodjejstvovaše, veleći: „Pri žrtvi valja izmijeniti srce, prije nego li odijelo“. Dokle zdrav, nikad on ni vinopija, ni mesojedac. Kad se pronese glas o ovome koliko poniznom, toliko i mudrom nicejanskom episkopu, Trasamunda spopade želja, da ga čuje. Prevezoše ga sa Sardinije u Kartagu. Netom ovdje prispje, posla mu kralj pisanu svoju raspravu o nekim tačkama vjere; otpisa svetac,

[1] Cassiod. Var. V, 43: „Ubi est, quod tanta lectione saginatus, alios solebas docere de moribus?“

[2] De Bello Vand. l. I, c. 8.

[3] Ruinarti *Commentarius Historicus de Vandalica Persecutione*, uz Viktorovo djelo.

no ne razuvjeri kraljevskog suparnika, premda mu ovaj pohvali mudrost. Sve napeto u Kartazi radi čudnog teološkog dvoboja, pa katolički Kartažani veselim žamorom šaptahu, da je kralj poražen. Još jedno književno mezevo pokuša Trasamund: sastavi neka nova svoja pitanja, na koja odgovori Fulgencije s ovećom knjigom. Jednakom lasnoćom, kažu svečevi poštovatelji, on ti oprovrže, što napisa arijanski episkop Pinta, koji svome kralju priteče u pomoć. Svakako Trasamundu ne isplati se njegov trud za Arijevu vjeru. Njegovi svećenici upirali, da se opasan Fulgencije iz Kartage otjera, što kralj iz prva ne htjede, ili od obzira prema nauci i vrlini čovjeka, ili od stida, e se ne bi reklo, da ga se boji, izvukav tanji kraj. Najzad privolje, da Fulgencija vrate na Sardiniju. Ali udariše vjetrovi protivni, pa je nicejanski pobornik zaustavljen još neke dane pri žalu, gdje trčao k njemu po gotovo čitav puk iz Kartage. Prognani katolički episkopi ostadoše u zatočenju za sve vrijeme Trasamundova kraljevanja.

Nego, i ako nesnošljiv, nije na odmet taj kralj Vandalâ i Alanâ. „Pročuo se", veli Prokopije, „više od svih vandalskih vladalaca".[1] I doisto čudna je prikaza u varvarima, naročito megju Vandalima, jednog kralja izuzetno duhovita, koji za svoju vjeru sa podanicima vodi latinsku pisanu polemiku. On nam u oči upada i usred znamenitih mu savremenika Anastazija, Teoderika i Hlodovega. Čak i istočnome caru Anastaziju ovaj Vandal bijaše drag i mio. S Teoderikom sklopi i rodbinsku vezu. Udovac bez djece, vjenča se s udovicom Amalafredom, sestrom Teoderikovom. Ženidba, što je imala privezati Gote i Vandale, učini se sa nečuvenim slavljem. U miraz sestri dade Teoderik Lilibej (Marsalu) na Siciliji, i pridruži joj pratnju od jedne hiljade vjernika, Gota odličnih, sa kakvih još pet hiljada drugih oružanika, manjih Gota. U cjelini, možemo to smatrati kao pridošlo germansko pojačanje Vandalima, malobrojnim posjednicima Afrike. Vandali dobivaju natrag Lilibej, a nauzvrat pružaju posjede u Africi gomili Ostrogotâ. Kasiodor nam sačuva list,[2] gdje brat kićeno hvali Amalafredu: bila bi ženiku „jednaka razborom, pa kraljestvu, osim pridane mu časti, mogla da koristi i sa premudrim savjetom". Mi vidjesmo, da se jednom, 511 god., prijateljstvo megju šurom i zetom časom pomuti, kad ovaj obilova, po sudu Teoderikovu, iskazima gostoprimstva prema Gesaliku, prisvajaču vizigotskog prestola. Ali je ta

[1] De Bello Vand. 1, I, c. 8.
[2] Var. V, 43.

zadorica odmah dignuta popustljivošću vandalskog kralja; Trasamund posla Teoderiku mnogocjenih zlatnih darova, „koje ruka vraća, premda ih srce prima“ pisao potonji.[1] Ali, i uz kralja darovita i blistava, Vandali, premda jedne vjere i jednog govora sa Gotima, nisu ovima poćudni, ili barem nisu oni Teoderiku, koji ih Kasiodorovim perom krsti „neprijateljima nenadnim i svirepim“,[2] dašto osobito radi Genserikove uspomene. Ipak je Trasamund mirovao postojano sa svima. Imao je posla jedino s maurskim pustaijama, pri kraju vlade. Vandalska jedna vojska opremljena je u Tripolj na napadnike Maure, vogjene od neznabožačkog poglavice Kabaona, a zadesi je nenadnja. Stajali maurski konjanici suprot konjanika vandalskih. Kabaonu bile su pri ruci još i kamile, koje unaokolo svoje vojske postavi u razmacima, i razmake ispuni sa strijelcima bez konjâ. U sukobu vandalski se konji ispred kamila rasplašili u bijeg, te mnogi Vandali padoše, koje u okršaju, koje bježeći. U ovom ratovanju Vandali pokazaše opet vjersku svoju nemilinu i surovost. Po Tripolju, uvedoše konje i drugo živo u katoličke crkve, ćuškajući i lemajući sveštenike, dok ih silovali na posluge najniže.

Trasamund umrije 26 maja 523, pet godina poslije Anastazija i tri godine prije Teoderika, sa čijim dugim vladanjima i njegovo teče kao uporedo. Na samrtnoj postelji, pozva k sebi svog zakonskog nasljednika, Hunerikova sina Hilderika, i njemu uze zakletvu, da ne će, kad bude kralj, katolicima povratiti crkve, niti im dati polakšica.[3] Trasamund istraja do smrti svom dušom priljubljen arijanskoj svojoj vjeri.

Hilderika zbacuje Gelimer. Čudno je, da Hilderik, sin najljućemu goniocu katolikâ, zaklinje se svome prethodniku na umoru, da on katolicima ne će ugagjati. To se čudo tumači time, što je Hilderik ležao majci Rimkinji na srcu. Bijaše sin Eudokiji, unuk caru u Rimu Valentinijanu III. Novi vladar Vandalâ godinama bio dobrano odmakao, jer malo manje od po vijeka otragu otac Hunerik, kako znamo, krvavo radio za njegovo nasljestvo. Skroz blage ćudi i prijazan svima podanicima, starac želio dati odmah mira katolicima. Vezala ga zakletva, učinjena Trasamundu, no je tim obigje, što prije uzetog naslova kraljevskog pozva natrag zatočene sveštenike. Pučko neizmjerno veselje dočeka pobornika Fulgencija, vraćena u svoju eparhiju, gdje i preminu god. 533. Velika eparhija kartaška slobodno

[1] Ib.
[2] Var. I, 4.
[3] Vict. Tonn. Chron. a. 523.

odabra novog episkopa Bonifacija. Sa Hilderikovom dozvolom stupiše i u sva druga upražnjena mjesta novi episkopi. Trasamundova duga mrzost napram katoličkoj crkvi mnogo u njoj poremeti; da se sve ispravi, držan je god. 525 opći afrički sinod u Kartazi. U ostalom, nijedna vijest ne kaže, da se Hilderik pokatoliči; on ono činio po prirogjenoj dobroti. „Ni hristjane, ni koga drugoga ne potlači", veli Prokopije[1]; kralj ničim ne dirnu u arijane, ali do brzo buknu njihovo nezadovoljstvo. Rekao bih, da je u savezu sa prevrnutim pravcem Hilderikove vladavine jedna velika smutnja, koju učini drska Amalafreda, udova pokojnoga kralja. Sabra sobom dovedene Gote, ustade na Hilderika i ode megju Maure, koje takogje nanj razdraži i podignu. Izgubi ona bitku kod Kapse u Bizaceni i osužnji se na rubu pustare, pošto joj Goti izgiboše. Metnuta je u zatvor, gdje neko vrijeme zatim rastavi se sa životom, oko god. 526. Ljagu, nanesenu Amalovskoj krvi, ne očisti germanskom osvetom brat Teoderik iz Italije. Daleki rat u Africi, s flotom zar manjom prema vandalskoj, ukazivao se vrlo nezgodnim, pa motale se onda zadnje mutne godine velikog vladaoca u Raveni, a i Amalafredina krivica bila i pred samim očima Ostrogotâ jasna, kako je posredno razabrati iz ukornog lista, što ga Teoderikov nasljednik, Atalarik, upravi Hilderiku.[2] Bunu ovu, što donekle bijaše od tugjinaca, od Gotâ, miroljubivi kralj Vandalâ preturi srećno, dakako uz ohladnjele snošaje spram dvora u Raveni.

Potraži on oslona u dvoru u Bizantu, kud ga vukla i pamet i srce polurimsko. Onamo već upravljao Justinijan, u ime svog ostarjelog i diplomatskome poslu malo vještog ujca, cara Justina. Prihvati Hilderik sa Justinijanom ono tijesno prijateljstvo, koje Grci označivahu kao ξενία, gostoljublje; sa Justinom izmjenjivao i poslanstva i darove; lik carev pomaljao se na novcima vandalskim. Odvrnute Vandale Hilderik obraćao Bizantiji; prema imperiji od prilike on se raspoloži onako, kako to učini ostrogotski Teoderik i Atalarik, uputom matere Amalasuinte. Ali ovoj ovakoj politici, i ńihu odnosu s katolicima, teško bilo kralju prikloniti Vandale. Većinom mrgodili se na novotara. A mnogoga prvaka vandalskog bez sumnje još morila uspomena oca ili rogjaka kojeg, Hunerikom ili smaknuta ili progonjena baš radi sadašnjega vladaoca, koji eto batali čitavu tradiciju vandalske kraljevine. Sred gomile nezadovoljnika crkovnih i svje-

[1] De Bello Vand. l. I, c. 9.
[2] Cassiod. Var. IX, 1.

*

tovnih, koje za srce ujedaše i ovo i ono, nalazio se Hilderik na opasnom položaju, bez obližnjega zapleća u Africi, od svijeta odvojenoj. Bio kao goloruk, što radi starosti, što sa blage ćudi. „Ratni posao“, veli krepko Prokopije, „nije hotio ni do ušiju da mu dogje“[1]; još krepče pretjerivali drugi, da mu nije možno bilo, niti da gleda mača. Imao, doduše, kršna junaka do sebe, svog srodnika, po prilici sinovca, Hoamera, kog nazivahu „Ahilom Vandalâ“.[2] Ratovaše protiv neprijateljâ kraljevine, naročito protiv uvijek dosadnih Maura. Kud dopirale maurske lagane konjičke čete, tuda pljačkale i žarile, po svom običaju, pak se dogodi, da u osmoj Hilderikovoj godini, s velikom silom, pod vogjom svojim Antalom, provalivši u Bizacenu, potukoše Hoamera u jednom boju. Prasnu na kralja dugo pridržani gnjev onih, koji se htjeli vraćati na stare običaje, na maticu vandalsku. Iskoči osvetnik iz samoga kraljevskog roda, Gelimer, Gelaridov sin, Gensonov unuk. Po starješinstvu prvi član Genserikove porodice iza Hilderika, bijaše ovome i budući nasljednik. Ćudi naopake i nemirne, lakom i nasrtljiv na tugje dobro, glasio se ipak megju Vandalima kao vrstan ratnik. Čini se, da pobjednike Maure on suspregnu, ili utiša. Koristeći se lasnoćom Hilderikovom, on već i otprije rabotao kojekako; sad upotrebi živu zgodu, da se i prestola dovine prije vremena. Vikao: Kakav je to kralj, koga tuku Mauri, dok izdaje Vandale caru Justinijanu![3] Vandali zbaciše Hilderika i priznaše za svog kralja Gelimera, valjda u augustu mjesecu 530. Kako to nije teklo bez otpora jedne manjine, Gelimer usmrti više odličnika i zaplijeni im imanje. Svrgnutoga Hilderika, Hoamera i Hoamerova brata, Evageja, dade u tamnicu.

Gelimer mjerio i krojio srećno u taj mah, ali, da ono sašije, smetaće mu diplomacija, pa i oružje Justinijanovo.

---

[1] De Bello Vand. l. I, c. 9.
[2] Ib.
[3] Ib.

Odsjek III.

Pokušana restauracija cjelokupnoga carstva (533—65).

I. Razor vandalske kraljevine.

Diplomatsko posredovanje Justinijanovo za Hilderika. Prevrat u Kartazi, kad vijesti o njemu dopriješe u Bizant, veoma uzbudi pravovjernog imperatora Justinijana. Zbačen je sa prestola i pritvoren s porodicom Hilderik, prvi u čitavom nizu vandalskih kraljeva, što se carstvu privrže. Uz to lično mili gost, ξένος, caru, a prijazan sljedbenicima nicejske vjere.

Gelimer zbaci Hilderika u drugoj poli g. 530. Svrgnutome vladaru priteče u pomoć Justinijanova diplomacija preko poslanikâ i pisama, to kroz god. 531; priteče namah, uzmemo li u račun daljinu megju Carigradom i Kartagom. U prvom pismu sjeća Justinijan otimača Gelimera na pravdu Božju i na same ustanove Genserikova kućnog zakona. Hilderik već ostario, te će ga i onako do brza po pravu naslijediti Gelimer. Čemu kinjiti starca, kome je smrt blizu? Zašto imenom tirana izmijeniti zakonski skori naziv jednoga kralja? Tek je slika kraljestva u Hilderika, dok je moć već u Gelimera. Bude li ovaj ispravio nasilje, čeka ga od dobra čina blagosov, od cara prijateljstvo.[1] Za odgovor vandalski siledžija dao oslijepeti junaka Hoamera, a Hoamerova brata Evageja, uz kralja, bacio u tvrgji zatvor, kako ne bi u Istok umakli. Na to piše opet Justinijan. Iz pisma već izbija i prijetnja rata: pošto se Gelimeru svigja „steći kraljestvo onako, kako ga sad ima, neka mu od toga bude ono, što će mu sreća Božja dati"; car ište, da se puste k njemu, pouzdanu prijatelju njihovu, Hilderik i slijepi Hoamer s bratom, ne bi li neke utjehe imali, koji

[1] Proc. De Bello Vand. l. I, c. 9.

kraljestvo i očinji vid izgubiše; mir, uglavljen s Genserikom, ne će do slučaja biti preponom, da se uvrjeda po mogućnosti osveti, pošto se ne bi zavojštilo na (naredna) nasljednika kraljestva Genserikova". Nabusiti i oholi Gelimer odgovori, kano vladar (βασιλεύς) vladaru najednako, da narod Vandalâ svrže Hilderika, novotara pròtiv Genserikova doma, i pozva na kraljestvo onoga, koga već to ide po starještvu. „Dobro je", nastavlja u pismu, „da se svak bavi svojom vladom i da sebi ne prisvaja tugjih briga. Tako i tebi, koji kraljestvo imaš, ne dolikuje se, da se u posle prtiš, što nisu tvoji. Budeš li ti skršio mir i išao na nas, mi ćemo te susresti silom, kojom možemo, pozivajući se na zàkletve, učinjene sa Zenonom, čije kraljestvo ti primi i držiš". Cara, već ljuta na Gelimera, òvo pismo još više razljuti: rat je na dogledu. Odmah pobrinu se Justinijan, da s Perzijom učini mir, koji je i sklopljen u jeseni 531. Strahovita buna *Nika* u januaru nastajne godine i zamašiti pothvat gragjenja Svete Sofije ne odvrnuše cara od tvrde mu nakane, da na Vandale zavojšti.

Vijećanje u konzistoriji. Negdje u prvoj poli god. 533 iznesena je stvar na vijećanje u palačnoj carevoj konzistoriji, gdje sjede prvi savjetnici, najmudrije glave upraviteljske. Iznebuši ih, barem većinu njih, Justinijanova namisao. Sinu svakome pred očima vandalska ljutina, polom Majorijanov, poraz Baziliskov. Jednom stotinom godina svagda nepobjedni ukazaše se ti razbijači, a nerazlomna kraljevina njihova. Ko da kreće u vandalsko trnje, pa da se ne ubode? Mnoge, osobito pretorijskog prefekta i financijske nastojnike, bacao u brigu i erar, već zadužen velikim troškovima gragjenja i carevom podašnom rukom. Pretorijski prefekt bijaše poznati nam Jovan Kapadočanin, previjani oni praktičnjak, na koga mrzili Carigragjani, a opet iz njihove skorašnje bune zdrav isplivao. Smioni čovjek osmjeli se najžešće prigovarati caru: do Kartage da je pješaku hod za 140 dana, dok plovitelju treba cijela godina, kako bi iz Bizanta prispio do kraja Sredozemnog mora, te će red biti takogje za godinu dana iščekivati vijesti iz vojničkog tabora; ako se i svlada Libija, nije je moći održati sa Sicilijom i Italijom u rukama Ostrogotâ; zapne li pak stvar, eto s vandalskim mirom razvrgnutim opasnosti gotove po carevinu.[1] Razlaganje bistra savjetnika dojmi se Justinijana, u koga otanča želja rata. Pak i vojnici bijahu utrugjeni perzijskim ratovanjem i malo voljni „ići u krajeve, gdje sunce zapada", da se s Vandalima i Maurima bore. Same vojskovogje bojale se odgovornosti za zamašito,

---

[1] c. 10.

vratolomno poduzeće. Kad li eto iznenada bahnu neki episkop sa istoka, zatraži saslušaj i kaza caru svoj san od Boga. Prekorio Bog cara, što, nakanivši hristjane u Africi od tiranâ izbaviti, najposlije se uplaši nizašto: „pa ja ću pomoći njemu i učiniti ga gospodarem Libije!“[1] O bogodanome snu bilo docnije pričanja i megju oslobogjenim Rimljanima Afrike. U prvi mah čini se nevjerovatno, da je jedan san Justinijanu preči od savjeta konzistorije; no mi vidjesmo, koliko je u tog čovjeka žica religiozna čvrsta bila. Pa po svojoj naravi on snovao na daleko i široko, a sau pritvrgjivao njega u već začetoj i preko srca napuštenoj zamisli. Episkopovo proroštvo primetnu opet krila duši cara pobožna. Da Bog posao naspori, dade se on vrućoj molitvi i postu, dočim vojsku povjeri Belizaru, već vojenom magistru u Istoku.

Belizarova vojna na Vandale. Sabrana je vojska i flota. Sićušna vojska za taki i toliki pothvat. Isticahu se u njoj Tračani, no svih njih, uz još najmljene federate od svijeta svakojakog, nije bilo više od 10.000 pješaka i 5,000 konjanika. Megju federatima poimence pominju se Armeni, pa 400 Herula i 600 Huna. Ovi potonji, svi strijelci na konju, i pomagahu u veliko i odnemagahu, kako kad. Bili hrabreni, te se u izvjesnoj porodici držalo nasljedno pravo, da jedan njezin član najprvi zametne boj, no, odani piću preko mjere, svagjali se i kršili zapt. Jahala konje i malne cijela Belizarova osobna družina, hranjena njegovim troškom i njemu predana zasebnom zakletvom, pa, budući izborita i vrsna, a svagda vojskovogji pri ruci, čuvala i opću stegu u raznolikoj vojsci. Jovan iz Drača zapovijedao pješadiji rimskoj, ostalim pješacima i konjanicima druge vogje, njih dvaestak. Car dade Belizaru pisanu neograničenu punomoć, kao što nad svima vogjama, tako i u svakoj, što se cijeloga poduzeća tiče. Poduzeće to vrstati je, po sudu Prokopijevu, u najsmjelija, što ih pamti historija sviju vijekova, sa vojskom premalenom protiv valjda deseterostručnog broja oružanih neprijatelja, ponajviše konjika, po golemoj prostoriji sjevero-zapadne Afrike, a s jedinom saobraćajnom bazom flote, koja da je uništena, ni piličnik ne uteče.[2] Flota bila

[1] Ib.

[2] Pošto je rečeno (Proc. De Bello Vand. l. I, c. 5), da Genserik pregje u Afriku sa 50,000 oružanih, što Vandala, što Alanâ, nije premnogo uzeti, da se od onda, preko jednog čitavog stoljeća, njihov broj obilato podvostruči, u toliko više, što se u Vandale preliše i neki Mauri, uz još druge varvare. Po Vandale, gusare pobjednike, stoljeće ono ni u čemu ne ukaza se ubitačno, osim malo znatnih gubitaka po maurskim trknjama.

uglednija, od 500 lagja sa 20.000 mornara, Egipćana, Jonjana, Ciličana, sa zapovjednikom Kalonimom iz Aleksandrije. U njoj brojala se 72 ubojna brza dromona, pokrivena na zaštitu vozara, a uz jedan red vesala. Megju vozarima nalazile se do 2,000 Carigragjana, veslači i soldati ujedno.[1] Kakva i kolika onda bijaše flota vandalska, strašna u prošlo vrijeme, nismo obaviješteni.

Kroz to, na glasove prenapetih odnosa megju Bizantijom i novom vladavinom u Kartazi, komešalo se ponegdje u državi vandalskoj. Dosta goletna Tripolitanija ležala u krajnjem istoku s neruke, pa i uz rijetke Vandale. Javi se iz Tripolja ustanik Pudencije, vrlo vigjen Rimljanin, i od Vandalâ odvrže krajinu, obećavajući je caru, ako mu pošalje pomoći. To car i učini, opremivši tamo jedno vojeno odjeljenje pod Tatimutom, Slavenom po prilici. Od odmetnute Tripolitanije pažnju Gelimerovu odvrati Goda, koji se pobuni na Sardiniji. Bio Goda rodom Got, provrtan, odvažan i goleme tjelesne jačine. Njemu Gelimer bio povjerio veliko ostrvo, pod dužnošću godišnjega danka. I ovaj ustanik pisao caru, tražeći pomoći i pravdajući svoju nevjeru Gelimerovom okrutnošću prema rogjacima i podanicima. Kad dogje pomoć iz Carigrada, bizantski vogja zateče Godu već sa znakovima i imenom kraljevskim, te i okružena gardom. Reče Goda vogji, da ga ne treba, no da su mu dobro došli grčki soldati, pa vogju otpravi, i o tome obavijesti cara, koji megjutim bijaše poslao još jednu četu vojnika. Na buntovnog Godu odasla Gelimer rogjenog brata Tzazona, sa 120 najbržih svojih lagja uz 5,000 ponajboljih vojnika. Sav je pozor vandalski okrenut na Sardiniju. Samo što Gelimer, to najviše u god. 532, osveti se Rimljanima, ubivši mnoge njihove prvake i njima otevši imanja, koja ublagajni kraljevski tajnik Bonifacije, Rimljanin iz Afrike.

O polovini juna mjeseca 533 složena je sva vojska i flota u Carigradu. Justinijan dao privesti obali pred svojom palačom pretorijski zapovjedni brod. Eufemije patrijar uzagje nanj, da molitvu učini, i ujedno u brod uvede soldata, skorašnjeg pokrštenika, to za dobru sreću od Boga. U putu, tri lagje vodilje, na jednoj od kojih nalazio se vojskovogja sa svojom tješnjom pratnjom, isticale crvena jedra po danu, dok obnoć izvješivale na katarkama svjetiljke. Dogje flota u Helespont u Abid, gdje Belizar odmah pokaza, kakav zapt on hoće.

[1] U docnije vrijeme Konstantina Porfirogeneta dromon bi ukrcavao do kakvih 300 ljudi. Lagje Belizarove flote imaju tovar (Proc. De Bello Vand. l. I, c. 11), što je, po današnjem računanju, od 750 bačava za najveće i od 126 za najmanje.

Dva pijana Huna ubiše druga, što im se rugao; uprkos zlovolji Hunâ, a i samih rimskih soldata, vojskovogja dao ih objesiti na očigled sviju: „pa da se ko od vas i gradio neprijatelju strašan, ja ga za suborca svoga ne smatram, ako ne ide neoskvrnjenih ruka u boj“.[1] Otuda, obilazeći južni Peloponez, doploviše u Metonu. Iskvari se, usred ljeta, soldatski dvopek, što pretorijski prefekt, Jovan Kapadočanin, da prištedi, ne dade dovoljno ispeći; pljesnivi kruh usmrti do 500 vojnika, dok Belizar brže bolje ne kupi drugog. Iz Metone, pa sa ostrva Zacinta, otploviše pravcem na ostrogotsku Siciliju, no na tom putu zadrža ih za petnaest dana na moru puna tišina, te ih zadesi druga nepogoda vode oštećene. Dodijalo more vojnicima, a žacaju se od pomorske bitke i poradi vandalskoga glasa. Nije ni sam Belizar bio još na čisto, s koga mu je kraja započeti s Vandalima, potanje nepoznatim i njemu i svemu svijetu istočnom. Pristavši na pustu obalu ne daleko od Etne, on odasla na obavijesti u trgovačku Sirakuzu svog civilnog tajnika, našeg svjedoka Prokopija, dok sam krenu s flotom u Katanu. Imao Prokopije još otrsiti s ostrogotskom oblašću nabavu i živeža i potrebitih konja, po već sklopljenom ugovoru megju Amalasuintom, u ime kralja Atalarika, i Justinijanom. Dvor ravenski i kartaški gledali se poprijeko već od vremena poginule sestre Teoderikove, pa Amalasuinta, prijateljica prosvijećenih Rimljana, nadala se od Bizantije i uporištu za svog sina. Prokopije sve izvrši srećno. Privede Belizaru i izvjestioca. Bijaše to rob jednog trgovca Grka, sprijateljena Prokopiju. Ispriča rob, koji, na tri dana prije Prokopijeva prisustva u Sirakuzi, dogje iz Kartage, da se Vandali jedino bave vojnom na Sardiniju, da ništa ne znaju za plovitbu grčke flote, da Gelimer sjedi spokojan u Bizaceni u dalekoj Hermioni, četiri dana vojničkog hoda od mora. Vrnu Belizar lagje k jugu na ostrva Gozo i Maltu, odakle s istočnjakom prispješe do afričke zemlje blizu rta Kaputvade (Kapudije), za pet dana bržeg pješačkog hoda do Kartage na sjeveru. Bio početak septembra, nakon gotovo tri mjeseca zadosta mučnog plovljenja.

Raspravi se u ratnom vijeću dvojako mnijenje. Činilo se najshodnije nastaviti vožnju, te ići na Kartagu. Razlagalo se ovako: kud sada pristadoše, sva je obala pusta, bez luke, bez vode, i k sjeveru i k jugu za devet dana puta; douji li vihor, lagje su ili raspršane, ili uništene, dočim vojska na zemlji od svake komunikacije odsječena, mora cijela izginuti, nigdje ne nalazeći uporišta, pošto Genserik sve tvrgjave,

[1] Proc. De Bello Vand. l. I, c. 12.

osim Kartage, razori; prodre li se u luku grada Kartage, neprijatelju, s glavom izgubljenom, leglo sve. Sasvim protivnog mišljenja bio Belizar: vojnici ne vole mora, te je u pomorskom boju polom gotov; neka i oluja lagje proguta, ostaje vojska, kojoj načinjen tabor s jamom i nasipom biti će tvrgja; smionima pobjeda dava živež i ostalo; zgoda je sada na nespremna neprijatelja, kome je u prilog, da se sabere, otezanje bilo kakvo. Shvatanjem svojim Belizar zanese vijeće. Vojska je iskrcana i prilježnom brigom zapovjednika za tinji čas okô uregjen. Postavljeno je po pet strjelaca na svakoj lagji, a dromoni krstarili. Za divno čudo sviju, pod lopatom kopačâ izbiše iz suhe zakorjele zemlje mlazovi žive vode, zdenci artezijski. Prihvati Belizar cestu, malo odaljenu od mora, koja vogjaše ka Kartazi. S premalenom vojskom po zemlji golemoj njemu trebalo oslona u afričkog, negda rimskog pučanstva, te držao stegu najstrožiju. Vojnike neke, što u polju pobraše već zrelo voće, dade zdravo išibati. I onako, u njegovoj namisli, bude li sreće, čvrsta će ruka romejskog cara pasati u jedan zagrljaj sve Rimljane. Predstraža vojske sasma lako ugje u Silekt, prvi rimski grad na dohvatu, dan hoda tamo; na javnom zboru, episkop i mještani se obradovaše oslobogjenju i ključe gradskih vrata predadoše Belizaru. Ovaj pokušao mutiti i megju Vandalima. Kazivao njima, po zarobljenom i obilatim darom podmićenom kraljevskom panduru (znamo, da se u Gotâ zvao „saion“), e rat nije na Vandale, niti za to, da se mir Genserikov razdriješi, već je na krvoločnog tirana, da ga se skine. Šaptao svojima ovu poruku pandur, ali slabim uspjehom. Belizar hodio vrcem na Kartagu. Predstraža od njegovih osobnih drugara pretjecaše vojsku razmakom od 20 stadija,[1] kako bi javila neprijatelja; gotovo u istom razmaku jahahu Huni; ob desno štićaše more. Pored obale brzala vojska, dnevnim hodom od 80 stadija. Urogjenici svuda se pokazivali, nudeći živež. Noću vojska ili bi se utvrdila u predanoj varoši, ili u načinjenom okolu, pa dogje ovako, prešav gradove Leptis i Hadrumet, do jednog perivoja vandalskoga kralja, na kakovih 16 ili 17 sati (350 stadija) hoda od Kartage. Ubavi perivoj bijaše ogroman; u njem plemeniti prepuni voćnjaci i žuber-vode. Sva se vojska nahrani sazrelim voćem, a da se po gotovo i ne opazi, da je išta otrgnuto.

Decimo i ulazak u Kartagu. Šta je od Gelimera? Čuo u Hermioni za strani napadaj, uskipio, pobjesnio vandalski. Namah posla

[1] Pošto je stadij od 125 koraka, ide ih 8 u rimsku milju. 20 stadija jeste od prilike sat hoda.

zapovijed bratu Amati, neka pogubi Hilderika, svojte mu i privrženike. Junak Hoamer bješe već iskapao u tamnici. Pritvoreni su svi bizantski trgovci u Kartazi. Zače onda kralj ratnu osnovu pametnu i rimskoj vojsci preopasnu, kad bi tačno izvedena bila. Neprijatelja imalo se čekati da ugje cestom u klance od Decima, do Kartage na samih 70 stadija; Amata sabraće Vandale u stojnom gradu, a i druge ljude sposobne oružju; dok on nahrupi sprijeda, doći će Rimljanima iza legja sam Gelimer s velikom vojskom Vandala, a Gibamund, kraljev sinovac, uprijeće lijevo s odjelom od 2,000 Vandala; strpani u klance, ulovi će se Rimljani kao u mrežu. Belizarova vojska, nakon četiri dana hoda od onog perivoja, već se nalazila u blizini klanaca, rastavljena od flote zbog rta Merkurova (cap Bon), što se tuda opružio u more. Ali naglost Amatina poremeti ubojnu zamisao Gelimerovu. Bahnu u Decimo o podne, šest sati prije roka, i ne iskupivši svu svoju momčad, već davši nalog, da njega što brže drugi sustignu. Nagje u klancu tek predstražu rimsku, baci se na nju s malom četom, i hrabro ludo bijući se, pade. Videći mrtva vogju, kraljeva brata, četa naže bježati i zabuni drugove, što hrljahu iz Kartage. Rimski oni prednjaci zagnaše se do samih vrata kartaških, sjekući bjegunce, od kojih je učinjen pokolj, kao u ovećoj bici. Zlo progje i Gibamund sa svoje 2,000, na strani lijevoj. Iznenadiše ih Huni svojim načinom boja, konjici s nepromašnom strijelom protiv konjikâ s kopljem. Vandali se razvezaše i malne svi sa Gibamundom izginuše.

Što se dogodilo u klancu i lijevo od klanca, ne znadijahu glavne vojske, ni Belizarova, ni Gelimerova. Belizar se bio utaborio na 35 stadija od Decima. Izveo iz tabora svu svoju konjicu i dio pješadije. Prednji konjanici već prispješe u Decimo i sagledaše, šta bi, kad li na ravni podiže se s juga silni oblak prašine. Poslije podne, u dan isti kad poginu Amata, tek nekoliko sati iza onog poloma, kasa veliko konjaništvo vandalsko, vojska Gelimerova. Na brzo zapremi jednu prevažnu glavicu, razagnav odio neprijateljskog konjaništva; dade se potom u bijeg, pred silom golemom, i 800 odabranih rimskih pješaka. Da je u taj mah Gelimer upro sa svom vojskom, misli nazočan Prokopije,[1] da bi neruka bila rimska, a pobjeda vandalska. Misli i to, da je iz te stope kralj mogao lako krenuti na predstražu rimsku, odsječenu ispred Kartage, pa je utući, a uloviti i rimsku malne razoružanu flotu. Dok Belizar s cijelom konjicom

[1] c. 19.

otrča bjeguncima svojima u susret, ljuto ih prekori, zaustavi i svrsta ih ponovo, dotle Gelimer sigje polagano s glavice, pa se u ravni zaplaka i zajauka nad mrtvim tijelom brata Amate, i stroši vrijeme u njegov pokop. Ni časa ne časeći, napusti Belizar složene svoje vojnike na nebrižne Vandale, dok noć borce ne rastavi. Dan boja bio 13 septembra.[1] U prvi mrak pridogje prednja straža sa ispod bedema Kartage, pak dokasaše i Huni. Svi ovi pobjednici prenoćiše u Decimu. Sutradan prispje iz tabora i glavna vojska rimskih pješakâ.

Bitka kod Decima ispade krvava po Vandale, ali ih ne smlati. Gelimer ne htje da se zatvori u Kartazi, čije utvrde bijahu dugim mirom zabataljene, a pučanstvo većinom latinsko, već uzmače k zapadu numidskom cestom, kako bi Vandale odasvud oko sebe okupio. U večer 14 septembra svakolika rimska vojska stiže pod bedeme grada Kartage i tu zastade, pri rastvorenim vratima. Istoga dana stiže i flota, i ne usidri se u luci, kojoj su uklonjene verige, već tu blizu u zatonu, sada Tuniskom. Sustegnu Belizar i vojsku i brodovlje, da ne bude, pri plahome zagonu, pljačke i nereda. One noći veseli Kartažani svuda zapališe svjetiljke, dok Vandali, koji se nalažahu u gradu, utekoše u crkve. Bio dan sv. Ciprijana, pa su i u sjajnoj crkvi sveca užeženi svijetnjaci. Prirediše ih uoči svečanog dana i hram okitiše arijanski sveštenici, kad nuto sutra, mijenom ljudske zgode, oni mahom pobjegli, a sveštenici katolički u njemu slavu slavili. Ista trenutna mijena spase grčke trgovce. Čamali u tmičnom zatvoru pod kraljevskom palačom; onog dana, gdje Amata ode na Decimo, došla Gelimerova zapovijed, da se smaknu; oslobodio ih sam tamničar u času, kad je rimska flota bila na vidiku. Dne 15 uljeze Belizar u grad, i s̀ njim čitava vojska, uparagjena. Vojskovogja uzagje u kraljevsku palaču i sjede na presto vandalskih kraljeva. Dao spremiti objed u dvorani, gdje Gelimer gošćaše otmene Vandale; sad on gostio poglavite oficire svoje vojske. Kao jučer imao tu objedovati pobjedonosni Gelimer, a Rimljani jeli kraljeve jezbine i lijepu svaku gjakoniju, dok ih posluživala dvorska služinčad. Ali prava Belizarova slava sinu drugdje. U osvojeni grad bijaše običaj da vojnici ulaze bukom i rukom nasilnom. Ne ču se tada ni psost, ni grožnja soldatska: navadni promet u velikom gradu ne bi zaustavljen; dućani stajali otvoreni; soldati konačili po kućama, redovnom naznakom. Belizar obezbijedi i Vandale, rastrkane po crkvama.

[1] Papencordt Gesch. der wand. Herrschaft, s. 152.

Trikameron. Zatim pobjedniku prva briga bila sebi utvrditi glavni grad Kartagu. Gdje trebalo, bedemi su žurno popravljeni od radnikâ s masnom platom; i nasip sa koljem pored jame udaren je brže bolje oko grada. Niti je Gelimer uz to počivao. Novcem i blagom besjedom njegovi ljudi stali mititi afričke težake, da pojedine usamljene rimske vojnike poubijaju; za svaku prikazanu glavu odregjena je svota zlata. Malo ili nimalo ne postradaše vojnici, nego je posječen mnogi poslužnik u vojsci, krišom uhvaćen, gdje se po selima klatari zaradi plijena. Radio Gelimer i da Maure sebi pridobije, dok primami tek mali broj njih, i bez pravih vogja. Plemenski poglavari maurski, uzduž Bizacene, Numidije i Mauretanije, već poručili Belizaru, da su carstvu odani i obećali savezništvo. Poneki dadoše i djecu u taostvo, ištući od cara znakove vlasti kneževske: pozlaćenu srebrnu palicu, krunu srebrnu sa vrpcama, plašt bijeli uz bijelu naslikanu haljinu, obuće pozlaćene. To im sve pružali i vandalski kraljevi, ali legitimnost po imperatoru bješe im uharnija, deblja. Belizar se požuri poslati im, u carevo ime, znamene željkovane; tim ipak ne privuče ih k sebi u pomoć: očekivali, kuda će sreća pri onom lomu. U luci kartaškoj ulovi Belizar i Gelimerove poslanike, koji se vraćahu iz Hispanije od Teodisa, ondašnjega vladaoca nad Vizigotima. Ovima oni nudili savez. Sjajno ih ugosti Teodis, no za ulazak rimske vojske u Kartagu saznavši tajom po trgovačkom brodu, koji u onaj isti dan iz grada otplovi, poslanike otpremi na jalovo, niti im kazavši, što se u Kartazi dogodi.

Gelimeru osvanuli zli dani, no mogao da se nekako nada i boljima. Brat Tzazon, iskrcavši se na Sardiniji u luci grada Karala (Cagliari), u taj mah ote grad, potuče i ubi Godu. Sa pokorene Sardinije, na vijest bizantskog nasrtaja na Afriku, pisao pouzdano bratu kralju: „Nadaj se, da pokušaj neprijatelja, koji se drznuše na našu zemlju udariti, čeka ona ista sudbina, što im snagje vojsku, koja je išla na naše pretke".[1] I nosioci ovog pisma zagjoše u ruke Belizaru, već pobjedniku u Kartazi. U tome bijaše Gelimer dao ročište svima oružanim Vandalima i malini pridobivenih Maura, pa i vojsci Tzazonovoj, u ravnini Buli, blizu do numidske megje, četiri dana brzog hoda jugozapadno od Kartage. Tzazon za tri dana doplovi do afričke obale, negdje megju Mauretanijom i Numidijom, valjda u blizini grada „Hippo Regius", odakle pohita pješke u Bulu. Dvoje braće, Gelimer i Tzazon, padoše jedno drugome u zagrljaj, niti se

[1] Procopii De Bello Vand. l. I, c. 24.

mogahu rastaviti, plačući i šuteći dugo. I drugi Vandali, oni iz Afrike i oni sa Sardinije, nagjoše se u mučaljivom bolnom zagrljaju. Prokopije ima sažalnu riječ: „da je po čemu to motrio kogod i od samih neprijatelja, bilo bi mu se zar smililo na Vandale i na udes ljudski!“[1] Sve dotle nepolomni Vandali polomiše se; hrabreni Amata i Gibamund, unučad Genserikova, poklekoše! Lijepo da je i dotle pobijedio, ne bijaše onda spokojan niti Belizarije. Sjedinjena vandalska vojska, „brojem više nego deseterostruka“[2], išla na Kartagu, kojoj pretrže veličajni vodovod, vidljiv i danas u njegovim ostacima. Uz to Gelimer rovao i u gradu i izvan grada megju arijanima, pa i u samoj premalenoj rimskoj vojsci megju federatima. Štedio i težake u okolini, gdje boravljaše ženskinje i djeca vandalska. Podmiti dapače nevjerne Turane, ono 600 Huna, koji da će pri početku boja obrnuti oružje na Rimljane. Mekanom besjedom i darovima Belizar ih nekako primiri, pak Huni riješili se, na bojnome polju gledati, kud će da nagne pobjeda, a onda sa pobjednicima tjerati pobijegjene. Stiša ih donekud još jednim izgledom strogosti: nekog najopasnijeg urotnika dao, na glavici izvan grada, nabiti na kolac, po hunskom domaćem običaju. Nego imao vojskovogja govorom hrabriti svoje, da se ne plaše, ni velikoga broja, ni veličine vandalskih tjelesa: ta su Rimljani prijašnju pobjedu održali bez pješakâ sa samom konjicom.[3] I Vandali hrabrili se time, što su dobro znali, da im do napora i valjanosti mnogo stoji: „djeca, žene i sve njihovo“, po riječi Gelimerovoj.

Izvede Belizar svoje ljude iz Kartage, pa se dvije vojske jedna do druge nagjoše u ravni „Tricameron“ (lat. valjda Tricamarum), posred koje tecijaše potok. Nije sada znati za mjesto, ali od Bule bliže ležaše Kartazi, 140 stadija od nje. Pored potoka na jednoj strani stade u tabor rimska vojska, na drugoj vandalska. U prostranome neutvrgjenom vandalskom taboru nalazile se i žene i djeca i bogato blago. Jednog dana, o polovini decembra, naumio Gelimer iznebušiti Rimljane: prije podne, oko ručanog doba, taman kad ovi gotovljahu ručak, maknu na njih vojsku. Svud lijetao Gelimer, zapovijedajući svojima, da se ljutim mačem biju, okaniv se koplja i svakog džilita; radilo se o njima, o kraljevini, o imenu vandalskom, o slavi Genserikovoj. U sredini vojske stajao hrabri Tzazon; Vandalima iza legja

[1] L. I, c. 25.
[2] L. II, c. 2.
[3] L. II, c. 1.

lagani Mauri, spremni da progone razbijenog neprijatelja. Nego, Belizar brže bolje svrsta svoje: lijevo federate, desno rimske konjanike, u sredini pješadiju; Huni vrebali zgodu plijena izvan redova. Zapovijednik pješakâ, Jovan iz Drača, s malim, no odabranim odjelom, pregje potok i rupi usred neprijatelja. Suzbi ga Tzazon, potok ne prelazeći; suzbi ponovo i oveću Jovanovu gomilu, kad li pade junački pri trećem nasrtaju istoga Jovana sa još većom silom, te i malne čitavom družinom Belizarovom, noseći zastavu pretorijsku ili zapovjednikovu. Žestoko se odupriješe Vandali oko Tzazona, no kad zatim sva rimska vojska pregje potok, popusti sredina vandalska, pa i krila uzmakoše u tabor. Za bjekcima naklopili se Huni. Od Vandalâ osta mrtvih do preko 800, dok Rimljani ne izgubiše nego 50 svojih. Svukavši sve vandalske odore, gdje se sjajilo zlato, i rimska vojska ode u svoj tabor natrag. Ali na zaranke dana Belizar, iskupivši nju opet, povede je hitno na tabor Vandalâ. Slabost obuze Gelimera; uzjaha konja i izmače krišom sa svojtama i malo služinčadi, hvatajući put k Numidiji. Kraljeva strava uskomeša sve Vandale. Kad se do skora saznalo za njegov bijeg, propištala djeca, majke udarile u jauk i lelek. Bez kralja, bez zapovjednika ikojeg, Vandali, gledajući neprijatelja do sebe, smeteni bjegali kud koji, dok rimski vojnici plijenili ostavljeno blago i svu noć tjerali bjegunce, sjekući muške, a robeći nejač i ženskinje. Ipak cijele one noći bio na muci Belizar. Neizmjerni plijen, zlato i krasno roblje, opjani i razveza mu vojsku. Dva po dva, pojedince, vojnici lutali, verali se posvuda, gdje ih gonjaše požuda još većeg plijena. U opće Vandalima pretjecaše blaga, što sa duge im pljačke rimske, što opet sa prodaje priploda zemaljskog, onda u Africi obilna, pa okićeni, kao sujetni varvari, mnogo toga nošahu na sebi ili do sebe držahu. Rekosmo, pusto plijenjenje razasu vojsku Belizaru, no na njenu sreću Vandali se ne razabraše, niti okupiše opet u cjelinu. „Da se to tada ma na koji način desilo“, veli očevidac nereda Prokopije, „ja mislim, da ni cigli jedan od Rimljana ne bi izmakao, kako bi se onog plijena naužio“.[1] Tek u zoru vojskovogja uspostavi neki red, naročito kod svoje osobne družine.

Vandalska je kraljevina uništena i Gelimer zarobljen. Po izvještaju afričkih pobjeda, Justinijan uze nazive: „Vandalicus, Alanicus, Africanus“. Nakon bitke kod Trikamara najpreče bilo Belizaru, da vandalskog kralja ulovi. Odmah posla u potjeru za njim 200 ko-

[1] L. II, c. 4.

njanika; imali ga goniti dan i noć i dovesti ili živa ili mrtva. Za pet dana i pet noći stade ih trka za Gelimerom, no umače, dok slučajem jednim zaglavi vogja rimske čete i ova poposta, da ga pogrebe. I sam Belizar hodio na Gelimera, ali, gdje prispje do grada „Hippo Regius", na deset dana od Kartage, uvidje, da bjegunca nije kud više uhititi. Gelimer bio se već dohvatio lomne i neprihodne Papua-gore (Edug), na sjevernom kraju Numidije, gdje se nalažahu njemu sprijateljeni Mauri. U Hiponi dočepa se Belizar kraljevskoga blaga. Kralj ga povjerio svome tajniku Bonifaciju, da ga prebrzom lagjom u Hispaniju prenese, kud kanio i sam, izdade li ga posve sreća, pribjegnuti Teodisu; oluja vrati lagju u luku hiponsku. Bonifaciju, što izruči blago, zajamčen je i život i vlastito imanje. U Hiponi, i drugdje, takogje Vandalima, i otmenim i neotmenim, štedio se život, po Belizarovoj zapovijedi. Razoružani su i čuvani. Nalazili su se ponajviše u crkvama, tu sklonjeni od straha; sada su bez oružja stjerani u Kartagu, pod pažnju. Smeteni bijahu usred Rimljana, po prilici kao zvjerad, na koju se diže hajka odasvud. Brže zatim, u zimi nastajne godine 534, Belizar u Kartazi lati se posla daljeg osvajanja. Hoće unakrst da pokori cijelu Vandaliju, šiljajući svuda kohorte. Oteta je Sardinija, gdje se ljudi pokoriše, čim je njima pokazana Tzazonova glava. U onaj mah pokori se i Korzika. Bahnuše rimski vojnici u prostranu Mauretaniju ća do Septa (Ceute) na Gaditanskom tijesnu, i utvrdiše se tu i drugdje, spram Maurâ. Osvojena su ostrva do Hispanije, Ebuza, Majorika i Minorika. Odio jedan vojnika opremljen je i u Tripolitaniju Pudenciju i vogji Tatimutu u pomoć, koje Mauri potiskivahu. Htjede Belizar zaposjesti i Lilibej na Siciliji, znamenito uporište i za sami posjed Afrike. Bio grad nedavno u vlasti vandalskoj, ali ga ne daše Ostrogoti, koji kazivahu, da ga Teoderik, poradi sestre, udate za Trasamunda, Vandalima ustupi tek na trgovačku upotrebu, no da je sad gotska čitava Sicilija. Posredovanjem Amalasuinte, riješenje spora pridržano je caru. Glavarima gotskim na Siciliji bijaše Belizar pisao visoko otresito: „Nemojte narodu Gotâ učiniti neprijateljem velikoga cara, koga ja vama želim sasvim prijazna. Već znate dobro, da će, tu tvrgjavu sebi prisvajajući, nastati vama rat, ne samo zbog Lilibeja, nego i za sve, što vi prisvojeno držite, dok ništa nije vaše".[1] Iz ovih riječi glasovitoga vojskovogje zveči poklič bojni na skori rat protiv Gotâ.

---

[1] L. II, c. 5.

Ispred Gelimera, zaturena u brdske strane, pustio Belizar da preko zime stražu straži hrabri Herul Fara, sa svojom četom od neke četiri stotine. Fara prvom pokuša uspeti se na brdo, no je suzbijen gubitkom od 110 svojih vojnika. Riješi se onda na to, da Gelimera, uz sinovce, nećake i drugare plemiće, glagju prisili na predaju. Oskudicu svega lakše trpjeli Mauri, u kraljevoj okolini. Bijahu vični trošnoj kolibi, nepogodi vremena, tvrdoj zemlji za postelju, piru i ječmu nesamlivenom; ali to ne godilo raskošnim i sladokusnim Vandalima. Fara, znajući ovo, prijateljski pisa Gelimeru, e bi se predao: bolje s Belizarom zajedno služiti caru, nego li na toj nesrećnoj Papui vladati nad četom odrpanih Maura; car će, kako se glasa, uvesti njega u senat, udijeliti mu patricijsku čast i darovati veliku i lijepu latifundiju. Na pismo proplaka Gelimer, no odbi ponudu, žaleći se na cara, nepravedna neprijatelja. Pismeni svoj odgovor završio riječima: „Zdravo, dragi Faro, a pošalji mi, molim te, jednu citaru, jedan hljeb i jednu spužvu".[1] Listonoša rastumačio Fari, da kralj želi okusiti hljeba pečenog, spužvom ispirati bolesno jedno svoje oko, a citarom, kako je vješt citaraš, propjevati pjesmu žalobnu o svom udesu. Vandalu pritisnu dušu sjeta, jad germanski. Udovolji njega Fara. Preko sve zime, za tri mjeseca, ipak Gelimer patio na brdu, pa gledao, gdje mu rogjaci već podliježu nevolji, te jedan mladi mu nećak rve se sa momčetom maurskim o komad kruha, ispečena pod crepuljom. Crni glad prinudi ga pisati Fari, da se predaje uz jemca Belizara, e će od cara polučiti ono njemu obećano. Preko svog odaslanika iz Kartage dao Belizar zakletvu, a živo se veselio, što će Gelimera privesti Justinijanu. Vandalskoga kralja, sužnja, on prihvati u jednom od predgragja kartaških. Pred Belizarom udari Gelimer u grohotan smijeh; mislilo se, da mu se smutila pamet, no prijatelji njegovi rekoše, da on, pošto opade sa tolike visine, smatra sve ljudsko dostojno smijeha neobuzdanog.

Sa svojim sužnjima, kraljem i gomilom otmenijih Vandala, kojima svima se dobrostiv ukaza, otplovi Belizar, negdje u promaknutom proljeću te godine 534, put Carigrada. Car pustio njemu na volju, ili će sam doći s Gelimerom i Vandalima, ili radije ostati u Africi, da je uredi. Vojskovogja odabra prvo tim više, što neke vogje, zavidnici, potajno ga osvadiše caru, da u odaljenoj zemlji teži za prestolom, za tiranidom. Niti na kraj pameti nije mu to bilo, veli Prokopije, a i Justinijan o tome ni riječi, ili što prezre osvadu, ili što

[1] L. II, c. 6.

mu se ćutanje bolje svidjelo.[1] Uza sve podmuklo rovarenje, čeka Belizara u Carigradu slavlje nečuveno, po odredbi carevoj. Pa i zasluživao. Kraljevinu vandalsku, u jeku moći sa bogastva i vojske; grozovitu i dotle nepredobitnu kraljevinu Genserikovu, uz ondašnjega vladara preljuta, osorljiva, oštroumna, koji do vrenja podžeže domoljublje i strast vandalsku: tu državu Belizar za tri mjeseca skrši sa 15,000 svoje vojske, naročito pak sa 5,000 laganih konjanika, što maldane sav posao otrsiše, strijelom i džilitom nadbijajući mač i koplje vandalsko. Ako slabost i obrlati, na bojnom polju, vladarevu plahu dušu, njegova braća i njegovi rogjaci, koji junački padoše, srčano predvodiše deset puta brojnije Vandale. U Bizantu ode Belizar u triumfu pješke, vodeći zarobljenike i sav plijen, po sredini grada, od svoje kuće do hipodroma, a u hipodromu do carskoga sjedala, do nogu Justinijana i Teodore. Svijetu pred oči izneseno blago bješe svakovrsno, neizmjerno: prestola zlatnih, kočija mnogocjenih za vandalske kraljice, hrpe dragog kamenja, zlatnih čaša, gozbenog i namještajnog posugja, srebra tisuće i tisuće talenata. Rimsko blago svjetskog sadirača Genserika, ponajviše! Bilo gledati i one dragocjenosti, što ih Tito iznio iz hrama u Jerusalimu, pa Genserik iz Rima. Zamijeti neki Židov, da će po novo biti nesreća, unese li se ono u carske dvore; zbog svetogrgja Genserik da zauze palaču Rimljana, a sada rimska vojska palaču Genserikovu. Dočuvši tu primjetbu, Justinijan židovski pribor porazdijeli crkvama u Jerusalimu, iz kojih poslije otide nevidom, valjda u nastajnome vijeku za Heraklija, pljačkom mazdejskih Perzijanaca. Dragulji vandalskih kraljeva blistaće se potom u svečanoj kiti autokratora bizantskog. Pri triumfu, vodili Gelimera, obučena u kraljevsku purpuru, sve mu rogjake i Vandale najpristalije i stasa najvišega. Kad Gelimer u hipodromu sagleda cara na visokom prestolu i odasvud mnoštvo puka, ne izreče riječi, osim ovih: „Taština nad taštinama, sve je taština!“ Iza toga uzvika, što mu se po Ekleziastu ote iz bolne prenapete duše, vandalski je oholica priveden do ispred prestola, gdje mu svukoše purpuru i prinudiše ga metanisati pred carem, što učini i Belizar, kao molitelj za kralja, veli Prokopije.[2] U Galaciji date su Gelimeru i njegovoj rodbini zemlje dosta opsežne; no, po ugovoru s Belizarom, ne bude patricij, jer se kratio prevjeriti svoju arijansku vjeru. Djecu Hilderikovu car i carica podariše i velikim novcem; ta bijahu potomci

[1] L. II, c. 8.
[2] L. II, c. 9.

cara Valentinijana po Eudokiji. Podariše i sve druge srodnike Valentinijanove megju Vandalima.

Prema velikome vojskovogji, koji u prah obori Vandale i zloglasnu im kraljevinu hitnu u ništavilo, Justinijan ne mislio, da se onim triumfom u carsko ime, te namijenjenim osobito carskoj slavi, odužio dovoljno. Belizar je oglašen jedinim konzulom za god. 535, i početkom te godine vodi još drugi triumf, po obnovljenom običaju starih Rimljana. Sio na kola, kola vukli Vandali sužnji, a on, kao konzul, bacao u svjetinu srebrne čaše, zlatom ispirlitane pase vandalske i drugojačiju odoru. Iz kovnica carskih izigjoše novci, koji uz lik Justinijanov iznošahu u naličju Belizara, u vojničkom oklopu i s natpisom: „Gloria Romanorum". Jošte i mozaične slike glasovitih pobjeda nad Vandalima, pak i nad Gotima, biti će, po carevu nalogu, izvedene u umjetničkom bakrenom domu u Carigradu, u Χαλκή. Već u toj god. 535 povjeren je Belizaru teži zadatak gotskoga rata, dok je Vandalija eno zauvijek razorena. Koji su Vandali preseljeni u Malu Aziju, oni će se trošiti, kao vojnici u službi Bizantije, kroz ratove grčko-perzijske. Iščeznuće pak do skora, megju drugim pučanstvom, Vandali ostavljeni u Africi. Ko čita u Prokopiju potonje afričke zgode, vidi, kako se i ti Vandali malne svi lome u raznim okršajima, te propadaju. Dan današnji u nekim Kabilima s plavim očima pogjekoji pisci hoće da sagledaju potomke njihove, misleći, da je to vandalska natraga. Moguće, ali dokazano nije.

II. Gotski rat do pada Ravene.

Teški položaj Teoderikove ćeri. Nakon Belizarovih pobjeda u Africi, zagazi Justinijan u veći rat protiv Ostrogotâ.

Pripovijedajući ostrogotske zgode, zastadosmo na vladavini plemenite i žilave Amalasuinte, koja, rimskom finoćom začarana, blago upravlja s Latinima, prijateljuje s Bizantijom i zalud hoće, da putem odgoja privede istome smjeru maloljetnoga kralja, svog sina Atalarika. Sa svega toga regentkinja pade u omrazu jakoj stranci u Gotâ, kojoj stajahu na čelu tri nama neimenovana prvaka, pa ih se ona za čas oprosti, opremivši ih, kao grofove, kraljevini na megje.[1] No time ih ne smiri, niti ušutka rodbinu i pristalice njihove. Videći, da svi dogovorno o glavi, ili barem o vlasti joj rade, lati se smiona žena krajnjeg srestva. Poruči Justinijanu: „Je li prosto Amalasuinti, ćeri Teoderikovoj, k caru prići, pošto istupi iz Italije?"[2] te, kad

[1] Na str. 329.
[2] Procopii de Bello Goth. l. I, c. 2.

je car radosno pozva, i u Epidamnu (Draču), na putu k Bizantu, dade za nju spremiti najljepšu kuću, ona nekim svojim vjernima naloži smrt pomenute trojice buntovnikâ. Uz to iz Ravene otplovi u Drač njena lagja, nakrcata sa 400 centenara zlata i s drugim bogastvom. Sva je trojica smaknuta, lagja je odazvana, i Amalasuinta osta u Raveni u prividno punoj moći.

Ne stiša se nemir u narodu, a pridogje vandalski rat, koji ga i poveća. Rimskoj vojsci, kadno pristade na Siciliju, Amalasuinta bila u svemu pri ruci, a u to Belizarove pobjede, brze kao munja, zatorne po Vandale, prijetile i samim Gotima. Luka i tvrgjava Lilibej bijaše Bizantincima potrebita kao uporište na putu k Africi, a i prisvajali nju kano dio već osvojene vandalske kraljevine, dok Goti ne davali, jer da je odavno cijela Sicilija, te i Lilibej njihov. Toga radi pade, već znamo, i oštra grožnja iz usta Belizarovih, pa se i raznosila po gotskom narodu. A šta radi Amalasuinta? Eto pridrža caru riješenje ovog spora. Još jača trzavica, nego li pregjašnja, sad ponovo drma Gote: žena popušta, ta žena kobi sreću svog naroda! Dogje iz Bizanta u Ravenu senator Aleksandar, od Justinijana odaslan na pregovore zbog Lilibeja i dviju drugih nesuglasica, što, naime, Goti napastovahu jednome carskom gradu na megji ilirskoj, i što u Napulju prihvatiše desetoricu hunskih soldata, odbjeglih iz Afrike. Aleksandar Amalasuinti preda pismo s onim tužbama i sa zaključkom: „Tebi je promišljati, kud može ovo dospjeti“.[1] Poradi Gotâ, na ovu prijetnju regentkinja odgovori caru takogje pismom, da velikome caru nije dolično zapodjesti neprijateljsku raspru s djetetom sirotom; da pri vandalskom ratu Rimljani od Gotâ imadoše slobodan put, živež i konje, čime poglavito vojna ona srećno ispade; bez pristajanja na Siciliju, da se flota rimska ne bi bila održala, pa sad, na uzvrat svega toga, ište se kukavni Lilibej, hridina jedna već poodavno u gotskoj vlasti.[2] Ovo se dešavalo javno, Gotima na oči. Ali potajno Amalasuinta obeća Aleksandru izručiti caru cijelu Italiju. Čisto vidjela, da ključa oko nje veliko nezadovoljstvo Gotâ i osvetom kipte rogjaci i stranka triju usmrćenih gotskih poglavara. Oslona nije imala ni u sina, od nje odvraćena; gledala ga, gdje vene, gdje se suši u marazmu sa beskrajne neurednosti.[3] Po drugi put ona pomisli, da joj jedini spas još ostaje bijeg u Bizantiju.

---

[1] c. 3.
[2] Ib.
[3] Ib.

Teodahat. Laka srca, u isto doba, Italiju predavala caru druga osoba, rodom najvigjenija megju Ostrogotima. Bijaše to Teodahat, sin od prvoga muža već pominjanoj Amalafredi, sestri Teoderikovoj, te bliži rogjak Amalasuintin. Zajedno s odaslanikom Aleksandrom krenuše put Italije dva episkopa, Hipatije u Efezu i Demetrije u Filipima, po nekome poslu dogme, da ga rasprave s arhijerejem u Rimu. Živio Teodahat u neskladu s Amalasuintom; možda je se bojao, svakako čeznuo i on za Bizantom. Dvojici episkopa izrazi tu svoju želju, kako bi je caru priopćili; ovome će on preručiti Tusciju, a car njemu u zamjenu dati senatorsko mjesto i blago. Moćan bio Teodahat po svoj Toskani, gdje malone sve latifundije dugim radom prikupi u svoje ruke. Tada u srednjim godinama, on već od mladosti ukaza se svagda lakom za posjedom zemalja: „činila mu se kao nesreća imati susjedâ“, krepkom svojom riječju kaže Prokopije.[1] Divlju mu pohlepu davno krotio, no ne ukrotio, sam ujak Teoderik, u čijemu dvoru se rodio i odrastao. Od velikoga kralja dohranjeno nam je pismo, izmegju god. 507—11,[2] gdje skupcu prekorava „lakomost, koren sviju zala“; Teodahatovi ljudi ugrabiše posjed vigjenome Rimljaninu Domiciju, pa kralj nalaže, da se to gragjanskim sudbenim putem riješi. Uprkos lekciji, imao ujak da docnije još jednom piše nećaku,[3] kad baštinici dvoje odličnih Rimljana digoše tužbu pred kraljem, što im čeljad iz doma Teodahatova napastuje, tugje otimajući. U početku svoje regencije, Amalasuinta je za cijelo željela smiriti lakomca, pošto kralj Atalarik svom komitu patrimonija[4] zapovijeda, da izruči neke „massae“, to jest oveće latifundije, plemenitome rogjaku Teodahatu, „koga blagorogje nizašto ne nadimlje, već skromnost i smjerna razboritost“ krase. Nego, malo pomogoše i omašni dar i dvorski sav tamjan Kasiodorov. Teodahat gonio svoju, činio i dalje nasilja susjednim posjednicima i zakidao zemlje samoga kraljevskog patrimonija, pa i Amalasuinta, kano i otac joj, podvrže sve gragjanskoj sudbenosti, te je morao vratiti oteto.[5] S toga zamrzi on na nju iz dna duše.[6] U ostalom, bio Teodahat neki veseljak; priregjivao gozbina obilatih; dočekljiv, rado otvarao gostima vrata od svoje kuće. Šta više? Izobražen u knjizi latinskoj

[1] L. I, c. 6.
[2] Var. IV, 38.
[3] Var. V, 12 (a. 523—6).
[4] Var. VIII, 23 (a. 527).
[5] Var. X, 4.
[6] Procopii De Bello Goth. l. I, c. 3.

i grčkoj, filozofirao po Platonu, u tromoj svojoj lagodnosti, nevještoj gotskome oružju. Bijaše jedan od varvarskih ljudi, ako i ne običnih, a ono ni posve rijetkih u ova doba, koji usvojiše svu spoljašnju civilizaciju: kora glatka, a pod korom nemilo surovo srce.

Dogodi se neslućeno: Amalasuinta uze Teodahata za suvladara. Negdje o polovini god. 534, sin joj Atalarik, osamnaestoljetni mladić, bludom istrošen umrije. Teodohat, sestrić Teoderikov, bijaše njoj najbliži rogjak, „od Amalova plemena", „od Amalove krvi".[1] Je li bio Amal i po ocu, nije znano; no svakako po visokome rodu mogao sebi prisvajati kraljestvo megju Ostrogotima. Amalasuinta, voljna pridržati vlast, promisli, da će joj rogjak, koga svega donle otimaše posao privatne tekovine i blaženo lasno življenje, biti za to srestvo najpodesnije. Pozva ga k sebi; dotadašnju svoju nesuglasicu š njim odbi na želju, da mu bude čist glas; izjavi mu, da ona njega već podavno uoči kao nasljednika bolesnomu sinu. Načini se Teodahat sasma smiren, pa, veli se, da se najvećim kletvama zakle, e će Amalasuinti ostaviti vlast prijašnju. Neosporno je barem to, da razna pisma, nama sačuvana od god. 534, izražavaju puni, svesrdni sklad izmegju dvojice suvladara. Piše Amalasuinta caru Justinijanu, da se po uslugama, njemu već učinjenim, tvrdo nada njegovu blagovoljenju, sada, kad ona na kraljestvo izvede obzirna i dobra savjetnika, „čovjeka sebi združena bratskom vezom".[2] Isto i Teodahat od cara, kome piše, očekuje onu prijaznost, koju već posjeduje „svijetla gospoja, njegova sestra".[3] Javljajući rimskome senatu Teodahatov pristup na vladu, Amalasuinta, Kasiodorovim govorom, kitinom puste frazeologije, ne smaže dosta riječi, da mu vrline hvali: on Hamal, on strpljiv u neprilikama, umjeren pri sreći, svagda gospodar nad sobom, pa gostoljubiv i trjezmen ujedno, napredan naplatom Božjom u svome gazdovanju, učen u knjizi, čak i crkovnoj, što mu sve „vrsnu ćud divno krasi".[4] Jednako senatu novi suvladar uznosi Amalasuintu, njen neporočni život, njenu oštru pamet u poslu, njenu upravo kraljevsku riječ jezgrovitu i rješiteljnu, što se u više jezika razliježe; imali bi i filozofi, da šta nauče u nje.[5] I Teodahatova žena, kraljica Gudeliva, piše, možda onda, Teodori augusti, „e ne valja, da bude

[1] Var. X, 3 — IV, 38.
[2] Var. X, 1.
[3] Var. X, 2.
[4] Var. X, 3.
[5] Var. X, 4.

razdora megju kraljevinama rimskim".[1] Što je pak najčudnije, imademo pred sobom kao nekoga preobraćena Teodahata: nalaže ljudima svoje kuće, da prema posjedima drugih budu čisto opazni, jer da sada on blagošću steže strogo svoje pravo, što je otprije isticao.[2]

Smrt Amalasuintina. Ali bio to san ljetne noći. Dvorsku idilu, koju zače Amalasuinta, plati ova svojim životom, a da ne minu ni godina dana. Teodahat, prihvativši vlast, do skora uništi sve nadanje kraljičino. Bio pri ruci rogjacima, vrlo uglednim i brojnim, trojice ubijenih Gota, pa smaknu na prijeko neke od privrženika Amalasuintinih, a i nju brzo pritvori, 30 aprila 535 god. Ovi se dogagjaji tako naglo odmotaše, da gotski poslanici, vijesnici Teodahatova podignuća, još ne bijahu stigli u Bizant, dok se odaslanik carev Petar iz Bizanta uputio u Italiju s nalogom, da pregovara s privatnikom Teodahatom o predaji Toskane. Tesaloničanin Petar po Prokopiju, piscu gotskog rata, glasio se kao čovjek vrlo razuman, gladak i rječit,[3] kad tamo isti Prokopije u „Hist. Arc." priča nam,[4] da je Petar, po tajnom nalogu Teodore, ljubomorne radi cara prema plemenitoj Amalasuinti, ovu dao umoriti po Teodahatu. Nego Petar sreo u putu, u Apoloniji (Avloni), gotske poslanike sa viješću o Teodahatovu kraljestvu, i ustavio se za nove upute iz Carigrada; kad zatim prispje u Italiju, Amalasuinta je već usmrćena. Pogubi je Teodahat, izdajnički, nagovorom onih Gota osvetnika; nje žive bojali se. Bio nju dao čuvati u svojoj Toskani, na jednom ostrvcu Volsinskog jezera (Bolsena) s tvrdim gracem. Jedan dan nesretnica ugje u kupelj prežarenu, gdje se namah sruši mrtva, ili je ubice tu udušiše, po drugoj vijesti. Njezina smrt ražalosti Itale, a i mnoge Gote. „Ta žena u svačemu bila junačke kreposti", ovim povodom piše za nju Prokopije.[5]

Zbog svrgnuća i umorstva Amalasuinte znao Teodahat, da će mu mučno biti sa carem u Bizantiji. Prije umorstva hotio cara uvjeriti, kako Amalasuinti nije ništa na žao učinjeno. Svome pismu priloži saglasno njeno pismo, njoj dašto iznugjeno, i opremi u Carigrad dva rimska senatora, Liberija i Opiliona, sa još nekima drugima, ne bi li ga pred Justinijanom očistili. Nego caru odaslanici, mimo Opiliona, sve kazaše po istini. Kad je pak i umorstvo počinjeno, svaljivao

[1] Var. X, 21.
[2] Var. X, 5.
[3] L. I, c. 3.
[4] c. 16.
[5] De Bello Goth. l. I, c. 4.

Teodahat svu krivnju na Gote, ali odaslanik Petar, iz Avlone stigavši već u Ravenu, reče i Teodahatu i Gotima u lice, da im je od cara očekati rat na život i smrt. I zbilja Justinijan se oglasi u Italiji, kako malo prije u Africi, pomagač i osvetnik svojih prijatelja. Oturenoj, a živoj Amalasuinti obeća pismom brzu pomoć, i tu svoju nakanu dostavi Gotima; mrtvu hoće da pokaje oružjem. Kukavni Teodahat zalud se činio, da nije ni u čem kriv. Od rasrgjenoga cara moli mir Teodahatu i senat rimski, na hartiji, gdje se prosiplju dosjetke stila Kasiodorova. Retorskom prozopopejom ovaj izvodi samu Romu, gdje caru kaže, kako joj senat raste i krasi se bogastvom i častima; pučanstvo je rimsko podvostručeno, u miru; nikada takoga kralja, urešena naukom i pobožnošću; nikada takog Amala, krepka i kreposna čovjeka, zadojena rimskim mlijekom, rimskom konverzacijom uglagjena. „Afrika“, završava, „bi dostojna, da joj ti povratiš slobodu; nije ljudsko, da ja slobodu gubim, što se uvijek vigjala pri meni“.[1] Treba znati, da se od žalosti prema Amalasuintinu udesu onda u Rimu nešto mutilo, pa Teodahat posla tamo odio svojih Gota, neka strogo pripaze na svako kretanje u velikom gradu.

Justinijan započinje rat protiv Ostrogotâ. Ovo ovako uvijanje ne pomože Teodahatu. Uz osvetu zločinstva, kome pade žrtvom tijesno sprijateljena Amalasuinta, gonilo Justinijana na rat još dvoje: revnost vjerska protiv arijanâ i želja, da prisajedini carevini izgubljenu Italiju. Prilike su one iste, koje podstakoše ga na eto srećno dovršeni afrički rat. Kakogod Vandali u Africi, banili se i u Italiji varvari inovjerci; već vidno bilo, da većina Gotâ, pored svega izmotavanja kralja Teodahata, hoće oštriju vladavinu prema Romanima i katolicima, nego li bješe Amalasuintina; milosna ova kraljica reakcijom poginu u Italiji, kao što polu-Rimljanin kralj Hilderik u Africi. U drugom obličju, sa manje odvažnosti, Teodahat postao sušti Gelimer. Svoje bi nakane Justinijan brzo vršio, pa već u drugoj poli god. 535 zametnu rat na Teodahata. Mundu, magistru u Iliriku, dade zapovijed, da prodre u ostrogotsku Dalmaciju, pravcem na znameniti Solin, koji hrabri Mundo trkom ote, potukavši u susretaju Gote, rastresene i na malom broju u ovome kraju. Na drugo ratište, italsko, vodio vojsku s flotom proslavljeni Belizar. Ta vojska bila glavna, ali nipošto velika: 4,000 vojnika i federata, uz još dobre 3,000 Izaurjana, nešto Hunâ i 200 do 300 Maura. Okiti se oko Belizara i jaka pratnja, ili tjelesna družina, njegovih izboritih dori-

---

[1] Var. XI, 13.

fora i hipaspista. Ipak vojska sva ne dosegnu 10,000 soldata. Belizar se pouzdavao u svoju sreću i vještinu, u nespremnost i neslogu Gotâ, u pripomoć rimskog žiteljstva. Prečinjao se, da pored Sicilije ide s flotom put Kartage, a smjerao na Siciliju i na Italiju. Doplovivši, uze bez muke Katanu i Sirakuzu, bogatu, a slabo utvrgjenu, gdje se sa stražom njemu predade Got Sinderik Ote i tvrdi Panormo (Palermo), smještajući strijelce na katarke svojih lagja: katarke pokazale se više od gradskih bedema, te strijelci strijeljali na niže neprijatelja. Sva je Sicilija, onda još smatrana žitnicom Italije, podvrgnuta caru. Belizar, onogodišnji konzul, ušao svečano u Sirakuzu, 31 decembra 535, u posljednji dan svog konzulata, i tu, mješte u carigradskom senatu, položi svoju čast, bacajući zlatnih novaca svjetini, uz ogromni pljesak vojske i Siciliotâ.

Bijaše se carska diplomacija postarala, da Gote osami. Justinijan odasla poslanike s pismom franačkim vladarima, sinovima Hlodovegovim, kojima izjasni razloge ratovanja protiv Gotâ: ovi carstvu silom ugrabiše Italiju i još mimo to caru nasnesoše teških uvrjeda; šalje njima na dar novca, a toga i više obećaje; poziva ih, da sudjeluju u ratu, „koji“, piše, „nama zajednički čini prava vjera, što arijanske vjere ne trpi, pa i mržnja jednih i drugih na Gote“.[1] Franački kraljevi drage volje obrekli pripomoć. Uz to hitri diplomat Petar, koga naviše upoznasmo, stao svakojako strašiti Teodahata. Ova plašivica, čuvši za izgubljenu Siciliju, skameni se: pred oči joj doletje Gelimerova sudbina. Potajno od sviju pregovarao Teodahat s Petrom u Raveni, i ugovorio, osim ustupa Sicilije, ovaku podregjenost caru: svake će mu godine šiljati zlatnu krunu od 300 libara; stavljaće mu na raspolaganje 3,000 gotskih vojnika, gdje mu ustreba; ne će imati vlasti, već carskom dozvolom, sveštenika, ili senatora, na smrt osuditi, ili ublagajniti mu dobra, niti će bez cara izvesti koga na patricijsko ili senatorsko dostojanstvo; u teatrima, u hipodromima i drugdje, narod će uzvikivati najprije caru, onda kralju Gotâ, pa i bronzani i drukčiji kip postavljaće se obojici, caru na desnoj, kralju na lijevoj strani. Potpisav ovi ugovor, Teodahat otpusti Petra. Nego, slabiću strava ispi pamet. Petar već bio na putu, kad ga pozva iznebuha natrag, te ga zapita, hoće li se caru svidjeti onaj ugovor, na što poslanik: „Ja mislim, da hoće“ — „Ali šta će biti, ako mu se pak ne svidje?“ priupita uplašeni Teodahat. „Plemeniti gospodine, onda tebi red ratovati“ — „A je li to pravedno, predragi poslaniče?“ —

[1] Procopii de Bello Goth. l. I, c. 5.

„Kako ne bi bilo pravedno, da svaki svome zanatu prione?“ — „Pa šta će to reći?“ — „Tvoja je velika želja filozofirati, dok je Justinijanu do toga, da bude odličan car rimski“.[1] S nekim šiljkom ironije tanki Bizantinac i dalje dokazivao Teodahatu, kako njemu, sljedbeniku Platonove škole, nizašto se ne doliči liti krv ljudsku, dok je caru slobodno svojoj državi povratiti, što je carsko od starine. Pod dojmom zebnje svoje i Petrovih riječi, Teodahat, a š njim zajedno i žena mu, pismeno se zakleše, da će kraljevinu gotsku ustupiti Justinijanu, uz naknadu baština s dohotkom godišnjim od najmanje 12 centenara zlata, pa neka odredi čovjeka, kome da preda Italiju, no se i Petar morao zakleti, da ovo drugo pismo ne će prokazati, prije nego što car ne bude prvu pogodbu odbio. Prevažno drugo pismo povjereno je ujedno Petru i jednome pouzdaniku kraljevu, Rimljaninu Rustiku, sveštenku. Kad prispješe u Bizant, car im zabaci prvi ugovor. Iznesoše onda drugi, što Justinijana vrlo obradova. Otpisa Teodahatu, obećavajući mu, osim zatraženog, jošte rimske časti najviše. Odmah opremi Petra natrag u Italiju, kome pridruži i dostojnika Atanazija, s nalogom, da iz kraljevskoga patrimonija odluče pogogjenu imovinu, i da o tome načine pismo i zakletvu. U isto doba imali sa Sicilije prizvati Belizara, o svemu obaviještena, neka brže prihvati od Teodahata kraljevsku palaču u Raveni i Italiju.

Cijelu ovu osnovu uništi jedna nezgoda rimska u Dalmaciji, pri početku god. 536. Krenu na Solin oveća vojska gotska, kojoj s malom četom, da je uhodi, izigje na susret iz grada Mauricije, Mundov sin. Zametnu se živ okršaj; padoše prvi i bolji od Gota, a pade i Mauricije sa svom rimskom četom. Na pusti glas sinove smrti, Mundo, bolom razgoropagjen, vrcem, onako bez reda, nasrnu na neprijatelja. Boj je očajan, Rimljani već odnose pobjedu, no Mundo sijeci i goni svukud kao mahnit, dok se ne sruši ranjen na mrtvo. Sa smrti magistra, Rimljani, neuregjeni i bez vogje, razigjoše se, i obje vojske napustiše bojno polje. Goti mogli u Solin, ali, uz pretrpljeni teški gubitak, ne pouzdavali se radi nenaklonosti rimskih žitelja u gradu, kome i veći dio bedema bijaše razvaljen, pa se povukoše u grace naokolo. Car posla odmah u Ilirik Konstancijana, „komita svete konjušnice“, neka, pribravši vojsku, povede je opet na Solin. U to još jedna vojska Gotâ, pod zapovijegju Gripe, prispje u Dalmaciju i ugje u Solin, dok Konstancijan svoje vojnike flotom prevožaše iz Epidamna u Epidauro (Cavtat), odakle na Lisu (Vis). Na tu vijest Gripa izigje

[1] L. I, c. 6.

iz nepouzdanoga grada i utabori se u ravnici megju Solinom i Skradinom; no ne dočeka Konstancijana, koji do Solina iskrca vojsku, zapremi klanac u predgragju (Klis) i brže bolje popravi bedeme. Gripa krenu Gote natrag k Raveni već u sedmi dan, nakon što se Rimljani Solina dohvatiše. Ovi onda zapremili svu Dalmaciju i Liburniju.

Kad Teodahat sazna za pogibiju Mundovu, laka mu duša pregje iz jedne u drugu skrajnost, zatreptje iz straha u neobuzdanu obijest. Trenutna sreća učini, te mišljaše, da je spasen; u vjetar i ugovori sa carem i zakletve. Stao, šta više, perzitlirati careve poslanike, i nekim zakukuljenim razlaganjem prijetiti im se smrću. Za narodnim svojim kraljem pristajahu tada Goti, većinom. Car bijaše i njima poslao pismo, da ih on lijepo želi „primiti u gragjanstvo (πολιτεία) svoje“. Veljaše im: „Dolazeći k nama, ne ćete se umanjiti, nego naprotiv bićete ugledniji. U tugju ili skroz nepoznatu domovinu mi ne pozivamo Gote, već k nama hoćemo davne prijatelje, ma da se i dogodilo, da su bili za neko vrijeme odlučeni od nas“.[1] Pismo ovo gotski prvaci prokazaše kralju, koji dade poslanike izručitelje pritvoriti. Dalji govor sad pripadao maču. Belizar, koji je bio oko uskrsa god. 536 radi velikog nereda i vojničke bune pošao sa Sicilije u Afriku i odatle se vratio, dobi nalog, da ode na Gote u Italiju. Ostaviv posadu u Sirakuzi i u Palermu, preveze vojsku iz Mesine u Reggio. Čim on stopom stade na suhu zemlju italsku, ljudi iz neutvrgjenih mjesta počeli prilaziti k njemu, iz mržnje protiv Gotâ. Šta više, Ebrimut, po ženi Teodenanti zet Teodahatov, postavljen s gotskim taborom, da čuva Mesinsko tijesno, tabor napusti s djecom i ponekim vjernicima oko sebe, i kleknu pred Belizarom, predavši se carstvu.[2] Kad dogje u Bizant, car, osim ostaloga, načini ga patricijem. Preko Brucija i Lukanije, hodila rimska vojska, praćena pored obale od flote, k Napulju, gradu znamenitu i vrlo utvrgjenu, s jakom posadom gotskom. Vojska stade u tabor do bedema; flota pristade u luku. U Napulju govorilo se dosta i grčki, a svijet bijaše sklon Bizantiji, ali se i bojao Gotâ. Dugo pregovaranje s Belizarom o predaji razbiše Pastor i Asklepiodot, govornici u gradu vrlo uvaženi i Gotima prijatelji, dočim Židovi jamčili, da žiteljima ne će ništa nestajati. Više puta Belizar pokuša nasrtaj na gradske bedeme, no uzalud, i sa gubitkom mnogih svojih vojnika: strmine smetale pri-

[1] L. I, c. 7.
[2] Jordanis (c. 60), gdje mu je ime: Evermor.

stup i sa kopna i sa mora. Vojskovogja bio u zapari, a već i na tome, da opsjedanje napusti, kad li neki Izaurjanin, ušav od radoznalosti u presječeni suhi vodovod, otkri po njemu podzemni put u grad. Dvadesetog dana opsade, kad se unoćalo, u jamu se uvali sa svjetiljkama 600 odabranih vojnika, koji s nategom, a i sa nešto bojazni, prodriješe, srećom neopaženi, do usred grada. Iz prorova se izvukoše, isjekoše čuvare dviju sjevernih kula, dadoše znak trubama, te na toj strani, vojska sa polja, već spremna, stala ljestvama uzlaziti na bedem. Rasklopljena su i vrata, pa, dok se razdani, čitava vojska provali u grad. Učinjen je pokolj; po kućama plijeni se, robe se djeca i žene; osobito Huni ubijaju i po samim crkvama. Belizar, svud idući i vičući, da ono nije neprijatelj, već carski podanik, što se siječe, klanju učini kraj, a Napuljcima povrati žene i djecu. Poštedi i same Gote, njih na broj preko 800, i pazio ih ne manje od svojih vojnika. Nesrećnoga savjetnika Asklepiodota puk rastrže na komade; Pastoru udari kaplja, kad ugleda, da je grad uzet, i u taj mah izdahnu.

Glas o padu Napulja potrese Gote, koji bijahu oko Rima i u blizini. U Rimu tada prebivao i Teodahat. Njemu Goti, u Napulju opsjedani, krišom poručili za brzu pomoć, a on ne radio ništa, već o svome udesu upitivao vračare. Uhvati ga zebnja po novo, gdje ču, da se u Dalmaciji kolo sreće okrenu i da se Belizar sprema nanj sa Sicilije. Navali na senat rimski, da ga s carem svakako smiri; ne izvedu li to, zaprijeti senatorima, da će na njih, na žene im i djecu, pasti smrtna osuda. Senatska je molba uručena rimskome episkopu Agapetu I (535—6), koji i onako crkvenim poslom igjaše k caru; no Agapet se ne vrati, jer do brza umrije u Bizantu. Gotska vojska, na straži blizu Rima, bila na čudu sa donekud sumnjivog, a nejunačkog kralja, koji se ne miče, pa se živa pomami, kad joj dopade vijest o izgubljenom Napulju. Stajala u taboru, na ravni, ne daleko od Teracine. Sabrani i uspaljeni Goti, mjesto sinje kukavice, izaberu sebi drugoga vogju, u bojevima proslavljena Vitiga. Dignuće ga na štit. Njega kralj bio odredio vojsci za zapovjednika. Iz Rima, glavom bez obzira, Teodahat bježi k stolnoj Raveni, ali se naklopi za njim u još bržu potjeru, danju i noću, Got Optaris, koga gonila lična osveta. Hotio se vjeriti s djevojkom baštinicom, a lijepom, dok Teodahat, podmićen novcem, namijeni je drugome. Optaris, imajući i nalog od Vitiga, da mu zbačenog kralja privede živa ili mrtva, sustiže ga u bijegu, „rinu ga nauznako i zakla ga kao

žrtvu".[1] Ubio ga u decembru 536, petnaest milja rimskih daleko od Ravene.

Kralj Vitig. Glas o ubistvu Teodahata stiže novome vladaru u Rimu. Dao pritvoriti Teodahatova sina, Teodegisela. Vitig (Vitika) bio iz neglasite kuće, no otskoči vještinom u bojevima s Gepidima radi Sirmija, pa je poslije kao „armiger"[2] pribran i samoj družini Teodahatovoj, kome onako prekrši vjeru. Š njim nasta Belizaru neprijatelj opasan sa razbora i upornosti. Predloži u Rimu pred zborom Gotâ, da treba uzmaknuti do Ravene, iskupiti sve gotske vojnike i odatle svom snagom udariti na Belizarovu vojsku. Prije odlaska dozva u pamet papi Silveriju (536—8), senatu i puku rimskom blagodati Teoderikove vlade, uze od njih najjaču zakletvu vjere i ostavi za stražu grada 4,000 izbranih Gota. Odputova, sobom vodeći mnoge senatore kao taoce, i u putu preko Toskane sebi prisvoji natrpano bogastvo Teodahatovo. Došavši u Ravenu, razvjenča se od vlastite žene i vjenča odmah preko njezine volje mlagjanu Matasuintu, Amalasuintinu ćer, kako bi sebi kraljestvo pritvrdio, svojačeći Teoderika i Amale. Pak na Teoderika, čija djela on da kani nasljedovati, poziva se i u pismu na savkoliki gotski narod, koje mu sastavi vazda preuslužno pero Kasiodorovo.[3] Istim pismom oglašava Gotima, da je on odabran za kralja, po adetu otaca, na otvorenom polju, uz zveket oružja i zvuk truba.

Vitig se priprema preko zime 536—7. Lično se poznavao s Justinijanom, pa mu šalje poslanike za mir. Piše: „Ako se iziskuje osveta na kralju Teodahatu, ja pažnju zaslužujem; lebdi li pred očima čast neprežaljene kraljice Amalasuinte, red je misliti na njenu ćer, koja da se prestolu privede, hoćaše biti živa briga vas sviju".[4] Osim što caru, u istom smislu piše i carigradskome oficijskom magistru, kâno ministru posala spoljašnjih, kome primijeti i to, da „valja uz zakopana grješnika zakopati i mržnju", pak dobaci, da nastavljeni rat „potresti će slobodu rimsku".[5] Nego, od careve prijaznosti nije vele očekivao Vitig. Glavno njemu bješe imati pod rukom što više oružanih ljudi, i za to steći mir od Franaka, a i prijateljstvo njihovo. Pravo mislio, da ne može izdržati rat na dvije strane. Već Teodahat, dok Belizar dogje na Siciliju, bio Francima, ne bi li ih od-

[1] Procopii De Bello Goth. l. I, c. 11.
[2] Jordanis, c. 60.
[3] Var. X, 31.
[4] Var. X, 32.
[5] Var. X, 33.

vrnuo od bizantskog saveza, obećao masno: ostrogotsku oblast u južnoj Galiji i gotovih dvadeset centenara zlata. Čete Burgundâ, Alamanâ, Suebâ, poslušne Francima, već stale dodijavati Gotima u padskoj ravnici. Onu ponudu, s pristankom Gotâ, Vitig sad ponovi franačkim kraljevima, Hlodovegovim sinovima Hildebertu i Hlotaru, i unuku Teudebertu. Odoše k njima Vitigovi odaslanici. Uprkos pregjašnjemu ugovoru s Bizantijom, kraljevi se slakomiše na donesene žute solide, te ih podijeliše megju se, kao što podijeliše i Provencu, god. 537. Ništa za to, što Franci bijahu Gotima „od starine neprijatelji",[1] a niti za to, što se hvalisahu katoličkom nabožnošću protiv arijanâ. Obećaše oni tajno Vitigu i samu oružanu pripomoć. Ako ne baš glavom Franci, biti će pomoćnici narodi njima potčinjeni, naosob Alamani. Vitig pozva onda iz Galije, gdje mu više ne trebali, k sebi mnoge Gote, boju vješte i hrabre. A i odasvud sabirao i opremao vojnike, davajući im oružje i konje.

Ovako Germani u Zapadu, Goti i Nijemci, pristadoše u jedno kolo, i izjalovi se nastojanje Justinijanove diplomacije. Ipak ovaj ne ostupi od rata. Iz osvojenog Napulja Belizar će svoje oružje vrnuti na glavni Rim, koji će se i predati bez boja. Pri onom ratovanju, Rimljani, bojeći se nesreće, koja stiže Napuljce, željeli mirovati, to osobitim nagovorom episkopa im Silverija, pa primiše Belizarovu vojsku, dok puštali u isto doba, da gotska posada izilazi iz grada. Izigjoše 4,000 Gota, smetenih u ogromnome gradu, kao na glavnji mravi, i ne znajuci ispred Belizara šta da započnu. Ovaj ulazaše na jedna vrata, a oni ispadoše na druga, hvatajući put k Raveni. Njihov vogja, Leuderis, postariji čovjek i u njima vrlo uvažen, postidje se svoje nedaće, te osta u Rimu, odakle ga Belizar posla caru s ključima gradskim. Bio dan deveti decembra 536, kad je Rim, nakon 60 godina germanske vladavine, povraćen carstvu. Sjajno sunce slave granu Justinijanu, preko nade obnovitelju zapadne Romanije; ali bilo opet preteško čuvati trajno taj Rim nepolomljenom gotskom narodu na očima. Kad Belizar stao odmah utvrgjivati gradu zapuštene zidove cara Aurelijana i pred gradom dao kopati jamu duboku, Rimljani se nagjoše na čudu. Ležao Rim u ravni, izložen udaru odasvud; mučan mu saobraćaj putem mora, te i opskrba; bedemi razvedeni na golemo i nasrtačima pristupni. Ozlovoljene gragjane Belizar prinudi unijeti iz polja sve njima potrebno, dočim žito, dovezeno sa Sicilije, spremi u hambare. Uz to Kalabri i Apuli, nemajući Gotâ u svojim krajinama, sebe predadoše

---

[1] Procopii De Bello Goth. l. I, c. 13.

od drage volje. Iz primorskog Samnija dogje sa svojom četom Got Pitza, da se i on pokori. Po gotovo sva donja Italija, do Rima, podvrže se Belizaru, koji počeo osvajati i tvrde gradove po Toskani. Gragjani primali rado rimske vojnike.

Neka sreća pratila bizantsku vojsku i na drugome ratištu, u Dalmaciji, gdje je zapovijedao Konstancijan. Pravcem na Solin Vitig bio tamo opremio znatnu silu Gotâ, pod vogjama Asinarijem i Uligisalom; opremio i flotu, da se grad stisne i morem i suhim. Na putu u Dalmaciju, Asinarije pridruži sebi još druge varvare, Suebe, na stanu do Siska, poviše Istrije i Liburnije. Gote s Uligisalom, prispjele brže i odvojene, Rimljani potukoše kod Skradina, odakle Uligisal uzmače u Burno (zapadno od Knina), čekajući druga Asinarija. Pred golemom združenom vojskom dviju gotskih vogja Konstancijan pribra u Solin sve vojnike iz onamošnjih gradaca, iskopa jamu oko grada i svaku brižljivo uredi. Opsjeda se Solin sa kopna i sa mora; no Rimljani nenadnim napadajem vrnuše u bijeg neprijateljsku flotu, kojoj mnoge lagje potonuše sa momčagju, a i mnoge prazne zapadoše u rimske ruke. Uprkos tome Goti jače upirali u opsjedanje.

Opsada Rima. Nego, riješenje ležalo u drugoj opsadi, u onoj grada Rima, koja otpoče prvih dana marta 537 i potraja cijelu godinu. Opsada je, velikim nerazmjerom suprotnih sila i čudnim nizom zgoda, jedna od najčuvenijih, što ih upamti vojna historija. Vojskovogja Belizar sinu tada, kao što nikad, u svemu sjaju umnih svojih darova; junak Belizar pozna se na muci, kao nigdje prije.[1] Veći dio i onako malene mu vojske oteše nužne posade po južnoj Italiji i na Siciliji. Najviše, samih 5,000 carskih vojnika čekalo u Rimu strašni nasrtaj Gota, 150,000 njih, što konjanika, što pješaka, od kojih većina bijaše oklopljena, i oni i konji. Bio Vitig, preko zime, natuknusmo, iskupio oko sebe svu oružanu Gotadiju iz svakoga kraja, čak iz Galije; tek u Dalmaciji borila se još jedna gotska vojska izvan Italije. Na glasove Belizarova ulaska u Rim i napredovanja po Toskani, izigje Vitig, pun srdžbe, iz Ravene; gomilama svojih Gota diže se na Rim, „kano goropadni lav".[2] Bijaše gotovo ludo i misliti, da će se onakovoj sili moći oduprijeti Belizar, u gradu slabo utvrgjenu i na golemo razvijenu. Pričalo se, da kralj gotski srete sveštenika u putu iz Rima. Ljuto ga upita: „Je li još Belizar u gradu?" kao da se boji, e ne bi mu utekao.

[1] Mislimo, da je za upoznanje cijela cjelcata Belizara vrijedno pripovijedati opsadu nešto na šire, nego li to drugi čine, pa i sam Manso u historiji ostrogotske kraljevine.

[2] Jord. c. 60.

„Belizar ne bježi nikad, već ostaje, gdje je!“ bio bi pop odgovorio.[1] Ali pred navalom svega gotskog naroda Belizar čas dvoumio, šta da otpočne. Riješi se zadržati neprijatelja, dok bi od cara stigla pojačanja, pa kanio smjelo se utaboriti blizu jednog mosta, 14 stadija (niti 3 kilom.) podalje od grada, gdje će prelaženje on ometati i otezati Gotima. U malo da tu ne zaglavi. Prestrašeni čuvari napustili kulu do mosta ispred silnog mnoštva Gota, koji već prešli vodu. Ništa ne znajući za to, Belizar sa hiljadom svojih konjanika tražio taboru podesno mjesto, došao do mosta i zapao megju Gote. Jahao vranca s bijelom prednjom glavom. Takome konju ime varvarsko bješe „balan“, pa balan! balan! zaori megju Gotima, koji poznavahu Belizarova ubojnoga konja. Kroz onu viku očajnički je nasrtaj i odbrana; Belizar siječe kad ovoga, kad onoga; iz kreševa iznese ga za čudo bez rane junaštvo njegovo i družine mu dorifora i hipaspista, njemu dušom predanih, koji pružahu pred njim štitove i oturivahu napadače. Mnogo ih pade, ali pogibe i do 1,000 Gota. Dotrkuju u to nove čete gotskih konjanika; Rimljani uzmiču na jednu glavicu i iz nova boj biju; bježe zatim k rimskim bedemima, uz gotsku pomamnu potjeru. Bio suton, a gradska vrata zaprta. Ne davali gragjani, da se otvore, pored svega zapomaganja i prijećenja bjegaca, jer se bojali provale Gotâ, tim više, što se prosu glas, da vojskovogja osta mrtav u junačkome boju. Belizar i njegovi, prešav jamu ispred grada, stiskivali se k bedemu jedan do drugoga, dok neprestano prilazeći Goti spremali se, da jamu pregaze. Spase Belizara zadnje očajno pregnuće: vikne svojima, da udare preko jame. U tmini i zbrci pomislili Goti, da je to svježa vojska iz grada, vrnuli se u bijeg, te je Belizar onda, pošto se žurno vrati k bedemu, propušten u grad sa četom utrugjenom do zadnjeg umora, gotovo do izdisaja. Svrši se ovako u mrkloj noći boj, započet jutrom. Vrata ona krajnje viteške muke potad su prozvana „Belizarova“.[2]

Ovo bijaše tek pristup glasit još glasitijoj opsadi. Grad pun buke i pometnje, a već u istoj noći na vrata Salarska bahnu Vakis, gotski vogja, poslan od Vitiga. Na sav glas prekori Rimljane s nevjere i izdajstva, učinjena na Gotima i na rogjenoj italskoj grudi; ludo žele, da izmijene silu Gotâ sa silom Grkâ, koji nisu nizašto sposobni, da ih brane, i „od kojih otprije nikoga oni ne vidješe doći u Italiju, osim tragedâ, mimâ i gusarâ“.[3] Na ove riječi niko ni mukaet, te

[1] Proc. De Bello Goth. l. I, c. 16.
[2] L. I, c. 17 i 18.
[3] Ib.

se Vakis vrati Vitigu. No opet Rimljani premišljali, pa sumnjali veoma o snazi bizantskoj pored gotske. Kad Belizar, sokoleći ih, kaza im, da čisto zna, e će pobijediti, izazva smijeh. Ta jedva jedvice bio se on u taj mah od Gotâ spasio! I Goti tvrdo držahu, da će najlakše moći uzeti grad s malenom posadom i okrugom golemim, uz četrnaestora velika vrata i još poneka manja. Sa šest svojih tabora pritisnuše petora od glavnih vrata s lijeve strane Tibera, a sa sedmim, u polju Neronovu, Rimu spriječiše saobraćaj s morem i na drugoj strani rijeke. Odovuda gledahu Goti još na dvoja vrata, od kojih jedna zvala su se nekad Aurelijeva, tada Petrova, „po imenu Petra, prvaka Hristovih apostola, jer tu blizu počiva“, opaža Prokopije.[1] Čudimo se čitajući, da na tom kraju neki dio zidine bijaše raspuknut, a ne popravi se, jer se u Rimu cijenilo, da apostol tuda čuva stražu; po istom mišljenju, ni Goti nikad ne pokušaše onuda prodrijeti. Sa velikih svojih sedam tabora neprijatelj opasa ovako grad, stiskujući mu neku polovinu bedemâ. Presječe mu i sve vodovode, četrnaest njih na broj. Ove zazida Belizar, da zapriječi podzemnu provalu po njima: utvrdi kamenjem iznutra mnogo vrata; postara se, prema prilikama, za pitku vodu i za mlinice. Ali sva skrb i budna pažnja njegova ne umiri Rimljane. Puk gleda, gdje mu se vanka u polju sve hara i tamani; u oskudici je, bez mnogo hrane, a i bez navadne kupelji; red mu je stražariti na bedemima; ide i žamor, da su svi napori uzalud protiv grdne sile Gotâ. Žale se ljudi, što ni krivi, ni dužni, upadoše u opsadu i u pogibelj toliku. I senatorska gospoda potajno mrmoše isto. Saznavši po prebjezima za takovo raspoloženje stanovnikâ, da nezadovoljstvo podjari, Vitig opremi Belizaru odaslanike. Rekoše ovome, u prisustvu senatorâ i sviju vogja, da junaštvo i luda smjelost nisu jedno, a okriviše ga, da utaman hoće da produži bijedu Rimljanima, koje Teoderik odhrani u lijepome žitku i u slobodi. Ponudiše njemu i njegovim vojnicima častan izlazak iz grada sa svim svojim. Oštromu govoru još oštriji ispade odgovor Belizarov: „Ja vama kažem, da će doći vrijeme, kad, hoteći kriti glave vaše pod dračje, ne će vam ni to biti možno. Rim uzevši, mi ništa tugje ne držimo, ali vi, silom otprije prodrijevši unj, a vaš nije bio nizašto, skoro ispustiste ga preko volje prvašnjim posjednicima. Nada li se ko od vas, da će bez boja u Rim, vara se. Dok je živ, vaistinu ne napusti ga Belizar!“[2] Ćutali rimski otmenici,

[1] L. I, c. 19.
[2] L. I, c. 20.

zapanjeni. Ćutali i na žestoki prekor Gotâ radi izdajstva. Jedini Fidelije, tu nedavno od Belizara postavljen za pretorijskog prefekta, usmjeli se izgrditi Gote.

Pri kuburi i strahu rimskih stanovnika, stezala briga i Belizara. Zrak mutan, olujan. Goti znali, po dugom boravku u Romaniji, opsjedati gradove. U osamnaesti dan opsade Vitig pregnu iz sve sile, da Rim otme nasrtajem. Ranim jutrom primaknute su bedemima sve obične sprave: drveni tornji, zidinama jednaki u visini i vučeni od volova; zidoderi, odasvud pokriveni kožama; u to i drvlja i svačega drugoga natrpavalo se i bacalo u jamu oko grada, da se strojevima dade pristup. Na vrata i ova i ona krenule gomile Gotâ, strijeljajući. Po zagroženim stranama bedemâ Belizar nasuprot ponamještao artileriju onog doba: baliste, od kojih metak s debelom strijelom bio dvaput jači od običnog metka iz luka; onagre za hitanje krupnoga kamenja; iznad vrata drvene teške „vukove" (lupi) sa mnogim šiljcima; vukovi turahu se dolje na neprijatelja, pa koji šiljak koga zahvati, taj je s mjesta usmrćen. Gragjani, zablehnuti, zurili u prizor boja, koji eto otpočinje. Belizar prvu odape strijelu; pogodi nekoga Gota četovogju, koji se sruši, ranjen u vrat; odape i drugu, te obori i drugog neprijatelja. Stratega pozdravi urnebesni usklik puka rimskog, zbog dobre slutnje. Uputi Belizar svoje, da strijeljaju na volove ispod toranja; svi su volovi do brza ustrijeljeni i tornjevi zastadoše. Vitig upravljao Gotima, pri nasrtajima na zidine i na razna vrata. Kod vrata „Aurelia", na zapadnoj strani Rima, veličanstvena grobnica Hadrijanova od mramora sa Para, sada Castel Sant' Angelo, stajaše već odavna spojena, kao tvrgja, s tamošnjom zidinom grada, viša od nje. Sa spremom ljestava i strjeljiva, a obranjeni velikim štitovima, Goti i onuda navališe, pa rimski vojnici, na nevolji, spopadoše prelijepe kamene kipove, čovječje i konjske, na glasovitom onom spomeniku, otkinuše bogove i heroje i strovališe ih na napadače, koji su suzbijeni. Najžešći se boj rasplamtje na strani istočnoj kod vrata „Praenestina". Mjesto to bilo najslabije, na punoj ravni tla. Pritiskivao tu glavom Vitig, a steče se tu najposlije sam cvijet rimske vojske s Belizarom. Ovaj se skrio i ućutao, pa iznebuha rastvori vrata, provali, smete i odagna neprijatelja. Dugu bježan gotsku i lom rasvijetli oganj zapaljenih napuštenih strojeva. I vrata „Salaria", k sjeveru, jednako su rastvorena, te siječen neprijatelj, dok i ovdje plamahu strojevi. Huka, buka svuda; urnebes rimskih gragjana na bedemima hrabrio rimske vojnike u potjeri. Tek u pomaknuti suton prekinu se boj toga dana. Grdan bijaše gubitak Gotâ;

pade ih do 30,000, a još više ih osta ranjeno. Bijesno nasrtali, pa se lomili užasno, a malne i svaka strijela rimska, izbačena sa bedemâ, pogagjala u njihove guste redove; uz to dvije rimske provale kroz vrata pokosiše ih smetene. Koliko od svojih izgubi Belizar, ne kaže nam se; no jamačno malo njih, srazmjerno. U noći, Rimljani svlačili odore sa mrtvih tjelesa i pjevali pean, uznoseći vojskovogju, dok se iz gotskih tabora čulo narodno naricanje za mrtvima. Belizar pisa caru pismo, u kome kazivao, da sa 5,000 vojske odbi od Rima grada 150,000 Gota. Čudno zaista![1]

Pobjeda bijaše presjajna, ali njom još ništa riješeno. Uporno Goti trajali u opsjedanju, a Belizar, sa rukoveti vojnikâ, nalazio se svejednako u krajnjoj pogibelji. U pomenutom pismu vojskovogja izloži caru svu težinu svog položaja, ne dogje li brza pomoć iz Bizantije. „Pobjedu", veljaše, „što prelazi običnu mjeru stvarî, nije pripisati junaštvu ljudi, već višemu Biću"; no, bez pripomoći, posljedica će biti gubitak Italije i vojske, onda upropašćenje stanovnikâ u Rimu; što se njega tiče, on doista svoj život duguje carstvu, i za to njega živa ne će niko iz Italije izagnati; završuje slobodnim i očajnim vapajem: „Gledaj, koju će ti hvalu donijeti ovakovi konac Belizarov!"[2] Riječi se ove duboko dojmiše Justinijana, koji se požuri skupljati vojnikâ i lagjâ. Nego Italija bila daleko, te će sve, s nategom prikupljeno, kasniti, a i tada pripomoćnoj jednoj četi bilo prezimiti u Etoliji i Akarnaniji. Ipak se Belizar i Rimljani ohrabriše, kad ih car obavijesti o svojoj dobroj volji. Tištala Belizara i druga briga: oskudica živeža u gradu. Sutradan iza odrinuća Gotâ zapovjedi, da Rim isprazne ženske, djeca i služinčad, što ih se svih golemo mnoštvo uputi lagjama iz luke, a i pješice obnoć, u južnu Italiju i na Siciliju; nije smetao neprijatelj, koji ne mogaše da opkoli cio Rim. Vojnicima obaljen je za polak obrok jela, a ta ustegnuta polovica davana u novcu. Radnike, što sada ne imahu zarade, Belizar pridruži sol-

[1] Što Belizar s premalenom svojom vojskom sruši Gote, ima sad pisaca u Njemačkoj, te mrzovoljasto pričaju ovo opsjedanje. Ili ga skraćuju, ili Prokopijevu kazivanju cijenu obaljuju, veleći, da on udara u panegirik. Ali je poznato, da Prokopije, izuzevši mu *Arc. Historiu*, istinski pripovijeda, pak i sam bio glavom u Rimu za opsade. Corav je posao, ili, da se blaže izrazimo, ne sklapa se, primiti njegovo svjedočanstvo, gdje se n. pr. uznosi Got Totila, a odbiti ga, gdje se uznosi Bizantinac Belizar. Pregaostvo ovoga u Rimu dašto je čudno, ali je čudna, primjera radi, i Bonapartova vojna od 1796—7, koja ostaje historijska.

[2] De Bello Goth. l. I, c. 24.

datima, i noćnu stražu naizmjence povjeri i njima. Ključe nekih gradskih vrata dvaput na mjesec prekivao; svake noći postavljao druge vogje čuvarima na bedemu, a da se ne bi kogod neopažen zidinama prikučio, vanka do njih držao i pseta. Ovako i u sitnome bdio vojskovogja, da ga ne zadesi nenadnja ili izdaja. A maknu s mjesta papu Silverija, koga naslijedi Vigilije (537—555). Zakle se Silverije, rekosmo, na vjernost Gotima, pa bio sumnjiv, da radi o tome, kako bi njima izručio grad. S istog uzroka protjerani su i poneki senatori, megju kojima i Maksim, unuk istoimenome caru, ubojici Valentinijana III. Sve napeto; na svačju dušu pade ili strah ili nepokoj. Pak se i gatalo u veliko. Bilo naći i takovih, te kanili se utjecati drevnome bogu Janu. Još uvijek stajaše bog od pet lakata visine, u malenoj svojoj četvornoj edikuli od bronze, sa dvoja vrata. Od kako Rimljani budu hristjani, ta se vrata držahu zatvorena i za vrijeme rata. Kušajući, da ih sad rastvore, nekoji praznovjernici tek ih rasklimaše, a ostadoše nepronagjeni.

Nakon teške nedaće ispred Rima obuze Vitiga gotski bijes. Posla oficire iz svoje družine u Ravenu, da smaknu senatore taoce. Samo neki izmakoše, megju njima i dva brata novoga pape Vigilija; ostali svi su pogubljeni. Treći dan iza napada na Rim, Goti uzeli Porto, rimsku luku na desnom brijegu Tibera, čime dovoz hrane i džebane u grad oteža. Malo zatim prispje srećno u Rim četa iz Etolije i Akarnanije, to 1,600 konjanika, ponajviše Huna, Slovena i Anta, „što su naseljeni preko Istra, ne daleko od obale mu“.[1] Sad Belizar ne davao mira opsjedačima Gotima; čarkao neprestano. Da neprijatelja iz njegovih tabora izvuče, šiljao nanj po 200 ili 300 svojih ljudi na konju; suprot ovih stavljao Vitig po kakvih 500 Gota, no najčešće lošom srećom i gubitkom, jer hunski konjici bijahu strijelci izvrsni, dok gotski se borahu samim kopljem i mačem, a uza njih strijelci im pješaci lako padahu, pogogjeni iz daleka. Do šezdesetidevet puta ovako se pokresaše vojnici rimski i gotski, za čitavog vremena opsade. Nego jednog dana cijela vojska rimska izgubi bitku. Zbog prvih uspjeha uspijevčili se rimski gragjani, pa od vojskovogje zatražili, da ih s vojskom izvede na otvoreno polje. Za to ne bijaše Belizar, videći golemu, apsurdnu razliku izmegju obostrane sile, no najposlije popusti pred začestanim ukorom i svojih vojnika i Rimljana. Dobrovoljci iz rimskog puka uzeli oružje, to ponajviše radnici. Sve se sabra

[1] L. I, c. 27. Dakle Slaveni nisu još naseljeni amo od Dunava, na balkanskom poluostrvu.

i izagje na dvoja vrata amo, i na jedna tamo od Tibera. I Vitig dao svima Gotima prihvatiti oružje. Kako bi ih još većma podstakao, reče im, da i njih i žene im i djecu čeka ropstvo, budu li, kao i Vandali, nadbijeni, a nadbijeni u sto zlih časa „od neprijatelja na malome broju, pa od Grkâ, ili sličnih", dok Goti „hvale se, da ih nadvisuju i junaštvom i mnoštvom i svačim drugim".[1] Iz jutra otpoče boj, pred gotskim taborima. Padali varvari od strijela, ali ne uzmicali, već podilazili drugi, a da se ništa, radi množine im velike, i ne osjeti. Vodila se ovako borba do podne, s većim gubitkom Gotâ. No tamo od Tibera na polju Neronovu, na bojištu manje važnom, gdje ne bijaše Belizara, pade odluka. Iz prva, neprijatelji gledali se i dugo stajali nepomični, dok Rimljani od jednom navališe i vrnuše u bijeg Gote, koji, ne mogući se zakloniti u tabor, uzmakoše na obližnje glavice. Uz rimske vojnike tu se borili i mnogi ne vojnici, većinom pogotovo goloruki svijet, lagjari i služinčad, pa stali plijeniti neprijateljski tabor, odnoseći srebrninu i drugo koješta. Na pomućene plijenitelje i smetene vojnike raspaljeni Goti sigjoše sa glavica ubojnom vikom, prognaše za tren i sasjekoše. Pokoleba se uz to konjica u glavnoj rimskoj vojsci, onda i pješadija, te svi nagoše bježati k bedemima natrag. Vanrednim junaštvom dvije vogje pješačke, Prinkipije iz Pizide, Belizarov dorifor, i Tarmut iz Izaurije, zaustaviše sa svojim odjelima veći dio gotske vojske i spasoše razbijene konjanike i pješake rimske, plativši životom sjajno djelo. U gradu galama. Uplašeni gragjani zatvarahu vrata, i Goti, u prvi mah, već se nadahu istisnuti sa bedemâ rijetke branioce, no do skora, gledajući iste bedeme pune pučana i vojnika, progjoše se nasrtaja, istresavši svakojakih psovaka na njih.

Otad se Belizar ograniči na samo ratovanje četničko, poglavito sa konjima. Kroz to majstorski zabavljao opsjedače, dočim bi se carski novac za vojnike i nešto hrane u grad unosilo. No već u junu nastupi glad, a s gladom, na ljetnoj pripeci, i boleštine. Minu žetva, od koje nekoličak kradimice iz polja u grad ugje. Kad je ono potrošeno, gladinja pritiskuje. Još dotjecalo kruha vojnicima, ali siromasi morali se hraniti i divljim biljkama, ispod bedemâ trganim. Gragjani saletjeli vojskovogju: „Dok nas nije još bijeda sasma srušila, daj da mi za same sebe održimo borbu, kako bismo ili neprijatelja nadbili, ili se nevoljâ oprostili".[2] Ražalošćeni Belizar odvraćao ih od

[1] L. I, c. 29.
[2] L. II, c. 3.

lude namisli i tješio ih nadom na brzu pomoć i hranu. Doznavši za pomoćne odjele, što stigoše u Napulj, posla tamo svog tajnika, historika Prokopija, neka ih k Rimu uputi, a uz to natovari žita u što više lagja, koje će u Ostiju, na lijevom ušću Tibera, još slobodnu luku napram izgubljenom Portu. S istim zadatkom izigje malo zatim iz Rima i provrtna Antonina, žena Belizarova. Upotrebi ovaj svu svoju majstoriju, da napadima rastrese Gote i pažnju im drugud svrati, pa će se kroz to, ovim ili onim putem, uturati u grad i žita i vina, a vojsci pritjecati još kakvih 5,000 svježih vojnika, većinom izaurskih, koje pješaka, koje konjanika. Krvavim sukobima prorijegjeni Goti počinjali biti na čudu. Napade i njih bolest, valjda taborska pošalina, onda i glad, te već očajavali o uspjehu opsjedanja, tim više, što se raznosile vijesti, povećane glasinama, da Belizaru prispijeva jaka pripomoć i suhim i morem. Bijaše doba oko početka decembra. Eto Belizaru dva izaslanika od opsjedačâ s trećim Rimljaninom, uvaženim kod Gotâ. Žaleći se na neopravdani nasrtaj iz Bizantije, predložiše mir i ponudiše ustup Sicilije. „A mi nudimo Gotima čitavu Britaniju, mnogo veću od Sicilije i negda podložnu Rimljanima. Koji započnu dobročinstvom ili milošću kakovom, dostojno je, da se njima vrati milo za drago!“ žarećim će sarkazmom Belizar.[1] Ponudiše onda i Kampaniju s Napuljem, pa i godišnji danak caru. Kratio sve Belizar i tek pristao na tromjesečno primirje, eda bi se stvar pred samog cara iznijela. Izručeni su taoci, jedan Rimljanin i jedan Got.

Do brzo naruši se primirje. Vitig pozva k sebi gotsku posadu iz Porta, jer joj hrane nestajaše, a ispražnjenu luku, važnu radi punog saobraćaja morem, pa i dva još napuštena primorska mjesta, zapremi odmah Belizar. Cijenili Goti, da je tim prekršeno primirje, i s prijetnjom odaslanici njihovi dogjoše na žaobu u Rim, no im se Belizar podsmjehnu. Opsjedači se opet makoše. Po mrkloj noći provukli se do usred grada jednim od vodovoda, ali ga nagjoše zazidana. Drugom, u ručano doba, navalili s ljestvama i vatrom na jedna vrata; suzbijeni su namah krvavih glava. Trećom, podmitili novcem dva Rimljanina, neka mješinom vina uspavaju obnoć stražare na gradskom predjelu do Tibera, gdje ne bijaše visok bedem, dok će u to stajati oni spremni s lagjama za nasrtaj; jedan od dvojice prokazao stvar vojskovogji; drugi, izmučen, predao i sami prašak snotvorni, što primi od Vitiga, da ga vojnicima uspe u čaše; odrezanih ušiju i nosa

[1] L. II, c. 6.

otjeran je neprijatelju u tabor. Iza Rima Mediolanum (Milan) bijaše najveći grad Italije, prostranošću, pučanstvom i bogastvom; episkop u njemu, Datije, s pratnjom uglednih gragjana, dogje k Belizaru s ponudom, da će se grad sa svom onom krajinom riješiti Gotâ i predati caru, samo ako se onamo odašalje mala pomoć vojnikâ, što vojskovogja i obeća. Nego se primicala kraju opsada Rima. Kod vojnika, tuskoro prispjelih iz Bizantije, bio jedan vogja, koliko vješt, toliko i poduzetan, Jovan, sinovac Vitalijanu, nama poznatom suparniku cara Anastazija. Sa 2,000 konjanika zimovao u Picenu, a sad stiže mu nalog od Belizara, da udari onuda. Protrčali konjanici Picen, sijekući malobrojne Gote, megju njima i tamošnjeg zapovjednika Uliteja, Vitigova strica, a odvodeći zarobljene gotske žene i djecu. Zagna se Jovan smjelo, po svojoj volji, do Arimina (Rimini), dan hoda od Ravene. Gotska posada tu, bojeći se gragjana, uzmače k Raveni, te Jovan, slavodobitan, uljeze u Rimini. Na pusti glas, da je ova tvrgjava pala, i da su rimski vojnici već na domaku stojnoj Raveni, Goti ispred Rima, i onako oskudicom pritisnuti, zapališe svoje tabore i digoše opsadu, marta mjeseca 538 god. Pri odlaženju, skresa ih opet Belizar. Kad većinom pregjoše milvijski most, rimska vojska ispade na one, koji se još nalažahu amo od mosta i prisili ih na krvavi boj. Pogibe dosta Rimljana, no mnogo više Gota, jer se stiskivali na mostu, u tišmi megju sobom ranjavali i rušili se dolje u Tiber.

Hod Belizarov na Ravenu. Preslavno se bio doslije borio Belizar, ali junački očajno borili se i Goti, koji možda izgubiše čitavu polovinu svoje oružane sile. Upornost na obje strane ukazala se jednaka; broju Gotâ i tvrdoglavosti Vitigovoj mogla da odoli tek vanredna vještina Belizarova. Sad Vitigu zvijezda naglo zalazila. Od Justinijana nikakva odgovora; sa dalmatinskog ratišta nikakve vesele vijesti. Uz to, mrzeći nanj Matasuinta zbog nasilnoga braka, potajnim porukama pregovarala udaju sa Jovanom i predaju Ravene. Ali se još ne davao Vitig, niti njegovi Goti, i pored svih pretrpljenih poloma kudikamo mnoštvom jači od rimskih vojnika. Do zauzeća gotske oružane, stojne Ravene, biti će i dalje po Italiji bijede ljudske neiskazane i krvi, potokom prolivene.

Okanivši se napadnoga rata na veliko, Vitig udesi najživlju odbranu, i posadama utvrdi mjesta, za to prikladna, u Toskani i Picenu. Ode potom s glavnom vojskom na Rimini, pa i Belizar za njim, o polovini juna mjeseca. Stiže uz to u Picen pojačanje iz Bizantije, 5,000 vojnika sa još 2,000 Herula. Vodio ih Narse, onda „comes rei pri-

vatae", drugi ministar careve financije. Ovome vanrednome eunuhu iz Perzarmenije, čovjeku pameti preoštre i žive radinosti, usud usudi, da docnije gotski teški rat dovrši, ali bio tada Belizaru na smetnju. Dvije se rimske vojske združiše blizu grada Firma (Ferma). Megju Fermom i Riminom, u Auksimu (Osimo blizu Jakina), stajaše utvrgjeno prejako gotsko odjeljenje, što mogaše Rimljane iza legja napadnuti, te Belizar, prije no što će na sjever k Riminu, Vitigu u susretaj, ostavi pred Osimom do 1,000 vojnika. Rimska glavna vojska ispred gotske glavne bijaše još tako tanka, da u putu k Riminu, gdje se hrabreno branio opsjednuti Jovan, držala se brdâ. Na dan hoda od grada sprema se bitka, kad li Gote snagje čudo: u noći gledaju na strani mora, do grada, gdje plamaju, po Belizarevoj naredbi, vatre u velikome broju, a s jutra eto na vidiku i grčka flota, gdje se suče lagja do lagje; preplašili se i udarili u divlji bijeg, sklonivši se iz napuštenog tabora u Ravenu. Kad se Belizar sastade s oslobogjenim Jovanom, pa njega i njegove ugleda blijede i u strašnoj rgji, reče mu, s nekim prekorom neumjesne mu smjelosti i neposluha, da spas duguje Ildigeru, zapovjedniku flote. „Ne Ildigeru, već Narsu, prefektu careva erara!" uzvrati Jovan.[1] Puče tada razdor megju Narsom i Belizarom. Uz onoga bijahu Jovan i vogje, skoro došle š njim. Burgijali ovi, da se ministru, učesniku carevih tajana, ne pristoji slušati drugoga; da Narsa žele za zapovjednika vojnici većinom, do 10,000 njih, sa vogjama vrsnim; da nije časno, da se kaže, e sam Belizar podvrže Italiju. Narsu, koji i po godinama bijaše dosta stariji od mladoga vojskovogje, takvo govorenje golicalo uši, pa stao Belizarove nakane sujetiti, sad ovako, sad onako. Rascjepa u vojsci bojao se Belizar, te iznese carevo pismo vogjama, da Narse nije u Italiju opremljen, kako bi vojsci zapovjedio, već da Belizar ostaje jedini vojskovogja: „njemu da sljedujete, red je svima vama, našoj državi nauhar".[2] Zadnji ovi stav Justinijanova pisma Narse tumačio na svoju neprirodnim, sofističnim načinom. Veljaše, da nije dužan pokoravati se Belizaru, kad je god državna korist po srijedi. Nesporazumljenje megju dvojicom dotlen došlo, da bi se Narse sa svojima utaborio nabaška.

Milan razoren. Neslogu osjeti Milan, na svoj užas. Čusmo za odaslanike iz toga grada i ponudu, učinjenu Belizaru. Bio ovaj poslao, na lagjama do Genue, a odatle suhim, u pomoć gragjanima,

---

[1] L. II, c. 18.
[2] Ib.

1,000 vojnika s vogjom Mundilom, koji, potukavši brojnije Gote, izišle iz tvrgjave Ticina (Pavie), ugje u Milan i zavlada svom prostranom onom krajinom. Nego i Vitig brže opremi onamo ojaču gotsku silu, pod svojim nećakom Urajom. Gotima priteče niz Alpe još 10,000 Burgunda, te svi skupa počeli opsjedati Milan. Ne bilo vremena, da se veliki grad dovoljnom hranom snabdije, a u samom gradu se desilo jedva 300 redovnih Mundilinih soldata; gragjani na izmjenu čuvali stražu bedemâ. Na glas opasnoga opsjedanja, Belizar predloži, da se jedan dio vojske uputi namah k Milanu, drugi neka čuva Osimo, dok će treći raditi protiv Ravene, kako Bog dade i sreća junačka. Ne svidje se taka osnova Narsu, koji reče, da će ma i sam na Ravenu, glavni cilj rata, osvojivši Emiliju. I osvojena je ova pod njegovim upravljanjem, dok Belizar sa svoje strane ote čvrste tvrgjave Urbino i Urbsvetus (Orvieto). Predavali se njemu Goti pod uvjet, da ostanu neozlegjeni i budu u carevoj vojsci s istim pravima, kao i rimski soldati. Belizar uz to ne smetnuo s uma Milan. Odredio gradu u pomoć dvije vogje, valjda sa dvije ondašnje tanke legije, od 1,000 momaka svaka. Oklijevale vogje s prelazom Pada, dan hoda od Milana, ispred goleme nadmoći burgundske i gotske; oklijevale i pored poruke Mundiline, krišom im dostavljene, da grad izdiše. Gragjani već jegjahu pse i miševe. Od dviju vogja piše se Belizaru za još drugu pomoć. Zapovjedi Belizar vogjama Jovanu i Justinu, da onamo otrče, budući oni neprijatelju najbliži; ti Narsovci ne će bez Narsove zapovijedi; piše Belizar Narsu, od koga stiže i zapovijed; napokon kreću se, ali kasno i nečasno. Milan već pade, negdje proljećem 538. Opsjedači obrekoše braniocu Mundili i vojnicima život, predadu li grad. Viteški Mundila pozva preda se vojnike i predloži im bijesnu provalu iznenada na neprijatelja; ako ne uspiju, ne će poginuti bez zamjene života. „Po Belizarovu čestom nauku“, reče im, „grijeh je vama ne biti plemeniti i presmioni. Svima, što dogjoše na svijet, jedna je sudba: umrijeti u svoje vrijeme“.[1] Vojnici ga ne poslušaše, no predadoše sebe i grad, i iznesoše zdravu glavu. Ali jaoh ti ga gradu do Boga, s gotskom divljom osvetom i burgundskom nemilinom. Sasjekoše sve muškarce, do 300,000 njih, veli se; niti same crkve ne spasoše sveštenike i gospodu iz senatorskih kuća, čija se krv proli i na oltarima;[2] sve je žensko zarobljeno i od Gotâ Burgundima darovano za pruženu pomoć; rimskog pretorijskog pre-

---

[1] L. II, c. 22.

[2] Marii Avent. Chron. a. 538.

fekta, Reparata, rasjekoše u komade, i komade pobacaše psima. Milan, taj moćni branik u ravnici Pada suprot Germanâ, Goti poravniše sa zemljom i pritisnuše okolne krajeve. Na strašni glas pada i takoga klanja obuze jad Belizara. Ne htje preda se one dvije nesrećne vogje, kad se s vojskom vratiše. Pisa caru sve, što je i kako je. Justinijan odmah odazva Narsa, no ne kazni nikoga. One 2,000 nestašnih Herula ne htjedoše bez Narsa više ratovati na Gote i vratiše se u Bizant.

Bjesomučni rat proždirao ljude. S takvim ratom pojavi se i nevolja od glada, osobito po srednjoj Italiji. Precrnoj bijedi i svoj žalosti bi svjedok Prokopije, koji mnogo koješta grozno o njoj pripovijeda.[1] Na oranicama ni ralo, ni čovječja ruka; zbog općega straha seljaci ne zabrazdili duboko, pa ljetina preslabo ponijela. U Toskani hranili se žirom; u Picenu poskapa do 50,000 težaka. Osušilo bi se tijelo i pozelenjelo: kostima bi prionula koža, i najposlije pocrnjela; ležali ljudi zablehnuti, ili bijesno valjali očima. Bacali se neki na divlju travu, da je iščupaju, pa nad njom puštali dušu nemoćni. Amo tamo nepokopanih tjelesa, a da ih grabljive tice ne kljuju, jer lišena svakoga mesa. Gdjekoje natjera glad čak i na to, da se megju sobom žderu. Pričalo se, da u nekom polju do Osima dvije žene preostaše jedine u selu; lovile čeljad, što onuda prolažaše i noćaše; ovako da pojedoše sedamnaest osoba, dok osamnaesti gost zlu se dosjeti i smače obadvije.

Franci u Italiji. I u gornjoj Italiji, na prostranoj i inače rodnoj ravni rijeke Pada, prepuni se čaša ljudskoga stradanja provalom Franaka, u slijedećoj godini 539.[2] Već od početka gotskoga rata bio kralj u franačkoj Austraziji Teudebert, koji god. 534 naslijedi oca Teuderika. Pročuo se Teudebert kao malo ko od Merovingâ, iza Hlodovega. Gregor, kome nije običaj da fizična svojstva ističe, kaže ga veoma jaka i krepka tijela,[3] pa mu hvali i darežljivost i dobrotu.[4] Svakako, odvajao se od oca Teuderika, nemila i samim Francima sa podmukle i krvoločne ćudi. Pače, radi očeve omraženosti u malo da ne izgubi i kraljestvo. Junačkog mladog sina u svakom boju trebao Teuderik, a sin se nalazio u buntovnoj Arverniji, kad on ležaše na umoru. Hildebert i Hlotar, Teudebertovi stričevi, mameći austrazijske

[1] L. II, c. 20.
[2] Po nekim hronikama bilježi se godina 538, no je 539 priličnija, po kazivanju Prokopijevu.
[3] L. III, c. 1.
[4] c. 25.

vjernike, hotjeli mu ugrabiti baštinu, no on pohita tamo, i, ne zatekavši oca živa, hitro sebi pridobi darovima one iste antrustione. Čvrsta mu ruka onda ukroti i Alamane i Toringe i Arvernjane, uzbunjene. Ratniku Teudebertu, sad se nadala lijepa zgoda vojevanja u Italiji, gdje čuo da već onemogoše dugom borbom i Goti i Bizantinci. U pregjašnjoj godini Burgundi, pokorni Francima, bijahu došli u pomoć Gotima i natovarili se plijena; sad sa Alpa silaze Franci, ne gledajući, ko je prijatelj, ko li neprijatelj. Mi već kazasmo, da Merovinzi obvezaše se, kao saveznici, i Justinijanu i Vitigu, ali i jedno i drugo obećanje odnese voda. Ovom prigodom za Franke veli Prokopije: „Ovaj je narod nevjera izmegju sviju".[1] Do 100,000 Njemčadije sabra se oko Teudeberta, „glavara tolikih plemena". Franačkome dolasku Goti u prve vrlo se obradovaše, misleći, da su pomoćnici i da njima donose novu sreću; no se crna oblačina baš nad Gotima najprije prolomi. Most rimski od starine, na rijeci Padu, do Pavije, čuvali gotski stražari, pa pustili, da ga franačka vojska pregje, kad li eto Franci, prispjevši na drugi brijeg, hvataju Gotima djecu i ženske, i bacaju ih sunovrat u rijeku. Bile to „novine boja", božanskoj vodi poklonjene, jer „ovi varvari", primjećuje Prokopije, „postavši hristjani, čuvaju još velik dio stare vjere, i prinose ljudske žrtve, a i drugo neznabožačko rade zbog vračanja".[2] Zgroženi Goti umakoše u tvrdu Paviju. I na sve Gote Franci vitlali sjekirom i ubijali ih, te oni bjegali k Raveni. Nasta bježanija put Toskane takogje rimskih vojnika, koji se onuda do rijeke Pada nalažahu; Franci i na njih nasrnuše, pa ih pobiše. U oba osvojena tabora, gotski i rimski, divlji nasrtači nagjoše hrane, no radi mnoštva brzo je strošiše. Pili uz to nezdravu vodu Pada, i srdobolja ih uhvati, od koje Teuderiku pomrije treći dio vojske. Stali onda žamoriti na kralja, što skapavaju u već opuhanoj zemlji. Teudebert pohita kući.

Belizar ulazi u Ravenu. Franačka provala nagje Belizara pri ovoj ratnoj osnovi: zauzeti Osimo i Faesulae (Fiesole), da mu budu, u svom hodu na Ravenu, legja posve obezbijegjena. Osimo, tada glavni grad Picena, na kakva tri dana daleko od Ravene, smatran bijaše kao „ključ k ovoj i svoj kraljevini" Gotâ [3] Sam vojskovogja, sa 11,000 vojske, opsagjivao tu namještene ponajhrabrije Gote, kaneći ih glagju prisiliti na predaju. Na gladinji ondašnjoj po Italiji

[1] De Bello Goth. l. II, c. 25.
[2] Ib.
[3] L. II, c. 24.

Gotima u opće pribralo se žita, dok Bizantinci, vladajući morem, sa Sicilije i iz Kalabrije svojima dovažali potrebito preko Jakina. Glad morio i Gote, posagjene u pretvrdoj Fiesoli, braniku Toskane, opsjedanom od drugih rimskih vojnika. Kad se usov franački strovali u padsku ravnicu, Belizar se bojao za Fiesole, a časom i za cijelu svoju vojsku, izmučenu i neravnu grdnim gomilama novih napadača. Upravi pismo Teudebertu, žaleći se, što se Franci barem ne drže neutralnosti, i oružje podigoše „na velikoga cara, koji bi mogao da ljutu nepravdu uzvrati".[1] Nakon franačkoga odlaska, Osimo pade, jer Vitig zbog oskudice živeža nije mogao da izagje iz Ravene i u Picenu prehrani vojsku.[2] Goti iz Osima uvrstaše se u carsku vojsku, uz pogodbu da sebi zadrže polovicu svog blaga. Oni iz Fiesole se predadoše još prije, takogje srvani glagju. I Gotima u Raveni, da od gladi bude mučno, sprječavao sad Belizar prevoz hrane preko donjega Pada, odredivši na to straženje naročite vojnike, što mu dogjoše iz Dalmacije, već podvrgnute. Iz Osima mače on onda vojsku na Ravenu, po prilici u jeseni god. 539.

Nastupi pregovaranje. Već otprije, kad ono napustiše opsadu Rima, Vitig i gotski prvaci vijećali o raznim savezima i ogledali se za pomoćnicima u nevolji. Franke iskusili labave u obećanjima, pa ponudili golemi novac Vakisu, kralju Langobardâ, za zajedničku vojnu; no se Vakis ispriča, da je saveznik caru. Bistrom dosjetkom i pogogjenom diplomatskom zamišlju, tad se obratiše kralju kraljeva, Kosroju. Tek u miru s velikom Perzijom moglo je rimsko carstvo da navali na Vandale, a sad na Gote. Bilo je Gotima raditi na tome, da carstvu sapnu desno krilo u Aziji. Već iz bizantske historije znamo, da je Kosroje odavna zlobio Justinijanu zbog zamoljenog i zakraćenog posinjenja po caru Justinu. Osvojenje Afrike oneveseli kralja i Perzijance. Žalili uglavljeni mir sa Bizantijom. Ipak, Kosroje svoje ljude odasla u Carigrad na diplomatsko čestitanje i na traženje, kao šalom, jednoga dijela od plijena afričkog, jer da i on, držeći mir, pripomože onoj pobjedi. A Justinijan zbilja nadari ga novcem.

[1] L. II, c. 25.

[2] Pri toj opsadi Osima, Prokopije (l. II, c. 26) nagje za vrijedno, da zabilježi vanrednu jačinu jednog golemog Slovena u rimskoj vojsci. Za gustom čestom pritaja se Sloven, a kad vigjeni neki Got izagje iz tvrgjave po travu (opsagjenici već je jegjahu), onaj ga ščepa objeručke i živa ga privede Belizaru. Taj Got prokaza jednog špiona izmegju rimskih soldata, koga Goti kupiše blagom. Pripusti ga Belizar drugim soldatima. Njega spališe na očigled neprijatelja.

Kad potom začu Kosroje, da Belizar i Italiju osvaja, gledao samo na to, da pristojnim načinom mir razriješi. Svagjali se, radi pasištâ za ovce, poznati nam, iz god. 531, arapski šeici, Alamundar (Almundhir) i Areta (Alhirat).[1] Ovaj potonji bijaše federat i štićenik imperije; zvao se „Flavius"; resio ga patricijat rimski i naslov jednoga „rex" (grčki obično φύλαρχος). Krivio Kosroje Justinijana, što pokuša, ovakim odlikovanjem i velikim novcem, k sebi privući i štićenika njegova, Alamundara, a uz to da draži Bijele Hune na provalu u Perziju. Stigoše u ovo doba u Ktezifon i dva Vitigova odaslanika. Bijahu to dva popa rimska iz Ligurije, koje masnom nagradom podmiti kralj gotski, pošto nije se pouzdavao poslati svoje Gote, da ne budu prepoznati. U Traciji ona dvojica uzeše tumača za sirski i grčki jezik; jedan od njih lažno se odavao i za episkopa. Izišavši pred Kosroja, prikazaše mu dugim govorom, kako se u gotskom ratu radi više o stvari perzijskoj, nego o onoj Vitiga, kralja Gotâ i Italiotâ; Justinijan, „budući po ćudi novotar i gramzilac za tugjim dobrom, i ne mogući ostajati pri već utvrgjenom, zaželio se vasione zemlje, i pregnuo, da svaku pojedinu državu pripoji"; ako Gote nadvlada, povešće i njih i druge podjarmljene narode na Perziju, ne sjećajući se više ni hinjenog prijateljstva, ni zakletava.[2]

To govorenje potpali Kosroja, no mazdejca dužila religija da čuva zaprisegnuti mir s Romanijom, pa se još htjelo i zapletaja u Armeniji, kako bi se na rat riješio. U rimskoj Armeniji namjesnik Akakije bez milosrgja globljavao ljude, udarajući na njih namete prije nečuvene. Pogubiše ga Armenci. Da buntovnike podvrgne, car odasla tamo svog pašanca, vojnog magistra Situ. Ovaj bio namjeran, da ih na lijepe umiri i obećavao olakšanje daća, što se dvoru ne svidje, te se on onda upusti u vojevanje, i u neznatnom okršaju slučajem poginu. Šteta po Bizantiju! Mladome ratniku, koji je imao za ženu Komito, sestru Teodorinu, Prokopije splete vijenac hvale izuzetne: „Ovako nizašto iz ljudi iščeznu Sita, čovjek tijelom vrlo prikladan i prevješt boju, a vojskovogja vrstan, manji od nikoga izmegju svojih savremenika".[3] Buza, došav na mjesto Site, iskvari sav posao: dao smaknuti Jovana, koljenom Arsacida. Po padu Partije, kraljevski Arsacidi bijahu se sklonili u Armeniju, narasli tu na čitavo pleme i svrstali se megju armenske prvake. Svi ovi pogjoše Kosroju na poklonstvo i na žaobu protiv oporezovanja rimskog i cara Justinijana:

[1] Na str. 150—1.
[2] Procopii De Bello Pers. l. II, c. 2.
[3] L. II, c. 3.

Armencima ovaj da nametnu nov danak, Tzanima ropstvo, Lazima romejskog poglavicu, Bosforitima stratege, Etiopima i Homeritima savez, Libiji i Italiji svoje suverenstvo; tome čovjeku zemlja svakolika ne dostaje, te i po vazduhu okolo gleda, pretražujući zaturene krajeve čak preko oceana. Završiše: „O kralju, pa što još oklijevaš? Na stranu obzir prema miru preopasnom, da na posljetku, nakon svijn drugih, Justinijan i tebe ne proždre".[1] Naglasiše i to, da od dvojice najboljih vogja u neprijatelja, eto je Sita pogubljen, dok Belizara, koji se već gradi gospodarom u Italiji i za cara ne haje, ne će lje Justinijan više vidjeti. Kosroje učini vijeće sa svojom aristokracijom. Palo mnijenja različitih, za mir i proti miru; najzad odlučen je rat na proljeće, koje ide. Riješi se ovo u jeseni godine 539.

Saznavši Justinijan, što se u Perziji iza brda valja, hotio što prije svršiti rat u Italiji i na moćnije Perzijance Belizara opremiti. Vitigove poslanike, sve dotle bez odgovora zadržane u Carigradu, otpusti kući, obrekavši im, da će odrediti ljude u Ravenu, koji da sklope mir s Gotima, povoljan i jednima i drugima. Još prije carevih poslanika dogjoše Vitigu poslanici od kraljeva Merovinga. Obećavali golemo, ako Goti s Francima podijele Italiju. Predočujući Vitigu neizmjerni broj Njemčadije, hvastali se: „Mi cijenimo, da vojska ne manja od pedeset miriada (500,000) već je na tome, da prelazi Alpe, a ponosimo se, veleći, da će ona s prvim udarom cijelu rimsku vojsku sjekirama utući".[2] Pridodavali, da će jednako s narodom franačkim, kivnim na njih, zlo proći Goti, budu li se ovi s Rimljanima udružili, s tom pasminom bez vjere prema svima varvarima. Plašili ovako Franci Gote, a i dirali u germansku im žicu osjetljivu. Belizar, doznavši za franačko opasno poslanstvo, brže odasla na ustuk u Ravenu povjerenike svoje. Istakoše ovi Gotima, da već dugo iskustvo uči njih, kako „ljudsko junaštvo ne običava podleći mnoštvu", a, što se vjere tiče, da znaju svi varvari, Torinzi, Burgundi, pa i sami Goti, kako je Franci drže. „Drago bi nam bilo", natuknuše Belizarovi odaslanici, „upitati Franke, koga će oni boga vama prikazati za jemca vjere. Kakvim ga načinom oni časte, pošto su se njim zakleli, to je valjda vama znano".[3] Bila ovo napomena franačkoga neznaboštva i ljudskih žrtava pri prelasku padske vode. Vitig vijećao zatim dugo s prvacima Gotâ, pa se riješiše ugovarati radije s carem. Odoše

[1] Ib.
[2] De Bello Goth. l. II, c. 28.
[3] Ib.

franački poslanici. Prispješe carevi, dva senatora, na razmaku god. 539—40.

Našli Gote i Vitiga gotovo očajane. Sve se većma osjećala glad u Raveni. U javnim ambarima nalazila se još sila žita, kad eto Belizar novcem navrati gragjanina jednog, da ih krišom potpali. Zaplama žito. Rekoše neki: zloba je! opet neki: ne, već je munja s neba! Jedna i druga sumnja morila dušu Vitigu i Gotima. Bog ih napusti! Kazalo se kašnje, no malo pouzdano, da je za oni palež znala i Matasuinta, Vitigova žena. Zao glas dopade i sa Alpa Kotijskih, pri franačkoj megji: onamo naseljeni Goti pokoriše se caru; odvraćao ih zalud Uraja, kraljev nećak, kome samome pri tom poslu otanča četa od 4,000 vojnika. Kad na to carevi poslanici ugjoše u Ravenu i predložiše dokončanje rata pod uslov, da zemlja s onu stranu rijeke Pada ostane Gotima i Vitigu, koji će zadržati i polovicu kraljevskoga blaga, radosno Goti odmah pristadoše na taki mir. Nego, ovo smuti Belizara. Nadao se skorome završetku svega; volja ga voditi Vitiga sužnja u Carigrad. Njemu u tabor dva poslanika senatora donose iz Ravene uglavljeni ugovor, a on ne će da ga potvrdi svojim potpisom. Ne će ni onda, kad neke vogje rimske počele govoriti nanj, da on ne želi ratu kraja za to, što nešto kuje protiv cara. U onoj zbrci i neizvjesnosti Goti stali sumnjati o vjeri rimskoj, i kazali, čudno dosta, da bez potpisa i zakletve Belizarove oni mira ne prihvaćaju. Tako Belizar, radeći uskos carevoj odluci i vlasti dvaju poslanika, razvrže nagodbu. Glad megjutim obarao Gote, koji jedva snošahu vladanje Vitiga, kralja crne kobi i ude sreće. Divili se Belizaru. Savjetovali se megju sobom prvaci gotski najpametniji, pa smislili i nakanili se, da Belizara „proglase carem u Zapadu".[1] Cijenili, da i sam on to željkuje; glasovi o tome kolali već megju Rimljanima. Poručiše njemu tajno, moleći ga, da uzme carstvo. Belizar zazirao od uzurpacije, od tiranskog imena, a i u drugu ruku, vjernik u družini Justinijanovoj, bio se ovome najstrašnijim zakletvama otprije obvezao, da za njega živa ne će nikada novotariti; ali opet upotrebi gotsku ponudu za dokončanje rata. Svrha dobra, no srestvo nevaljalo. Učini se, kao da rado prima riječi varvarâ. Kroz to dozva vogje i dva carska poslanika, da ih pita, ne bi li divno bilo, da zarobi sve Gote i Vitiga i da cijelu Italiju steče Rimljanima; odgovoriše, da bi to doista divno bilo, te, ako je možno, da se izvede što prije. Vitig, i on obznanjen o namjeri Gotâ, iz prva se skanjivao,

[1] L. II, c. 29: βασιλέα τῆς ἑσπερίας.

no brzo na sve pristade, pa i sam tjerao Belizara, da carstvo prihvati. Da se nakon pregovaranja stvar i dovrši, gotski povjerenici dogjoše u tabor Belizaru, od koga u tajnosti primiše vjeru, da on nijednome Gotu ne će što na žao učiniti i da će odsele biti car (βασιλεύς) i Italiotâ i Gotâ ujedno. Zakleo se na sve drugo, što iskali povjerenici, no, što se carstva tiče, reče. da će to zapriségnuti samome Vitigu i prvacima gotskim. Krenu s onim poslanicima i sa svojom vojskom k Raveni, dok floti, nakrcanoj žita za gladnike, zapovjedi, da brže otplovi i u gradsku luku svrne. Na osvit godine 540 Belizar uljeze, bez ičijeg otpora, u stojni grad Gotâ.

Gledao Prokopije s nekim čudom, kako rimska vojska ulazi u Ravenu i sebi pokorava Gote, još uvijek brojem i snagom mnogo jače od neprijatelja. Vidio Gotkinjà, gdje ljudima pljuju u obraz, ili u njih upiru prstom, prekoravajući im kukavštinu.[1] Bijahu od njih čule, da su Belizarovi vojnici velika tijela i mnoštvom pretežniji, a kad tamo eto sama malina njih, pa niski stasom. I Ostrogot Jordanis, govoreći o predaji Vitigovoj, čudi se, kako od jednom sruši se „kraljestvo glasovito i prečvrsto, uz narod, koji je toliko dugo vladao“, i jedva nalazi uzrok u tome, što gotskoga kralja vrsnoćom natkriliše car u Bizantiji i njegov vojskovogja u Italiji.[2] Belizar stavi pod stražu Vitiga, ali opet njemu iskazivao spoljašnju čast. Naloži svima Gotima s ove strane Pada, da idu na svoje imanje u polju, što bi svakome sačuvano po ugovoru. U onaj isti mah oni rado odoše kući, tim više, što niti Belizar sam ikoga od njih liši pokretnoga blaga, niti dopusti, da ih plijene drugi. Svoje vojnike on ovako i obezbijedi. U trenutku slabosti i gladne tegobe, predadoše sebe i narod prvaci gotski: ali, sabrani u Raveni, Goti se mogli osvijestiti i napasti bizantsku vojsku, brojem slabiju. Nego u palači uze Belizar kraljevsko blago, koje će nositi caru. U vrijeme pada Ravene pade i Cezena, jedina tvrgjava, koju Goti još držahu u Emiliji. Vijest o zauzeću Ravene ponuka sve Gote i po Veneciji, da grace predadu, te zapovjednici tih mjesta, primivši vjeru, dogju k Belizaru, pri kome i ostadoše. Ne dogje cigli Ildebad, vogja u Veroni, premda i on opremi odaslanike. Njegova se djeca po slučaju zatekla u Raveni, gdje su i čuvana.

Slava u Carigradu. Negdje u god. 540, rimski slavodobitni vojskovogja ode iz Italije u Carigrad, hitno tamo pozvan od Justi-

[1] Ib.
[2] c. 60.

nijana poradi rata perzijskog, koji već bijaše buknuo. Caru neke vogje iz Italije obijediše Belizara tiranidom, no, po čistom svjedočanstvu Prokopijevu, on u to ne povjerova.[1] Ima ipak i danas pisaca, te ističu carevo podozrenje na velikoga čovjeka; dapače zbog toga bio bi ga i makao iz Italije, a u Carigradu zakratio mu triumf, jednak onome iza pobjede nad Gelimerom i Vandalima. Ali povjerovati, da Belizar u Italiji snuje i kuje sebi carstvo i istodobno naprečac pozvati njega natrag, bilo toliko, koliko u taj mah buntovnika prisiliti, da se carem i proglasi. Za perzijski rat protiv opasnoga Kosroja trebao Justinijan najboljeg svog vojnog magistra, naročito iza smrti vrsnoga Site. A i mimo to car cijenio, da je gotski rat već dokrajčen. Triumfa ne dade Belizaru, što se valjda ponio presmiono, zanemarivši carske poslanike i carski nalog o miru i ishitrivši donekle nepristojno predaju Ravene.

Nego proslavljenog vojskovogju, pobjednika nad Gotima, kao god i nad Vandalima, kada prispje u Carigrad, donoseći gotsko kraljevsko blago i sobom vodeći Vitiga, Matasuintu, gotske prvake i Ildebadovu djecu, narod pozdravi ushitom nečuvenim. Junaku, koji se iz Italije vraćao sa čudesnim, nevjerovatnim rukovetima lovora, Carigragjani se načudiše i nadiviše, po prilici kao ono u novije doba Parižani Bonapartu, nakon vojne od 1796—7. „Bizantincima bila svakidašnja milina gledati Belizara, gdje kreće preko trga, idući iz kuće ili u kuću ulazeći, pa nisu ga se mogli dosta nagledati“.[2] U velikome gradu svak o njemu govorio, kako kroz kratko vrijeme „carstvu on povrati malne polovicu zemlje i mora“; kako privede dva kralja sužnja, nasljednike najglasitijih vladara izmegju varvarâ, Genserika i Teoderika; kako caru pokloni, to bojni plijen, pusto blago kraljeva vandalskih i ostrogotskih. A i junakova lična prikaza mamila onda svačiji pogled: „bio pristala i velika tijela, a u obrazu vanredno lijep“.[3] Pasao svoje oči svijet i na njemu i na njegovoj pratnji, u kojoj su se vigjali i Vandali i Goti i Mauri. Družina oko vojskovogje već u početku odlikova se viteškim pregaoštvom tako, da za opsade Rima začugjeni gragjani govorahu, da dom jedan (Belizarov) ruši silu Teoderikovu: sad naraste do 7,000 konjika, uzdržavanih njegovim troškom; od tih „nijedan ne bješe na odbacivanje, a svaki od njih voljan prvi stajati u redu i izazivati od neprijateljâ ponaj-

[1] De Bello Goth. l. II, c. 30.
[2] L. III, c. 1.
[3] Ib.

bolje".[1] Nije se u Bizantiji donle pamtjelo stratega, koji moću svog bogastva i silom svojih hipaspista i dorifora daleko odvoji, kao što Be lizar. Prije njega vojni magistri, Aspar za Leona I, Ilus za Zenona, smatrani su tugji nametnici, a ne biše ravni ni umom, ni junaštvom. Pak srca osvajala i dobrota toga vanrednog Ilira ili Tračanina: sa svakim susretljiv, blag, kao da je kakav prost čovjek bez slave: vojnicima podatljiv, kao niko drugi, osobito ranjenima i prodičenima. Nauzvrat vojnici ga ljubili ljubavlju neslomljivom: blagosiljali ga težaci, što nije davao, da im se, pri ratovanju, čini nasilje, ili da im se od obijesti žetva potre i sa drveća voće potrga: kupovalo se od seljakâ po cijenu, udarenu od njih. Ove činjenice mi iznosimo po javnoj historiji Prokopijevoj, koji ne poriče ih ni u svojoj zlobnoj tajnoj historiji, premda mu je u ovoj očita težnja, da unizi i Belizara. Tolikome mužu ne pristajaše žena Antonina, kao ni Jozefina Bonapartu: a on toj ženi opet bio vjeran. Vandalke i Gotkinje zasužnjene, piše Prokopije, a „krasotom takve, kakove niko od ljudi ne ugleda", on nikad ne pripusti k sebi. Nikad niko ne vidje Belizara pijana. Svome vojskovogji divio se i car, bez sumnje. Ne odredi mu triumfa, rekosmo: ali, kad pregradi trijem svoje palače u Carigradu, u tom trijemu naslikana je ipak u mozaiku slava Belizarova: pred Justinijana, Teodoru i senatore vojskovogja nosi plijen i vodi sužnje. Senatorima napose car pokaza sve Teoderikovo blago, i ako ga puku u prestolnici pred oči ne iznese, kako ono učini sa Genserikovim. A dočeka vrlo prijazno Vitiga i Matasuintu. Pošto se Vitig ostavi vjere arijanske, ne samo da mu podijeli lijepo imanje u Aziji, već ga načini senatorom i patricijem rimskim.

Blistava je za Bizantiju godina 540, puna trinaesta Justinijanova vladanja, sedma afričkih i italskih pobjeda Belizarovih. Sija na najvećoj visini careva zvijezda i vojskovogjina sreća.

III. Zgode pri obnovljenom gotskom ratu.

Zli biljezi u veličini Justinijanovoj. Na daleko razglasi se car, koji ispod germanskog pritiska istrže Afriku, Italiju, Dalmaciju i zapadni Ilirik. Kapitol slavni pročišćen je od varvarâ: u Kartazi Scipionâ stoluje ponovo rimski prefekt pretorijski. Dotle izvršena djela silno se dojmiše pisaca onoga vijeka. Mirnim naglaskom svog posmatranja historijskog piše Prokopije: „U vrijeme naše eto car Justinijan, primajući republiku vrlo raslabljenu, učini je veličinom veću

[1] Ib.

i mnogo sjajniju, izrenuvši iz nje varvare, što je odavna pritišnjavahu".[1] U jači naglasak, svojom ocjenom, udara Agatija: „Car Italiju svu i Libiju podvrže, i, tako reći, prvi od careva u Bizantiji posta imperator i na riječi i na djelu".[2] I sam savremeni Got, Jordanis, crtajući susljedicu kraljevinâ i dobâ, kaže prepuno za Justinijana, da „je pokorio sebi gotovo sav svijet, što on dotad posjedovaše tek po uobrazilji",[3] to jest nekako virtualno po historijskom pravu rimskom. I zbilja činilo se, da je moćni car već na skoku, kako će rimskoj vlasti povratiti svukoliku razgrabljenu carevinu Honorijevu, što no riječ tada. On cilja na to, bez sumnje. U svojim ediktima, ne samo da je „Alanicus", „Vandalicus", „Africanus", već pobjedničke kitne naslove proteže na cijeli Zapad, na sve tamošnje Germane: sebe naziva „Gothicus", „Francicus", „Germanicus". Biti će i „Alamanicus". A što suzbija sjeverne varvare na liniji Dunava, ponosi se, da je „Anticus", po Antima, jakoj ondašnjoj istočnoj grani slavenskoga svijeta, koji teži k jugu skupa sa hunskim plemenima. Po jednoj bježnoj pripomeni u *Hist. Arc.*[4] rekao bih, da je Justinijan neku pažnju svraćao i na već zatomljene Britane. Zamjera mu, naime, Prokopije, što on, dok siplje novac megju sve varvare, sjeća se i ljudi, u Britanijama naseljenih, za koje se prije nije ni čulo, a saznalo im se ime tek onda, kada iz cijeloga bijelog svijeta steče se svakojaka čeljad u Bizantu.

Podiže Justinijan veličanstvenu gragjevinu rimske imperije, donekud obnovljene u njenoj cjelokupnosti. Kanio, po prigodi, i dalje tjerati svoj rad. Ali gragjevina ne dovrši se, jer joj bijahu već onda, četrdesetih godina, temelji rasklimani.

Živo odmah upada u oči slavičnost toga imperatora. Stvar je to spoljašnja, no ipak znači, da pri onoj veličini, pri onome zlatu čiste slave ima i dosta laganoga šika. Pobožni Justinijan živi, kao osoba, vrlo trijezno i priprosto, ali nadjenuto je ime njegovo gradovima, valjda do dvadeset njih, dok je nekoliko mjesta prozvano po imenu ljubljene Teodore. Davnašnja glasovita Kartaga, oteta Vandalima, zvati će se „Justinijana". Na tanjurima, na posugju dvorskom, ime Justinijanovo svugdje urezano, svugdje uslikano. Dakako da su iznesene preslavne pobjede nad Vandalima i nad Istočnim Gotima, te se i počelo skidati jaram germanski sa zapadne Romanije; istina,

[1] De Aedif. in proëm.
[2] L. V, c. 14.
[3] . . .„ut hactenus vel imaginarie tenet".
[4] c. 19.

*

da se franačka jedna velika vojska u Italiji istroši, ali uza sve to preuranjen je naziv „Francicus“ i „Germanicus“. I takva hvasta raspaliće austrazijskoga Teudeberta, koji će čitavu Njemačku uzmutiti, jareći na cara narode po njoj. Carevu taštinu donekle ispričava to, što se on nalazi u Bizantiji, na domaku istočnoga svijeta. Kosroje se razbacivao kudikamo zvučnijim nazivljem, baš pišući „bratu“ Justinijanu. Kiti taj ovako: „Starinski Kosroje, kralj kraljeva, gorostas gorostasâ, od bogova obilježen“, uz koješta još.

Od slavičnosti bijaše u Justinijana teže zlo slaba štednja državnoga novca. Što je sve veličajna i korisna, crkve, bolnice, tvrgjave, gradove, ceste, slavni car zidao, osnovao, izveo, to već istakosmo. Kod toga upravo vanrednoga rada posluži mu obilni novac, prištegjen kroz kakvih 40 godina pametne uprave Anastazijeve i Justinove, a pripomože za cijelo i sopstveno njegovo staranje za veći razvitak trgovine i industrije. Nego troškovi rasli i rasli, te išli brzo u ogromno. Mi se, na primjer, današnji dan divimo Svetoj Sofiji u Carigradu, kako i Svetomu Petru u Rimu, a malo promišljamo, koliko oba hrama stadoše krvavoga truda i muke ljudske. Za Svetu Sofiju to izričito opaža jedan Bizantinac. Veli, da za onu gragjevinu, i još druge hramove, Justinijan riješi se, savjetovanjem svoga pretorijskog prefekta, ukinuti po gradovima plaće, starinom odregjene učiteljima logike i umjetnostî, pa da gradove po taj način savlada i unizi grubosti.[1] A dok bi za svoje zidanje, za dvorsko veličje, za mito i mnoge darove varvarima, za neprestano ratovanje, car češće spraskao novac i razvrgao koješta starinsko, dotle, nagonjen potrebom, utjecao bi se povisivanju starih poreza ili izmišljanju novih. Pokraj svega vandalskoga i gotskoga plijena, rat nije mogao da se uvijek hrani ratom. Jednom nestadak novca, kazuje isti Bizantinac, skloni cara čak i na to, da raskuje srebrni kip Teodozija I, koji mu postavi sin Arkadije; teglio kip 7,400 libara. U tajnoj svojoj historiji[2] Prokopije iznosi i poneke cifre na dokaz, da je carev fiskalizam najposlije oštetio trgovinu i obrt. Kako se za Justinijana u veliko razvi industrija svile, to već na drugom mjestu kazasmo.[3] Kad je i na ovaj proizvod povišen porez, trgovci, naravno, udariše mu i cijenu veću. Nego, car zakonom zabrani, da svila bude skuplja od 8 zlatnih sol. po libru. S ovim prodavci su se našli na šteti. Trgovcima, veli

[1] Zonarae l. XIV, c. 16.
[2] c. 25.
[3] Na str. 153—4.

Prokopije, učini se apsurdno i nemoguće kupovati trg za veću cijenu, a prodavati ga za manju, te napustiše posao. Car okrenu onda u monopol: financijski ministar uze radnike, svilu proizvagjao sam i prodavao je neizmjerno skuplje, nego li otprije, po 6 sol. unču, a obojenu carskom bojom po 24, i više. Pregledati nije možno, jesu li ovo tačni brojevi u zlobnoj tajnoj historiji; no vjerujemo, da trgovci svilom mahom postradaše. Štetovala je i čeljad, koja je u mnogom gradu zaragjivala uz one trgovce, navlastito u Tiru i u Beritu, gdje je puk stjeran na prosjačku palicu, ili bježao u Perzijance. Po Prokopiju fisk obrnu u monopole mimo to još veći dio tržnih stvari, tako da trgovcima ostaše netaknuti sami dućani obične robe. Zahvati fisk i zakinu trgovinu u opće. Otprije lagje, što dolažahu u Bizant, plaćale nešto malo lukarine; sad su na oba tijesna, na Bosforu i na Helespontu, postavljeni carinarski uredi, te iziskivali carinu mnogo višu. Radi toga brodovlasnici tražili od trgovaca do trostruku brodarinu prema pregjašnjoj, a trgovci se naknagjivali škodom kupaca. Po koji brodovlasnik, ne mogući ono izdržati, bio bi čak spalio svoju lagju. Napokon taknuta je i vrjednota zlatnoga novca. Nije se, doduše, u Bizantiji, kao gdjegod u Zapadu, segnulo za prostačkim i ubitačnim patvaranjem novca, ali po fiskalnoj nekakvoj pogodbi sa mjenjačima iliti bankirima, zlatnike bankiri razmjenjivali u novac sitni, odbijajući podanicima šesti dio čiste vrijednosti.

Ovakom kubūrom fiska, koja se već osjećala za srednjih godina Justinijanove vladavine, a za godina zadnjih kanda ukoči državu, mnogo se drugo još izopačilo u javnoj upravi, usprkos uvigjavnosti, pobožnosti i skrbi careve za opće dobro. Učeni i iskreni Agatija, koji sam vidje blijede dane ostarjelog Justinijana, naglašava činovničke potonje zloupotrebe, dok caru hvali prvašnju veličinu.[1] Često nesavjesno poslovanje činovnikâ bijaše do samog sustava uprave, sa visoka slabo nadzirane u golemoj državi i neprotresane na nijednoj redovnoj skupštini, kako više puta mi to primijetismo; ali i sam car doprinosio, da se cijela uprava pogorša. Justinijan trebao novca, trebao ga iz oka iz boka; pa gledao kroz prste na neurednosti svojih poslovačâ, tek da se novac namakne. S toga strogi Evagrije, koji je gotovo savremenik, može da mu dobaci nenasitljivost blaga, i da njega kaže, pretjerano, „tako lačnim na tugje, e je za novac prodao sve podanike oblasnicima i poreznicima".[2] Priznaje mu Evagrije „ne-

[1] L. V, c. 14.
[2] L. IV, c. 30.

brojena djela pobožna i Bogu prijatna", no dodava, „kad tvorci to čine od svoga i iznose zadužbine svoje čiste". Nije nam zaboraviti još jedno, naime, da uz činovnike malo obzirne, ili podmitljive, seoski prosti puk morao je mnogo trpjeti zbog javne rabote. Po rimskom običaju, rabotalo se na cestama i na utvrgjenjima besplatno, a onakovi činovnici odregjivali radnju po svom ćefu.

Da je Justinijan na čelu uprave olako podnosio ministara s rukama prljavim, samo kad bi taki ministri bili vrlo sposobni i pronalazili mu srestva za pokriće ogromnih njegovih troškova, to mi već opazismo na ministru pravde, glasovitom Tribonijanu, a još više na Jovanu Kapadočaninu,[1] pretorijskom prefektu i carevu doglavniku po tom činu najvećem. Na početku svoje vlade, zalud car bio ponovio odredbe, što već postojahu protiv zloupotreba u državnoj službi. Justinijan, ili ono donekle zaboravio, ili je birokracija bila moćnija od njega. Buna *Nika* prisili cara, da pomenutu dvojicu svrgne, no, istom je buna slomljena, a car ih povrati na pregjašnje mjesto. Tribonijan, čovjek vesele ćudi i sa svakim na riječi meden, poživje zatim dugo u činu. Istraja do god. 541 i surovi Jovan. Njegova pamet i vanredna domišljatost, uz nikad nikakovu obzirnost, rastvarala caru novih izvora državnoga prihoda. Njega sruši tek dvorska spletka, koju ovdje kazujemo za čitaočev pogled u bizantske prilike i u psihu tadašnje čeljadi. Radi nabožna cara išao u crkvu hristjansku na molitve i na bdenja, ali „na Boga nije nikad ni mislio".[2] Naprotiv, znao bi čitati i po cijelu noć neka svoja ne sveta moljenja, obučen u svešteničku odjeću stare helenske vjere. Molio se, eda bi sebi očuvao carevu privrženost i od sebe otklonio svako zlo sa strane drugih ljudi. Općio s vračarima; vračao silno, bezbožno; oni njemu gatali i carstvo. U to, drzak do nesmotrenosti, caru obijedio Teodoru, ne pazeći na „ljubav, koju neizmjernu car imaše k njoj".[3] Puče mržnja nezajaziva izmegju uvrijegjene carice i moćnoga ministra. Od ovoga ne će da se Justinijan odijeli, a Jovan, bojeći se Teodore, sebe okruži sa mnoštvom dorifora i hipaspista, koliko nijedan prefekt prije njega. Zategnute te odnose dokrajči ženska ruka. Sa ženom Antoninom Belizar stiže u Bizant, gdje je ostavi, idući na perzijski rat. Režao Jovan na Belizara ni za što drugo, već za to, što se bijaše nad svakoga proslavio. Bila Jovanu kći jedinica Eufemija, ocu

[1] Na str. 162—3.
[2] Procopii De Bello Pers. l. I, c. 25.
[3] Ib.

omiljena, mlado djevojče besprekorno, no neiskusno. Laskama nju sebi primami pletkašica Antonina, te jednog dana pred njom požali se na cara, neharna Belizaru i na carevu upravu, što sve djevojka dokaza ocu. Tobožnje nezadovoljstvo Belizara, koji imaše naporuč vojnu silu, i Jovana, koji raspolagaše višom upravom carstva, kanda se nagjoše ujedno, pa Antonina i Jovan odrediše za zavjeru noćno ročište, na imanju Belizarovu u nekome podgragju carigradskom. Antonina obavijesti o svemu Teodoru, a ova Justinijana. Oko ponoći, do jednog plota, Jovan i Antonina glasno razgovarali o uroti, dok tu blizu pritajani Narse i Marcel, vogja palačne straže, sve ono čuše. Četa carskih stražara, došla s vogjom, makne se, da urotnika uhiti, no na buku dotrče i Jovanovi dorifori i u galami ranjen je Marcel, dočim Jovan strugne u grad, te brže u crkvu. Misli Prokopije, da od Justinijana ne bi ništa bio pretrpio, da je u onaj mah predanj izišao. Dade vremena caričinoj mržnji, pa se morao zapopiti. Nesugjeni pop službe kakve crkvene ne izvrši, da sebi ne zapriječi povratak u vlast. Zaplijeniše veljem izdajniku imanje, od kojega ipak ne mali dio prepusti mu careva blagost. Lasno živio u Ciziku, gdje se svadi s episkopom, koga ubiše neki mladići na trgu gradskom, kadno car odbi tužbu Cizičana na malo vrijednog pastira. Sumnja pade na Jovana, kao na začetnika umorstva. Iz senata doletješe istražioci, svezaše Jovana i, da iskaže, išibaše ga po golim legjima. Jasno ne izigje kriv, no mu je otet i preostali imetak. Negdašnji pretorijski prefekt, a i konzul, upisan u patricije, ukrcan je u lagju put Egipta; nosio grubu haljinu od nekoliko obola; vodioci prisiljavali ga, kud se god pristajalo, da se iskrca i moli milostinju hljeba. Proseći, stiže u Antinoopolj, gdje će u tamnici ispaštati kragje fiska, i svoje, taj dugogodišnji carski glavni ministar. Po smrti Teodorinoj vraćen je u Carigrad.

Ako se je javna uprava, kako vidimo, ukazivala u mnogome blatava, od toga imala je štetu i sama vojska, a ovo bijaše zlo najteže po državu. Mi poznajemo sumnjičavi despotizam careva rimskih, koji nisu voljeli, da se gragjani u oružju vježbaju, već svu sreću države povjeravali stajaćoj vojsci. Činovničkom korupcijom i ta je vojska ozlegjena, naročito u posljednjim Justinijanovim godinama. Pripovijeda nam Agatija,[1] da dio poreza, odregjen za vojničku opskrbu, oblasnici često pronevjerivali, ili davali prekasno. Ustezala se ovako plata, otkidao se živež vojnicima. Zgagjalo se, da zanemareni vojnici zanemarivali i oni vježbu, pa i borbu, i rastresali se kud koji. Gdje-

[1] L. V, c. 14.

koji upravni vrhovnici, ili gdjekoji namjesnici, taj otkinuti vojni novac zadržali bi sebi, kao što rade potkraljevi kineski, ili bi ga strošili na ženskinje teatralno, na kočijaše, na kukavelje, tek hrabre i bijesne pri smutnjama i u borbi oko dviju boja u hipodromima. Pa i sam car, stareći, i na sve to većoj muci radi financije, zabatali vojsku. Nije mnogo pazio, što sve većma tančaju redovi vojnički. Zaboravi pri tom i negdašnje svoje obećanje, dok mu pamet i srce obuzimala rimska veličina. Eno, opremivši zakonik, pisao bio pretorijskom prefektu, da srećni narod rimski tvrdo se naslanja na ovo dvoje, na zakone i na oružje, i da će tako ostati do vijeka. Po shemi nižega carstva, imalo biti stajaće vojske, za cjelokupnu carevinu, istočnu i zapadnu, 645,000 na broj; u zadnje, Justinijan za istočnu carevinu, povećanu Afrikom, Italijom i čitavom Ilirijom, držao pod oružjem tek 150,000 momaka, u sve. Najvolio onda, da se neprijatelji istaru megjusobno; mitio, dijelio za to darove, gdje trebaše. Nego i taki način obrane stajao dosta troška, a nije ni koristio uvijek. Kazasmo, kako Justinijan utvrdi pomno granice u Europi i u Aziji, a i mnogi grad po zemlji unutra; no iz onih utvrda i iz onih gradova posade preslabe često ne smiju neprijatelju da se isprijeće, da ga zadrže. Pri težim opsadama i sami gragjani prihvaćaju oružje. Valjano se biju, ali onako po božjoj sreći, uz malu četu redovnih vojnika. Zbog vojske nedostatne, zamutiće se strašno u Africi, obnoviće se gotski rat, poluostrvo Hema planine postati će ponovo trkalište sjevernim varvarima, perzijski će ratovi biti traljavo vogjeni.

Agatijina bilješka, da Justinijan veliko izvrši, „budući mlad i jak“, a da tamo „pod konac života, jer već bješe i ostario, učini se, kao da se okanio briga“,[1] premda u cjelini pogagja, ipak u nečemu prevršuje mjeru. Rekosmo, da je jedno neuklonivo zlo ležalo u već primljenom sustavu „svete jerarhije“, ili, što no danas riječ, nekontrolirane birokracije. S druge strane, Justinijan nije kriv bijedama prirodnim, koje u njegovo doba, u nekim godinama, izoštriše patnju žiteljâ do tuge i nevolje. Buknu strahovita kuga; učestaše potresi i u onako potresnom onom vijeku. Od god. 533, kada trešnja u novembru izbaci uplašene Carigragjane iz kuća na ulice, naročito na veliki trg Konstantinov, gdje po cijelu noć molili trizagij, pa do decembra god. 558, kad zatorni potres rasječe kubu svete Sofije i car o božiću i o teofaniji izigje, snužden, bez vijenca, podzemni trusovi na mahove straše stanovnike, osobito u stolnom gradu i u gra-

[1] Ib.

dovima bližnjim. Ore se kuće i ljudi ginu. Najveći potres u Carigradu bješe upravo strašan. Desi se oko ponoći, kad ljudi počivahu. Kuće kamene i drvene rastavljale se, da vidiš nebo i zvijezde, i opet se sastavljale. Srušeno je mnogo njih, kamenih manje čvrstih, a ponajviše u donjem predjelu grada, na obali do lagja. Poginu množina prostih ljudi; od senatorskog reda jedan. Plač i jauk; vazduh do zemlje sav zaprašen; grozu povećavaše tutanj iz zemne utrobe.[1] Osim užasa u Carigradu, sruši se dio Nikomedije, pade polovica Cizika. Grozni potres jednom u crno zavi Palestinu, Feniciju, Siriju, Mezopotamiju i do nje Arabiju. Božje strahote uvećava čovječja strast, a i tu nimalo ili malo ga ulazi Justinijan. Uspomena groznoga pokolja pri buni *Nika* ne opameti Prazine i Venete. Ne potraja dugo, a dvije stranke se opet vrpoljile u Carigradu i po drugim gradovima, uz obične smutnje, požare i krvoprolića. Provaljuju u kuće protivnikâ, odnose, ubijaju. U gradu Ciziku pominje se čisti pravi boj izmegju stranaka. U palestinskoj Cezareji, hineći strančarenje prazinovenetsko, Židovi i Samarjani napadaju hristjane. Ovo bilježe pisci sve do u potonje vrijeme Justinijanovo. I sama careva prisutnost u carigradskom hipodromu slabo pomaže; bijesne strančare zalud on stišava, zalud šalje na njih, da ih obuzdaju, svoje ekskubitore, i meće u haps ili na muke njihove kolovogje, kažnjava ih čak i smrću. Evagrije hoće, da je Justinijan u mnogome pogodovao svojoj stranci Venetâ; jedan namjesnik Cilicije, pa i jedan komit Orienta bili bi postradali, što smutljivce kazniše, ali odviše sumarno on to pominje, da bi mi jasno razabrati mogli, kako i u čemu je kriv Justinijan. A i sam Evagrije uz to kaže, da bi katkad car okrenuo i na drugu stranu, te pedipsao i gubio Venete.[2] Svakako, pri najvećoj ovakovoj uzbuni, onoj od novembra 562 god., što uzmuti sav Carigrad za dva dana, Prazini su napadači i car se ukaza nepristran. Kad začu, da je galama u hipodromu, pogje tamo i sjede na svoje sjedalo. Da bukače ukroti i odvoji, badava on posla u arenu Marina, komita ekskubitora, pa i kuropalata, svog nećaka i nasljednika Justina. U „barathra“, u konjske staje, sišli Veneti i zakvačili se sa Prazinima; ovi njih kamenovali; vikali jedni i drugi, kao mahniti: „Dede na srijedu! Venet nije nigdje! Prazin nije nigdje!“[3] Sutradan, u osvit nedjelje, Prazini provalili u društvena sijela Venetâ; bacili oganj u dom gradskoga prefekta. Glavne razmetače stiže kazna careva; tad

[1] Agathiae l. V, c. 3.
[2] L. IV, c. 31.
[3] Teoph. Chron. A. M. 6054.

bježe Prazini u crkvu sv. Eufemije, preko u Halcedonu, Veneti u crkvu Bogorodice, u Blahernama. Da Prazinima oprosti, žene i matere njihove dovikivale caru, u samom hramu Božjem, kad bi god on pošao na molitvu. Odgonili ih batinama, jer se car na oprost ne prignu sve do božića. Pri ovim smutnjama neki izlazili iz carevine, uskočivši u tugjinu.

Nemiri u Africi. Malo prije uprijesmo u nedostatke stajaće vojske bizantijske kod inače ratobornog Justinijana. Ta vojska, kad je dobro vogjena, razbija, na naše udivljenje, puste gomile varvarâ, no, kako je malena, a gdjegod, sa svoje raznolike sastavine, i nepouzdana, jedva može da caru očuva nove njegove tekovine, skoro podvrgnute zemlje. To se pokaza u Africi, koja se, odmah nakon Belizarovih pobjeda, svakolika uzmiješa i za dlaku da se ne otcijepi od Bizantije. Pripojena je carevini istom god. 540, u vrijeme, o kome sad govorimo.

Kad su ono slomljeni Vandali, Justinijan uredi Afriku po rimsku. Namjesti u Kartazi pretorijskog prefekta i afričku diecezu podijeli u sedam ovećih provincija, sa namjesnicima po nazivu konzularnim u četiri, a s prostim presidima u tri. Po diecezi razmještene su i posade s dukama. Veliku će zemlju car, po svom običaju, obnavljati, gajiti i krasiti, podižući zdanjâ, utvrgjujući znatnije stare gradove, zigjući još novih gradova. Radostan je on, kao niko drugi. Klikuje u jednom svom zakonu, da svemogući Bog izvede čudo u onom vijeku nevigjeno, što Afrika za tinji čas steče slobodu, nakon devedesetipet godina eto oproštena Vandalâ, dušmana koliko tjelesa, toliko i duša. Nego, carevo veselje na brzo zamijeni briga i žalost. Raspali se golemi ustanak Maurâ po Bizaceni i po Numidiji, 50,000 njih u prvom mahu. Mauri, veli Prokopije,[1] koji se megju njima našao, nit se boje Boga, niti im je od ljudi ikakav zazor ili sramota: kršiće zakletvu, napuštaće taoce, pa ma bili djeca ili braća njihovih knezova. Bijahu mnogobošci i poligami. Tima ponajviše oskudnim konjičkim pustaijama služile u vojnom taboru ženske i načinjale im opkop i kolibe, timarile konje, hranile deve, oštrile oružje, to džilite i sablje; poneke od njih i snažnija djeca vrstali se i u same bojne redove. Maurske deve plašile konjanike protivnikâ, ali svi Mauri naginjali k bijegu, dok ih ne bi sreća pri prvom okršaju poslužila. Držahu naročito Mauretaniju, a dosagjivahu u veliko Numidiji i Bizaceni, već u doba vandalsko. Sada, kad vidješe srušenu Van-

[1] De Bello Vand. II. I, c. 8; c. 11.

daliju i malinu rimskih vojnika, kud kamo razdaleko posagjenih, stale njih zanositi vrele nade: kanili postati gospodari Afrike. Gora njima od vandalske činila se rimska uprava. Genserik u početku svoje vladavine bio uništio porezne knjige; car naredi, da se iz nova popišu. Podanici, a š njima i Mauri naseljeni, smatrali carski porez vrlo teretnim. Govorili svi Mauri, da ih car hoće za prijatelje i saveznike, ali bez nadarja i u gladi. Sapinjao ih strah od Belizara, no, kad čuše, da se vraća u Bizant, počeli nasrtati na rimske straže, muškarce ubijati, djecu i ženskinje odvoditi u ropstvo. Odlazeći iz Afrike, Belizar povjeri vojsku vrsnome vogji Solomunu, nebradatome eunuhu po jednoj nezgodi u djetinstvu. U prvom boju, u Bizaceni, Solomun, razbivši Maure, sasječe njih do 10,000; u drugom, još žešćem, do 50,000, po kazivanju. Njihove djece i ženskih zasužnjeno je toliko, da se maursko dijete prodavalo po cijenu janjeta. Ostaci se povukoše u Numidiju na kosu Aurazijsku k Jabdi, moćnome knezu sa više od 30,000 oružanih. Zastrašen je i Jabda. Ali onaj njegov Auresium (Aurès) bijaše preloman i kao nepristupačan, a sa visoravni, natapanom potocima i rodnom tako, da se žito i voće iskazivalo dvojinom veće, nego po ostaloj Africi. Išlo tobožnje proroštvo megju Maurima, koje im proricaše pogibiju od nebradata vojskovogje. Pobijedi ih eunuh Solomun, no praznovjernici velikom većinom još uvijek gledali mrko na Rimljane. U to minu zima godine 534.

S proljeća godine zatim buknu buna rimskih vojnika, koja u malo da ne sruši carsku vlast u Africi. Iza vandalskoga poloma vojnici uzeli ćeri i žene Vandalâ sebi za žene. Ove stale podbadati muže, da posvoje svaki po jedno upražnjeno vandalsko imanje. Ta već kao Vandalke one lijepo boravile na svojoj *sors*, na svojoj baštini, a sad da budu tjerane sa nje! Po rimskome pravilu, sužnji i sve blago oplijenjeno pripadahu vojnicima, ali osvojena zemlja igjaše ili državnom eraru, ili carevu fisku. Južna zamamna Afrika opjani vojnike: raskućeni su Vandali, u mjesto njih okućiće se oni! Bunu podstače i drugì uzrok, vjerski. U rimskoj vojsci nalazila se neka tisuća arijanâ, osobito Herulâ i drugih varvara. Podjarivali ih vandalski sveštenici, koji tada o uskrsu ne mogahu da vrše Božju svoju službu. Inovjercima Justinijanova vladavina zabranjivala svaki bogoštovni iskaz, čak i krštenje i svete tajne Dodesi se još treće. Zarobljene Vandale, povedene u Bizantiju, car razvrsta u pet četa konjičkih, neka se bore, smještene po gradovima Azije, protiv Perzijanaca. Kakove četiri stotine njih, dok lagjama prispješe na Lezbo, prisiliše mornare, da zajedre natrag k Peloponezu, odakle otploviše do pustošnog jednog

kraja Numidije i uskočiše megju Maure, pomoćnici, dakako, svakoj smutnji. Buntovni soldati u Kartazi skovaše zavjeru, da na dan uskrsni, u crkvi, ubiju Solomuna, što ipak ne izvedoše, pa se stali megju sobom bručiti sa malodušnosti, čim je stvar prokazana. Mnogi izigjoše iz Kartage i pljačkali po selima; drugi se ućutaše, no, čujući, što oni rade, peti dan slegoše se u cirk, tu opsovaše opominjača Solomuna i druge oficire i rasuše se po gradu, plijeneći i ubijajući po kućama. Upokoji ih noć i pijanstvo.

Buna plama. Na ravni Buli, usred Zeugitane ili Prokonzularne Afrike, soldati za vogju izvikuju jednog svog druga, Stotzu, vrlo okretna i odvažna. Iskupio oko sebe do 8,000 buntovnika, a prizvao i Vandale, one povraćene s Istoka, i još druge, u Africi potajane ili zanemarene od rimske oblasti, njih u sve preko 1,000. Pribi se k njemu i mnoštvo robova. Obavijestivši o dogagjajima vogje u Numidiji, Solomun, u noći pijane bune, bio se, uz histōrika Prokopija, spasao iz Kartage k Belizaru na Siciliju. Ostade u glavnome gradu mali broj još vjernih vojnika s vogjom Teodorom. Stotza primače se Kartazi i Teodora pozva na predaju, da ne bude štete i krvi, a kad on to zakrati preko odaslanika, ubi ovoga i grad opsjednu. Kartaga već hoćaše da rastvori vrata, kad eto Belizara sa Solomunom. Bilo u početku gotskoga rata. Hitnu se Belizar iz Sirakuze u Afriku sa samom stotinom svojih tjelesnih stražara, kako bi bunu ugušio. Čudno! On stiže pod noć, a kad u zoru opsjednici saznaše za njegov dolazak ispred grada, pobjegoše, napustiv opsadu. Sa koje 2,000 poslušnih vojnika Belizar će s mjesta bjekcima u stope, dok ih stiže kod Membresa, 350 stadija od Kartage. Uaboriše se i jedni i drugi, Stotzini ljudi kudikamo pretežniji. Prije boja Stotza potpali svoje govorom, da oni svojim pobjedama istegoše same muke, dočim drugi gospoduju; čekaju njih iste napasti, naime, cio vijek u ratnim opasnostima, budu li po novo caru robovali: naprotiv, nadbiju li oni carevce, imati će život nezavisan i blažen u svemu. Ne uništi ih, ali ih svlada i raspršа vještina Belizara, koji se vrati na Siciliju. Rastreseni, bježali u Numidiju. Tamošnji zapovjednik, Marcel, navali na Stotzu, koji se nalazio uz jednu četu. Sam samcat izigje Stotza pred suprotne soldate. „Suborci!“ viknu, „zar se ne sjećate, da vam je odavno plaća ustegnuta? Neka drugi uvijek uživaju sva dobra iz pobjede, a vi, kano sluge, da samo slušate!“[1] Svi mu soldati usklikoše, dok se

[1] L. II, c. 15.

oficiri skloniše u crkvu u gradu Gazofilima. Kad na vjeru iz nje izagjoše, Stotza dade ih posjeći.

Mah veći zahvatila buna. U Afriku šalje car svog vrsnog sinovca, patricija Germana. Dogje sa nekoliko ljudi u Kartagu, i nagje se na položaju preopasnom. Pregledavši vojničke popise, uvidje, da tek trećina vojnika vjerna ostade: Nego je German znao pogagjati u pravu žicu soldatima. Vjernima reče javno, da car njega posla, kako bi svakoj nepravdi i zloupotrebi doskočio. Imali ovi i rogjakâ i prijateljâ megju otpadnicima, pak njima nosili na znanje, kako je German dobar. Neki se počeli vraćati, a German, primajući ih ljubazno, pružao im zaostalu platu, čak i za vrijeme same bune. Kad vojskovogja opazi, da mu je snaga prema neprijatelju jednaka, izigje iz Kartage na boj. Srtao u boj i Stotza, bojeći se još veće štete. Stadoše u tabor, 35 stadija daleko od Kartage. Germanov govor soldatima oko sebe pravi je uzor vojničke jezgrovite rječitosti.[1] „Car sabra vas u Bizant, dok tamo stigoste iz polja s torbom i jednim haljetkom, pa eto učini vas takove, da je sada do vas sreća rimska. Od vas sviju ja hoću da ištem jedno: neka niko preko uvjerenja ne ide s nama na neprijatelje. Ako je koga od vas volja u njihove redove, neka bez brige pregje u oko suprotni, čineći nam ovu samu uslugu, da javno, a ne krišom, nama uvrjedu nanese. Ne htjedoh vam govoriti u Kartazi, već ovdje medju dvije vojske, taman za to, da nikome ne branim pribjeći po želji neprijatelju. Eto svakomu prosto iskazati raspoloženje svoje prema državi“. Uzbuni se na te riječi čitava vojska, kunući se caru kletvama najgroznijim. Stotza i njegovi nadali se odmetništvu: obje vojske za neko vrijeme stajale nepomične, dok Stotzina, videći, da se niko ne miče, razveza redove i pohrli u Numidiju, gdje im bijahu žene i blago. German za njom. Sustiže je, slabo svrstanu, na mjestu Scalaeveteres; do nje hiljade i hiljade Maura s očima razrogačenim. Bila se žestoka bitka. Stotza sa svojima najboljima nahrupi na konjičko desno krilo Germanove vojske, razbi ga, ote mu sve zastave, i već tiskao usplahirenu bližnju pješadiju, kadno German, u toj pogibelji, trže mač i sam povede dio vojske na suprotne joj buntovnike, slomi ih u ljutom kreševu i odmah u trku navali na Stotzu. Svi se izmiješali, i teško se raspoznavali vojnici jedne nošnje, jednog oružja, a u opće i jednog jezika. U krvavoj vrevi i zbrci Germanu je proboden konj; palome junaku pridadoše

[1] c. 16. Karakterističan je, te cijenimo, da nije izvještačen od Prokopija.

drugog. Pobijediše carevci, koji još jednim mahom boja oteše neprijatelju i sami tabor. Hoćaše Stotza s gomilama Maurâ obnoviti boj, ali i oni stali plijeniti okô i tjerati bjegunce. Stotzi, koji opet pribra mnoge, izjalovi se i taj zadnji pokušaj, pa sa malo Vandalâ uskoči u Mauretaniju, gdje oženi ćer nekoga tamošnjega kneza. Godinom 540 Justinijan pozva natrag Germana i povjeri na novo Solomunu upravu Afrike.

Mislilo se, da je tada Afrika napokon smirena i čvrsto pripojena Bizantiji, no i po drugi put sve se u njoj uzmuti, što ćemo na ovom mjestu, da ne bude pretrga, i pripovjediti. Za četiri godine Solomun upravljao mudro. Pročisti vojsku, opremajući sumnjive ili u Bizantiju, ili k Belizaru, i mjesto njih druge novačeći. Sve preostale Vandale, muško i žensko, maknu iz Afrike; obzida svaki grad. I ako s mukom, protjera Jabdu iz brdovitog Aurazija u Mauretaniju, a i ovu, velikim dijelom, podvlasti caru. Uz to vršio se zakon tačno, i Afrika, uz obilje svojih prirodnih darova, napredovala na sreću svoju i carstva. Preokrenu se ovo sa smrću Solomuna, koji pogibe u jednom okršaju s Maurima. Sinovcu mu Sergiju car prepusti zemlju na upravu, od pošte prema odličnome stricu. Nerazborit i raspušten, mladi Sergije od sebe odbi vogje surovošću, vojnike mlohavošću, Afričane, ljubeći im ženske. Antala, maurski knez, donle vjeran Rimljanima i sa svojima naseljen u Bizaceni, pisa caru protiv Sergija uzalud, pa se odmetnu. Beskažnjeno razmetali se svi Mauri; bahnu iz Mauretanije Stotza. Sreća velika, što pustaije ne znadijahu opsjedati gradove; ali žitelji u polju ostajali izlagani svakome nasilju; bježali u gradove, ili na Siciliju i druga ostrva, imućniji čak u Bizant. Sa nešto vojnika car posla u Afriku vojnog magistra Areobinda, vigjenog senatora gotskog porijekla; Prejekta, kći Biglentije ili Vigilancije, careve sestre, bila mu žena. Areobind, čovjek bez vojničke sposobnosti, imao zapovijedati jednom polom vojske protiv Maurâ u Bizaceni, Sergije drugom polom protiv onih u Numidiji. Dvije vogje radile nesporazumno, a lošom srećom, te car odazva Sergija. Bio poginuo opasni Stotza u jednom dvoboju, kojim se u ova doba češće otpočinjaše boj; no iz rimske vojske iskoči Areobindu isto opasni suprotnik u Gontarisu. Ovi negdašnji vrlo vješti oficir u Solomunovoj tjelesnoj pratnji tada vodio vojničko odjeljenje u Numidiji, pleo s Antalom i Maurima, i njihovom pomoću namjeravao se zacariti u Africi, obećavajući Antali posjed Bizacene uz blago. Maure on uputi na Kartagu, gdje i Areobind pozva rimske čete, uz njih Gontarisa. Izdajstvo ovoga otkriveno je pred bedemima grada. Ipak Gontaris pridobi dio vojske,

govoreći o tromoj kukavštini Areobindovoj, pa da kani kratiti platu soldatima i pobjeći na lagji iz luke, ostavljajući ih gladne ispred Maurâ. Zametne se boj izmegju vjernih i nevjernih soldata na bedemu i ispod bedema Kartage, dok Areobind, gledajući, gdje se obilata krv lije, zgrozi se i ukloni k monasima u jednu crkvu kraj mora, u koju već bijaše, na onoj smutnji, otpremio i ženu i sestru svoju. Naravno, nadvlada Gontaris. Zadatom vjerom izmami zaklonjenika iz azila. Sa carem srogjeni zapovjednik Afrike izvali se na tle i tu dugo ostane pred Gontarisom, koji ga pozove k sebi u državnu palaču na večeru, počasti ga prvim mjestom za trpezom, a potom u noći, u jednoj sobi iste palače, dade ga smaknuti pri plaču i jauku. Postupi tiran ipak časno s Areobindovom udovicom i sa sestrom; no od prve iznudi pismo na cara ujaka, gdje veljaše, da je lijepo pažena i da muževljoj smrti nije kriv Gontaris.

Afrika kano da je Justinijanu izgubljena. Bizantija, upletena u druge ratove, nije za onda imala snage, da kazni ustanike. Za Gontarisom pristadoše i ostaci Stotzine vojske, 500 Rimljana i toliko Vandalâ uz nekolicinu Huna. Caru još vjeru držalo nešto vojnika po Bizaceni, koji se sabraše u Adrumet. Antala se razvrže s Gontarisom zbog neodržanih obećanja, ali ovaj, da ga se riješi, izlazio s vojskom iz Kartage, pomagan i od drugih Maura. Uz to Gontaris ubijao ljude sebi sumnjive, i ostavljao zapovijed u Kartazi, da se svi Grci (Γραικοί) bez ikakva obzira smaknu. Na krvoliji iskrsnu osvetnik jedan rimski vogja, Artaban, od kraljevskih Arsacida u Armeniji, hrabar čovjek i presmion, nekad neprijatelj Rimljanima, sad megju Rimljanima prebjeg od Kosroja. Podbadao ga i sinovac Gregorije, da rimsku oblast ne pusti „pod pijanim psetom“.[1] Dvojica pridružiše sebi u zavjeru još jednog istočnjaka, protektora u tiranovoj straži, Artasira, pa su i dalje pridobivena tri protektora. Na dan prije izlaska iz Kartage Gontaris priredi gozbu svojoj družini. U blagovaonici bile tri trpeze; za prvom ležao on, uz Artabana i još dvojicu; za dvima drugima odličnici Vandali; za stolovima ostalim gostili se manji časnici. Bješe običaj, da oko vogjâ na gozbi stoje dorifori, iliti protektori, s mačem o boku. Nakiti se vinom Gontaris, i veseo već davao protektorima jezbina, te neki izigjoše, da jedu. Artaban primakne se Gontarisu, kanda da će mu nešto kazati, udari ga kratkim mačem, donle skrivenim pod plaštom, i odsječe mu komad zatioka ujedno s prstima desne ruke, na koju se glavom oslanjaše;

[1] De Bello Vand. l. II, c. 27.

poskokne ranjeni, a Artaban u lijevi mu bok utjera mač do balčaka. Izdahnu na postelji. U taj mah zavjernici gjipe na nespremne protektore i njih posijeku, dok na buku i viku doleti Gregorije, koji s izbranom četom svojih Armenaca bio došao i smjestio se u palači, pod izlikom da čuva Artabana. Armenci poubijali Vandale tu, pak i u gradu po kućama Gontarisove znatnije pristaše, u snu zatečene. Po svoj Kartazi zaoriše se urnebesni uzvici caru Justinijanu. Ona noć povrati mu Afriku. Dogodilo se to u god. 546, devetnaestoj njegova vladanja. Propade Gontaris nakon samih 36 dana od preuzete tiranide. Svuda proslavljali Artabana; spasena careva nećakinja dala mu veliko blago; car načini ga vojnim magistrom u Africi. Nego, on brzo zamoli povratak u Bizant, te ga zamijeni Jovan, koji prvim mahom potuče Maure u Bizaceni, drugim potučen je od njih, kad im pritekoše u pomoć saplemenici iz Tripolitanije, dok najzad, i sam pribravši sebi Maurâ, smlavi neprijatelje, tjerajući ih do zadnjih megja u pustoš. Iza poharâ i pokoljâ, sjedioci u Africi jednom odahnuše, no zadosta prorijegjeni i osiromašeni.

Četverogodišnji rat s Perzijom. Usred ovih afričkih dogagjaja vodio se za četiri godine rat s Perzijom, koja više od ičega sapinjaše istočnu carevinu u njenoj borbi protiv Germanâ i svih varvara. Za Agatiju Rimljani i Perzijanci jesu „veliki i snagom jednaki narodi“, a Kosroje, tadašnji kralj kraljeva, pri dugoj vladavini taki, kakav ne bi se bio pokazao „niti Kir, niti Darije, niti Kserkse“.[1] Agatija pretjeruje, ali iz riječî ovoga savremenika razabrati je silni dojam Kosrojeve moći na Bizantince i procijeniti grdnu smetnju otud Justinijanovim osnovama. Ubitačnim ratom, što ga Kosroje otpoče godinom 540, glavna je pažnja bizantska skrenuta na istok, a kroz to obnoviće se, dok je Belizar pozvan iz Italije, borba sa Gotima. Smišljao Kosroje sad u srce pogoditi azijsku Romaniju. Okani se navadnog vojevanja po Mezopotamiji i u predjelima Kavkaza, te udari putem k Siriji i Ciliciji, globljavajući, paleći i ubijajući. Početak je učinjen s malenom Surom na Eufratu, blizu sirske megje; grad je spaljen i sa zemljom sravnjen. U Siriji, na cesti k Antiohiji, vatrom je uništena i Beroja, malne svakolika, premda gragjani platiše otkup. Napadač smjerao na bogatu Antiohiju, najveći grad u rimskoj Aziji. Antiohijani, ne pouzdavajući se u obranu slabe vojske, kojekud rastresene po Istoku, odlučili velikim novcem iskupiti se u Kosroja, svegjer lakoma na blago. I zbilja bilo crno po Rimljane, nespremne:

[1] L. IV, c. 29 — L. V, c. 1.

Perzijanci navalili iz čista mira; vojnika carskih malo; sinovac Justinijanov, hrabri German, bio žurno došao u Antiohiju, no sa samih 300 pratilaca; poveća, od cara obećana vojska, ne prispijevala; soldati ponegdje tužili se, da im erar odavna duguje plaću, a poneki čak i odmetali se ka Kosroju. Za Antiohijane, pošto se German stegnu na obranu Cilicije, ugovarao otkup Mega, episkop u Beroji, nagovoran i pametan čovjek. Uglavio s lačnim kraljem ispražnjenje čitave rimske zemlje uz cijenu od hiljadu libara zlata, kad li stigoše dva carska poslanika i zabraniše, da se gradovi otkupljuju. Već i prije car preko jednog svog poslanika ljuto se bio požalio Kosroju radi prekršenog mira; ponoviše žalbu i dva nova poslanika. U to dogje u grad 6,000 vojnika od Libanskih posada, pa Antiohijani, lakomisleni i podrugljivi, sa bedemâ grohotnim psovkama stali ismjehavati opsjedača Kosroja. Planu ovaj, i sutradan sva vojska mu nasrtala na utvrde. Pri oblaku perzijskih strijela, svojski se branili Rimljani, ne samo soldati, već i mnogi odvažni mladići iz puka. Šta više, kad se Perzijanci napokon uspeše na bedeme, ona mlagjarija iskaza se bolja od samih soldata. Bježali ovi izvan grada na jedna vrata slobodna, gazeći u istodobnoj bježaniji ljude, ženske i djecu, dok se pomenuti momci, donle razmetači u strankama cirka, sabraše usred grada, i slabo oružani, neki sa samim kamenjem, odupriješe se neprijatelju, u prvi mah ga suzbiše, i zapjevaše pean, klikujući caru pobjedniku, Justinijanu. Podlegoše oni pod mnoštvom pridošlih novih četa. Krv gragjana potokom poteče, ne štedeći Perzijanci ni jedno, što im tada ruku dopade. Raskošna Antiohija, četrnaest godina prije razorena potresom, a u svom sjaju obnovljena brigom Justinijanovom, ne prebolje ovu zadnju ranu. U junu pade „grad starinski i znamenit, a u Rimljana najprvi od svih na Istoku, bogastvom, veličinom, pučanstvom, krasotom i svakom srećom“, veli Prokopije.[1] Antiohija nikad više ne bude, što je negda bila. Kosroje gradio se, kao da mu je žao onolikog pogubljenog naroda. U duši prevaran, znao u licu i na besjedi, kao malo ko, pokazivati religiju, pa reče jednome od rimskih poslanika: kriv ovakim jadima platio Bogu! Ama odredi požarnike, neka ognjem spale veliki grad, koji sav izgorje, osim zakutnog jednog predjela. Ostadoše sami bedemi, pa i velja crkva, poštegjena na molbu pomenutih poslanika, no kralj nagje i sebi uze iz nje toliko kimelija zlatnih i srebrnih, da se već samim tim obogati. I dragocjeno mramorje izvuče iz Antiohije za Perziju. Najposlije

[1] De Bello Pers. l. II, c. 8.

oglasi, da je preostalim Antiohijanima prost život. Povešće ih zarobljene preko Eufrata i utemeljiće njima grad „Kosrojevu Antiohiju", na dan hoda od Ktezifona. Ove preseljene, i u njima kočijaše i muzikaše, on nekako zamilova. Uredi im hipodrom i kupalište.

Trojica rimskih poslanika nalazila se svejednako u blizini kralja, jadajući i pregovarajući š njim. Da bude trajnoga mira, zatraži Kosroje izvjesnu svotu novca, godišnje. „Dakle Perzijanci", opaziše poslanici, „hoće imati Rimljane podložne danku?" — „Nipošto!" reći će Kosroje, „nego će Rimljani imati Perzijance odsele kao svoje vojnike, davajući im odregjenu platu za poslugu, pošto vi i nekim Hunima i Saracenima pružate godišnji novac".[1] Pogodiše se, da se Kosroju odmah isplati 5,000 libara zlata, a potom 500 svake godine; dok će naročiti carevi poslanici ovo utvrditi, kralj će se s vojskom vrnuti kući, primivši taoce za obećanje. Kroz to ode Kosroje do Sredozemnog mora, u Seleuciju, koju napustiše žitelji. Kupao se u moru; žrtvovao Suncu i bogovima drugim. Perzijska vojska krenu iz Antiohije na Apameju, koju kralj oglobi, odnoseći i iz crkve sve zlato i srebro. Zapovjedi, da se u hipodromu izvedu običajne trke; gledao ih radoznalo i obolo, a, čuvši, da Justinijan voli Venete, zaustavi prva pobjedna kola venetska, te istrčaše prazinska. Oglobljena je i manja Halkida. Da se blaga nagrca, vraćao se Kosroje iz Sirije drugim putem. Dade otkup Edesa u Mezopotamiji, neka se njoj polje uštedi. Stiže Kosroju Justinijanov list, kojim se prihvaćaše poslanički ugovor, ne zaista na diku već oslabljene carske države. Ali kad Kosroje, na onom svom povratku, nastavi plijenjenje po Mezopotamiji i opsjednu Dare uzalud, Justinijan radi tog nasrtaja zabaci ugovor.

S proljeća god. 541 osvanu Belizar u Aziji. Sobom ne vodio nove rimske vojske, već nešto Gotâ. Kosroje snovao opet zamašnu osnovu. Bunili se na Bizantiju Lazi u Kolhidi, radi zloupotreba tamošnjega vojnog zapovjednika, duke Jovana Tziba. Bijahu Lazi, uz kralja svoga, rimski podložnici, ali oprošteni svake daće; čuvali za to Kavkaz od Hunâ; trgovali Crnim morem s Rimljanima, kupujući im so i žito u zamjenu koža i roblja. Bezdušni Tzibo, ozidavši carevom dozvolom primorski grad Petru, sio tu kao u deračku akropolu, i od cijele trgovine napravi sebi monopol, uz cijene neobične. Potajno Lazi poručili Kosroju, da su spravni njemu potčiniti zemlju, obnovivši drevno prijateljstvo s Perzijom, o kome i pisani spomenici postoje na obje strane; oni će se riješiti tiranâ, dočim Perzija, sagradi li flotu, imati će maha na rimskome moru i hod slobodan do same careve palače

[1] L. II, c. 10.

u Bizantu; uz to, ako joj se ushtjedne, moći će svakom godinom od Kavkaza u Romaniju naturiti varvare. Kosroje krenu s velikom vojskom k zemlji Lazâ, čiji kralj Gubaz metanisa pred njim. Sa dosta svog gubitka Perzijanci zauzeše tvrgjavu Petru, pri obrani koje poginu Tzibo, ranjen u vrat. Kroz to Belizar pribra rimske rastrkane i od svog posla otpagjene vojnike, spremi im dobro oružje, otrijezni ih od straha perzijskog, pak i sam iz Dara započe s navalnim ratom, prodirući u Perziju i ne hajući, gdje je, šta li radi Kosroje. Igjahu š njim i čete Arapâ pod Aretom. Mače vojsku prema Nizibu, pretvrdom braniku Perzije na megji, i načini sebi tabor na po puta k njemu. Odio jedan rimski, promaknut, a razvezan i bez oružja zbog ljetne sparine, napadoše iznenada Perzijanci iz grada, te razagnaše; po podignutoj prašini, Belizar dosjeti se opasnosti i otrča iz tabora u pomoć; Goti dugim i gustim svojim kopljima najprvi zaustaviše neprijatelja, koji je nagnan u bijeg; iz okršaja ipak ovaj iznese jednu rimsku zastavu, što ju Nabed, kraljev doglavnik i zapovjednik u Nizibu, istače na bedemu, nakitivši je kuljenima za porugu. Navalom proslijedi Belizar. Ostaviv na stranu neosvojivi Nizib, ode naprijed za dan hoda, uze Sisauran, poravni ga sa zemljom, i Arape pod Aretom, uz 1,200 rimskih vojnika, većinom hipaspista iliti ličnih svojih protektora, napusti preko Tigra, da haraju po Asiriji. Areta nakupi se silnog plijena. Nego ognjica, u zemlji vrućoj, po zadušnim kolibama, obuze mnoge, osobito Tračane, te Belizar povede natrag vojsku, amo od granice. Kosroje, kad začu za Belizarov napad preko Tigra, metnu posadu u Petri i pohrli u Perziju. Zimu zatim Belizar proveo u Carigradu, na poziv Justinijanov. Dok se zarobljeni Goti borahu u Istoku protiv Perzije, dotle Perzijanci, zarobljeni u Sisauranu, poslani su u Italiju, da boj biju s Gotima. Čudna slika, koja nam čisto prikazuje traljavo ustrojstvo vojske u rimskoj carevini.

Treća navala Kosrojeva, proljećem god. 542, bila tako silna, da prema miriadama perzijskim slaba se mogla činiti, da je tu bila, čak i vojska od 100,000 rimskih vojnika.[1] Sa svojom grdnom silom namjeravao Kosroje ići pravce na Palestinu i saderati je, kao i prije Siriju. Kazivali mu, da su onamošnji žitelji puni novca; pričali mu o ogromnom blagu u riznici, u svetom Jerusalimu. Poslan od Justinijana, Belizar poštanskim konjima pohita, bez pomoći ikakve svježih vojnika, u Eufrateziju, polaznu tačku Perzijske vojne. Što tamo nagje

[1] L. II, c. 21.

soldata, pribra ih u Europ, na desnoj strani Eufrata. Tu stade u okô, ispred pustih gomila perzijskih, u vidu, da prijeti njima u saobraćajnu bazu, ako odu dalje. Prebaci preko Eufrata i hiljadu svojih konjanika. Poboja se Kosroje sa ove osnove, a još više radi glasovitoga vojskovogje, koji u svemu pokazivaše spremu i prezirni nehaj za onolikog neprijatelja. Svoj dalji hod on odmah zaustavi i Belizaru poruči preko pouzdanika, vlastitog pisara Bardana, da eto čeka za mir poslanike „kaisara". Ovako Perzijanci nazivahu cara rimskog. Odaslaniku tihim posmijehom primijeti Belizar, da provalom ne traži se mira, i otpravi ga. Perzijanci olako prelazili svaku rijeku, uvijek sobom noseći gvozdenih kvaka, kojima vezali drvlje, pa Kosroje brže bolje napravi most i natrag preko Eufrata povuče grdne gomile. Spriječiti im prelaz nije Belizar nikako mogao sa slabačkom svojom vojskom. Ispreko Eufrata kralj opet poruči, da on radi mira iščekuje careve poslanike, na što rimski vojskovogja otporuči, da će do skora ti poslanici doći. Po svačijim ustima sad letjelo ime Belizarovo; slava njegova činila se veća, nego li dok povede u Bizant zasužnjene Gelimera i Vitiga. Pred Kosrojem donle rimski vojnici u Aziji skrivali se po utvrdama; otrča Belizar iz Carigrada sa samom četom osobnih drugara, složi i osokoli vojnike one, pa nuti onaki kralj kraljeva s vojskom nebrojenom dao se pred njim u bijeg! Armenci, otpadnici, prigjoše opet k Rimljanima. U to harala kuga u Carigradu, i Belizar radi jedne zgode, o kojoj ćemo niže progovoriti, odazvan je s perzijskog ratišta.

Kamen je spoticanja Armenija, da se još ne uglavi mir megju Perzijom i Bizantijom. Kaneći preko Perzarmenije napasti Rimljane, Kosroje iz Asirije krenu na sjever. U sjevernim tim krajevima, iz tla zasićena naftom bukte trajne vatre, mazdejcima svete; oko jedne najveće i presvete mazi hvatali proroštva kralju. Ovome ipak bilo do mira, jer se kuga javljala, a jedan mu se sin pobunio. Čekao Kosroje na dva careva poslanika već u putu, ali Justinijan, čuvši za neprilike u Perziji, dade nalog vogjama rimskim, da složnom silom provale u Perzarmeniju. Zbog kuge vraćao se tada Kosroje u Asiriju, još prostu od nje. Rimljane stiže polom. Vojska im bila omašna za ondašnju Bizantiju, od 30,000 momaka. Njom zapovijedao Martin, vojni magistar na Istoku. Nabed, perzijski vogja u Perzarmeniji, sa same 4,000 svojih stade u ždrijelo Anglon na lomnom brdu, dočeka Rimljane, a kad ih spazi u klancu zbijene bez maha, bez pravog reda, navali i hametom potuče dva glavna od njihova tri odjela. Dugim ždrijelom, sve do ravni, gonili Perzijanci. Rimski

polom bio veći, nego ikad prije u onim krajevima: mnoštvo je carevaca poubijano, a još više pohvatano; izgubljeno silu pobacanog oružja; parnuše gotovo svi konji, bijegom umoreni.

Dogodilo se ovo negdje na izmaku god. 542, pa će u godini zatim Kosroje, pomamljen, udariti četvrtom vojnom na carevinu. „Kivan bijaše na samog hristjanskog Boga“,[1] te krenu na Edesu, gdje se čuvao velik komad Hristova krsta. Hvalili se Edešani, što tobož posjeduju i autentično pismo Isusovo na negdašnjega im kneza Abgara, gdje se gradu obećaje, e će navijek od neprijatelja čitav ostati; mjesto druge obrane, stavili bi to pismo na gradska vrata. Nasrtaču odupirala se i posada vojnička pod Martinom i pučani. Otpor bi junački, te ga na dugo opisuje Prokopije.[2] Perzijanci spram bedema podigli četvorni ogroman nasip od drvlja i nasute zemlje i stijenja po vrhu; nasip za pet dana bivao sve viši i viši, obložen i pokrivačima od kozje dlake, vatrom neozledive; branioci pod nasipom, gdje stajaše tik do bedema, udubli kao sobicu, vadeći drvlje, stijene i zemlju, i u rupu uturili presuhih drva, namazanih sumporom i asfaltom, pa potpalili; zaplamtje se sve, uprkos golemoj perzijskoj muci, da se ono ugasi. Šesti dan Perzijanci, pred zoru, mučke prisloniše ljestve na jednu stranu bedemâ; prisjetivši se, vojnici i težaci, u grad sklonjeni, i neki pučani, ljuto bijući se, suzbiše ih krvavo. Do dva dana potom maknu Kosroje svu vojsku na grad; pred svaka vrata namjesti četu, pred bedeme i na bedeme strojeve i ljestve. Iz jutra otpoče boj, srećan u prve po Perzijance, dok skočiše svi gragjani na zidove. Gradska mlagjarija združi se sa soldatima, a „težaci proizvedoše čuda brabrosti“. Djeca, ženske i starci pridavali borcima kamenje i ostalo; lijevalo se iz kazanâ vrelog ulja na neprijatelje bližnje ispod bedemâ. Već razrijegjeni i do smrti utrugjeni Perzijanci pobacuju oružje; razgnjevljen Kosroje tjera ih k zidovima. Uzalud; sveudilj odbijani su, dok u večer prestade boj. Rugaju se Edešani kralju kraljeva i pozivaju ga, ako ga duša, da iz nova nasrne. Preksutra zatim dio perzijske vojske udari opet na jedna vrata, no krvavih glava jednako uzmakoše. Na posljetku, valjda za to, da ga se progju radi polja, Edešani platiše 500 libara zlata Kosroju, koji spali svoj tabor i s vojskom vrati se kući.

Prigjoše Kosroju u Ktezifon dva careva poslanika za mir, što poslije teških obostranih gubitaka, a uz nastalu kugu, uharan bijaše i

[1] L. II, c. 26.
[2] L. II, c. 26—7.

Perziji i Romaniji Trebao ga silno naročito Justinijan i zbog gotskoga rata, po novo raspaljena. Željaše car, da mu se mjesta, oteta na Kavkazu u Lazici, vrate, i da se time utvrdi tako zvani „vječiti" mir, ali Kosroje ne davaše, i pripusti primirje za pet godina, kako bi se onaj posao tobož po tenanu raspravio. A i za samo primirje zaiska 2,000 libara zlata, i uz to, na stanovito vrijeme, bizantskog ljekara Tribuna, koji ga već otprije izliječi od teške bolesti. Nastupi ovako, nakon dugih pregovora, aprilom godine 545, mirovanje neslavno i labavo s Perzijom. Klica novome ratu ostajaše Kolhida s Lazima.

Kuga po svijetu. Spomenusmo kugu, kroz izložene ratne dogagjaje. Kuga, što onda obagje kulturno čovječanstvo, ubraja se u najstrahovitije, poput razglašene atenske za peloponeskog rata, ili one o polovini XIV vijeka poslije Hrista. I za ovu bizantsku moriju imamo savremene svjedoke, Prokopija,[1] koji se u Bizantu nalazio za njena najvećeg bjesnila, pak Evagrija,[2] koji kao dijete hodio u gramatičku školu u Antiohiji, kad od nje obolje i ozdravi. Tuži se Evagrije, da je takova, „kakva ne bi prije čuvena, te da ta popase cijelu zemlju", trajući na mahove, dok on piše, već od 52 godine. U Antiohiji pojavi se četiri puta. Zametnu se kuga prvom u nilskoj dolini, u egipatskom gradu Peluziju, ili južnije u Etiopiji, odakle ode u svijet putem Palestine, a buknu 542 god. groznom žestinom u napučenom Carigradu. U nečemu bila slična Tukididovoj, u gdječemu i neslična. Nekima udarala u glavu: krvavile se oči, nadimali se obrazi, dok bi sišla u grkljan; drugima davala srdobolju; još drugima bi se ispele micine (buboni), uz silnu vrućicu; sa šenutom pameću ljudi za dva tri dana izdisali, buncajući; ponekim umrlima ostajalo tijelo čitavo, kao da i patili nisu. Na razne i nerazumljive načine čeljad bi se okužila: ko boravkom ili tek pristupom u kuću okuženu, ko nasred ulice ili trga. Neki, jedan i do dva puta ozdravljeni, trećom pogiboše, dočim mnogomu ne naškodi ni doticaj kužnika, a niti samog mrtvaca. Poneki, u očaju za izgubljenom djecom ili svojadi, htjedoše svakako i sami umrijeti, no bolest ih se ne dotaknu. Nije kuga harala u izvjesno doba godine, već kakogdje, ili zimi, ili s proljeća, ili ljeti, ili u mrtvoj jeseni. Ovako po Evagriju. Na to nadodaje Prokopije, da boleština ne poštedi ni otoka, ni pećine, ni vrška od planine. Počinjaše u primorjima, otkud bi se širila

[1] L. II, c. 22—3.
[2] L. VI, c. 29.

dalje u suhu zemlju. Očitova se u Carigradu sredinom proljeća, gdje potraja kroz četiri, bjesneći za tri mjeseca. Ljude, bez razlike dobi i spola, iznebuha napadala drhtava vrućica, neke prenute iza sna, neke na šetnji, neke za poslom. Isti dan, ili sutra, a i kašnje, izišla bi micina u babušini, pod pazuhom, iza ušiju. Padali gdjekoji u produženo mrtvilo, gdjekoji u bijesno mahnitanje, misleći na ubice, trčući groznom vikom. Kuga morila užasno. Bilo danâ uz 5,000 mrtvih, pa i do preko 10,000 njih. Prekinulo bi se tada svako trgovanje; radnici napuštali zanate; nabavljati sebi kruha bijaše premučno, prava sreća, te i neki bolesnici skapaše od gladi. Gladinja u gradu, gdje svašta obilovalo! U početku pokopavalo se, no u brzo nasta potpuna zbrka. Za siromašne pogrebe car davao novca, šiljao i pomoćnih vojnika iz svoje palače; koliko mogao, nadzirao sve to njegov referendar Teodor, visoki činovnik za odgovore privatnim molbama. Nego se grobnice prepuniše; pokopavalo se onda kojekako i kojekud, u svakom kraju okolo grada, u starim tornjima, otkrivši im krovove, ili na pustom mjestu, vozeći na lagjama natrpane lešine. Na ulicama bilo gledati same nosače mrtvih. Pogdjekoja mrtva tjelesa ležala ipak za više dana nesahranjena. Pri ovolikom jadu, pri crnim ovakim prilikama, nije čudo, da se mnogima mnogo šta i utvaralo. Jednima ukazivala se kuga u podobi ljudskoj; tek da ona koga udari, eto bolest. Zatvarali se drugi u kućama, a vrata ne otvarali na glas znanca, ni prijatelja, u strahu, da ih to zove demon kakav. Bježalo se i u crkve. Gdjekoji vigjali u snu, kako kuga na njih ide, ili joj slušali muklu riječ, da su već zapisani u broj onih, kojima je umrijeti. U čeljadi raskalašenoj druga pojava psihična. Unizi ih i upokori ih kuga, no, kad minu, mahom se bacili u dublju vrtaču tjelesnih naslada. Računa se nekako, da kuga u XIV vijeku umori do dvije trećine žitelja u Europi. Može biti, da i ona u vijeku VI zatrije svijet u jednakom razmjeru. „U malo od nje ne istrijebi se ljudsko pokoljenje“, kaže Prokopije.

Kuga ugje u Perziju, a uvuče se i megju varvare, ali u crno zavi osobito istočnu carevinu, pa joj umanji i snagu pri nastavku gotskoga rata. Što je po Bizantiji više bjesnila, to je do većega prometa trgovačkoga tamo, do lagodnijih puteva morem i suhim, kojima se ona vukla od grada do grada. Obolestio se u Carigradu i sam Justinijan, bez sumnje za to, što se njegova palača ne zatvori, već se pobrinu za bolesnike, dok iz nje izlažahu i dolažahu carski soldati ukopnici. Kad se na caru pojavi kužna micina, nasta u gradu i veća žalost; svaki odličnik položi hlamidu, noseći prostu odjeću. Cijenilo

se, da car kugu ne će preboljeti. O Justinijanovoj preteškoj bolesti dopade brzo glas vojsci Belizarovoj, u Istoku suprot Perzije najbrojnijoj, te i najmoćnijoj u državi. Naravski, govorilo se o carevu nasljegju, pošto nikakvim stalnim zakonom, a niti adopcijom ne bijaše dotle o tome ništa odregjeno, pa se neki oficiri izlanuše, da ne će cara kakvagod iz dvora primiti. Preko očekivanja Justinijan ozdravi. Na drsku riječ u vojsci planu dvor, naosob carica Teodora, na koju kanda je ono govorenje i smjeralo. Oficiri bacali krivnju jedan na drugoga; bilo i takvih, koji su svaljivali krivnju na Belizara i na njegova doglavnika Buzu, konzulara i vojnog magistra u Orientu. Zametnu se parnica za velju izdaju, a u nju se umiješa Teodora. Buza zapade u podzemnu tamnicu carske palače za dvije godine i četiri mjeseca. Belizara car svrže sa zapovjedništva vojske protiv Perzije, te prvi put očito posumnja na svog velikog vojskovogju. I zbilja, da Justinijan preminu, ko pozvaniji, ko dostojniji carstva, uprkos drukčijoj odredbi dvora, do azijskog zapovjednika, do proslavljenoga pobijeditelja Vandalâ, Gotâ i tuskoro Perzijanaca? Belizarovi zlobnici, a imao ih, mogli sad kazati, da je nešto motao već onda, kad u Kartazi sjednu na vandalski presto,[1] kad u Raveni dopusti, da ga oglase kraljem Gotâ i gospodarom Italiotâ. Bijedili ga sa čežnje za tiranidom. Znalo se, da se on u Italiji nećao carstva, ali tek za Justinijana živa, po riječi njegovoj. Car mu dignu pratnju ličnih drugara, dorifore i množinu hipaspista. „Privatnik, stupao Belizar okolo po Carigradu, gotovo usamljen, vazda zamišljen i sjetan, bojeći se smrti nenadne, prizor to čemeran i pojava nevjerovatna“, bilježi Prokopije u svojoj *Hist. Arc.*[2] Kad jednog dana u dvoru car i carica njega ponajgore primiše, pa prezre ga i najniža dvorska čeljad, junak, u trenutku slaboće, očaja i promisli, da ga već čeka smrt. Satrven, pogje kući. Uobražavao sebi, da mu eto stiže čas zadnji, kad li bahne caričin glasnik s pismom, koje mu obećaje oprost, ako se sa ženom izmiri. Od prekorne Antonine, tada, po tugjem kazivanju, sa kojih 60 godina, bio se rastavio. Muž pade njoj ka koljenima, je li nam povjerovati neopranom jeziku Prokopija, revnog lovitelja pogrdnih anegdota. Povraćena je Belizaru velika mu imovina, što ju uzaptiše; no je opet od nje pridržano u carskoj blagajni grdna svota od 3,000 libara zlata. Do 10,000 libara bio bi vojskovogja namakao sebi kroz

[1] Po *Hist. Arc.* (c. 18) i sam car tada zače prvu sumnju; no ova tvrdnja ne čini se opravdana tokom ondašnjih dogagjaja.

[2] c. 4.

pobjede vandalske i gotske. Po svoj prilici iz ove dvorske nemilosti rasprede se priča potonjih Bizantinaca o Belizaru, zaslijepljenom i osiromašenom nevoljniku, koji se potuca i po raskrsnicama traži koru hljeba, pružajući drveni sud i proseći: „Dajte obol Belizaru magistru!"

Preko Dunava provaljuju varvari. Kaogod u Aziji naprema Perziji, tako ukaza se nedostatna vojena carska snaga po Europi, naročito na liniji Dunava. Iza velike rijeke buči more varvarstva, pa poluostrvo Hema, dok se Rimljani zapleću u gotski i u perzijski rat, napadaju čete germanskih Gepidâ, a ponajčešće buljuci Turanâ, koji katkad vode sa sobom i Slavenâ. Gepidi su položeni do srednjeg Dunava pored Tisie (Tise) i Marisie (Moriša). Do njih zapadno, vrebaju Langobardi. Tamo od rijeke Alute spustio se do donjeg Dunava, očima uprtim na donju Meziju, jedan dio Bugara. Hunska plemena, i u njima najglavnije ono od Kutrigurâ, veru se, uz Bugare ostale, sjeverno od Meotide (Azovskog mora), poviše Tanaisa (Dona). Kad Justinijan zagazi u kakav teški rat, ili je taj rat na dogledu; kad je kuga u Romaniji, ili druga velika neprilika, silaze pljačkaši, koristeći se prorijegjenim posadama na Dunavu i po poluostrvu. Nasrću ponajviše gladni Huni i Bugari. Kako su do njih, osobito k sjeveru i zapadu, naseljeni Slaveni, dižu obično i slavenskih južnijih četa, Slovene često, manje često Ante, sudeći mi po oskudnim vijestima Bizantinaca. Ti plijenioci rijetko silom ulaze u tvrgje gradove, ali nemilo haraju po otvorenom polju, navlastito onda, kad mnoštvu njihovu ne mogu da se isprijeće istanjene posade. God. 535 Rimljani potukoše Bugare u Meziji, na rijeci Jateru (Jantri). God. 539 vojni magistar Kaluk suzbi iz prva Gepide, no u drugom boju izgibe. U ovo doba, dok se Belizar uhvatio u koštac s Vitigom, zaletješe se i Bugari, napadnuvši zapovjednike rimske u donjoj Meziji (Bugarskoj) i u Maloj Skitiji (Dobruči). Uz ove Bugare, došle pod dvije njihove vogje, jedan Bizantinac[1] pominje i neku „drungu", možda pomoćnu gomilu Slovenâ. Nadbivši grčkoga stratega u Meziji, koji pade u boju, prodriješe oni u Traciju, gdje su od drugog stratega, što dohrli iz Ilirije, i sami polomljeni sa gubitkom plijena i dviju im vogja, ali na povratku Rimljane iznenadi još jedno mnoštvo Bugara, te ih zagna u bijeg. Opasnu svoju omču bugarski konjanici zamakoše oko vrata ili oko tijela i nekolicini rimskih časnika; ko omču mačem ne presječe, pogibe vučen, ili osta zarobljen. Zarobiše se ovako dva najviša zapovjednika rimske vojske, Konstantin i Akum,

[1] Theop. Chron. A. M. 6030.

rodom Hun, kome na krštenju kumova car. Konstantin se iskupi sa 1,000 solida.

Valjda na glas, kako Bugari lijepo šićare, upadoše u Romaniju i Huni, po prilici Kutriguri. Amo su od Dunava 540 god., kad Belizar vogjaše iz Italije zasužnjenog Vitiga, uoči rata perzijskog. Bugari već slomili rimske posade na sjevernoj strani poluostrva, pa hunski čopori sada trčali svuda. Megju Ilirima popljačkaše do 32 varoši, u Halcidici zauzeše grad Kasandriju, negda Potideju, provališe utvrde Herzoneza, pregjoše tijesno megju Sestom i Abidom, plijeneći i na obali azijskoj. Drugim mahom oplijeniše Tesale, udariše na Termopilske utvrde, i, premda krvavo suzbijeni, ipak nagjoše stazu, dohvatajući ubijanjem i pljačkom gotovo svaki kraj Helade, osim Peloponeza. Ogromna je šteta, ogromno zatiranje ili odvogjenje ljudi. Huni vratili se kući, nakrcani plijena, a uz 120,000 zarobljenika. Ta zatorna trkuja proširi se od Jonskog zaliva, pa sve do predgragja Bizanta. To u godini carigradskog slavlja nad otetom Ravenom!

Ustanak Gotâ pod Ildibadom i Erarikom. Obranu Tracije i Ilirije sapinjahu ratovi i smutnje u Istoku, u Africi i u Italiji, kud je caru bilo šiljati najveće svoje vojske. Već u onoj god. 540 ustajali Goti. Ostavismo ih, gdje u početku godine saginju se pred mačem Belizara i ovoga puštaju u Ravenu, misleći, da će on u Italiji carsku vlast preuzeti, te biti njima kralj. Kad Belizaru stiže od cara zapovijed, da pogje na Perziju, još tvrgje držahu, da junak nepobjediv ne će nikako vjeri prema Justinijanu zapostaviti kraljestvo Italije. Nego se do skora razuvjeriše, gledajući, u proljeću, njegovo ozbiljno opremanje na put. Belizar vodio sa sobom dosta Gota, pa se i svi bojali, da će ih sa ženama i djecom potom preseliti u Istok, u tugjinu, da se tamo s Perzijancima biju. Prava matica gotska bijaše u padskoj ravnici, te se Goti vigjeniji onda sabraše u Paviju k Uraji, nama poznatom satritelju grada Milana, Vitigovu nećaku. Š njim se izjadiše očemereni, mnogi sa suzom na oku, i rekoše mu, nudeći mu kraljestvo: „Učinićemo, kao što valja, kakovo junaštvo, ako tebe budemo imali prvim vogjom pregaoštvu".[1] Čast odbi Uraja, i predloži Ildibada, drugoga gotskog junaka, sestrića Teodisu, tadašnjemu kralju Vizigotâ. Nadao se Uraja, da će i Teodisa i Zapadne Gote tim privući k ratovanju. Drugdje kazasmo, da Ildibad, zapovjednik u Veroni, preko svog odaslanika pokori se Belizaru, ali da glavom on ne dogje u Ravenu. Iz Verone sad ode u Paviju, gdje ga kraljevskom pur-

[1] De Bello Goth. l. II, c. 30.

purom odjenuše. Nego, ta iskrsnuta kraljevina, pravo rekavši, okruživala se oko samoga tvrdoga grada Pavije. S pristankom onamošnjih Gota, Ildibad još pokuša Belizara s puta svrnuti. Njegovi ljudi bahnuše u Ravenu s predlogom, da će netom izabrani kralj purpuru položiti pred nogama Belizaru, „kralju Gotâ i Italiotâ“. Rimski vojskovogja uzvrati im, „da nikad lje, za živa cara Justinijana, on carsko ime prisvajati ne će“.[1] Iz gotskih usta tad palo i krupnih. Prekoriše Belizara, kao kršitelja vjere, zadate Gotima; nazvaše ga „pravim robom“, koga „nije stid, da, u mjesto kraljestva, odabira sebi služenje“.

S odlaskom Belizara, straženje Italije povjereno je raznim vogjama i Konstancijanu, koji, po carevu nalogu, iz pokorene Dalmacije stiže u Ravenu. Vogje bile izmegju sebe jednake, malo sporazumne i stale plijeniti. Po izgledu zapovjednikâ plijenili Italiote i soldati. A na veće zlo Italije dogje iz Bizanta Aleksandar, logotet. Taj visoki računarski činovnik baratao ovdje gore, nego li u Carigradu, gdje mu dadoše pridjevak Škarica (ψαλίδιον) za to, što je škarom znao zlatne novče obrezivati tako vješto, da bi i smanjeni sačuvali oblik svoj okrugli. Koristio on time i eraru i sebi. Obogaćivao se erar još više drugom njegovom mudrolijom. Zakidao, koliko mogao, platu soldatima, a i umanjivao njihov broj; pribavljao ovako caru velika novčana srestva, ali vojska počela spadati na niže grane, pa i pridržani soldati na neko prosjaštvo, onda i na zanemarenje zanata, uz nagon k pljački. Tek se logotet namjesti u Raveni, osjeti ga Italija i porezovnici u njoj. Napravi račune po svoju. Dužio podanike za nečesove zaostatke prema državnoj blagajni, čak od vremena kralja Teoderika, dok u isto doba „vojnicima nagragjivao rane i pogibelji nevjerovatnim sitničarenjem u računima“.[2] Zalazili soldati, tražeći plijena; gdjekoji odmetali se i u Gote k Ildibadu. Iz početka ovaj imao do sebe jednu samu hiljadu svojih Gota, no brzo ojača, osobito prilaženjem sunarodnika od naokolo po ravnici Pada. Da ne bi još većma ojačao, izagje nanj rimski vogja Vitalije, čiji je odio gotovo uništen u žestokom okršaju kod Tarvisia (Trevisa). Bijeg iznese iz poloma Vitalija i Teodimunda, sina Mauricijeva, unuka Mundova. Ime Ildibadovo razglasi se ća do cara.

Dotle pokunjeni Goti kao da nagjoše svog pravog vogju. Nego ne istraja kraljestvo Ildibadu više od jedne godine, do proljeća 541.

---

[1] Ib.
[2] L. III, c. 1.

Pokosi ga ženska zadorica i po njoj osveta germanska. Bogati Uraja imao ženu, krasnu nad svima varvarkinjama. Jednog dana pogje ova u kupalište u brojnoj pratnji i s velikom gizdom na sebi, zastade tu u prostoj opravi ženu Ildibadovu, kraljicu, pogleda je i ne pokloni joj se. Ildibad ne bijaše došao do kraljevskoga blaga, te mu sva kuća na tanko uregjena. Uvrijegjena žena u suzama prigje mužu, ištući osvetu. Ildibad obijedi Uraju, da kani k neprijatelju, i potom umori ga prevarno, na očito nezadovoljstvo Gotâ. Omrazu, u koju pade Ildibad, opet upotrebi za ličnu svoju osvetu jedan od kraljevih dorifora, Vilas, rodom Gepid; dočim se ovaj nalazio daleko pred neprijateljem, kralj lijepu zaručnicu njegovu uda za drugoga. U neki dan Ildibad častio gozbom prvake Gote; sjedio za trpezom na postelji, a uz njega, po običaju, stajali dorifori, oficiri iz družine; prigne se, da uzme rukom jestivo; u taj tren udari ga Vilas mačem po zatioku tako, da glava pade na sto, dok prsti od ruke još držali ono jelo. Grozoviti prizor uprepasti svakoga nazočna.

U nastalom metežu megju Gotima iskoči kralj jedan Rug, Erarik. Vidjesmo Ruge pridružene Gotima, kad Teoderik zarati na Odovakra. U Italiji se naseliše uz Gote, dobivši i oni svoje baštine. Zajedno s Gotima igjahu na vojsku, no, premda gotskoga govora, ženjahu se samo izmegju sebe, da čistom natragom djece sebi čuvaju plemensko ime. U tom tješnjem krugu Rugâ bio Erarik vrlo ugledan i moćan. Ali taj kralj, naprečac od svojih podignut, ne svigjao se Gotima. I trom se pokazivao, ništa ne radeći. Sazva Gote i predloži im, da se caru odašalje poslanstvo s molbom za mir uz pogodbu, da Gotima bude prepuštena zemlja sjeverno od Pada. To bijaše već Vitigova ponuda Justinijanu. pa predlog i sad narod usvoji. Nego, kroz osobne svoje pouzdanike Erarik predavao caru cijelu Italiju, samo da ga upiše u patricije i dade mu velikog posjeda. U to, s Rugom koji su bili Goti najnezadovoljniji, željeli sebi za kralja Ildibadova sinovca, mladoga Totilu, tadašnjega zapovjednika u Trevisu. Odmah po stričevoj smrti, Totila poručio bio Konstancijanu u Raveni, da će grad predati pod neke uslove, koji su prihvaćeni, te urečen i dan predaje. Stigoše sada Totili gotski izaslanici. Prokaza im ugovor s Rimljanima i reče im, da prihvaća kraljestvo, ako smaknu Erarika prije dana, odregjena za pomenutu predaju. I zbilja Goti iz prevare ubiše Ruga, negdje u jeseni god. 541, nakon pet mjeseci preslaboga kraljevanja.

Prvi uspjesi kralja Totile. Mimo svako nadanje novi će kralj, mlagjani Totila, u Italiji razgrijati malne slegjeno ostrogotsko ognjište,

boreći se slavno protiv Bizantije za mnogo godina. Ovoga varvarina, pametna, žilava, ujedno hrabrena junaka i vojskovogju vrsna, a uz to po plemenitosti srca najboljega Gota, što ga znamo, neumitna historija meće megju neobične ljude. Bijaše već na nekom glasu u Gotima, jer se istaknu u skorašnjoj borbi, ali, postavši kralj, proizvede odmah kao neko čudo. Car, kada zakraljenje Totile sazna, vogjama u Italiji posla ukor, pak ovi u Raveni, jedanaest njih, s vojskom od 12,000, odlučiše udariti na sama dva tvrda gotska mjesta, Veronu i Paviju. Verona već padala; jedna vrata, noću, maloj četi Rimljana otvorena su izdajom; ali se vogje pravdaju o plijenu prije ulaska u grad, te izišli Goti vraćaju se danu na osvit, strovaljuju niz bedem četicu, pak im neprijatelji svi uzmiču amo od Pada natrag k Raveni. Prispje Totila iz Pavije u Veronu. Pribra cijelu svoju vojsku, tek 5,000, ali pustih očajnika, te gotovih na sve. S njima riješi se na smiono vojevanje navalno, prebaci preko Pada 300 njih, koji će zaskočiti neprijatelja iza legja, onda sam preduze, nesmetan, opasno prelaženje rijeke, i iznenadi suprotnu vojsku tako, da svakolika naže u divlji bijeg, gubeći pred manje jačim Gotima sve zastave, „što se prije nikad ne dogodi Rimljanima".[1] Badava Artabaz, Perzarmenac u službi, prije perzijskoj, sad rimskoj, bijaše vogje savjetovao, da Gote dočekaju na riječi i razdvojene ih potuku; badava junak, u dvoboju prije bitke, pogubi mejdandžiju, jednog Gota orijaša, pri tome i sam smrtno ranjen. Puče glas Totili s te pobjede. Vogje rimske, svak s malim brojem svojih, razbjegoše se kud koji, kloneći se u gradove. Opremi Totila na Firencu dio Gota, neka je opsjedaju. Na dan hoda od grada opet zateče polom posadu rimsku, združenu s vojskom, što joj dogje u pomoć iz Ravene. Sad još većma razni odjeli rimski zbjegoše se u mjesta utvrgjena, prekinuvši izmegju sebe saobraćaj. U to Totila prijaznošću velikom predobivao carske soldate zarobljene, pak veći dio od ovih stali ulaziti u njegove redove. Srećna po Gote ta godina 542, godina od užasne kuge za Carigragjane.

Brzo zatim preko Toskane Totila pregje Tiber, provali u Kampaniju i u Samnij, te zauze jaki grad Benevent, kojemu bedeme poravni sa zemljom. Obaraše gradovima zidove, kako se ne bi pridošli vojnici iz Bizanta u njima utvrdili. Stao opsjedati još jači Napulj, s posadom rimskom od čitave hiljade. Ne izlazeći niko na njega, šiljao naokolo male svoje čete. Podvrže sebi Apuliju s Kalabrijom, i Lukaniju s Brucijem, imajući ovako u vlasti Italiju, osim tvrgjih

[1] L. III, c. 4.

gradova. Pobirao državne poreze, prisvajao i dohotke sa zemlje posjednikâ, ali štedio ljude, pa ne dopuštao, da se niti ženskima što na žao učini. Dok se Totila gradio gospodarom Italije, dotle car gubio redovne poreze i rastao njegov dug prema italskoj vojsci. Čuvši za sve ove nezgode, Justinijan, i ako Bizantiju gušila kuga, opremi flotu s vojskom Tračana i Armenaca uz nekoliko Hunâ, postavivši joj na čelo Maksimina, koga odredi Italiji za pretorijskog prefekta, sa zadatkom, da bude nad tamošnjim nesložnim vogjama i da vojnicima namakne potrebno. Ali Maksimin, po zvanju činovnik, bio neodlučan i malo vješt vojničkome poslu: izdangubi u Epiru. U to pristade na Siciliju, poslan od cara, pravi jedan vogja, Demetrije, koji već bijaše vojevao s Belizarom. Da pomogne Napulju, pri onom zadocnenju Maksimina, sabra mnogo lagja, krcatih hrane, no po gotovo bez soldatâ; kanio neprijatelja rasplašiti od obsjedanog Napulja, te otplovi u luku rimsku, da iz Rima uzme vojnike, koji odbiše poziv. Ode ipak s flotom na Napulj, no Totila, saznavši, da je to flota štura, navali na nju sa nekoliko svojih brzih dromona, i svukoliku je uništi. Na čamcu s mukom se spase Demetrije. Opet pred Napuljem, zimska oluja god. 543 upropasti i drugu flotu, onu s vojskom. S njom Maksimin napokon bio doplovio u Sirakuzu, gdje takogjer oklijevao, dok, na zapomaganje već ogladnjelih Napuljaca i na prijetnju carevu, sam se ne mače, već nju posla tamo pod drugim vogjama, megju kojima se nalazio i skoro spaseni Demetrije. Kad vijor zahvati brodove i zanese ih na obalu raspršane, pa nasukane pred taborom Gotâ, ovi mahom uzlazi na njih, kolji i utapaj Rimljane pri žalu i u moru uzburkanom. Umaknu tek mali broj lagja. Osužnji se i sam Demetrije. Sužnju oko vrata Totila zamota konopac, privede ga k bedemu i zapovjedi, da kaže opsagjenicima, kako od cara nema im više pomoći. Bijahu Napuljci dosta stradali pri opsadi Belizarovoj, pa i jedan dio njih na glasu, da s Gotima prijateljuju, no pred Demetrijevim jadom smutiše se vrlo i zajecaše. Njima dohrljenim na krunište zidina nudio kralj svoju zakletvu, da nikome, pa ni posadi, ne će niko kidisati. Glad stezao gragjane; ipak, radi vjere caru, zaiskaše mjesec dana odgode za predaju, ne bi li im prispjela pomoć. „Eto vam i tri mjeseca!“ podviknu im Totila.[1] Predaše se i prije mjesečnog roka, nekako oko marta 543.

Totilino čovještvo ne zasija se nigdje toliko, kao kod ove predaje. Da se ne bi gladnici upropastili, jelom natrpavajući želudac, zabrani

[1] L. III, c. 7.

rastvoriti odmah gradska vrata, a onima izlaziti iz grada; pružalo im se jesti obazrivom štednjom. Vojnicima od posade, koji ne volješe Gotima se pridružiti, pusti, da odaberu kud hoće; šta više, dade im konje i podvoze, pak su od nekoliko Gotâ ispraćeni do Rima. Pravo opaža Prokopije: „Uhvaćenicima pokaza filantropiju, neobičnu i neprijatelju i varvarinu“.[1] Radi opreza samo razvali dobar dio napuljskih gradskih zidina. A štedio Rimljane svugdje. Moralnu vrlinu, dakako ujedno i političku majstoriju mladoga kralja, osvjetljuje najbolje ova zgoda. Glasit u boju jedan Got, dorifor iliti časnik u njegovoj družini, silova djevojku nekog Rimljanina iz Kalabrije. Otac ga optuži kralju; dorifor pripozna zločinstvo, te je metnut u pritvor. Stekoše se najodličniji varvari i odoše Totili, da čovjeku izmole oprost. Kralj ih potsjeti na nevaljalog Teodahata, na nepravedno življenje pregjašnje, što im, po pedipsi Božjoj, razlomi silu ogromnu konjâ i oružja i rasu im bezbrojno bogastvo, a na sadašnji napredak i nenadnu sreću, pošto dovoljno okajaše grijehe ove. „Ja cijenim“, reče, „da je isto griješiti i zapriječiti kaznu grješnikâ“.[2] Dao pogubiti skvrnitelja i sve njegovo dobro namijenio silovanoj. Tradicija o životu sv. Benedikta, zabilježena krajem VI vijeka, pripisuje Totilinu potonju pitomost svečevu dojmu na dotle oštroga Gota. Benedikta bio bi Totila posjetio 542 god., pred njim kleknuvši u čuvenom njegovu manastiru na Montecassinu. Pohod arijanskoga kralja u katoličkoga svetitelja nije nam zabaciti, pošto znamo, da varvarski germanski vladaoci u opće, kao i sami bizantski, smjerno osluškivahu moćnu riječ svakoga bogomoljca na glasu. A Benedikt, koji je boravio u blizini Napulja, bio već izišao na veliko ime, u starosti od kakvih šezdeset godina; preminuti će godinu dvije zatim. Čuo za cijelo Totila, kako veliki pobožnik, djakon ili pop Benedikt, gdje ozida sebi bogomolju, tu otragu nekih trinaest godina nagje poganike oko Apolonova svetišta u gaju, Apolona razlomi, hram sruši i poganike obrati. Znao i to, kako posnik okupi oko sebe, i u još dvanaest manastira, četu drugih posnika, koji nikad mesa ne jegjahu, kopahu svojim rukama za sedam sati na dan zemlju, krčahu šume, oživljavahu pustoline, uz to vezani zavjetom čistoće, siromaštva i posluha. Pak još bogodavno čitali i pisali dva sata svaki dan ti monasi u srednjoj Italiji, potom u svemu Zapadu, kome će donekud rastjerati maglu-štinu pod olovnim nebom prve pole srednjega vijeka. Ali da je istom

[1] L. III, c. 8.
[2] Ib.

Benedikt Totilu pripitomio, ne slaže se sa pripovijedanjem savremenog Prokopija, koji ovoga prikazuje, tokom cijela života, obično pravedna i čovjekoljubiva, bilo to iz korisnoga razbora, bilo po nekoj rogjenoj dobroti. Pa kao što prije, tako i poslije sastanka sa svecem, javljala se pokatkad u njemu ratnička ljutina, a i žica Gota osvetljiva. Jedan primjer toga imamo i sada, pri opsadi Napulja. Demetrije sa Krfa, vješt i smion pomorski oficir, sa bedema svakojakim psovkama ružio Totilu. U polomu prve flote zarobiše ga Goti. Ozlojegjeni kralj dade mu odrezati jezik i obje ruke, i pusti ga onako osakaćena.

Totili, porazitelju rimskih vogja u Italiji, osvojitelju znatnoga Napulja i gospodaru svekolike otvorene zemlje, nestajalo još posjeda ovećeg broja tvrdih gradova, naročito stojnih Rima i Ravene. Piše rimskome senatu, a pismo izruči, neka ga nose u Rim, nekolicini otpuštenih zarobljenika. Spominjao dobročinstva Teoderikova i Amalasuintina, pa nastavljao ljutom ironijom, pače žagrenim sarkazmom: „Sto se tiče kreposti Grkâ spram podanikâ, vi ćete je znati, ili za nju čuvši, ili je iskusivši... Kakvi vam oni dopadoše gosti i prijatelji, kanda razumjeste, ako se ponešto sjećate računa Aleksandrovih. Propuštam govoriti o soldatima i o vogjama soldatâ, blagošću kojih i velikodušjem vi se već okorististe. Njima zato i posli prolaze ovako povoljno. Neka od vas niko ne misli, da ja ove grdnje dobacujem od mladenačke hvaste, ili da ja, kao poglavica varvarâ, objesnije besjedim. Ja ne kažem, da je djelo našega junaštva, što njih svladasmo, već tvrdim, da plaćaju nepravdu, na vama učinjenu".[1] Pismo radi suštine, a i samog zgodnog oblika, bješe opasno. Jovan, sestrić Vitalijanov, onda vojnički zapovjednik u Rimu, zabrani, da se Totili odgovori. Ovaj ipak pisao svejednako, obričući kletvama, da Rimljanima Goti ne će ni u čemu napastovati. Pisma bi na javu osvanula iz jutra, pribijena u noći na mjestima najposjećenijim, čijom rukom ne zna se. Posumnjaše na sveštenike arijanske, pa su bačeni van grada. Grgjenje od Totile peklo tim više stalež vojnički, što se ono osnivalo na cijeloj istini. Carsko nesrećno novačenje svakakovih dobrovoljaca uvlačilo u rimske redove i kalaša i grabilaca, naročito Huna i Herula, kano uteklih s koca i konopca; razmetali se oni bludom i kragjom, kad se god ne bi osjećala čvrsta ruka zapovjednikova. A i same vogje rimske, nestatkom Belizarovim, ponižene u boju i ukopane u tvrdim gradovima, razbijale vrijeme dosadno, držeći ljubaznice i čineći gozbe. Itale tištahu obje vojske, gotska, harajući u

[1] L. III, c. 9.

polju, rimska, provodeći nasilja po kućama. Nakon pada Napulja, preko god. 543 malo šta uradiše Goti; valjda Totila spremao se na nasrtaj glavnoga Rima; može biti, da i kuga, putem Ilirije ili mora, dogje u Italiju, te omete svaki oveći pothvat. Nego, početkom g. 544, Totila već ciljao na Rim, dok jedan odio Gotâ stao opsjedati Hidrunt (Otranto), uporište floti bizantskoj, u Kalabriji na kraju južne Italije. Konstancijan iz Ravene pisa caru, da već nije podoban oduprijeti se gotskoj sili. Pismo potvrdiše još druge vogje.

Belizar protiv Totile. Car, onda smiren s Belizarom, koga načinio i svojim „comes stabuli", povjeri mu preteški zadatak ponovnoga osvojenja Italije, bez prave vojske i bez novca. Još ne bijaše sklopljen mir s Perzijom, pa tamo ostade i vojskovogjina izborita straža. Svojim troškom Belizar stao novačiti mladih dobrovoljaca po Traciji i po Iliriji, ovdje sudjelovanjem ilirskoga vojnoga magistra Vitalija; traljavi, neiskusni to novaci, a tek 4,000 njih, s kojima oba magistra dogjoše suhim u Solin, smjerom preko Pole k Raveni. S takom vojskom nije kud bilo susresti mnogo jače Gote, ni u Kampaniji, gdje stajao Totila, ni u Kalabriji pred Otrantom. Ipak je taj grad pred Gotima opsjedačima brže obezbijegjen. Glagju pritisnuti grad ugovorio dan predaje, kadno tek četiri dana prije doploviše lagje sa žitom i sa zamjenom svježih vojnika, poslate od Belizara. No i Totila ote Tibur (Tivoli), Rimu na domaku, i spriječi ovome dovoz hrane, Tiberom iz Toskane. Vrata otvoriše sami Tiburjani, posvagjeni s isaurskom posadom. Goti pobiše sve žitelje s episkopom, „ne ću reći kako, premda znam", veli Prokopije; „ne ću, da ne ostavim pokoljenju spomenika nečovječnosti".[1] Belizar u Raveni pred sebe sazva soldate, a i Gote u gradu; obeća, na carsko ime, ispraviti, što bi skrivljeno na vojnicima, ili na Gotima; potaknu ih, neka svak od njih, koji ima odbjegla rogjaka ili prijatelja u „tirana Totile", što prije njega natrag pozove. Ali niko, ni Got, ni Rimljanin, ne vrnu se k caru. Toliko pustom neslogom rimskih vogja, neredovnom naplatom vojnikâ i svačjom silom bilo sve razrovano i rastrovano! Šta više? Vojnici iz Ilirije kradom se povukoše kući. Država im dugovala mnogo plate, a Huni, u ovoj muci carstva, još jedared se zaletješe ispreko Dunava, Ilirima robeći žene i djecu. Car se rasrdi na odbjege iz vojske, no do skora udijeli zamoljeni oprost braniocima praga domaćeg. Belizar tek gledao da očuva kako tako i utvrdi pojedine gradove u Italiji. Pisao caru, izlažući mu čitavu

[1] L. III, c. 10.

nevolju Italije i rimske vojske bez plate, bez volje, a strašno umanjene: „i ovo, gospodaru“, kazivao, „dobro upamti, da veći dio onih, koji za te vojevahu, neprijatelju odbjegoše“.[1] Zaklinjao i preklinjao, da mu se pošlje novih četa, osobito pridržane mu tamo dorifore i hipaspiste, a uz to i novca potrebita. Nosio pismo u Carigrad jedan od boljih vogja u Italiji, znani nam nećak Vitalijanov Jovan, koji se tvrdo zakle Belizaru, da će se k vojsci vratiti sa pojačanjima. Nego Jovan oženi u Bizantu ćer Germana, careva sinovca, i zapusti stvar pri veselju pira.

Vojskovogja je u zapari. Godinom 545 izgubi u Picenu Fermo i Ascoli, u Toskani Spolet i Assisi. Krenu Totila na Rim, dok manjom vojskom Gotâ dao opsjedati Piacenzu, glavni grad u Emiliji, koji se u ovoj krajini još jedini držao. Oskudica živeža za rimske gradove, i soldate u njima, javljala se svuda. Gotski kralj, puštajući, da težaci širom Italije obragjuju zemlju neuznemireni, pobirao od njih državni porez, po prilici glavarinu, a i same daće, u naravi ili u novcu, gospodarima. Tim opskrbljivao sebe masno i pritiskivao ljuto gragjane. U drugu ruku, raspolažući znatnom napuljskom lukom i Eolskim ostrvcima, davao vlastitim šajkama loviti žitne lagje, što dolažahu sa Sicilije. Počeo gladovati i Rim i Piacenza. Na glas pogibelji, Belizar riješi se ne čajati duže, prikovan u Raveni po savjetu svog druga, magistra Vitalija. Kako je soldatâ trebovao silno, pogje glavom iz Ravene, dalmatinskom obalom, do u Drač, da otud opet piše caru, neka se pomoćna vojska požuri. Tu jedva jednom sa svojih svatova u dvoru prispijevao Jovan s vojnicima varvarskim i rimskim. Car bio poslao i ka knezovima Herulâ nekoga Narsa eunuha, kako bi divljake niz dlaku gladio i privolio na rat u Italiji. Nagovornom riječju eunuha mnogi Heruli za njim dogjoše u Traciju, gdje zimovali, da s proljeća odu k Belizaru, kome malo pomoći pružiše, no znamenitu dosta carevini. Biva, u svom putu Heruli nabasaše na veliko mnoštvo Slovenâ. Iza lanjskih Huna spustili se i ovi preko Dunava, plijeneći i odvodeći iz Romanije silu zasužnjenoga pučanstva. Iznenada napadnuti, premda brojem jači, pustiše roblje plijenitelji. Jedan odio u Drač okupljenih vojnika posla Belizar u rimsku luku, da s njenom posadom, i u dogovoru s posadom Rima, ispadnu na Gote opsjedače. Stajao u Rimu sa 3,000 soldata vogja Besa, porijeklom svojim jedan od onih Gota, odavna naseljenih u Traciji, koji ostaše u zemlji i ne idoše u Italiju s Teoderikom. Iz nepouzdanja, ili što se bojao

[1] L. III, c. 12.

osvete svojih saplemenika, zapadne li u njihove ruke, on ni petom ne šenu, kad iz rimske luke izigje na ravno polje 500 momčadi; izigjoše ovi i po drugi put, no većim dijelom izginuše, dočekani u zasjedi od Totile, o provali obaviješteni po jednom odbjegu. Ne bi srećnije ni brodovlje sa živežem, što ga episkop Vigilije sa Sicilije, gdje rimska crkva posjedovaše golemih latifundija, opremi u rimsku luku. Taj papa, koga Belizar bio nametnuo mjesto Silverija, isticao se kao gorljiv pristaša Bizantinaca, pa, putujući u Bizant, i nalazeći se na Siciliji, ono žito sabra za ogladnjeli Rim. Regbi, da se dvije stranke, carska i gotska, onda svagjale u potištenom gradu; kad papa na putnoj lagji silazio niz Tiber, jedni molili za blagosov, drugi bacali se na njega kamenicama. Patricije Ceteg, prvak u senatu, sumnjičen sa šurovanja s Gotima, izljeze iz Rima. Pomenute brodove, kreate žita, Goti uhvatiše i sasjekoše sve ljude na njima, osim jednoga episkopa, imenom Valentina, kog privedoše Totili. Ispitivao ga Totila, pa nabrekne nanj, da laže, i dade mu odsjeći obje ruke.

Osvanu godina 546, čemerna po gragjane u Piacenzi i u Rimu. Glad natjera poneke u Piacenzi, da se hrane i ljudskim mesom, te se grad predade Gotima. Belizar nije blizu da priskoči u pomoć: skupljao u Draču soldate. Vojska u Italiji bijaše svejednako neznatna, neizvježbana, ni u jednom pogledu ravna brojnoj i Totilom već osokoljenoj gotskoj. Rimski vojskovogja visio na tankoj grani, što povećim svakim kretanjem mogla da se izlomi. U to i Rim morio sve to veći glad. Ode k Totili djakon Pelagije, da u ime grada zašte primirje na nekoliko dana i predaju da obeća, ne prispije li pripomoć. Taj djakon, već onda na glasu megju Italiotima, s vremenom postaće papa. Skorice vratio se bio iz Carigrada, gdje poslovaše kao Vigilijev apokrizar, poslanik; car ga žarko zavolje i podari ga mnogim blagom; toga dio ponajveći on razdijeli megju rimsku sirotinju, čime slavi imena prida i jačega glasa. Kralj gotski primi ga preljubazno, ali mu odmah, govoreći prvi, osječe, da troje ne smije zatražiti: oprost ikome Sikeliotu, poštedu bedemâ Rima grada i povratak robova, pribjeglih Gotima, te sada vojuju uz njih. Sicilija bila bogata žitnica Rima, milovana već od Teoderika, a ipak s veseljem odmetnuta k Belizaru, kako ovaj do nje doplovi. Na svakoga tamošnjega ostrvljanina kivni bili Goti. Pelagije ne poluči ništa, pa reče Totili: „Ja se eto kanim moljenja u tebe, a upravljam poslanstvo svoje Bogu, koji običaje gnjeviti se na oholite preziratelje smjerne molbe“.[1] Rimljani

[1] L. III, c. 16.

već ne znali, šta da rade od gladi; kumili vogje, Besu i Konona, da im pribave malo jela, ili da ih posijeku, ili da ih puste o sebi. Bijeda ih nagoni, da ruše moralnu vezu s novim Rimom, da se od Grkâ luče. U nevolji svojoj kazivali: „nisu ni Romeji, niti š njima (Grcima) srogjeni, niti jednakih ustanova državnih, pa niti primiše, u početku, od dobre volje carevu vojsku u grad, već bili u prve protivnici".[1] Tješio ih Besa skorim dolaskom Belizarovim. No učini se glad grozna. Bogati kupovali žita od vojnikâ, od njihova obroka, po 7 zlatnih solida[1] medimno (51, 60 lit.); vo prodavao se po 50 sol.; crknuti konj, jelo izbrano; svjetina hranila se kuhanom koprivom, prilično obilatom oko bedemâ i usred ruševina. Kad kupcima isteče novac, kupovalo se komadima pokućstva, iznesenim na trg. Nestalo i pasa i miševa. Izmršani, problijegjeni, mnogi se ukazivali kao aveti neke: nekoji i ubijali sami sebe, ili padali mrtvi na zemlju. Rimljanin jedan imao petero djece; djeca se priviše očinoj odjeći, tražeći hrane: pritaja on neizmjernu tugu, krenu š njima ćutke, kao da će im jela dobaviti, na most tiberski i baci se sunovrat u vodu, na očigled djece i drugoga svijeta. Vogje najposlije dopustiše, da izlazi, ko hoće, platívši novac izlaska. Izišli gotovo svi, no mnogi umirali, ili u putu, ili na lagji, ili hvatao ih neprijatelj i sjekao.

Pa čemu svi ti jadi velikoga grada? Taman ničemu. Rim čekao i čekao pomoći, ali je ne dočekao. Ipak strategična osnova Belizarova bijaše pametna, no tugjom krivnjom ne izvede se. S jednim dijelom u Draču sastavljene vojske otplovi on u Otranto, tu konačno rastjera opsjedače Gote, a računao, da će s pogodnim vjetrom za pet dana stići u Porto, luku rimsku, i Rimu pružiti pomoć. S drugom vojskom Jovan imao, hodeći iz Otranta, pročistiti od Gotâ južnu Italiju, suhim putem k Rimu, najduže za četrdeset dana hoda. Jovan iz prva vršio lijepo nalog; pobijao onuda Gote i mekanom besjedom pridobivao caru Kalabre, Bručane, Lukane. Odličnik Tulijan, moćan megju Bručanima i Lukanima, govorio Jovanu, da ovi „nisu od dobre volje pristali za varvarima i arijanima, no radi protivničke sile, pa i zbog kinjenja carevih vojnika"[2], i da će opet, kao što i prije, caru davati porez. Nego Jovan, premda smion i hrabren vogja, ustuknu, ne zna se čisto zašto, pred četom od 300 Gota, što ih Totila posla u Kapuu, da krišom sljeduju Jovanu u njegovu hodu na Rim. Uzmače ovaj megju Bručane i Lukane, dok ga Belizar najvećom

[1] L. III, c. 17.
[2] L. III, c. 19.

nestrpljivošću iščekivao i korio ga, što, imajući sa sobom najizbranije varvare, ne otvara sebi puta preko 300 neprijatelja u Kapui. Već u prvom italskom ratu zamijetismo Jovana nestašna spram Belizara; pošto on stupi tuskoro u brak s djevojkom iz carske kuće, možda bio i nestašniji, plivajući u gospostvu. I pred Rimom izjalovi se nakana vojskovogji. Vozeći do 200 dromona, hranom nakrcatih uz ponajbolje svoje vojnike, udari na drvenu pregradu, što ju Totila, da Rimu općenje spriječi, bio postavio na rijeci. Već uništavao pregradu i pobjedno uzbijao Gote, kadno vogja Izak, Armenac, ostavljen u luci, neka zdušno čuva to jedino uporište vojsci, izigje i sam proti zapovijedi, načini smutnju i zarobi se. Sa svoje strane lakomčina Besa ne odazva se, savremenom provalom iz grada, Belizarovu pozivu; nastavljao guliti bogatije ljude, senatore, prodavajući im za golemi novac žito, koje držao skriveno. Pri dvojakoj ovoj neprilici, i Belizar se časom zabuni u okršaju, „koje otprije nikada mu se ne sluči“.[1] Promisli, ne raspitujući, da mu je luka već izgubljena, i prekine srećni napadaj, hrleći k njoj, gdje neprijatelja ne nagje. Od prevelike žalosti upade u vrućicu, što ga dugo izmuči i blizu do smrti privede. Zasužnjenog Izaka Totila dao smaknuti, u zamjenu glave junačkoga Gota Ruderika, koji umrije od rana u tom boju.

Besa, sav pri svome prodavanju žita, zanemarivao ostalo. Mala straža na bedemima; stražari i lijegali i spavali bezbrižno. Vojnicima ne pripomagali već srušeni gragjani, koji se u tankom broju još u gradu nalažahu. Četvorica Izaurjana, od stražarâ kod vrata „Asinaria“, užetima spustiše se noću niz bedeme i do tri puta podozrivu na njih Totili za novac ponudiše otvor vrata. Stvar se pročula, ali Besa i Konon mnogo se na to ne osvrnuše. Jednom, kad se unoćalo, povede Totila na ona vrata svu vojsku pod oružjem. Četiri ponajjača Gota uspela se na zidinu, sjekirama razlomila vrata i rastvorila ulaz svojima. Sabranim redovima ulazili Goti, dok u vici i metežu, što po gradu nasta, rimski soldati, gotovo svi, na druga vrata izlazili s vogjama. Totila po noći ne dao, da se ide u potjeru. Glasnici s reda dojavljali pusti bijeg, a Totila njima: „Šta slagje čovjeku, nego kad neprijatelji bježe!“[2] Svanu dan, 17 decembra 546 god.; kralju ne bilo više bojati se zasjede, i ode odmah na molitvu u hram Petra apostola. U tu, i u druge crkve, bijahu se sklonili gragjani, a i nešto vojnika. Koji patriciji i imućniji još imali konje, oni odjurili s voj-

---

[1] Ib.
[2] L. III, c. 21.

skom. U gradu ne bi bilo ostalo nego 500 duša. Goti sjekli, koga susretali, no u svě od vojnika pade 26, od puka 60. Kako Totila u Petrovu crkvu uljezaše, djakon Pelagije na susret mu dogje, držeći u rukama Hristovo evangjelje (τὰ λόγια). „Poštedi ljude tvoje, gospodaru!" procvilje djakon. Rugao mu se Totila: „Ha sada, Pelagije, prilaziš, kumeći". Opominjao se kletvenoga priziva Pelagijeva na Boga osvetnika. „Eto dolazim, pošto Bog odredi, da budem tebi sluga. Daj poštedi odslije tebi sluge, gospodaru!" ponovi crkovni čovjek.[1] Zapovjedi kralj, da Goti dalje ne ubijaju, ali pustio, da plijene po volji, sebi pridržavajući najskupocjenje. Nagje mnogo u domovima senatorskim, a osobito u Besinu stanu: taj „zli demon sabra Totili bezbožne dobitke", veli Prokopije. Žiteljstvo rimsko sruši sasvim ova opsada. Gragjani, pa i sami ljudi iz senata, spali na to, da ištu, obučeni u halje robovske i težačke, kruha ili drugo nužno od neprijateljâ; obilazili kuće, kucali na vrata, hrane moleći. Prosila i Rusticijana, udova Boetijeva, kći Simahova. Velika gospoja, silna bogatašica, imovinu svoju bila razdala oskudnicima. Htjeli je Goti sad umoriti, tužeći je, što darom mnogoga novca skloni vogje vojničke, da strovale kipove Teoderika, za osvetu očeve i muževlje smrti. Nju izbavi Totila. Sačuva od uvrjede i silovanja gotskog svaku žensku, te ga taj obzir proslavi. Sutradan, iza zauzeća grada, kralj pozva Gote pred sebe, i njima stavi na dušu pravdu Boga, sklad megjusobni i štednju Rimljana, odsad podanikâ. Pripomenu im, kako negda, u vrijeme zloće, do 200,000 Gota, lijepo oboružanih i bogatih, podleže 7,000 Grkâ, pa opet i ovi, najposlije 20,000 njih, podlegoše iz prva jednoj šaci Gotâ, žalosnih i golorukih. Sazva potom i senat rimski, kome drža govor, „kakav dolikuje, kad ljut gospodar grdi sužnje".[2] Istače dobročinstva i Teoderikova i Atalarikova prema računima i bičevima grčkih račundžija, logoteta; pitao srdito, šta igda Goti, uz Romane odrasli, ovima skriviše, šta li car Justinijan dobra igda njima učini; prikaza im četvoricu Izaurjana, koji mu Rim izručiše, i nekoga Herodijana, koji mu preda Spolet; tima, izjednačenim s Gotima, obeća časti, opornicima zaprijeti ropstvo. Ćutali rimski patriciji; Pelagije molio milost. Kralj otpusti senat, s posljednjom riječju primirnom.

Početkom god. 547 Totila, gospodar Rima, šalje poslanike za mir caru, Pelagija i rimskog odvjetnika Teodora. Priveza ih teškom za-

[1] L. III, c. 20.
[2] L. III, c. 21.

kletvom, da će mu biti prikloni i da će se što prije vratiti. U pismu dozivao Justinijanu na pamet prethodnike obojici, Anastazija i Teoderika, koji „čitav svoj vijek ispuniše mirom i svakim dobrom“[1]; prihvati li to, car će mu biti otac i imati Gote saveznike na koga god želi. Usmeno reče poslanicima, ako se mir ne učini, da će on sravniti Rim sa zemljom, pogubiti senat i rat prenijeti u Ilirik. Sasma hladno car primi poslanike, i otpisa Totili, da Belizar po svojoj volji ravna ratom i za to je ovlašten na koji hoće ugovor s Gotima. Kroz to rat se nastavlja. Goti smjerali i na donju Italiju, na Lukaniju, gdje bijaše Jovan. Da im zakrči put preko klanaca u Lukaniju, složi Tulijan težake, s kojima u njih zasjede sa još 300 Anta, od Jovana težacima pridatih, „jer su ti varvari najvrsniji od sviju za boj u mjestima lomnim“.[2] Još veće mnoštvo seljaka oko sebe sabra jedna gotska četa, da klance provali, ali valjanost Antâ i težakâ vrnu neprijatelja u bijeg i učini od njih pokolj. Na glas toga razgnjevi se Totila, pa se sam spremao na Jovana i Lukane, no naumio prije razoriti Rim. Već rušio gradu tamo amo bedeme, dok i sruši treći dio njih; potom „namjeravao potpaliti gragjevine najljepše i najčuvenije, te Rim pretvoriti u pasište“. Doznavši za to Belizar, tu blizu u Portu, s izaslanicima upravi mu pismo, gdje vrelim riječima žigosao ono „bezumlje“.[3] Rim je od svih gradova pod suncem najveći i najčuveniji; nije sazidan krepošću jednoga čovjeka, niti tokom kratka vremena dospje do onolike veličine i krasote, već množina careva i gomile odličnikâ i duljina dobâ i izobilje golemoga bogastva mogoše tu svašta privesti iz cijele zemlje, pa i po izbor umjetnike; uvreda toga tolikoga grada pravom će se činiti kao veliko nedjelo na svima prošlim naraštajima. Postavljao najposlije dilem: „Promisli se, da mora biti od dvoga jedno: ili ćeš u ovome ratu podleći caru, ili ćeš, valjda, nadvladati. Ako pobijediš, Rim razorivši, ti ne upropasti tugj, već svoj grad, dok, sačuvavši ga, obogatićeš sebe tekovinom, od svih dabogme najkrasnijom. Dogodi li se pak, da tebi u dio padne lošija sreća, spasivši Rim, spasavaš i sebi milost obilatu u pobjednika, dočim, ako ga razvališ, ne će više biti govora o štegjenju kakvu, a od djela tebi koristi nikakove“. Ovo pismo Totila pročita više puta. Odmah vrnu natrag odaslanike, javivši Belizaru, da grada ne će ozlediti.

[1] Ib.
[2] L. III, c. 22.
[3] Ib.

Cijelo ostade mramorje, spomenici veličajnoga Rima, najvećim dijelom onda još neprelomljeni uvrjedama ljudi i vremena. Nego Rim bude samotan, mukao, bez cigle duše. Totila 'ga raseli. Proste gragjane, što su se s obiteljima bili vratili, otpravi u Kampaniju; senatore uze k sebi. Napravivši tabor na zapadu, u Algidu blizu grada, i tu smjestivši, suprot Belizara u Portu, ojaču vojsku, išao s ostatkom k jugu na Jovana, koji ispred sile uzmače u Otranto. Po zapovijedi Totilinoj, senatori do njega naložili seljacima po Lukaniji, da se oružja progju i svak da se vrati svome plugu. Tulijan se uklonio; osamljeni Anti pribrali se k Jovanu. Ovaj mogao tek da obezbijedi važni Tarent, na koji gledahu Kalabri, voljni, da se od Gotâ odmeću. Spolet, poviše Rima, pregje u rimske ruke. Nego Totila, u cjelini uspjevši u donjoj Italiji, već kretao na Ravenu, puštajući pod stražom u Kampaniji rimske senatore. Nakon stojnoga Rima i stojna Ravena morala se vratiti Gotima. Zače tad Belizar poduzeće „smiono tako, da se iz prva privigjalo kao ludost na golo“.[1] Sa jednom hiljadom vojnika već bio pošao da razgleda opustjeli Rim, pri tom zapao u gotsku zasjedu i iz nje se izbavio. Ostaviv malu posadu u Portu, sa svom svojom vojskom zaletje se iz nova u grad i zapremi ga. Povaljeni treći dio bedemâ za kratko vrijeme nije bilo zidati. Mjesto toga, on složi razasuto kamenje, onako naprečac bez kreča, bez poregjaja, usadivši s polja mnogo kolje. Svi vojnici, radeći žurno, posao izvršiše kroz dvaestipet dana. Jama naokolo bila tu otprije. Težnja k zavičaju pribra u grad barem one Rimljane, koji se nalažahu raspršani po okolini. Hranu njima i soldatima na mnogim lagjama rijekom dao dovesti Belizar. Kad puče glas o Belizarovu nenadnom radu, Totila mahom svrnu na Rim i stiže podanj još prije, nego su gradu, uz premalo radnikâ, izragjena vrata. Bilo to s proljeća. Noću Goti stadoše u tabor do Rima, a već sutra, u rogjaj sunca, srditi i bučni, stupali oko bedemâ. Na vratima Belizar postavio vojnike svoje ponajhrabrije. Učini se žestoka bitka. Nadali se Goti, da će prvom vikom grad oteti, pa, kad nailaze na otpor najživlji, upiru goropadno. Od jutra do mrkle noći traje boj: Rimljani gagjaju sa visoka, a, izvan reda osokoljeni i samom opasnošću, nasrtačima nanose golemi gubitak. Ponešto okrijepi noć izmorene i jedne i druge. Sutradan Totila napadnu opet svom snagom; jednako branili se Rimljani, a već i provaljivali, nadbijajući. Padoše mnogi od najjunačnijih Gota; poraste im broj ranjenih. Za više dana vidali ove; ispravljali i oružje,

[1] L. III, c. 24.

velikim dijelom raskrhano. Potom biva treći bjesomučni nasrtaj. Pred bedemom, do Totile, sruši se s konja njegov zastavnik, na mrtvo pogogjen; oko zastave bjesnio boj, dok je Goti izniješe s odsječenom lijevom rukom umrloga, koju krasila zlatna debela narukvica; mrtvo tijelo osta u rimskim rukama; od gradskih zidina oturen je neprijatelj i gonjen u bijeg daleko. U danima srećnih pothvata Goti govorili o nepobjedivu i neslomljivu junaku Totili; čudom mu se čudili, „kao nekome bogu".[1] Sad pristupiše njemu gotski prvaci i oštro mu prekoriše ludu pamet, što on Rim ili iz temelja ne razmetnu, ili ga sam ne održa; ovako eto u vjetar sva duga muka. Kralj dignu opsadu, razrušiv sve mostove na Tiberu, osim Milvijskog blizu grada, i povuče svoje u Tivoli, Rimu na domaku s desne strane. Položi tu i vlastito blago, mirujući. Belizar posla opet caru ključe obnovljenih vrata grada Rima.

Franci i osnove Teudebertove. Dalje preko ove godine kano da počiva oružje, gotsko i rimsko. Valjda su na obje strane ratnici utrugjeni od silnoga napora oko napadaja i odbrane Rima. A može biti, da je mirovanju još i ovi uzrok. Usred loma gotskog i bizantskog po srednjoj i južnoj Italiji, Franci austrazijski po drugi put silaze, god. 547, u padsku ravan, dopirući do u samu Veneciju. Neka je prilika misliti, da i Grci i Goti gledahu zabrinuti, ne će li sa sjevera iz natuštenog neba grom u njih udariti. Bilo se tim više bojati, što je glava Austrazije, a donekle i čitavoga Nijemstva, bio žilavi Teudebert. Ovoga Merovinga mi već znamo iz prve franačke provale u Italiji, učinjene na devet godina prije. Za neko vrijeme on se kolebao izmegju Gotâ i Grkâ. Moćnoga gospodara i rogjake mu, kraljeve Merovinge, gladio Justinijan. God. 542 formalno ustupi Francima, carskom poveljom i pečatom, Provencu, već njima napuštenu od Ostrogotâ. Merovinzi odsad držali tvrdo trgovačku znamenitu Masiliju i gospodarili onim morem; u glavnoj Arelati lijepo zasjedali k igrama circenskim. Čini se, da im car dade dozvolu kovati i zlatni novac, što ne bješe u običaju ni u samog kralja kraljeva u Perziji, koji je izdavao tek novac srebrni; jedini rimski zlatni solid vrijedio i tekao, priman u velikoj trgovini. Nego, Teudebert na posljetku raskinu sa carstvom. Njega vrijegjalo, što Justinijan, nakon izjalovljene franačke vojne od 539, uze naslov: „Francicus", „Alamanicus". Regbi, da je na ustuk franački oholica onda dao kovati zlatne novce sa svojim likom, uz naziv „augustus". Svakako,

[1] Ib.

motale mu se u glavi velike osnove. Bijaše, veli zanj Agatija,[1] „presmion i smutljivac, i preko mjere zanesen za opasnim poduzećima“. Iskrsnu on kao neki pobornik svih Germana, i svojim odaslanicima počeo varvare, širom Germanije, osobito Gepide i Langobarde, mutiti i podstrekavati na Bizantiju. Ovoj, zapletenoj u predugom gotskom ratu, bilo je onda vrlo mučno na liniji Dunava, gdje već vidjesmo, pri donjem toku rijeke, napadače hunske, bugarske i slavenske, dok gore, na srednjoj rijeci, ili napadali, ili vrebali Germani. Gepidi, držeći najveći dio Dacije, pak i Sirmij, uzalud od càra nedavno otet Gotima, podjarmiše tamošnje Romane, i zagonjahu se odonud, premda carski plaćenici, na plijen jošte u dalju rimsku oblast. Car bi im za to uskratio platu vojničku, no i ovo pomagalo slabo. Ista neprilika s Langobardima. Plaćao car i ove saveznike, odredivši im mjesta amo od Dunava po Panoniji, Gepidima na lijevo; no jednako, unatoč savezništvu, trčarali čak do Drača, robeći Dalmate i Ilire. Justinijan smjesti i Herule, sebi saveznike protiv Ostrogotâ, davši im krajinu oko Singiduna (Biograda); pa dok išli na vojsku i služili cara, dotle neodoljivim varvarskim nagonom pljačkali i po Iliriku i po Traciji. Mala korist Bizantiji, što su se ovi varvari, kano varvari, megju sobom često svagjali, osobito Gepidi i Langobardi. Potonjima vladao sada Auduin, onima Torisin, i ljuta kavga izmegju jednih i drugih ražesti se toliko, da sebi odrediše ročište za boj, kroz to moleći cara za pripomoć, svaki naročitim svojim poslanstvom. Pred carem uzajmice grdili se poslanici, psovkama iz pune torbe varvarske. Langobardi kazivali za Gepide, da se grade prijatelji Rimljanima, a na djelu su pakosnici i ovijane nevjere; čude im se bezobraštini; Gepidi su puki arijani, dok Langobardi odavna već misle o Bogu jednako, kao i car. Nasuprot o Langobardima govorili Gepidi, da su ono lupeži, kavgadžije i u opće drzoviti, premda ih Gepidi kudikamo nadmašuju i brojem ljudi i junaštvom.[2] Justinijan pomislio, pomoću Langobardâ, kojima pridruži više od 10,000 konjanika svojih, pa čak i Jovana iz Italije, utući opasnije Gepide, to arijansko gotsko pleme. Možda povjerova u tvrdnju langobardskih poslanika o čistini njihove hristjanske vjere, dočim potonja historija iznosi Langobarde, provalnike u Italiji, ponajviše pogane i arijane. Od Herulâ 1,500 svrsta se u rimske redove, a 3,000 megju Gepide. Ove Herule Rimljani razbiše, no kad čuše Gepidi, da carska

---

[1] L. I, c. 4.
[2] Procopii de Bello Goth. l. III, c. 34.

vojska ide na njih, namiriše s Langobardima, koji ostaviše cara na cjedilu.

Ovom prilikom Gepidi napustiše Ildiga, prisvajača kraljestva megju Langobardima. Bio prasinovac negdašnjemu kralju Vakisu, i sa razdora s ovim uskok megju Slovenima. Poslije smrti Vakisa i sina mu djeteta Valdara, zakralji se Auduin, skrbnik ovome. Kad se mržnja megju Gepidima i Langobardima zaoštri do rata na vidiku, Ildig, sa svojom langobardskom družinom i sa mnogim Slovenima, prigje Gepidima, koji se nadahu njega privesti k vladi. Sada izmireni Auduin zatraži od Torisina izručenje Ildiga. Ovaj uskoči onda opet u Slovene s družinom i sa još nekoliko Gepida. Otuda pogje k Totili u Italiju, vodeći vojsku, dašto velikom većinom slovensku, od kakovih 6,000 momaka. Srazi se u Veneciji s jednom četom rimskom i razagna je, no, ne znamo zašto, vrnu se natrag, pregje Dunavo i ode opet u Slovene, tamo od rijeke.[1]

Svojoj brojnoj Njemčadiji pridružiti gomile tih Germana, a možda i hunske hordije sa četama Slavena, provaliti svom silom u Traciju i udariti na sam Carigrad, bio naum kralja Teuderika. Rastrganu imperiju kanio podijeliti poglavito megju Franke i sebi savezne Gote, što kome dopadne. Naravski, franački imao je biti dio veći. Svoje Franke smatrao on kudikamo bolje i čuvenije od Gotâ, svoj dom merovinški viši od svake kuće tadašnjih vladara gotskih. Totila bio ili njemu ili drugome Merovingu zaprosio ćer, ali je odbijen s odgovorom, da u Italiji još nije kralj onaj, koji, imajući Rim, ne održa ga. Nego, da pokuša napadaj na Carigrad, spriječi Teudeberta prijeka smrt u prvoj poli god. 548. Poginu od divljega bika, koji nanj bahnu iz guste šume; dočeka ga kopljem, no bik nasrnu na stablo, za koje se onaj skloni, izvali ga, i grana debela utuče kralja. Ponesen kući, izdahnu dan isti.[2] Namjeravano poduzeće Teudebertovo savremeni Bizantinac[3] označuje vratolomnim, kao što i obijesnim i arogantnim; bio bi nastradao, veli, nabasavši na rimske vojske. Da li bi Franka bile zaustavile te vojske, mi ne možemo za izvjesno reći, ali je cijela prilika misliti, da bi se varvarske gomile bile slomile o bedeme neosvojivoga Carigrada.

Radi goleme osnove, kojom se titrao, vrijedno je, da historija dobro upamti toga Teudeberta. Onom osnovom ukazuje se u Zapadu nadmoć

[1] L. III, c. 35.
[2] Ovako Agatija (l. I, c. 4); no može biti i bolja verzija Gregorova (l. III, c. 36), da on umrije od slaboće, nakon duge bolesti.
[3] Agathiae l. I, c. 4.

franačkoga narodà, koja će istrajati i pored sve slabosti potonjih Merovinga. A povlači na se pažnju i sam Teudebert lično, kao tip svog roda merovinškog i svog plemena franačkog. Čusmo,[1] kako ga Gregor hvali; bio i vrlo darežljiv prema sveštenstvu i sirotinji. Ali već u početku svoje vladavine, 537 g., diže se sa svojim stricem Hildebertom na drugoga strica Hlotara s nakanom, da ga pogube i oblast mu otmu. Ti Merovinzi svagdà braća nebraća! Pred silnijom vojskom umače Hlotar sa svojima u šumu, negdje pokraj donje Seine, i posječenim drvećem zakrči, kako mogao, prelaze. Opkolili ga ipak neprijatelji, i ne bilo mu spasa, kad li sutradan, u zoru, stušti se vrijeme strahovito; nebo je u plamenu, grmi, sijeva, gràd tuče štitove; konji se rasplašili na daleko. Mjesto, gdje se nalazio Hlotar, olujina ne zahvati, pa Hildebert i Teudebert promisliše, da je ona od Boga i od svetoga Martina, što onako igjahu na krv svoju. Taman svecu u Touru molila se Hlodehilda i cijelu noć pred onim danom bdila kod njegove rake, e bi napast uklonio sa doma Merovingâ.[2] Niti svojim privatnim životom taj dom vele ne prodiči pobožni Teudebert, koji je inače uvijek častio episkope u svojoj državi. Već kao mladić u južnoj Galiji zaljubi se u krasnu Rimkinju Deoteriju, tugju ženu, i uze je k sebi. A kad se kći Deoterijina iz prvog braka zadjevojči, kralj nekako zapazi i nju, čega se bojeći mati, metnu ćer, navalice, govorilo se, u nosiljku uz bijesne bikove, te je srušiše dolje u vodu sa jednog mosta u gradu Verdunu. Zbog Deoterije Teudebert otezao za sedam godina svoje vjenčanje s kraljevnom Langobartkinjom Visigardom, koju bio zavjerio, dok najposlije Franci se uzmutili, što nju zapostavlja, pa ga prisiliše, da se od Rimljanke rastavi. Od nje nagje mu se Teudebald, onda malo dijete. Deoterijin sin naslijedi oca, na franačkom prestolu Austrazije; no, već od rogjenja slabić tijelom, preminu sedam godina potom, 555. Obratno od oca, posve malo je radišan taj posljednji Meroving prve austrazijske loze.

Belizarovi zadnji napori u Italiji. Polom kroz krvavi trostruki nasrtaj na bedeme Rima grada ležao dugo Gotima na duši. Pokunjene Gote uspravljao, kojekako hrabrio neslomljivi Totila. Čudesnu pobjedu Belizarovu okrsti paradoksalnom; dodesi se pukom srećom. „Ta to je svojstvo samoga Boga nikad ne padati!“ veljaše za sebe i Gote.[3] Dva takmaca nastaviše rat, ali na sitno, sa zasje-

---

[1] Na str. 394.
[2] Greg. Tur. l. III, c. 28.
[3] Procopii De Bello Goth. l. III, c. 25.

dama, sa pojedinim okršajima po srednjoj i južnoj Italiji, bez zamašnog ratnog osnova, otimljući ili braneći, preko godina 548—9, sad ovi, sad oni grad, ništeći kad jednu, kad drugu neprijateljsku četu. Belizar nije mogao, sa nestašice vojnika, da začne nešto veliko; car mu šiljao, na razmake, vojničkih ulomaka, gdjegod 300, gdjegod 800 soldata, jednom 1,000, jednom 2,000 njih, to najviše. Sa svoje strane Totila, i ako s vojskom jačom (oko samog kralja obično 10,000), nije bio podoban, da sa svojim Gotima doskoči svugdje vještini rimskoga vojskovogje, pa niti onoj podzapovjednika Jovana. Ispričati, kako Totila pogje na opsjedanje Peruzije i Jovan na tvrdi gradac Aherontidu, otkud smjelim kasom doletje u Kampaniju, da tu izbavi žene i djecu rimskih senatora, pa sukobe jednoga i drugoga u Lukaniji; ili ispričati, kako Belizar, ostavivši u Rimu Konona, otplovi u donju Italiju, da tu sačeka pojačanja, uz to bijući se i verući se od luke do luke, od Krotone do Mesine, od Otranta do Rosana: to sve ne bi bilo uharno čitaocima. Talasalo se amo tamo ratovanje, u cjelini neodlučno, dok se slabo slagali Belizar i Jovan. Za prekovraćenu stegu u rimskih soldata po Italiji bilježimo tek jedno: vojska u Rimu ubi zapovjednika Konona, tužeći ga, što na njihovu štetu prodaje hranu i ostalo, onda poruči preko nekih sveštenika, da će k Totili preći, ako im se ono ne oprosti i iz erara ne isplati zaostali novac; car izvrši im molbu. Jadovita Italija, što preko takih soldata, što preko Gotâ, u malenome ratu, posvuda rastresenom, pretrpje šteta neizmjernih; ginuli joj žitelji, sve više i više oštećivali se gradovi, padali spomenici, dika i amanet otaca. Uz strahote provlačenog rata, kome nikad kraja, malo pomagala i prilična blagost Totilina. Po običaju, puštao on zarobljenim rimskim vojnicima neka odaberu, ili da se s imovinom sačuvanom u gotsku vojsku uvrstaju, ili da praznoruki odu, kud ih volja. Nego i gotska oštrina otkad dokad u njega se javljala. Doriforu Halazaru, rodom Hunu, vrsnom ratniku u službi Rima, dao, što prekrši pogodbu za predaju Rosana, odsjeći obje ruke, pa uškopiti i pogubiti.

U isto doba, god. 548, vojska Slovenâ provali ispreko Dunava u Ilirik, harajući do Drača. Varvari robili, ubijali, koje susretahu, ne čineći u dobi i spolu razlike. Bez otpora zauzeli i mnogi gradac, što se donle činio tvrd. Za cijelo provalnici bijahu veoma brojni, jer vogje rimske, sabravši po Iliriku 15,000 svojih momaka, ne pouzdavali se doći bliže neprijatelju, već tragom za njim oprezno hodili. Dakako, Sloveni umakoše s plijenom. A kano da sve nevolje tada pritisnuše carevinu. One godine, u bogatom Egiptu poplava rijeke

Nila izli se visoka preko 18 lakata, te se nije, po svoj nižoj dolini, posijalo; u Tebaidi učinjena je sjetva, ali udari uspor i sjemenje na većoj strani istruhnu. I veći dio živoga propade, sa nestatka krme: ljudstvo bi u ljutoj nevolji, a državna blagajna bez prinosa obilne daće egipatske. Zimi, u Bizantu i u drugim mjestima, strašili ljude žestoki potresi, svi noćni, no na sreću bez žrtava.

Najposlije Belizaru dozlogrdila sva ta italska vojna. Dosadilo mu ono vrljanje, kao da bježi, iz jednoga u drugi grad primorski, čekajući zgode, što se ne pružahu, pomoći, što ne dolažahu. Osjećao, da mu kroz četverogodišnje ratovanje, naporno i junačko, no sveosve neuspješno, potamnje donekle i bojna slava: ostajao samo po sudu znalaca majstor vanredan u ratu. A pratilo ga više nije, u Italiji izmučenoj, niti proslavljeno ime čovjeka pitoma, vojskovogje obazriva i svakome milosna. Od ljute nevolje oglobio i Ravenjane i Sicilijane; govoreno je, da je za se globila i žena mu Antonina. Ova petljarica i živa domišljanka god. 548 iz muževljega tabora otišla u Carigrad, da se u dvoru glavom pobrine za oveće vojeno pojačanje, potrebito mužu. Računala na svoje tijesno prijateljstvo s caricom Teodorom. Ove dvije žene bijahu već otprije na tom, da dvije kuće, carevu i Belizarovu, rodbinskom vezom privežu: Joanina, Belizarova jedinica od Antonine, zaruči se, po osobitoj caričinoj želji, s Anastazijem, unukom Teodori i Justinijanu, takogje po ćeri im jedinoj. Ali, kad Antonina stiže u Bizant, ne zateče živu caricu. Teodora, postojano vjerna druga Justinijanu za više od dvaestijedne godine, umrije u junu 548, „pobožno usnuvši“.[1] Čini se, da je ponese rak, raspružen po svemu tijelu. Čim carica preminu, Antonina razvrže one zaruke, pravo ne znamo zašto, premda se dvoje mladenaca zavoljelo veoma i za osam mjeseci bilo pod jednim krovom. Videći, da u dvoru nisu ni orni, ni voljni, u Italiju poslati prave vojske, Antonina podnese caru molbu muža, e bi ga razriješio od italskog zapovjedništva. Godinom 549 Belizar vrati se u Carigrad, no nipošto u nemilosti carevoj. Iz svega izlazi, kad se sve hladno promotri, bez predudešene mrzosti protiv Justinijana, rekoh izlazi, da je car, i pored prelaznih nesuglasica, Belizaru vjerovao. Ovaj potad, za više godina, osta u častima, u bogastvu, i vigjen u dvoru, pače postavljen od cara, koji se unj pouzdavao, na povjerljivo mjesto poglavara carske garde. Želio ga Justinijan do sebe i radi perzijskog rata, što se opet od Kosroja spremao, i ako u taj ne će Belizar ići, sa kojeg uzroka, i to ne znamo.

---

[1] Theoph. Chron. A. M. 6040.

Artabanova urota. Dvojaki nazori Prokopijevi, prvi u javnim njegovim knjigama, drugi u tajnoj historiji, od vajkada pomutiše sugjenje o dvoru cara Justinijana. Uz oprečna svjedočanstva, mnijenje pristrano u jednom ili drugom pravcu, navlastito pak mnijenje nepovoljno i pokudno, potegnu se do u naša doba. Artabanova urota, za koju je Prokopije prisiljen navesti mnogo činjenica,[1] može nam poslužiti, da dublje poglede bacimo u oni svakojako razglašeni dvor, a i da zavirimo, pri svjetlosti samih činjenica, u dno duše Justinijanove. Radilo se o nečem zamašitom, o ugroženu prestolu i životu carevu. Mi dobro poznajemo Artabana, vojskovogju u Africi, ubicu tirana Gontarisa.[2] Izbavitelja, restauratora afričke dieceze, dočeka u Carigradu slava od puka, koji se divio njegovim djelima. Zavolje ga i za to, što bješe lijep, stasa visoka, ćudi slobodne i kratka osječita govora. I car ga častio u velike; načini ga vojnim magistrom „in praesenti", ujedno vogjom federatâ, i upisa ga megju počasne konzule. Ali puna sreća proslavljenoga Artabana zadjede se o smetnju jednu. Žarko željaše oženiti carevu nećakinju, Prejektu, koja se i zavjeri š njim, od harnosti, što joj osveti smrt muža Areobinda i oprosti je ložnice Gontarisove, njoj na dogledu. Uz taku ženidbu blistala se Artabanu pred očima i neka nada carstva, s vremenom; bio slavan, omiljen, moćan, kao vogja federatâ. Možda njega, Arsacida, zanosila i mašta u prošlost, kad pradjedovi njegovi kraljevahu u velikoj Partiji. Nego, Artaban imaše ženu u Armeniji, vjenčanu već u ranoj mladosti, a odavna zapuštenu zbog neke pogrješke. Tajala se ona dugo kod kuće, dok joj muž slabo prolazio, ali, netom se proslavi i posta velik, dogje k njemu, mimo očekivanje, u Carigrad. Bilo ovo u posljednje doba carice Teodore. Carica, „kojoj bijaše prirodno uvijek pomagati ženama nesrećnim", ne odobri oni razvod braka i nametnu Artabanu, pokraj sve mrske volje njegove, prvu ženu. Prejekta je udata za Jovana, sina Pompeju, onesrećenom nećaku cara Anastazija. Razjedio se Artaban. Govoraše, da njemu, pošto toliko dobra učini Rimljanima, ne bi prosto, da oženi, koju on hoće i koja njega hoće, već mu do vijeka naprtiše premrsku drugaricu. Kad umrije carica, pusti ponovo ženu. S ovim uporedo sluči se i nešto drugo. Carev sinovac, German, koga mi znamo takogjer iz Afrike, gdje se i on proslavi, imao brata Boraida, koji tuskoro preminu, ostavljajući djeci Germanovoj najveći dio svog imetka.

---

[1] De Bello Goth. l. III, c. 31—2.
[2] Str. 415—6.

Svojoj ženi i jedinoj svojoj ćeri ne oporuči drugo, do li ono, na što ga dužaše zakon. Car cijenio, da je to nepravično, i pogodova ćeri, čim Germana sinovca dirnu u živac. Dvima preuglednim i moćnim osobama ovako na cara bilo žao.

Nalazio se onda u Carigradu vojnički časnik, Armenac Arsak, rogjak Artabanov, i on Arsacid. Malo prije zatečen je u izdajstvu, gdje šuruje sa Kosrojem, a Justinijan ga ne kazni ni smrću, ni zapljenom dobara, ni izgonom, već ga dade išibati po legjima i voditi naokolo po gradu na kamili. Srogjena Artabana stao Arsak dražiti na svaki način: da je armenska im domovina pritisnuta rimskim posadama i opuhana daćama neobičnim; da je slavno pleme Arsacida svuda po rimskim krajevima raspršano, služeći tugjincu; da on, Artaban, svojom rukom smaknu Gontarisa, gostitelja i prijatelja, tek na tugju korist, a uz jedinu naknadu, što je rimski strateg i što ga zovu praznim imenom konzula; njih oba Arsacida ljuto su zlostavljena, jedan, dok postrada grdo, drugi, kada mu proti pravdi oduzeše zavoljenu ženu i naturiše ženu nemilu. Nastavi napasnik: „Ko iole razbora ima, ne će lje od lijenosti ili bojazni žacati se, da Justinijana ubije, koji, nestražen, uvijek u gluho doba noći sjedi u besposlici, prevrćući, zajedno sa starčinama episkopima, evangjelja hristjanâ“. Primijeti još Arsak, da od Justinijanova roda niko oduprijeti se ne će, jer German, moćniji od sviju, i Germanovi sinovi, što su već momci, svi uvrijegjeni u veliko, kivni su na cara. U urotu upletoše i Perzarmenca Hanaranga, mladića pristala, ali vjetrenjasta. Arsak uzeo sebi škakljivi zadatak, da privuče Germana i djecu mu, megju kojom bijaše najstariji Justin, istom puni momak, vrlo živahan i odlučan, skoro promaknut na konzulsko sjedalo. S Justinom sasta se Arsak u nekoj crkvi, od neoprezna uzevši zakletvu, što mu bude kazao, da ono ne smije nijednoj živoj duši odati, do li ocu. Na Justinijana podbadao ga: on, tijesni rod caru, a toliki, eto vidi, kako državom upravljaju ljudi privatnici, ljudi niski; car prezire i njega i oca, premda vrlinom preodlična; oca mu, i očeva brata, Justinijana, on svagda tura na stranu izvan javnih činova; strica Boraida ostavina većinom je oteta; zapostavljeni biti će i više sad, kada se Belizar već vraća iz Italije. Ovo slušajući, smrče se mladiću pred očima, te Arsaku odmah reče, kako ni on, niti otac, nisu za to nipošto. Kad stvar dokaza ocu, ovaj je priopći Marcelu, vogji stražarâ u carskoj palači, i upita ga, je li zgodno, da se ono caru prokaže. Bio Marcel čovjek uzorita poštenja. Strog, što se dužnosti tiče, oprezan, mučaljiv, ne bi ništa radio za novac, niti lakomisleno; ravnala

ga čista pravda i istina. Odvrati Germanu: „Ako koju stvar ja ne ispitam potanko, nije moj običaj, ili da nju vjerujem, ili da je caru prijavim“. Hoće, da on sam, ili koji njegov pouzdanik, na svoje uši dočuje Arsakove riječi. Takov jedan pouzdanik Marcelov, prokušane iskrenosti, pritaja se u kući Germanovoj, u blagovaonici iza jednog zastora, kad Hanarang, mjesto sumnjičava Arsaka, pogje na urotni razgovor. Kazano je tu, kako treba sačekati Belizara iz Italije, pak onda, dok je u kasnu večer u palači na saslušaju kod cara, s bodežima provalivši, ujedno i cara i njega pogubiti, jer, bude li German zacaren za Belizara živa, ovaj će skupiti po Traciji vojsku, kojoj urotnici ne će moći odoljeti. I poslije ovoga govora još oklijevao Marcel, bojeći se upropastiti možda nedužna Artabana, no German, da se sumnji ukloni, izvijesti o svemu Buzu i Konstancijana, caru prijatelje. Kad prispje glas, malo dana zatim, da je Belizar blizu Carigrada, i sam Marcel prokaza caru urotu. Valjda gledao na slavnoga vojskovogju kao na pomoćnika protiv Artabana, vogje federatâ. Car ljude oko Artabana dade u pritvor, i nekima od magistrata povjeri proučavanje parnice. Sve je na vidjelo izneseno i u spise razgovijetno uneseno. Sazva onda car senatore u palaču u auditoriju, gdje su pročitane ispovijedi. Povučeni su u optužbu i German i Justin, no razbiše sumnju svjedočanstvom Marcela i njegova pouzdanika, pa i samog Konstancijana i Buze. Senat odriješi Germana i sina mu. Ipak dva magistrata izoštravala cara, koji bijaše rasrgjen na sinovca, radi dugog tajanja. Svi stajali zapanjeni i ćutali. Marcel uze na se svu krivnju odgogjene prijave, i pronese se glas toga čovjeka, kreposna i u nevolji ljutoj, dok Justinijan, što mi znamo, niti riječju ne prekori pitomo djelo. A ni Artabanu, i svima urotnicima, nije drugo učinjeno, već što su pridržani u zatvoru, ali pristojnom, bez kinjenja. U tadašnjem varvarskom Zapadu za cijelo ne bi napasnici vladareva života ovako prošli. Niti se cijela svjetska historija sjeća čestih primjera jednakog postupanja, kao što ovo Justinijanovo.

Totila pobjednik. Ucka Slovene na carstvo. Totili je široko polje s Belizarovim odlaskom sa ratišta, u početku g. 549. Već svrnuo bio pažnju i na Dalmaciju, Ostrogotima od više vremena izgubljenu. U dalmatinske krajeve posla Ilaufa, varvarina, otprije srčana i poduzetna oficira u družini Belizarovoj, pa zasužnjena u Italiji, i sad privržena Totili. Stiže s lagjama i s mnogom vojskom u Muikur (Makarsku), k istoku od Solina, pomiješa se sa žiteljima, gradeći se Rimljaninom i drugarom Belizara, dok na jedared povadi mač i naturi svoje na onamošnju čeljad, zabezeknutu. Kud dohvatao, ubijao,

plijeneći sve. Krenu otud na drugo primorsko mjesto, Laureatu (do Omiša?), gdje takogje posječe, što nagje, i zatim u toj luci razbi i ulovi rimske dromone s vojnicima, što ih nanj opremio Klaudijan, zapovjednik u Solinu. S lagjama punim plijena i hrane, Ilaufovi Goti vratiše se k Totili.

Pominje se u god. 549 jedna, toliko čudna, koliko i strašna provala Slovenâ, koji opljačkaše Traciju i Ilirik. Prokopije ne zna za izvjesno kazati, ali čuo reći, da ih Totila velikim novcem natjera na Rimljane, kako car ne bi mogao, spriječen, ratovati na Gote.[1] Misliti nam je, da Sloveni, taj zapadni veliki dio slavenskoga svijeta, spustivši se s ove strane Dnjestra i od Karpatâ k jugu, već se razastirahu, s donjim svojim ogrankom, do Dunava, po današnjoj Rumuniji, imajući susjede Gepide na lijevoj i Bugare na desnoj strani. Justinijan davao obično godišnji novac kralju Gepidâ i kralju Langobardâ, tobožnjim saveznicima carstva; davao ga, u to ime, i kanima bugarskim i hunskim, pa ih donekud time zauzdavao, ali Slovenima i Antima, rascijepanim na plemena, rastrojenim bez kraljeva i kanâ u punoj anarkiji njihovih župa, nije caru lako bilo pružati iste darove. Totili pošlo za rukom časom pridobiti neki broj Slovenâ. Rekosmo čudnom tu provalu. Pregjoše same 3,000 Slovena Dunav bez zapreke, pak onda i Hebar (Maricu), amo od Balkanskih klanaca, gdje se oni odvojiše u dvije čete. Jača brojila 1,800 momaka. S obje čete sraziše se vogje rimske, prikupivši po Traciji i po Iliriku vojnike. Bijahu ovi brojniji, a i hrabri, ipak, preko svakog očekivanja, Sloveni ih vrnuše u ružni bijeg i mnoge ih sasjekoše. Askad, jedan vogja, osužnji se; sa legja njega živa Sloveni odriješe remene i potom baciše ga u vatru. Goropad izuzetna pomami ove varvare. I jedna i druga četa ubijala u susretaju sve živo, ne štedeći dob ikakvu. A ne voljeli smicati mačem ili kopljem, po običaju, već na koce nabijali, ili četiri debela drva u zemlju udarali, za njih vezali nesrećnike rukama i nogama, te toljagama ih mlatili po glavi, „kao pseta, ili zmije ili koju sličnu zvjerad“.[2] Još druge s govedima i ovcama, što ih plijenioci ne mogli sobom voditi, tjerali u kolibe, u kuće, i sve spaljivali. Poharaše ovako mjesta otvorena po Traciji i po Iliriji, a i opsadom uzeše mnogi gradac, što otprije ne učiniše, „jer ovi varvari niti pokušaše ikad protrčati zemlju rimsku, pače niti se ikad prije ovog doba prikazaše s vojskom, prelazeći Istar“.[3] Varvarska

[1] L. III, c. 40.
[2] L. III, c. 38.
[3] Ib.

pohara protegnu se do mora. Pade Toper, primorski grad u Traciji, na dvanaest dana hoda od Carigrada. Jedna od dviju četa, ona što usmrti Asbada, ratnom varkom izmami dalje od grada vojničku posadu, isječe je u zasjedi, pa dogje pod gradske bedeme. Na opsjedače Toperani lijevali vrelo ulje i smolu, i kamenje bacali, dok ih varvari, najposlije, mnoštvom strijela odvrnuše sa kruništa, prisloniše ljestve i grad zauzeše. Mahom pogubiše sve muškarce, 15,000 na broj; djecu i ženske zarobiše. Sloveni vrnuli se kući, odvodeći tisuće i tisuće robova. Na svršetku, dvije čete donekle i štedile, „kao već opijene silnom krvlju“, veli Prokopije.[1]

Ratovanje na svakoj strani, u Italiji, u Dalmaciji, na Dunavu i protiv Perzije, s kojom petogodišnje primirje sad isteče, po gotovo oblomi krila carevini. Svu svoju vojsku Totila povede na Rim, valjda u aprilu 549 god. Prije odlaska Belizar povjerio stražu grada Diogenu, časniku iz svoje družine, veoma razboritu i hrabru. Goti češće puta suzbijani su od grada, te se opsjedanje odugovlači. Unutar bedemâ Diogen dao sijati šenicu, no, kad Totila uze rimsku luku, Porto, osjećala se ipak oskudica hrane. S pomoću, kroz to, car docnio, kao što i prije za Belizara. Onda po drugi put, u toj godini 549, podlegnu Rim Totili, a opet izdajom Izaurjana. Tužili se ovi, da ih car od više godina ne plaća, pa nekoliko njih, čujući prvašnje Izaurjane, grada izdajnike, gdje se hvastaju s primljenoga blaga, potajno ugovore s Totilom, da će noću otvoriti vrata sv. Pavla i pripustiti Gote. Dok sa dva čamca na Tiberu gotski trubači trube, eda Rimljanima pažnju odvrate i zabune ih, dotle sva gotska vojska ulazi na ona vrata i siječe, koga sreta. Malo izmače rimskih vojnika, pošto i izvan grada upadoše u zasjede, postavljene od Totile. Diogen, ranjen, jedva s malinom dohvati tvrgju u blizini, Centumcellae (Civitavecchia). Četa jedna uletje trkom u grobnicu Hadrijanovu, odbi snažno sutradan, u pamik zore, napadače Gote, i odluči srnuti u smrt s oružjem u ruci, čineći ispadom što veći pokolj od neprijateljâ, te se zagrliše i izljubiše, kad li Totila im poruči, da mogu, položiv oružje, ili zdravi natrag u Bizant s obvezom, e ne će više na Gote vojevati, ili pridržati sve svoje, vrstajući se u gotsku vojsku. Odabraše potonje, srameći se ići onako u Carigrad, a i ozlovoljeni, što im blagajna duguje platu odavna. Još drugi vojnici, koje tri stotine na broj, što izbjegoše u gradske crkve, primivši od Totile vjeru, pristupili k njemu. Razvaliti Rim više ne mislio kralj Gotâ. Pozva natrag gragjane, senatore i nižu čeljad, pobrinu se za dovoz hrane, riječju naseli grad, što bijaše

[1] Ib.

*

jednom raselio. Držao i konjske utrke u cirku. Kano da se smatrao već stalnim kraljem Gotâ i Italiotâ. Ima sada od Totile novaca srebrnih, na kojima je ime „Baduila“, s likom njegovim. Glava je ovjenčana diademom.

Spremao se i na Siciliju, prigotovivši malih lagja 400. Ulovi i carsku flotu velikih lagja s tovarom i momčagju, što Justinijan u ovo doba posla s istoka. Ipak gledao Totila, da se s carstvom namiri. Ode Justinijanu njegov poslanik, Rimljanin Stefan, s običnom ponudom gotskoga savezništva i mira. Car niti pripusti k sebi poslanika. Čuvši to, uloži Totila u sicilski rat. Nego, prije želio riješiti se Diogena i Civitavecchie. Tamošnjim rimskim vojnicima poručio, da car po očevidnim dokazima nije više podoban kraju privesti rat, da je gotska pobjeda neminovna; otporuči Diogen, da predaja može biti tek onda pristojna, ako se dade rok čekanju pripomoći; prista na tako odregjeno vrijeme Totila, te je izmijenjeno uzajmice talaca triest. Kralj se uputi na Siciliju. Silom uzalud pokuša oteti Reggio, ali uze Taranto. Goti, ostavljeni u Picenu, izdajom dostali se Rimina, Raveni na domaku; Perugia u Toskani već otprije pala. U okolini stojne Ravene rvali se Goti i Rimljani, s lošijom srećom ovih. Kad se najposlije predade Reggio, opsjednut i glagju prisiljen, Totila s dijelom vojske pregje na Siciliju, Gotima toliko omraženu. Zaskoči Messinu, koja se obrani, ali se posada u njoj potom ućuta, kao i posade po drugim gradovima, te Goti harali malne čitavu Siciliju.

Na kobne glasove iz Italije Justinijan časom mislio dati Belizaru zamjenika Germana, svog viteškog sinovca. Na deset godina otraga upoznasmo Germana u Africi; spomenusmo ga i malo otprije, pri Artabanovoj uroti. Prokopije, u opće rodu Justinijanovu ne vele prijazan, nema što da zabavi ovomu odličniku. Zanj kaže: „bio čovjek junačan i velik pregalac, izvrstan vojskovogja i vještak sam po sebi raditi“.[1] Ozbiljan, koliko i pravedan, ipak u svojoj kući svaki dan rado gostio prijatelje; zaimao i veliki novac bez kamate. Zazirao od partajskoga života bizantskog, kome, već znamo, nisu se otimali mnogi uglednici, pa ni sami oblasnici. Ako u neku sumnju upade prilikom Artabanova posla, vidjesmo ga na posljetku sasvim pročišćena. Imao pak zetom nama znanog Jovana, koji je njemu mogao biti, bolje nego Belizaru, vrstan pomagač. Ali car predomisli se, i na zapovjedništvo italsko odredi Liberija, Rimljanina patricija, stara čovjeka. Je li ovaj oni isti Liberije, koji se svojim razborom odlikova, služeći

[1] L. III, c. 40.

već pod Odovakrom i Teoderikom,[1] careva nakana imala biti ta, da mu pridobije, kao neki posrednik, Gote. A čini se, da Justinijan nije mnogo ni volio Germana: carev sinovac tuskoro je osumnjičen; ko jamči, da sad ne teži za gospodarstvom u dalekom Zapadu? No, starčina Liberije ne bješe za ratni posao, te ga car na Siciliji brže zamijeni s Artabanom. Pizme u Justinijana nije nikad opaziti, te ovaj skorašnji urotnik, oprošten tamnice, ode, da Totilu zaustavi. Car mu sve oprosti. Kud će više? imenova ga vojnim magistrom po Traciji. U isti mah, vraćajući se na prvu zamisao, riješi se Justinijan, da sinovcu namijeni vrhovno zapovjedništvo u Italiji.

Pripremao se German za vojnu godine 550. Njemu car ne dade mnogo soldata, no mu izruči poveći novac, da po Traciji i Iliriji unovači vojsku i pohiti u Italiju. Dopusti mu, da iz kataloga konjičkih izluči sebi i neki broj vojnika, posagjenih po Traciji. Slobodno vojskovogji dignuti i Herule. Zanosila Germana slava, kako bi nadbio Totilu, kao nekad Stotzu, i poslije Afrike povratio carstvu Italiju. Sabra silu momaka ratobornih, nizašto ne štedeći ni svog novca, koji on preko carskoga u to uloži u svoti još većoj. Trčale k njemu družine drugih rimskih vogja, vješti dorifori i hipaspisti, pa i čete varvara, naseljenih do Dunava, primamljene, što slavom, što novcem njegovim. Kralj Langobardâ obeća mu 1,000 svojih ljudi, teškim oklopom pokrivenih. Vodio German sa sobom zeta Jovana i sinove Justina i Justinijana. Na vijesti o pripremi Germanovoj usplašiše se Goti u Italiji. Slavno već odavna bješe ime careva sinovca, a uz one vijesti proturivahu se i silnije glasine. Bojali se Goti i ljuljali se, ne znajući pravo, šta da rade. Uz Germana nalazila se Matasuinta, sada njegova žena: udovac German vjenča nju, udovicu Vitigovu. Gdjekojim Gotima bilo teško boriti se protiv muža joj, protiv nje, unuke velikog Teoderika i odvjetka jedinog od glasovite loze Amalovaca. Uz to rimski vojnici, koji preko volje i od volje svoje vojevahu zajedno s Gotima, stali poručivati Germanu, da će se, čim ga vide u Italiji, njemu pridružiti. Vojnici u Raveni ohrabrili se. Drugi, raspršani, sastavljali se u Istri, da tu sačekaju Germanovu vojsku. Diogenu u Civitavecchi istekao rok za predaju, ali zanijekao, da je sad vlastan to učiniti, pošto je pomoć blizu.

German se još nahodio u Iliriji, u Serdici (Sofiji), svojim spremanjem zabavljen, kadno god. 550, s proljeća, množina Slovena, kolika otprije nikad, prešavši Dunav, bahnu, putem Morave, pred

[1] Na str. 198.

Naisso (Niš). Lanjska beskažnjena pljačka nameči varvare, da u mnogo većem broju provale. Od zasužnjenih ponekih Slovena doznalo se, da idu na Tesaloniku (Solun), a od zasužnjenih Rimljana čuli Sloveni, da je German u Sofiji. Germanovo ime i megju njima se raznosilo, već odavna, jer pri početku svoje vlade bio Justinijan Germana postavio za magistra vojnog u Traciji. Anti, susjedi Slovenâ, upadoše onda ispreko Dunava, u velikim gomilama, u rimsku zemlju; mladi ih magistar potuče do nogu tako, da se malo njih spase, i odonda ugje on u priču kod svih Slavena. Sad prekinuše Sloveni hod na Solun, i krenuše na stranu u Dalmaciju, prevalivši sve ilirske planine. Uginjali se Germanu, kome od uznemirena cara dogje nalog, da pripazi na njih. Oprošten od ove brige, German već dao zapovijed, da se sva vojska do dva dana makne k Italiji, kad obolje i naglo umrije. S junakom leže u grob sve pusto nadanje bizantsko i radovanje italsko. Ožalosti se car. Odregjenjem novim imao da vodi vojsku u Italiju Germanov zet, Jovan, s Germanovim drugim sinom, Justinijanom, nego ovi, budući godina već odmaknuta i nemajući dosta lagja za brzu plovidbu preko Jadrana, riješiše se prezimiti u Dalmaciji, u Solinu. Nenadnja zateče i vojskovogju Artabana. Otplovivši s Kefalonije, napade ga oluja u blizini Kalabrije i uništi mu, ili mu razbaca kud kamo lagje; na jednoj, što, lišena katarke, prista na Maltu, jedva se sam spase. Na Siciliji, bio se provukao Liberije sa svojom flotom kroz Gote opsjedače u luku grada Sirakuze; no se ne održa i krišom odbježe u Palermo. Totila u to oplijeni još ljuće Siciliju, otimljući po njoj sve vrijedno, konje, žito i ostale plodove, i ukrcavajući to na svoje brodove. Mače se potom sa ostrva rimskoj vojsci iz Dalmacije na susretaj, kako bi odbranio gotsko ženskinje i djecu u izloženoj ravnini Pada. Na Siciliji ostavio posade u četiri tvrda mjesta.

Dok je Jovan stajao s vojskom u Dalmaciji, dotle Sloveni, pojačani sa još drugim ispreko Dunava varvarima, protrčavali slobodno, po nestatku Germana, rimsku oblast. Podijeliše se u tri pljačkaške gomile, bez straha zimujući kao na zemlji svojoj. Opremi car na njih znatnu vojsku sa raznim vogjama, megju kojima bijahu Konstancijan i Justin Germanov, svi pod zapovjedništvom palačnog eunuha, Sholastika. Jednu gomilu varvarsku, natrpanu mnoštvom sužanja, životinja i ostaloga blaga, vojska nagje kod Hadrianopolja. Sloveni se utaboriše na brdu, Rimljani u ravnici, pa, trpeći ovi radi tanke hrane, saletješe vogje, da hoće boja, no su u žestokome boju grdno polomljeni. Mnogi vojnici, ponajbolji, padoše; vogje s drugima jedva umakoše;

izgubljena je Konstancijanova zastava. Na široko harajući, pobjednici stigoše do pred zidinu Anastazijèvu, tek obilati dan hoda daleko od Carigrada. Malo zatim Rimljani, prikupljeni, idući varvarima u stope, prihvate zgodu, te napadnu jedan dio njih, posijeku i zastavu dobiju natrag. Ostali Sloveni odoše kući s plijenom.

I opet rat s Perzijom. Oko pedesetih godina, u naponu Totiline snage, nizale su se tako, jedna do druge, varvarske provale ispreko Dunava u Romaniju. To dade povoda Kosroju, da opet zavojšti na carevinu. Znajući za bizantske neprilike u Italiji i čujući, da varvari, oni onamo lijevo od Meotide, prolijeću malne slobodno preko carskih zemalja, promisli, e je i njemu hora za napadaj, tim više, što bijaše već na omaku petogodišnje primirje od god. 545. Isprike rata nadavale se po sebi: običajne razmirice izmegju arapskih šeika Alamundara i Arete na južnoj megji i komešanje na Kavkazu, na megji sjevernoj. Iznova vrzale se Kosroju po glavi veličajne osnove. Od posljednjega rata držaše on megju Lazima u Kolhidi primorsku tvrgjavu Petru. Bila mu nakana tu Kolhidu, slabo poslušnu, sebi sasvim podvrći; do Kolhide pritvrditi gospostvo svoje i u Iberiji, takogje nemirnoj; otud, na južnoj strani Kavkaza, odbijati lasno Hune, ili ih dozivati, kakokad, sa kavkaskoga sjevera; napokon, sa zaplećem Kolhide, zalijetati se, do prigode, suhim i morem, u sve rimske krajine do Euksina, pokoriti po sreći Kapadoke, bližnje Galate, onda i Bitine, pa zaskočiti i uzeti sam Carigrad.[1]

Poslije rimskoga uzmaka iz Kolhide žitelji po njoj zazirahu od perzijskih gospodara unatoč tome, što ih sami pozvaše. Lazi, naseljeni u Kolhidi na desnoj strani rijeke Fazide, bijahu revni hristjani, a Perzijanci ne manje revni mazdejci, pa se košahu obostrani običaji i vjerski obredi, osobito mazdejska ženidba izmegju najbližih rogjaka i izlaganje mrtvih tjelesa zvijerima. Uvećavaše nezadovoljstvo i ekonomska nevolja. Ne imajući ni žita, ni vina, ni soli, Lazi to otprije na lagjama uvažali iz bizantskog primorja, u zamjenu svojih surovina i roblja. Zakrknu ovo trgovanje. Ljutina obuze Laze, što čujući Kosroje, namjeravao njih iseliti, smaknuvši im kralja Gubaza, sebi vazala, i naseliti tamošnju zemlju sa Perzijancima i drugima. Četi od 300 izbranih vojnika, onamo poslatih, ne ispade za rukom iz prevare pogubiti Gubaza, kome je cijela stvar prokazana. Lazi i njihov kralj, sin jedne Bizantinke, onda se utekoše Justinijanu, moleći oprost za pregjašnje odmetnuće. S vjerskoga i političkoga razloga

[1] Procopii De Bello Pers. l. II, c. 28.

car radosno prihvati iz nova Laze, posla im vojsku od 7,000, koja će, združena s ljudima Gubazovim i sa 1,000 pomoćnika Tzana, opsjedati Petru, znamenitu tvrgjavu na živcu kamenu, ispruženu u more. Iz te tvrgjave, svim i svačim opskrbljene, posada perzijska vladaše zemljom Lazâ. Opsjedanje Petre, god. 549—51, činjenica je najslavnija u ovome ratu, po iskazanom junaštvu na obje strane. Čuvalo iz prva tvrgjavu 1,500 Perzijanaca, koji sve dotle, dok u Kolhidu stiže pod Mermerojem pomoćna velika vojska od preko 30,000, odbraniše je vanrednom ustrajnošću. Od junačke posade, kad je oslobogjena uzmakom Lazâ i Rimljana, nagje Mermeroje tek 150 još čitavih, 350 ranjenih i bolestnih; svi ostali bijahu izginuli. Da opsjedačima prikriju svoju malinu, opsjednuti postavljali do sebe, uprkos truhležnom vonju, lešine palih drugova. Iz lomne i oskudne Kolhide povuče se vojska perzijska, ali je u Petri ostavljena nova posada od 3,000, a 5,000 u zemlji. Ove potonje gotovo sve istriješe gorštaci Lazi s Rimljanima.

Ti se dogadjaji desili u god. 549, a odmah na godinu potom provali u Kolhidu opet velika sila perzijska pod vrlim. vojskovogjom Horijanom. Uz Perzijance vojevali i nekako srodni im Alani, sa sjeverne strane Kavkaza. Zametnu se boj, najviše strijeljanjem; strijele perzijske i alanske gušće lijetale od lazijskih i rimskih, no je Horijan ustrijeljen na mrtvo u zatiljak, pa bude pobjeda rimska uz veliki gubitak Perzijanaca, koji se kući razbjegoše. Kavkaska plemena, Abasci i Apsili, kolebala se amo tamo, jer im dosagjivalo rimsko oporezivanje; Rimljani ili ih nadbiše, ili smiriše. God. 551 ponovi se rimski nasrtaj na Petru. Na mjesto dotadašnjega zapovjednika, mladoga Dagisteja, optužena caru i svrgnuta, vodio vojsku Besa, magistar po Armeniji, koga mi vidjesmo osramoćena u Rimu, za Belizara. Javno mnijenje u Bizantu pokudi cara i podsmjehnu se njegovoj odluci, što šalje na tako teški rat toga prljavog starca, ali Besa ispra ljagu presjajnim ličnim junaštvom. Bilo u Petri 2,300 perzijskih vojnika; opsjedatelja rimskih 6,000. Kad je zidoderom bedem na nekoj strani raskliman, Besa, čovjek od prevaljenih sedamdeset godina, a s krupnim tijelom, obuče oklop i prvi uzigje na ljestvi prislonjenoj. Uzlazili i njegovi vojnici, Perzijanci suzbijali, dok se surva Besa. Na prolomu bedema vika, lomot oružja, sipnja, umor u svakoga; neprijatelji se stječu oko paloga zapovjednika; zbijaju se i štitovima povrh njega napravljaju branu dorifori mu, dok ga izvukoše ispod hitaca. Bio pri svijesti, i zapovjedi uzmak, ali, tek što se na noge uspravi, opet povede svoje k bedemu i opet on uzlazi

na ljestvi. Nakon dužeg bijesnog boja Petra je oteta. Jošte živih perzijskih vojnika zarobljeno je 730, od kojih samo 18 neranjenih; 500 drugih zatvori se u akropoli, na ponovljenu ponudu ne htje se nipošto predati i pusti, da ih Rimljani, na čudo svoje veliko, tu žive spale. I od rimskih vojnika malo ko ostade bez rane. Radi Petre borili su se Rimljani i Perzijanci junaštvom, koje u ovo doba valjda nigdje ne bi. Kosroje ne će još napustiti Kolhidu ili Laziku. Njegov vrsni vojskovogja Mermeroje, premda star i uštapljenih nogu, velikom majstorijom kretao po brdovitoj zemlji vojsku, potpomaganu i od Hunâ Sabeirâ ispreko Kavkaza, i držao, usprkos ponekih gubitaka, najveći i najrodniji kraj Lazike. Ne bijaše mu ravan Besa, koga opet obrlati srebroljublje, te smatrao najprečim poslom pobirati daće po Pontu i Armeniji. Zbog zadnjeg junaštva car ga úznosio, a on cara se ne bojao, pošto Justinijanu „bio običaj praštati oblasnicima mnoge grjehove, i s toga se oni često nalažahu u krivdi i privatnoj i javnoj protiv države".[1]

Čudno je, da kroz ove zgode rat megju Perzijom i Bizantijom zapravo objavljen nije. Pregovaralo se o produženju primirja. Justinijan posla Kosroju svog oficijskog magistra, patricija Petra, dok Kosroje za poslanika odredi Isdigunu, plemića neiskazane arogancije. Pratila ga žena, djeca i brat s gomilom čeljadi, kao s malom vojskom, 500 po izbor ljudi. Stajala uz njega i dva druga velika plemića sa zlatnim vijencem na glavi. Pripušten u Dare, neosvojivu rimsku tvrgjavu u Mezopotamiji, radio na tom, dašto u sporazumu sa svojim kraljem, da noću potpali grad, koji će u metežu požara zauzeti bližnja perzijska posada iz Niziba, ali se izjalovi vjerolomna namisao, dokazana od jednog prebjega. Kad prispje u Carigrad i caru uruči pismo i Kosrojove darove, Justinijan ga počasti tankom prijaznošću i darovima još većim, trošeći u to do 10 centenara zlata. I on i njegov tumač pozivani su na carski sto, o čemu donle, po obredniku dvorske etikete, ne bilo spomena. Mrmljali Carigragjani. A i zbilja kićeno i jogunasto ono poslanstvo kazalo se isprazno sasvim. Isdiguna ni riječi o pravom poslu; u ime Kosrojevo, upitivao cara za lijepo zdravlje. Boravio on ovako na rimskoj zemlji za deset mjeseci, dok prekaljeni njegov kralj mislio izvagjati, stvarati činjenicâ, *faits accomplis,* na štetu ljuljuškanih Rimljana. Ali zamašne osnove Kosrojeve ne uspješe, kao što vidjesmo. Napokon se došlo, g. 551, do drugoga primirja od pet godina. Car ga trebovao silno radi Totilina rata, pa dade Isdiguni za Kosroja 26 centenara zlata. Ni na

[1] De Bello Goth. l. IV, c. 14.

jednoj strani ništa se ne promijeni; uglavljeno je, da će se spor o Lazici, pa i drugi spor o Saracenima na arapskoj megji, naravnati kroz vrijeme onoga primirja. Takovu pogodbu ne odobravalo javno mnijenje bizantsko: ostajahu Perzijanci u prodolima, u ponajboljim krajevima Lazike, Crnome moru, a i Carigradu, na dohvatu, pak i pomenuta isplata novca činjaše se kao neki danak. Gubaz, kralj Lazâ, ne će za živu glavu pred Kosrojem metanisati, ali ovaj kušao, taman s rimskim blagom, utvrgjivati se u Kolhidi.

Polutansko ovakovo stanje, ni odlučna rata, ni čista mira, zbog Kolhide traje još za nekoliko godina i smeta Justinijanovoj Bizantiji. Ukupnim Kosrojevim ratovanjem naneseno je ogromnih šteta carevini, ali ni Perziji ne bi otud vidne koristi, već i sama izgubi silu ljudi i svojega blaga. Za to mnogi Perzijanci „u potaji grgjahu Kosroja i nazivahu ga satriteljem perzijskog naroda".[1] Jednom, iz kavkaskih urvina i uvala vrativši se trudom istrgani, urotiše se protiv njegova života; na vrijeme on saznao to i laskavo ublažio perzijske aristokrate. Nego bi taj mudri kralj, taj „anôšarvân", pravednik, prigodom kaznio nemilice. Vojskovogju Nakoragana, u lazičkom ratu nasljednika Mermeroju, dao, što upropasti vojsku, odrijeti živa, i oguljenu mu kožu nagnjesti, neka bude na jednom brijegu izvješena, vjetru na udaru, strašilo svakome. U ovo prvo doba ratovanja po Lazici, ukaza se Kosrojeva okrutnost još i na sinu prvencu Anatozadu, makar nevrijednome. Uz ostala bezakonja, Anatozad kvario i očeve žene, pa ga otac zatočio sedam dana hoda daleko od Ktezifona, u mjesto inače lijepo. Kosroje, premda nadživje Justinijana, bio često boležljiv, te pokatkad molio cara, da mu dozvoli k sebi pozvati i glasovitog bizantskog ljekara, Tribuna iz Palestine, koga on nagragjivaše u veliko. Pri jednoj težoj bolesti uz prisutna Tribuna, sin mislio, e otac ozdraviti ne će, i uzeo se razmetati kraljevskom vlašću. Kad se Kosroje oporavi, Anatozad diže oružje nanj, no je nadbijen u boju i zarobljen. Prvorogjenome sinu, kako ga ne bi naslijedio, kralj ošteti oči: ne oslijepi ga, već usjalom gvozdenom iglom grdno mu nakazi vegje, što bješe dovoljno za izključenje njegovo, pošto Zoroastrov zakon ne trpljaše na prestolu čovjeka ozlegjena. Ovo se dogodi 550. Pripovijedati manje dogagjaje na Kavkazu ne bi vrijedilo. Naravski, vojske perzijske i rimske utamaniše i onako malo rodnu Kolhidu; rimski vojni upravitelji ne biše blage ruke; kralj Gubaz njihovom rukom pogibe. Na posljetku Perzijancima, a i samom Ko-

[1] L. IV, c. 7.

sroju, dotuži ono ratovanje, što je i njima ispijalo snagu, pak do stalnoga mira dogjoše kralj kraljeva i car u god. 561. Rimljanima ostane Kolhida, uz naknadu godišnjega dara Perziji. Baš preslavno ovo ne bješe po Justinijana; no i Kosroje, čija se kraljevina prostirala od Eufrata do indijske megje, pa od Jaksarta (Sir-Darje) do u Arabiju, uza sve napore i sopstvenu upornost, ne poluči svrhu onolikih žrtava. On se ne dohvati Euksinskoga mora.

Narse i Totila. S primirjem od god. 551 izmegju dvaju carstava, bizantskog i perzijskog, Justinijan, skinuvši s vrata istočni rat, cijelu pažnju obrati na Italiju. Što se spreme tiče, već je od Germana bilo mnogo učinjeno; sad se učini i više. Gore kazasmo, da German preminu iznenada god. 550 u Serdici, uoči svojega hoda k Zapadu. Vojsku mu preuze zet Jovan, te š njom zimovao u Solinu. S godinom 551 u Italiji nadali mu se otud, kadno njemu stiže od cara nalog, da u Solinu pričeka novog vrhovnog zapovjednika Narsa. Što autokrator povjeri vojsku starome eunuhu od preturenih sedamdeset godina, a ne povjeri je vještome Jovanu, ili glasovitome Belizaru ponovo, bijaše zagonetno svima u Bizantu.[1] Nagagjalo se, da on to učini s toga, što vogje italske ne bi se potpuno pokoravale Jovanu; Belizara pak da je želio imati pri ruci, u svojstvu stratega na Istoku. Stoji, da je onda Belizar u časti velikoj: vogja je carskih tjelesnih stražara. Bilo patricijâ i konzulâ, stvorenih prije njega; ipak junaku iz poštovanja svi ustupali prvo mjesto, a to caru godilo. Mi zabacujemo mišljenje, da pri imenovanju Narsa ulazi ga careva ili nemilina, ili podozrenje na Belizara. Do tri puta Justinijan dade vojskama zapovjednike eunuhe, što ih on izbliza poznavao u dvoru, a dvaput nagje u njima taman pravog čovjeka, to u Solomonu i u Narsu. A znao i to, da već od vremena prve italske vojne Belizarove podzapovjednik Jovan pazio se s eunuhom. Bio ovaj star i na vidu nikakav, malen i suh, ali oštre pronicave pameti, preiskusan u novčanom poslu, iskusan i u ratnom. Perzarmenac, on ne usvoji bizantsku kulturu, ali, u dugom svom vijeku, prometao se kroz ljude i prilike, pa znao razložiti lijepo i u govoru pronaći riječ podesnu. Bogodušnome caru, kome svagda ukaza odanost, svigjao se možda i za to, što bi vanredno častio svece i Mariju. Trijeznome vještaku bilo opet i do ljudske pomoći najobilatije. Ustisa oko cara, sebi priklona, i dobi velikog novca, kako bi složio vojsku, još veću od Germanove. Iz Carigrada, pa iz selâ Tracije i Ilirije, pribra mnogo

[1] L. IV, c. 22.

drugih vojnika; Auduin, kralj Langobardâ, unajmi mu 2,500 biranih svojih momaka, uz više od 3,000 ratnih im poslužitelja; dotrčaše preko 3,000 Herula, strijelaca konjika, njemu već privrženih u Italiji u vrijeme njegove zavagje s Belizarom. Vodio herulsku jednu četu Herul junak Arut, od djetinstva svog priljubljen rimskome životu, muž ćeri Mauricija, sina Mundova; Asbad, takogje junački mladić, vodio 400 svojih Gepida. Uz ove Rimljane i Germane vigjalo se i Hunâ i odbjega perzijskih, ovi pod rukom Kabada, unuka po sinu Zami negdašnjega kralja Kabada, te sinovac Kosroju. Zajedno sa Jovanovom bila to vojska velika, jača od gotske Totiline. Po prilici, prema dvima trećinama rimskim jedna se trećina u njoj sabra od svakojakih varvara, osobito Germana. Narse ne štedio blaga, pa vogje i soldati svake dlake natjecali se, da služe pod njim.

Narsov put bijaše k Jovanu, u Solinu. Nego, progje mu godina 551, a da ne stupi u doticaj s Gotima. Bavio se, kupeći vojnike, i za neko vrijeme ustavio se u Filipopolju u Traciji, jer mu Huni, upali ispreko Dunava, presijecali puteve. Već opazismo, da u lomu gotskog rata sjeverni varvari, gotovo svake godine, nekažnjeno prelijeću Hemsko poluostrvo i vraćaju se doma s plijenom. Kad Huni odoše, dio njih k Tesalonici, dio k Bizantu, Narse ne obazre se na ono četovanje, već maknu naprijed, dok polagano stiže u Solin.

Totila kroz to radio žilavo. Starao se za dalje naseljivanje Rima, koji je on smatrao svojim. Prizva unj još druge stanovnike i poneke senatore izmegju onih zatočenih u Kampaniji, nalažući im skrb za grad. A i skrbili se, koliko mogli, jer rimski su gragjani, veli Prokopije,[1] kao niko, ljubitelji svoga grada, kome do danas najvećim dijelom dohraniše gragjevine i umjetnine. Ali u opće ti senatori, za trajanja ovog rata gotskom konfiskacijom lišeni svojih latifundija po Italiji i svog bogastva, a do skora opet upropašćeni provalom Langobardâ, bili i biće nemoćni jadnici. Pri neimaštini senatorâ i sve to ljućem siromaštvu preostaloga žiteljstva, Rim će nečujno, malo po malo, odložiti sjajnu odoru svoju, najljepše urese, namaknute iz Helade. Prokopije još gledao kipove Fidijine i Lizipove i Mironove; sve će to brzo izjesti vrijeme i kubura. Bolje, nego u restauraciji Rima, uspje Totila u drugome. Složiv flotu od 300 dugih brzih lagja i ukrcav na njih Gote, dao pljačkati Kerkiru i Epir i u onamošnjim vodama loviti grčke brodove, izmegju kojih neke s hranom za Narsovu vojsku. Druga flota zapremi bez otpora Korsiku i Sardiniju, a

---

[1] L. IV, c. 22.

kad iz Afrike stiže rimska pomorska pomoć, te stade opsjedati Karales (Cagliari), odbijena je.

Nego, prije ovog uspješnog krstarenja po moru, ne ispade za rukom Totili pothvat jedan, zamašit u strategičnom pogledu. Na Jadranskom moru, sa strane italske, od Otranta sve do sjevernog kraja, ciglo uporište floti bizantskoj bijaše Ankona. Držeći Ankonu, Goti mogahu spriječiti ulaz u Italiju Narsovoj vojsci, koja, kako ćemo vidjeti, imala se puta prihvatiti morskom obalom, radi Franaka u Veneciji. A bilo reda, da se i hrana vojsci i krma konjima dovozi s lagjama. Posla Totila jednu vojsku na grad, dok opremi i 47 dugih lagja, da ga stisnu s mora. Jovan po carevoj zapovijedi čekao Narsa u Solinu, ali, kad je obaviješten o pogibelji Ankone, maknu se iz svog mjesta sa najboljim vojnicima, ukrcatim na 38 lagja, kojima se u današnjem Šibeniku pridruži još 12. Otplovi k Sinigagli blizu Jakina. Sraziše se dvije flote, gotska sa cvijetom vojnikâ opsjedačâ na njoj. Prvi napali Goti. Bila se bitka prežestoka, slična kopnenoj. Zakvačivala se prova o provu, lijetale strijele, najhrabreniji čelo i čelo ukrštavali mačeve i koplja sa palubâ, kao u polju. Ovako iz početka, no brzo varvari, pomorstvu nevješti, neumjesno razmicali svoje lagje, ili ih jednu na drugu zbijali; stade ih graja, učini se zbrka, dok se katarke preplećale, a vesla lomila, oturajući. Sve su lagje potonule ili su ulovljene, osim 11 njih, što ih sami Goti, iskrcati i umakli u Osimo, spališe, da ne zapadnu neprijatelju u ruke. Jovan se vrati u Solin. Napokon i Artaban pročisti Siciliju od Gotâ.

Sreća pokazivala se zamjenita, kad tamo, kad amo. Oteža rat i Gotima; vogje njihovih posada u Tarantu i Aherontidi, u južnoj Italiji, stupiti će u pregovore s Grcima. Uzalud Totila svejednako nudio mir caru. Već od dugog vremena njegovi česti poslanici razlagali u Bizantu, kako Franci drže velik dio Italije, padsku ravninu, a po Italiji ostaloj zbog rata ponestaje ljudstva; voljni su Goti Rimljanima ustupiti Siciliju i Dalmaciju, koje same ostajahu još neozlegjene, nezatrte; za opustjelu svoju krajinu Goti, carstvu u svemu poslušni, davati će daću godišnju. Totilu i njegovu čeljad vezivala ljubav za italsku rogjenu grudu, ali Justinijan „mrzio na ime Gotâ i nakan bio istjerati ih sasvim iz rimske države“.[1] Po carevoj tvrdoj volji, morao njih sada napokon slomiti Narse s najjačom vojskom, što donle iz Bizantije ode k Italiji. Cara ne skrenu ni ponovljena provala Slovenâ u slabo obranjeni Ilirik. Slovene propustili Gepidi,

[1] L. IV, c. 23.

prevozeći ih preko Dunava, sa strane Sirmija, uz cijenu veliku, plaćenu u zlatnom novcu za svaku glavu. Vrlo mnogo bilo slovenskih derača, protiv kojih složena je jedna rimska vojska, znatno manja, pod sinovima Germanovim i drugim vogjama. Dok Rimljani njima tek sljedovali, loveći stražnje, gdjekoje ubijajući i gdjekoje žive šaljući u Carigrad, dotle varvari nemilo harali, punili ceste lešinama i odvodili silu sužanja. Nezaustavljeni, vratiše se kući s plijenom. Mjesto Slovena, preko rijeke izmaknutih, platiše Gepidi propustioci. Na ove se makoše Langobardi, kao carevi saveznici, i u žestokom boju hametom ih potukoše. Kralj Langobardâ Auduin posla neke od svoje družine, da caru veselu vijest jave i da se žale, što carska vojska, tu blizu, ne bi u pomoći. Justinijan radio najviše o tome, da jedne na druge nabaci varvare, ostajući nekako u savezu i sa Langobardima i sa Gepidima. I osim pohare Slovenâ, veselje svako oteše Bizantiji užasni potresi u Heladi, te godine 551. Na mnogom mjestu prosjede se zemlja. U moru, megju Tesalijom i Beotijom, uzdignu se plima, što se daleko na kopno strovali, brišući sela, pa, kad valovje ustuknu i zastade dugo, moglo se, tako vele, ići po suhu s ostrvca na ostrvce. Tuda je poništeno osam gradova.

Ranim proljećem god. 552 Narse krenu vojsku iz Solina put Ravene. Kad dogje na megju Venecije, od onamošnjih franačkih posada zaiska slobodan prelaz. Malo venetskih mjesta još se držalo u gotskim rukama; obala bila rimska, ali sve ostalo već poodavno pritisnuše Franci austrazijski. Tadašnjemu njihovu kralju, mladome Teudebaldu, bio Justinijan poslao senatora Leoncija, koji se potužio na prekršeno savezništvo s Bizantijom, na neovlašten prisvoj carske zemlje i na odustajanje od rata na Gote, nasljedne dušmane Francima. Teudebald dao odgovor, da Franci sad prijateljuju s Gotima, od kojih i od kralja im Totile primiše onu ustupljenu zemlju. Opremio zatim u Carigrad Leudarda i još trojicu, kako bi se sav taj posao raspravio i rasudio. Uragjeno nije ništa, i prepriječi se Narsu napredovanje. Franci u Veneciji iznosili za izliku, da ovaj u vojsci vodi sa sobom Langobarde, najmrže im neprijatelje. Časom vojskovogja rimski nagje se na čudu. Franci ne davali, dočim do njih Goti s preljutim ratnikom Tejom, kome Totila povjeri straženje u gornjoj Italiji, iz tvrde Verone zakrčivali sve prohode natrpanim drvljem, jamama, vodom napuštenom, i stajali na opazu, da Rimljane zaskoče, kad bi gdjekud pokušali provaliti. U drugu ruku, Narsu nestajalo dovoljnih lagja, e bi toliku svoju vojsku morem prevezao. Totilina taka strategija činila se savršena: s glavnom vojskom nalazio

se on u sredini Italije, kako bi odmah otrčao k onoj obali, kud bi Narse s malim brojem lagja doplovio na postepeno iskrcavanje. Rimljanima pomože Jovan, produženim svojim boravkom vješt svemu obrisu italskoga tla. Savjetova, neka vojska ide po Veneciji tik do mora; na svakom ušću onamošnjih rijeka složiše čamce, na lik pontonâ; preko njih, ona stiže zdrava i čitava u Ravenu. „Smiješano mnoštvo varvarâ!“ za tu vojsku prezirno kazivali Goti.[1] Odonud Narse pravcem pogje tražiti glavnoga neprijatelja, Totilu, nigdje se ne ustavljajući, niti opsadom kojeg grada, niti preponom kakvom na cesti Flaminijevoj; utvrgjenja obišao bi. I sam Totila izigje njemu u susret. Čuvši za nenadnu u Veneciji, stade do Rima, čekajući Tejinu vojsku, a, kad svoje sabra, osim 2,000 zadocnjelih konjanika, pregazi i bez ovih Toskanu do Apeninâ, gdje stade u okô do nekog sela Tagine, negdje megju sadašnjim Gubbiem i Matelicom. Malo potom Narse prispje blizu toga mjesta, na jednu ravan s drevnim mogilama galskim, tobož od Kamilova vremena, i utabori vojsku na 100 stadija daleko od Totiline.

Vogji Gotâ vojskovogja rimski odmah poruči, neka položi oružje. S malom svojom vojskom, na brzu ruku sabranom, da Totila ne može odoljeti moći rimske države. Bijaše to poziv po gotovo na bezuvjetnu predaju. Izaslanicima ponosno odgovori Totila, da je Rimljanima prije svega boj biti. Na to izaslanici: „Onda, krasni gospodine, odredi dan boju“. — „Rvaćemo se do osam dana bez odvlake!“ osječe Totila.[2] Sutradan bahne ovaj k rimskoj vojsci, ne dalje od dva metka sa strijelom. Hitrim onim odgovorom mislio Totila prevariti Narsa i Rimljane zaskočiti iznebuha; ali šegavi starac posumnja o prevari i držao vojsku spremnu. Na ravni dizala se mala glavica, taktično važna, jer se sa nje moglo strijeljati na niže položenog neprijatelja, pa i na jedinu stazu, što vogjaše Rimljanima iza legja. Kad se već smrklo, Narse, prestižući, dao to mjesto, u gluho doba noći, zaposjesti od 50 rimskih pješaka izbranih, a, kad osvanuo dan i ono spazio Totila, hotio po što po to otud oturiti malu kitu. Izuzetnim pregaoštvom ova suzbi do tri konjičke čete, izasebice na nju bačene. I drugo se dogodi, od zle kobi po Gote. Junačina Koka, rimski odbjeg k Totili, do pred rimsku vojsku ispao na konju, izazivajući ma koga suprotnika na dvoboj; pogubi ga jedan od Narsovih dorifora, Armenac Anzalas. Stajale dvije vojske u re-

---

[1] L. IV, c. 28.
[2] L. IV, c. 29.

dovima predubokim. Rimska jača, rasporedi se ovako: držali lijevo krilo s ponajboljim Rimljanima Narse i Jovan, oslanjajući se na glavicu; smješteni su ostali Rimljani na desnom krilu; u sredini Langobardi, Heruli i svi drugi varvari, kojima Narse naredi, da sjašu, „kako ne bi imali zgodu lakoga bijega, kad bi popustili ili nevaljalštinom, ili izdajom".[1] Na dva krila svega bilo pješaka strijelaca kakovih 8,000. Do sebe Narse postavi u trokutu 1,500 konjanika, 500 za slučajnu pripomoć, 1,000, da neprijateljskim pješacima za legja zagju. Prije sukoba obilazio eunuh redove, pokazujući vojnicima nagrade junaštvu, narukvice, ogrlice, žvala zlatna, sve obješeno na kopljima; uz to grdio Totilu i Gote, „lupeže, davnašnje robove bjegunce velikoga cara, koji mogoše za neko vrijeme razbojnički rimsku državu uzmutiti, uzevši iz prostadije sebi tirana".[2] Ozbiljnim riječima Totila sokolio svoje, nešto prepadnute pred brojnijom i vještijom rimskom vojskom, veleći, da se radi o očajnom boju, o boju posljednjem. „Mislim", reče, „da nakon ove bitke ne će više trebati govora; dan će jedan sasvim riješiti ovaj rat".[3] Čuvši, da su već na domaku pomenute 2,000 još odsutnih gotskih konjanika, cijelo jutro otezao s bojem do njihova dolaska. Kralj bio pod oružjem, u mnogo zlato okovanim, pa njega dičio i ukras purpure. Trateći vrijeme, jer Narse ne napadao, već nepomično čekao napad, Totila hotio neprijatelju pokazati, kakav li je on sam, jašući na konju vitezu. Junačkoj raznoj igri već od djetinstva naučen, igrao konja svakojako, bacao daleko u vis koplje i rukom ga dohvatao po srijedi; legao bi nauznako, nagnuo bi se strmo na stranu, čas desno, čas lijevo. Pred obje vojske dugo se ovako razigrao i razdžilitao. Da ugrabi još vremena, poruči Narsu, e želi š njim govoriti; Narse mu otporuči, da šalu zbija. Prispješe kroz to, u ručano doba, 2,000 iščekivanih Gota.

Totila povuče se pod svoj šator i zapovjedi, da vojska, odloživ oružje, uzme ručak. Potom je opet mahom naoruža i naprečac je povede na neprijatelja. Imajući konjicu pretežitiju, zamislio u žestokom smionom trku njom navaliti na rimske pješake iznenagjene, prodrijeti u sredinu neprijateljske vojske i ovu rasjeći. Konjicima je naloženo, da ne strijeljaju, već da brže udaraju kopljem. Ako bi vrnuti bili, duboka pješadija, stojeći iza njih, primiće ih u svoje

[1] L. IV, c. 31.
[2] L. IV, c. 30.
[3] Ib.

vrste, pa će združeni ponoviti juriš. Nego Narse bio na oprezu; koješta nenadno očekivao opet od Totile, i dao zapovijed, za one štavše, da niko pancira ne svuče, niti gjema uzme konju; vojnici, održani u redovima, nešto založili. Odjuri bahata konjica. Dva rimska krila svrnuše odmah u široki razmak, učinjen megju konjicom i pješadijom gotskom. Strijeljajući neprestano otud i odovud, rimska vojska opkoli Gote konjanike, mnogi od kojih poginuše, još prije no što dostigoše suprotne pješake. Grdno zlostavljeni, dogjoše Goti do boja blizu i hrabro se držali; jednako hrabro borili se Rimljani i njihovi varvarski saveznici. Kad nagnu dan, prvi već uzmicahu, kao zablehnuti mnoštvom i redom rimskim. A puni ih polom snagje, ulazeći zbrkani megju svoje pješake; poneke od ovih potriješe, zgaziše, niti sami mogoše dušom dahnuti; noć se uhvati, te se megjusobno sjekli. Bježe, a potjera rimska siječe nesmiljeno. Koji se Goti, ili rimski vojnici odbjezi, predadoše, i oni su zatim ponajviše posječeni. Pade 6,000 Gotâ, valjda polovica im vojske. Spase se od njih, koga posluži sreća, ili brzina konja jal nogu.

Bila noć duboka. Bježao i Totila, u pratnji same petorice, a za njima sustopice Gepid Asbad s nekima od rimske vojske, ne znajući, da je tu kralj. Ovoga Asbad već kopljem dohvatao, kad gotski momak, od domaćih Totilinih, zaviče: „Pašče jedno, ti ulažeš na gospodara!“[1] Prepoznatoga Totilu svom snagom tad udari Asbad, koji je u oni mah i sam u nogu ranjen od Gota Skipuara. Radi Asbada ustavili se gonitelji, dok Goti dalje odjahali s kraljem onesviještenim. Pretrčavši 84 stadija, dogjoše u neko mjesto Kapre, gdje stali vidati Totili ranu, no on preminu malo zatim. Tu ga žurno pogreboše i udaljiše se. Za njegovu smrt saznaše Rimljani istom od jedne Gotkinje, koja im pokaza grob. Sumnjajući o vijesti, otkopaše Totilino tijelo, gledaše ga dugo, opet zakopaše i stvar prijaviše Narsu. Uz ovu verziju iznosi i drugu Prokopije, koji nije više očevidac, jer se u Narsovoj vojsci nije nalazio, pa pripovijeda po samom tugjem kazivanju. Pričalo se, dakle, u nečemu i drukčije o boju i o Totilinoj smrti. Totila u kreševu bio bi pogogjen nasumce od jedne strijele rimske; smrtno ranjen, od teškog bola on istupi iz reda, što njegovi videći, protrnuše i nagoše u bijeg. Praćen od nekolicine, kralj dojaha do Kapra, gdje se počeo onesvješćivati i pri vidanju rane dušu izdahnuo. Bitka kod Taginâ, koja za jedno popodne i jednu večer sruši gospodara Italije, pobjednika kroz više od deset dugih godina,

[1] L. IV, c. 32.

dogodi se u junu 552. I oni pisci bizantski, koji na kratko pripovijedaju, bilježe znamenitu godinu, gdje Narse posla Justinijanu okrvavljeno odijelo Totilino i kapu njegovu, dragim kamenjem potkićenu.

Teja. Dok Narse ne prestajao pripisivati Bogu i Bogorodici svoju pobjedu, dotle on upravljao pametno prema prilikama. Najpreči mu bude posao oprostiti Italiju i sebe od što većega broja odasvud prikupljenih najamnika varvarskih. Langobardi, bajagi saveznici, ubijali, palili zgrade, na koje bi nabasali, silovali ženske čak u crkvama. Pruživši im veliki novac, Narse ih otpremi kući, a da ne bi u putu jednaka zločinstva počinili, dade ih po rimskim vojnicima ispratiti sve do granice carskoj državi. Na povratku oni vojnici imali nalog, da opsjednu Veronu, ali se Franci u Veneciji uzrujaše, grad sebi prisvajajući, te se Rimljani posla okaniše. Padska ravnina još ostajala franačka i gotska. Koji se Goti spasoše iz boja kod Taginâ, oni, sklonjeni u Paviju, sad postaviše za kralja Teju, najvigjenijeg svog ratnika, desno krilo Totili pri zadnjim bojevima. Našavši u Paviji položeno kraljevsko blago, Teja namislio njim primamiti Franke k čistome savezu s Gotima. Odmah poslao odaslanike Merovingu Teudebaldu u Austraziju, no ne će oni ništa postići, jer Nijemci ne bijahu voljni ratovati ni za gotsku, ni za rimsku korist, već za svoju vlastitu, za posjed Italije. Dotlen Narse krenu iz Toskane na Rim, ostavivši dio jedan vojske, da čuva zagroženu liniju rijeke Pada. Gotska posada u Rimu, čuvši da se Narsova vojska primiče, spremala se na što jači otpor. Čitav opseg bedemâ Goti, dakako, nisu mogli da brane drukčije, već onako po zgodi i na sreću božju, pak se oni naročito utvrdili u grobnici Hadrijanovoj, od koje već Totila napravi prečvrsti gradac, prizidavši ga jednoj strani istih bedema. Naravski, niti vojska Narsova ne dostajaše, da cio Rim opkoli. Učinjeno je nekoliko nasrtaja, i Goti svegjer pritjecali na obranu. Napokon jednog dana, kada, nije nam znati, Narse navali na tri mjesta sa trima ojačim odjelima, pa, dok se Goti svakom rastavljenom odjelu odupirali, četvrta četa rimska prisloni ljestve na neku stranu zidina, posve lišenu branilaca. Uspeše se, ugjoše u grad i vrata rastvoriše. Zbjegoše se Goti, koje u gradac Hadrijanov, koje izvan Rima u Porto. Kad Narse svu vojsku povede na Hadrijanov spomenik, uplašeni zaklonjenici se predadoše, uz jamstvo sačuvana života. Rim je ovako uzet po peti put u ovome ratu. Vojskovogja pokloni caru u Bizantu ključe osvojene prestolnice zapadnoga carstva.

Što je rimštini povraćen, to Rim preskupo plati. Na gragjane i na preostatak senatske gospode svališe se novi jadi. Gotima, koji se

više ne nadali držati Italiju, ugje u dušu očajnički bijes. Iz grada bježeći, klali u putu koga susretali od Rimljana; klali i sami varvari, stojeći u rimskoj službi, mnogoga, koji se u grad vraćao. Još drugdje zlo i naopako. Goti po utvrdama Kampanije, pretraživ svako mjesto tamo, ubiše senatore i patricije. Kad Totila ode Narsu u susret, iz pojedinih gradova bio uzeo k sebi do tri stotine djece otmene i tijelom prikladne, i opremio ih kao taoce, preko Pada; taj vajni cvijet gospodske nejači sad pokosi Teja, davši ih sve pogubiti. Žalost do žalosti u patničkoj Italiji!

Bizantskim vojnicima predavala su se uz to razna mjesta: Porto do Rima, pa Nepi i Pietra Pertusa u Toskani. Opkoljavali oni Taranto, Civitavecchiu, Kumu. Opsjedanje ovoga potonjega pretvrdog grada u Kampaniji baci u brigu Teju. Bio Totila tu sahranio, uz kraljevske znakove, još veće blago, nego li u Paviji, a čuvao to sve njegov brat, Aligern.[1] Na vijest, da je Kuma u opasnosti, a ne nadajući se već ničemu od Franaka, maknu se Teja iz gornje u srednju Italiju. Koliko je sabranih Gota vodio, nije znano, pa niti to, kad on nastupi taj smioni hod. Bilo na razmaku god. 552—3, pri proljeću 553, po prilici. Da Teji spriječi put, Narse odredi u Toskanu hitroga Jovana, ali gotski kralj stramputičenjem mnogim i dugim, pak obálom Jadranskoga mora, bahnu u Kampaniju, prevalivši bez ičijeg otpora Abručko gorje. Čim to sazna, krenu i Narse u Kampaniju, pošto sabra sve odjele vojske svoje. Na južnom podanku Vezuva, gdje izvori slatke vode načinjaju do Nocere rječicu Drakon (Sarno), stadoše dvije vojske, svaka u svoj okô na suprotnom brijegu, veoma strmu. Čarkali se, strijeljali se Goti i Rimljani za dva mjeseca; ni jedni, ni drugi ne će da preduzmu preteški nasrtaj na visoku obalu rječice. U moru napuljskom Goti držali pretežnije brodovlje, koje živežem opskrbljivalo vojsku; no izdajom Gota zapovjednika te lagje dogjoše Narsu u ruke. Gotska vojska poče gladovati, dok rimskoj prilazila hrana sa Sicilije i iz drugih krajeva. Tada Teja pomjesti tabor na najbliže brdo, a Narse za njim. Ni krme konjima, ni sebi jela Goti ne nagjoše ni tu, pa promisliše, da im je bolje poginuti u boju, nego li glagju. Umiliti se neprijatelju nije, valjda, kud bilo nakon pokolja učinjenih: trista dječinih žrtava u Paviji vikalo osvetu protiv Teje. Boj je užasan. Opisuje ga Prokopije, na kraju svoje gotske historije,[2] svečanom, gotovo epskom pompom izvodeći

[1] Po Agatiji (l. I, c. 8 i 20), Aligern, Fredigernov sin, nije Totili, već Teji brat najmladji.

[2] L. IV, c. 35.

*

pred nas junaka Teju. „Eto ispričaću boj“, veli, „vrijedan čitavog spomena, i ljudskim rsom, koji tada pokaza Teja, nizašto manji prema bojevima glasitih heroja. Gotima poda junačko srce očajanje, a i Rimljani, premda vigjahu ljude do kraja očajne, pregnuše svom silom, srameći se ustupati pred manjim brojem, te i ovi i oni krutom snagom nasrnuše na čovjeka do sebe, jedni idući u smrt, drugi slavu tražeći“. Ova bitka kod Vezuva, bijena valjda u ranom proljeću 553, otpoče iz jutra. Goti nahrupiše iznenada, pustivši konje. Svi stadoše u duboku falangu; isto i Rimljani, no, iznebušeni, nemaše kad, da se svrstaju u prave redove pod vogjama, već borili se onako po sreći. Prvi pred falangom, svima na vidiku, rvao se Teja s kopljem i velikim štitom, uz nekoliko svojih drugara. Kad ga ugledaše, premnogi od najsrčanijih rimskih vojnika udarili nanj, ko džilitom, ko kopljem, cijeneći, padne li kralj, da će se boj brzo riješiti. Niko njega ne potisnu sa poprišta. Udare Teja primaše štitom, a sam naglo udarajući, gdje jednog, gdje drugog nasrtača obaraše. Ubodenim strjeljivom i kopljima neprijateljskim način̆ka mu se više puta štit, te bi ga davao jednome od drugara, novi prihvatajući. On se borio ovako cijeli treći dio dneva; ne obrnuo se nikad, „niti za prst uzmakao, već stajao sa štitom, kao da je zemlji prikovan, ubijajući desnicom, a ljevicom suzbijajući“. Pri zadnjoj izmjeni štita, otešćalog sa dvanaest udarenih kopalja, za čas otkri prsa, i u taj tren njega na mrtvo pogodi rimski džilit. Glavu mu odsječenu na motku natakoše, pronoseći je obima vojskama na pogledu. Goti ipak nastaviše boj do noći. Uprkos sve to većem klanju nijedna strana, razljućena mržnjom, ne uzmicala. Prenoćiše pod oružjem, i u osvit opet se pobiše, a opet do mraka i taj drugi dan. Neki prvaci gotski napokon poručiše Narsu, kako oni eto već vide, e im je borba sa samim Bogom; hoće borbu prekinuti, ne za to, da služe caru, već da žive po svom zakonu, odlazeći megju druge varvare, i sobom noseći, kao poputninu, oni novac, što ko drži u pokladi po raznim gracima Italije. Jovan nagovori Narsa, da po volji učini borcima, koji će inače i dalju štetu Rimljanima nanijeti, jer smrti predani.

Provala Alamanâ i Franaka u Italiju. Bitkom kod Vezuva strovaljena je, a da se više ne pridigne, kraljevina Ostrogotâ, no svojim patnjama Italija ne vidje još kraja. Sprema se strahoviti napadaj iz Franačke. Mudri Narse uz to mirio zemlju. Svima Gotima, koji nisu bili na boju kod Vezuva, nudio opstanak u Italiji s održanom baštinom, budu li caru vjerni podanici. Mnogi to prihvatiše i kojekud se raspršaše, da dobiju sebi imanje. Koji se ne pokoriše,

još braneći se u utvrdama, od onih uzeo Narse čistiti Italiju. Megju utvrgjenim mjestima najznamenitija bijaše Kuma, na strmenitom brijegu do mora, sa kraljevskim gotskim blagom, uz pregaoca čuvara Aligerna. Paladije, jedan od prvih vogja rimskih, ode na Kumu, no hudom srećom, te izgubi život. Aligern odapinjaše strijele iz svog luka takom snagom, da ih Rimljani već raspoznavahu po brzini i fijuku; takova jedna strijela, puštena s visine bedema, probi Paladiju štit i pancir, i na smrt ga rani. Ipak Aligern poslije stao se misliti, šta će i kuda će, pri razvaljenoj kraljevini. Ne svigjalo mu se franačko gospostvo tada na dogledu; cijenio, da će Franci, nadvladaju li, lišiti Gote zakona njihovih i svoje im kraljeve nametnuti. Pogje u luku ravensku k Narsu, kome očitova, da se od franačke varvarštine žaca, pa predaje mu Kumu s kraljevskim svim blagom, stupajući sam u rimsku službu i gragjanstvo. Još prije ove predaje sa padske ravnice dolazili Narsu mutni neugodni glasovi. Tamošnji Goti obraćali se Francima. Na vezuvskom polju jedna hiljada nepomirljivih gotskih vojnika ne htje prihvatiti gore pomenutu pogodbu s Rimljanima, te izmače u gornju Italiju k Paviji i drugim mjestima preko Pada. Valjda su ovi Goti podbadali druge onamo na dalju borbu i na prizivanje Franaka. Odaslaše poslanstvo najbližemu i najmoćnijemu Merovingu, austrazijskome Teudebaldu. Njemu i njegovim prvacima izmegju ostaloga rekoše: ako Rimljani sav gotski rod odmaknu, do skora će oni doći i na Franke; pozvaće se i na Marija i na veći dio careva, kako bi bajagi „posjede svojih pradjedova sebi natrag vrnuli“; eto u Gotâ primjer, što su oni kadri učiniti, dok veći dio naroda ubiše, a žensko i djecu bogatih neštedimice vrgoše u roblje; Franci, ako se odvaže na rat i zemlje otete vrate Gotima, imaće prijatelje za susjede, silu plijena od Rimljana svladanih i još tome pridatak gotski.[1] Boležljivi i neratoborni Teudebald, koji će na dvije godine zatim umrijeti, odbi poziv, ali ponuda masna dobitka i plijena uzbudi dušu mnogim Austrazijancima i svima Alamanima, tu na megji lijepe Italije.

Alamani bijahu pod rukom austrazijskih vladara, no u koječemu sebi svoji. Njima upravljale onda dvije vojvode iz vlastitoga naroda, braća Leutaris i Bucelin, već od Teudeberta na to odregjena. Dva brata, i pored kraljeve zlovolje, sabraše vojsku od 75,000 momaka, koje Alamanâ, koje Franaka, borci to varvarski, no izboriti. Ljute poganije alamanske tek se dotaklo bilo novo franačko hristjanstvo,

[1] Agathiae l. I, c. 5.

surovo i ono. Alamani, u opće, još štovali neka drveta i struje rijekâ; držali svete humce i šume; bogovima žrtvovali konje i druge životinje, odsijecajući im glavu. Svi ti Nijemci alamanskog i franačkog imena sa Retskih Alpa padoše u ravno polje Padsko, u neko doba god. 553. Hvalili se pouzdano i jogunasto. Kazivali, „da se čude Gotima što onako strepe pred čovuljkom bez muške prilike, mekoputnim ložničarom, uzgojenim u polutami (dvorskoj)".[1] Taj sobar oko ložnice bio im Narse, dakako.

Čuvši Narse, da se silne gomile varvarâ već valjaju amo od Pada, svrnu svu svoju pažnju k sjeveru. Veći dio vojske pod Jovanom i Artabanom i još drugim vogjama odvoji, neka čuvaju prelaze Apeninâ i Alamanima stanu na put, dok sam čistio Toskanu od Gotâ. Ovdje mu se graci predadoše; tek Lucca oduprije se uporno. Nego, Apeninski prelazi nisu očuvani. Vogja Fulkaris sa svojim Herulima, unatoč Narsovoj uputi, prodrije smiono ludo do Parme, gdje ta prednja straža rimske vojske ugazi u neprijateljsku zasjedu i slomljena je; Fulkaris ne htjede ostati živ, srameći se onako izići pred Narsa, i s mačem u ruci dočeka potjeru i smrt. Nakon te pobjede mnogi Goti, dotle neodlučni, pohrliše u varvarske redove i uvećaše im silu. Jovan uzmače s vojskom do Faenze prema Raveni. Narse, koji opsjedaše Luccu, koju će sada i uzeti, ne odobri oni uzmak, već s nekom pripomoću ohrabri Jovanovu vojsku, pa će se ova opet kretati put Parme i čarkati se s Alamanima. No već bila zima na domaku, korisna po sjeverne varvare, jer im sprječavala bolesti po taborima u žarkoj Italiji. Narse razdrobi cijelu vojsku, razmjestivši joj odjele po tvrgjim mjestima, nekā tu prezime. Dade im ročište u Rimu na proljeće godine, koja ide. Sam se povuče u Ravenu sa četiri stotine, što stražara, što činovnika i poslužnika svojih.

U to Alamani i Franci bahato stupali k jugu. Dok prolazili na cesti ispred Cesene, Aligern, koji se tuskoro privrgao bio carstvu, pope se na gradski bedem, pak ružio Franke i dovikivao im, da uzalud jure naprijed po svršenom poslu; sve blago, sve insignije gotskih gospodara Rimljani već drže u rukama; praznoj čaši molitve nema! Franci vraćali mu psovke i grdili ga, nazivajući ga izdajicom roda. Provalnici strašno plijenili i davili. Franci barem štedili crkve, ali neznabošci Alamani otimali škropionike, kaleže od suhoga zlata, osveštano posugje svakakovo; potkopavali crkve ili otkrivali im krovove; sukrvica ležala po svetištima.[2] Iz grada Rimina, gdje

[1] L. I, c. 7.
[2] L. II, c. 1.

se časom desio, Narse, sa 300 svojih na konju, zaskoči gomilu od 2,000 takovih razbijača i gotovo polovicu njih utuče, ali ogromna hordija srljala naprijed. Oplijeniše rimsko polje. Samniju na megji razdvojiše se. Dok Leutaris s manjom vojskom krenuo lijevo preko Apulije i Kalabrije, dotle Bucelin udario putem desno u Kampaniju i Lukaniju. Kad se prvi natrpao plijena, ljetom god. 554 hoćaše kući i poručio ovo bratu: ali Bucelin, mimo pljačku, gledao i na drugo. Bio se svojim pristašama gotskim obvezao zakletvom, da će biti njihov; ovi mu laskali obećanjem, da će ga sebi dignuti za kralja; kočoperio se već, kao kakav vladar u Italiji. Pozva brata u pomoć, što mu ovaj i obreče: vojska tek što kući spremi plijen, vratiće se. Ni vratila se, ni došla doma. U putu, u Picenu, prorijedi je rimski napadaj, te izgubi zarobljenike uz koješta drugo ugrabljeno, pak udari na nju morija, dok stignu preko Pada u Veneciju. Od ognjice polegoše ljudi gomilama i pomriješe. Priča se za Leutarisa,[1] da u bolesti sigje s pameti. Spopade ga bijes, kao u mahnitaša; njegovim tijelom tresla golema trzavica; čas se naginjao, čas padao na tle, kad na jednu, kad na drugu stranu; valjao očima groznim, izvijao duboke jauke, ustima pjenom oblivenim pregrizao sebi meso.

Iščeznu tako sa vida lijevo krilo napadačâ. Nego je Bucelin još imao vojsku mnogo veću od rimske. Ljuto poharavši zemlju sve do Sicilskoga mora, vratio se u Kampaniju, idući pravcem na Rim. Bijaše već nastupila jesen. Narse dao iz tamošnjega polja izgoniti sav živež, pa varvari, budući u oskudici druge hrane, stali brati grožgje, jesti ga i rukama praviti slatki mast, odašta ih napadne grdna lijavica. Pogiboše mnogi, ali Bucelinu ostajalo još 30,000 vojske prema 18,000 rimskih soldata. Ove Narse bio brižljivo vježbao preko zime, i š njima sad izigje na neprijatelja u Kampaniji, koga nagje tvrdo utaborena do Casilina ili Volturna blizu Kapue. Na suprotnoj strani rijeke stade u tabor i Narse. Za nekoliko dana iz taborâ izilazile dvije vojske i gledale se, ne zamećući boja. S onolikom vojskom Rimljani, za dugotrajnog gotskog rata, ne raspolagali nikad prije na polju otvorenom; no varvari mnogo ih nadmašivali brojem, pa, i ako nešto slabije oružani, hvastali se franačkim junaštvom. Franačka im bila i sprema: mač o boku, a glavno im dvosječna sjekira, uz „angon“, osrednje veličine džilit, sav obložen lamom željeznom i sa preopasnim kvakama na vršku; ni lukova, ni praće, ni lagana drugog strjeljiva; u opće niti pancirâ, ni golijenaka, a

[1] L. II, c. 3.

rijetke kacige; sve ljuti, hitri pješak, sa posve malo konjice. Kao što Narse, koji je vrebao zgodu, oklijevao i Bucelin, možda očekujući pripomoć brata, za čiju pogibiju znao nije. Svakako radilo se o velikom, o posjedu konačnom zemlje italske. „Sva utvrgjena mjesta po Italiji pazila obazrivo i napeto, ne znajući, kome da se privole“, primjećuje Agatija.[1] A i Bucelin kazivao svojima: „Ili ćemo Italiju pridržati, radi koje zapravo i dogjosmo, ili je nama svima bez slave ovdje izumirati“.[2] Gonjeni potrebom hrane varvari se zalijetali na sve to smjelije čarke oko rimskog tabora, doklen to Narsu dogrdi i prvi napadne. Opći je boj, premda vrači alamanski gatali, da u taj dan bogovi ne će rvanje nasporiti. Alamani i Franci, svi složeni u obliku čuna poput slova Δ, veli Agatija,[3] to jest u taktičnom redu, kod varvarâ uobičajenom, što se latinski zvao „caput porci“, složeni sa rtom sprijeda i štitovima kano ozidani, navališe goropadno. Lako prodriješe kroz prve vrste u sredinu neprijatelja, ali se oko njih saviše dva konjička krila rimske vojske. Odasvud strijeljan i bijen čun se razlomi; varvari, u metežu, padaju, motaju se i kose megju sobom, skaču u rijeku. Izginuše gotovo svi. Kaže se, da od ovih Alamana i Franaka ugleda opet otadžbinu sama petorica njih. Agatija misli, da „pobjeda tako sjajna i jasna, i preopuna toliko, u doba prijašnja valjda nikome ne ispade za rukom“.[4] Pod pametnim Narsom pametno i hrabro boriše se rimski vojnici, uz njih Aligern i Herul Sindualđ, vogja jedne čete Herulâ. Ovi, u prvom kreševu ozlovoljeni i ne pouzdani, najposlije i sami upriješe u polom drugih varvara. Od Rimljana tek 80, veli se, bilo je usmrćeno, oni, što izdržaše prvi udar. Vojska pokupi sve oružje i u neprijateljskom taboru sav pusti plijen, zapjeva pean i vrati se u Rim, uznoseći Narsa. Nego, velika pobjeda kao da opjani soldate. Došli ovjenčani, pak od veselja, od nerazbora, stali „izmjenjivati štite i kacige s ploskama vina i s citarom“. Opametiće njih Narse, koji ih sazva na zbor, razloži im, kako su Franci narod prevelik i u oružju silno izvješten, te mogu, razdraženi porazom, i opet silaziti, pa reče i to: „Vi rimski ljudi, ljaga je za vas, što vi osjećate, kao i varvari, i što ih pameću toliko ne nadvisujete, koliko hrabrošću“.[5] Otrijezni se vojska.

[1] L. II, c. 6.
[2] L. II, c. 5.
[3] L. II, c. 8.
[4] L. II, c. 10.
[5] L. II, c. 12.

Kako je dobro Narse unaprijed vidio, bilo još borbe s Francima i s ostacima Ostrogotâ. Srušena je gotska kraljevina; od grabilaca alamanskih i franačkih, tako reći, ni piličnik ne uteče; ali trebalo dugog rada okretnome i srčanome vojnom magistru i patriciju Narsu, dok kraju dotjera osvojenje čitave Italije. No o svemu tome mi smo slabo obaviješteni, a ponajviše po suhim bilješkama ljetopisaca, ili poznijih, ili odaljenih. Čini se, da je Narsu najmučnije bilo u god. 555, to nastajna godina poslije Bucelinova poraza. Franci u padskom porječju, možda pomoženi od Franaka ispreko Alpa, potukoše Rimljane, dok najposlije podlegoše iznova Narsu, koji od njih pročisti, regbi, sasvim Italiju, kada, nije pod izvjesno kazati. Dade mu posla i po koji otkidak ostrogotskog naroda, osobito megju godinama 554—55. Do 7,000 Gota okupi se u Samniju i zatvori se u Kampsama (Consi), jakoj tvrgjavi. Gotima zapovijedao jedan oštri Hun Utrigur, Ragnaris. S proljeća god. 555 sam Narse pogje na njih. Zaište Hun s Narsom lični sastanak, da š njim besjedi o uslovima predaje, a kad ne dogjoše do sporazuma, odapne, brijegom uzlazeći k tvrgjavi, strijelu na rimskog zapovjednika; promaši ga, dok strijele pratilaca Narsovih, izbačene na uzvrat, prosviriše vjerolomca. Na dva dana zatim umrije, i Goti se predaše, te su odvezeni u Bizant. Susretamo docnije gotskoga grofa Gudina, koji se od carstva odmeće i, združen s Frankom Amingom, bori se uzalud pri rijeci Ećavi. Još docnije, 563 god., pominje se rimski osvoj gradova Verone i Brescie. Nekako oko god. 565, Herul Sinduald, za koga se veli, da potjecaše od jedne porodice onih Herula, što se već s Odovakrom namjestiše u Italiji, vjeru kršeći, drznu se sebi prisvajati čak i kraljevsko ime. Narse ga svlada i dade objesiti. Stanka u Italiji Ostrogotima više nema. Ovdje iščezoše sasvim, velikom većinom istrti dugotrajnim ratovanjêm, pa i deportacijom u Istok. Omanji broj njih, koji navlaš iz padske ravnice na stranu iseliše, ode u današnji Tirol, po iztraživanju najnovijem. Tu dopriniješe utisnuti jezično germansko obilježje ljudima širokih pleća i kratka stasa od plemena retskog iliti etrurskog, s kojima se stopiše.

IV. Potonje doba Justinijanovo.

Djelomična obnova carevine. Justinijan pobra napokon plod neslomljive svoje upornosti i vjerske mržnje na Gote. Pobjednik u Africi i Italiji, on se ponosio kao car i u Zapadu. Carstvo zapadno mogao lako da namijeni i drugoj osobi, na priliku svome viteškom sinovcu Germanu, ili slavnome vojskovogji Belizaru. U svijetu rim-

skom onakovo dvojako carstvo bijaše redovno već od vremena podjele megju Teodozijeve sinove; ali Justinijan najvolje sam vladati, kano u Istoku, tako i u Zapadu. Pri svršetku gotskoga rata, nakon Tejine propasti, oglasi, 13 augusta 554 god., naredbu sudnu, „sanctio pragmatica“, kojom uvagjaše svoj zakonik u Italiju. Taj edikt, poslan pretorijskom prefektu Antiohu i vojnom magistru Narsu, sregjivao zakonsko stanje tamo. Izrično je ukinuto sve, što odredi uzurpator Totila; mimo ostalo, ovaj pripustio bio brak megju slobodnima i robljem, pa i sa ženskima, vezanim zavjetom čistoće. Priznata je ipak valjanost odredbama Atalarikovim, biva Amalasuintinim, uz to i Teodahatovim, učinjenim s pristankom rimskoga senata. U spoljašnjem vidu izvedena je sada puna restauracija starinskog reda. Čitavi javni i privatni život kao da su opet čistom rimštinom protkani: rimski jeste car, vojska, republika, zakoni, uprava; po zvaničnom stilu minuše vremena „neiskazane gotske svireposti“. Obnavlja se Milan, uz još druge razorene gradove; povraćene su largicije; škole se uregjuju za gramatiku, retoriku i pravo; goji se i ljekarstvo. Pobožni starčina Narse, sjedeći ponajviše u Raveni, katkad i u Rimu, bdije nad Italijom, dok pod njegovim očima pretorijski prefekt rukuje upravom po bizantskom uzoru. Više je crkava, ispražnjeno od arijanskih Gota, vrnuto katolicima. Raste ugled rimskom episkopu i episkopima ostalim. Ovi sa svjetovnjacima uglednijim sastaju se na zbor po municipijama i pokrajinama, te nekako nadgledavaju upravitelje i činovnike, osobito niže. To ima biti lijek proti korupciji. Sve je ovako u brazdi prijašnjoj, sve na tenanu u Italiji, carstvu povraćenoj.

Za cijelo velika većina Itala dočeka radosno Bizantince, istočne Romeje, i poželje njihovu vladavinu. Bijahu to oslobodioci, koji njima skinuše jaram Germana neprijatnih, jeretika omraženih. Ljudi slični Kasiodoru, tada na strani i još u životu, koji se vladavini Gotâ srcem privrgoše, sačinjavali manjinu. Ako je Italima dosta tijesno s poreznim sustavom Bizanta; ako se Rimljani, u čami najljućih dana opsade, dok prekipi čaša patnje, glasno žale i kažu, da ne pripadaju ni gotskoj, ni romejskoj stranci, ta je žaoba tek prelazna; izvija je časovita nevolja. U Italiji svijet u opće raduje se, što on stoji pod imperijom i car neposredno opet vlada. Ali to zadovoljstvo bi plaćeno preskupo. Ubavo apeninsko poluostrvo, puno prirodne milote i uz to donle jošte uvijek kao neki ogromni muzej svjetskih umjetnina, zlostaviše i nagrdiše do zla boga tužne mijene gotskoga za tolike godine produženoga rata. Da se Italija posve poništi i bude varvarska, preostaje

joj skori dolazak Langobardâ. Tokom gotskog ratovanja umjetnine su zapuštene, ozlegjene, razbacane; gradovima srušeni zidovi; *ville* razmetnute i polje zabataljeno, potrto; mačem, gladinjom i bolestima, u svakoj krajini, ili prorijegjeno, ili do strašnog nazatka umanjeno pučanstvo, koje k tome i podivlja razvraćenošću rata i popucanjem društvene i državne stege. A da se navrši mjera Božje srdžbe i malne prevrši ona ljudske patnje, pridogjoše i slučajne nesreće: kuga, potresi, olujine.

Krvavo bijući se s Gotima u Italiji, Justinijan je ciljao i na Gote u Španiji. Proširena rimska carevina dohvataše i njih iz afričkoga kraja, iz Mauretanije. Da dugi preteški rat Totilin ne ispi snagu Bizantiji, prilika je misliti, da bi Justinijan bio istrijebio uz Istočne takogjer i Zapadne Gote, megju kojima razdor domaći davao lijepu zgodu bizantskom osvajanju po Španiji, kako je pruži u Africi i u Italiji. Sukobi se s carem već kralj Teodis (531—48), za koga vizigotskog vladara kazasmo, da bijaše Ostrogot, a ujak Ildibadu, stricu Totilinu.[1] Bio bi jamačno Teodis odmah pomagao Ostrogotima, da njega ne spriječi mučno mu namještanje na prestolu netom izumrlih Balta i neprijateljstvo Franaka. Od ovih imao braniti Septimaniju u Galiji, pa i samu Španiju sjevernu. Ipak nagje priliku, da se koje-kako oduži prema braći ostrogotskoj. Godinom 545 dade preko Gibraltarskog tijesna prevesti jednu vojsku u Afriku. Išla ova na Septis (Ceutu), koji utvrgjeni grad u vizigotskoj vlasti bijahu Grci na kojih pet godina prije oteli. Nego vojsku u Africi stiže nedaća: presjekoše joj saobraćaj sa Španijom, te se natrag ne spase niti cigla gotska glava. Do ovog poloma Teodisovo vladanje od sedamnaest godina bilo i srećno i pametno. Premda se našao u oštroj opreci s Justinijanom i sa carstvom se borio, ni u čemu on ne uznemiri katolike, čiji episkopi slobodno se sastadoše na sabor u Toledu, da stegu u svojoj crkvi srede. Stari kralj poginu od ubilačke ruke. Što ubilca na to navede, ili ko njega na to potakne, nismo izviješteni, ali čovjek neki već podavno učinio se lugjak, pak jednom u kraljevskoj palači bijesan nasrne mačem na Teodisa i probode ga. Ogreznut u svojoj krvi, umirući kralj, veli se, vruće molio, da krvniku bude oprošteno.[2] Stara nevjera, poznati nam Teodisklo,[3] ili Teodegisel (548—9), dao sebe podignuti na štit, dok možda i naručio ono umorstvo. Poginu izdajom i on nakon same jedne godine i tri mjeseca svoga bezvlagja.

[1] Na str. 426 i 428.
[2] Isid. Hisp. hist. Goth. c. 43.
[3] Na str. 319—20.

Njemu vladanje bilo uživanje pošto poto, svakidanja razuzdana zabava. Najvolio tugje žene, pak i samih gotskih prvaka, nekima od kojih spravljao zamke. Protiv Teodiskla ugovorena je opća zavjera. Gostio se on veselo, neke noći u Sevilli, sa družinom, kad se odjednom sve voštane svijeće u dvorani utrnuše i povagjeni neprijateljski mačevi izbodoše ga.[1] Za kralja razvikaše Agilu (549—54), no je i taj silovito vladao i potirao narod, barem romanski.

Uz ovake vladaoce i ovako megjusobno trvenje sa čestim promjenama na prestolu, nije čudo, da Ostrogotima u teškoj borbi vizigotska kakva pomoć nigdje se ne javlja. Ipak kod Agile nešto nam je istaknuti. On postaje kralj u god. 549, kad nemoćni i ozlovoljeni Belizar povlači se sa gotskoga ratišta u Italiji. Spominje se za Agilu, da je stao katolicima prezirati vjeru nicejsku.[2] Valjda je ovo u svezi sa pobjednim napredovanjem Totile. Kad se pak ne dugo zatim s Totilom u koštac uhvatio Narse, diže se i na Agilu, u trećoj godini njegova vladanja, buna u južnoj Kordubi, po prilici poduprta i od Romanâ katolikâ. Buntovnici potukoše jednu kraljevu vojsku i pogubiše joj zapovjednika, kraljeva sina. U Atanagildu, gotskom velikašu, ustanici nagjoše sebi vojvodu, takmaca Agili, koji uzmače u Emeritu (Meridu), k sjeveru. Nego Agilina stranka najposlije pokaza se jača. Obrati se onda Atanagild k caru, moleći pomoć. Justinijan, koji bijaše gotovo dokrajčio gotski rat u Italiji, žurno prihvati pruženu zgodu gotskog razmira na pirenejskom poluostrvu, ne bi li se dokopao i Hispanije. Doplovi tamo iz Afrike bizantsko brodovlje sa soldatima, pod zapovjedništvom patricija Liberija. Atanagildovi Goti, udruženi s Rimljanima, slomiše, u ljutom boju kod Seville, vojsku Agilinu. Opet se ovaj iz Andaluzije povuče k sjeveru, ali ga njegovi ubiše, te svi Goti prihvatiše kralja Atanagilda (554—67). I zbog toga mu se pokoriše, što gledali, kako njima, pri domaćoj raspri, propada gotska djedovina. Po čitavoj južnoj Hispaniji uzeli, naime, Romeji osvajati zemlju za cara, dakako s radosnim pristankom Latina. Pripade caru sve primorje unaokolo, od Carthage Spartarie (Kartagene) do preko Ossonobe (Fara), u Algarvi današnjega Portugala. Pomoću flote, bijaše to strategična baza za prodiranje u poluostrvo pirenejsko. S juga iz Afrike osvojiće ga docnije i Arapi. Ali Atanagild omete osnove Justinijanu. Čim posta sam gospodar nad svima Vizigotima, razvrže se sa saveznicima dojakošnjim i otpoče

[1] Greg. Tur. l. III, c. 30.
[2] Isid. Hisp. hist. Goth. c. 45.

rat za gotsku prevlast u Hispaniji. Stade ga, doduše, velikih i dugih napora, dok Gotima povrati tek nekoliko od otetih gradova, niti sam ne vidje kraja dugotrajnome ratu s Romejima; no i Justinijan naigje na neotklonivu prepreku svojoj težnji za daljnjom restauracijom imperije. A i u svakom drugom pogledu starao se Atanagild, kako bi carevo oružje zaustavio. Njegova skrb, za trinaestogodišnjeg vladanja, popravi, što iskrivi usilnost Teodiskla i Agile. Toledo na rijeci Tagu, u pravoj sredini Španije, bude pod njim stojni tvrdi grad vizigotskih kraljeva. Spokojno će tu preminuti. Gledao, da i same Latine od carstva odvoji i sebi privrgne; š njima bio blag, pače prosu se glas, da je u potaji katolik. Svakako dopusti, da mu se ćeri, kasnije razglašena Brunihilda i Galesvinta, pokatoliče, prije no što će se vjenčati s Merovinzima, sinovima Hlotarovim. On imao puni mir sa strane Franaka, to u godinama zadnjim Hlodovegovih sinova i u prvim godinama Hlodovegovih unuka. Gotima skrivi teško Atanagild, što u njihovu zemlju pozva tugjina; ali, što se prvi izmegju vizigotskih vladara nekako osloni na Franke, istome tugjinu spriječi nalet na Germane.

Franci ujedinjeni. Nego, sve da i padoše Vizigoti, Justinijan, radeći na obnavljanju cjelovite carevine, bio bi nagraisao na Franke u Galiji. Franci, sa svojim širokim i dubokim zaplećem u Njemačkoj, stajali napram Bizantiji kao nepomična hridina. Što dvaput u ova doba postradaše u Italiji, time je posve malo odbijeno od goleme sile njihove. Oni pod svojim imenom okupljaju na Rajni i vežu u jedan svežanj nebrojene gomile Nijemaca, kojima u davnini nije moglo da glave dogje niti visoko carstvo rimsko. Historik Agatija franački narod ocjenjuje visoko. Šta više? Ti će Franci na dva vijeka i po docnije, upravo spram Bizantije, podignuti sebi u prilog novu zapadnu rimsku carevinu, uz obilježje njemačkoga naroda.

Jakosti mnogobrojnih Franaka malo ili nimalo ne smetaju nastavljena čuda i pokori u domu Merovingâ. Hlotaru, valjda najlošijemu od svih Hlodovegovih sinova, sugjeno je bilo, da kroz tri posljednje godine (558—61) svog života drži sve franačke oblasti ujedinjene. Vidjesmo, da u god. 555 s Teudebaldom ugasi se kuća austrazijskih Merovinga. Ko zna Franke i njihove kraljeve, nalazi, da je posve prirodno, što se odmah radi Teudebaldove ostavštine posvadiše, premda oba u dobi već odmaknutoj, dva brata, Hildebert i Hlotar. Ovaj ne davao Austraziju tik svoje oblasti, a onaj prisvajao nju sebi kao baštinu, pošto, neimajući djece, bio posinio Teudeberta, oca Teudebaldu, te smatrao ove rogjake za tješnju svojad. Najposlije popusti Hildebert,

budući bez svoga muškoga podmlatka, a i onako već slab s tijelom opalim i prosutim, dočim još čilome Hlotaru, uz četvero ili petero odraslih sinova, tek se ukazivale prve staračke bore na licu.[1] Pa bijaše Hildebert i ćudi prilično mirne i sklone nekoj pobožnosti. Proslavi se megju braćom, zigjući sv. Vincencu veličajnu crkvu, poslije imenovanu po sv. Germanu (Saint-Germain), u kojoj, počevši od njega, biše pokopani mnogi Merovinzi. Crkvu resili mramorni stupovi i krasio sjajni krov od pozlaćenoga bakra, rijetka to gragjevina nova u tadašnjem Zapadu; no cijenili u njoj, kano blago najveće, svečevu stolu, iliti petrahilj. Bio se Hildebert nekako o sveca ogriješio u Španiji, opsjedajući 542 god. Saragozu, pa može biti da on sagradi hram, kao zadužbinu za nanesenu uvredu moćnome Vincencu. Varvari u opće, a Merovinzi napose, crkve gradeći, ili ih bogato darujući, mišljahu ponajviše na germanski „wergeld“, s kojim da se počinjene grješine i nedjela naplate moćnijim svetiteljima i Bogu. Kad Hildebert god. 558 umrije, Hlotar zavlada čitavom Francijom. I on činio zadužbina, a imao i rašta. Poznate su nam strahote njegove na Hlodomerovoj djeci. Što se tiče bračnoga života, niže se kod ovoga Merovinga žena do žene, sedmero njih, za koje nas vrela izvješćuju. Imenuju se: Gunteuka, udovica brata mu Hlodomera, Hunsina, Ingunda i Aregunda, dvije sestre, Radegunda (svetica), Vuldetrada, udovica prasinovca Teudebalda, i još neka suložnica. Ovaku gotovo poligamsku slobodu nije sprječavao salijski zakonik, niti germanski običaj, ali se episkopi uzrujaše na ženidbu prastrica s udovom prasinovca, pa se Hlotar razbrači s Vuldetradom, koja uz dvije svoje ćerke izagje iz zemlje i uda se potom za Agilolfinga Garibalda, vojvodu nad Bajoarima. Hlotarova pak slika usavršava se još jednim potezom historijske kičice. Od Hunsine imao sina Hramna. Dade mu Arverniju na upravu, još za živa Hildeberta, koji sinovca poduprije u buntovnom nastojanju, da onu pokrajinu od oblasti Hlotarove sasvim otcijepi. Kad Hildebert preminu, nevrijedni sin nagje se čelo i čelo s ocem, koji mu oprosti. Nego onaj rovao iznova, i kad mu dogje do gusta, pobježe god. 559, sa ženom i sa ćerima, u Armoriku megju Bretone k vojvodi njihovu Honoveru, onda nezavisnu od Franaka. Razjareni Hlotar, sad gospodar cjelokupne Francije, diže vojsku i glavom ode na Hramna i na Bretone, koji su god. 560 svladani u boju, gdje im pade i vojvoda. Iza poraza gledao Hramno, kako bi se s porodicom spasio k moru na lagju, no ga pri

[1] Agathiae l. II, c. 14.

morskoj obali sustigne franačka potjera. Grozni otac, kad to sazna, zapovjedi, da tamo u jednoj kolibi za klupu privežu sina; koliba je spaljena, a u njoj i Hramnova žena i djeca. Uputio se Hlotar k crkvi sv. Martina, ne bi li ga svetitelj oprostio krivde za počinjeno nedjelo. Umrije brzo, godinu zatim. Blizu Compendija (Compiègne), na velikom jesenskom lovu, što kod Franaka bijaše najmilija godišnja zabava, spopade ga teška vrućica. Bilo mu 65 godina života, a kraljevanja 51. Na samrtnom odru antrustionima oko sebe govoraše: „Vaj! Šta vi mislite, kakav li je taj kralj nebeski, koji kraljeve tako velike mori?“[1]

Sve teže prilike u Bizantiji. Potčiniti carstvu ove Franke, brojne i moćne, nije mogao Justinijan. Makar bili mnogi od Merovingâ na odmet, bili i krvavi zlikovci kao Hlotar, oni svagda dižu glavu spram Bizantije. Niti same Vizigote, već oslabljene, ne razvrže Justinijan. On tek to poluči, da slomi Gote i stuče Franke u Italiji. Održa slavu nad jednima i nad drugima, no uz grdno napiranje ekonomske čitave snage rimskoga carstva i sa strašnim gubitkom domaćega i tugjega ljudstva. Nutarnje teške prilike, koje već istakosmo,[2] postaju još teže na omaku Justinijanova vladanja. Bizantija u malo da se ne složi pod bremenom svojih pobjeda i nevolja sa starim carem, kano u drugo doba Francuska u zadnjim godinama staroga kralja Louis-a XIV, iz prva toliko proslavljenog. Samo što je i ovdje po nas mučno razabirati čistu istinu po iskazivanju svjedoka Prokopija, čija je *Historia Arcana* glavni izvor za jade u Justinijanovoj vladavini. Nije uvijek lako lučiti ono, što Prokopiju iz iskrene duše izlazi, videći bijedu carstva, od onoga, što mu se po pukoj mržnji iz pera cijedi.

Taj naš svjedok ponajjače upire na ogromno zatiranje ljudskoga roda po ratovima, vogjenim bez prekida, kad tamo kad amo, za predugoga careva vladanja. Kao kolom naokolo da se okretao neprestani rat. Opaska Prokopijeva u opće pogagja. Vojevalo se gotovo bez prestanka, a neprimirljivo, izuzetnom upornošću protiv Gotâ u Italiji, te je Italija, vidjesmo, upropašćena do vijeka. Zatorni su poveći svi ratovi starinski, pak i tadašnji, jer u pučanstvu s borcima propadaju i mnogi neborci, a tamani se, kako javno, tako i privatno imanje, preko svake mjere i potrebe. Da u čemu steže, ne ima tu megjunarodnoga prava; oprost života i imetka biva tek po religiji,

---

[1] Greg. Tur. l. IV, c. 21.
[2] Na str. 402—10.

po pitomijem ličnom osjećaju i po očevidnoj koristi. Nego, Prokopije pravi strahovitih računa.[1] Uzima za primjer vandalski rat, koji bijaše, i uza sve susljedne pobune, mnogo manje dug od gotskoga, pa veli: „Kad bi kogod ustvrdio, da je u Libiji izginulo petsto miriada ljudi, ne mislim, da bi još rekao dovoljno prema stvari“. Kako bi mu čisto ispao ovi ponešto čudni broj od 5,000,000, Prokopije iznosi do 160,000 oružanih Vandala, ili tada ili kašnje istrtih, onda nastavlja: „ženskinju njihovu i djeci i služinčadi ko će pogoditi broj?“ Zatim pribraja mnoštvo poginulih ratara i trgovaca, i još veće mnoštvo nenaseljenih Maura, koji zaglaviše sa ženama i porodom. U pameti su mu jošte i vojnici i mornari rimski, koje „pokri zemlja“. Ovo nabrajanje hoće da bude tačno, ali nije, a vidi se, da je i u riječima nekako naduhano. Ipak ćemo povjerovati Prokopiju, da je nakon ubitačnog tog rata sjeverna Afrika još jednom, iza vandalskog osvoja, prorijegjena bila u broju žitelja; po krajevima nekim moglo se „dugim putem hoditi, a da teško bude, i kano vrijedno opaske, susretati čovjeka“. Još gore bilo po Italiji; „sve ovo, govoreći u opće, prazno je sasvim od ljudi, neke od kojih utamani rat, neke bolest i glad, što sljeduju iza rata“. Justinijanov kudilac spominje uz to nasrtaje Hunâ, Slovenâ i Antâ, koji malne svake godine upadali u Iliriju i Traciju, te pri svakoj provali „cijeni, da je bilo više od dvadeset mirijada (200,000) Rimljana, koje onuda pomlaćenih, koje zarobljenih, tako da je gotovo po svoj toj zemlji nastala pustoš Skitâ“. Da slika ljudskog poloma bude još crnja, ne zaboravlja ni napadače Saracene, niti čeljad, strošenu bijesom stranaka, kroz zasjede, dvoboje, okršaje, u svakome gradu carevine, za triestidvije godine Justinijanova vladanja, to jest do godine 559, kadno pisac sastavlja svoje bilješke. Nisu, dakako, ispuštena ni tri perzijska rata. Izilazi ovako žrtava na goleme milione i milione.[2] Ali je čitavo sračunavanje skovano na nakovnju mržnje, jer Prokopije tome pridaje žrtve kuge, „što ponese dobru polovicu preostalog ljudstva“, pa i žrtve potresâ, gdje ga Justinijan ni u što ne ulazi. A sve je izmjereno na krupnoj vazi. Čisto je tek toliko, da se ratni sjaj Justinijanov isplati preobilatom krvlju prolivenom.

Čisto je i drugo. Justinijanovo potrajno ratovanje i pusto zidanje, uz potrese i kugu strahovitu, najposlije poremetiše sasvim državnu financiju. Državi teretno breme činile i težim, s godine na godinu,

---

[1] Hist. Arc. c. 18.
[2] Ib.: μυριάδες μυριάδων μύριαι (ducenties decies centena milia).

sve to veće daće, plaćane varvarima i Perziji. A varvarske trknje, barem one Hunâ, Slovenâ i Antâ, ne sprječavale se. Doduše, carevo gragjenje, koje nikad ne prestaje, jer nam se još u šezdesetim godinama spominje veličanstveni most uz pet lukova, prebačen na rijeci Sangariju u Bitiniji, na mjesto dotadašnjega mosta drvenoga;[1] rekoh, ono gragjenje, osim javne koristi, pomaže u veliko neimućnome radničkome staležu u puku, no povišenim porezima pada teško i na legja imućnijima. Rastu do nesnosnosti porezi izravni i neizravni, navlastito prvi, po financijskom sustavu onih doba. Zakida se, naime, nekretnina tako, da posjednicima zemlje državni cenzitori (τιμηταί, λογοθέται) postadoše na posljetku pravi bauci. Mi već znamo logoteta u Italiji, Aleksandra Škaricu. Fisk bijaše i lačan i neumoljiv. Na primjer, u Africi, nakon osvoja, što je bilo bolje od zemlje, ublagajni se. Veli Prokopije,[2] da Justinijan kroz triestidvije godine vladanja nikad ništa ne oprosti manjim porezovnicima, to unatoč prastarom običaju careva rimskih; s toga da je bilo mnogima napustiti svoju zemlju, neka ide ili sikofantima, ili fisku. Napuštala se zemlja i u drugom povodu. Neprijatelji često otimali i harali pojedine gradove; u takom slučaju car Anastazije porez opraštao za sedam godina, dok Justinijan olakšicu tek za godinu dozvoljavao; razbjegli, a poslije vraćeni kmetovi, ostavili bi grudu, što ih više nije mogla prehranjivati. Na posjednike navali i drugo zlo, tako zvana ἐπιβολή, pridatak. Kuga opusti mnoge kuće i čitava sela, te i polje s posjednicima i kmetovima. Da se erar ne bi na državnom porezu oštetio, odregjeno je, da se ispražnjena zemlja priklopi zemlji susjeda, koji će i za parlog, za šikarje, porez plaćati. Primijenjena je ἐπιβολή i na crkovno imanje. Još jedna nevolja pritisnu posjednike, συνωνή, *annona*. Poveći dio od onoga, što sada soldatima pruža vojna intendanca, njima davali onda posjednici. Uz česte Justinijanove ratove, ta *annona* izjedala čeljad u polju. Nije li bilo dovoljno hrane i krme za vojničku momčad i konje na prolazu, hajde kupuj i dovozi iz drugog mjesta, a čak i iz duge pokrajine, ono, što se ište, pak više puta ne primeći to po čistoj potrebi, već po volji vojnih intendanata, χορηγοί, koji mjere po svoju. Vojnički tabor bješe bič. „S toga svima gospodarima zemlje presječeni su živci“, kaže Prokopije. Posjednike kuća pak tištala *tertia*. Jednom, nagje se nastanjeno u Bizantiji do 70,000 varvara; kućni gospodari, ne samo da biše lišeni svojih

[1] Theoph. Chron. A. M. 6052.
[2] Hist. Arc. c. 23.

udobnosti, nego njima i drukčije s hrapavim sustanarima svakojako dogusti. Ovako Prokopije. Nego i carevi zakoni kano da potvrgjuju njegovu optužbu protiv Justinijana. Već zakon od aprila 535 nalaže namjesnicima strogost: neka ugje strah i trepet, ne samo u zločince, već i u prevarne dužnike fiska. Zakon od juna 545 zaoštrava fiskalno postupanje suprot posjednikâ: izmegju ostaloga odregjeno je, da niti crkovni azil ne smije štititi dužnika. Zadirao fisk i u imovinu ljudi bogatijih jednim zakonom o nasljegju u staležu senatorskom i kurijalnom. Otprije, kad bi koji senator umro bez muške djece, četvrti dio njegove ostavštine pripao bi kurijalnom redu dotične municipije, dok bi sve drugo naslijedili baštinici; po novom zakonu, sami četvrti dio imali nasljednici, a ostalo fisk i senat. Toga radi Belizar, prebogati senator, budući bez muškog odvjetka, veći dio svog posjeda ne ostavi ćeri i ženi, već uze ga car.

Nevolja u zadnjim godinama nagna Justinijana i na povišenje neizravnih poreza, pak i na svakojake druge doskočice. Dosjetljivih i provrtnih fiskalnih savjetnika on držao svagda do sebe, nekad Jovana Kapadočanina, sada ponajčešće Petra Barsama, dvaput komita largicijâ i dvaput pretorijskog prefekta, prvim zanimanjem bankira, Semićanina iz Sirije. Po sudu Prokopijevu, taj financir „bi najviše kriv velikih nesreća svima".[1] Njega pisac krivi izričito zbog umanjenih largicija puku i sniženog zlatnog novca, koji je inače, na viku općinstva, povraćen prvoj vrijednosti. Nego, biće Barsam začetnik još mnogoj majstoriji financijskoj. Čini se, da carske largicije prestadoše u svakom gradu, a što se njih tiče, evo dva primjera ukinutog običaja starinskog, na štetu puka. Već Dioklecijan bijaše ustanovio, neka se oskudnicima u Aleksandriji svake godine razdaje žita u velikoj količini; to je žito (milion medimnâ) sad vrnuto eraru. Tako i tri same hiljadice medimnâ, što su se godišnje, prema odredbi kralja Teoderika, udjeljivale siromasima u okolini hrama sv. Petra u Rimu, logotet Aleksandar njima zakrati, a Justinijan ono potvrdi. Gladnoj carevoj blagajni dolazile dakle dobro i same malenkosti. S toga nije čudo, da je štednja gdjegod oštećivala čak i najvažniju javnu službu. Poremećeno je općenje i promet poštanski. Prijašnji carevi urediše brzu državnu poštu, kako bi po glasnicima čim prije saznali, što neprijatelj na strani snuje, što li rade namjesnici, što se zbiva u municipijama, pa i za to, da se bez odvlačenja i opasnosti dovoze daće. Za put, što lagani putnik može za dan

[1] Hist. Arc. c. 22.

prevaliti, postaviše i do osam stanica, a nigdje manje od pet, i u svakoj stanici po četrdeset konja i toliko konjušara. Poštari, upotrebljavajući vrsne konje, jedne za drugima, za jedan dan, do potrebe, pretrčavali put od deset dana hoda. Ovaku poštu Justinijan sačuva netaknutu do u Perziju, ali po ostalom Istoku, sve do Egipta, broj stanica umanji do cigle jedne s nekoliko magaraca, na mjesto konjâ. Ukinu po gotovo i sve kamile, mnoštvo kojih otprije postojaše za vojnički podvoz, da se ne bi težaci opteretili. I činovnicima bi težak Justinijan. Oni u prestolnici, brojni dakako, bivali su promicani po seniumu iliti starosti službe, dok bi stupili u najviši činovni razred s lijepom platom, u koju se ulagalo do sto centenara zlata godišnje. Bila to nagrada njima u stare dane, i željkovana pripomoć njihovim obiteljima. Tu posljednju veću platu car prekrati malne sasvim, sa štetom državnog posla, vršena nehajno od ozlovoljenih činovnika. Ljekarima i učiteljima liberalnih disciplina oteto je jelo, što im se otprije davalo iz erara; no im je do skora povraćeno, po jednoj vijesti.

Najnezgodnija bijaše raznovrsna štednja pri vojsci. Već kazasmo, da Justinijan vojsku umanji na 150,000 momaka, ne mogući je uzdržavati na redovnom broju od kakovih 300,000, što po shemi imalo nje biti u istočnoj carevini. Snižen je broj prezentnih vojnika najviše ovom doskočicom vojničkih logoteta iliti računara, što oni iz katalogâ ne brisahu pale soldate, pa tim uštegjeni novac igjaše Justinijanu za druge njegove potrebe. Još drukčije logoteti pazili na fiskalnu korist: ne unapregjivali soldate, po starosti službe, iz nižega u viši platežni razred; u opće, vojni kvestori, χορηγοί, ne plaćali ih tačno, na rokove zabilježene; platom otezali osobito s vojnicima „limitanei“, na granici perzijskoj, dunavskoj, arapskoj, otezali čak za četiri i pet godina. Bio carski običaj, da se svake pete godine pruža dar svakome vojniku; Justinijanova vlada taj običaj ne dodrža. Car stao prodavati vojništvo u gardi, dočim neki od stražara u palači šiljani su na vojsku, tamo nenagjeni po godinama sposobni, lišeni pasa i neki stjerani na prosjački štap. Bar ovako zlobni Prokopije nagriza Justinijana.[1] Vojnicima na taj način slomi se volja i srčanost, pače napast goni ih i u samo odmetništvo, kako to češće vidjesmo u Africi i pri gotskom ratu u Italiji.

Pod pritiskom državnim na svima stranama javlja se skupoća po carevini. Carine otežale. Ugovorom od god. 562 s Perzijom, pobirala

---

[1] Hist. Arc. c. 24.

se „ad valorem“ desetina na svakoj tržnoj robi. Nego, otežali navlastito carski monopoli, koji su protegnuti na stvari najpotrebitije, pa i na sami kruh. Fisk ovako prisvoji sebi velik dio dućana, a mnoga roba poskupi za cijenu trostruku. Što se kruha tiče, car pobirao na tome do tri centenara zlata svake godine, nesnosan ovo teret za radnike i sirotinju, a kruh uz to bijaše glotan, vrste najlošije, kako se obično zgagja pri monopolima. Nadzirati pomno zakupnike nijé se dalo, te se puštalo, da oni izvuku korist, koju hoće. Suviše padale globe i zapljene s učestanim tužbama i osudama zbog neznaboštva iliti politeizma, jeresi, pederastije, svetogrdnog ljubakanja, strančarenja, pobune, uvrede veličanstva. Pretorijski prefekt mogao da svake u boga godine caru prilaže, mimo običnih poreza, jošte do trideset centenara zlata, a i više. „Življenje“, kaže Prokopije,[1] „bijaše svima bez veselja; ljudi se jedino bavili o bijedama, patnjama, o prevršenoj mjeri najnovijih nesreća, bavili se u razgovoru kod kuće, na čaršijama, u hramovima“. Može biti, da Prokopije u ovom ljutom pripovijedanju ponešto iskrivi ili po svoju išara, ali i savremenici, kao Evagrije i Agatija, pa i Menandar Protektor, prigovaraju, ili oštrini vladavine unutrašnje, ili malaksalosti prema vanjskom neprijatelju, za potonjih Justinijanovih godina. U maju god. 556, kadno car, na svoj rogjen dan, u prisustvu perzijskih poslanika gledaše igre, carigradski puk u hipodromu zavika: „Gospodaru, kruha gradu!“ Jeftino bilo vino, slanina i drugo jelo, ali oskudijevala šenica i ječam.[2] Navališe vikači i na dom gradskog prefekta Muzonija. Kažnjeni su, no tim nije doskočeno punoj oskudici, što, zaoštrena monopolom, potraja za tri mjeseca.

Huni pod Carigradom. Poradi snižene vojske stiže Justinijana, toga pobjednika Vandalâ, Alamanâ i Gotâ, velika vojna bruka. Godine 559 Huni bahnuše do ispred bedemâ prestolnoga grada. Ono umanjene vojske stajalo, u golemim razmacima, rastrkano posvuda, od Mezopotamije do Hispanije, od Kavkaza do Arabije, do egipatske Tebe i do Saharske pustoši, pa poluostrvo Hema bilo bez dovoljne obrane. Strašni potres, koji u dec. 558 rasječe kubu sv. Sofije, razvali i jedan dio Anastazijeve zidine, branika do Carigrada protivu varvarâ. Verala se i kuga, što će s proljeća god. 559 po drugi put u prestolnici moriti ljude na tisuće, osobito momke i mladiće. Stroga zima izmegju 558—9 bješe uz to sledila Dunavo na način, da ovo

[1] c. 26.
[2] Malalae l. XVIII. — Teoph. Chron. A. M. 6048.

pružaše obezbijegjeni prelaz i konjima i teškim kolima. Pri ovakoj mnogoj nevolji Carigrada, na jauk umirućih i na vonj lešina, sletješe se u pusta jata sjeverni grabioci, izmegju njih glavni Huni Kutriguri, pod vodstvom Zabergana, čije je ime po prilici sastavljeno od „Zaber" i „kan" — poglavica. Iznosio ovaj kao razlog provali, što car mimo njega časti i daruje krvnog mu neprijatelja Sandila, kana drugih Huna Utrigura. Upali Kutriguri svladaše i zarobiše vojnog magistra Sergija i stratega Edermu, sina kubikularu Kalopodiju, nama poznatu iz bune *Nika*. Prevalivši klance Hema planine varvari se dohvatiše triju drumova od Hadrianopolja dalje, te se razdijeliše u tri buljuka. Išao jedan k jugu na bogati Herzones, otkud se nadao da će se moći prevesti u Abid, u krajinu jednako bogate Azije: drugi svrnuo k jugozapadu prema Heladi; treći, vojska to od 7,000 konjanika, hrlio na Carigrad preko zidine Anastazijeve, koju nagje razlomljenu i bez posade. Pljačkaši sabraše grdni plijen uz mnoštvo roblja, harajući strašno. Što sve uradiše ti Turani, odvratno je kazati. Vukli nemilo plemenitih i neporočnih ženskih, „silovanih služiti beskrajnome bludu" njihovu[1]; skvrnili djevice, otete manastirima; žene u porogjaju morale ostavljati čeda u pustolini, plijen psima i ticama. Ove se grozote zgagjale i u samoj okolici carskoga grada. Iz svih crkava u toj okolici povezene su na kolima u grad dragocjenosti i pobožni darovi, ili je na lagje ono ukrcano i otpremljeno preko na kopno azijsko, da od grabljivih ruka bude još dalje. Strava je u Carigradu, trzavica u puku, koja zahvati i same otmenike, pametnije; komešaju se po ulicama; mnogome već privigja se glad u gradu opsjednutom, prolom bedemâ, palež, pokolj. Izloženi dio zidina sa Zlatnim Vratima, na strani kopna, uzeli čuvati vojnici; no to bila carska garda, udešena za dnevnu i noćnu službu u palači. Takih vojnika, „sholarâ", moglo biti do neke 3,000 njih, sjajnih u paradi, a slabih pod oružjem, osim protektorâ, to otkako Zenon gardu iskvari, počinjući primati u nju nesposobne, dok se učini i dražba, po većem novcu, za mjesto u sholi. U ovaku obranu malo pouzdanje gradu i ni u čemu zapreka neprijatelju, koji se bijaše utaborio u varoši Melantiadi na Propontidi, izmegju Anastazijeve zidine i Carigrada, na jedan konjanički hod od ovoga. Garda, kojoj se udruži mnogo gragjana, izigje na Hune, ali je polomljena. Za nekoliko dana Huni se utrkivali slobodno do ispred Carigrada. Sav senat bio na straži ugroženih bedema.

---

[1] Agathiae l. V, c. 13.

U svojoj velikoj neprilici car povjeri samome Belizaru obranu grada. Za slavnog vojskovogju kaže se, da bješe „već slomljen starošću".[1] Po svoj prilici preuranjena je njemu malaksalost tijela naporima preko tolikih godina premučnoga vojevanja. Nego se junak uspravi, pomladi se, i pod panciroın i kacigom „priuze svu spodobu, sebi uobičajenu od djetinstva". Pokaza odmah prvašnju svoju smionost, nerastavljenu od vještine i razbora. Izagna k sebi sve konje u Carigradu, carske, hipične i svačije. Brzo uredi nekakovu malu vojsku, kojoj bila jezgra nešto više od 300 hrabrih i snažnih veterana iz njegovih zapadnih bojeva. Pridruži im seljaka, pribjeglih ispred varvara u grad, i nešto gragjana, pa tu vojsku izvede u polje, gdje im načini tabor sa širokom jamom, dok garda i drugi gragjani čuvali bedeme. Davao noću zapaliti mnoge vatre po polju, kako bi Hune o broju svojih prevario, te se oni ućutali, ali se do skora dosjetili, da je u taboru malo momčadi prema njihovoj, i oblijetali iznova. Napade te odbijajući srećno, htjeli u taj mah na Hune Belizarovi vojnici, no ih vojskovogja suzdrža opomenom, da su „varvari, premda hrabrošću mnogo niži, opet jači brojem".[2] Vrebao na zgodu, koja i dogje. Namjesti zasjedu od 200 svojih hipaspista na konju, pa kad jednom protrčali hunski konjanici, do 2,000 njih, uhvati ih megju onim zasjedačima i svojim taborom; iz ovoga izlete Rimljani s bukom i vikom, na čelu im Belizar sam, sijekući; Huni, nenadnjom smeteni, dadu se u bijeg, ostavljajući 400 palih, dočim ne padne nijedan od Rimljana, a tek neki su ranjeni. U tom lomu bio i sam Zabergan, koji se takogje bijegom spase u svoj okô, pa tim zabuni vojsku. Čula se urljava i jauk varvarski, dok od velike žalosti noževima, po hunskom običaju, porezivali sebi obraze. Digoše tabor iz Melantiade i uzmakoše. Ćoravo progjoše i dvije druge varvarske hordije. Koja je išla na Herzonez, onu uništi German, Dorotejev sin. Herzonesko poluostrvo branjaše na prevlaci zidina, Justinijanom vrlo utvrgjena, te German suzbijao sa onog branika sve nasrtaje varvarâ. Ovi onda pokušali vratolomno poduzeće: sabraše silu trstika, složiše, povezaše, napraviše ne manje od 150 splatova. U gluho doba noći na svaki se splat ukrcaše po četiri čovjeka, ne bi li morem obišli zidinu i prodrli u Herzonez. German, za to saznavši, sakri u zasjedi svojih 20 tovarnih lagja s oružanima, a kad se Huni izvezoše, napade na njih, te ih do cigloga utopi na nezgrapnim lagjicama. Iza nekoliko

[1] L. V, c. 15.
[2] L. V, c. 16.

dana navali i na varvare ispred branika, već potresene onom nesrećom, mnoge pogubi, i ako jače brojem; no njega, koji se borio u prvima, pogodi u stegno hunska strijela. German, na mrtvo ranjen, istraja u boju, dok ga veliki bol ne svlada. Za ovim vrsnim mladićem žali Agatija,[1] kao za nekom izgubljenom nadom Rimljana. Bio Ilir iz Bederiane, rodnog mjesta Justinijanova, čije mezimče bude. Dijete osmoljetno car dao dovesti u Bizant, gdje ono izuči gramatiku, filozofiju i latinsku nastavu. Mladiću, izišlom iz škole, izbijala istom nausnica, kad se junaštvom i razborom proslavi i pade na braniku Herzoneza. Ne uspje niti treća hunska hordija, opremljena na Heladu. Zaustavi je zid u klancu termopilskom, gdje je suzbi rimska posada, pa nju na uzmaku prorijediše ustali seljaci u Tesaliji.

Što Belizar onako hitro potisnu od grada Zabergana, Carigragjani stali njega uzvisivati, kovati ga u zvijezde na svojim sastancima. Hotio Belizar za Hunima u potjeru, i bio bi ih, po prilici, još grgje potukao, ali mu car zapovjedi, da se vrati u grad. Što je puk uzdizao staroga junaka, to „ujede za srce mnoge u vlasti; bijedili čovjeka kao ponosita i pučkom milošću razmažena, te i obraćena k drugim nadama“.[2] Očito je, da junak imao zavidnikâ i neprijateljâ u dvoru, i da Justinijan, možda starošću nekako sumnjičav, na njihove podvale sada donekle pazio. Svakako ne počasti vojskovogju po punoj zasluzi.[3] Zbunjeni Huni hrlili k dugome zidu Anastazijevu, no gdje čuše, da je Belizar odazvan, odmah otegnuše svoj hod i ostaše amo od zida do uskrsa.[4] Svetkovavši pashu, ostarjeli car, s mnoštvom gragjana i sa soldatima, ode glavom u Selimbriju na popravak zidine Anastazijeve, te je varvari pregjoše natrag. Dade car načiniti na Dunavu lagja sa dvije krme, δίπρυμναι, na kojima, prenosom krmila, prova se pretvaraše u krmu, pak Huni, bojeći se, da im se uzmak preko rijeke ne spriječi, napokon se okaniše vrljanja po poluostrvu Hema, i, svikoliki se sabravši, u augustu ostaviše poplijenjenu Romaniju. Vodili sa sobom sužanja i prijetili, da će ih sve poklati, ako im se ne da novca i slobodna prelaza preko rijeke. Oboje dozvoli car, pa ih propusti njegov nećak, kuropalat Justin, koji je bio poslan na stražu Dunava. Po jednoj vijesti potonjoj,[5] uz Hune pljačkaše nalazilo se i Slovenâ.

[1] L. V, c. 21.
[2] L V., c. 20.
[3] Ib.
[4] Teoph. Chron. A'
[5] Ib.

Javno mnijenje u Bizantu osudi strogo Justinijana poradi onog popuštanja, ali potlašnje prilike dadoše pravo caru, primjećuje Agatija.[1] Oni Huni Kutriguri tražili od cara isti novac, što ga on davac Hunima Utrigurima. Car odmah pisao Sandilu, kanu Utrigurâ, kako se Zabergan hvali, da je on bolji od njega i od Utrigurâ da su junačniji Kutriguri, koje Rimljani mogoše uništiti, no volješe im dati utrigurski novac; ako su zbilja junaci Utriguri, neka sada uzmu taj novac; carstvo će stupiti u savezništvo s pobjednicima, a ne s pobijegjenima. Kad tumač pročita to pismo Sandilu, ovaj čisto da pobjesni: mahom sa svojima narupi u zemlju Kutrigurâ, zarobi im djecu i žene, pa otkasa u susret pljačkašima, koji se vraćali iz Tracije, mnogo njih posječe i ote im novac i sav plijen. Odavna carska prekaljena diplomacija podjarivaše jedno na drugo ova dva hunska plemena najmoćnija i megju sobom u prvom susjedstvu, rijekom Donom i Azovskim morem razmegjena. Varvarima, a napose Hunima, dobacivalo se masnih komada, da se glože kao paščad. U pedesetim godinama, na jedno desetoljeće prije ovog sudara spominje se još veći poraz Kutrigurâ po Utrigurima, „iz čije ljute svagje iskoči sreća rimska".[2] I krvila se strašno i ružila se svakojakim pogrdama dva plemena. Kadno car, nakon onog prvog poloma Kutrigurâ, prihvati 2,000 njih sa ženama i djecom, kao stražu u Traciji, Sandil preko svojih odaslanika nije smagao dosta psovaka, da se na Kutrigurima iskali. Nije se nikako mogao utješiti, što te „prljave vucibatine" sad uživaju na zemlji rimskoj, gdje im je slobodno, pošto svačim izobiluje, šenicu kupovati, pjančevati u podrumima, sebi probirati smok svakojaki, pohagjati čak i kupelji, noseći odjeća i tankih i šarovitih i zlatom izvezenih: sve ovo oni uživaju dotle, dokle jadni Utriguri kubure u zavičajnim nevoljama, na zemlji neplodnoj. I poslije godine 559 Utriguri i Kutriguri nastaviše megjusobno klanje, sporeći ovako moć drugih Turana. Zamijeniti će ove prave Hune Avari, koji se već javljaju po stepama južne Rusije i primaju k sebi ostatke hunskih strošenih plemena. „Puče svakom pred očima", veli Agatija,[3] „careva uvigjavnost i mudrost", dok je puštao, da se Huni taru; ali su opet Avari kao Huni uskrsnuti, te ih baš ovako češće nazivlju u manje izviještenom Zapadu. Još prije no što sa vida iščeznuše Utriguri i Kutriguri, dogjoše nenadno, god. 558, k caru u Bizant avarski odaslanici, nudeći, za novčanu nagradu i zemlju u

[1] L. V. c. 24.
[2] Procopii De Bello Goth. l. IV, c. 18 i 19.
[3] L. V, c. 25.

Maloj Skitiji i Meziji, svoje savezništvo. Strèali se Carigragjani, da gledaju one čudne ljude neprijatna obličja, istog žutog soja kao i Huni, s dugom kosom ostrag, pantljikama vezanu i pripletenu, a s nošnjom hunskom u ostalome. U nastajnoj periodi historije ti nemili zamjenici Hunâ davati će Bizantiji još težega posla. Docnije mislilo se u Carigradu, da je zlu avarskom najviše kriva predrugojačena ponosna politika Justinijanova nasljednika, cara Justina II. Tvrdilo se, da bi Justinijan, duže živeći, kako Kutrigure i Utrigure, bio upropastio i Avare, dirajući u taštinu varvarâ i iznošenim darom uzbugjujući lačnost njihovu i mržnju megjusobnu: na, dara tebi, koga ja cijenim prvim, ali eno drugi drži, da je on prvi, pak on hoće dar: ela, pokaži, ko si ti! S avarskim razbijanjem, u drugoj poli VI i prvoj poli VII vijeka, skopčana je kroz zgode i nezgode, seoba južnih Slavena u onda rastvorenu Romaniju na poluostrvu Hema planine, kadno padoše utvrde na liniji Dunava. Na Dunavu i na Savi Avari će zapremiti mjesta satrtih Gepida.

Urote protiv cara. Tamo do tri godine nakon slave iznesene svojom pobjedom nad Kutrigurima, pade Belizar u veliku carevu nemilost zbog jedne urote. I u potonje svoje vrijeme, u staračkim godinama, Justinijan je vladao čvrstom rukom i autoritetom punim, koji počivaše u vrlo uvaženoj njegovoj osobi i u visini njegove svagda žive sposobnosti. Ali prilike u carevini, kako već kazasmo, bijahu teške: tištali nameti svakojaki: bez prekida, negdje ratovanje, negdje pljačka varvarska; zlo van kuće, gore kod kuće. Po gradovima Bizantije, najskoli u Carigradu, prostirala se sumorna zlovolja, duševna neka omara, u kojoj, kod živčane napetosti, bilo lako da niču urote i da se prosiplju lažne vijesti o caru i o carevoj palači. Jednoga petka, 9 sept. 560 god., iz jutra se raznese glas po Carigradu, da je Justinijan preminuo. Naime, spopade cara žestoka glavobolja, pak, pošto njemu nije pripušten nijedan senator, svijet pomisli, da je već mrtav. Nasta čitava galama. Razuzdani „demi“, to jest nemirniji i lošiji ljudi u dvije stranke, stadoše pljačkati po pekarnama, te nigdje više nije bilo naći kupovnog kruha, a da neprilika bude veća, lijevala kiša kao iz kabla. Vijećao senat i, obaznavši istinu, posla gradskog prefekta, neka naredi, da se za carevo zdravlje svuda po gradu užegu svijeće, čime se zabuna utiša. Car ozdravi. Onda Eugenije, bivši prefekt, optuži dva viša činovnika, dva kuratora fiska, da naumiše, s pristankom tadašnjega gradskog prefekta Geroncija, načiniti carem jednog otmenika Teodora; tužba je ispitana, a, kad se ne dokaza, Eugenije plati klevetu gubitkom kuće, dok se sam zakloni u crkvu.

Ovo bio tek lažni glas, zlobna podvala, o nečijoj čežnji za prestolom, ali se prava urota skova protiv careva života u god. 562. U subotu na večer, dne 25 novembra, odredili urotnici ubiti cara, navalivši nanj u trikliniju, prije no što će ustati sa večere. Splete se zavjera u krugu, što no riječ danas, visoke financije. Glavni udionici bili Marcel bankir, Ablabije, otprije mjenjač, i Sergije, nećak fiskalnomu kuratoru Eteriju. Bankiri, τραπεζίται, i upravitelji fiska nalazili se, po svoj prilici, i oni na mukama zbog visokih tražbina Justinijanovih, pa im dogustilo, te se htjeli riješiti cara, sada narodu u opće malo mila. Čeljad u njihovoj službi, naročito stranci Indi, postavljeni u blizini carske palače i po zgodnim mjestima u gradu, imali su, nakon careva ubistva, podignuti bunu u puku. Urotnici, dakako, tražili oslona i u nekih uglednijih osoba, za koje su mogli misliti, da su sklone pothvatu. Ablabije povjeri stvar negdašnjemu konzulu Euzebiju, komitu federatâ iliti varvarskih soldata, pa i negdašnjemu komitu „rei privatae" iliti ministru financijskom, Jovanu, tada logotetu. Nego ovi dvoru dokazaše urotu. Dok u palaču ulazili, Marcel s nožem i Ablabije s mačem, ustavljeni su; Marcel u taj mah ubi sam sebe, udarivši se do triput svojim nožem. Treći, Sergije, izmače i pobježe u Blaherne u jednu crkvu, ali je izbačen otud, kao atentator na cara, i podvržen ispitu. Iskaza ovaj, (vijest je u savremena Malale[1]), da su za urotu znali bankiri Izak, pouzdanik Belizarov, i Vit, pa i Belizarov intendantni oficir, Pavao. Pritvoreni su i predani Prokopiju, gradskome prefektu, od koga i još trojice vigjenijih lica, megju njima i sam ministar pravde iliti kvestor Konstantin, sastavljeno je istražno povjerenstvo. Ispitani, okriviše[2] Belizara i prokazaše još neke, koji pobjegoše. U urotu ne ulazio Belizar ni malo ni vele, ali, slučajnim sutjecajem okolnosti, mnogi su znakovi bili protiv njega. Opterećivali ga pomenuti iskazi, pak i to, što nije spominjano ime kakva drugog protucara; a da ko od vojskovogje, nedavno proslavljena jošte obranom Carigrada, dostojniji prestola? Justinijanovu opstanku čisto bi zaprijećeno do dvaput donle, bunom *Nika* i Artabanovom zavjerom; eto njemu i treća ozbiljna napast! Nije nam ni to zaboraviti, da već od vremena vandalskoga rata podmetalo se vojskovogji, da teži za nečim višim, i da se protiv njega u careve uši koješta tiskalo. Dne 5 decembra car pozva Belizara u „silentium" (σιλέντιον), najsvečanije tajno vijeće od prvaka senatorâ uz carigradskog patrijara, gdje su pročitani svi spisi par-

[1] L. XVIII.
[2] Ib.

nice. Ili da su se ti pismeni dokazi činili svakome preteški, ili da se Belizar možda smeo i zabunio, on iz silencija izigje „u veliko opterećen“.[1] Rasrgjen car dade pritvoriti Belizara, ali u vlastitoj kući, i liši ga visokih dostojanstava i jednog dijela brojne mu osobne družine. Za više od po godine još parnica je nastavljena, regbi s izmjenom gdjekojeg suca istražioca, sumnjiva sa pristranosti. U aprilu godine naredne dogodi se smutnja u Carigradu, no bez odnosa na onaj proces. Novi gradski prefekt Andrija zamijeni Prokopija, pa, dok se vozio k pretoriju, Zelenaši se nanj nabaciše psovkama i kamenicama, te se učini galama megju dvije stranke i dvaput tučnja. Da bijesne razvadi, car posla nećaka Justina, i kazni ih strogo; poneki su izgrednici za više dana vodani za ruglo naokolo po gradu, a koji se mačem tukoše, oni izgubiše palce u ruka. Dva mjeseca potom, 19 jula, iz nastavljene istrage Belizar izigje pročišćen, te mu car povrati i dostojanstva i milost. Slavni vojskovogja, najveći u Bizantiji, a i u svjetskoj historiji jedan od najglasovitijih, preminu do dvije godine, u martu 565, niti godinu prije Justinijana, kano da bješe sugjeno, e će dva vanredna čovjeka gledati, kako im burni život uporedo teče. Da je Belizara skončao jad zbog careve nepravde, nije nigdje naći u čistim izvorima; to je potonja, pa i današnja riječ deklamatorna. Ako najveći dio imovine bogatoga senatora Belizara ode fisku, i to je učinjeno, kao što već rekosmo, po zakonu onda na snazi, pošto on umrije bez muške djece. Njegovoj ženi Antonini ostade ipak toliko, da je mogla, kao obudovljena gospogja, na svoj trošak popraviti crkvu sv. Prokopija.

Justinijan bogoslov. Njegova smrt. Niti radi svoje duševnosti ne bi Justinijan hotimice, iz mržnje ili pizme, bio gonio Belizara. Justinijanovu pobožnost, ne onu spoljašnju, materialnu, sa proste egoistične bojazni, kao u Merovingâ, već iskrenu i nošenu krilima misli letilice, zasvjedočuju, izravno ili neizravno, svi savremenici. Za tu njegovu pobožnost ne stoji dokaz tek u tome, što on ozida za sve vijekove veličanstvenu svetu Sofiju i sagradi mnoštvo drugih crkava, osobito Bogorodici; još manje u tome, što on revnosno, i u stare svoje dane, davao u Carigradu vodati okolo neznabošce „Helene“, spaljivao im knjige, slike i kipove im tamanio[2]; već je pravi dokaz u trijeznosti i čistini njegova života. Ni sam Prokopije ovoj ne zabavlja u svom pamfletu, gdje Justinijana načinja demonom.

[1] Theoph. Chron. A. M. 6055, ako pravo prevodimo riječ ἐβαρήθη, u mjesto latinskog prevoda: „indoluit“.
[2] Malalae l. XVIII.

Agatija pak pod oči nam podnosi Justinijana pravedna. Cara stroga sebi i drugima, cara bogoljubna, još dugo poslije njegove smrti uzvisuju prvosveštenici u Zapadu i u Istoku. U VII vijeku papa Agaton hvali njega u veliko; u vijeku X bizantski patrijar Jovan pominje ga u liturgiji i meće ga nekako u svece. I ako nije baš kao svetac uvršten ni u jednom menologiju, a ono opet hristjanski jerarsi s dubokim poštovanjem ga se sjetiše. Nego, za nepatvorenu pobožnost Justinijanovu, za njegovu iskrenost u poslu vjere, valjda je najjače svjedočanstvo jednoga savremenog protivnika. Megju carem i carigradskim patrijarom Eutihijem nasta, kako ćemo sad vidjeti, teška megjusobica, te patrijar postrada. Patrijarov privrženik, pop Eustratije, opisa, odmah nakon careve smrti, ono stradanje,[2] pa o caru progonitelju piše ovako: „Vi svi znate, koji se opominjete revnosti blagopokojnoga Justinijana, kako se noću i danju svrh svega ostaloga starao za to, da sa svima jereticima raspravlja i raspituje razloge, gdje on ponajviše izigje pobjednik, njih pobijajući nagovornim i dokaznim razlaganjem i navodima iz Pisma“.

Zbog prečvrste nama poznate sveze megju vjerskim i državnim zakonom tadašnjim, gdje ni vjera, ni država, nisu mogle da svaka na svom polju radi i o sebi postoji, bio red i caru bogoslovijom se baviti. Ali Justinijan, po svojoj ćudi i po prirogjenoj radinosti, kao god u sve drugo, tako i u teološko raspravljanje upirao do kraja. Sposobnost i obična njegova sprema pratila ga i ovdje. Dva najdarovitija vladara onog vremena, Justinijan i Kosroje, kano da su se hotjela duševnim radom i visokim posmatranjem svijeta megju sobom natjecati, no pravcem različitim. Onome zanosila pamet teologija, ovome filozofija. Govorilo se u Carigradu, da je Kosroje dopro do vrhunca u spoznaji filozofične helenske misli, da zna dobro čitavog Aristotela, da je pun Platona, uz to da je tanki geometar i prirodoslovac, te prirodi da istražuje tajne. Megjutim po sudu Agatije, vrlo izviještena o stvarima Perzije, ono javno mnijenje bizantsko pretjerivalo je učenost Kosrojevu.[2] Po Agatiji Kosroje, već od malena razigran dvorskom gizdom, pristupačan svačijem laskanju, ljut i krut osjećajem, tek od zabave zalazio u mudroslovna pitanja. Pred njim mogli su se i nezvani prodavati za mudrace. S plaštem i u vidu

---

[1] *Magni et Beatissimi Eutychii, patriarchae Constantinopolitani, Vita et Conversatio, scripta ab Eustratio presbytero, humili ejus discipulo.* Patrol. Graecae T. LXXXVIII (pars post.), Parisiis 1865, c. 33.

[2] L. II, c. 28.

filozofa, prevari ga neki pustolov Uranije, rodom Sirac, prosti brbljavac i pijani čankoliz, koga on zavolje i dade mu silno blago. „Sazvavši mage, besjedio s njim o postanju i o prirodi, hoće li ovaj svijet biti bez konca, i kakovim je cijeniti jedinstveno počelo sviju stvari".[2] Primi ga k svojoj trpezi, nazdravi mu čašom, on kralj kraljeva, što nikad drugima ne učini, te se kleo, da takog čovjeka još ne vidje. Drugačiji bijaše Justinijan. U noćnoj tihoći, bez ikakove straže i sjaja carskog, sam s episkopima mirno razbirao dogme i sam prevrtao stručne knjige. Mirnoću svog razglabanja teoloških tančina preporučivao episkopima satrudnicima, hvaleći se, što on nekad strpljivom blagom besjedom preokrenu na pravo mišljenje taman episkopa jednog.

Justinijan je mnogo držao do svoje naučne spokojnosti i teološke vještine, ali teologija, ta rajska vila njegova, ipak uznemiri ga, a i on po njoj uznemiri svijet, osobito u najposljednjim danima svog života. Car bogoslov kositi će se žestoko s prvosveštenicima, toliko u Zapadu, koliko u Istoku. Iz početka, carevom skrblju, sve bilo tiho, sve u sklopu, barem na površini dogmatičnoga tadašnjega vjerovanja. Što pravovjerni car, po bizantskoj metodi, štiti jedinstvo vjere, za to hvali ga javno mnijenje, i opće te pohvale mi čujemo odjek u Prokopijevim riječima o Justinijanu: „Našavši, gdje se mišljenje o Bogu ljulja i u gdječemu luta, on zatvori staze, što su vodile k bludnjama, i učini, te sve počinu na jednom samom temelju tvrde vjere".[3] Justinijan bio svagda συνοδίτης, to jest sinoda halcedonskoga iskreni branilac, i pazio, da bude vjera jedinstvena na osnovu prihvaćenog riješenja na ovome četvrtom vaseljenskom saboru Nego, carica Teodora, i ne opirući se javno visokome suprugu, krišom rovala protiv saboru, milujući ispovjednike jedne same naravi u Hristu Bogu. Koliko mogla, radila naročito na tome, da budu birani patrijari, od kojih je očekivala neku štednju vjere monofizitâ. Tako se i postarala, da Silverija, papu u Rimu, osumnjičena, kako znamo, sa pristranosti prema Gotima, zamijeni, Antonine ružnim pletkama i Belizara nasiljem, Vigilije, sasma privržen carstvu i štićenik njezin.[3] Isto i u Carigradu, nakon patrijara Epifanija (520—36) ona proturi Antima za nasljednika mu, no ga vidje u istoj godini zbačena zbog očite jeresi eutihianske. Njegovo mjesto zauze Mena (536—52). Govorkalo se, da Justinijan popušta ljubljenoj ženi, ali u istinu njemu

[1] L. II, c. 29.
[2] De Aedif. proem.
[3] Na str. 388 i 435.

tek stajalo do toga, da halcedonski sabor dogje do sveopćeg priznanja i tim da se poluči jedinstvo vjere u jedinstvenoj državi. U Istoku kretala se još jednako u dubini pučanstva jaka struja monofizitska, te protivna halcedonskoj dogmi, pa car, nagovoren od dvojice omiljenih mu episkopa, Teodora Askide i Domicijana, pomisli, da će se željeno jedinstvo postignuti, ako, ne dirajući u dogmu halcedonsku o dvije naravi u Hristu, bude monofizitima podana jedna spoljašnja zadovoljština. Sabor halcedonski, naime, osugjujući Eutiha, ne bijaše anatemisao tri episkopa, kolovogje u Nestorijevoj jeresi, Teodora, Nestoriju učitelja, Ibasa i Teodoreta. Spisi ovih Nestorijevaca, monofizitima vele zazornih, zvali se τρία κεφάλαια, *tria capitula*. Te tri tačke, i njihove autore, 544 god. osudi episkopski sinod pod patrijarom Menom u Carigradu, i Justinijan ono potvrdi svojim ediktom. Uz to car cijenio, da će time pridobiti sebi i Origeniste, mnogobrojne megju monasima u Istoku, i koje on nedavno bijaše takogjer osudio. Origenisti ni na koga nisu se toliko ljutili, koliko na autore pomenutih triju tačaka, žestoke protivnike velikoga Origena, u III vijeku teologa i filozofa u Aleksandriji. Carevi savjetnici u dvoru, Teodor Askida i Domicijan, prije no što postaše episkopi, bijahu monasi, odani Origenovoj nauci. Sada imali zadovoljstvo i nazrijevali svoju pobjedu u anatemi, bačenoj na onu trojicu. S osudom triju *capitula* car, u ostalom, nipošto netražio srednji neki pravac, kano Zenon sa henotikom, već bio u dobroj vjeri, da će se sada svi prikloniti halcedonskoj dogmi i teći sve mirno.

Prevari se ljuto. Nesporazumljenje izmegju pravovjeraca i monofizitâ nije izglagjeno, već se izrodi novi strastveni spor o „tria capitula“, koji se zatalasa na široko. U Istoku pomenuti edikt Justinijanov od god. 544 kako tako progje, premda potpuno ne udovolji ni same monofizite; ali u Zapadu svijet se uzbuni. U Zapadu u tanke tančine istočne ljudi rado ne zalazili, pa se mislilo, da se onom osudom nešto odbija od vrijednosti halcedonskoga sabora, koji ona tri autora poštedi i oblo ne izreče, da su anatemnici. Papa Vigilije nagje se na čudu. Ovaj častohlepni sveštenik bijaše se, još za živa Silverija, milošću carice Teodore dokopao rimske stolice, na kojoj je smatran zakonitim arhijerejem tek iza Silverijeve smrti. God. 545, pozvan, dogje u Carigrad, radi raspre za „tria capitula“. Iz prva od dvora u velike čašćen, upade brzo u nemilost, poglavito caričinu, jer se ustezao potpisati carev edikt. Ispred gnjeva dvorskog ukloni se u crkvu i prihvati se oltara mučenika Sergija; vučen je otolen, a kako se čvrsto držao oltarskih stupova i bio golem tijelom,

izvrnuo stupove. Svezan konopcem, vogjen je po ulicama carigradskim. Svoje nasilje okaja Justinijan i Vigiliju povrati milost.[1] Spor se u to odugovlači, i smutnja. Dok su čašćeni i nagragjivani episkopi, koji osugjivahu „capitula“, dotle oni protivnog mnijenja bi se zatočili, ili su bježali, te umirali po skrovištima. Taka lomljava trajala desetak godina. Najposlije Justinijan učini joj kraj, sazvavši 533 g. u Carigrad opći sabor, koji je peti vaseljenski. Car upita sabrane episkope, šta oni sude o „tria capitula“ i o njihovim autorima. Sabor ih anatemisa, pak onda i Origena, a izrazi se nepovoljno o Vigilijevu otezanju s jasnim odgovorom, premda istače želju „jedinstva s apostolskom stolicom presvete crkve starijega Rima“. Vigilije ne pogje u Carigrad, sjećajući se valjda još živo nemilog postupanja pregjašnjeg, ali na godinu zatim pristade na saborske zaključke. Nego, čitavo nastojanje Justinijanovo, praćeno onolikom smutnjom, izjalovi se. Monofiziti nisu ni za pedalj ortodoksiji bliže primaknuti, dok u Zapadu potraja dugo uzrujanost protivu vaseljenskog petog sabora. Osuda triju „capitula“ bolno se dojmi sveštenikâ, osobito u Kartazi, Akvileji i Milanu.

Ne samo jalova, no i kriva ukaza se careva teologija u još jednom poslu, koji ga čitava zaokupi u najzadnjim godinama njegova života. Teodora bijaše već umrla, pa ipak car, kao za nje žive, ako ne i više, preo bogoslovno predivo, raspravljao neutrudno, slagao na hartiji, druge poučavao živom riječju. Kad bi mu gdjegod pošlo za rukom tankim razlaganjem uvjeriti po kojeg jeretika, pobožni car pripisivao to i vrućim svojim molitvama k Bogu. Ali pri teološkom razbiranju, nastavljenu za toliko vremena, najposlije i sam Justinijan lupnu o jeres. Car uvijek žudio pridobiti crkvi, ovako ili onako, brojne monofizite. Ovi u licu Hrista naglašavali božanstvo, pak i car očitova, da tijelo Gospodnje ne bijaše podvrženo prirodnim dojmovima (πάθος); još prije muke, onako kao što i poslije nje, da bijaše neraspadljivo (ἄφθαρτον), a nikad neizmijenjeno, otkako se Božjoj naravi prisajedini. Jeresne ovake misli pristanici zvali se „aphthartodokete“. Čini se, da ovu novu ideju bogoslovnu ne zače Justinijan, već da ona buknu u glavi gore pomenutog Origenista, episkopa Teodora Askide, dvorskog savjetnika careva. To mišljenje, ispisano na hartiji, priopći car bizantskom patrijaru Eutihiju (552—82), koji ga ne primi, nazirući u njem novotariju. Justinijanu bijaše privržen Eutihije, ali mu preča savjest. Rogjen god. 512 u Frigiji, bio došao

[1] Theoph. Chron. A. M. 6039.

iz Apameje, kao poslanik onamošnjega mitropolita, u Carigrad na ekumenični sabor, gdje se velikom učenošću istače toliko, da Justinijan tog mladog arhimandrita od četrdeset godina htjede odmah za patrijara, na mjesto onda preminulog Mene. Blaga duša odrazivala se Eutihiju i u samom licu: sve mu tijelo pristalo, a kasnije, pod staračkom kitinom, kosa i brada snježane bjeloće. Nagovarao cara uzalud, da se mahne rgjava posla, pa, kad god. 565 ne htje potpisati carev edikt o neraspadljivosti, dok je nekog dana činodjejstvovao u crkvi, tribun sa soldatima provali u patrijaršijski dom. Svržen je u aprilu i povraćen u Apameju u manastir, te patrijaršiju zapremi Jovan III (565—77). Ovo nasilje kosnu se nemilo carigradskog puka, koji će, po Jovanovoj smrti, zamoliti od vladara Justina i Tiberija povratak svetoga čovjeka. Eutihije umrije istom god. 582.

U posljednjoj onoj godini svoga života Justinijan već bio na tome, da sa patriaršijske stolice makne i drugog kreposnika, Anastazija, episkopa u Antiohiji. Dok je car silovao episkope, da pristanu na njegov edikt, dotle se ovi potpisu uklanjali, pozivajući se na mnijenje Anastazijevo: što on bude rekao, onako i jeste u crkvi. Glasio se Anastazije sa visoke učenosti u svetim knjigama: uz to bio volje neslomljive, u važnom riječit, u trici šutljiv, a životom neporočan i u sitnicama. U pismu k caru iskaza mu čisto, da s pravoga puta skrenu. S Anastazijem se saglasiše gotovo svi episkopi, a uporni car spremao izagnanje i ovoga patrijara, kad „nevidovno ranjen, zaključi vijek ovdje“. Niti oštra ova riječ nije dostatna Evagriju,[1] savremenom piscu crkovne historije, već grmi dalje: „Justinijan, sve i sva ispunivši uzbunom i smutnjama, i platu za to primivši pri koncu života, preseli se u dubinu na tamošnju kaznu“.[2] Očito je, da bijaše na dogledu novo talasanje strasti vjerske, dok bi se po autokratoru, „spoljašnjem episkopu“, sa čina pravi episkopi poskidali; ali opet i sam vjerskom strašću preteče Evagrije sugjenje Božje o caru čestita života, koji je bogoslov zbog nerazdružne crkovne i državne vlasti po državnom sustavu u ona doba.

Star veoma, prevalivši osamdesetu godinu svoga vijeka i tridesetidevetu svoje vlade, duboko upamćene svjetskom historijom, Justinijan umrije, iza vreve tolikih dogagjaja, o polovini novembra 565 godine.

[1] L. IV, c. 41.
[2] L. V, c. 1.

Stanford University Libraries
3 6105 014 991 082

